

ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟ

Εγχειρίδιο σχετικά με το ευρωπαϊκό δίκαιο κατά των διακρίσεων

Έκδοση 2018

COUNCIL OF EUROPE

Η σύνταξη του παρόντος εγχειριδίου ολοκληρώθηκε τον Φεβρουάριο του 2018.

Τυχόν μελλοντικές επικαιροποιήσεις θα καταστούν διαθέσιμες στον ιστότοπο του FRA στη διεύθυνση fra.europa.eu και στον ιστότοπο του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, στο μενού «Νομολογία», στη διεύθυνση echr.coe.int.

Φωτογραφίες (στο εξώφυλλο και στο εσωτερικό): © iStockphoto

© Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης και Συμβούλιο της Ευρώπης, 2021

Η αναπαραγωγή επιτρέπεται εφόσον αναφέρεται η πηγή.

Για κάθε χρήση ή αναπαραγωγή φωτογραφιών ή άλλου υλικού τα οποία δεν καλύπτονται από δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας του Οργανισμού Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης / Συμβουλίου της Ευρώπης (ΣΤΕ) πρέπει να ζητείται απευθείας η άδεια των κατόχων των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας.

Ούτε ο Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης / Συμβούλιο της Ευρώπης ούτε οποιοδήποτε πρόσωπο ενεργεί εξ ονόματός του ευθύνεται για ενδεχόμενη χρήση των παρακάτω πληροφοριών.

Λουξεμβούργο: Υπηρεσία Εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2021

ΣΤΕ:	ISBN 978-92-871-9807-5		
FRA – print:	ISBN 978-92-9461-314-1	doi:10.2811/20117	TK-07-17-108-EL-C
FRA – web:	ISBN 978-92-9461-316-5	doi:10.2811/136034	TK-07-17-108-EL-N

Το εγχειρίδιο συντάχθηκε στα αγγλικά. Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) δεν φέρει ευθύνη για την ποιότητα των μεταφράσεων σε άλλες γλώσσες. Οι απόψεις που διατυπώνονται στο παρόν εγχειρίδιο δεν δεσμεύουν το ΕΔΔΑ. Το εγχειρίδιο αναφέρεται σε μια επιλογή βιβλιογραφίας σχετικής με την Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Το ΕΔΔΑ δεν φέρει ευθύνη για το περιεχόμενο τους και η συμπερίληψη των συγκεκριμένων έργων στον σχετικό κατάλογο δεν ισοδυναμεί με υιοθέτηση των απόψεων που εκφράζονται σε αυτά. Περισσότερα εγχειρίδια σχετικά με τη Σύμβαση περιλαμβάνονται στην ιστοσελίδα της βιβλιοθήκης του ΕΔΔΑ: echr.coe.int/Library.

Εγχειρίδιο σχετικά με το ευρωπαϊκό δίκαιο κατά των διακρίσεων

Έκδοση 2018

Πρόλογος

Τον Ιανουάριο του 2010 το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και ο Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης αποφάσισαν να συνεργαστούν για την εκπόνηση εγχειριδίου σχετικά με την ευρωπαϊκή νομολογία στον τομέα της απαγόρευσης των διακρίσεων. Είμαστε τώρα στην ευχάριστη θέση να παρουσιάσουμε μια επικαιροποιημένη έκδοση του εν λόγω εγχειριδίου, η οποία περιέχει επικαιροποιημένα παραδείγματα σχετικής νομολογίας και έχει βελτιωμένη δομή.

Με την έναρξη ισχύος της Συνθήκης της Λισαβόνας, ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης κατέστη νομικά δεσμευτικός. Επιπλέον, η Συνθήκη προβλέπει την προσχώρηση της ΕΕ στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Στο πλαίσιο αυτό, η αύξηση των γνώσεων σχετικά με τις κοινές αρχές που έχουν αναπτυχθεί από το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης και το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου έχει καταστεί απαραίτητη για την ορθή εφαρμογή σε εθνικό επίπεδο μιας βασικής πτυχής του ευρωπαϊκού δικαίου για τα ανθρώπινα δικαιώματα: των προτύπων κατά των διακρίσεων. Επιπλέον, το έργο του FRA βασίζεται στο θεματολόγιο για τη βιώσιμη ανάπτυξη με ορίζοντα το 2030 και επιτελείται με πλήρη σεβασμό στις αρχές της καθολικότητας και της ισότητας και στην αρχή «να μην μένει κανείς στο περιθώριο». Στο πλαίσιο αυτό, το εγχειρίδιο προωθεί τον ΣΒΑ 5 (Επίτευξη της ισότητας των φύλων και χειραφέτηση όλων των γυναικών και κοριτσιών), τον ΣΒΑ 10 (Μείωση των ανισοτήτων τόσο εντός όσο και μεταξύ των χωρών) και τον ΣΒΑ 16 (Προώθηση δίκαιων, ειρηνικών και χωρίς αποκλεισμούς κοινωνιών).

Το παρόν εγχειρίδιο συντάχθηκε με σκοπό να βοηθήσει τους επαγγελματίες του νομικού κλάδου που δεν είναι ειδικευμένοι στον τομέα του δικαίου κατά των διακρίσεων και χρησιμεύει ως εισαγωγή σε συναφή βασικά ζητήματα. Απευθύνεται σε δικηγόρους, δικαστές, εισαγγελείς, κοινωνικούς λειτουργούς και άτομα που συνεργάζονται με τις εθνικές αρχές, καθώς και σε μη κυβερνητικές οργανώσεις (ΜΚΟ) και άλλους φορείς που ενδέχεται να κληθούν να αντιμετωπίσουν νομικά ζητήματα που άπτονται των διακρίσεων.

Δεδομένου του εντυπωσιακού σώματος νομολογίας που έχει αναπτυχθεί από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης στον τομέα της απαγόρευσης των διακρίσεων, κρίνεται σκόπιμο να παρουσιαστεί ένα επικαιροποιημένο και προσβάσιμο εγχειρίδιο το οποίο απευθύνεται σε επαγγελματίες του νομικού κλάδου —όπως δικαστές, εισαγγελείς και δικηγόρους, καθώς και υπαλλήλους επιβολής του νόμου— στα κράτη μέλη της ΕΕ και του Συμβουλίου της Ευρώπης και σε άλλες χώρες. Ειδικότερα, όσοι βρίσκονται στην πρώτη γραμμή της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων πρέπει να γνωρίζουν τις αρχές της απαγόρευσης των διακρίσεων, ώστε να μπορούν να τις εφαρμόζουν αποτελεσματικά στην πράξη.

Οι διατάξεις για την απαγόρευση των διακρίσεων διαμορφώνονται σε εθνικό επίπεδο, ενώ οι προκλήσεις καθίστανται ορατές σε επιτόπιο επίπεδο.

Θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε τη δρα Magdalena Jankowska-Gilberg και τη δρα Dagmara Rajska για τη συμβολή τους στην εκπόνηση του παρόντος επικαιροποιημένου εγχειριδίου. Θα θέλαμε επίσης να ευχαριστήσουμε όλους όσους συνέβαλαν και παρείχαν υποστήριξη καθ' όλη τη διάρκεια της εκπόνησης, ιδίως την Ύπατη Αρμοστεία των Ηνωμένων Εθνών για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και το τμήμα του Συμβουλίου της Ευρώπης που είναι αρμόδιο για τον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη. Εκφράζουμε επίσης τις ευχαριστίες μας στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την παροχή εγγράφων τεκμηρίωσης.

Roderick Liddell

Γραμματέας του Ευρωπαϊκού
Δικαστηρίου Δικαιωμάτων
του Ανθρώπου

Michael O'Flaherty

Διευθυντής του Οργανισμού
Θεμελιωδών Δικαιωμάτων
της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Περιεχόμενα

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	3
ΑΡΚΤΙΚΟΛΕΞΑ	9
ΠΩΣ ΧΡΗΣΙΜΟΠΟΙΕΙΤΑΙ ΤΟ ΠΑΡΟΝ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟ	11
1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΔΙΑΚΡΙΣΕΩΝ: ΠΛΑΙΣΙΟ, ΕΞΕΛΙΞΗ ΚΑΙ ΒΑΣΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ	15
1.1. Πλαίσιο και ιστορικό του ευρωπαϊκού δικαίου κατά των διακρίσεων	16
Κύρια σημεία	16
1.1.1. Συμβούλιο της Ευρώπης: εξέλιξη του δικαίου κατά των διακρίσεων	18
Κύριο σημείο	18
1.1.2. Ευρωπαϊκή Ένωση: εξέλιξη του δικαίου κατά των διακρίσεων	21
Κύρια σημεία	21
1.1.3. Ευρωπαϊκό δίκαιο κατά των διακρίσεων και συνθήκες των Ηνωμένων Εθνών για τα ανθρώπινα δικαιώματα	25
Κύρια σημεία	25
1.2. Ποιοι τυγχάνουν προστασίας βάσει του ευρωπαϊκού δικαίου κατά των διακρίσεων;	29
Κύρια σημεία	29
1.3. Πεδίο εφαρμογής της ΕΣΔΑ: άρθρο 14 και δωδέκατο πρωτόκολλο	31
Κύρια σημεία	31
1.3.1. Δικαιώματα που καλύπτονται από την ΕΣΔΑ	32
1.3.2. Πεδίο εφαρμογής των δικαιωμάτων της ΕΣΔΑ	33
1.3.3. Δωδέκατο πρωτόκολλο της ΕΣΔΑ	36
1.4. Πεδίο εφαρμογής του δικαίου της ΕΕ κατά των διακρίσεων	38
Κύρια σημεία	38

2	ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΔΙΑΚΡΙΣΕΩΝ	45
	Κύριο σημείο	49
	2.1. Άμεσες διακρίσεις	50
	Κύρια σημεία	50
	2.1.1. Λιγότερο ευνοϊκή μεταχείριση	52
	2.1.2. Μέτρο σύγκρισης	53
	2.1.3. Αιτιώδης συνάφεια	59
	2.1.4. Διάκριση εξ αντανακλάσεως	61
	2.2. Έμμεσες διακρίσεις	63
	Κύρια σημεία	63
	2.2.1. Ουδέτερος κανόνας, κριτήριο ή πρακτική	65
	2.2.2. Αισθητά δυσμενέστερες συνέπειες για προστατευόμενη ομάδα	67
	2.2.3. Μέτρο σύγκρισης	69
	2.3. Πολλαπλές και διατομεακές διακρίσεις	71
	Κύρια σημεία	71
	2.4. Παρενόχληση και εντολή για την εφαρμογή διακριτικής μεταχείρισης	77
	2.4.1. Παρενόχληση και εντολή για την εφαρμογή διακριτικής μεταχείρισης στο πλαίσιο των οδηγιών της ΕΕ κατά των διακρίσεων	77
	Κύριο σημείο	77
	2.4.2. Παρενόχληση και εντολή για την εφαρμογή διακριτικής μεταχείρισης στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ και του ΕΚΧ	81
	2.5. Ειδικά ή συγκεκριμένα μέτρα	84
	Κύρια σημεία	84
	2.6. Εγκλήματα μίσους	98
	Κύριο σημείο	98
	2.7. Ρητορική μίσους	104
	Κύριο σημείο	104

3 ΔΙΚΑΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΗΣ ΛΙΓΟΤΕΡΟ ΕΥΝΟΪΚΗΣ ΜΕΤΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΔΙΑΚΡΙΣΕΩΝ .	111
3.1. Εφαρμογή της αντικειμενικής δικαιολόγησης στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ	113
Κύρια σημεία	113
3.2. Εφαρμογή της αντικειμενικής δικαιολόγησης στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ	114
Κύριο σημείο	114
3.3. Ειδικοί δικαιολογητικοί λόγοι στο δίκαιο της ΕΕ	117
Κύρια σημεία	117
3.3.1. Ουσιαστική επαγγελματική προϋπόθεση	118
3.3.2. Θρησκευτικά ιδρύματα	124
3.3.3. Εξαιρέσεις με βάση την ηλικία	126
4 ΕΠΙΛΕΓΜΕΝΟΙ ΤΟΜΕΙΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ	133
Κύριο σημείο	137
4.1. Απασχόληση	138
4.2. Πρόσβαση στην κοινωνική πρόνοια και στην κοινωνική ασφάλιση	149
4.3. Εκπαίδευση	159
4.4. Πρόσβαση σε παροχή αγαθών και υπηρεσιών, συμπεριλαμβανομένης της στέγασης	162
4.5. Πρόσβαση στη δικαιοσύνη	170
4.6. Η σφαίρα της «προσωπικής ζωής»: ιδιωτική και οικογενειακή ζωή, υιοθεσία, κατοικία και γάμος	173
4.7. Συμμετοχή στην πολιτική ζωή: ελευθερία της έκφρασης, του συνέρχεσθαι και του συνεταιρίζεσθαι, και ελεύθερες εκλογές	182
4.8. Ζητήματα ποινικού δικαίου	186
5 ΠΡΟΣΤΑΤΕΥΟΜΕΝΟΙ ΛΟΓΟΙ	189
Κύρια σημεία	196
5.1. Φύλο	197
5.2. Ταυτότητα φύλου	209
Κύρια σημεία	209
5.3. Γενετήσιος προσανατολισμός	215
5.4. Αναπηρία	222
5.5. Ηλικία	231

5.6. Φυλή, εθνοτική καταγωγή, χρώμα και ιδιότητα μέλους εθνικής μειονότητας	239
5.7. Ιθαγένεια ή εθνική καταγωγή	246
Κύρια σημεία	246
5.8. Θρησκεία ή πεποιθήσεις	255
5.9. Κοινωνική προέλευση, γέννηση και περιουσία	264
5.10. Γλώσσα	267
5.11. Πολιτικές ή άλλες πεποιθήσεις	271
5.12. «Άλλη κατάσταση»	274
6 ΔΙΑΔΙΚΑΣΤΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑΣ	
ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΔΙΑΚΡΙΣΕΩΝ	279
Κύρια σημεία	281
6.1. Μετακύλιση του βάρους της απόδειξης	282
6.2. Περιστάσεις που δεν ασκούν επιρροή στη διαπίστωση της ύπαρξης διακρίσεων	292
6.3. Ο ρόλος των στατιστικών και λοιπών στοιχείων	295
6.4. Επιβολή της νομοθεσίας κατά των διακρίσεων	303
Κύρια σημεία	303
ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ	309
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ	335
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΝΟΜΙΚΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ	359
ΣΗΜΕΙΩΣΗ ΓΙΑ ΤΙΣ ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ	361

Αρκτικόλεξα

CEDAW	Σύμβαση για την εξάλειψη όλων των μορφών διακρίσεων κατά των γυναικών
CoE	Συμβούλιο της Ευρώπης
CRC	Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού
CRPD	Σύμβαση για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρίες
CST	Δικαστήριο Δημόσιας Διοίκησης της Ευρωπαϊκής Ένωσης
ECRI	Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά του Ρατσισμού και της Μισαλλοδοξίας
HRC	Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων
ICERD	Διεθνής Σύμβαση για την κατάργηση πάσης μορφής φυλετικών διακρίσεων
ICESCR	Διεθνές Σύμφωνο για τα οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα
ΔΔ	Διεθνές Δικαστήριο
ΔΕΕ	Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (καλούμενο έως τον Δεκέμβριο του 2009 Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων)
ΔΚΟ	Διακυβερνητικός οργανισμός
ΔΣΑΠΔ	Διεθνές Σύμφωνο για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα
ΕΔΔΑ	Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΕΚΔ	Ευρωπαϊκή Επιτροπή Κοινωνικών Δικαιωμάτων
ΕΚΧ	Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης

ΕΣΔΑ	Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (πλήρης ονομασία: Ευρωπαϊκή σύμβαση για την προάσπιση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών)
ΗΕ	Ηνωμένα Έθνη
ΟΔΔΑ	Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΠΕΚ	Πρωτοδικείο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΣΕΕ	Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση
ΣΛΕΕ	Συνθήκη για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης
ΥΤΧ	Υπήκοος τρίτης χώρας
Χάρτης της ΕΕ	Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΠΩΣ ΧΡΗΣΙΜΟΠΟΙΕΙΤΑΙ ΤΟ ΠΑΡΟΝ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟ

Το παρόν εγχειρίδιο παρέχει μια επισκόπηση των βασικών πτυχών του δικαίου κατά των διακρίσεων στην Ευρώπη, με ειδική μνεία στην απαγόρευση των διακρίσεων που προβλέπεται στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) του Συμβουλίου της Ευρώπης, όπως έχει ερμηνευθεί από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ), καθώς και στο δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπως έχει ερμηνευθεί από το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ).

Το εγχειρίδιο αναγνωρίζει ότι η αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων είναι πολύ σημαντική διότι επηρεάζει την απόλαυση όλων των άλλων ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Στόχος του δικαίου κατά των διακρίσεων είναι να παρέχεται σε όλα τα άτομα ίση και δίκαιη προοπτική πρόσβασης στις ευκαιρίες που είναι διαθέσιμες σε μια κοινωνία.

Το εγχειρίδιο συντάχθηκε με σκοπό να βοηθήσει τους επαγγελματίες του νομικού κλάδου που δεν είναι ειδικευμένοι στον τομέα του δικαίου κατά των διακρίσεων και χρησιμεύει ως εισαγωγή σε συναφή βασικά ζητήματα. Απευθύνεται σε δικηγόρους, δικαστές, εισαγγελείς, κοινωνικούς λειτουργούς και άτομα που συνεργάζονται με τις εθνικές αρχές, καθώς και σε μη κυβερνητικές οργανώσεις (ΜΚΟ) και άλλους φορείς που ασχολούνται με νομικά ζητήματα που άπτονται των διακρίσεων. Το παρόν εγχειρίδιο μπορεί επίσης να είναι χρήσιμο για σκοπούς νομικής έρευνας ή δημόσιων δράσεων παρέμβασης. Η δομή του επιτρέπει στους επαγγελματίες να ανατρέχουν απευθείας σε συγκεκριμένες ενότητες/θέματα ανάλογα με τις ανάγκες τους. Ως εκ τούτου, δεν είναι απαραίτητο να διαβάσουν το εγχειρίδιο στο σύνολό του.

Αποτελεί σημείο αναφοράς για το ευρωπαϊκό δίκαιο κατά των διακρίσεων, καθώς εξηγεί τον τρόπο με τον οποίο ρυθμίζεται κάθε ζήτημα από το δίκαιο της ΕΕ, καθώς και από την ΕΣΔΑ. Κατά περίπτωση, περιλαμβάνονται επίσης αναφορές στον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη (ΕΚΧ), σε άλλες πράξεις του Συμβουλίου της Ευρώπης και σε διεθνείς συνθήκες που έχουν συναφθεί υπό την αιγίδα των Ηνωμένων Εθνών (ΗΕ) στον τομέα της απαγόρευσης των διακρίσεων.

Το δίκαιο της ΕΣΔΑ περιγράφεται κυρίως μέσω επιλεγμένης νομολογίας του ΕΔΔΑ. Η νομοθεσία που απορρέει από το δίκαιο της ΕΕ παρουσιάζεται μέσω νομοθετικών μέτρων (οδηγίες κατά των διακρίσεων), σχετικών διατάξεων των

Συνθηκών της ΕΕ, του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Χάρτης της ΕΕ) και της νομολογίας του ΔΕΕ.

Η νομολογία που περιγράφεται ή παρατίθεται στο παρόν εγχειρίδιο είναι ενδεικτική ενός σημαντικού σώματος νομολογίας τόσο του ΕΔΔΑ όσο και του ΔΕΕ. Το εγχειρίδιο καλύπτει, στο μέτρο του δυνατού, δεδομένου του περιορισμένου αντικειμένου και του εισαγωγικού του χαρακτήρα, τις νομικές εξελίξεις έως τον Απρίλιο του 2017, μολονότι έχουν συμπεριληφθεί και μεταγενέστερες εξελίξεις όπου αυτό ήταν εφικτό. Παρότι δόθηκε προτεραιότητα σε πιο πρόσφατη νομολογία, αναφέρονται επίσης παλαιότερες βασικές υποθέσεις όπου αυτό κρίθηκε αναγκαίο. Προς αποφυγή σύγχυσης, στο παρόν εγχειρίδιο το Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (ΔΕΚ) αναφέρεται ως ΔΕΕ ακόμη και όταν πρόκειται για αποφάσεις που εκδόθηκαν πριν από τον Δεκέμβριο του 2009. Δεδομένου ότι πολλές υποθέσεις αφορούν πολλές διαφορετικές πτυχές που καλύπτονται από το εγχειρίδιο, η επιλογή της ενότητας στην οποία εξετάζεται μια συγκεκριμένη υπόθεση είναι υποκειμενική.

Κάθε κεφάλαιο καλύπτει ένα χωριστό θέμα, ενώ μέσω παραπομπών σε άλλα θέματα και κεφάλαια εξασφαλίζεται η σφαιρικότερη κατανόηση του ισχύοντος νομικού πλαισίου και της σχετικής νομολογίας. Κάθε κεφάλαιο ξεκινά με έναν πίνακα στον οποίο παρατίθενται τα θέματα που εξετάζονται σε αυτό. Στον πίνακα προσδιορίζονται επίσης οι εφαρμοστέες νομικές διατάξεις των δύο χωριστών ευρωπαϊκών συστημάτων και παρατίθενται κατάλογοι σχετικής νομολογίας του ΔΕΕ και του ΕΔΔΑ. Στη συνέχεια, στο κεφάλαιο παρουσιάζονται οι νομικές διατάξεις του κάθε συστήματος που σχετίζονται με το εξεταζόμενο θέμα. Με αυτόν τον τρόπο ο αναγνώστης έχει τη δυνατότητα να παρατηρήσει τα σημεία στα οποία συγκλίνουν οι δύο έννομες τάξεις, αλλά και τις διαφορές τους. Οι νομικοί σε κράτη εκτός ΕΕ τα οποία είναι μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης, και ως εκ τούτου συμβαλλόμενα μέρη στην ΕΣΔΑ, μπορούν να βρουν τις πληροφορίες που αφορούν τη χώρα τους ανατρέχοντας απευθείας στις στήλες που αφορούν το Συμβούλιο της Ευρώπης. Οι νομικοί σε κράτη μέλη της ΕΕ χρειάζεται να ανατρέξουν και στις δύο στήλες, δεδομένου ότι τα κράτη αυτά δεσμεύονται από αμφότερες τις έννομες τάξεις.

Επιπλέον, στην αρχή κάθε ενότητας παρουσιάζονται τα κυριότερα σημεία.

Το εγχειρίδιο ξεκινά με μια σύντομη ανάλυση των δύο νομικών συστημάτων όπως έχουν θεσπιστεί από το δίκαιο του Συμβουλίου της Ευρώπης και της ΕΕ. Στο κεφάλαιο 1 επεξηγείται το πλαίσιο και το ιστορικό του ευρωπαϊκού δικαίου

κατά των διακρίσεων και περιγράφεται το προσωπικό και το καθ' ύλην πεδίο εφαρμογής και των δύο συστημάτων.

Στο κεφάλαιο 2 περιγράφονται οι περιπτώσεις στις οποίες η διαφορετική μεταχείριση θεωρείται ότι εισάγει διακρίσεις. Δίνεται έμφαση στις κατηγορίες διακρίσεων (όπως οι άμεσες και έμμεσες διακρίσεις, η παρενόχληση ή η εντολή για εφαρμογή διακριτικής μεταχείρισης, τα εγκλήματα μίσους και η ρητορική μίσους). Στη συνέχεια, το κεφάλαιο 3 καλύπτει πιθανούς δικαιολογητικούς λόγους για την εφαρμογή διαφορετικής μεταχείρισης.

Στο κεφάλαιο 4, η αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων παρουσιάζεται υπό το πρίσμα διαφόρων τομέων της ζωής, στους οποίους περιλαμβάνονται, μεταξύ άλλων, η απασχόληση, η πρόσβαση στην πρόνοια και στην κοινωνική ασφάλιση, η εκπαίδευση, η ιδιωτική και η οικογενειακή ζωή.

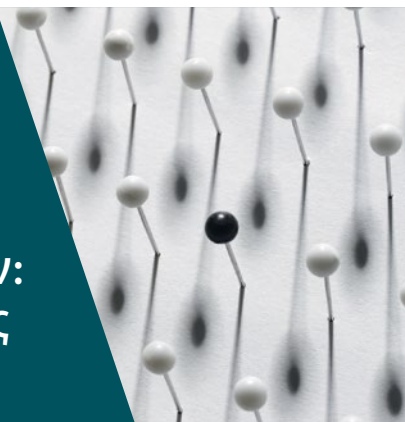
Στο κεφάλαιο 5 αναλύονται οι λόγοι των διακρίσεων, όπως το φύλο, η ταυτότητα φύλου, ο γενετήσιος προσανατολισμός, η αναπηρία, η ηλικία, η φυλή, η εθνοτική καταγωγή, η εθνική καταγωγή και η θρησκεία ή οι πεποιθήσεις.

Στο κεφάλαιο 6 εξετάζονται τα διαδικαστικά ζητήματα στο δίκαιο κατά των διακρίσεων. Ιδιαίτερη προσοχή δόθηκε στη μετακύλιση του βάρους της απόδειξης. Επεξηγήθηκαν επίσης άλλα ζητήματα αποδείξεων, όπως ο ρόλος των στατιστικών και άλλων στοιχείων.

Η ηλεκτρονική έκδοση του εγχειριδίου περιέχει υπερσυνδέσμους προς τη νομολογία και τη νομοθεσία της ΕΕ. Οι υπερσύνδεσμοι προς πηγές δικαίου της ΕΕ κατευθύνουν τον αναγνώστη σε σελίδες επισκόπησης της Eur-lex, από όπου μπορεί να ανοίξει την υπόθεση ή τη νομοθεσία σε οποιαδήποτε διαθέσιμη γλώσσα της ΕΕ. Η νομολογία του ΕΔΔΑ και της ΕΕΚΔ συνοδεύεται από υπερσυνδέσμους προς τη βάση δεδομένων Hudoc, η οποία διατίθεται στα αγγλικά και τα γαλλικά. Για ορισμένες υποθέσεις διατίθενται μεταφράσεις και σε άλλες γλώσσες.

1

Εισαγωγή στο ευρωπαϊκό δίκαιο κατά των διακρίσεων: πλαίσιο, εξέλιξη και βασικές αρχές

ΕΕ	Εξεταζόμενα ζητήματα	Συμβούλιο της Ευρώπης
Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, άρθρο 20 (ισότητα έναντι του νόμου) και 21 (απαγόρευση διακρίσεων) ΣΕΕ, άρθρο 2, άρθρο 3 παράγραφος 3, άρθρο 9 ΣΛΕΕ, άρθρο 10 Οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση (2000/78/ΕΚ) Οδηγία για τη φυλετική ισότητα (2000/43/ΕΚ) Οδηγία για την ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών στην πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες (2004/113/ΕΚ) Οδηγία για την ισότητα των φύλων (αναδιατύπωση) (2006/54/ΕΚ) ΔΕΕ, C-571/10, <i>Kamberaj κατά IPES</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 2012 ΔΕΕ, C-236/09, <i>Association Belge des Consommateurs Test-Achats ASBL και λοιποί κατά Conseil des ministres</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 2011	Ισότητα και απαγόρευση των διακρίσεων	ΕΣΔΑ, άρθρο 14 (απαγόρευση των διακρίσεων), δωδέκατο πρωτόκολλο, άρθρο 1 (γενική απαγόρευση των διακρίσεων) ΕΚΧ, άρθρο Ε, Πρωτόκολλο που προβλέπει μηχανισμό συλλογικών αναφορών Σύμβαση-πλαίσιο για την προστασία των εθνικών μειονοτήτων Σύμβαση για την πρόληψη και την καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών και της ενδοοικογενειακής βίας (Σύμβαση Κωνσταντινούπολης) Σύμβαση για τη δράση κατά της εμπορίας ανθρώπων Σύμβαση για την πρόσβαση σε επίσημα έγγραφα Πρωτόκολλο στη σύμβαση για το έγκλημα στον κυβερνοχώρο Σύμβαση για τα ανθρώπινα δικαιώματα και τη βιοϊατρική ΕΔΔΑ, <i>Khamtokhu και Aksenchik κατά Ρωσίας</i> [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγές αριθ. 60367/08 και 961/11, 2017 ΕΔΔΑ, <i>Pichkur κατά Ουκρανίας</i>, προσφυγή αριθ. 10441/06, 2013 ΕΔΔΑ, <i>Savez crkava «Riječ života» και λοιποί κατά Κροατίας</i>, προσφυγή αριθ. 7798/08, 2010

ΕΕ	Εξεταζόμενα ζητήματα	Συμβούλιο της Ευρώπης
ΣΛΕΕ, άρθρο 18 Οδηγία σχετικά με το δικαίωμα οικογενειακής επανένωσης (2003/86/ΕΚ) Οδηγία σχετικά με τους επί μακρόν νομίμως διαμένοντες υπηκόους τρίτων χωρών (2003/109/ΕΚ)	Απαγόρευση των διακρίσεων λόγω ιθαγένειας και μεταναστευτικού καθεστώτος	

Στο παρόν εισαγωγικό κεφάλαιο περιγράφεται η προέλευση του δικαίου κατά των διακρίσεων στην Ευρώπη. Είναι σημαντικό να σημειωθεί εξ αρχής ότι οι εθνικοί δικαστές και εισαγγελείς υποχρεούνται να εφαρμόζουν τις εγγυήσεις που προβλέπονται στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) και στις οδηγίες της ΕΕ κατά των διακρίσεων, ανεξάρτητα από το αν ένας διάδικος επικαλείται τις εγγυήσεις αυτές. Αυτό είναι επακόλουθο των νομικών αρχών που καθορίζονται σε κάθε αντίστοιχο σύστημα, όπως το άμεσο αποτέλεσμα του δικαίου της Ένωσης στα κράτη μέλη της ΕΕ και η άμεση εφαρμογή που αναγνωρίζεται στην ΕΣΔΑ¹, βάσει της οποίας όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ και του Συμβουλίου της Ευρώπης πρέπει να τηρούν την εν λόγω Σύμβαση.

1.1. Πλαίσιο και ιστορικό του ευρωπαϊκού δικαίου κατά των διακρίσεων

Κύρια σημεία

- Η προστασία από τις διακρίσεις στην Ευρώπη απαντά τόσο στο δίκαιο της ΕΕ όσο και στο δίκαιο του Συμβουλίου της Ευρώπης.
- Παρότι τα δύο συστήματα λειτουργούν χωριστά, μπορούν να αλληλοεπηρεάζονται μέσω της νομολογίας τους.

Ο όρος «ευρωπαϊκό δίκαιο κατά των διακρίσεων» υποδηλώνει την ύπαρξη ενός ενιαίου πανευρωπαϊκού συστήματος κανόνων σχετικά με την απαγόρευση των

1 Βλ. ΔΕΕ, C-555/07, *Seda Küçükdeveci κατά Swedex GmbH & Co. KG* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 19 Ιανουαρίου 2010.

διακρίσεων. Ωστόσο, το εν λόγω δίκαιο αποτελείται από διάφορες πηγές. Το παρόν εγχειρίδιο βασιζεται κυρίως στο δίκαιο του Συμβουλίου της Ευρώπης (με επίκεντρο την ΕΣΔΑ) και της ΕΕ. Τα δύο αυτά συστήματα έχουν διαφορετική προέλευση και δομή και διαφορετικούς στόχους.

Παρότι λειτουργούν χωριστά, υπάρχουν πολλές συνδέσεις μεταξύ τους. Το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ) παραπέμπει στην ΕΣΔΑ² και στον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη (ΕΚΧ)³ για την παροχή κατευθύνσεων όσον αφορά την ερμηνεία του δικαίου της ΕΕ. Και οι δύο πράξεις αναφέρονται επίσης στο πλαίσιο των Συνθηκών της ΕΕ: Το άρθρο 6 παράγραφος 3 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΣΕΕ) αναγνωρίζει ρητά την ΕΣΔΑ ως πηγή έμπνευσης για την ανάπτυξη των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην ΕΕ, ενώ το άρθρο 52 παράγραφος 3 του Χάρτη της ΕΕ ορίζει ότι η έννοια και η εμβέλεια των αντίστοιχων δικαιωμάτων του Χάρτη είναι ίδιες με εκείνες που τους αποδίδει η ΕΣΔΑ⁴ (αν και το δίκαιο της ΕΕ μπορεί να παρέχει ευρύτερη προστασία). Στο άρθρο 151 της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΣΛΕΕ) και στο προοίμιο του Χάρτη της ΕΕ γίνεται μνεία του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη. Στη νομολογία τους, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή Κοινωνικών Δικαιωμάτων (ΕΕΚΔ) αναφέρονται στη νομοθεσία της ΕΕ και στη νομολογία του ΔΕΕ⁵.

Το δίκαιο της ΕΕ και η ΕΣΔΑ συνδέονται στενά. Όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ έχουν προσχωρήσει στην ΕΣΔΑ και το ΔΕΕ αντλεί έμπνευση από την ΕΣΔΑ κατά τον καθορισμό του πεδίου εφαρμογής της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων βάσει του δικαίου της ΕΕ. Ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ αντικατοπτρίζει επίσης το εύρος των δικαιωμάτων της ΕΣΔΑ (χωρίς ωστόσο να περιορίζεται σε αυτό). Κατά συνέπεια, το δίκαιο της ΕΕ συνάδει σε μεγάλο βαθμό με την ΕΣΔΑ. Ωστόσο, εάν ένα άτομο επιθυμεί να προσφύγει κατά της ΕΕ λόγω αθέτησης της υποχρέωσής της να εγγυάται τα ανθρωπίνια δικαιώματα, δεν έχει το δικαίωμα να προσφύγει ενώπιον του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) κατά

2 Για παράδειγμα, βλ. ΔΕΕ, C-510/11 P, *Kone Oyj και λοιποί κατά Ευρωπαϊκής Επιτροπής*, 24 Οκτωβρίου 2013, σκέψεις 20-22.

3 Για παράδειγμα, βλ. ΔΕΕ, συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-395/08 και C-396/08, *Istituto nazionale della previdenza sociale (INPS) κατά Tiziana Bruno και Massimo Pettini και Daniela Lotti και Clara Matteucci*, 10 Ιουνίου 2010, σκέψεις 31-32.

4 Βλ. επίσης άρθρο 53 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ και το προοίμιο του.

5 Για παράδειγμα, βλ. ΕΔΔΑ, *Βίλο κατά Δανίας*, προσφυγή αριθ.38590/10 [τμήμα ευρείας συνθέσεως], 24 Μαΐου 2016.

της ίδιας της ΕΕ. Αντιθέτως, πρέπει είτε να προσφύγει ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων, τα οποία μπορούν στη συνέχεια να παραπέμπουν την υπόθεση στο ΔΕΕ μέσω της διαδικασίας προδικαστικής παραπομπής είτε να προσφύγει εμμέσως κατά της ΕΕ ενώπιον του ΕΔΔΑ με την άσκηση προσφυγής κατά κράτους μέλους.

Η Συνθήκη της Λισαβόνας περιέχει διάταξη η οποία υποχρεώνει την ΕΕ να προσχωρήσει αυτοτελώς στην ΕΣΔΑ, ενώ το δέκατο τέταρτο πρωτόκολλο της ΕΣΔΑ τροποποιεί την εν λόγω Σύμβαση προκειμένου αυτό να καταστεί δυνατό. Δεν είναι ακόμη σαφές πότε θα συμβεί αυτό και ποια θα είναι η μελλοντική σχέση μεταξύ του ΔΕΕ και του ΕΔΔΑ.

1.1.1. Συμβούλιο της Ευρώπης: εξέλιξη του δικαίου κατά των διακρίσεων

Κύριο σημείο

- Η αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων κατοχυρώνεται σε διάφορες συνθήκες του Συμβουλίου της Ευρώπης.

Το Συμβούλιο της Ευρώπης είναι ένας διακυβερνητικός οργανισμός που συστάθηκε μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο με σκοπό την προαγωγή, μεταξύ άλλων, του κράτους δικαίου, της δημοκρατίας, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της κοινωνικής ανάπτυξης (βλ. προοίμιο και άρθρο 1 του καταστατικού του Συμβουλίου της Ευρώπης). Το 1950 τα κράτη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης ενέκριναν τη Σύμβαση για την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών, καλώντας το ΕΔΔΑ να συμβάλει στην επίτευξη των στόχων αυτών. Η ΕΣΔΑ είναι η πρώτη από τις σύγχρονες συνθήκες για τα ανθρώπινα δικαιώματα που αντλεί έμπνευση από την Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου των Ηνωμένων Εθνών. Επιβάλλει στα μέλη της τη νομικά δεσμευτική υποχρέωση να εγγυώνται ένα σύνολο ανθρωπίνων δικαιωμάτων για οποιονδήποτε υπάγεται στη δικαιοδοσία τους και όχι μόνο για τους πολίτες τους. Η εφαρμογή της ΕΣΔΑ εξετάζεται από το ΕΔΔΑ, το οποίο εκδικάζει υποθέσεις κατά κρατών μελών. Το Συμβούλιο της Ευρώπης έχει επί του παρόντος 47 μέλη και κάθε κράτος που επιθυμεί να γίνει μέλος του πρέπει να προσχωρήσει στην ΕΣΔΑ.

Η απαγόρευση των διακρίσεων κατοχυρώνεται στο άρθρο 14 της ΕΣΔΑ, το οποίο εγγυάται την ίση μεταχείριση στην απόλαυση των άλλων δικαιωμάτων που προβλέπονται στη Σύμβαση. Το δωδέκατο πρωτόκολλο (2000) της ΕΣΔΑ, το οποίο δεν έχει κυρωθεί ακόμη από όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ⁶, διευρύνει το πεδίο εφαρμογής της απαγόρευσης των διακρίσεων στην ίση μεταχείριση κατά την απόλαυση οποιουδήποτε δικαιώματος, συμπεριλαμβανομένων των δικαιωμάτων που προβλέπονται στο εθνικό δίκαιο.

Ο (αναθεωρημένος) ΕΚΧ⁷ είναι η άλλη βασική συνθήκη του Συμβουλίου της Ευρώπης για τα ανθρώπινα δικαιώματα. Σε αντίθεση με τον Χάρτη του 1961⁸, περιλαμβάνει ρητή διάταξη που απαγορεύει τις διακρίσεις (άρθρο Ε). Η διατύπωσή της είναι σχεδόν πανομοιότυπη με εκείνη του άρθρου 14 της ΕΣΔΑ. Παρέχει προστασία από τις διακρίσεις μέσω οριζόντιας ρήτηρας η οποία καλύπτει λόγους όπως η φυλή, το χρώμα, το φύλο, η γλώσσα, η θρησκεία, οι πολιτικές ή άλλες πεποιθήσεις, η εθνική ή κοινωνική καταγωγή, η υγεία, η σχέση με μια εθνική μειονότητα, η γέννηση ή «άλλη κατάσταση». Η ΕΕΚΔ είναι υπεύθυνη για την παρακολούθηση της συμμόρφωσης με τον ΕΚΧ. Έχει τονίσει ότι «η εισαγωγή του άρθρου Ε σε χωριστό άρθρο στον αναθεωρημένο Χάρτη υποδεικνύει την αυξημένη σημασία που έδωσαν οι συντάκτες στην αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων όσον αφορά την πραγμάτωση των διαφόρων ουσιαστικών δικαιωμάτων που περιλαμβάνονται στον Χάρτη»⁹. Κατά συνέπεια, ο αναθεωρημένος ΕΚΧ δεν επιτρέπει τις διακρίσεις για κανέναν από τους λόγους που παρατίθενται στο εν λόγω άρθρο (ο κατάλογος δεν είναι εξαντλητικός, όπως και στην περίπτωση του άρθρου 14 της ΕΣΔΑ) όσον αφορά οποιοδήποτε από τα δικαιώματα που περιλαμβάνονται στην πράξη.

Βάσει του ΕΚΧ, το πρόσθετο πρωτόκολλο προβλέπει έναν μηχανισμό συλλογικών αναφορών. Στις μη κυβερνητικές οργανώσεις (ΜΚΟ) που απολαύουν καθεστώτος συμμετέχοντος στο Συμβούλιο της Ευρώπης παρέχεται το δικαίωμα υποβολής συλλογικών αναφορών για μη συμμόρφωση με τον ΕΚΧ κατά κράτους που έχει κυρώσει το εν λόγω πρωτόκολλο.

6 Για τον αριθμό των κρατών μελών της ΕΕ που έχουν κυρώσει το δωδέκατο πρωτόκολλο, βλ. το [διάγραμμα υπογραφών και κυρώσεων της Σύμβασης 177](#).

7 Συμβούλιο της Ευρώπης, Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης (αναθεωρημένος), CETS αριθ.163, 3 Μαΐου 1996.

8 Συμβούλιο της Ευρώπης, Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης, CETS αριθ. 35, 18 Οκτωβρίου 1961.

9 ΕΕΚΔ, *International Association Autism-Europe κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ.13/2002, 4 Νοεμβρίου 2003.

Η αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων αποτελεί βασική αρχή σε διάφορες άλλες πράξεις του Συμβουλίου της Ευρώπης, ακόμη και αν δεν αποτελούν πρωταρχικό σημείο εστίασης του παρόντος εγχειριδίου¹⁰. Για παράδειγμα, η προστασία από τις διακρίσεις προβλέπεται επίσης στη Σύμβαση-πλαίσιο για την προστασία των εθνικών μειονοτήτων¹¹, στη Σύμβαση για τη δράση κατά της εμπορίας ανθρώπων¹² και στη Σύμβαση για την πρόσβαση σε επίσημα έγγραφα¹³. Το πρωτόκολλο της Σύμβασης για το έγκλημα στον κυβερνοχώρο¹⁴ υπαγορεύει επίσης την προστασία από τις διακρίσεις. Επιπλέον, η Σύμβαση για την πρόληψη και την καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών και της ενδοοικογενειακής βίας (Σύμβαση της Κωνσταντινούπολης) καταδικάζει όλες τις μορφές διακρίσεων κατά των γυναικών¹⁵. Στο προοίμιό της, η Σύμβαση της Κωνσταντινούπολης αναγνωρίζει ότι η βία κατά των γυναικών αποτελεί απόδειξη των ιστορικά άνισων σχέσεων ισχύος ανάμεσα στις γυναίκες και τους άνδρες, που οδήγησαν στην κυριαρχία έναντι και τη διάκριση κατά των γυναικών από τους άνδρες και την αποτροπή της πλήρους προώθησης των γυναικών¹⁶. Η Σύμβαση για τα ανθρώπινα δικαιώματα και τη βιοϊατρική απαγορεύει κάθε μορφή διάκρισης κατά ενός ατόμου για λόγους γενετικής κληρονομιάς¹⁷. Επιπλέον, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά του Ρατσισμού και της

10 Τα κείμενα όλων των συνθηκών του Συμβουλίου της Ευρώπης είναι διαθέσιμα στην [ιστοσελίδα του Γραφείου Συνθηκών του Συμβουλίου της Ευρώπης](#).

11 Συμβούλιο της Ευρώπης, Σύμβαση-πλαίσιο για την προστασία των εθνικών μειονοτήτων (FCNM), CETS αριθ. 157, 1995. Βλ. άρθρο 4, άρθρο 6 παράγραφος 2 και άρθρο 9.

12 Συμβούλιο της Ευρώπης, Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για τη δράση κατά της εμπορίας ανθρώπων, CETS αριθ. 197, 2005. Βλ. άρθρο 2 παράγραφος 1.

13 Συμβούλιο της Ευρώπης, Σύμβαση για την πρόσβαση σε επίσημα έγγραφα, CETS αριθ. 205, 2009. Βλ. άρθρο 2 παράγραφος 1.

14 Συμβούλιο της Ευρώπης, Πρόσθετο πρωτόκολλο στη Σύμβαση για το έγκλημα στον κυβερνοχώρο, σχετικά με την ποινικοποίηση πράξεων ρατσιστικής και ξενοφοβικής φύσης που διαπράττονται μέσω συστημάτων υπολογιστών, ETS 189, 2003. Βλ. άρθρο 3 παράγραφος 1.

15 Συμβούλιο της Ευρώπης, Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για την πρόληψη και την καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών και της ενδοοικογενειακής βίας, CETS αριθ. 210, 2011, βλ. άρθρο 4.

16 Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή πρότεινε στην ΕΕ να υπογράψει τη Σύμβαση της Κωνσταντινούπολης: βλ. πρόταση απόφασης του Συμβουλίου σχετικά με την υπογραφή, εξ ονόματος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης για την πρόληψη και την καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών και της ενδοοικογενειακής βίας, COM(2016) 111 final της 4ης Μαρτίου 2016, Βρυξέλλες.

17 Συμβούλιο της Ευρώπης, Σύμβαση για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της αξιοπρέπειας του ανθρώπου σε σχέση με τις εφαρμογές της βιολογίας και της ιατρικής: Σύμβαση για τα ανθρώπινα δικαιώματα και τη βιοϊατρική, CETS αριθ. 164, 1997, βλ. άρθρο 11.

Μισαλλοδοξίας (ECRI)¹⁸ του Συμβουλίου της Ευρώπης, όργανο του Συμβουλίου της Ευρώπης για τα ανθρώπινα δικαιώματα, παρακολουθεί τα προβλήματα ρατσισμού, ξενοφοβίας, αντισημιτισμού, μισαλλοδοξίας και φυλετικών διακρίσεων¹⁹.

Η αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων έχει επηρεάσει τη διαμόρφωση των προτύπων του Συμβουλίου της Ευρώπης και θεωρείται θεμελιώδες δικαίωμα το οποίο χρήζει προστασίας.

1.1.2. Ευρωπαϊκή Ένωση: εξέλιξη του δικαίου κατά των διακρίσεων

Κύρια σημεία

- Το δίκαιο της ΕΕ κατά των διακρίσεων περιλαμβάνει διάφορες νομικές πράξεις που προάγουν την ισότητα σε διάφορους τομείς της ζωής.
- Τα θεσμικά όργανα της ΕΕ δεσμεύονται νομικά να τηρούν τις διατάξεις του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, συμπεριλαμβανομένης της απαγόρευσης των διακρίσεων. Τα κράτη μέλη της ΕΕ πρέπει επίσης να τηρούν τον Χάρτη όταν ενεργούν εντός του πεδίου εφαρμογής του δικαίου της ΕΕ.

Οι αρχικές Συνθήκες των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων δεν περιλάμβαναν καμία μνεία στα θεμελιώδη δικαιώματα ή στην προστασία τους. Η δημιουργία ενός χώρου ελεύθερων συναλλαγών στην Ευρώπη δεν αναμενόταν να έχει αντίκτυπο στα ανθρώπινα δικαιώματα. Ωστόσο, καθώς άρχισαν να υποβάλλονται στο ΔΕΕ υποθέσεις σχετικά με παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων λόγω του κοινοτικού δικαίου, το ΔΕΕ ανέπτυξε ένα σύνολο νομολογιακών κανόνων, το οποίο είναι γνωστό ως «γενικές αρχές» του κοινοτικού δικαίου. Κατά το ΔΕΕ, οι γενικές αυτές αρχές αντικατοπτρίζουν το περιεχόμενο της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που προβλέπεται στα εθνικά συντάγματα και στις συμβάσεις για τα ανθρώπινα δικαιώματα,

¹⁸ Η ECRI συστάθηκε το 1993, στο πλαίσιο της πρώτης συνόδου κορυφής των αρχηγών κρατών και κυβερνήσεων του Συμβουλίου της Ευρώπης, και αποτελείται από 47 ανεξάρτητους εμπειρογνώμονες.

¹⁹ Βλ. την [ιστοσελίδα της ECRI](#).

και ιδίως στην ΕΣΔΑ²⁰. Το ΔΕΕ δήλωσε ότι θα διασφαλίσει τη συμμόρφωση του κοινοτικού δικαίου με τις αρχές αυτές. Στο πλαίσιο μεταγενέστερων αναθεωρήσεων των Συνθηκών, η ανθρωπίνη αξιοπρέπεια, η ελευθερία, η δημοκρατία, η ισότητα, το κράτος δικαίου και ο σεβασμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων έγιναν οι ιδρυτικές αξίες της Ένωσης, καθιερώθηκαν στις Συνθήκες της και ενσωματώθηκαν σε όλες τις πολιτικές και τα προγράμμάτα της.

Αρχικά, το δίκαιο της ΕΕ κατά των διακρίσεων περιοριζόταν σε μια διάταξη που απαγόρευε τις διακρίσεις λόγω φύλου στην απασχόληση. Τα σχετικά μέτρα είχαν ως στόχο να εμποδίσουν τα κράτη μέλη της ΕΕ να αποκτήσουν ανταγωνιστικό πλεονέκτημα με την παροχή χαμηλότερων αποδοχών ή λιγότερο ευνοϊκών όρων εργασίας στις γυναίκες. Το σώμα του δικαίου κατά των διακρίσεων εξελίχθηκε σημαντικά και συμπεριέλαβε τομείς όπως οι συντάξεις, η εγκυμοσύνη και τα υποχρεωτικά συστήματα κοινωνικής ασφάλισης. Ωστόσο, έως το 2000, το δίκαιο της ΕΕ κατά των διακρίσεων εφαρμόζοταν μόνο στην απασχόληση και την κοινωνική ασφάλιση και κάλυπτε μόνο τις διακρίσεις λόγω φύλου. Επιπλέον, η απαγόρευση των διακρίσεων λόγω ιθαγένειας είναι θεμελιώδης αρχή που κατοχυρώνεται στη Συνθήκη για τη λειτουργία της ΕΕ (άρθρα 18 και 45 της ΣΛΕΕ) και στις πράξεις που προηγήθηκαν αυτής.

Με την έναρξη ισχύος της Συνθήκης του Άμστερνταμ το 1999, η ΕΕ απέκτησε την ικανότητα να αναλαμβάνει δράση για την καταπολέμηση των διακρίσεων για ευρύ φάσμα λόγων. Η αρμοδιότητα αυτή οδήγησε στη θέσπιση νέων οδηγιών για την ισότητα, καθώς και στην αναθεώρηση των υφιστάμενων διατάξεων για την ισότητα των φύλων. Υπάρχει πλέον σημαντικό σώμα δικαίου κατά των διακρίσεων στην ΕΕ.

Σύμφωνα με το άρθρο 2 της ΣΕΕ, η αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων αποτελεί μία από τις θεμελιώδεις αξίες της Ένωσης. Το άρθρο 10 της ΣΛΕΕ απαιτεί την καταπολέμηση κάθε διάκρισης λόγω φύλου, φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, θρησκείας ή πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου

20 Αυτό διαιτυπώθηκε για πρώτη φορά σε υποθέσεις όπως οι ΔΕΕ, υπόθεση 29/69, *Erich Stauder κατά Πόλης του Ulm*, 12 Νοεμβρίου 1969· ΔΕΕ, υπόθεση 11/70, *Internationale Handelsgesellschaft mbH κατά Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel*, 17 Δεκεμβρίου 1970· ΔΕΕ, υπόθεση 4/73, *J. Nold, Kohlen- und Baustoffgroßhandlung κατά Επιτροπής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων*, 14 Μαΐου 1974· και όσον αφορά την αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων: ΔΕΕ, υπόθεση 149/77, *Gabrielle Defrenne κατά Société anonyme belge de navigation aérienne Sabena*, 15 Ιουνίου 1978.

προσανατολισμού κατά τον καθορισμό και την εφαρμογή των πολιτικών και των δράσεων της ΕΕ. Το 2000 εκδόθηκαν δύο οδηγίες: η οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση (2000/78/ΕΚ)²¹ απαγόρευσε τις διακρίσεις λόγω γενετήσιου προσανατολισμού, θρησκείας ή πεποιθήσεων, ηλικίας και αναπηρίας στον τομέα της απασχόλησης, ενώ η οδηγία για τη φυλετική ισότητα (2000/43/ΕΚ)²² εισήγαγε την απαγόρευση των διακρίσεων λόγω φυλετικής ή εθνικής καταγωγής στο πλαίσιο της απασχόλησης, αλλά και όσον αφορά την πρόσβαση στο σύστημα πρόνοιας και στην κοινωνική ασφάλιση, καθώς και σε αγαθά και υπηρεσίες. Επρόκειτο για σημαντική διεύρυνση του πεδίου εφαρμογής του δικαίου κατά των διακρίσεων στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ. Αναγνωρίστηκε ότι, προκειμένου τα άτομα να μπορούν να αξιοποιήσουν πλήρως τις δυνατότητές τους στην αγορά εργασίας, είναι επίσης σημαντικό να εξασφαλιστεί η ισότιμη πρόσβασή τους σε τομείς όπως η υγεία, η εκπαίδευση και η στέγαση. Το 2004 η οδηγία για την ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών στην πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες (2004/113/ΕΚ)²³ επέκτεινε το πεδίο εφαρμογής των διακρίσεων λόγω φύλου στον τομέα των αγαθών και υπηρεσιών. Ωστόσο, η προστασία λόγω φύλου δεν ανταποκρίνεται επαρκώς στο εύρος της προστασίας που προβλέπει η οδηγία για τη φυλετική ισότητα. Η λεγόμενη οδηγία για την ισότητα των φύλων (αναδιατύπωση) (2006/54/ΕΚ)²⁴ εγγυάται την ίση μεταχείριση μόνο σε σχέση με την κοινωνική ασφάλιση και όχι στο ευρύτερο σύστημα πρόνοιας, όπως η κοινωνική προστασία και η πρόσβαση στην υγειονομική περίθαλψη και την εκπαίδευση.

Παρότι ο γενετήσιος προσανατολισμός, οι θρησκευτικές πεποιθήσεις, η αναπηρία και η ηλικία αποτελούν προστατευόμενους λόγους μόνο στο πλαίσιο της απασχόλησης, επί του παρόντος συζητείται στα θεσμικά όργανα της ΕΕ πρόταση για την επέκταση της προστασίας και σε άλλους

21 Οδηγία 2000/78/ΕΚ του Συμβουλίου, της 27ης Νοεμβρίου 2000, για τη διαμόρφωση γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία (ΕΕ L 303 της 2.12.2000, σ. 16).

22 Οδηγία 2000/43/ΕΚ του Συμβουλίου, της 29ης Ιουνίου 2000, περί εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης προσώπων ασχέτως φυλετικής ή εθνικής τους καταγωγής (ΕΕ L 180 της 19.7.2000, σ. 22).

23 Οδηγία 2004/113/ΕΚ του Συμβουλίου, της 13ης Δεκεμβρίου 2004, για την εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών στην πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες και την παροχή αυτών (ΕΕ L 373 της 21.12.2004, σ. 37).

24 Οδηγία 2006/54/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 5ης Ιουλίου 2006, για την εφαρμογή της αρχής των ίσων ευκαιριών και της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών σε θέματα εργασίας και απασχόλησης (αναδιατύπωση) (ΕΕ L 204 της 26.7.2006, σ.23).

τομείς, όπως η πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες (γνωστή ως «οριζόντια οδηγία»)²⁵.

Το 2000 η ΕΕ και τα κράτη μέλη της, αναγνωρίζοντας ότι οι πολιτικές της μπορούν να έχουν αντίκτυπο στα ανθρώπινα δικαιώματα και σε μια προσπάθεια να αισθανθούν οι πολίτες «εγγύτερα» στην ΕΕ, προέβησαν στη διακήρυξη του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ο Χάρτης της ΕΕ περιλαμβάνει κατάλογο ανθρωπίνων δικαιωμάτων ο οποίος εμπνέεται από τα δικαιώματα που περιέχονται στα συντάγματα των κρατών μελών, στην ΕΣΔΑ και στις οικουμενικές συνθήκες για τα ανθρώπινα δικαιώματα, όπως η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα δικαιώματα του παιδιού. Υπό τον τίτλο «Ισότητα» (άρθρα 20 έως 26), ο Χάρτης της ΕΕ τονίζει τη σημασία της αρχής της ίσης μεταχείρισης στην έννομη τάξη της ΕΕ.

Ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ²⁶, όπως εκδόθηκε το 2000, ήταν απλώς μια μη δεσμευτική «διακήρυξη». Ωστόσο, με την έναρξη ισχύος της Συνθήκης της Λισαβόνας το 2009, τροποποιήθηκε το καθεστώς του Χάρτη ώστε να καταστεί νομικά δεσμευτικό έγγραφο με το ίδιο νομικό κύρος που έχουν και οι Συνθήκες της ΕΕ. Κατά συνέπεια, τα θεσμικά όργανα της ΕΕ δεσμεύονται να συμμορφώνονται με τον Χάρτη, όπως και τα κράτη μέλη της ΕΕ, αλλά μόνο κατά την εφαρμογή του δικαίου της ΕΕ (άρθρο 51 του Χάρτη της ΕΕ). Το άρθρο 21 του Χάρτη της ΕΕ αφορά την απαγόρευση των διακρίσεων για διάφορους λόγους. Αυτό σημαίνει ότι τα άτομα μπορούν να υποβάλλουν καταγγελίες σχετικά με τη νομοθεσία της ΕΕ ή την εθνική νομοθεσία που εφαρμόζει το δίκαιο της ΕΕ, εάν θεωρούν ότι υπάρχει παραβίαση του Χάρτη. Τα εθνικά δικαστήρια μπορούν να αναζητούν καθοδήγηση για την ορθή ερμηνεία του δικαίου της ΕΕ από το ΔΕΕ μέσω της διαδικασίας προδικαστικής παραπομπής που προβλέπεται στο άρθρο 267 της ΣΛΕΕ.

Οι εν λόγω εξελίξεις για την προαγωγή των θεμελιωδών δικαιωμάτων και της ισότητας συνοδεύτηκαν από τη δημιουργία νέων φορέων εντός της ΕΕ, όπως ο Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (FRA)²⁷

25 Πρόταση οδηγίας του Συμβουλίου για την εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης των προσώπων ανεξαρτήτως θρησκείας ή πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού, COM(2008) 426 τελικό.

26 Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ C 202 της 7.6.2016, σ. 389).

27 Βλ. τον [ιστότοπο του FRA](#).

ή το Ευρωπαϊκό Ινστιτούτο για την Ισότητα των Φύλων (EIGE)²⁸. Πέραν αυτών, το Ευρωπαϊκό Δίκτυο Φορέων Ισότητας (Equinet)²⁹, στο οποίο συμμετέχουν 46 οργανώσεις από 34 ευρωπαϊκές χώρες, προωθεί την ισότητα στην Ευρώπη υποστηρίζοντας και διευκολύνοντας το έργο των εθνικών φορέων ισότητας. Η νομοθεσία της ΕΕ για την ίση μεταχείριση απαιτεί από τα κράτη μέλη να συστήσουν φορέα ισότητας για την παροχή ανεξάρτητης συνδρομής προς τα θύματα διακρίσεων. Τα περισσότερα κράτη μέλη έχουν υλοποιήσει αυτή την απαίτηση είτε με τον ορισμό υφιστάμενου οργανισμού είτε με τη σύσταση νέου φορέα για την εκτέλεση των καθηκόντων που ανατίθενται από τη νέα νομοθεσία. Ωστόσο, δεν υπάρχουν ειδικές κατευθυντήριες γραμμές για τα κράτη μέλη όσον αφορά τον τρόπο λειτουργίας αυτών των φορέων. Μέχρι σήμερα, το ευρωπαϊκό δίκαιο κατά των διακρίσεων απαιτεί τη σύσταση φορέων ισότητας μόνο στους τομείς της φυλής, της εθνικής καταγωγής και του φύλου. Πολλές χώρες διαθέτουν φορείς που ασχολούνται και με άλλους λόγους διακρίσεων.

1.1.3. Ευρωπαϊκό δίκαιο κατά των διακρίσεων και συνθήκες των Ηνωμένων Εθνών για τα ανθρώπινα δικαιώματα

Κύρια σημεία

- Το ευρωπαϊκό δίκαιο για τα ανθρώπινα δικαιώματα επηρεάζεται από τις συνθήκες των Ηνωμένων Εθνών για τα ανθρώπινα δικαιώματα.
- Η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει κυρώσει τη Σύμβαση για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρίες (CRDP), οι διατάξεις της οποίας αποτελούν αναπόσπαστο μέρος της έννομης τάξης της Ένωσης.

Φυσικά, οι μηχανισμοί προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων δεν περιορίζονται στην Ευρώπη. Όπως και άλλοι περιφερειακοί μηχανισμοί στην Αμερική, την Αφρική και τη Μέση Ανατολή, τα Ηνωμένα Έθνη (ΗΕ) δημιούργησαν ένα σημαντικό σώμα διεθνούς δικαίου για τα ανθρώπινα δικαιώματα. Όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ είναι συμβαλλόμενα μέρη στις ακόλουθες συνθήκες των ΗΕ για τα ανθρώπινα δικαιώματα, οι οποίες

28 Βλ. τον ιστότοπο του EIGE.

29 Βλ. τον ιστότοπο του Equinet.

περιλαμβάνουν στο σύνολό τους απαγόρευση των διακρίσεων: το Διεθνές Σύμφωνο για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα (ΔΣΑΠΔ)³⁰, το Διεθνές Σύμφωνο για τα οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα (ICESCR)³¹, η Διεθνής Σύμβαση για την κατάργηση πάσης μορφής φυλετικών διακρίσεων (ICERD)³², η Σύμβαση για την εξάλειψη όλων των μορφών διακρίσεων κατά των γυναικών (CEDAW)³³, η Σύμβαση κατά των βασανιστηρίων³⁴ και η Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού (CRC)³⁵. Όλες αυτές οι συνθήκες για τα ανθρώπινα δικαιώματα αναγνωρίζουν την προστασία από τις διακρίσεις στο πλαίσιο της παροχής, της προστασίας και της προαγωγής των δικαιωμάτων. Η νομοθεσία της ΕΕ, συμπεριλαμβανομένων των οδηγιών για την ισότητα, αναφέρεται σε διάφορες διεθνείς συμφωνίες, μεταξύ των οποίων η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για την εξάλειψη όλων των μορφών διακρίσεων κατά των γυναικών, τα σύμφωνα των Ηνωμένων Εθνών για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα και για τα οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα και η Διεθνής Σύμβαση για την κατάργηση πάσης μορφής φυλετικών διακρίσεων³⁶. Αναφορές σε συνθήκες των ΗΕ περιλαμβάνονται επίσης στη νομολογία του ΕΔΔΑ. Το ΕΔΔΑ τόνισε ότι η ΕΣΔΑ δεν μπορεί να ερμηνεύεται εν κενώ, αλλά πρέπει να ερμηνεύεται σε εναρμόνιση με τις γενικές αρχές του διεθνούς δικαίου. Θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη όλοι οι σχετικοί κανόνες του διεθνούς δικαίου

30 Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών (ΓΣΗΕ) (1966), Διεθνές Σύμφωνο για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα (ΔΣΑΠΔ), 16 Δεκεμβρίου 1966, Σειρά Συνθηκών των Ηνωμένων Εθνών (UNTS), τ. 999, σ. 171.

31 ΓΣΗΕ (1966), Διεθνές Σύμφωνο για τα οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα (ICESCR), 16 Δεκεμβρίου 1966, UNTS, τ. 993, σ. 3.

32 ΓΣΗΕ (1966), Διεθνής Σύμβαση για την κατάργηση πάσης μορφής φυλετικών διακρίσεων (ICERD), 16 Δεκεμβρίου 1966, UNTS, τ. 660, σ. 195.

33 ΓΣΗΕ (1966), Σύμβαση για την εξάλειψη όλων των μορφών διακρίσεων κατά των γυναικών (CEDAW), 18 Δεκεμβρίου 1979, UNTS, τ. 1249, σ. 13.

34 ΓΣΗΕ (1984), Σύμβαση κατά των βασανιστηρίων και άλλων τρόπων σκληρής, απάνθρωπης ή ταπεινωτικής μεταχείρισης ή τιμωρίας, 10 Δεκεμβρίου 1984, UNTS, τ. 1465, σ. 85.

35 ΓΣΗΕ (1989), Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού (CRC), 20 Νοεμβρίου 1989, UNTS, τ. 1577, σ. 3. Επιπλέον, τα περισσότερα κράτη μέλη είναι επίσης συμβαλλόμενα μέρη στη Διεθνή Σύμβαση για την προστασία όλων των προσώπων από αναγκαστική εξαφάνιση (UN Doc. A/61/488, 20 Δεκεμβρίου 2006)· ωστόσο, κανένα κράτος μέλος δεν είναι ακόμη συμβαλλόμενο μέρος στη Διεθνή Σύμβαση για την προστασία των δικαιωμάτων των διακινούμενων εργαζομένων και των μελών των οικογενειών τους (UN Doc. A/RES/45/158, 1 Ιουλίου 2003).

36 Για παράδειγμα, βλ. αιτιολογική σκέψη 4 της οδηγίας 2000/78/ΕΚ, αιτιολογική σκέψη 3 της οδηγίας 2000/43/ΕΚ.

που εφαρμόζονται στις σχέσεις μεταξύ των μερών, ιδίως οι κανόνες που αφορούν τη διεθνή προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων³⁷.

Κατά κανόνα, μόνο κράτη μπορούν να γίνουν μέλη των συνθηκών για τα ανθρώπινα δικαιώματα. Ωστόσο, καθώς τα κράτη συνεργάζονται περισσότερο μέσω διεθνών οργανισμών –στους οποίους αναθέτουν σημαντικές εξουσίες και ευθύνες– είναι επιτακτική η ανάγκη να εξασφαλιστεί ότι οι οργανισμοί αυτοί δεσμεύονται επίσης να εκπληρώνουν τις υποχρεώσεις των οικείων κρατών μελών στον τομέα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η Σύμβαση του 2006 για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρίες (CRPD)³⁸, η οποία κυρώθηκε από την ΕΕ τον Δεκέμβριο του 2010³⁹, είναι η πρώτη συνθήκη για τα ανθρώπινα δικαιώματα σε επίπεδο Ηνωμένων Εθνών η οποία είναι ανοικτή στην προσχώρηση οργανισμών περιφερειακής ολοκλήρωσης. Το 2015 η Επιτροπή για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρίες εξέτασε για πρώτη φορά την εκπλήρωση των υποχρεώσεων της ΕΕ⁴⁰. Στις καταληκτικές παρατηρήσεις της, η εν λόγω επιτροπή εξέφρασε την ανησυχία της για το γεγονός ότι οι οδηγίες της ΕΕ η οδηγία για τη φυλετική ισότητα (2000/43), η οδηγία για την ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών στην πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες (2004/113) και η οδηγία για την ισότητα των φύλων (αναδιατύπωση) (2006/54) δεν απαγορεύουν ρητά τις διακρίσεις λόγω αναπηρίας και δεν προβλέπουν εύλογες προσαρμογές για τα άτομα με αναπηρίες στους τομείς της κοινωνικής προστασίας, της υγειονομικής περίθαλψης, της αποκατάστασης, της εκπαίδευσης και της παροχής αγαθών και υπηρεσιών, όπως η στέγαση, οι μεταφορές και η ασφάλιση⁴¹. Συνέστησε στην ΕΕ να επεκτείνει στα άτομα με αναπηρίες την προστασία από τις διακρίσεις με την έγκριση της προτεινόμενης οριζόντιας οδηγίας για την ίση μεταχείριση⁴².

37 ΕΔΔΑ, *Harroudj κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 43631/09, 4 Οκτωβρίου 2012, σκέψη 42. Βλ., για παράδειγμα, ΕΔΔΑ, *Khamtokhu και Aksenchik κατά Ρωσίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγές αριθ. 60367/08 και 961/11, 24 Ιανουαρίου 2017 όπου γίνεται αναφορά στη CEDAW· ΕΔΔΑ, *Nachova και λοιποί κατά Βουλγαρίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγές αριθ. 43577/98 και 43579/98, 6 Ιουλίου 2005 όπου γίνεται αναφορά στην ICERD.

38 UN Doc. A/61/611, 13 Δεκεμβρίου 2006. Η CRPD κυρώθηκε από όλα τα κράτη μέλη εκτός της Ιρλανδίας.

39 Για την ΕΕ, η CRPD τέθηκε σε ισχύ στις 22 Ιανουαρίου 2011.

40 ΟΗΕ, Επιτροπή για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρίες (2015), *Concluding observations on the initial report of the European Union, CRPD/C/EU/CO/1*, 2 Οκτωβρίου 2015.

41 Ό.π., σκέψη 18.

42 Ό.π., σκέψη 19.

Η CRPD περιλαμβάνει εκτενή κατάλογο δικαιωμάτων για τα άτομα με αναπηρίες, με στόχο τη διασφάλιση της ισότητας στην απόλαυση των δικαιωμάτων τους, καθώς και την επιβολή στα κράτη μιας σειράς υποχρεώσεων για τη λήψη θετικών μέτρων. Σύμφωνα με το άρθρο 216 παράγραφος 2 της ΣΛΕΕ, οι διεθνείς συμφωνίες που συνάπτει η ΕΕ δεσμεύουν την Ένωση και τα κράτη μέλη και αποτελούν αναπόσπαστο μέρος του δικαίου της Ένωσης. Καθώς η ΕΕ είναι συμβαλλόμενο μέρος της CRPD, κατά την εφαρμογή του δικαίου της ΕΕ τα θεσμικά όργανα της ΕΕ και τα κράτη μέλη της πρέπει να συμμορφώνονται με τη Σύμβαση. Επιπλέον, διάφορα κράτη μέλη έχουν προσχωρήσει στη CRPD αυτοτελώς, με αποτέλεσμα την απευθείας επιβολή υποχρεώσεων σε αυτά. Η CRPD κατέστη σημείο αναφοράς για την ερμηνεία του δικαίου τόσο της ΕΕ όσο και του ΕΔΔΑ σχετικά με τις διακρίσεις λόγω αναπηρίας⁴³. Το 2013 το ΔΕΕ εφάρμοσε τον ορισμό σύμφωνα με την έννοια της «αναπηρίας» που χρησιμοποιείται στη Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρίες. Το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι «η οδηγία 2000/78 πρέπει, στο μέτρο του δυνατού, να ερμηνευθεί κατά τρόπο σύμφωνο με τη [...] σύμβαση»⁴⁴.

Στις 11 Μαΐου 2017 το Συμβούλιο της ΕΕ εξέδωσε δύο αποφάσεις σχετικά με την υπογραφή της Σύμβασης της Κωνσταντινούπολης από την ΕΕ, εκ των οποίων η μία αφορούσε τη δικαστική συνεργασία σε ποινικές υποθέσεις και η άλλη το άσυλο και τη μη επαναπροώθηση. Η επίτροπος της ΕΕ που είναι αρμόδια για θέματα δικαιοσύνης, καταναλωτών και ισότητας των φύλων, Věra Jourová, υπέγραψε τη Σύμβαση της Κωνσταντινούπολης εξ ονόματος της Ευρωπαϊκής Ένωσης στις 13 Ιουνίου 2017. Η απόφαση υπογραφής είναι το πρώτο στάδιο της διαδικασίας προσχώρησης της ΕΕ στη Σύμβαση. Μετά την επίσημη υπογραφή, απαιτείται να ληφθούν αποφάσεις σχετικά με τη σύναψη της Σύμβασης οι οποίες απαιτούν την έγκριση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου.

43 ΔΕΕ, C-312/11, *European Commission κατά Ιταλικής Δημοκρατίας*, 4 Ιουλίου 2013, ·ΔΕΕ, C-363/12, *Z. κατά A Government department και The Board of management of a community school* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 18 Μαρτίου 2014 ·ΔΕΕ, C-356/12, *Wolfgang Glatzel κατά Freistaat Bayern*, 22 Μαΐου 2014, ·ΔΕΕ, C-395/15, *Mohamed Daoudi κατά Bootes Plus SL και λοιπών*, 1 Δεκεμβρίου 2016 ·ΔΕΕ, C-406/15, *Petya Milkova κατά Izpalnitelen direktor na Agentsiata za privatizatsia i sledprivatizatsionen kontrol*, 9 Μαρτίου 2017.

44 ΔΕΕ, συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-335/11 και C-337/11, *HK Danmark, ενεργούσα για λογαριασμό της Jette Ring κατά Dansk almennyttigt Boligselskab και HK Danmark, ενεργούσα για λογαριασμό της Lone Skouboe Werge κατά Dansk Arbejdsgiverforening, ενεργούσας για λογαριασμό της Pro Display A/S*, 11 Απριλίου 2013.

1.2. Ποιοι τυγχάνουν προστασίας βάσει του ευρωπαϊκού δικαίου κατά των διακρίσεων;

Κύρια σημεία

- Η ΕΣΔΑ προστατεύει όλα τα άτομα που υπάγονται στη δικαιοδοσία των 47 συμβαλλομένων κρατών της.
- Στο παράγωγο δίκαιο της ΕΕ η προστασία είναι σχετικά περιορισμένη.

Θα πρέπει να διατυπωθεί μια προκαταρκτική παρατήρηση σχετικά με το ζήτημα των δικαιούχων προστασίας σύμφωνα με το δίκαιο της ΕΕ και την ΕΣΔΑ. **Βάσει της ΕΣΔΑ**, διασφαλίζεται η προστασία όλων όσοι υπάγονται στη δικαιοδοσία ενός κράτους μέλους, είτε είναι πολίτες του είτε όχι, και μάλιστα η προστασία αυτή εκτείνεται πέραν της εθνικής επικράτειας σε περιοχές που τελούν υπό τον ουσιαστικό έλεγχο του κράτους (όπως τα κατεχόμενα εδάφη)⁴⁵. Ωστόσο, όπως αναλύεται στην [ενότητα 5.7](#), από τη νομολογία του ΕΔΔΑ προκύπτει ότι ένα κράτος μπορεί να θεωρεί ότι οι υπήκοοι και οι μη υπήκοοι βρίσκονται σε διαφορετικές καταστάσεις (και κατά συνέπεια να τους επιφυλάσσει διαφορετική μεταχείριση σε ορισμένες περιστάσεις).

Σύμφωνα με το δίκαιο της ΕΕ, το άρθρο 18 της ΣΛΕΕ απαγορεύει «κάθε διάκριση λόγω ιθαγενείας», με αποτέλεσμα όλοι οι υπήκοοι και οι πολίτες της ΕΕ να μπορούν να τύχουν ίσης μεταχείρισης εντός του πεδίου εφαρμογής των Συνθηκών. Σκοπός του άρθρου 18 ήταν να διασφαλιστεί η τήρηση της αρχής της ίσης μεταχείρισης, ώστε να είναι δυνατή η ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων. Και τούτο διότι η ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων (άρθρο 45) αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα δικαιώματα που παρέχονται στους πολίτες εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Το άρθρο 18 εφαρμόζεται σε περιπτώσεις στις οποίες δεν υφίστανται άλλα ειδικά δικαιώματα μη διακριτικής μεταχείρισης και εγγυάται την ίση μεταχείριση όλων των κατοίκων, εφόσον η κατάσταση διέπεται από το δίκαιο της ΕΕ.

⁴⁵ ΕΔΔΑ, *Al-Skeini και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 55721/07, 7 Ιουλίου 2011, σκέψη 138 · ΕΔΔΑ, *Loizidou κατά Τουρκίας*, προσφυγή αριθ. 15318/89, 18 Δεκεμβρίου 1996, σκέψη 52, · ΕΔΔΑ, *Mazer κατά Μολδαβίας και Ρωσίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 11138/10, 23 Φεβρουαρίου 2016, σκέψη 101.

Παρότι τα άρθρα 20 και 21 του Χάρτη της ΕΕ είναι ευρύτερα, βάσει του παράγωγου δικαίου της ΕΕ, το προσωπικό πεδίο εφαρμογής της προστασίας είναι περιορισμένο. Οι υπήκοοι τρίτων χωρών (ΥΤΧ) —πολίτες ενός κράτους που δεν είναι μέλος της ΕΕ— δεν προστατεύονται από τη δυσμενή μεταχείριση λόγω υπηκοότητας βάσει των οδηγιών κατά των διακρίσεων⁴⁶. Τόσο η οδηγία για τη φυλετική ισότητα όσο και η οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση ορίζουν ότι δεν δημιουργούν κανένα δικαίωμα ίσης μεταχείρισης για τους ΥΤΧ σε σχέση με τις προϋποθέσεις εισδοχής και παραμονής⁴⁷ και σε σχέση με την πρόσβαση στην απασχόληση και την επαγγελματική δραστηριότητα⁴⁸. Επιπλέον, ορίζουν ότι δεν καλύπτουν «τη μεταχείριση που απορρέει από τη νομική κατάσταση των [...] υπηκόων τρίτων χωρών»⁴⁹. Ωστόσο, εκτός από τις εξαιρέσεις αυτές, για τους ΥΤΧ ισχύει επίσης η απαγόρευση άμεσης ή έμμεσης διάκρισης λόγω φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, όσον αφορά τους τομείς που καλύπτονται από τις οδηγίες. Η οδηγία για την ισότητα των φύλων (αναδιατύπωση) και η οδηγία για την ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών στην πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες δεν αποκλείουν την προστασία των ΥΤΧ. Επιπλέον, οι ΥΤΧ απολαύουν του δικαιώματος ίσης μεταχείρισης στους ίδιους εν γένει τομείς που καλύπτονται από τις οδηγίες κατά των διακρίσεων όταν διαθέτουν καθεστώς «επί μακρόν διαμένοντος», για τη χορήγηση του οποίου απαιτείται πενταετής νόμιμη διαμονή⁵⁰. Μπορούν επίσης να επικαλούνται την προστασία που απορρέει από τις διατάξεις για την ισότητα των φύλων. Επιπλέον, η οδηγία για την οικογενειακή επανένωση επιτρέπει σε ΥΤΧ που διαμένουν σε ένα κράτος μέλος να επανενωθούν με μέλη της οικογένειάς τους υπό ορισμένες προϋποθέσεις⁵¹. Μπορούν να προστατεύονται σε ορισμένους τομείς (για παράδειγμα στην απασχόληση) βάσει συμφωνιών με τρίτες χώρες ή άλλων πράξεων του δικαίου της ΕΕ, όπως η οδηγία 2003/109/ΕΚ σχετικά με τους επί μακρόν νομίμως διαμένοντες υπηκόους τρίτων χωρών.

Σύμφωνα με το δίκαιο της ΕΕ, οι κανόνες αυτοί δεν εμποδίζουν τα κράτη μέλη να θεσπίζουν ευνοϊκότερους όρους στο εθνικό τους δίκαιο. Στο πλαίσιο

46 Βλ. άρθρο 3 παράγραφος 2 τόσο της οδηγίας 2000/43/ΕΚ όσο και της οδηγίας 2000/78/ΕΚ.

47 Άρθρο 3 παράγραφος 2 τόσο της οδηγίας 2000/43/ΕΚ όσο και της οδηγίας 2000/78/ΕΚ.

48 Οδηγία 2000/43/ΕΚ, αιτιολογική σκέψη 13, και οδηγία 2000/78/ΕΚ, αιτιολογική σκέψη 12.

49 Άρθρο 3 παράγραφος 2 τόσο της οδηγίας 2000/43/ΕΚ όσο και της οδηγίας 2000/78/ΕΚ.

50 Οδηγία 2003/109/ΕΚ του Συμβουλίου, της 25ης Νοεμβρίου 2003, σχετικά με το καθεστώς υπηκόων τρίτων χωρών οι οποίοι είναι επί μακρόν διαμένοντες (ΕΕ L 16 της 23.1.2004, σ. 44), άρθρο 11 παράγραφος 1.

51 Οδηγία 2003/86/ΕΚ του Συμβουλίου, της 22ας Σεπτεμβρίου 2003, σχετικά με το δικαίωμα οικογενειακής επανένωσης (ΕΕ L 251 της 3.10.2003, σ. 12).

αυτό, η ΕΣΔΑ επιβάλλει στα κράτη μέλη υποχρεώσεις όσον αφορά τους ΥΤΧ, οι οποίες, σε ορισμένες περιπτώσεις, υπερβαίνουν τις απαιτήσεις του δικαίου της ΕΕ.

1.3. Πεδίο εφαρμογής της ΕΣΔΑ: άρθρο 14 και δωδέκατο πρωτόκολλο

Κύρια σημεία

- Το άρθρο 14 της ΕΣΔΑ απαγορεύει τις διακρίσεις μόνο σε σχέση με την άσκηση άλλου δικαιώματος που κατοχυρώνεται από τη Σύμβαση.
- Βάσει του δωδέκατου πρωτοκόλλου, η απαγόρευση των διακρίσεων κατέστη αυτοτελές δικαίωμα.

Το άρθρο 14 εγγυάται την ισότητα κατά τη «χρήσ[η] των [...] δικαιωμάτων και ελευθεριών» που προβλέπονται στην ΕΣΔΑ. Ως εκ τούτου, το ΕΔΔΑ δεν είναι αρμόδιο να εξετάζει προσφυγές περί δυσμενούς διάκρισης, εκτός εάν εμπίπτουν στο πεδίο ενός από τα δικαιώματα που προστατεύονται από την ΕΣΔΑ.

Κάθε φορά που το ΕΔΔΑ εξετάζει εικαζόμενη παραβίαση του άρθρου 14, η εξέταση γίνεται πάντα σε συνδυασμό με ένα ουσιαστικό δικαίωμα. Οι προσφεύγοντες συχνά ισχυρίζονται ότι υπήρξε παραβίαση ουσιαστικού δικαιώματος και, επιπλέον, παραβίαση ουσιαστικού δικαιώματος σε συνδυασμό με το άρθρο 14. Αυτό σημαίνει ότι η επέμβαση στα δικαιώματά τους, έβραν του ότι δεν πληροί τα απαιτούμενα από το ουσιαστικό δικαίωμα πρότυπα, συνεπάγεται επίσης δυσμενή διάκριση, υπό την έννοια ότι πρόσωπα σε συγκρίσιμη κατάσταση δεν τέθηκαν σε παρόμοια μειονεκτική θέση. Όπως επισημαίνεται στο [κεφάλαιο 4](#), όταν το ΕΔΔΑ διαπιστώνει παραβίαση του ουσιαστικού δικαιώματος, δεν εξετάζει την αιτίαση περί δυσμενούς διάκρισης εάν κρίνει ότι αυτό συνεπάγεται εξέταση της ίδιας ουσιαστικά αιτίασης.

Στην παρούσα ενότητα θα παρουσιαστούν αρχικά συνοπτικά τα δικαιώματα που εγγυάται η ΕΣΔΑ και, στη συνέχεια, θα εξηγηθεί ο τρόπος με τον οποίο το ΕΔΔΑ έχει ερμηνεύσει το πεδίο εφαρμογής της ΕΣΔΑ για τους σκοπούς της εφαρμογής του άρθρου 14.

1.3.1. Δικαιώματα που καλύπτονται από την ΕΣΔΑ

Δεδομένου ότι η εφαρμογή του άρθρου 14 εξαρτάται πλήρως από την ύπαρξη διάκρισης που βασίζεται σε ένα από τα ουσιαστικά δικαιώματα που κατοχυρώνονται στην ΕΣΔΑ, είναι αναγκαίο να διαμορφωθεί σαφής αντίληψη για τα δικαιώματα που καλύπτονται από την εν λόγω Σύμβαση. Παρότι η ΕΣΔΑ περιλαμβάνει έναν κατάλογο δικαιωμάτων τα οποία χαρακτηρίζονται κυρίως ως «ατομικά και πολιτικά», προστατεύει επίσης ορισμένα δικαιώματα που μπορούν να θεωρηθούν «οικονομικά και κοινωνικά».

Τα ουσιαστικά δικαιώματα που περιλαμβάνονται στην ΕΣΔΑ καλύπτουν διάφορους τομείς: για παράδειγμα, το δικαίωμα στη ζωή, το δικαίωμα στον σεβασμό της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής και της ελευθερίας σκέψης, συνείδησης και θρησκείας.

Όταν ένα ζήτημα διακριτικής μεταχείρισης αφορά έναν από τους τομείς που καλύπτονται από δικαίωμα της ΕΣΔΑ, το ΕΔΔΑ εξετάζει αιτιάσεις περί παράβασης του άρθρου 14.

Πρόκειται για μια εξαιρετικά σημαντική διάκριση μεταξύ του δικαίου της ΕΕ και της ΕΣΔΑ, υπό την έννοια ότι η ΕΣΔΑ παρέχει προστασία από τις διακρίσεις σε ζητήματα τα οποία το δίκαιο της ΕΕ κατά των διακρίσεων δεν ρυθμίζει. Παρότι ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ υποχρεώνει την ΕΕ να μην παρεμβαίνει στα ανθρώπινα δικαιώματα κατά τη λήψη μέτρων (συμπεριλαμβανομένης της απαγόρευσης των διακρίσεων), ο Χάρτης εφαρμόζεται στα κράτη μέλη μόνο όταν εφαρμόζουν το δίκαιο της ΕΕ.

Μετά τη θέσπιση των οδηγιών κατά των διακρίσεων και την επέκταση της προστασίας στην πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες και στο σύστημα πρόνοιας, η διαφορά ως προς την εμβέλεια μεταξύ της προστασίας που παρέχεται βάσει της ΕΣΔΑ και της προστασίας που παρέχεται από τις οδηγίες έχει μειωθεί. Ωστόσο, μπορούν να εντοπιστούν ορισμένοι τομείς στους οποίους η προστασία που παρέχεται από την ΕΣΔΑ υπερβαίνει την προστασία που παρέχεται από το δίκαιο της ΕΕ. Οι τομείς αυτοί θα εξεταστούν στη συνέχεια.

1.3.2. Πεδίο εφαρμογής των δικαιωμάτων της ΕΣΔΑ

Κατά την εφαρμογή του άρθρου 14, το ΕΔΔΑ έχει υιοθετήσει μια ευρεία ερμηνεία του πεδίου εφαρμογής των δικαιωμάτων της ΕΣΔΑ:

- πρώτον, το ΕΔΔΑ έχει διευκρινίσει ότι μπορεί να εξετάζει αιτιάσεις βάσει του άρθρου 14 σε συνδυασμό με ουσιαστικό δικαίωμα, ακόμη και αν δεν υπήρξε προσβολή του ουσιαστικού δικαιώματος αυτού καθαυτού⁵².
- δεύτερον, έχει κρίνει ότι αιτίαση περί δυσμενούς διάκρισης μπορεί να εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής συγκεκριμένου δικαιώματος, ακόμη και αν το επίμαχο ζήτημα δεν αφορά συγκεκριμένο δικαίωμα που αναγνωρίζεται από την ΕΣΔΑ. Σε τέτοιες περιπτώσεις, αρκεί τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης να αφορούν, υπό την ευρεία έννοια, ζητήματα που προστατεύονται από την ΕΣΔΑ⁵³.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Zarb Adami κατά Μάλτας*⁵⁴, η προσφεύγουσα κατήγγειλε διάκριση λόγω φύλου εξαιτίας του δυσανάλογα μεγάλου αριθμού ανδρών που κλητεύθηκαν ως ένορκοι. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι, παρότι οι «τακτικές υποχρεώσεις του πολίτη» δεν καλύπτονταν από την απαγόρευση της «αναγκαστικής ή υποχρεωτικής εργασίας» βάσει του άρθρου 4 (με άλλα λόγια, ότι η ΕΣΔΑ δεν χορηγεί δικαίωμα απαλλαγής από τη συμμετοχή σε σώμα ενόρκων), τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης ενέπιπταν στο πεδίο εφαρμογής του δικαιώματος. Οι «τακτικές υποχρεώσεις του πολίτη» μπορούν να καταστούν «αφύσικες» όταν εφαρμόζονται με τρόπο που εισάγει διακρίσεις.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Khamtokhu και Aksenchik κατά Ρωσίας*⁵⁵, δύο άνδρες που εξέτιαν ποινή ισόβιας κάθειρξης στη Ρωσία κατήγγειλαν διακριτική μεταχείριση εις βάρος τους σε σύγκριση με άλλους καταδίκους στους οποίους δεν μπορούσε να επιβληθεί ποινή ισόβιας κάθειρξης βάσει της εθνικής νομοθεσίας, συγκεκριμένα γυναίκες όλων των ηλικιών

52 Βλ., για παράδειγμα, ΕΔΔΑ, *Sommerfeld κατά Γερμανίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 31871/96, 8 Ιουλίου 2003.

53 Βλ., για παράδειγμα, ΕΔΔΑ, *A.H. και Λοιποί κατά Ρωσίας*, προσφυγή αριθ. 6033/13 και άλλες 15 προσφυγές, 17 Ιανουαρίου 2017, σκέψη 380f.

54 ΕΔΔΑ, *Zarb Adami κατά Μάλτας*, προσφυγή αριθ. 17209/02, 20 Ιουνίου 2006.

55 ΕΔΔΑ, *Khamtokhu και Aksenchik κατά Ρωσίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγές αριθ. 60367/08 και 961/11, 24 Ιανουαρίου 2017, σκέψη 58.

και άνδρες κάτω των 18 ετών κατά την τέλεση της αξιόποινης πράξης ή άνω των 65 ετών την ημερομηνία της καταδίκης. Υποστήριξαν ότι υπήρξε παράβαση του άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 5. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι το άρθρο 5 της Σύμβασης δεν απαγορεύει την επιβολή ισόβιας κάθειρξης όταν η ποινή αυτή προβλέπεται από την εθνική νομοθεσία. Ωστόσο, η απαγόρευση των διακρίσεων που κατοχυρώνεται στο άρθρο 14 εκτείνεται πέραν της απόλαυσης των δικαιωμάτων και των ελευθεριών που εγγυώνται τα κράτη σύμφωνα με τη Σύμβαση και τα πρωτόκολλά της. Εφαρμόζεται επίσης σε πρόσθετα δικαιώματα που παρέχονται οικειοθελώς από το κράτος και τα οποία εμπίπτουν στο γενικό πεδίο εφαρμογής της Σύμβασης. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η διαφορετική μεταχείριση μεταξύ των προσφευγόντων και των ανήλικων παραβατών ήταν δικαιολογημένη λόγω της ψυχικής και συναισθηματικής τους ανωριμότητας και της ικανότητάς τους για επανένταξη και σωφρονισμό· και ότι η διαφορετική μεταχείριση σε σχέση με τους παραβάτες ηλικίας άνω των 65 ετών δικαιολογούνταν από το γεγονός ότι η δυνατότητα απόλυσης υπό όρους έπειτα από 25 έτη θα ήταν διαφορετικά απατηλή στην περίπτωση τους. Όσον αφορά τη διαφορετική μεταχείριση λόγω φύλου, βάσει των υφιστάμενων διεθνών πράξεων για την κατάσταση και τις ανάγκες των γυναικών και των στατιστικών στοιχείων που υπέβαλε η κυβέρνηση, το Δικαστήριο κατέληξε στο συμπέρασμα ότι υπήρχε δημόσιο συμφέρον που δικαιολογούσε τη μη επιβολή ποινής ισόβιας κάθειρξης σε γυναίκες βάσει του εθνικού δικαίου. Επιπλέον, ήταν δύσκολο να επικριθεί ο Ρώσος νομοθέτης για το γεγονός ότι αποφάσισε να εξαιρέσει, κατά τρόπο που αντανάκλασε την εξέλιξη της κοινωνίας στον συγκεκριμένο τομέα, ορισμένες ομάδες παραβατών από την ισόβια κάθειρξη. Η εν λόγω εξαίρεση αντιπροσώπευε, λαμβανομένων υπόψη όλων των πτυχών, την κοινωνική πρόοδο στα ποινικά ζητήματα. Ελλείψει κοινού εδάφους όσον αφορά την επιβολή ισόβιας κάθειρξης, οι ρωσικές αρχές δεν υπερέβησαν το περιθώριο εκτίμησης που διαθέτουν. Επομένως, δεν υπήρξε παραβίαση της Σύμβασης.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Α.Η. και λοιποί κατά Ρωσίας*⁵⁶ αφορά την απαγόρευση της υιοθεσίας παιδιών από τη Ρωσία από υπηκόους των ΗΠΑ, απαγόρευση η οποία, κατά τους προσφεύγοντες, συνιστούσε διακριτική μεταχείριση. Το ΕΔΔΑ επανέλαβε ότι το δικαίωμα υιοθεσίας δεν κατοχυρώνεται από την ΕΣΔΑ. Ωστόσο, όταν ένα κράτος υπερβαίνει τις υποχρεώσεις που υπέχει δυνάμει του άρθρου 8 και δημιουργεί τέτοιο

56 ΕΔΔΑ, *Α.Η. και λοιποί κατά Ρωσίας*, προσφυγή αριθ. 6033/13 και άλλες 15 προσφυγές, 17 Ιανουαρίου 2017.

δικαίωμα στο εθνικό του δίκαιο, δεν μπορεί, στο πλαίσιο της εφαρμογής του δικαιώματος αυτού, να λάβει μέτρα που εισάγουν διακρίσεις κατά την έννοια του άρθρου 14. Το δικαίωμα των προσφευγόντων για υποβολή αίτησης υιοθεσίας και για δίκαιη εξέταση της αίτησής τους ενέπιπτε στο γενικό πεδίο της ιδιωτικής ζωής βάσει του άρθρου 8⁵⁷.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Pichkur κατά Ουκρανίας*⁵⁸, η καταβολή της σύνταξης του προσφεύγοντος έπαυσε λόγω της μόνιμης διαμονής του στο εξωτερικό. Ο προσφεύγων κατήγγειλε ότι η στέρηση της σύνταξης του λόγω του τόπου διαμονής του συνιστούσε δυσμενή διάκριση. Το ΕΔΔΑ τόνισε ότι, εάν η ισχύουσα νομοθεσία ενός κράτους προβλέπει την αυτοδίκαιη καταβολή προνοιακού επιδόματος, η νομοθεσία αυτή πρέπει να θεωρηθεί ότι παράγει περιουσιακό συμφέρον που εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 1 του πρώτου πρόσθετου πρωτοκόλλου για όσους πληρούν τις σχετικές απαιτήσεις. Κατά συνέπεια, παρότι η εν λόγω διάταξη δεν περιλαμβάνει το δικαίωμα είσπραξης παροχής κοινωνικής ασφάλισης, εάν ένα κράτος αποφασίσει να δημιουργήσει καθεστώς παροχών, πρέπει να το πράξει κατά τρόπο συμβατό με το άρθρο 14.

Ομοίως, για τους σκοπούς της εφαρμογής του άρθρου 14, το ΕΔΔΑ έχει διαπιστώσει σε πολλές άλλες υποθέσεις ότι κάθε μορφή κρατικής παροχής που καθίσταται πληρωτέα εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής είτε του άρθρου 1 του πρώτου πρόσθετου πρωτοκόλλου⁵⁹ (επειδή θεωρείται περιουσιακό στοιχείο)⁶⁰ είτε του άρθρου 8 (διότι επηρεάζει την οικογενειακή ή ιδιωτική ζωή)⁶¹.

57 Ό.π., σκέψη 385.

58 ΕΔΔΑ, *Pichkur κατά Ουκρανίας*, προσφυγή αριθ. 10441/06, 7 Νοεμβρίου 2013.

59 Διευκρινίσεις σχετικά με το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 1 του πρώτου πρόσθετου πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ παρέχονται στο: A. Grgić, Z. Mataga, M. Longar και A. Vilfan (2007), «The right to property under the ECHR», *Human Rights Handbook*, αριθ. 10.

60 Για παράδειγμα, ΕΔΔΑ, *Stec και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγές αριθ. 65731/01 και 65900/01, 12 Απριλίου 2006 (συνταξιοδοτικές παροχές και παροχές αναπηρίας)· ΕΔΔΑ, *Andrejeva κατά Λετονίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 55707/00, 18 Φεβρουαρίου 2009 (συνταξιοδοτικές παροχές)· ΕΔΔΑ, *Koua Poirrez κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 40892/98, 30 Σεπτεμβρίου 2003 (επίδομα αναπηρίας)· ΕΔΔΑ, *Gaygusuz κατά Αυστρίας*, προσφυγή αριθ. 17371/90, 16 Σεπτεμβρίου 1996 (παροχή ανεργίας).

61 Για παράδειγμα, ΕΔΔΑ, *Weller κατά Ουγγαρίας*, προσφυγή αριθ. 44399/05, 31 Μαρτίου 2009 (παροχή κοινωνικής ασφάλισης για τη στήριξη οικογενειών με παιδιά).

1.3.3. Δωδέκατο πρωτόκολλο της ΕΣΔΑ

Το δωδέκατο πρωτόκολλο απαγορεύει τις διακρίσεις σε σχέση με την «απόλαυση κάθε δικαιώματος που προβλέπεται στον νόμο» και «από οποιαδήποτε δημόσια αρχή»· συνεπώς, έχει ευρύτερη εμβέλεια από το άρθρο 14, το οποίο αφορά μόνο τα δικαιώματα που κατοχυρώνονται στη Σύμβαση. Στην πρώτη υπόθεση που εξετάστηκε από το ΕΔΔΑ βάσει του δωδέκατου πρωτοκόλλου, *Sejdić και Finci κατά Βοσνίας και Ερζεγοβίνης*⁶² (εξετάζεται στην [ενότητα 5.6](#)), το Δικαστήριο επιβεβαίωσε ότι το άρθρο 1 του δωδέκατου πρωτοκόλλου εισάγει γενική απαγόρευση των διακρίσεων. Επιβεβαίωσε επίσης ότι οι έννοιες των διακρίσεων που απαγορεύονται τόσο από το άρθρο 14 όσο και από το άρθρο 1 του δωδέκατου πρωτοκόλλου πρέπει να ερμηνεύονται με τον ίδιο τρόπο⁶³.

Στα σχόλια που διατυπώνονται σχετικά με την έννοια των όρων αυτών στην επεξηγηματική έκθεση του δωδέκατου πρωτοκόλλου αναφέρεται ότι το άρθρο 1 του δωδέκατου πρωτοκόλλου αφορά τις διακρίσεις:

- i) κατά την απόλαυση κάθε δικαιώματος που παρέχεται ειδικά σε ένα άτομο βάσει του εθνικού δικαίου·
- ii) κατά την απόλαυση δικαιώματος το οποίο μπορεί να απορρέει από σαφή υποχρέωση μιας δημόσιας αρχής βάσει του εθνικού δικαίου, δηλαδή όταν μια δημόσια αρχή υποχρεούται βάσει του εθνικού δικαίου να συμπεριφέρεται με συγκεκριμένο τρόπο·
- iii) από δημόσια αρχή κατά την άσκηση διακριτικής ευχέρειας (για παράδειγμα, χορήγηση ορισμένων επιδοτήσεων)·
- iv) από οποιαδήποτε άλλη πράξη ή παράλειψη δημόσιας αρχής (για παράδειγμα, η συμπεριφορά των λειτουργών επιβολής του νόμου κατά τον έλεγχο ταραχών)⁶⁴.

62 ΕΔΔΑ, *Sejdić και Finci κατά Βοσνίας και Ερζεγοβίνης* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγές αριθ. 27996/06 και 34836/06, 22 Δεκεμβρίου 2009.

63 Πρβλ. επίσης: ΕΔΔΑ, *Pilav κατά Βοσνίας και Ερζεγοβίνης*, προσφυγή αριθ. 41939/07, 9 Ιουνίου 2016.

64 Δωδέκατο πρωτόκολλο της Σύμβασης για την προάσπιση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών (ETS αριθ. 177), επεξηγηματική έκθεση ([Explanatory Report](#)), παράγραφος 22.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Savez crkava «Riječ života» και λοιποί κατά Κροατίας*⁶⁵, οι προσφεύγουσες (τρεις μεταρρυθμιστικές εκκλησίες) κατήγγειλαν ότι, σε αντίθεση με άλλες θρησκευτικές κοινότητες, στερήθηκαν ορισμένα προνόμια, όπως το δικαίωμα της παροχής θρησκευτικής εκπαίδευσης σε σχολεία και βρεφονηπιακούς σταθμούς ή της αναγνώρισης από το κράτος των θρησκευτικών γάμων που τελούσαν, καθώς οι εθνικές αρχές αρνήθηκαν να συνάψουν συμφωνία μαζί τους για τη ρύθμιση του νομικού καθεστώτος τους. Επομένως, η αιτίαση των προσφευγουσών εκκλησιών εν προκειμένω δεν αφορούσε «δικαιώματα που είχαν χορηγηθεί ειδικά σε αυτές βάσει του εθνικού δικαίου», καθώς η χορήγηση τέτοιου είδους προνομίων εναπόκειτο στη διακριτική ευχέρεια του κράτους. Το ΕΔΔΑ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι τα κριτήρια για τη χορήγηση προνομιακού καθεστώτος δεν εφαρμόζονταν επί ίσοις όροις σε όλες τις θρησκευτικές κοινότητες. Το Δικαστήριο έκρινε ότι αυτή η διαφορετική μεταχείριση δεν ήταν εύλογα και αντικειμενικά δικαιολογημένη και συνιστούσε παράβαση του άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 9 της ΕΣΔΑ. Με βάση την επεξηγηματική έκθεση του δωδέκατου πρωτοκόλλου, το Δικαστήριο έκρινε ότι η αιτίαση των προσφευγουσών ενέπιπτε στην τρίτη κατηγορία που προσδιορίζεται στην επεξηγηματική έκθεση, καθώς αφορούσε εικαζόμενη διάκριση «από δημόσια αρχή κατά την άσκηση διακριτικής ευχέρειας». Ωστόσο, δεν απαιτούνταν εξέταση της αιτίας της βάσει του εν λόγω πρωτοκόλλου, διότι το ΕΔΔΑ είχε ήδη διαπιστώσει παράβαση του άρθρου 14.

Στην επεξηγηματική έκθεση του δωδέκατου πρωτοκόλλου αναφέρεται επίσης ότι, παρότι το εν λόγω πρωτόκολλο προστατεύει κατά κύριο λόγο τα άτομα από διακρίσεις που εισάγονται από το κράτος, εφαρμόζεται επίσης στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών οι οποίες θα πρέπει κανονικά να ρυθμίζονται από το κράτος. Σε αυτές μπορεί να περιλαμβάνονται, «για παράδειγμα, η αυθαίρετη άρνηση της πρόσβασης στην εργασία, η πρόσβαση σε εστιατόρια ή σε υπηρεσίες που μπορεί να τίθενται στη διάθεση του κοινού από ιδιώτες, π.χ. ιατρική περίθαλψη ή υπηρεσίες κοινής ωφέλειας όπως η ύδρευση και η ηλεκτρική ενέργεια»⁶⁶. Σε γενικές γραμμές, το δωδέκατο πρωτόκολλο απαγορεύει τις διακρίσεις εκτός αμιγώς προσωπικών πλαισίων όπου τα άτομα ασκούν καθήκοντα τα οποία

65 ΕΔΔΑ, *Savez crkava «Riječ života» και λοιποί κατά Κροατίας*, προσφυγή αριθ. 7798/08, 9 Δεκεμβρίου 2010.

66 Δωδέκατο πρωτόκολλο της Σύμβασης για την προάσπιση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών (ETS αριθ. 177), επεξηγηματική έκθεση (*Explanatory Report*), παράγραφος 28.

τους παρέχουν τη δυνατότητα να αποφασίζουν σχετικά με τον τρόπο παροχής δημόσια διαθέσιμων αγαθών και υπηρεσιών.

1.4. Πεδίο εφαρμογής του δικαίου της ΕΕ κατά των διακρίσεων

Κύρια σημεία

- Σύμφωνα με το δίκαιο της ΕΕ κατά των διακρίσεων, η απαγόρευση των διακρίσεων είναι αυτόνομη, αλλά περιορίζεται σε συγκεκριμένους τομείς.
- Το άρθρο 20 του Χάρτη της ΕΕ επιβεβαιώνει ότι όλοι οι άνθρωποι είναι ίσοι έναντι του νόμου· το άρθρο 21 απαγορεύει κάθε διάκριση για μια μη εξαντλητική σειρά λόγων.
- Η αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων μπορεί να εφαρμόζεται μόνο όταν το θέμα εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του δικαίου της ΕΕ.
- Το εύρος της προστασίας βάσει των οδηγιών της ΕΕ κατά των διακρίσεων ποικίλλει:
 - ο η προστασία για λόγους φυλής και εθνικής καταγωγής είναι η ευρύτερη, καθώς καλύπτει την πρόσβαση στην απασχόληση, στα συστήματα πρόνοιας και σε αγαθά και υπηρεσίες
 - οι διακρίσεις λόγω φύλου απαγορεύονται στο πλαίσιο της πρόσβασης στην απασχόληση, στην κοινωνική ασφάλιση (η οποία είναι πιο περιορισμένη από το ευρύτερο σύστημα πρόνοιας) και σε αγαθά και υπηρεσίες
 - ο σεξουαλικός προσανατολισμός, η αναπηρία, η θρησκεία ή οι πεποιθήσεις και η ηλικία προστατεύονται μόνο στο πλαίσιο της πρόσβασης στην απασχόληση.

Σε αντίθεση με το άρθρο 14 της ΕΣΔΑ, η απαγόρευση των διακρίσεων στο άρθρο 21 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ είναι αυτοτελές δικαίωμα το οποίο εφαρμόζεται σε περιπτώσεις που δεν χρειάζεται να καλύπτονται από άλλη διάταξη του Χάρτη. Ο Χάρτης απαγορεύει «κάθε διάκριση ιδίως λόγω φύλου, φυλής, χρώματος, εθνικής καταγωγής ή κοινωνικής προέλευσης, γενετικών χαρακτηριστικών, γλώσσας, θρησκείας ή πεποιθήσεων, πολιτικών φρονημάτων ή κάθε άλλης γνώμης, ιδιότητας μέλους εθνικής μειονότητας, περιουσίας, γέννησης, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού». Το άρθρο 20 του Χάρτη της ΕΕ ορίζει ότι όλοι οι άνθρωποι είναι ίσοι έναντι του νόμου.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι ο Χάρτης της ΕΕ εισάγει διάκριση μεταξύ της «ισότητας έναντι του νόμου» βάσει του άρθρου 20 και της απαγόρευσης των διακρίσεων βάσει του άρθρου 21⁶⁷. Το άρθρο 20 του Χάρτη αντιστοιχεί σε μια αρχή η οποία περιλαμβάνεται σε όλα τα ευρωπαϊκά συντάγματα και έχει επίσης αναγνωριστεί από το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης ως βασική αρχή του κοινοτικού δικαίου⁶⁸. Η αρχή αυτή απαιτεί από τα κράτη και τα θεσμικά όργανα της ΕΕ να συμμορφώνονται με τις απαιτήσεις της τυπικής ισότητας (αντιμετώπιση παρόμοιων περιπτώσεων με παρόμοιο τρόπο) στο πλαίσιο της χάραξης και της εφαρμογής της νομοθεσίας της ΕΕ. Το άρθρο 21 ενσωματώνει την απαγόρευση των διακρίσεων στο πλαίσιο των ουσιαστικών κανόνων. Συνοδεύεται από έναν μη εξαντλητικό κατάλογο απαγορευμένων λόγων.

Κατά το ΔΕΕ, η αρχή της ίσης μεταχείρισης αποτελεί γενική αρχή του δικαίου της ΕΕ, η οποία κατοχυρώνεται στο άρθρο 20 του Χάρτη, της οποίας ιδιαίτερη έκφανση είναι η αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων βάσει του άρθρου 21 παράγραφος 1 του Χάρτη⁶⁹.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Glatzel*⁷⁰, το ΔΕΕ κλήθηκε να αποφασίσει αν η υπό κρίση νομοθεσία της ΕΕ (αυστηρότερες απαιτήσεις οπτικής οξύτητας για τους οδηγούς βαρέων φορτηγών οχημάτων, αλλά όχι για άλλους οδηγούς) ήταν συμβατή με το άρθρο 20, το άρθρο 21 παράγραφος 1 και το άρθρο 26 του Χάρτη της ΕΕ.

Όσον αφορά τη συμβατότητα με το άρθρο 21 παράγραφος 1 του Χάρτη της ΕΕ, το ΔΕΕ έκρινε ότι η διαφορετική μεταχείριση την οποία υφίσταται πρόσωπο με προβλήματα όρασης μπορεί να δικαιολογηθεί λόγω ανησυχιών σχετικά π.χ. με την οδική ασφάλεια, η οποία ανταποκρίνεται σε σκοπό γενικού συμφέροντος, είναι απαραίτητη και δεν συνιστά δυσανάλογη επιβάρυνση. Επιπλέον, το Δικαστήριο υπενθύμισε ότι το

67 Βλ., για παράδειγμα, FRA (2012), *FRA Opinion on proposed EU regulation on property consequences of registered partnerships*, γνώμη του FRA 1/2012, 31 Μαΐου 2012, στην οποία εξετάζονται οι «Διακρίσεις (άρθρο 21 του Χάρτη)» (ενότητα 2.1) και η «Ισότητα έναντι του νόμου (άρθρο 20 του Χάρτη)» (ενότητα 2.2).

68 ΔΕΕ, συνεκδικασθείσες υποθέσεις 117-76 και 16-77, *Albert Ruckdeschel & Co. και Hansa-Lagerhaus Ströh & Co. κατά Hauptzollamt Hamburg-St. Annen· Diamalt AG κατά Hauptzollamt Itzehoe*, 19 Οκτωβρίου 1977 ·ΔΕΕ, υπόθεση 283/83, *Firma A. Racke κατά Hauptzollamt Mainz*, 13 Νοεμβρίου 1984 ·ΔΕΕ, C-292/97, *Kjell Karlsson και λοιποί*, 13 Απριλίου 2000.

69 ΔΕΕ, C-356/12, *Wolfgang Glatzel κατά Freistaat Bayern*, 22 Μαΐου 2014, σκέψη 43.

70 ΔΕΕ, C-356/12, *Wolfgang Glatzel κατά Freistaat Bayern*, 22 Μαΐου 2014.

άρθρο 20 του Χάρτη της ΕΕ έχει ως σκοπό, μεταξύ άλλων, να διασφαλίσει ότι δεν αντιμετωπίζονται διαφορετικά συγκρίσιμες καταστάσεις. Καθόσον οι καταστάσεις δύο ομάδων οδηγών δεν είναι συγκρίσιμες, η διαφορετική μεταχείριση των οικείων καταστάσεων δεν θίγει το δικαίωμα των οδηγών της μιας ή της άλλης ομάδας για «ισότητα έναντι του νόμου», η οποία κατοχυρώνεται στο άρθρο 20 του Χάρτη.

Επιπλέον των άρθρων αυτών, ο τίτλος III του Χάρτη της ΕΕ περιλαμβάνει διάφορες άλλες διατάξεις που αφορούν την ισότητα. Το άρθρο 22 εισάγει την υποχρέωση σεβασμού της πολιτιστικής, θρησκευτικής και γλωσσικής πολυμορφίας. Το άρθρο 23 αφορά την ισότητα των φύλων. Σύμφωνα με το άρθρο 24, τα παιδιά έχουν δικαίωμα στην προστασία και τη φροντίδα που απαιτούνται για την καλή διαβίωσή τους. Το άρθρο 25 ορίζει ότι η ΕΕ αναγνωρίζει και σέβεται το δικαίωμα των ηλικιωμένων προσώπων να διάγουν αξιοπρεπή και ανεξάρτητη ζωή και να συμμετέχουν στον κοινωνικό και πολιτιστικό βίο. Σύμφωνα με το άρθρο 26, η ΕΕ αναγνωρίζει και σέβεται το δικαίωμα των ατόμων με αναπηρίες να επωφελούνται μέτρων που θα τους εξασφαλίζουν την αυτονομία, την κοινωνική και επαγγελματική ένταξη και τη συμμετοχή στον κοινοτικό βίο. Το σύνολο του παράγωγου δικαίου της ΕΕ, συμπεριλαμβανομένων των οδηγιών για την ισότητα, πρέπει να συμμορφώνεται με τον Χάρτη.

Παράδειγμα: Στην απόφασή του στην υπόθεση *Association Belge des Consommateurs Test-Achats ASBL και λοιποί κατά Conseil des ministres*⁷¹ (εξετάζεται στην [ενότητα 5.1](#)), το ΔΕΕ έκρινε ότι μια εξαίρεση στην οδηγία για την ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών στην πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες, η οποία επιτρέπει διαφορές στα ασφάλιστρα και στις ασφαλιστικές παροχές μεταξύ ανδρών και γυναικών, είναι ανίσχυρη. Το Δικαστήριο στηρίχθηκε στα άρθρα 21 και 23 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων.

Ωστόσο, η αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων μπορεί να εφαρμόζεται μόνο όταν το θέμα εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης.

71 ΔΕΕ, C-236/09, *Association Belge des Consommateurs Test-Achats ASBL και λοιποί κατά Conseil des ministres* [τμήμα μειζονος συνθέσεως], 1 Μαρτίου 2011.

Παράδειγμα: Στην απόφασή του στην υπόθεση *Bartsch*⁷², το ΔΕΕ διευκρίνισε ότι στην περίπτωση που η δημιουργούσα ενδεχομένως διάκριση συμπεριφορά δεν έχει καμία σχέση με το ενωσιακό δίκαιο, η εφαρμογή της αρχής της απαγόρευσης των διακρίσεων δεν είναι υποχρεωτική. Στη συγκεκριμένη υπόθεση, ο εργαζόμενος απεβίωσε στις 5 Μαΐου 2004, δηλαδή πριν από τη λήξη της προθεσμίας εφαρμογής της οδηγίας 2000/78/ΕΚ (31 Δεκεμβρίου 2006) αφήνοντας πίσω μια χήρα που ήταν 21 έτη νεότερη. Το επαγγελματικό συνταξιοδοτικό σύστημα του εργοδότη απέκλειε από το δικαίωμα σύνταξης τον επιζώντα σύζυγο όταν αυτός ήταν πλέον των 15 ετών νεότερος από τον αποβιώσαντα εργαζόμενο. Το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι η υπόθεση δεν ενέπιπτε στο πεδίο εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης διότι, αφενός, οι κατευθυντήριες γραμμές του επαγγελματικού συνταξιοδοτικού συστήματος δεν μπορούσαν να θεωρηθούν μέτρο για την εφαρμογή της οδηγίας 2000/78/ΕΚ και, αφετέρου, εκείνη την περίοδο δεν είχε παρέλθει η προθεσμία για την εφαρμογή της οδηγίας.

Οι οδηγίες για την ισότητα διαφέρουν όσον αφορά τις προστατευόμενες ομάδες και τους τομείς στους οποίους απαγορεύονται οι διακρίσεις.

Η οδηγία για τη φυλετική ισότητα (2000/43/ΕΚ) απαγορεύει τις διακρίσεις λόγω φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής στην απασχόληση, στην επαγγελματική κατάρτιση, στην ιδιότητα του μέλους οργανώσεων εργοδοτών και εργαζομένων, στην κοινωνική προστασία, συμπεριλαμβανομένων της κοινωνικής ασφάλισης και της υγειονομικής περίθαλψης, στις κοινωνικές παροχές, στην εκπαίδευση και στην πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες και στην παροχή αυτών, συμπεριλαμβανομένης της στέγασης. Καλύπτει όλα τα φυσικά πρόσωπα εντός της ΕΕ. Ωστόσο, υπάρχουν δύο περιορισμοί στο πεδίο εφαρμογής της. Πρώτον, εφαρμόζεται μόνον στα αγαθά και τις υπηρεσίες που είναι διαθέσιμα στο κοινό. Δεύτερον, δεν εφαρμόζεται στη διαφορετική μεταχείριση λόγω ιθαγένειας και δεν θίγει τις διατάξεις που διέπουν την είσοδο, την παραμονή και την απασχόληση υπηκόων τρίτων χωρών.

72 ΔΕΕ, C-427/06, *Birgit Bartsch κατά Bosch und Siemens Hausgeräte (BSH) Altersfürsorge GmbH* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 23 Σεπτεμβρίου 2008.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Servet Kamberaj κατά IPES και λοιπών*⁷³, μια αίτηση για τη χορήγηση στεγαστικού επιδόματος που υποβλήθηκε από υπήκοο τρίτης χώρας απορρίφθηκε λόγω εξάντλησης των πιστώσεων που προορίζονταν για τους υπηκόους τρίτων χωρών. Το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι η διαφορετική μεταχείριση οφειλόταν στο ότι ο προσφεύγων είχε την ιθαγένεια τρίτης χώρας και, συνεπώς, δεν ενέπιπτε στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας για τη φυλετική ισότητα.

Η οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση (2000/78/ΕΚ) απαγορεύει τις διακρίσεις λόγω γενετήσιου προσανατολισμού, θρησκείας και πεποιθήσεων, ηλικίας και αναπηρίας στον τομέα της απασχόλησης και της εργασίας και σε συναφείς τομείς, όπως η επαγγελματική κατάρτιση και η ιδιότητα του μέλους οργανώσεων εργοδοτών και εργαζομένων. Όπως και η οδηγία για τη φυλετική ισότητα, η οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση εφαρμόζεται σε άτομα εντός της ΕΕ, καθώς και στον δημόσιο και τον ιδιωτικό τομέα, αλλά δεν καλύπτει τις διακρίσεις λόγω ιθαγένειας. Προβλέπει επίσης ορισμένες ειδικές εξαιρέσεις από την εφαρμογή των διατάξεων της⁷⁴.

Η οδηγία για την ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών στην πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες (2004/113/ΕΚ) προβλέπει την προστασία από τις διακρίσεις λόγω φύλου όσον αφορά την πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες και την παροχή αυτών. Καλύπτει όλα τα πρόσωπα και τις οργανώσεις (τόσο στον δημόσιο όσο και στον ιδιωτικό τομέα) που θέτουν αγαθά και υπηρεσίες στη διάθεση του κοινού και/ή αγαθά και υπηρεσίες που προσφέρονται εκτός του τομέα του ιδιωτικού και του οικογενειακού βίου. Εξαιρεί από το πεδίο εφαρμογής της τα εξής: το περιεχόμενο των μέσων μαζικής ενημέρωσης και της διαφήμισης και την εκπαίδευση. Επιπλέον, δεν εφαρμόζεται στον τομέα της απασχόλησης και των μη μισθωτών δραστηριοτήτων.

Η οδηγία για την ισότητα των φύλων (αναδιατύπωση) (2006/54/ΕΚ) εγγυάται την ίση μεταχείριση λόγω φύλου σε θέματα αμοιβών (άρθρο 4), στα επαγγελματικά συστήματα κοινωνικής ασφάλισης (άρθρο 5) και στην πρόσβαση στην απασχόληση, στην επαγγελματική κατάρτιση και εξέλιξη και στους όρους εργασίας (άρθρο 14).

73 ΔΕΕ, C-571/10, *Servet Kamberaj κατά Istituto per l'Edilizia sociale della Provincia autonoma di Bolzano (IPES) και λοιπών* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 24 Απριλίου 2012.

74 Βλ. [κεφάλαια 2 και 3](#).

Και άλλες νομικές πράξεις προάγουν την ισότητα των φύλων στους τομείς της κρατικής κοινωνικής ασφάλισης (οδηγία 79/7/ΕΟΚ)⁷⁵, της ίσης μεταχείρισης των αυτοαπασχολούμενων ανδρών και γυναικών (οδηγία 2010/41/ΕΕ)⁷⁶, της εγκυμοσύνης (οδηγία 92/85/ΕΟΚ)⁷⁷ και της γονικής άδειας (οδηγία 2010/18/ΕΕ)⁷⁸.

75 Οδηγία 79/7/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 19ης Δεκεμβρίου 1978, περί της προοδευτικής εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης μεταξύ ανδρών και γυναικών σε θέματα κοινωνικής ασφάλισης (ΕΕ L 6 της 10.1.1979, σ. 24).

76 Οδηγία 2010/41/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 7ης Ιουλίου 2010, για την εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών που ασκούν αυτοτελή επαγγελματική δραστηριότητα και για την κατάργηση της οδηγίας 86/613/ΕΟΚ του Συμβουλίου (ΕΕ L 180 της 15.7.2010, σ. 1).

77 Οδηγία 92/85/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 19ης Οκτωβρίου 1992, σχετικά με την εφαρμογή μέτρων που αποβλέπουν στη βελτίωση της υγείας και της ασφάλειας κατά την εργασία των εγκύων, λεχώνων και γαλουχουσών εργαζομένων (ΕΕ L 348 της 28.11.1992, σ. 1).

78 Οδηγία 2010/18/ΕΕ του Συμβουλίου, της 8ης Μαρτίου 2010, σχετικά με την εφαρμογή της αναθεωρημένης συμφωνίας-πλαίσιου για τη γονική άδεια που συνήφθη από τις οργανώσεις BUSINESSEUROPE, UEAPME, CEEP και ETUC και με την κατάργηση της οδηγίας 96/34/ΕΚ (ΕΕ L 68 της 18.3.2010, σ. 13).

2

Κατηγορίες διακρίσεων

ΕΕ	Εξετα- ζόμενα ζητήματα	Συμβούλιο της Ευρώπης
Οδηγία για τη φυλετική ισότητα (2000/43/ΕΚ), άρθρο 2 παράγραφος 2 στοιχείο α)	Άμεσες διακρίσεις	ΕΣΔΑ, άρθρο 14 (απαγόρευση των διακρίσεων)
Οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση (2000/78/ΕΚ), άρθρο 2 παράγραφος 2 στοιχείο α)		ΕΚΧ, άρθρο Ε (απαγόρευση των διακρίσεων)
Οδηγία για την ισότητα των φύλων (αναδιατύπωση) (2006/54/ΕΚ), άρθρο 2 παράγραφος 1 στοιχείο α)		ΕΔΔΑ, <i>Guberina κατά Κροατίας</i> , προσφυγή αριθ. 23682/13, 2016
Οδηγία για την ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών στην πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες (2004/113/ΕΚ), άρθρο 4 παράγραφος 1 στοιχείο α)		ΕΕΚΔ, <i>CGIL κατά Ιταλίας</i> , προσφυγή αριθ. 91/2013, 2015
ΔΕΕ, C-356/12, <i>Glatzel κατά Freistaat Bayern</i> , 2014		ΕΔΔΑ, <i>Burden κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 13378/05, 2008
ΔΕΕ, C-267/12, <i>Hay κατά Crédit agricole mutuel</i> , 2013		
ΔΕΕ, C-267/06, <i>Maruko κατά Versorgungsanstalt der deutschen Bühnen</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 2008		
ΔΕΕ, C-303/06, <i>Coleman κατά Attridge Law και Steve Law</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 2008		
ΔΕΕ, C-423/04, <i>Richards κατά Secretary of State for Work and Pensions</i> , 2006		
ΔΕΕ, C-256/01, <i>Allonby κατά Accrington & Rossendale College</i> , 2004		
ΔΕΕ, C-13/94, <i>P. κατά S. και Cornwall County Council</i> , 1996		

ΕΕ	Εξετα- ζόμενα ζητήματα	Συμβούλιο της Ευρώπης
Οδηγία για τη φυλετική ισότητα (2000/43/ΕΚ), άρθρο 2 παράγραφος 2 στοιχείο β) Οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση (2000/78/ΕΚ), άρθρο 2 παράγραφος 2 στοιχείο β) Οδηγία για την ισότητα των φύλων (αναδιατύπωση) (2006/54/ΕΚ), άρθρο 2 παράγραφος 1 στοιχείο β) Οδηγία για την ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών στην πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες (2004/113/ΕΚ), άρθρο 4 παράγραφος 1 στοιχείο β) ΔΕΕ, C-83/14, «<i>CHEZ Razpredelenie Bulgaria</i>» AD κατά <i>Komisija za zashtita ot diskriminatsia</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 2015 ΔΕΕ, C-385/11, <i>Elbal Moreno</i> κατά <i>INSS</i> και <i>TGSS</i>, 2012 ΔΕΕ, C-152/11, <i>Odar</i> κατά <i>Baxter Deutschland GmbH</i>, 2012	Έμμεσες διακρίσεις	ΕΣΔΑ, άρθρο 14 (απαγόρευση των διακρίσεων) ΕΚΧ, άρθρο Ε (απαγόρευση των διακρίσεων) ΕΕΚΔ, <i>ΑΕΗ κατά Γαλλίας</i>, προσφυγή αριθ. 81/2012, 2013 ΕΔΔΑ, <i>D.H. και λοιποί κατά Τσεχικής Δημοκρατίας</i> [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 57325/00, 2007
ΔΕΕ, C-443/15, <i>Parris</i> κατά <i>Trinity College Dublin</i> και λοιπών, 2016	Πολλαπλές και διατομεακές διακρίσεις	ΕΔΔΑ, <i>Carvalho Pinto de Sousa Morais</i> κατά <i>Πορτογαλίας</i>, προσφυγή αριθ. 17484/15, 2017 ΕΔΔΑ, <i>S.A.S. κατά Γαλλίας</i> [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 43835/11, 2014 ΕΔΔΑ, <i>B.S. κατά Ισπανίας</i>, προσφυγή αριθ. 47159/08, 2012

ΕΕ	Εξετα- ζόμενα ζητήματα	Συμβούλιο της Ευρώπης
Οδηγία για τη φυλετική ισότητα (2000/43/ΕΚ), άρθρο 2 παράγραφοι 3 και 4 Οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση (2000/78/ΕΚ), άρθρο 2 παράγραφοι 3 και 4 Οδηγία για την ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών στην πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες (2004/113/ΕΚ), άρθρο 4 παράγραφοι 3 και 4 Οδηγία για την ισότητα των φύλων (αναδιατύπωση) (2006/54/ΕΚ), άρθρο 2 παράγραφος 2 στοιχεία α) και β)	Παρενόχληση και εντολή για την εφαρμογή διακριτικής μεταχείρισης	ΕΣΔΑ, άρθρο 2 (δικαίωμα στη ζωή), άρθρο 3 (απαγόρευση των βασανιστηρίων), άρθρο 9 (ελευθερία θρησκείας), άρθρο 11 (ελευθερία του συνέρχεσθαι και συνεταιρίζεσθαι), άρθρο 14 (απαγόρευση των διακρίσεων) ΕΚΧ, άρθρο Ε (απαγόρευση των διακρίσεων) άρθρο 26 (δικαίωμα στην αξιοπρέπεια στην εργασία) ΕΔΔΑ, <i>Đorđević κατά Κροατίας</i>, προσφυγή αριθ. 41526/10, 2012 ΕΔΔΑ, <i>Catan και λοιποί κατά Μολδαβίας και Ρωσίας</i> [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγές αριθ. 43370/04, 18454/06 και 8252/05, 2012

ΕΕ	Εξετα- ζόμενα ζητήματα	Συμβούλιο της Ευρώπης
Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, άρθρο 23 (άνδρες και γυναίκες), άρθρο 24 (παιδιά), άρθρο 25 (ηλικιωμένοι), άρθρο 26 (άτομα με αναπηρίες) Οδηγία για τη φυλετική ισότητα (2000/43/ΕΚ), άρθρο 5 Οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση (2000/78/ΕΚ), άρθρο 7 Οδηγία για την ισότητα των φύλων (αναδιατύπωση) (2006/54/ΕΚ), άρθρο 3 Οδηγία για την ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών στην πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες (2004/113/ΕΚ), άρθρο 6 Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου σχετικά με την ενίσχυση του αγώνα κατά του ρατσισμού, της ξενοφοβίας και των εγκλημάτων μίσους (2013/2543(RSP)) ΔΕΕ, C-173/13, <i>Leone και Leone κατά Garde des Sceaux, ministre de la Justice και λοιπών</i>, 17 Ιουλίου 2014 ΔΕΕ, C-407/98, <i>Abrahamsson και Anderson κατά Fogelqvist</i>, 6 Ιουλίου 2000 ΔΕΕ, C-409/95, <i>Marschall κατά Land Nordrhein-Westfalen</i>, 1997 ΔΕΕ, C-450/93, <i>Kalanke κατά Freie Hansestadt Bremen</i>, 1995	Ειδικά μέτρα	ΕΣΔΑ, άρθρο 14 (απαγόρευση των διακρίσεων), δωδέκατο πρωτόκολλο, άρθρο 1 (γενική απαγόρευση των διακρίσεων) ΕΚΧ, άρθρο Ε (απαγόρευση των διακρίσεων) ΕΔΔΑ, <i>Çağ κατά Τουρκίας</i>, προσφυγή αριθ. 51500/08, 2016 ΕΔΔΑ, <i>Horváth και Kiss κατά Ουγγαρίας</i>, προσφυγή αριθ. 11146/11, 2013 ΕΕΚΔ, <i>The Central Association of Carers in Finland κατά Φινλανδίας</i>, προσφυγή αριθ. 71/2011, 2012

ΕΕ	Εξετα- ζόμενα ζητήματα	Συμβούλιο της Ευρώπης
Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου σχετικά με την ενίσχυση του αγώνα κατά του ρατσισμού, της ξενοφοβίας και των εγκλημάτων μίσους (2013/2543(RSP)) Απόφαση-πλαίσιο του Συμβουλίου για τον ρατσισμό και την ξενοφοβία (2008/913/ΔΕΥ) Οδηγία για τα δικαιώματα των θυμάτων (2012/29/ΕΕ)	Εγκλήματα μίσους / Ρητορική μίσους	ΕΔΔΑ, <i>Škorjanec κατά Κροατίας</i>, προσφυγή αριθ. 25536/14, 2017 ΕΔΔΑ, <i>Halime Kiliç κατά Τουρκίας</i>, προσφυγή αριθ. 63034/11, 2016 ΕΔΔΑ, <i>Identoba και λοιποί κατά Γεωργίας</i>, προσφυγή αριθ. 73235/12, 2015 ΕΔΔΑ, <i>M'Bala M'Bala κατά Γαλλίας</i> (απόφαση επί του παραδεκτού), προσφυγή αριθ. 25239/13, 2015 ΕΔΔΑ, <i>Delfi AS κατά Εσθονίας</i> [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 64569/09, 2015 ΕΔΔΑ, <i>Perinçek κατά Ελβετίας</i> [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 27510/08, 2015 ΕΔΔΑ, <i>Virabyan κατά Αρμενίας</i>, προσφυγή αριθ. 40094/05, 2012

Κύριο σημείο

- Ως διάκριση ορίζεται η κατάσταση στην οποία ένα πρόσωπο περιέρχεται κατά κάποιον τρόπο σε μειονεκτική θέση βάσει ενός ή περισσότερων προστατευόμενων λόγων.

Σκοπός του δικαίου κατά των διακρίσεων είναι να παράσχει σε κάθε πρόσωπο ίση και δίκαιη προοπτική πρόσβασης στις ευκαιρίες που είναι διαθέσιμες σε μια κοινωνία. Καθημερινά κάνουμε επιλογές σε σχέση με ζητήματα, όπως τα άτομα που συναναστρεφόμαστε, τα καταστήματα στα οποία πραγματοποιούμε αγορές και τους χώρους στους οποίους εργαζόμαστε. Προτιμούμε κάποια πράγματα από κάποια άλλα και κάποιους ανθρώπους από κάποιους άλλους. Παρότι είναι σύνηθες και φυσιολογικό να εκδηλώνουμε προσωπικές προτιμήσεις, ενδέχεται ενίοτε να ασκούμε καθήκοντα τα οποία μας περιάγουν

σε θέση ισχύος ή μας παρέχουν τη δυνατότητα να λαμβάνουμε αποφάσεις που μπορεί να έχουν άμεσο αντίκτυπο στη ζωή άλλων. Μπορεί να είμαστε δημόσιοι λειτουργοί, καταστηματαρχές, εργοδότες, εκμισθωτές ή ιατροί και να αποφασίζουμε σχετικά με τον τρόπο άσκησης δημόσιων εξουσιών ή παροχής ιδιωτικών αγαθών και υπηρεσιών. Σε αυτά τα μη προσωπικά πλαίσια, το δίκαιο κατά των διακρίσεων παρεμβαίνει στις επιλογές μας με δύο τρόπους.

Πρώτον, προβλέπει ότι τα πρόσωπα που βρίσκονται σε παρόμοιες καταστάσεις θα πρέπει να τυγχάνουν παρόμοιας μεταχείρισης και να μην τυγχάνουν λιγότερο ευνοϊκής μεταχείρισης απλώς και μόνο λόγω ενός ιδιαίτερου «προστατευόμενου» χαρακτηριστικού το οποίο διαθέτουν («άμεση» διάκριση). Δεύτερον, σε ορισμένες περιπτώσεις, μεταχείριση η οποία βασίζεται σε έναν φαινομενικά ουδέτερο κανόνα μπορεί επίσης να συνιστά διάκριση, εάν περιάγει σε μειονεκτική θέση ένα πρόσωπο ή μια ομάδα προσώπων λόγω ενός ιδιαίτερου χαρακτηριστικού τους («έμμεση» διάκριση).

Η αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων απαγορεύει αφενός τη διαφορετική μεταχείριση προσώπων ή ομάδων προσώπων που βρίσκονται στην ίδια κατάσταση και, αφετέρου, την ίδια μεταχείριση προσώπων ή ομάδων προσώπων που βρίσκονται σε διαφορετικές καταστάσεις.

Στο παρόν κεφάλαιο εξετάζονται διεξοδικότερα η έννοια της άμεσης και της έμμεσης διάκρισης, ορισμένες από τις συγκεκριμένες εκφάνσεις τους, όπως οι πολλαπλές διακρίσεις, η παρενόχληση ή η εντολή για την εφαρμογή διακριτικής μεταχείρισης, τα εγκλήματα μίσους και η ρητορική μίσους, καθώς και ο τρόπος με τον οποίο λειτουργούν στην πράξη

μέσω της νομολογίας. Στη συνέχεια, εξετάζεται ο τρόπος λειτουργίας του κριτηρίου της δικαιολόγησης.

2.1. Άμεσες διακρίσεις

Κύρια σημεία

- Άμεση διάκριση συντρέχει όταν ένα πρόσωπο τυγχάνει λιγότερο ευνοϊκής μεταχείρισης βάσει «προστατευόμενου λόγου».
- Η λιγότερο ευνοϊκή μεταχείριση καθορίζεται μέσω της σύγκρισης του θεωρούμενου θύματος και ενός άλλου προσώπου το οποίο δεν διαθέτει τον προστατευόμενο χαρακτηριστικό και βρίσκεται σε παρόμοια κατάσταση.

- Τα ευρωπαϊκά και τα εθνικά δικαστήρια έχουν κάνει δεκτή την έννοια της διάκρισης εξ αντανakλάσεως, στο πλαίσιο της οποίας ένα πρόσωπο τυγχάνει λιγότερο ευνοϊκής μεταχείρισης λόγω της σχέσης του με άλλο πρόσωπο το οποίο διαθέτει ένα «προστατευόμενο χαρακτηριστικό».

Η άμεση διάκριση ορίζεται με παρόμοιο τρόπο στην ΕΣΔΑ και στο δίκαιο της ΕΕ. **Στο δίκαιο της ΕΕ**, το άρθρο 2 παράγραφος 2 της οδηγίας για τη φυλετική ισότητα ορίζει ότι «συντρέχει άμεση διάκριση όταν, για λόγους φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, σε ένα πρόσωπο επιφυλάσσεται μεταχείριση λιγότερο ευνοϊκή από αυτήν της οποίας τυγχάνει, έτυχε ή θα ετύγχανε ένα άλλο πρόσωπο, σε ανάλογη κατάσταση»⁷⁹. **Στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ**, το ΕΔΔΑ χρησιμοποιεί τη διατύπωση ότι πρέπει να υφίσταται «διαφορά στη μεταχείριση προσώπων σε συγκρίσιμες, ή συναφώς παρόμοιες, καταστάσεις», η οποία «βασίζεται σε προσδιορισμό χαρακτηριστικό»⁸⁰.

Από δικονομική άποψη, **στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ**, ο προσφεύγων πρέπει να είναι σε θέση να καταδείξει ότι «εθίγη άμεσα» από το μέτρο το οποίο καταγγέλλει, προκειμένου να μπορεί να ασκήσει προσφυγή (καθεστώς θύματος)⁸¹.

Σύμφωνα με το δίκαιο της ΕΕ, εν αντιθέσει προς την ΕΣΔΑ, μπορεί να διαπιστωθεί άμεση διάκριση, ακόμη και αν δεν μπορεί να εντοπισθεί συγκεκριμένος ενάγων ο οποίος ισχυρίζεται ότι υπήρξε θύμα τέτοιας διάκρισης. Στην υπόθε-

Συντρέχει άμεση διάκριση όταν:

- ένα πρόσωπο τυγχάνει λιγότερο ευνοϊκής μεταχείρισης
- σε σύγκριση με τη μεταχείριση της οποίας έτυχαν ή θα ετύγχαναν άλλα πρόσωπα τα οποία βρίσκονται σε παρόμοια κατάσταση
- και αυτό οφείλεται σε ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του, το οποίο εμπίπτει σε «προστατευόμενο λόγο».

79 Ομοίως: οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση, άρθρο 2 παράγραφος 2 στοιχείο α)-οδηγία για την ισότητα των φύλων (αναδιατύπωση), άρθρο 2 παράγραφος 1 στοιχείο α)-οδηγία για την ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών στην πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες, άρθρο 2 στοιχείο α).

80 ΕΔΔΑ, *Biao κατά Δανίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 38590/10, 24 Μαΐου 2016, σκέψη 89· ομοίως ΕΔΔΑ, *Carson και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 42184/05, 16 Μαρτίου 2010, σκέψη 61· ΕΔΔΑ, *D.H. και λοιποί κατά Τσεχικής Δημοκρατίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 57325/00, 13 Νοεμβρίου 2007, σκέψη 175· ΕΔΔΑ, *Burden κατά Ηνωμένου Βασιλείου* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 13378/05, 29 Απριλίου 2008, σκέψη 60.

81 ΕΔΔΑ (2017), *Practical guide on admissibility criteria*.

ση *Feryn*⁸², το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι το γεγονός ότι ένας εργοδότης δηλώνει δημοσίως ότι δεν θα προσλάβει μισθωτούς με ορισμένη εθνοτική ή φυλετική καταγωγή συνιστά άμεση δυσμενή διάκριση κατά την πρόσληψη, υπό την έννοια της οδηγίας για τη φυλετική ισότητα (2000/43), δεδομένου ότι τέτοιου είδους δηλώσεις είναι ικανές να αποτρέψουν σοβαρά ορισμένους υποψηφίους από την υποβολή της υποψηφιότητάς τους και, επομένως, να εμποδίσουν την πρόσβασή τους στην αγορά εργασίας.

2.1.1. Λιγότερο ευνοϊκή μεταχείριση

Η ουσία της άμεσης διάκρισης είναι η λιγότερο ευνοϊκή μεταχείριση την οποία υφίσταται ένα πρόσωπο. Η άμεση διάκριση μπορεί να εντοπισθεί σχετικά εύκολα σε σύγκριση με την έμμεση διάκριση, για την οποία απαιτούνται συχνά στατιστικά στοιχεία (βλ. κατωτέρω). Ακολουθούν παραδείγματα τα οποία αντλούνται από υποθέσεις στις οποίες γίνεται αναφορά στο παρόν εγχειρίδιο: άρνηση εισόδου σε εστιατόριο ή κατάστημα, χαμηλότερη σύνταξη ή κατώτερη αμοιβή, λεκτική κακοποίηση ή βία, άρνηση εισόδου σε σημείο ελέγχου, υψηλότερη ή χαμηλότερη ηλικία συνταξιοδότησης, αποκλεισμός από συγκεκριμένο επάγγελμα, αδυναμία άσκησης κληρονομικών δικαιωμάτων, αποκλεισμός από το γενικό εκπαιδευτικό σύστημα, απέλαση, απαγόρευση χρήσης θρησκευτικών συμβόλων, άρνηση χορήγησης ή ανάκληση κοινωνικών παροχών. Ως εκ τούτου, το πρώτο χαρακτηριστικό της άμεσης διάκρισης είναι η απόδειξη της διαφορετικής μεταχείρισης. Άμεση διάκριση μπορεί επίσης να ανακύπτει από την ίδια μεταχείριση δύο προσώπων που βρίσκονται σε διαφορετικές καταστάσεις. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι «το δικαίωμα μη διάκρισης κατά την απόλαυση των δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται από τη Συνθήκη παραβιάζεται επίσης όταν το Κράτος [...] αδυνατεί να μεταχειριστεί διαφορετικά πρόσωπα των οποίων οι καταστάσεις είναι σημαντικά διαφορετικές»⁸³.

82 ΔΕΕ, C-54/07, *Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding κατά Firma Feryn NV*, 10 Ιουλίου 2008. Βλ. επίσης ΔΕΕ, *Asociația Accept κατά Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării*, C-81/12, 25 Απριλίου 2013.

83 ΕΔΔΑ, *I.O. κατά Ελλάδος* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 34369/97, 6 Απριλίου 2000, σκέψη 44. Ομοίως, ΕΔΔΑ, *Pretty κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, προσφυγή αριθ. 2346/02, 29 Απριλίου 2002, σκέψη 88.

2.1.2. Μέτρο σύγκρισης

Λιγότερο ευνοϊκή μεταχείριση μπορεί να διαπιστωθεί μέσω σύγκρισης με πρόσωπο που βρίσκεται σε παρόμοια κατάσταση. Καταγγελία σχετικά με «χαμηλή» αμοιβή δεν συνιστά ισχυρισμό διάκρισης, εκτός εάν μπορεί να καταδειχθεί ότι η αμοιβή είναι χαμηλότερη από εκείνη προσώπου που προσλήφθηκε από τον ίδιο εργοδότη για την εκτέλεση παρόμοιου καθήκοντος. Επομένως, προκειμένου να εξακριβωθεί αν ένα πρόσωπο έτυχε λιγότερο ευνοϊκής μεταχείρισης, είναι αναγκαίο να προσδιοριστεί ένα κατάλληλο «μέτρο σύγκρισης»: δηλαδή, ένα πρόσωπο το οποίο βρίσκεται σε ουσιαστικά παρόμοια κατάσταση, αλλά διαφέρει ως προς τον «προστατευόμενο λόγο». Η απόδειξη ενός μέτρου σύγκρισης δεν είναι αναγκαίο να αποτελεί αντικείμενο αντιπαράθεσης, η δε διάκριση ενδέχεται να διαπιστώνεται χωρίς ρητή εξέταση του ζητήματος. Στη συνέχεια παρατίθενται μερικά παραδείγματα υποθέσεων στις οποίες το μέτρο σύγκρισης αποτέλεσε σαφώς ζήτημα για το αποφαινόμενο όργανο.

Βάσει του δικαίου της ΕΕ, σε αρκετές υποθέσεις το ΔΕΕ εξέτασε λεπτομερώς αν δύο ομάδες μπορούσαν να θεωρηθούν συγκρίσιμες.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Wolfgang Glatzel κατά Freistaat Bayern*⁸⁴, δεν χορηγήθηκε στον προσφεύγοντα άδεια οδήγησης για βαρέα φορτηγά οχήματα λόγω ανεπαρκούς οπτικής οξύτητας σε έναν οφθαλμό. Αντίθετα με ό,τι ίσχυε για άλλες κατηγορίες οδηγών, δεν του παρασχέθηκε η δυνατότητα απόκτησης άδειας οδήγησης σε «εξαιρετικές περιπτώσεις», κατόπιν περαιτέρω εξετάσεων που επιβεβαίωσαν την ικανότητά του να οδηγεί.

Το ΔΕΕ έκρινε ότι η κατάσταση των δύο κατηγοριών οδηγών δεν ήταν συγκρίσιμη. Συγκεκριμένα, οι δύο κατηγορίες διέφεραν ως προς τις διαστάσεις του οχήματος, τον αριθμό των μεταφερόμενων επιβατών και τις ευθύνες που απορρέουν, συνεπώς, από την οδήγηση των εν λόγω οχημάτων. Τα χαρακτηριστικά των εν λόγω οχημάτων δικαιολογούσαν την ύπαρξη διαφορετικών προϋποθέσεων για διαφορετικές κατηγορίες άδειας οδήγησης. Ως εκ τούτου, η διαφορετική μεταχείριση ήταν δικαιολογημένη και δεν συνιστούσε προσβολή του δικαιώματος στην «ισότητα έναντι του νόμου» που κατοχυρώνεται στο άρθρο 20 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ.

84 ΔΕΕ, C-356/12, *Wolfgang Glatzel κατά Freistaat Bayern*, 22 Μαΐου 2014.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *P κατά S και Cornwall County Council*⁸⁵, η προσφεύγουσα βρισκόταν σε διαδικασία αλλαγής φύλου για να γίνει από άνδρας γυναίκα όταν απολύθηκε από τον εργοδότη της. Το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι η απόλυση συνιστούσε δυσμενή μεταχείριση. Όσον αφορά το μέτρο σύγκρισης, το ΔΕΕ έκρινε ότι, «σε περίπτωση απολύσεως για τον λόγο ότι ο ενδιαφερόμενος έχει την πρόθεση να υποβληθεί ή έχει ήδη υποβληθεί σε αλλαγή φύλου, υφίσταται δυσμενής μεταχείριση του ενδιαφερομένου έναντι των ατόμων που ανήκουν στο φύλο στο οποίο θεωρητικά ανήκε και ο ενδιαφερόμενος πριν από την αλλαγή αυτή». Όσον αφορά τον λόγο, παρότι δεν μπορούσε να καταδειχθεί ότι η προσφεύγουσα έτυχε διαφορετικής μεταχείρισης επειδή ήταν άνδρας ή γυναίκα, μπορούσε να καταδειχθεί ότι η διαφορετική μεταχείριση αναγόταν στην έννοια του φύλου της.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Frédéric Hay κατά Crédit agricole mutuel de Charente-Maritime et des Deux-Sèvres*⁸⁶ αφορά τις παροχές και τα πλεονεκτήματα λόγω γάμου για συντρόφους του ίδιου φύλου. Κατά τον χρόνο της διαφοράς, γάμος ομόφυλων ζευγών δεν ήταν δυνατός στη Γαλλία, αλλά ο θεσμός του συμφώνου συμβίωσης υφίστατο τόσο για ετερόφυλα όσο και για ομόφυλα ζεύγη. Ο ενάγων εργαζόταν σε τράπεζα η οποία χορηγούσε στους υπαλλήλους της ειδικές παροχές με την ευκαιρία του γάμου τους. Ο ενάγων ζήτησε τις παροχές αυτές κατόπιν σύναψης συμφώνου συμβίωσης με άτομο του ίδιου φύλου, αλλά η τράπεζα αρνήθηκε να τις χορηγήσει. Το ΔΕΕ κλήθηκε να αποφανθεί αν αυτή η διαφορετική μεταχείριση συνιστούσε διάκριση λόγω γενετήσιου προσανατολισμού. Το ΔΕΕ επαναβεβαίωσε ότι δεν είναι αναγκαίο να είναι οι περιπτώσεις πανομοιότυπες, αλλά απλώς να είναι παρόμοιες, η δε εξέταση της ομοιότητας των περιπτώσεων δεν πρέπει να είναι γενική και αφηρημένη αλλά να λαμβάνει υπόψη την εκάστοτε παροχή. Το ΔΕΕ έκρινε ότι τα ομόφυλα άτομα που δεν μπορούν να συνάψουν γάμο και, επομένως, συνάπτουν σύμφωνο συμβίωσης βρίσκονται σε συγκρίσιμη κατάσταση σε σχέση με τα ζεύγη που έχουν συνάψει γάμο. Το ΔΕΕ εξήγησε ότι, παρότι η διαφορετική μεταχείριση βασίζεται στην οικογενειακή κατάσταση των εργαζομένων και όχι ρητώς στον γενετήσιο προσανατολισμό τους, συνιστά άμεση διάκριση λόγω γενετήσιου προσανατολισμού. Οι ομοφυλόφιλοι

85 ΔΕΕ, C-13/94, *P κατά S και Cornwall County Council*, 30 Απριλίου 1996.

86 ΔΕΕ, C-267/12, *Frédéric Hay κατά Crédit agricole mutuel de Charente-Maritime et des Deux-Sèvres*, 12 Δεκεμβρίου 2013.

εργαζόμενοι δεν μπορούσαν να συνάψουν γάμο και, ως εκ τούτου, να εκπληρώσουν την αναγκαία προϋπόθεση για να αποκτήσουν το επίμαχο πλεονέκτημα.

Βάσει του δικαίου της ΕΕ, η απόδειξη της συγκρισιμότητας σε υποθέσεις που αφορούν ίση αμοιβή περιλαμβάνει τη διαπίστωση του αν η εργασία που εκτελεί γυναίκα είναι «ίση» ή «ίσης αξίας» με την εργασία που εκτελεί άνδρας και αν υπάρχουν διαφορές στον μισθό που λαμβάνουν άνδρες και γυναίκες εργαζόμενοι. Συναφώς, το ΔΕΕ δεν δέχθηκε τη σύγκριση μεταξύ εταιρειών.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Allonby κατά Accrington & Rossendale College*⁸⁷, διδάσκουσα κατήγγειλε τη διαφορά αμοιβής στο πλαίσιο διαφορετικών συμβάσεων απασχόλησης. Το κολέγιο στο οποίο η ενάγουσα είχε εργαστεί αρχικά ως μέλος του διδακτικού προσωπικού δεν ανανέωσε τη σύμβασή της. Στη συνέχεια, η ενάγουσα προσλήφθηκε από εταιρεία η οποία παρείχε σε εκπαιδευτικά ιδρύματα διδάσκοντες ως εξωτερικούς συνεργάτες και τοποθετήθηκε στο κολέγιο όπου εργαζόταν προηγουμένως, με τα ίδια καθήκοντα που ασκούσε και πριν, αλλά με χαμηλότερο μισθό. Προέβαλε διάκριση λόγω φύλου υποστηρίζοντας ότι η αμοιβή των ανδρών διδασκόντων στο κολέγιο ήταν υψηλότερη. Καθώς οι διαφορές ως προς την αμοιβή δεν είχαν την «ίδια προέλευση» (τον ίδιο εργοδότη), το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι οι άνδρες διδάσκοντες που απασχολούσε το κολέγιο δεν ήταν σε συγκρίσιμη κατάσταση με την ενάγουσα, την οποία απασχολούσε εξωτερική εταιρεία.

Εξαίρεση όσον αφορά την εξεύρεση κατάλληλου «μέτρου σύγκρισης», τουλάχιστον στον τομέα της απασχόλησης, φαίνεται ότι αποτελεί η διάκριση λόγω εγκυμοσύνης. Κατά πάγια νομολογία του ΔΕΕ, δυσμενής μεταχείριση γυναικας λόγω εγκυμοσύνης συνιστά άμεση διάκριση λόγω φύλου και δεν απαιτείται μέτρο σύγκρισης⁸⁸. Το ίδιο ισχύει σε καταστάσεις στις οποίες

87 ΔΕΕ, C-256/01, *Debra Allonby κατά Accrington & Rossendale College, Education Lecturing Services, trading as Protocol Professional και Secretary of State for Education and Employment*, 13 Ιανουαρίου 2004.

88 ΔΕΕ, C-177/88, *Elisabeth Johanna Pacifica Dekker κατά Stichting Vormingscentrum voor Jong Volwassenen (JVJ-Centrum) Plus*, 8 Νοεμβρίου 1990. Ομοίως, ΔΕΕ, C-32/93, *Carole Louise Webb κατά EMO Air Cargo (UK) Ltd.*, 14 Ιουλίου 1994.

η διάκριση σχετίζεται με άδεια μητρότητας⁸⁹ ή με την υποβολή σε θεραπεία γονιμοποίησης in vitro⁹⁰.

Στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ, το ΕΔΔΑ υπογράμμισε ότι δύο ομάδες προσώπων μπορεί να θεωρηθεί ότι βρίσκονται σε συγκρίσιμη κατάσταση για τον σκοπό συγκεκριμένης προσφυγής, αλλά όχι για τον σκοπό άλλης προσφυγής. Για παράδειγμα, έγγαμα και μη έγγαμα ζεύγη μπορεί να θεωρηθεί ότι δεν βρίσκονται σε συγκρίσιμη κατάσταση στους τομείς της φορολογίας, της κοινωνικής ασφάλισης ή της κοινωνικής πολιτικής. Αντιθέτως, θεωρήθηκε ότι έγγαμοι και μη έγγαμοι σύντροφοι που είχαν εξακριβωμένη οικογενειακή ζωή βρίσκονταν σε συγκρίσιμη κατάσταση όσον αφορά τη δυνατότητα διατήρησης τηλεφωνικής επαφής, όταν ένας από αυτούς τελούσε υπό κράτηση⁹¹. Ως εκ τούτου, η συγκρισιμότητα θα πρέπει να αξιολογείται λαμβανομένου υπόψη του σκοπού του επίμαχου μέτρου και όχι αφηρημένα.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Varnas κατά Λιθουανίας*⁹², ο προσφεύγων, ο οποίος τελούσε υπό προσωρινή κράτηση, κατήγγειλε ότι δεν του επιτράπηκε να δέχεται επισκέψεις από τη σύζυγό του, ενώ τέτοιες επισκέψεις επιτρέπονταν σε κρατούμενους που είχαν καταδικαστεί. Το ΕΔΔΑ εξήγησε ότι η προϋπόθεση της «συγκρίσιμης κατάστασης» δεν σήμαινε ότι η ομάδα που αποτελεί το μέτρο σύγκρισης έπρεπε να είναι πανομοιότυπη. Το γεγονός ότι η κατάσταση του προσφεύγοντος δεν ήταν απολύτως συγκρίσιμη με εκείνη των κρατούμενων που είχαν καταδικαστεί δεν απέκλειε την εφαρμογή του άρθρου 14 της ΕΣΔΑ. Ο προσφεύγων έπρεπε να αποδείξει ότι βρισκόταν σε συναφώς παρόμοια κατάσταση με άλλα άτομα τα οποία είχαν τύχει διαφορετικής μεταχείρισης. Συνεπώς, το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι υπήρξε παράβαση του άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ.

89 ΔΕΕ, C-191/03, *North Western Health Board κατά Margaret McKenna*, 8 Σεπτεμβρίου 2005, σκέψη 50.

90 ΔΕΕ, C-506/06, *Sabine Mayr κατά Bäckerei und Konditorei Gerhard Flöckner OHG* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 26 Φεβρουαρίου 2008.

91 ΕΔΔΑ, *Petrov κατά Βουλγαρίας*, προσφυγή αριθ. 15197/02, 22 Μαΐου 2008, σκέψη 55.

92 ΕΔΔΑ, *Varnas κατά Λιθουανίας*, 42615/06, 9 Ιουλίου 2013, για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. ενότητα 5.12.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Burden κατά Ηνωμένου Βασιλείου*⁹³, δύο αδελφές είχαν συγκατοικήσει για διάστημα 31 ετών. Ήταν συνιδιοκτήτριες ακινήτου και καθμία άφησε στην άλλη στη διαθήκη της το μεριδίό της επί του ακινήτου. Οι προσφεύγουσες κατήγγειλαν ότι, σε αντίθεση με τα έγγραφα ζεύγη και τα ζεύγη που συνάπτουν σύμφωνο συμβίωσης, μετά τον θάνατο μιας αδελφής η άλλη θα έπρεπε να καταβάλει φόρο κληρονομιάς. Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι οι προσφεύγουσες δεν μπορούσαν ως αδελφές να συγκρίνουν την κατάστασή τους με εκείνη ζευγών που συγκατοικούν έχοντας συνάψει γάμο ή σύμφωνο συμβίωσης. Ο γάμος και το σύμφωνο συμβίωσης είναι ειδικές σχέσεις οι οποίες συνάπτονται ελεύθερα και σκοπίμως για τη δημιουργία συμβατικών δικαιωμάτων και υποχρεώσεων. Αντιθέτως, η σχέση των προσφευγουσών βασιζόταν στη συγγένεια εξ αίματος και ήταν, επομένως, θεμελιωδώς διαφορετική.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Carson κατά Ηνωμένου Βασιλείου*⁹⁴, οι προσφεύγοντες κατήγγειλαν ότι το κράτος δεν εφαρμόζει την ίδια αύξηση στις συντάξεις προσώπων που διαμένουν στο εξωτερικό με εκείνη που εφαρμόζει στις συντάξεις προσώπων που διαμένουν στο Ηνωμένο Βασίλειο. Το ΕΔΔΑ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι οι προσφεύγοντες — οι οποίοι δεν διέμεναν στο Ηνωμένο Βασίλειο ή σε κράτος με το οποίο το Ηνωμένο Βασίλειο είχε συνάψει συμφωνία αμοιβαιότητας σε θέματα κοινωνικής ασφάλισης— δεν βρίσκονταν σε παρόμοια κατάσταση με τους συνταξιούχους που διέμεναν στο Ηνωμένο Βασίλειο. Παρότι οι διαφορετικές αυτές ομάδες είχαν όλες συνεισφέρει στα κρατικά έσοδα μέσω της καταβολής ασφαλιστικών εισφορών, τα σχετικά έσοδα δεν συνιστούσαν συνταξιοδοτικό ταμείο, αλλά γενικά δημόσια έσοδα προοριζόμενα για τη χρηματοδότηση διαφόρων πτυχών των δημόσιων δαπανών. Επιπλέον, η υποχρέωση της κυβέρνησης να προβαίνει σε αυξήσεις βασιζόταν σε συνεκτίμηση της αύξησης του κόστους διαβίωσης στο Ηνωμένο Βασίλειο. Επομένως, οι προσφεύγοντες δεν βρίσκονταν σε συγκρίσιμη κατάσταση με τις άλλες αυτές ομάδες και, κατά συνέπεια, δεν είχαν υποστεί δυσμενή διάκριση.

Ομοίως, **στο πλαίσιο του ΕΚΧ**, παραπομπές σε μέτρο σύγκρισης εντοπίζονται στη νομολογία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Κοινωνικών Δικαιωμάτων (ΕΕΚΔ).

93 ΕΔΔΑ, *Burden κατά Ηνωμένου Βασιλείου* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 13378/05, 29 Απριλίου 2008.

94 ΕΔΔΑ, *Carson και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 42184/05, 16 Μαρτίου 2010.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Confederazione Generale Italiana del Lavoro (CGIL) κατά Ιταλίας*⁹⁵, η ΕΕΚΔ εξέτασε προσφυγή η οποία αφορούσε διάκριση εις βάρος επαγγελματιών του τομέα της υγείας⁹⁶ που δεν προέβαλαν αντιρρήσεις συνειδήσεως στην παροχή υπηρεσιών αμβλώσεων. Οι προσφεύγοντες κατήγγειλαν ότι είχαν περιέλθει σε μειονεκτική θέση στην εργασία από άποψη φόρτου εργασίας, κατανομής καθηκόντων, ευκαιριών σταδιοδρομίας και προστασίας της υγείας και της ασφάλειας. Η ΕΕΚΔ επιβεβαίωσε ότι οι επαγγελματίες του τομέα της υγείας που δεν προέβαλαν αντιρρήσεις συνειδήσεως και εκείνοι που προέβαλαν αντιρρήσεις συνειδήσεως βρίσκονταν σε συγκρίσιμη κατάσταση, καθώς είχαν παρόμοια επαγγελματικά προσόντα και εργάζονταν στον ίδιο τομέα εμπειρογνώσεως. Ως εκ τούτου, η διαφορετική μεταχείριση συνιστούσε διάκριση.

Η ΕΕΚΔ αποφάνθηκε ότι το νομικό καθεστώς διαφορετικών ομάδων στο εθνικό δίκαιο δεν ασκεί επιρροή στην εκτίμηση του αν οι ομάδες αυτές βρίσκονται σε συγκρίσιμη κατάσταση. Για παράδειγμα, στην υπόθεση *Associazione Nazionale Giudici di Pace κατά Ιταλίας*⁹⁷ (εξετάζεται αναλυτικά στην [ενότητα 5.12](#)), η οποία αφορούσε την πρόσβαση στο σύστημα κοινωνικής ασφάλισης, η ΕΕΚΔ συνέκρινε την κατάσταση ισόβιων και λαϊκών δικαστών. Αποφάνθηκε ότι υπό τις περιστάσεις της υπόθεσης συναφή ήταν μόνο τα ανατεθέντα καθήκοντα, η ιεραρχική διάθρωση και τα καθήκοντα που επιτελούσαν οι δύο ομάδες δικαστών. Δεδομένων των ομοιοτήτων ως προς τα στοιχεία αυτά, η ΕΕΚΔ έκρινε ότι οι λαϊκοί δικαστές ήταν από λειτουργική άποψη ισοδύναμοι των ισόβιων δικαστών. Επιπλέον, έκρινε ότι η σύγκριση θα έπρεπε να γίνει μόνο ως προς διαφορετικές ομάδες σε ορισμένο κράτος μέλος. Στην υπόθεση *Fellesforbundet for Sjøfolk (FFFS) κατά Νορβηγίας*⁹⁸ (εξετάζεται αναλυτικά στην [ενότητα 5.5](#)) η οποία αφορούσε την ηλικία συνταξιοδότησης ναυτικών στη Νορβηγία, ο προσφεύγων υποστήριξε ότι η εθνική διάταξη εισήγε διάκριση λόγω ηλικίας, σε σύγκριση τόσο με τους ναυτικούς που απασχολούνταν επί πλοίων σε άλλες χώρες (στις οποίες η ηλικία συνταξιοδότησης των ναυτικών ήταν υψηλότερη από ό,τι στη Νορβηγία) όσο και με πρόσωπα που απασχολούνταν

95 ΕΕΚΔ, *Confederazione Generale Italiana del Lavoro (CGIL) κατά Ιταλίας*, προσφυγή αριθ. 91/2013, 12 Οκτωβρίου 2015.

96 Ό.π., σκέψη 215 και επ.

97 ΕΕΚΔ, *Associazione Nazionale Giudici di Pace κατά Ιταλίας*, προσφυγή αριθ. 102/2013, 5 Ιουλίου 2016.

98 ΕΕΚΔ, *Fellesforbundet for Sjøfolk (FFFS) κατά Νορβηγίας*, προσφυγή αριθ. 74/2011, 2 Ιουλίου 2013.

σε άλλα επαγγέλματα στη Νορβηγία. Η ΕΕΚΔ έκρινε ότι η εξέταση έπρεπε να περιοριστεί στην κατάσταση στη Νορβηγία. Επιπλέον, η ΕΕΚΔ δέχθηκε ότι οι ανώτεροι ιεραρχικά πλοηγοί και οι ανώτεροι ιεραρχικά εργαζόμενοι στον τομέα του πετρελαίου είναι συγκρίσιμες κατηγορίες εργαζομένων για τους σκοπούς της προσφυγής αυτής. Έκρινε ότι οι εργαζόμενοι αυτοί ήταν σε αρκετά παρόμοια κατάσταση, ιδίως λόγω των επαγγελματικών δυσχερειών και της σωματικής καταπόνησης.

2.1.3. Αιτιώδης συνάφεια

Στο κεφάλαιο 5 θα εξεταστεί το εύρος των «προστατευόμενων λόγων» οι οποίοι προβλέπονται στο ευρωπαϊκό δίκαιο κατά των διακρίσεων, όπως: φύλο, ταυτότητα φύλου, γενετήσιος προσανατολισμός, αναπηρία, ηλικία, φυλή, εθνική καταγωγή, εθνική καταγωγή και θρησκεία ή πεποιθήσεις. Η παρούσα ενότητα θα επικεντρωθεί στην αναγκαιότητα ύπαρξης αιτιώδους συνάφειας μεταξύ της λιγότερο ευνοϊκής μεταχείρισης και των προστατευόμενων λόγων. Για την εκπλήρωση της προϋπόθεσης αυτής, θα πρέπει να τίθεται το ακόλουθο ερώτημα: θα είχε τύχει το πρόσωπο λιγότερο ευνοϊκής μεταχείρισης, εάν ήταν διαφορετικού φύλου, διαφορετικής φυλής, διαφορετικής ηλικίας ή εάν βρισκόταν σε οποιαδήποτε αντίθετη θέση βάσει οποιουδήποτε από τους άλλους προστατευόμενους λόγους; Εάν η απάντηση είναι καταφατική, η λιγότερο ευνοϊκή μεταχείριση οφείλεται σαφώς στους επίμαχους λόγους.

Ο κανόνας ή η πρακτική που εφαρμόζεται δεν είναι αναγκαίο να παραπέμπει ρητά στον «προστατευόμενο λόγο», εφόσον παραπέμπει σε άλλον παράγοντα ο οποίος δεν μπορεί να διαχωριστεί από τον προστατευόμενο λόγο. Κατ' ουσίαν, όταν εξετάζεται αν υπήρξε άμεση διάκριση, αξιολογείται αν η λιγότερο ευνοϊκή μεταχείριση οφείλεται σε «προστατευόμενο λόγο» ο οποίος δεν μπορεί να διαχωριστεί από τον συγκεκριμένο παράγοντα ως προς τον οποίο υποβάλλεται η καταγγελία.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Maruko κατά Versorgungsanstalt der deutschen Bühnen*⁹⁹, μετά τον θάνατο του ομόφυλου συντρόφου του στο πλαίσιο καταχωρισμένης συμβίωσης, ο ενάγων θέλησε να αξιώσει τη «σύνταξη επιζώντων» από την εταιρεία που διαχειριζόταν το επαγγελματικό σύστημα κοινωνικής ασφάλισης του αποβιώσαντος συντρόφου του. Η εταιρεία αρνήθηκε την καταβολή με την αιτιολογία

99 ΔΕΕ, C-267/06, *Tadao Maruko κατά Versorgungsanstalt der deutschen Bühnen* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 1 Απριλίου 2008.

ότι οι συντάξεις επιζώντων καταβάλλονται μόνο σε συζύγους και ότι ο ενάγων δεν είχε συνάψει γάμο με τον αποβιώσαντα. Το ΔΕΕ δέχθηκε ότι η άρνηση καταβολής της σύνταξης συνιστούσε δυσμενή μεταχείριση και ότι η μεταχείριση αυτή ήταν λιγότερο ευνοϊκή σε σχέση με εκείνη της οποίας τύγχανε το μέτρο σύγκρισης των «έγγαμων» ζευγών. Το ΔΕΕ έκρινε ότι ο θεσμός της «σχέσης καταχωρισμένης συμβίωσης» στη Γερμανία δημιουργούσε, από πολλές απόψεις, τα ίδια δικαιώματα και τις ίδιες υποχρεώσεις για τους συντρόφους καταχωρισμένης συμβίωσης και για τους συζύγους, ιδίως όσον αφορά τα κρατικά συστήματα συνταξιοδότησης. Έκανε δεκτό ότι, για τους σκοπούς της συγκεκριμένης υπόθεσης, οι σύντροφοι καταχωρισμένης συμβίωσης βρίσκονταν σε παρόμοια κατάσταση με τους συζύγους. Στη συνέχεια, το ΔΕΕ έκρινε ότι η διαφορετική μεταχείριση θα συνιστούσε άμεση διάκριση λόγω γενετήσιου προσανατολισμού. Επομένως, το γεγονός ότι οι σύντροφοι δεν μπορούσαν να συνάψουν γάμο δεν μπορούσε να διαχωριστεί από τον γενετήσιο προσανατολισμό τους.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Richards κατά Secretary of State for Work and Pensions*¹⁰⁰, η προσφεύγουσα η οποία είχε υποβληθεί σε εγχείρηση αλλαγής φύλου, από άνδρας σε γυναίκα, επιθυμούσε να ζητήσει τη συνταξιοδότησή της κατά τη συμπλήρωση του 60ού έτους της ηλικίας της, που αποτελεί την ηλικία συνταξιοδότησης για τις γυναίκες στο Ηνωμένο Βασίλειο. Την εποχή εκείνη, η S. M. Richards δεν μπορούσε να επιτύχει την αναγνώριση του νέου φύλου της για τους σκοπούς της νομοθεσίας περί συντάξεων¹⁰¹. Η κυβέρνηση αρνήθηκε να χορηγήσει τη σύνταξη, υποστηρίζοντας ότι η προσφεύγουσα δεν είχε τύχει δυσμενούς μεταχείρισης σε σύγκριση με άλλα πρόσωπα σε παρόμοια κατάσταση. Κατά την κυβέρνηση, η προσφεύγουσα έπρεπε να θεωρηθεί «άνδρας» για τους σκοπούς της νομοθεσίας περί συντάξεων. Το ΔΕΕ επισήμανε ότι η έλλειψη σχετικής εθνικής νομοθεσίας εμποδίζει την προσφεύγουσα να εκπληρώσει τις προϋποθέσεις της νομοθεσίας περί συντάξεων. Το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι δεν επιτρέπεται άρνηση χορήγησης σύνταξης σε

100 ΔΕΕ, C-423/04, *Sarah Margaret Richards κατά Secretary of State for Work and Pensions*, 27 Απριλίου 2006.

101 Πριν από τον νόμο περί αναγνώρισης φύλου του 2004 (Gender Recognition Act, GRA), ο οποίος τέθηκε σε ισχύ στις 4 Απριλίου 2005, για τον καθορισμό του φύλου ενός ατόμου ήταν αναγκαίο να ληφθεί υπόψη το φύλο που αποδόθηκε σε αυτό κατά τη γέννησή του, προκειμένου να διαπιστωθεί η συμπλήρωση της «ηλικίας συνταξιοδότησης» από το εν λόγω άτομο για τους σκοπούς της νομοθεσίας περί συντάξεων.

πρόσωπο που υποβλήθηκε σε εγχείρηση αλλαγής φύλου και έγινε από άνδρας γυναίκα, σύμφωνα με την εθνική νομοθεσία, ενώ θα δικαιούνταν τη σύνταξη αυτή εάν θεωρούνταν γυναίκα βάσει της εθνικής νομοθεσίας.

2.1.4. Διάκριση εξ αντανakλάσεως

Το ΔΕΕ έχει ερμηνεύσει ευρέως το περιεχόμενο του «προστατευόμενου λόγου». Μπορεί να περιλαμβάνει «διάκριση εξ αντανakλάσεως», στην οποία το θύμα της διάκρισης δεν είναι το ίδιο το πρόσωπο με το προστατευόμενο χαρακτηριστικό. Μπορεί επίσης να αφορά τον συγκεκριμένο λόγο ερμηνευόμενο αφηρημένα. Επομένως, οι επαγγελματίες του κλάδου θα πρέπει υποχρεωτικά να αναλύουν λεπτομερώς τη συλλογιστική στην οποία βασίζεται η λιγότερο ευνοϊκή μεταχείριση αναζητώντας στοιχεία που αποδεικνύουν ότι ο προστατευόμενος λόγος αποτελεί, άμεσα ή έμμεσα, την αιτία της μεταχείρισης αυτής.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *S. Coleman κατά Attridge Law και Steve Law*¹⁰², μητέρα υποστήριξε ότι έτυχε δυσμενούς μεταχείρισης στην εργασία λόγω της αναπηρίας του γιου της. Η αναπηρία του γιου της είχε ως συνέπεια να αργεί περιστασιακά στην εργασία της και να ζητεί τον προγραμματισμό της άδειάς της σύμφωνα με τις ανάγκες του. Τα αιτήματά της ενάγουσας δεν έγιναν δεκτά και απειλήθηκε με απόλυση, έγινε δε στόχος απρεπών σχολίων σχετικών με την κατάσταση του γιου της. Το ΔΕΕ έλαβε ως μέτρο σύγκρισης τους συναδέλφους της ενάγουσας που εργάζονταν σε παρόμοιες θέσεις και είχαν τέκνα και διαπίστωσε ότι τους παρασχέθηκε η δυνατότητα ελαστικού ωραρίου, όταν το ζήτησαν. Έκανε επίσης δεκτό ότι η μεταχείριση αυτή συνιστούσε διάκριση και παρενόχληση λόγω της αναπηρίας του τέκνου της.

Το ΕΔΔΑ επιβεβαίωσε και αυτό ότι το άρθρο 14 καλύπτει τη διάκριση εξ αντανakλάσεως.

¹⁰² ΔΕΕ, C-303/06, *S. Coleman κατά Attridge Law και Steve Law* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 17 Ιουλίου 2008.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Guberina κατά Κροατίας*¹⁰³ (εξετάζεται στην ενότητα 5.4), το ΕΔΔΑ υπογράμμισε ότι το άρθρο 14 καλύπτει και περιπτώσεις στις οποίες ένα πρόσωπο τυγχάνει λιγότερο ευνοϊκής μεταχείρισης λόγω προστατευόμενου χαρακτηριστικού άλλου προσώπου. Έκρινε ότι η δυσμενής διάκριση που υπέστη ο προσφεύγων λόγω της αναπηρίας του τέκνου του ήταν μορφή διάκρισης λόγω αναπηρίας.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Weller κατά Ουγγαρίας*¹⁰⁴, Ρουμάνοι δεν δικαιούνταν επιδόματα μητρότητας επειδή δεν ήταν Ουγγαρέζα πολίτης. Ούτε ο Ούγγρος σύζυγός της δικαιούνταν το επίδομα, καθώς αυτό καταβάλλεται μόνο στις μητέρες. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι ο πατέρας υπέστη διάκριση λόγω πατρότητας (και όχι λόγω φύλου), δεδομένου ότι οι άρρενες θετοί γονείς ή επίτροποι δικαιούνταν να αξιώσουν το επίδομα, ενώ οι άρρενες φυσικοί γονείς δεν δικαιούνταν. Προσφυγή άσκησαν και τα τέκνα, τα οποία υποστήριξαν ότι υπέστησαν διάκριση λόγω της άρνησης καταβολής του επιδόματος στον πατέρα τους, την οποία το ΕΔΔΑ έκανε δεκτή. Επομένως, τα τέκνα υπέστησαν διάκριση λόγω του καθεστώτος του πατέρα τους.

Η έννοια της διάκρισης εξ αντανάκλασας απαντά επίσης στη νομολογία εθνικών δικαστηρίων.

Παράδειγμα: Η πρώτη υπόθεση¹⁰⁵ διάκρισης εξ αντανάκλασας λόγω γενετήσιου προσανατολισμού στην Πολωνία αφορά υπάλληλο ασφάλειας σε κατάσταση. Ο ενάγων έλαβε μέρος σε παρέλαση για την ισότητα, στιγμιότυπα της οποίας προβλήθηκαν στην τηλεόραση. Μετά την εκπομπή, ο ενάγων ενημερώθηκε ότι απολύθηκε, ο δε εργοδότης του ανέφερε ότι «δεν μπορούσε να φανταστεί ομοφυλόφιλο να εργάζεται στην εταιρεία του». Τα πολωνικά δικαστήρια έκριναν ότι μπορεί να υπάρξει διάκριση ανεξάρτητα από το αν το θύμα διαθέτει κάποιο προστατευόμενο χαρακτηριστικό. Επομένως, ο γενετήσιος προσανατολισμός του ενάγοντος ήταν αλυσιτελής. Τα δικαστήρια έκριναν επίσης ότι ο ενάγων υπέστη διάκριση λόγω της συμμετοχής του σε πορεία σχετική με την

103 ΕΔΔΑ, *Guberina κατά Κροατίας*, προσφυγή αριθ. 23682/13, 22 Μαρτίου 2016.

104 ΕΔΔΑ, *Weller κατά Ουγγαρίας*, προσφυγή αριθ. 44399/05, 31 Μαρτίου 2009.

105 Πολωνία, Δευτεροβάθμιο Δικαστήριο Βαρσοβίας, *V Ca 3611/14*, 18 Νοεμβρίου 2015. Βλ. επίσης, Δικαστήριο Εργατικών Διαφορών της Leuven, 10 Δεκεμβρίου 2013, *Jan V.H. κατά BVBA*, απόφαση αριθ. 12/1064/A.

κοινότητα λεσβιών, ομοφυλόφιλων, αμφιφυλόφιλων και διεμφυλικών ατόμων (ΛΟΑΔ). Επιβεβαίωσαν ότι υπήρξε διάκριση εξ αντανάκλασεως και επιδίκασαν αποζημίωση στον ενάγοντα.

2.2. Έμμεσες διακρίσεις

Κύρια σημεία

- Συντρέχει έμμεση διάκριση όταν ένας κατά τα φαινόμενα ουδέτερος κανόνας περιάγει σε μειονεκτική θέση ένα πρόσωπο ή μια ομάδα προσώπων που έχουν τα ίδια χαρακτηριστικά.
- Πρέπει να καταδειχθεί ότι μια ομάδα περιέρχεται σε μειονεκτική θέση λόγω μιας απόφασης, όταν η ομάδα αυτή συγκρίνεται με την ομάδα που αποτελεί μέτρο σύγκρισης.

Τόσο το δίκαιο της ΕΕ όσο και το δίκαιο του Συμβουλίου της Ευρώπης αναγνωρίζουν ότι η απαγόρευση της διαφορετικής μεταχείρισης προσώπων που βρίσκονται σε παρόμοιες καταστάσεις ενδέχεται να μην επαρκεί για την επίτευξη πραγματικής ισότητας. Σε ορισμένες περιπτώσεις, η παροχή της ίδιας μεταχείρισης σε πρόσωπα που βρίσκονται σε διαφορετικές καταστάσεις ενδέχεται να περιάγει ορισμένα άτομα σε ιδιαίτερα μειονεκτική θέση. Στην περίπτωση αυτή, δεν διαφέρει η μεταχείριση, αλλά διαφέρουν οι συνέπειες της μεταχείρισης αυτής, οι οποίες θα γίνουν αισθητές με διαφορετικό τρόπο από άτομα με διαφορετικά χαρακτηριστικά. Η ιδέα ότι διαφορετικές καταστάσεις θα πρέπει να τυγχάνουν διαφορετικής μεταχείρισης έχει ενσωματωθεί στην έννοια της έμμεσης διάκρισης.

Στο δίκαιο της ΕΕ, το άρθρο 2 παράγραφος 2 στοιχείο β) της οδηγίας για τη φυλετική ισότητα ορίζει ότι «συντρέχει έμμεση διάκριση όταν μια εκ πρώτης όψεως ουδέτερη διάταξη, κριτήριο ή πρακτική μπορεί να θέσει πρόσωπα συγκεκριμένης φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής σε μειονεκτική θέση συγκριτικά με άλλα πρόσωπα»¹⁰⁶.

¹⁰⁶ Ομοίως: οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση, άρθρο 2 παράγραφος 2 στοιχείο β)· οδηγία για την ισότητα των φύλων (αναδιατύπωση), άρθρο 2 παράγραφος 1 στοιχείο β)· οδηγία για την ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών στην πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες, άρθρο 2 στοιχείο β).

Στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ, το ΕΔΔΑ στηρίχθηκε σε αυτόν τον ορισμό της έμμεσης διάκρισης σε μερικές αποφάσεις του, κρίνοντας ότι «η διαφορετική μεταχείριση ενδέχεται να λάβει τη μορφή δυσανάλογα επιζήμιων συνεπειών μιας γενικής πολιτικής ή ενός γενικού μέτρου που, παρότι διατυπώνονται με ουδέτερο τρόπο, εισάγουν διάκριση εις βάρος μιας ομάδας»¹⁰⁷.

Στο πλαίσιο του ΕΚΧ, η ΕΕΚΔ έκρινε ότι έμμεσες διακρίσεις ενδέχεται να ανακύψουν «όταν δεν λαμβάνονται δεόντως και με θετικό τρόπο υπόψη όλες οι συναφείς διαφορές μεταξύ προσώπων σε συγκρίσιμη κατάσταση ή όταν δεν λαμβάνονται κατάλληλα μέτρα, ώστε να διασφαλίζεται ότι τα δικαιώματα και τα συλλογικά πλεονεκτήματα τα οποία είναι διαθέσιμα σε όλους είναι όντως προσιτά σε όλους και για όλους»¹⁰⁸.

Τα στοιχεία της έμμεσης διάκρισης είναι τα εξής:

- ουδέτερος κανόνας, κριτήριο ή πρακτική·
- που επηρεάζει με αισθητά δυσμενέστερο τρόπο ομάδα η οποία καθορίζεται από έναν «προστατευόμενο λόγο»·
- σε σύγκριση με άλλους που βρίσκονται σε παρόμοια κατάσταση.

Επισημαίνεται, ωστόσο, ότι αμφότερα τα είδη διάκρισης έχουν ως αποτέλεσμα διαφορετική μεταχείριση σε συγκρίσιμες καταστάσεις. Για παράδειγμα, μια γυναίκα ενδέχεται να αποκλειστεί από την απασχόληση είτε επειδή ο εργοδότης της δεν θέλει να απασχολεί γυναίκες (άμεση διάκριση) είτε επειδή οι απαιτήσεις της θέσης είναι διατυπωμένες με τέτοιο τρόπο, ώστε οι περισσότερες γυναίκες να μην είναι σε θέση να τις εκπληρώσουν (έμμεση διάκριση). Σε ορισμένες περιπτώσεις, η διάκριση είναι πιο θεωρητική και ενδέχεται να είναι

δύσκολο να εξακριβωθεί αν η κατάσταση συνιστά άμεση ή έμμεση διάκριση¹⁰⁹.

107 ΕΔΔΑ, *Βiao κατά Δανίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 38590/10, 24 Μαΐου 2016, σκέψη 103· ΕΔΔΑ, *D.H. και λοιποί κατά Τσεχικής Δημοκρατίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 57325/00, 13 Νοεμβρίου 2007, σκέψη 184.

108 ΕΕΚΔ, *Confederazione Generale Italiana del Lavoro (CGIL) κατά Ιταλίας*, προσφυγή αριθ. 91/2013, 12 Οκτωβρίου 2015, σκέψη 237· ΕΕΚΔ, *Confédération française démocratique du travail (CFDT) κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 50/2008, απόφαση επί της ουσίας της 9ης Σεπτεμβρίου 2009, σκέψεις 39 και 41· ΕΕΚΔ, *International Association Autism-Europe κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 13/2002, 4 Νοεμβρίου 2003, σκέψη 52.

109 Βλ., για παράδειγμα, ΔΕΕ, C-267/06, *Tadao Maruko κατά Versorgungsanstalt der deutschen Bühnen* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 1 Απριλίου 2008, όπου ο γενικός εισαγγελέας Ruiz-Jarabo Colomer και το ΔΕΕ κατέληξαν εν προκειμένω σε διαφορετικά συμπεράσματα.

2.2.1. Ουδέτερος κανόνας, κριτήριο ή πρακτική

Η πρώτη προσδιορίσιμη απαίτηση της έμμεσης διάκρισης είναι η ύπαρξη ενός κατά τα φαινόμενα ουδέτερου κανόνα, κριτηρίου ή πρακτικής. Με άλλα λόγια, πρέπει να υπάρχει κάποιου είδους απαίτηση η οποία ισχύει για όλους. Ακολουθούν μερικά παραδείγματα υποθέσεων. Για περισσότερα παραδείγματα, βλ. **κεφάλαιο 6** σχετικά με ζητήματα απόδειξης και τον ρόλο των στατιστικών στοιχείων.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Isabel Elbal Moreno κατά Instituto Nacional de la Seguridad Social και Tesorería General de la Seguridad Social*¹¹⁰, η προσφεύγουσα είχε εργαστεί με καθεστώς μερικής απασχόλησης τέσσερις ώρες εβδομαδιαίως επί 18 έτη. Σύμφωνα με τη σχετική διάταξη, ο εργαζόμενος με καθεστώς μερικής απασχόλησης, προκειμένου να λάβει σύνταξη —η οποία ήταν ήδη αναλογικά χαμηλότερη— έπρεπε να καταβάλει εισφορές για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα από τον εργαζόμενο με καθεστώς πλήρους απασχόλησης. Όπως εξήγησε το δικαστήριο που υπέβαλε την προδικαστική παραπομπή στο ΔΕΕ, βάσει σύμβασης μερικής απασχόλησης 4 ωρών εβδομαδιαίως, η προσφεύγουσα θα έπρεπε να εργαστεί επί 100 έτη για να συμπληρώσει το ελάχιστο χρονικό διάστημα των 15 ετών το οποίο θα της παρείχε τη δυνατότητα να θεμελιώσει δικαίωμα σύνταξης ύψους 112,93 ευρώ μηνιαίως. Το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι οι σχετικές διατάξεις περιάγουν σε μειονεκτική θέση τους εργαζομένους που εργάστηκαν με καθεστώς μερικής απασχόλησης επί μεγάλο χρονικό διάστημα. Στην πράξη, η νομοθεσία αυτή αποκλείει τους εργαζομένους αυτούς από κάθε δυνατότητα να λάβουν σύνταξη γήρατος. Δεδομένου ότι τουλάχιστον το 80 % των εργαζομένων με καθεστώς μερικής απασχόλησης στην Ισπανία είναι γυναίκες, οι συνέπειες του κανόνα αυτού θίγουν υπέρμετρα τις γυναίκες σε σύγκριση με τους άνδρες. Ως εκ τούτου, η νομοθεσία συνιστούσε έμμεση διάκριση.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *D.H. και λοιποί κατά Τσεχικής Δημοκρατίας*¹¹¹, χρησιμοποιήθηκαν διάφορα τεστ για την εξακρίβωση της νοητικής ικανότητας μαθητών, προκειμένου να καθοριστεί αν θα έπρεπε να τοποθετηθούν σε ειδικά σχολεία για παιδιά με ειδικές εκπαιδευτικές

¹¹⁰ ΔΕΕ, C-385/11, *Isabel Elbal Moreno κατά Instituto Nacional de la Seguridad Social (INSS) και Tesorería General de la Seguridad Social (TGSS)*, 22 Νοεμβρίου 2012.

¹¹¹ ΕΔΔΑ, *D.H. και λοιποί κατά Τσεχικής Δημοκρατίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 57325/00, 13 Νοεμβρίου 2007.

ανάγκες. Στο ίδιο τεστ υποβλήθηκαν όλοι οι μαθητές για τους οποίους εξετάζοταν το ενδεχόμενο τοποθέτησης σε ειδικά σχολεία. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι υπήρχε κίνδυνος τα τεστ να ήταν μεροληπτικά και τα αποτελέσματα να μην αναλύθηκαν λαμβανομένων υπόψη των ιδιαιτεροτήτων και των ειδικών χαρακτηριστικών των παιδιών Ρομά που υποβλήθηκαν σε αυτά. Συγκεκριμένα, δεν λήφθηκαν υπόψη το εκπαιδευτικό υπόβαθρο των παιδιών Ρομά (όπως η έλλειψη προσχολικής εκπαίδευσης), η αδυναμία ορισμένων παιδιών να ομιλήσουν την τσεχική γλώσσα και η έλλειψη εξοικείωσής τους με τη διαδικασία των τεστ. Ως εκ τούτου, οι μαθητές Ρομά είχαν εγγενώς περισσότερες πιθανότητες να έχουν κακές επιδόσεις στα τεστ —και όντως είχαν— με αποτέλεσμα ποσοστό 50 % έως 90 % των παιδιών Ρομά να εκπαιδεύονται εκτός του γενικού εκπαιδευτικού συστήματος. Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι συνέτρεχε περίπτωση έμμεσης διάκρισης.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *European Action of the Disabled (AEH) κατά Γαλλίας*¹¹² (εξετάζεται στην [ενότητα 4.4](#)), η ΕΕΚΔ έκρινε ότι τα περιορισμένα κονδύλια στον κοινωνικό προϋπολογισμό του κράτους για την εκπαίδευση αυτιστικών παιδιών και εφήβων περιάγουν έμμεσα σε μειονεκτική θέση τα άτομα με αναπηρίες. Η ΕΕΚΔ εξήγησε ότι η περιορισμένη δημόσια χρηματοδότηση της κοινωνικής προστασίας θα μπορούσε να επηρεάσει εξίσου κάθε πρόσωπο το οποίο καλύπτεται θεωρητικά από την προστασία αυτή. Ωστόσο, τα άτομα με αναπηρίες είναι περισσότερο πιθανό σε σύγκριση με άλλα άτομα να εξαρτώνται από τη φροντίδα της κοινότητας, η οποία χρηματοδοτείται από τον κρατικό προϋπολογισμό, προκειμένου να ζουν ανεξάρτητα και με αξιοπρέπεια. Επομένως, οι δημοσιονομικοί περιορισμοί σε θέματα κοινωνικής πολιτικής είναι πιο πιθανό να περιάγουν άτομα με αναπηρίες σε μειονεκτική θέση, η οποία είναι αποτέλεσμα διαφορετικής μεταχείρισης έμμεσα βασιζόμενης σε αναπηρία. Ως εκ τούτου, η ΕΕΚΔ έκρινε ότι ο περιορισμένος κοινωνικός προϋπολογισμός του κράτους συνιστούσε έμμεση διάκριση εις βάρος των ατόμων με αναπηρίες.

Παράδειγμα: Σε υπόθεση¹¹³ της οποίας επιλήφθηκε το Εφετείο Εργατικών Διαφορών του Ηνωμένου Βασιλείου, η ενάγουσα, οδηγός τρένου και μόνη μητέρα τριών παιδιών ηλικίας κάτω των πέντε ετών, είχε ζητήσει ευέλικτο ωράριο εργασίας. Το αίτημά της δεν έγινε δεκτό με την αιτιολογία ότι

112 ECSR, *European Action of the Disabled (AEH) κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 81/2012, 11 Σεπτεμβρίου 2013.

113 Ηνωμένο Βασίλειο, Εφετείο Εργατικών Διαφορών, *XC Trains Ltd κατά CD & Ors*, UKCAT/0331/15/LA, 28 Ιουλίου 2016.

θα ήταν άδικο να της επιτραπεί να εργάζεται μόνο στις ευνοϊκές για την οικογένειά της βάρδιες, καθώς αυτό θα είχε ως αποτέλεσμα άλλοι οδηγοί να στερηθούν την επιλογή των εν λόγω βαρδιών. Τα δικαστήρια δέχθηκαν ότι το απαιτούμενο πρόγραμμα βαρδιών συνήθως περιάγει τις γυναίκες σε μειονεκτική θέση, επειδή περισσότερες γυναίκες από ό,τι άνδρες έχουν υποχρεώσεις φροντίδας και δεν θα μπορούσαν να εργαστούν κατά τις ώρες αυτές. Η υπόθεση αναπέμφθηκε προκειμένου να επανεξεταστεί το ζήτημα της αντικειμενικής δικαιολόγησης.

2.2.2. Αισθητά δυσμενέστερες συνέπειες για προστατευόμενη ομάδα

Η δεύτερη προσδιορίσιμη απαίτηση της έμμεσης διάκρισης είναι η κατά τα φαινόμενα ουδέτερη διάταξη, κριτήριο ή πρακτική να περιάγει σε ιδιαίτερα μειονεκτική θέση μια «προστατευόμενη ομάδα». Επομένως, η έμμεση διάκριση διαφέρει από την άμεση διάκριση κατά το ότι μεταθέτει την έμφαση από τη διαφορετική μεταχείριση στις διαφορετικές συνέπειες.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Odar κατά Baxter Deutschland GmbH*¹¹⁴, το ΔΕΕ εξέτασε μέθοδο υπολογισμού σε πρόγραμμα κοινωνικών μέτρων, που είχε ως αποτέλεσμα υπάλληλοι ηλικίας άνω των 54 ετών να λαμβάνουν μειωμένη αποζημίωση απόλυσης σε σύγκριση με εκείνη νεότερων υπαλλήλων. Ο J. Odar, ο οποίος έπασχε από βαριά αναπηρία, έλαβε αποζημίωση βάσει του προγράμματος κοινωνικών μέτρων, η οποία υπολογίστηκε βάσει της κατά το νωρίτερο δυνατόν συνταξιοδότησής του. Εάν η αποζημίωση είχε υπολογιστεί βάσει της γενικής μεθόδου υπολογισμού, η οποία συναρτάται με τη διάρκεια του χρόνου υπηρεσίας, θα είχε λάβει διπλάσιο ποσό αποζημίωσης. Το ΔΕΕ έκρινε ότι η μεταχείριση αυτή δεν συνιστούσε άμεση διάκριση λόγω ηλικίας (η διαφορετική αυτή μεταχείριση μπορεί να δικαιολογείται βάσει του άρθρου 6 παράγραφος 1 της οδηγίας 2000/78/ΕΚ), αλλά έμμεση διάκριση λόγω αναπηρίας. Το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι η διαφορετική μεταχείριση δεν λάμβανε υπόψη τους κινδύνους που διατρέχουν με την πάροδο του χρόνου τα άτομα με βαριά αναπηρία, ιδίως όσον αφορά την επανένταξή τους στην αγορά εργασίας, καθώς και το γεγονός ότι οι κίνδυνοι αυτοί οξύνονται όσο τα άτομα αυτά πλησιάζουν την ηλικία συνταξιοδότησης. Με την καταβολή σε

¹¹⁴ ΔΕΕ, C-152/11, *Johann Odar κατά Baxter Deutschland GmbH*, 6 Δεκεμβρίου 2012.

εργαζόμενο με σοβαρή αναπηρία αποζημίωσης κατώτερης από εκείνη που καταβάλλεται σε εργαζόμενο χωρίς αναπηρία, η εναλλακτική μέθοδος υπολογισμού θίγει υπερβολικά τα θεμιτά συμφέροντα των εργαζομένων με βαριά αναπηρία και υπερβαίνει, συνεπώς, το αναγκαίο μέτρο για την επίτευξη των σκοπών κοινωνικής πολιτικής.

Το ΔΕΕ και το ΕΔΔΑ, κατά την εξέταση στατιστικών στοιχείων τα οποία καταδεικνύουν ότι η προστατευόμενη ομάδα επηρεάζεται με δυσανάλογα αρνητικό τρόπο σε σύγκριση με τα άτομα που βρίσκονται σε παρόμοια κατάσταση, αναζητούν στοιχεία που αποδεικνύουν ότι ιδιαίτερα σημαντικό ποσοστό των αρνητικώς επηρεαζόμενων προσώπων αποτελείται από μέλη αυτής της «προστατευόμενης ομάδας». Για παράδειγμα, στην υπόθεση *Di Trizio κατά Ελβετίας*¹¹⁵, το ΕΔΔΑ στηρίχθηκε σε στατιστικά στοιχεία τα οποία έδειχναν ότι το 97 % των επηρεαζόμενων προσώπων από την εφαρμοζόμενη μέθοδο υπολογισμού των επιδομάτων αναπηρίας ήταν γυναίκες οι οποίες ήθελαν να μειώσουν τις ώρες εργασίας τους μετά τη γέννηση τέκνου. Το εν λόγω ζήτημα θα εξεταστεί λεπτομερώς στο **κεφάλαιο 6** το οποίο αφορά ζητήματα απόδειξης. Προς το παρόν, γίνεται αναφορά στην πληθώρα φράσεων που χρησιμοποίησε το ΔΕΕ, οι οποίες περιέχονται στις προτάσεις του γενικού εισαγγελέα P. Léger στην υπόθεση *Nolte*, όταν γίνεται λόγος για διάκριση λόγω φύλου:

«[Γ]ια να θεωρηθεί ένα μέτρο γενεσιουργό διακρίσεων, πρέπει να πλήττει “πολύ μεγαλύτερο αριθμό γυναικών παρά ανδρών” [*Rinner-Kühn*¹¹⁶] ή “ποσοστό ανδρών σημαντικά πιο χαμηλό από αυτό των γυναικών” [*Nimz*¹¹⁷, *Kowalska*¹¹⁸] ή “πολύ μικρότερο ποσοστό ανδρών παρά γυναικών” [*De Weerd*¹¹⁹]»¹²⁰.

115 ΕΔΔΑ, *Di Trizio κατά Ελβετίας*, προσφυγή αριθ. 7186/09, 2 Φεβρουαρίου 2016.

116 ΔΕΕ, C-171/88, *Ingrid Rinner-Kühn κατά FWW Spezial-Gebäudereinigung GmbH & Co. KG*, 13 Ιουλίου 1989.

117 ΔΕΕ, C-184/89, *Helga Nimz κατά Freie und Hansestadt Hamburg*, 7 Φεβρουαρίου 1991.

118 ΔΕΕ, C-33/89, *Maria Kowalska κατά Freie und Hansestadt Hamburg*, 27 Ιουνίου 1990.

119 ΔΕΕ, C-343/92, *M. A. Roks, συζύγου De Weerd και λοιποί κατά Bestuur van de Bedrijfsvereniging voor de Gezondheid, Geestelijke en Maatschappelijke Belangen και λοιπών*, 24 Φεβρουαρίου 1994.

120 Προτάσεις του γενικού εισαγγελέα Léger, της 31ης Μαΐου 1995, σημεία 57-58 στο ΔΕΕ, C-317/93, *Inge Nolte κατά Landesversicherungsanstalt Hannover*, 14 Δεκεμβρίου 1995. Για ένα παράδειγμα παρόμοιας προσέγγισης που υιοθετήθηκε από το ΕΔΔΑ, βλ. την υπόθεση *D.H. και λοιποί κατά Τσεχικής Δημοκρατίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 57325/00, 13 Νοεμβρίου 2007 (εξετάζεται στις **ενότητες 6.2 και 6.3**).

Παράδειγμα: Σε υπόθεση¹²¹ της οποίας επιλήφθηκαν τα γερμανικά δικαστήρια, γυναίκα υπέβαλε αίτηση για κατάρτιση χειριστή αεροσκάφους στη Lufthansa. Παρότι υποβλήθηκε επιτυχώς σε όλες τις εξετάσεις, δεν έγινε δεκτή επειδή είχε ύψος κάτω του 1,65 μ., το οποίο απαιτείται για τους χειριστές αεροσκαφών. Η γυναίκα κατήγγειλε έμμεση διάκριση υποστηρίζοντας ότι, δεδομένου ότι το 44,3 % του συνόλου των γυναικών, αλλά μόνο το 2,8 % των ανδρών έχουν ύψος κάτω του 1,65 μ., η προϋπόθεση αυτή περιίγχε ειδικώς τις γυναίκες σε μειονεκτική θέση. Η διαφορά επιλύθηκε με φιλικό διακανονισμό. Η Lufthansa συμφώνησε να καταβάλει αποζημίωση για άνιση μεταχείριση.

2.2.3. Μέτρο σύγκρισης

Όπως και σε περιπτώσεις άμεσης διάκρισης, το δικαστήριο θα πρέπει να αναζητήσει το μέτρο σύγκρισης για να εξακριβώσει αν η συνέπεια συγκεκριμένου κανόνα, κριτηρίου ή πρακτικής είναι αισθητά δυσμενέστερη από εκείνη που υφίστανται άλλα πρόσωπα σε παρόμοια κατάσταση. Τόσο σε υποθέσεις προβαλλόμενης άμεσης διάκρισης όσο και σε υποθέσεις προβαλλόμενης έμμεσης διάκρισης, τα δικαστήρια θα συγκρίνουν, για παράδειγμα, γυναίκες και άνδρες, ομοφυλόφιλα ζεύγη και ετεροφυλόφιλα ζεύγη, άτομα με αναπηρίες και άτομα χωρίς αναπηρίες.

Ωστόσο, για να διαπιστωθεί έμμεση διάκριση πρέπει να αποδειχθεί η ύπαρξη δύο ομάδων: αυτής που ευνοείται και αυτής που περιέρχεται σε μειονεκτική θέση λόγω του επίμαχου μέτρου. Συνήθως, η μειονεκτούσα ομάδα δεν απαρτίζεται αποκλειστικά από άτομα που διαθέτουν προστατευόμενα χαρακτηριστικά. Για παράδειγμα, οι εργαζόμενοι με καθεστώς μερικής απασχόλησης οι οποίοι περιέρχονται σε μειονεκτική θέση από ορισμένο κανόνα είναι κυρίως γυναίκες, αλλά μπορούν να επηρεάζονται και άνδρες. Από την άλλη πλευρά, δεν περιέρχονται σε μειονεκτική θέση όλα τα άτομα που διαθέτουν ένα συγκεκριμένο χαρακτηριστικό. Για παράδειγμα, σε μια κατάσταση στην οποία η άριστη γνώση μιας γλώσσας αποτελεί προϋπόθεση απασχόλησης, σε μειονεκτική θέση θα περιέλθουν κυρίως αλλοδαποί υποψήφιοι, αλλά ενδέχεται να υπάρχουν κάποια άτομα μεταξύ των αλλοδαπών αυτών υποψηφίων που θα πληρούν την προϋπόθεση αυτή. Σε περιπτώσεις στις οποίες ένα τυπικά ουδέτερο κριτήριο επηρέασε στην

121 Γερμανία, Ομοσπονδιακό Δικαστήριο Εργατικών Διαφορών, 8 AZR 638/14, 18 Φεβρουαρίου 2016.

πραγματικότητα μια ολόκληρη ομάδα, το ΔΕΕ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι υπήρξε άμεση διάκριση¹²².

Η υπόθεση που περιγράφεται στη συνέχεια παρείχε στο ΔΕΕ την ευκαιρία να αποσαφηνίσει διάφορες πτυχές σχετικές με την έννοια των διακρίσεων, τη διαφορά μεταξύ άμεσης και έμμεσης διάκρισης, καθώς και το κατάλληλο μέτρο σύγκρισης.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση «*CHEZ Razpredelenie Bulgaria*» AD κατά *Komisija za zashtita ot diskriminatsia*¹²³, η προσφεύγουσα διατηρούσε κατάσταση σε αστική συνοικία στην οποία κατοικούν κυρίως Ρομά. Η προσφεύγουσα κατήγγειλε ότι η τοποθέτηση των μετρητών ηλεκτρικής ενέργειας σε μεγάλο ύψος σε πυλώνες, πρακτική η οποία δεν εφαρμοζόταν σε άλλες συνοικίες, την εμπόδιζε να ελέγχει πόση ενέργεια κατανάλωνε. Ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων, η προσφεύγουσα προέβαλε διάκριση λόγω εθνικής καταγωγής, παρότι δεν είναι η ίδια μέλος της κοινότητας Ρομά.

Το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι ο όρος «διάκριση βάσει εθνικής καταγωγής» έχει εφαρμογή σε κάθε πρόσωπο που, παρότι το ίδιο δεν ανήκει στην οικεία φυλή ή εθνότητα, ωστόσο θίγεται από το μέτρο που εισάγει διάκριση, όπως ακριβώς και τα άτομα που έχουν την εν λόγω εθνική καταγωγή. Επομένως, έπρεπε να διαπιστωθεί η ύπαρξη σχέσης μεταξύ μέτρου που εισάγει διάκριση και φυλετικής ή εθνικής καταγωγής. Όσον αφορά το μέτρο σύγκρισης, το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι το σύνολο των τελικών καταναλωτών ηλεκτρικής ενέργειας που εξυπηρετείται από τον ίδιο διανομέα στο πλαίσιο του ίδιου αστικού τομέα, ανεξαρτήτως της συνοικίας στην οποία διέμεναν οι καταναλωτές αυτοί, έπρεπε να εκληφθούν ως ευρισκόμενοι σε ανάλογη κατάσταση.

Το δεύτερο σημαντικό ζήτημα αφορά το αν η επίμαχη πρακτική ενέπιπτε στην κατηγορία της άμεσης ή έμμεσης διάκρισης. Εάν η πρακτική υπαγορεύτηκε από την εθνική καταγωγή της πλειονότητας των κατοίκων της συνοικίας, η προβαλλόμενη πρακτική συνιστούσε άμεση διάκριση. Εάν τα εθνικά δικαστήρια κατέληγαν στο συμπέρασμα ότι η πρακτική

122 Βλ. C-267/06, *Tadao Maruko κατά Versorgungsanstalt der deutschen Bühnen* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 1 Απριλίου 2008 (εξετάζεται αναλυτικά στην [ενότητα 2.1.3](#)) και ΔΕΕ, C-267/12, *Frédéric Hay κατά Crédit agricole mutuel de Charente-Maritime et des Deux-Sèvres*, 12 Δεκεμβρίου 2013 (εξετάζεται στις [ενότητες 2.1.2](#) και [4.1](#)).

123 ΔΕΕ, C-83/14, «*CHEZ Razpredelenie Bulgaria*» AD κατά *Komisija za zashtita ot diskriminatsia* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 16 Ιουλίου 2015.

στηρίχθηκε αποκλειστικώς σε αντικειμενικούς και ξένους προς κάθε μορφή διάκρισης λόγω φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής παράγοντες (για παράδειγμα, οφειλόταν στο υψηλό επίπεδο παράνομης παρέμβασης στους μετρητές ηλεκτρικής ενέργειας), η πρακτική μπορούσε να συνιστά έμμεση διάκριση, εάν το μέτρο περιήγε σε μειονεκτική θέση μόνο συνοικίες στις οποίες η πλειονότητα των κατοίκων ήταν Ρομά. Ένα τέτοιου είδους μέτρο θα μπορούσε να είναι αντικειμενικά δικαιολογημένο, εάν δεν υπήρχε άλλο πρόσφορο, λιγότερο επιτακτικό μέσο για την επίτευξη των επιδιωκόμενων σκοπών (κατοχύρωση της ασφάλειας του δικτύου μεταφοράς ηλεκτρικής ενέργειας και της δέουσας παρακολούθησης της κατανάλωσης ηλεκτρικής ενέργειας). Ελλείπει τέτοιου μέσου, η επίμαχη πρακτική δεν θα ήταν υπέρμετρη, μόνον εάν προσέβαλλε το δικαίωμα των κατοίκων της συνοικίας να έχουν πρόσβαση στην ηλεκτρική ενέργεια υπό συνθήκες οι οποίες δεν έχουν εξευτελιστικό ή στιγματίζοντα χαρακτήρα και οι οποίες τους επιτρέπουν να ελέγχουν τακτικά την ηλεκτρική ενέργεια που καταναλώνουν.

2.3. Πολλαπλές και διατομεακές διακρίσεις

Κύρια σημεία

- Η εξέταση των διακρίσεων βάσει ενός μόνο λόγου δεν καλύπτει επαρκώς τις διάφορες εκφάνσεις της άνισης μεταχείρισης.
- Ο όρος «πολλαπλές διακρίσεις» περιγράφει διακρίσεις που οφείλονται σε διάφορους λόγους οι οποίοι συντρέχουν χωριστά.
- Ο όρος «διατομεακές διακρίσεις» περιγράφει μια κατάσταση στην οποία συντρέχουν πολλοί λόγοι, οι οποίοι ταυτόχρονα αλληλεπιδρούν μεταξύ τους με τρόπο ώστε να είναι άρρηκτα συνδεδεμένοι και να προκαλούν συγκεκριμένα είδη διακρίσεων.

Άτομα με διαφορετικό υπόβαθρο αντιμετωπίζουν συχνά πολλαπλές διακρίσεις, επειδή καθένα έχει ηλικία, φύλο, εθνοτική καταγωγή, γενετήσιο προσανατολισμό, σύστημα πεποιθήσεων ή θρησκεία,·ορισμένη κατάσταση υγείας ή μπορεί να αποκτήσει μια αναπηρία. Καμία ομάδα που χαρακτηρίζεται από ορισμένο λόγο δεν είναι ομοιογενής. Κάθε άτομο διαθέτει ένα μοναδικό σύνολο χαρακτηριστικών, τα οποία έχουν αντίκτυπο στις σχέσεις του με άλλα

άτομα και ενδέχεται να συνεπάγονται την κυριαρχία ορισμένων ατόμων έναντι άλλων.

Αναγνωρίζεται ολοένα και περισσότερο ότι η εξέταση των διακρίσεων ως προς έναν και μόνο λόγο δεν καλύπτει ούτε αντιμετωπίζει κατάλληλα τις διάφορες εκφάνσεις της άνισης μεταχείρισης που ενδέχεται να υφίστανται οι άνθρωποι στην καθημερινή τους ζωή.

Δεν υπάρχει ενιαία παγιωμένη νομολογία —οι όροι «πολλαπλές διακρίσεις», «σωρευτικές διακρίσεις», «σύνθετες διακρίσεις», «συνδυασμένες διακρίσεις» και «διατομεακές διακρίσεις» χρησιμοποιούνται συχνά εναλλακτικά, παρότι έχουν ελαφρώς διαφορετικές συνέπειες.

Συνήθως ο όρος «πολλαπλές διακρίσεις» περιγράφει διακρίσεις που οφείλονται σε διάφορους λόγους οι οποίοι συντρέχουν χωριστά, ενώ ο όρος «διατομεακές διακρίσεις» παραπέμπει σε κατάσταση στην οποία συντρέχουν περισσότεροι λόγοι, οι οποίοι αλληλεπιδρούν μεταξύ τους ταυτόχρονα με τρόπο ώστε να είναι άρρηκτα συνδεδεμένοι¹²⁴ και να προκαλούν συγκεκριμένα είδη διακρίσεων.

Στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ, τόσο το άρθρο 14 της ΕΣΔΑ όσο και το δωδέκατο πρωτόκολλο απαγορεύουν τις διακρίσεις για πολλούς λόγους, καθιστώντας θεωρητικά δυνατή την προβολή περισσότερων του ενός λόγων. Επιπλέον, ο μη εξαντλητικός κατάλογος των λόγων διακρίσεων παρέχει στο ΕΔΔΑ τη δυνατότητα να τον επεκτείνει και να περιλάβει λόγους που δεν μνημονεύονται ρητά. Πάντως, το ΕΔΔΑ δεν χρησιμοποιεί τους όρους πολλαπλές και διατομεακές διακρίσεις.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *N.B. κατά Σλοβακίας*¹²⁵ η οποία αφορούσε αναγκαστική στέρωση γυναίκας Ρομά σε δημόσιο νοσοκομείο, η προσφεύγουσα κατήγγειλε ρητά ότι υπέστη δυσμενή διάκριση για περισσότερους του ενός λόγους (φυλετική/εθνοτική καταγωγή και φύλο). Το ΕΔΔΑ δεν έκανε ρητή μνεία σε διάκριση ή πολλαπλές διακρίσεις. Έκρινε, ωστόσο, ότι «η πρακτική της στέρωσης γυναικών χωρίς την κατόπιν

¹²⁴ Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2007), «Tackling Multiple Discrimination. Practices, policies and laws».

¹²⁵ ΕΔΔΑ, *N. B. κατά Σλοβακίας*, προσφυγή αριθ. 29518/10, 12 Ιουνίου 2012. Βλ. επίσης ΕΔΔΑ, *V.C. κατά Σλοβακίας*, προσφυγή αριθ.18968/07, 8 Νοεμβρίου 2011.

ενημέρωσης συγκατάθεσή τους επηρεάζει ευάλωτα άτομα που ανήκουν σε διάφορες εθνοτικές ομάδες»¹²⁶. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι υπήρξε παράβαση των άρθρων 3 και 8 της ΕΣΔΑ.

Σε πιο πρόσφατες υποθέσεις, το ΕΔΔΑ φαίνεται ότι αναγνωρίζει σιωπηρά το φαινόμενο των διατομεακών διακρίσεων και έχει κληθεί κατ' επανάληψη από διάφορους τρίτους παρεμβαίνοντες να ενεργεί με αυτόν τον τρόπο. Είναι σαφές ότι το ΕΔΔΑ εφαρμόζει προσέγγιση εξέτασης πολλαπλών λόγων, παρότι δεν χρησιμοποιεί ακόμη τους όρους πολλαπλές ή διατομεακές διακρίσεις.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *B.S. κατά Ισπανίας*¹²⁷, ιερόδουλη νιγηριανής καταγωγής που διέμενε νόμιμα στην Ισπανία, ισχυρίστηκε ότι υπέστη σωματική και λεκτική κακομεταχείριση από την ισπανική αστυνομία λόγω της φυλής, του φύλου και του επαγγέλματός της. Ισχυρίστηκε ότι, σε αντίθεση με άλλες ιερόδουλες ευρωπαϊκής καταγωγής, είχε υποβληθεί σε επανειλημμένους αστυνομικούς ελέγχους και είχε πέσει θύμα ρατσιστικών και σεξιστικών προσβολών. Στην υπόθεση αυτή, με δύο παρεμβάσεις τρίτων —από το κέντρο AIRE και τη μονάδα ευρωπαϊκής κοινωνικής έρευνας του Πανεπιστημίου της Βαρκελώνης— ζητήθηκε από το ΕΔΔΑ να αναγνωρίσει την ύπαρξη διατομεακών διακρίσεων, κάτι το οποίο απαιτούσε προσέγγιση εξέτασης πολλαπλών λόγων. Το δικαστήριο διαπίστωσε παράβαση του άρθρου 3, αλλά αυτή τη φορά προχώρησε περισσότερο εξετάζοντας χωριστά αν υπήρχε επίσης παράλειψη διερεύνησης ενδεχόμενης αιτιώδους συνάφειας μεταξύ της επικαλούμενης ρατσιστικής συμπεριφοράς και των βίαιων πράξεων της αστυνομίας. Ως αποτέλεσμα, το ΕΔΔΑ διαπίστωσε παράβαση του άρθρου 14, διότι τα εθνικά δικαστήρια δεν έλαβαν υπόψη την ιδιαίτερα ευάλωτη κατάσταση της προσφεύγουσας ως Αφρικανής γυναίκας που εργάζεται ως ιερόδουλη. Το Δικαστήριο ακολούθησε μια καθαρά διατομεακή προσέγγιση, χωρίς ωστόσο να χρησιμοποιήσει τον όρο «διατομεακότητα».

Παράδειγμα: Η υπόθεση *S.A.S. κατά Γαλλίας*¹²⁸ αφορά την απαγόρευση χρήσης σε δημόσιους χώρους ενδύματος που καλύπτει το πρόσωπο. Στην υπόθεση αυτή, τρίτοι παρεμβαίνοντες (Διεθνής Αμνηστία και μη

126 ΕΔΔΑ, *N. B. κατά Σλοβακίας*, προσφυγή αριθ. 29518/10, 12 Ιουνίου 2012, σκέψη 121.

127 ΕΔΔΑ, *B.S. κατά Ισπανίας*, προσφυγή αριθ. 47159/08, 24 Ιουλίου 2012.

128 ΕΔΔΑ, *S.A.S. κατά Γαλλίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 43835/11, 1 Ιουλίου 2014 (περιγράφεται επίσης στην [ενότητα 5.8](#)).

κυβερνητική οργάνωση, άρθρο 19) επισήμαναν επίσης τον κίνδυνο διατομεακών διακρίσεων εις βάρος μουσουλμάνων γυναικών, ο οποίος μπορεί να εκδηλωθεί ιδίως υπό μορφή στερεοτύπων ως προς επιμέρους ομάδες γυναικών. Το ΕΔΔΑ αναγνώρισε ότι η απαγόρευση είχε συγκεκριμένες δυσμενείς συνέπειες στην κατάσταση των μουσουλμάνων γυναικών οι οποίες, για θρησκευτικούς λόγους, επιθυμούν να φορούν σε δημόσιους χώρους ένδυμα που καλύπτει πλήρως το πρόσωπο, αλλά έκρινε ότι το μέτρο αυτό ήταν εύλογα και αντικειμενικά δικαιολογημένο.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Carvalho Pinto de Sousa Morais κατά Πορτογαλίας*¹²⁹, η προσφεύγουσα άσκησε αγωγή κατά νοσοκομείου για ιατρική αμέλεια κατά τη διάρκεια γυναικολογικής επέμβασης στην οποία υποβλήθηκε. Το διοικητικό δικαστήριο αποφάνθηκε υπέρ της και της επιδίκασε αποζημίωση. Στη δευτεροβάθμια δίκη, το Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο επικύρωσε την πρωτοβάθμια απόφαση, αλλά μείωσε το ποσό της επιδικασθείσας αποζημίωσης. Η προσφεύγουσα κατήγγειλε ότι η απόφαση του Ανωτάτου Διοικητικού Δικαστηρίου ενείχε διάκριση εις βάρος της λόγω φύλου και ηλικίας. Το Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο είχε στηριχθεί στο γεγονός ότι η προσφεύγουσα ήταν ήδη 50 ετών και είχε δύο τέκνα κατά τον χρόνο της επέμβασης. Έκρινε ότι στην ηλικία αυτή η σεξουαλικότητα δεν είναι τόσο σημαντική όσο σε νεότερη ηλικία και ότι η σημασία της μειώνεται με την ηλικία. Το Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο αποφάνθηκε επίσης ότι, λαμβανομένης υπόψη της ηλικίας των τέκνων της, η προσφεύγουσα «έπρεπε πιθανώς να φροντίζει μόνο τον σύζυγό της». Το ΕΔΔΑ παρατήρησε ότι το ζήτημα δεν ήταν οι εκτιμήσεις σχετικά με την ηλικία και το φύλο καθαυτές, αλλά μάλλον η παραδοχή ότι η σεξουαλικότητα δεν ήταν τόσο σημαντική για μια γυναίκα 50 ετών, μητέρα δύο τεκνών, όσο για ένα νεότερης ηλικίας άτομο. Η παραδοχή αυτή απηχούσε την παραδοσιακή ιδέα της γυναικείας σεξουαλικότητας ως συνδεόμενης ουσιαστικά με την τεκνοποίηση και παρέβλεπε, επομένως, τη σωματική και ψυχολογική σημασία της για την αυτοεκπλήρωση των γυναικών. Πέραν της διατύπωσης προσωπικής κρίσης, η εν λόγω παραδοχή δεν λάμβανε υπόψη στη συγκεκριμένη περίπτωση της προσφεύγουσας άλλες διαστάσεις της γυναικείας σεξουαλικότητας. Με άλλα λόγια, το Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο είχε διατυπώσει μια γενική παραδοχή χωρίς να επιχειρήσει να εξακριβώσει αν αυτή ίσχυε στη συγκεκριμένη περίπτωση. Η διατύπωση της απόφασης του Ανωτάτου Διοικητικού

129 ΕΔΔΑ, *Carvalho Pinto de Sousa Morais κατά Πορτογαλίας*, προσφυγή αριθ.17484/15, 25 Ιουλίου 2017.

Δικαστηρίου δεν μπορούσε να θεωρηθεί απλώς ατυχής. Η ηλικία και το φύλο της προσφεύγουσας φαίνεται ότι υπήρξαν καθοριστικοί παράγοντες για την τελική απόφαση καθώς εισήγαν διαφορετική μεταχείριση για τους προαναφερθέντες λόγους. Κατά συνέπεια, το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι υπήρξε παράβαση του άρθρου 14 της ΕΣΔΑ σε συνδυασμό με το άρθρο 8.

Στο **δικαίιο της ΕΕ**, η μόνη μνεία σε πολλαπλές διακρίσεις περιέχεται, επί του παρόντος¹³⁰, στις αιτιολογικές σκέψεις της οδηγίας για τη φυλετική ισότητα (2000/43/ΕΚ) και της οδηγίας για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση (2000/78/ΕΚ), στις οποίες αναφέρεται απλώς ότι «οι γυναίκες είναι συχνά τα θύματα πολλαπλών διακρίσεων».

Όπως και το άρθρο 14 της ΕΣΔΑ, το άρθρο 21 του Χάρτη της ΕΕ περιέχει ανοικτό κατάλογο λόγων διακρίσεων. Ωστόσο, η επέκταση των λόγων διακρίσεων είναι αδύνατη στο πλαίσιο του **παράγωγου δικαίου της ΕΕ**, επειδή η απαρίθμηση των λόγων που καλύπτουν οι οδηγίες για την ισότητα είναι εξαντλητική. Το ΔΕΕ έχει τονίσει επανειλημμένως ότι δεν έχει την εξουσία να επεκτείνει τους λόγους αυτούς¹³¹ και δεν έχει, έως τώρα, επικαλεστεί το άρθρο 20 ή το άρθρο 21 του Χάρτη της ΕΕ, προκειμένου να ανατρέψει τη θέση αυτή. Αυτό σημαίνει ότι δεν θα ήταν δυνατόν να δημιουργηθούν νέοι λόγοι οι οποίοι να αντικατοπτρίζουν συγκεκριμένες καταστάσεις διακρίσεων που υφίστανται ορισμένες ομάδες, όπως οι μαύρες γυναίκες.

Μια άλλη δυνατότητα είναι ο συνδυασμός λόγων εντός του ισχύοντος καταλόγου χωρίς αυτός να θεωρηθεί ότι εισάγει νέα επιμέρους ομάδα. Ωστόσο, η προσέγγιση αυτή έχει τους περιορισμούς της, καθώς το πεδίο εφαρμογής κάθε οδηγίας είναι διαφορετικό. Είναι δύσκολο να διαπιστωθεί αν το ανοικτό πεδίο εφαρμογής των άρθρων 20 και 21 του Χάρτη της ΕΕ θα παρείχε τη δυνατότητα ευρύτερης ερμηνείας, δεδομένου ότι το ΔΕΕ δεν έχει ακόμη παραπέμψει στα εν λόγω άρθρα σε τέτοιου είδους περιπτώσεις.

130 Τον Απρίλιο του 2017.

131 ΔΕΕ, C-13/05, *Sonia Chacón Navas κατά Eurest Colectividades SA* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 11 Ιουλίου 2006, σκέψη 56· C-303/06, *S. Coleman κατά Attridge Law και Steve Law* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 17 Ιουλίου 2008, σκέψη 46· C-310/10, *Ministerul Justiției și Libertăților Cetățenești κατά Ștefan Agafitei και λοιπών*, 7 Ιουλίου 2011· C-406/15, *Petya Milkova κατά Izpalnitelen direktor na Agensiata za privatizatsia i sledprivatizatsionen kontrol*, 9 Μαρτίου 2017.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Dr. David L. Parris κατά Trinity College Dublin και λοιπών*¹³², το ΔΕΕ κλήθηκε να εξετάσει το ενδεχόμενο πολλαπλών διακρίσεων, καθώς το δικαστήριο που υπέβαλε την προδικαστική παραπομπή έθεσε ειδικώς το εν λόγω ερώτημα. Ο D. L. Parris ζήτησε να χορηγηθεί, κατά τον χρόνο του θανάτου του, στον ομόφυλο καταχωρισμένο σύντροφό του η σύνταξη επιζώντος που προβλεπόταν από το συνταξιοδοτικό σύστημα στο οποίο υπαγόταν. Το αίτημά του δεν έγινε δεκτό με την αιτιολογία ότι συνήψε το σύμφωνο συμβίωσης μετά τη συμπλήρωση του 60ού έτους της ηλικίας του και, επομένως, δεν πληρούσε τις προϋποθέσεις του συνταξιοδοτικού συστήματος. Ωστόσο, το σύμφωνο συμβίωσης θεσπίστηκε στο Ηνωμένο Βασίλειο το 2009, αφού ο D. L. Parris είχε συμπληρώσει το 60ό έτος της ηλικίας του· στην Ιρλανδία, αναγνωρίστηκε μόλις το 2011. Αυτό σήμαινε ότι κανένας ομοφυλόφιλος ο οποίος γεννήθηκε πριν από την 1η Ιανουαρίου 1951 δεν θα ήταν σε θέση να αξιώσει επίδομα επιζώντος για τον καταχωρισμένο σύντροφο ή τον σύζυγό του βάσει του εν λόγω συστήματος.

Ωστόσο, το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι, εάν ένα μέτρο δεν είναι ικανό να εισάγει διάκριση για οποιονδήποτε λόγο ο οποίος απαγορεύεται από την οδηγία 2000/78/ΕΚ —όταν οι εν λόγω λόγοι εξετάζονται χωριστά— δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι συνιστά δυσμενή διάκριση ως αποτέλεσμα του συνδυασμού τέτοιου είδους λόγων, εν προκειμένω του γενετήσιου προσανατολισμού και της ηλικίας.

Επομένως, στο **πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ**, παρότι η δυσμενής διάκριση μπορεί να βασιζέται όντως σε περισσότερους προστατευόμενους λόγους, το ΔΕΕ έκρινε ότι δεν μπορεί να υπάρξει νέα κατηγορία διάκρισης συνιστάμενη από συνδυασμό περισσότερων του ενός από τους λόγους αυτούς.

Στο διεθνές δίκαιο, η διατομεακότητα αναγνωρίζεται επίσημα από την Επιτροπή για την Εξάλειψη των Διακρίσεων κατά των Γυναικών (CEDAW) ως κρίσιμη έννοια προκειμένου να κατανοηθεί το περιεχόμενο της υποχρέωσης των συμβαλλόμενων κρατών να εξαλείψουν τις διακρίσεις. Κατά τη CEDAW: «Τα συμβαλλόμενα μέρη πρέπει να αναγνωρίζουν και να απαγορεύουν

¹³² ΔΕΕ, C-443/15, *David L. Parris κατά Trinity College Dublin και λοιπών*, 24 Νοεμβρίου 2016.

διά νόμου τις εν λόγω αλληλεπικαλυπτόμενες μορφές διακρίσεων και τον πολύπλευρα δυσμενή αντίκτυπό τους στις γυναίκες που τις υφίστανται»¹³³.

2.4. Παρενόχληση και εντολή για την εφαρμογή διακριτικής μεταχείρισης

2.4.1. Παρενόχληση και εντολή για την εφαρμογή διακριτικής μεταχείρισης στο πλαίσιο των οδηγιών της ΕΕ κατά των διακρίσεων

Κύριο σημείο

- Η παρενόχληση είναι ιδιαίτερη έκφανση των άμεσων διακρίσεων η οποία αντιμετωπίζεται χωριστά στο δίκαιο της ΕΕ.

Η απαγόρευση της παρενόχλησης και της εντολής για εφαρμογή διακριτικής μεταχείρισης στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ κατά των διακρίσεων, θεσπίστηκε με σκοπό την παροχή πιο ολοκληρωμένης προστασίας.

Η παρενόχληση συνιστά χωριστό είδος διάκρισης στο πλαίσιο των οδηγιών της ΕΕ κατά των διακρίσεων. Προηγουμένως είχε αντιμετωπιστεί ως ιδιαίτερη έκφανση των άμεσων διακρίσεων. Ο διαχωρισμός και η υπαγωγή της σε χωριστή ενότητα στις οδηγίες βασίζεται περισσότερο στη σημασία της ανάδειξης αυτής της ιδιαίτερα επιζήμιας μορφής διακριτικής μεταχείρισης και όχι σε μεταβολή της εννοιολογικής προσέγγισης.

Το δίκαιο της ΕΕ εφαρμόζει ευέλικτη αντικειμενική/υποκειμενική προσέγγιση. Πρώτον, προκειμένου να καθοριστεί αν έλαβε χώρα παρενόχληση λαμβάνεται υπόψη η αντίληψη του θύματος για τη μεταχείριση την οποία υπέστη. Δεύτερον, ωστόσο, ακόμη και αν το θύμα δεν νιώθει πραγματικά τις συνέπειες της

¹³³ Ηνωμένα Έθνη, CEDAW (2010), *General Recommendation 28 on the Core Obligations of States Parties under Art. 2*, CEDAW/C/GC/28, 16 Δεκεμβρίου 2010, παράγραφος 18.

παρενόχλησης, αυτή μπορεί να διαπιστωθεί παρ' όλα αυτά, αρκεί ο καταγγέλλων να είναι ο στόχος της επίμαχης συμπεριφοράς.

Σύμφωνα με τις οδηγίες κατά των διακρίσεων, η παρενόχληση θεωρείται διάκριση όταν:

- σημειώνεται ανεπιθύμητη συμπεριφορά συνδεδεμένη με προστατευόμενο λόγο·
- με σκοπό ή αποτέλεσμα την προσβολή της αξιοπρέπειας ενός προσώπου·
- και/ή τη δημιουργία εκφοβιστικού, εχθρικού, εξευτελιστικού, ταπεινωτικού ή επιθετικού περιβάλλοντος¹³⁴.

Όπως επισήμανε η Ευρωπαϊκή Επιτροπή στην αιτιολογική έκθεση που συνοδεύει την πρόταση οδηγίας για την ισότητα στην απασχόληση και την οδηγία για τη φυλετική ισότητα, η παρενόχληση μπορεί να λάβει διάφορες μορφές «από προφορικές ενοχλήσεις και χειρονομίες έως και την παραγωγή, την απεικόνιση ή την κυκλοφορία κειμένων, εικόνων ή άλλου υλικού», εάν έχει σοβαρό χαρακτήρα¹³⁵.

Στην υπόθεση *S. Coleman κατά Attridge Law και Steve Law*¹³⁶, το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι η απαγόρευση παρενόχλησης δεν

περιορίζεται σε πρόσωπο που έχει ορισμένα χαρακτηριστικά και, επομένως, για παράδειγμα, η μητέρα ενός ανάπηρου παιδιού προστατεύεται επίσης. Ερμηνεία της έννοιας της «παρενόχλησης» υπάρχει στη νομολογία του Δικαστηρίου Δημόσιας Διοίκησης της Ευρωπαϊκής Ένωσης¹³⁷, το οποίο είναι αρμόδιο για την επίλυση σε πρώτο βαθμό διαφορών που αφορούν τη δημόσια διοίκηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Το Δικαστήριο Δημόσιας Διοίκησης εξήγησε ότι, για να θεωρηθεί η συμπεριφορά παρενόχληση, θα πρέπει να

134 Βλ. οδηγία για τη φυλετική ισότητα, άρθρο 2 παράγραφος 3· οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση, άρθρο 2 παράγραφος 3· οδηγία για την ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών στην πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες, άρθρο 2 στοιχείο γ)· οδηγία για την ισότητα των φύλων (αναδιτύπωση), άρθρο 2 παράγραφος 1 στοιχείο γ).

135 Πρόταση οδηγίας του Συμβουλίου περί της εφαρμογής της ίσης μεταχείρισης προσώπων ανεξάρτητα από τη φυλετική ή εθνική τους καταγωγή, COM(1999) 566 τελικό - CNS 99/0253 της 25ης Νοεμβρίου 1999 και πρόταση οδηγίας του Συμβουλίου περί διαμόρφωσης γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και το επάγγελμα, COM(1999) 565 τελικό - CNS 99/0225.

136 ΔΕΕ, C-303/06, *S. Coleman κατά Attridge Law και Steve Law* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 17 Ιουλίου 2008.

137 Το 2015, λαμβανομένης υπόψη της αυξήσεως των εισαγομένων υποθέσεων και της υπερβολικά μακράς διάρκειας εξετάσεως των υποθέσεων ενώπιον του Γενικού Δικαστηρίου της ΕΕ, ο νομοθέτης της Ένωσης αποφάσισε να αυξήσει προοδευτικά τον αριθμό των δικαστών στο Γενικό Δικαστήριο της ΕΕ σε 56 και να υπαγάγει τις αρμοδιότητες του Δικαστηρίου Δημόσιας Διοίκησης στο Γενικό Δικαστήριο. Το Δικαστήριο Δημόσιας Διοίκησης καταργήθηκε την 1η Σεπτεμβρίου 2016.

γίνεται αντιληπτή ως υπέρμετρη και κατακριτέα από συνετό παρατηρητή με τη συνθήκη ευαισθησία και τελούνται υπό τις ίδιες συνθήκες¹³⁸. Επιπλέον, παραπέμποντας στον ορισμό της «παρενόχλησης» στην οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση (2000/78/ΕΚ), το Δικαστήριο Δημόσιας Διοίκησης τόνισε ότι, από την προϋπόθεση περί του «σκοπού ή αποτελέσματος προσβολής της αξιοπρέπειας ενός προσώπου», προκύπτει ότι το πρόσωπο που παρενοχλεί δεν χρειάζεται να έχει ως σκοπό να υποτιμήσει το θύμα ή να υποβαθμίσει επίτηδες τις συνθήκες εργασίας του. Αρκεί το γεγονός ότι οι ενέργειες αυτές, εφόσον ήταν ηθελημένες, είχαν αντικειμενικά τέτοιες συνέπειες¹³⁹. Το Δικαστήριο Δημόσιας Διοίκησης αποφάνθηκε ότι η αξιολόγηση των επιδόσεων υπαλλήλου από προϊστάμενο, ακόμη και αν είναι επικριτική, δεν μπορεί να χαρακτηριστεί παρενόχληση. Αρνητικά σχόλια τα οποία απευθύνονται σε μέλος του προσωπικού δεν προσβάλλουν την προσωπικότητα, την αξιοπρέπεια και την ακεραιότητά του, όταν διατυπώνονται σε μετριοπαθή τόνο και δεν βασίζονται σε ισχυρισμούς που είναι άδικοι και δεν σχετίζονται με αντικειμενικά γεγονότα¹⁴⁰. Το Δικαστήριο Δημόσιας Διοίκησης αποφάνθηκε επίσης ότι η άρνηση χορήγησης ετήσιας άδειας προκειμένου να διασφαλιστεί η εύρυθμη λειτουργία της υπηρεσίας δεν μπορεί, αυτή καθαυτή, να θεωρηθεί πράξη ψυχολογικής παρενόχλησης¹⁴¹.

Οι οδηγίες για την ισότητα των φύλων προσδιορίζουν τη σεξουαλική παρενόχληση ως ειδικό είδος διάκρισης, στο οποίο η ανεπιθύμητη «λεκτική, μη λεκτική ή σωματική» συμπεριφορά έχει «σεξουαλικό»¹⁴² χαρακτήρα. Έρευνα του FRA σε ολόκληρη την ΕΕ σχετικά με την έμφυλη βία κατά των γυναικών δείχνει ότι το 75 % των γυναικών που ασκούν εξειδικευμένα επαγγέλματα ή κατέχουν κορυφαίες διοικητικές θέσεις υπήρξαν θύματα σεξουαλικής

138 Δικαστήριο Δημόσιας Διοίκησης, F-42/10, *Carina Skareby κατά Ευρωπαϊκής Επιτροπής*, 16 Μαΐου 2012, σκέψη 65.

139 Δικαστήριο Δημόσιας Διοίκησης, F-52/05, *Q κατά Ευρωπαϊκής Επιτροπής*, 9 Δεκεμβρίου 2008, σκέψη 135.

140 Δικαστήριο Δημόσιας Διοίκησης, F-12/13, *CQ κατά Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου*, 17 Σεπτεμβρίου 2014, σκέψη 87.

141 Ό.π., σκέψη 110.

142 Οδηγία για την ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών στην πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες, άρθρο 2 στοιχείο δ)- οδηγία για την ισότητα των φύλων (αναδιατύπωση), άρθρο 2 παράγραφος 1 στοιχείο δ).

παρενόχλησης¹⁴³ και ότι μία στις 10 γυναίκες έχει υποστεί παρενοχλητική παρακολούθηση ή σεξουαλική παρενόχληση μέσω των νέων τεχνολογιών¹⁴⁴.

Βάσει του ορισμού της παρενόχλησης, δεν απαιτείται μέτρο σύγκρισης για την απόδειξή της. Αυτό αντικατοπτρίζει κατ' ουσίαν το γεγονός ότι η παρενόχληση είναι αφ' εαυτής κατακριτέα λόγω της μορφής που λαμβάνει (λεκτική, μη λεκτική ή σωματική κακομεταχείριση) και των δυνητικών συνεπειών της (προσβολή της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας).

Πραγματικά ζητήματα τα οποία ανάγονται στο αν η συμπεριφορά συνιστά παρενόχληση, καθορίζονται συνήθως σε εθνικό επίπεδο πριν από την υποβολή προδικαστικών ερωτημάτων στο ΔΕΕ. Επομένως, οι υποθέσεις που ακολουθούν προέρχονται από τη νομολογία εθνικών δικαστηρίων.

Παράδειγμα: Σε υπόθεση¹⁴⁵ αχθείσα ενώπιον του γαλλικού Ανώτατου Ακυρωτικού Δικαστηρίου, υπάλληλος κατήγγειλε ότι ο προϊστάμενός του τον επέκρινε τακτικά, χρησιμοποιούσε ανάρμοστες εκφράσεις και τον μετακίνησε σε μικρότερο γραφείο. Παρά την εσωτερική διαδικασία διαμεσολάβησης, ο υπάλληλος άσκησε αγωγή κατά της εταιρείας για παράλειψη εγγύησης της ασφάλειας των υπαλλήλων της στην εργασία. Το Ανώτατο Ακυρωτικό Δικαστήριο διευκρίνισε ότι ο εργοδότης υπείχε ευθύνη για πράξεις παρενόχλησης στον χώρο εργασίας, εάν δεν είχε λάβει κατάλληλα μέτρα τόσο για να παρεμποδίσει τυχόν ηθική παρενόχληση όσο και για να τη σταματήσει μετά την επίσημη καταγγελία της. Δεδομένου ότι στη συγκεκριμένη υπόθεση ο εργοδότης δεν έλαβε επαρκή προληπτικά μέτρα, για παράδειγμα, δεν παρείχε σχετική ενημέρωση και κατάρτιση, το γαλλικό δικαστήριο έκρινε ότι ο εργοδότης υπείχε ευθύνη.

Παράδειγμα: Σε υπόθεση¹⁴⁶ της οποίας επιλήφθηκε η ουγγρική Αρχή Ίσης Μεταχείρισης, υποβλήθηκε καταγγελία σχετικά με εκπαιδευτικούς οι οποίοι είπαν σε μαθητές Ρομά ότι η άσχημη συμπεριφορά τους στο σχολείο είχε γνωστοποιηθεί στην «Ουγγρική Φρουρά», εθνικιστική οργάνωση

143 FRA (2014), *Violence against women: an EU-wide survey: Main results report*, Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Υπηρεσία Εκδόσεων), σ. 96.

144 Ό.π., σ. 104.

145 Γαλλία, Ανώτατο Ακυρωτικό Δικαστήριο, τμήμα κοινωνικοασφαλιστικών υποθέσεων, *M. Jean-François X... κατά M. Serge Y... και λοιπών*, αριθ. 14-19.702, 1 Ιουνίου 2016.

146 Ουγγαρία, Αρχή Ίσης Μεταχείρισης, απόφαση αριθ. 654/2009, 20 Δεκεμβρίου 2009.

γνωστή για την τέλεση πράξεων ακραίας βίας κατά των Ρομά. Η Αρχή έκρινε ότι οι εκπαιδευτικοί είχαν υποστηρίξει έμμεσα τις ρατσιστικές απόψεις της Ουγγρικής Φρουράς και είχαν δημιουργήσει κλίμα φόβου και εκφοβισμού, το οποίο συνιστούσε παρενόχληση.

Επιπλέον, όλες οι οδηγίες κατά των διακρίσεων προβλέπουν ότι «εντολή για την εφαρμογή διακριτικής μεταχείρισης» νοείται ως «διάκριση»¹⁴⁷. Ωστόσο, καμία από τις οδηγίες δεν παρέχει ορισμό της έννοιας του όρου αυτού. Προκειμένου να είναι χρήσιμος για την καταπολέμηση των πρακτικών που εισάγουν διάκριση, ο όρος δεν θα πρέπει να περιορίζεται απλώς και μόνο σε εντολές υποχρεωτικού χαρακτήρα, αλλά θα πρέπει να επεκταθεί, ώστε να περιλαμβάνει καταστάσεις στις οποίες υπάρχει δεδηλωμένη προτίμηση ή ενθάρρυνση μεταχείρισης προσώπων με λιγότερο ευνοϊκό τρόπο λόγω ενός εκ των προστατευόμενων λόγων. Ο εν λόγω τομέας ενδέχεται να εξελιχθεί μέσω της νομολογίας των δικαστηρίων. Παράδειγμα εντολής για την εφαρμογή διακριτικής μεταχείρισης είναι κατάσταση στην οποία ο εκμισθωτής δίνει εντολή σε μεσίτη ακινήτων να μη μισθώσει το διαμέρισμά του σε ζεύγος ομοφυλοφίλων.

Οι πράξεις παρενόχλησης καθώς και οι πράξεις που συνιστούν εντολή για εφαρμογή διακριτικής μεταχείρισης, πέραν του ότι συνιστούν διάκριση, ενδέχεται να συνιστούν αδίκημα βάσει του εθνικού ποινικού δικαίου, ιδίως όταν σχετίζονται με τη φυλή ή την εθνότητα¹⁴⁸.

2.4.2. Παρενόχληση και εντολή για την εφαρμογή διακριτικής μεταχείρισης στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ και του ΕΚΧ

Παρότι η **ΕΣΔΑ** δεν περιέχει συγκεκριμένες διατάξεις απαγόρευσης της παρενόχλησης ή της εντολής για εφαρμογή διακριτικής μεταχείρισης, περιέχει συγκεκριμένα δικαιώματα που ανάγονται στον ίδιο τομέα. Ωστόσο, η παρενόχληση ενδέχεται να εμπίπτει στο δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής

147 Οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση, άρθρο 2 παράγραφος 4· οδηγία για την ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών στην πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες, άρθρο 4 παράγραφος 1· οδηγία για την ισότητα των φύλων (αναδιατύπωση), άρθρο 2 παράγραφος 2 στοιχείο β)· οδηγία για τη φυλετική ισότητα, άρθρο 2 παράγραφος 4.

148 Βλ. [ενότητες 2.6 και 2.7](#).

και οικογενειακής ζωής (το οποίο προστατεύεται βάσει του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ) ή στην απαγόρευση απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης ή ποινής βάσει του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ. Η εντολή για εφαρμογή διακριτικής μεταχείρισης μπορεί να εξεταστεί υπό το πρίσμα άλλων διατάξεων της ΕΣΔΑ, όπως η ελευθερία θρησκείας βάσει του άρθρου 9 ή η ελευθερία του συνέρχεσθαι βάσει του άρθρου 11, ανάλογα με το εκάστοτε πλαίσιο. Όταν οι πράξεις αυτές υποδηλώνουν κίνητρο δυσμενούς διάκρισης, το ΕΔΔΑ θα εξετάζει τις προβαλλόμενες παραβάσεις των σχετικών διατάξεων της ΕΣΔΑ είτε μεμονωμένα είτε σε συνδυασμό με το άρθρο 14, το οποίο απαγορεύει τις διακρίσεις.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Bączkowski και λοιποί κατά Πολωνίας*¹⁴⁹, ο δήμαρχος της Βαρσοβίας έκανε δημόσιες δηλώσεις ομοφοβικού χαρακτήρα, σύμφωνα με τις οποίες δεν θα επέτρεπε την πραγματοποίηση πορείας για την ευαισθητοποίηση σχετικά με τις διακρίσεις λόγω γενετήσιου προσανατολισμού. Όταν το αίτημα πραγματοποίησης της πορείας υποβλήθηκε στο αρμόδιο διοικητικό όργανο, η άδεια δεν χορηγήθηκε για άλλους λόγους, όπως η αναγκαιότητα αποφυγής συγκρούσεων μεταξύ διαδηλωτών. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι οι δηλώσεις του δημάρχου ενδέχεται να επηρέασαν την απόφαση των αρμόδιων αρχών και ότι η απόφαση βασίστηκε στον λόγο του γενετήσιου προσανατολισμού και συνιστούσε, συνεπώς, παράβαση του άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 11 (δικαίωμα του συνέρχεσθαι) της ΕΣΔΑ.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Đorđević κατά Κροατίας*¹⁵⁰, οι προσφεύγοντες, ένας άνδρας με νοητική και σωματική αναπηρία και η μητέρα του, κατήγγειλαν ότι οι αρχές δεν τους προστάτευσαν κατά της παρενόχλησης και της βίας που ασκήθηκε από παιδιά στη συνοικία τους. Το ΕΔΔΑ επισήμανε ότι οι περισσότεροι από τους εικαζόμενους δράστες ήταν παιδιά ηλικίας κάτω των δεκατεσσάρων ετών, τα οποία δεν ήταν δυνατόν να υπέχουν ποινική ευθύνη βάσει του εθνικού δικαίου. Ωστόσο, οι αρχές είχαν ενημερωθεί για την κατάσταση σοβαρής παρενόχλησης προσώπου με σωματική και νοητική αναπηρία και όφειλαν να λάβουν εύλογα μέτρα για την αποφυγή περαιτέρω κακομεταχείρισης. Μεμονωμένες αντιδράσεις σε συγκεκριμένα συμβάντα (όπως η άμεση άφιξη αστυνομικών, συνεντεύξεις παιδιών και αστυνομικές εκθέσεις) δεν επαρκούσαν σε μια κατάσταση

149 ΕΔΔΑ, *Bączkowski και λοιποί κατά Πολωνίας*, προσφυγή αριθ.1543/06, 3 Μαΐου 2007.

150 ΕΔΔΑ, *Đorđević κατά Κροατίας*, προσφυγή αριθ.41526/10, 24 Ιουλίου 2012.

στην οποία συμβάντα παρενόχλησης και βίας επαναλαμβάνονταν επί μεγάλο χρονικό διάστημα. Οι αρχές έπρεπε να είχαν λάβει γενικής φύσεως μέτρα για την αντιμετώπιση του προβλήματος. Το ΕΔΔΑ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι υπήρξε παράβαση του άρθρου 3 ως προς τον ανάπηρο άνδρα. Όσον αφορά την καταγγελία της μητέρας, το ΕΔΔΑ υπογράμμισε ότι η συνεχιζόμενη παρενόχληση του ανάπηρου γιου της, του οποίου τη φροντίδα είχε αναλάβει, σε συνδυασμό με συμβάντα που αφορούσαν την ίδια προσωπικά, είχαν επηρεάσει δυσμενώς την ιδιωτική και οικογενειακή ζωή της. Ελλείψει κατάλληλης αντιμετώπισης των πράξεων βίας ή λήψης οποιωνδήποτε σχετικών μέτρων για την αποφυγή περαιτέρω παρενόχλησης του γιου της, οι αρχές δεν προστάτευσαν το δικαίωμα της μητέρας στον σεβασμό της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής της, κατά παράβαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Catan και λοιποί κατά Δημοκρατίας της Μολδαβίας και Ρωσίας*¹⁵¹, το ΕΔΔΑ εξέτασε καταγγελία παρενόχλησης ως προς το δικαίωμα εκπαίδευσης που κατοχυρώνεται στο άρθρο 2 του πρώτου πρόσθετου πρωτοκόλλου. Οι προσφεύγοντες, παιδιά και γονείς της молδαβικής κοινότητας της Υπερδνειστερίας, κατήγγειλαν το αναγκαστικό κλείσιμο σχολείων και την παρενόχληση μαθητών που επιθυμούσαν να εκπαιδεύονται στην εθνική τους γλώσσα. Τα συμβάντα παρενόχλησης περιλάμβαναν κράτηση εκπαιδευτικών, καταστροφή υλικού με λατινικούς χαρακτήρες, καθώς και επαναλαμβανόμενα συμβάντα βανδαλισμών και εκφοβισμού, μεταξύ άλλων απόλυση γονέων από την εργασία τους. Το ΕΔΔΑ θεώρησε τις πράξεις αυτές παρέμβαση στο δικαίωμα εκπαίδευσης των προσφευγόντων μαθητών, αλλά έκρινε επίσης ότι τα εν λόγω μέτρα συνιστούσαν παρέμβαση στο δικαίωμα των προσφευγόντων γονέων να εξασφαλίσουν την εκπαίδευση και τη διδασκαλία των παιδιών τους σύμφωνα με τις φιλοσοφικές πεποιθήσεις τους. Το μέτρο δεν φαινόταν να επιδιώκει οποιονδήποτε αντικειμενικό σκοπό. Στην πραγματικότητα, η γλωσσική πολιτική της «Μολδαβικής Δημοκρατίας της Υπερδνειστερίας», όπως εφαρμόζεται στα εν λόγω σχολεία, φαίνεται ότι είχε σκοπό να επιβάλει τον εκρωσισμό της γλώσσας και του πολιτισμού της молδαβικής κοινότητας. Συνεπώς, υπήρξε παράβαση του άρθρου 2 του πρώτου πρόσθετου πρωτοκόλλου εκ μέρους της Ρωσίας.

151 ΕΔΔΑ, *Catan και λοιποί κατά Μολδαβίας και Ρωσίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγές αριθμ. 43370/04, 18454/06 και 8252/05, 19 Οκτωβρίου 2012.

Στο πλαίσιο του ΕΚΧ, το άρθρο 26 παράγραφος 2 θεσπίζει δικαίωμα στην προστασία της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας κατά της παρενόχλησης η οποία δημιουργεί εχθρικό περιβάλλον εργασίας ως προς συγκεκριμένο χαρακτηριστικό ενός ατόμου. Πρέπει να υπάρχει δυνατότητα καταλογισμού ευθυνών στους εργοδότες, όταν λαμβάνει χώρα παρενόχληση σε σχέση με την εργασία ή σε εγκαταστάσεις που τελούν υπό την ευθύνη τους, ακόμη και όταν στην εν λόγω κατάσταση εμπλέκονται, ως εικαζόμενοι δράστες ή ως θύματα, τρίτα πρόσωπα μη απασχολούμενα από τους εργοδότες, όπως ανεξάρτητοι εργολάβοι, αυτοαπασχολούμενοι εργαζόμενοι, επισκέπτες, πελάτες κ.λπ.¹⁵².

2.5. Ειδικά ή συγκεκριμένα μέτρα

Κύρια σημεία

- Προκειμένου να διασφαλίζεται η ίση απόλαυση των δικαιωμάτων από όλους, κυβερνήσεις, εργοδότες και πάροχοι υπηρεσιών θα πρέπει πιθανώς να λάβουν ειδικά ή συγκεκριμένα μέτρα για την προσαρμογή των κανόνων και των πρακτικών τους στα άτομα με διαφορετικά χαρακτηριστικά.
- Οι όροι «ειδικά» ή «συγκεκριμένα» μέτρα μπορεί να θεωρηθεί ότι περιλαμβάνουν την επανόρθωση της μειονεκτικής θέσης στην οποία περιήλθαν στο παρελθόν πρόσωπα που διαθέτουν προστατευόμενο χαρακτηριστικό. Όταν η επανόρθωση αυτή έχει αναλογικό χαρακτήρα, ενδέχεται να συνιστά δικαιολογητικό λόγο για τη διαφορετική μεταχείριση.

Ενίοτε η αποφυγή μεταχείρισης που εισάγει διακρίσεις δεν επαρκεί για την επίτευξη πραγματικής ισότητας. Επομένως, σε ορισμένες περιπτώσεις, κυβερνήσεις, εργοδότες και πάροχοι υπηρεσιών πρέπει να διασφαλίζουν ότι λαμβάνουν μέτρα για την προσαρμογή των κανόνων και των πρακτικών τους, ώστε να λαμβάνονται υπόψη οι σχετικές διαφορές — ήτοι, πρέπει να προβούν σε ενέργειες για την προσαρμογή των ισχυουσών πολιτικών και των ισχυόντων μέτρων. Στο πλαίσιο του ΟΗΕ, αυτά ονομάζονται «ειδικά μέτρα», ενώ το δίκαιο της ΕΕ κάνει λόγο για «συγκεκριμένα μέτρα» ή «θετική δράση». Το ΕΔΔΑ κάνει λόγο για «θετικές υποχρεώσεις». Με τη λήψη ειδικών μέτρων, οι κυβερνήσεις είναι σε θέση να διασφαλίσουν «ουσιαστική ισότητα», ήτοι ίση αξιοποίηση ευκαιριών πρόσβασης στα διαθέσιμα στην κοινωνία ωφελήματα, αντί απλής «τυπικής ισότητας». Όταν κυβερνήσεις, εργοδότες και πάροχοι

¹⁵² ΕΕΚΔ, Συμπεράσματα 2014, Φινλανδία· Συμπεράσματα 2003, Σουηδία.

υπηρεσιών δεν εξετάζουν τη σκοπιμότητα της λήψης ειδικών μέτρων, αυξάνουν τον ενδεχόμενο κίνδυνο να συνιστούν οι κανόνες και οι πρακτικές τους έμμεση διάκριση.

Παράδειγμα: Σε υπόθεση του Ηνωμένου Βασιλείου¹⁵³, δύο γυναίκες μέλη του πληρώματος θαλάμου επιβατών άσκησαν αγωγή κατά του εργοδότη τους, ο οποίος δεν πρότεινε λύσεις τις οποίες θεωρούσαν κατάλληλες, ώστε να μπορέσουν να συνεχίσουν να θηλάζουν, όταν θα επέστρεφαν στην εργασία μετά την άδεια μητρότητας. Έπρεπε να εργάζονται σε βάρδιες διάρκειας άνω των οκτώ ωρών, κάτι το οποίο δεν ήταν αποδεκτό για ιατρικούς λόγους (παρατεταμένες περίοδοι χωρίς απομάκρυνση του γάλακτος αυξάνουν τον κίνδυνο μαστίτιδας). Το δικαστήριο εργατικών διαφορών έκρινε ότι η αεροπορική εταιρεία είχε εφαρμόσει έμμεση διάκριση λόγω φύλου εις βάρος των εναγουσών. Υπογράμμισε ότι η αεροπορική εταιρεία όφειλε να μειώσει το ωράριο εργασίας των θηλαζουσών μητέρων, να αναθέσει σε αυτές εναλλακτικά καθήκοντα ή να αναστείλει τη σύμβασή τους με πλήρεις αποδοχές. Η άρνηση της αεροπορικής εταιρείας δεν μπορούσε να δικαιολογηθεί αντικειμενικά, επειδή δεν υπήρχαν πειστικά αποδεικτικά στοιχεία ότι η εξεύρεση ειδικών λύσεων για δύο εργαζόμενες θα συνεπαγόταν υπερβολικές δυσχέρειες για τον εργοδότη.

Το ανωτέρω αποτελεί παράδειγμα κατάστασης στην οποία πρόσωπο σε μειονεκτική θέση υποστήριξε ότι ο εργοδότης του δεν ανταποκρίθηκε κατάλληλα στις ανάγκες του. Ο εναγόμενος δεν ενήργησε ούτε προέβλεψε θετικά μέτρα. Αντιθέτως, όταν εκπληρώνεται η υποχρέωση λήψης μέτρων, χρησιμοποιείται ο όρος «ειδικά μέτρα» ο οποίος υποδεικνύει κατάσταση στην οποία υπάρχει διαφορετική μεταχείριση που ευνοεί ένα πρόσωπο βάσει του προστατευόμενου λόγου που το αφορά. Ως εκ τούτου, ο όρος «ειδικά μέτρα» έχει δύο όψεις. Ως προς τον δικαιούχο, παρέχεται ευνοϊκότερη μεταχείριση, βάσει προστατευόμενου χαρακτηριστικού, σε σύγκριση με τη μεταχείριση που παρέχεται σε κάποιον που βρίσκεται σε παρόμοια κατάσταση. Ως προς το θύμα, παρέχεται λιγότερο ευνοϊκή μεταχείριση, επειδή αυτό δεν διαθέτει ένα προστατευόμενο χαρακτηριστικό. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι η διατήρηση θέσεων για γυναίκες σε ανδροκρατούμενους χώρους εργασίας

¹⁵³ Ηνωμένο Βασίλειο, Δικαστήριο Εργατικών Διαφορών του Bristol, *McFarlane και λοιποί κατά easyjet Airline Company*, ET/1401496/15 και ET/3401933/15, 29 Σεπτεμβρίου 2016.

ή για εθνικές μειονότητες σε δημόσιες υπηρεσίες, όπως στην αστυνομία, προκειμένου να αντικατοπτρίζεται καλύτερα η σύνθεση της κοινωνίας. Ένα άλλο παράδειγμα αποτελούν τα μειωμένα τέλη δημόσιων μεταφορών για τους ηλικιωμένους με σκοπό την αντιστάθμιση της μειωμένης βιοποριστικής τους ικανότητας.

Επομένως, τα ειδικά μέτρα παρέχουν τη δυνατότητα υπέρβασης της ατομικής προσέγγισης και συνεκτίμησης της συλλογικής διάστασης των διακρίσεων.

Η χρησιμοποιούμενη συναφώς ορολογία εμφανίζει μεγάλη ποικιλία και περιλαμβάνει όρους, όπως «θετικά μέτρα», «θετική» ή «αντίστροφη» διάκριση, «προτιμησιακή μεταχείριση», «ειδικά πρόσκαιρα μέτρα» ή «θετική δράση»¹⁵⁴. Αυτό αντικατοπτρίζει την αποδεκτή λειτουργία των εν λόγω μέτρων ως βραχυπρόθεσμων και έκτακτων μέσων για την αντιμετώπιση των προκαταλήψεων εις βάρος προσώπων που θα υποβάλλονταν διαφορετικά σε δυσμενή διάκριση, ευνοώντας τα μέλη μειονεκτούσας ομάδας.

Στο πλαίσιο αυτό, τα δικαστήρια είχαν την τάση να αντιμετωπίζουν τη διαφορετική μεταχείριση όχι ως χωριστή μορφή διακρίσεων αφ' εαυτής, αλλά ως εξαίρεση από την απαγόρευση των διακρίσεων. Με άλλα λόγια, τα δικαστήρια δέχονται ότι εφαρμόστηκε διαφορετική μεταχείριση, αλλά θεωρούν ότι μπορεί να είναι δικαιολογημένη για την επανόρθωση προϋφιστάμενου μειονεκτήματος, όπως υποεκπροσώπηση συγκεκριμένων ομάδων στον χώρο εργασίας.

154 Για παράδειγμα, ICERD, άρθρο 1 παράγραφος 4 και άρθρο 2 παράγραφος 2· CEDAW, άρθρο 4· ΣΔΑΑ, άρθρο 5 παράγραφος 4· Ηνωμένα Έθνη, Επιτροπή για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα (CESCR) (2009) *General comment No. 20: Non-discrimination in economic, social and cultural rights*, 2 Ιουλίου 2009, E/C.12/GC/20· Ηνωμένα Έθνη, Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού (CRC) (2009), *General comment No. 11: Indigenous children and their rights under the Convention [on the Rights of the Child]*, 12 Φεβρουαρίου 2009, CRC/C/GC/11· Ηνωμένα Έθνη, Επιτροπή για την Εξάλειψη των Φυλετικών Διακρίσεων (CERD) (2009), *General Recommendation No. 32: The Meaning and Scope of Special Measures in the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination*, UN Doc. CERD/C/GC/32, 24 Σεπτεμβρίου 2009· Ηνωμένα Έθνη, CERD (2004), *Γενική Σύσταση αριθ. 30: Διακριτική μεταχείριση των αλλοδαπών*, CERD/C/64/Misc.11/rev.3· Ηνωμένα Έθνη, CERD (1994), *General Recommendation 14, Definition of Racial Discrimination*, U.N. Doc. A/48/18, 114· Ηνωμένα Έθνη, CESCR (1999), *General Comment 13: The Right to Education*, UN Doc. E/C.12/1999/10, 8 Δεκεμβρίου 1999· Ηνωμένα Έθνη, Επιτροπή για την Εξάλειψη των Διακρίσεων κατά των Γυναικών (2004), *General Recommendation No. 25: Art. 4, para. 1, of the Convention (temporary special measures)*, UN Doc. A/59/38(SUPP), 18 Μαρτίου 2004· Ηνωμένα Έθνη, Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (1989), *General Comment No. 18: Non-Discrimination*, UN Doc. A/45/40 (Vol. I.) (SUPP), 10 Νοεμβρίου 1989· Ηνωμένα Έθνη, CERD (2005), *General Recommendation 30 on Discrimination against Non-Citizens*, UN Doc. HRI/GEN/1/Rev.7/Add.1, 4 Μαΐου 2005.

Παράδειγμα: Υπόθεση¹⁵⁵ αχθείσα ενώπιον γερμανικών δικαστηρίων αφορούσε προκήρυξη θέσεων εργασίας η οποία ξεκινούσε με τη φράση: «Γυναίκες στην εξουσία!» Μη επιλεγείς άνδρας υποψήφιος κατήγγειλε ότι υπέστη δυσμενή διάκριση ως άνδρας. Ωστόσο, το δικαστήριο εργατικών διαφορών απέρριψε την αγωγή του. Δέχθηκε τα επιχειρήματα τα οποία πρόβαλε η εναγόμενη εταιρεία. Το δικαστήριο έκρινε ότι η διαφορετική μεταχείριση ήταν δικαιολογημένη, καθώς η εταιρεία (αντιπροσωπεία αυτοκινήτων) δεν είχε γυναίκες υπαλλήλους και στόχος του μέτρου ήταν να καταστεί δυνατή η εξυπηρέτηση των πελατών από υπαλλήλους και των δύο φύλων.

Στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου, το επιτρεπτό της λήψης θετικών μέτρων υπέρ μειονεκτουσών ομάδων ενισχύεται περαιτέρω από την καθοδήγηση που έχουν εκδώσει αρκετά όργανα παρακολούθησης τα οποία είναι υπεύθυνα για την ερμηνεία των Συνθηκών του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών για τα ανθρώπινα δικαιώματα. Ειδικότερα, τα μέτρα αυτά θα πρέπει να είναι κατάλληλα για την κατάσταση της οποίας η επανόρθωση επιδιώκεται και να είναι θεμιτά και αναγκαία σε μια δημοκρατική κοινωνία. Επιπλέον, θα πρέπει να σέβονται τις αρχές της επιείκειας και της αναλογικότητας, να έχουν προσωρινό χαρακτήρα¹⁵⁶ και να μη συνεχίζονται μετά την επίτευξη των σκοπών για τους οποίους λήφθηκαν.

Σύμφωνα με την Επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών για την Εξάλειψη των Φυλετικών Διακρίσεων, μοναδικός σκοπός των μέτρων αυτών, προκειμένου να είναι επιτρεπτά, θα πρέπει να είναι η εξάλειψη υφιστάμενων ανισοτήτων και η πρόληψη μελλοντικών ανισορροπιών¹⁵⁷. Τα συμβαλλόμενα κράτη θα πρέπει να εκπαιδεύσουν και να ευαισθητοποιήσουν το κοινό όσον αφορά τη σημασία των ειδικών μέτρων για την αντιμετώπιση της κατάστασης θυμάτων φυλετικής διάκρισης, και ιδίως της διάκρισης που είναι αποτέλεσμα ιστορικών παραγόντων¹⁵⁸. Συναφώς, η Επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών για την Εξάλειψη των Φυλετικών Διακρίσεων παρατήρησε ότι η υπέρβαση των διαρθρωτικών

155 Γερμανία, Δικαστήριο Εργατικών Διαφορών, Κολωνία, *Az. 9 Ca 4843/15*, 10 Φεβρουαρίου 2016.

156 Ηνωμένα Έθνη, CERD (2009), *General Recommendation 32: The Meaning and Scope of Special Measures in the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination*, UN Doc. CERD/C/GC/32, 24 Σεπτεμβρίου 2009, παράγραφος 16.

157 Ο.π., παράγραφοι 21-26.

158 Ηνωμένα Έθνη, CERD (2011), *General recommendation No. 34: Racial discrimination against people of African descent*, 3 Οκτωβρίου 2011, CERD/C/GC/34.

διακρίσεων που επηρεάζουν τα άτομα αφρικανικής καταγωγής επιβάλλει την επείγουσα λήψη ειδικών μέτρων.

Η Επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών για την Εξάλειψη των Φυλετικών Διακρίσεων (CERD) τόνισε ότι η ίση μεταχείριση προσώπων ή ομάδων των οποίων οι καταστάσεις είναι αντικειμενικά διαφορετικές συνιστά, στην πραγματικότητα, διάκριση. Επισημάνε, επιπλέον, ότι είναι σημαντικό τέτοιου είδους μέτρα να βασίζονται στη ρεαλιστική αξιολόγηση της τρέχουσας κατάστασης προσώπων και κοινοτήτων, συμπεριλαμβανομένων ακριβών και ανά κατηγορία δεδομένων, και σε προηγούμενες διαβουλεύσεις με τις επηρεαζόμενες κοινότητες¹⁵⁹.

Η Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων των Ηνωμένων Εθνών επισήμανε ότι η αρχή της ισότητας επιβάλλει ενίοτε στα συμβαλλόμενα μέρη να λαμβάνουν μέτρα για τη μείωση ή την εξάλειψη των συνθηκών που προκαλούν ή διαιωνίζουν τις διακρίσεις. Στην περίπτωση που «οι γενικές συνθήκες ορισμένου τμήματος του πληθυσμού εμποδίζουν ή θίγουν τα ανθρώπινα δικαιώματα τα οποία αυτό απολαύει, το κράτος θα πρέπει να λάβει ειδικά μέτρα για την επανόρθωση των εν λόγω συνθηκών. Τα εν λόγω μέτρα μπορούν να περιλαμβάνουν τη χορήγηση για ορισμένο χρονικό διάστημα στο επηρεαζόμενο τμήμα του πληθυσμού κάποιας προτιμησιακής μεταχείρισης σε συγκεκριμένα θέματα σε σύγκριση με τον υπόλοιπο πληθυσμό. Ωστόσο, καθώς τα μέτρα αυτά είναι αναγκαία για την επανόρθωση πραγματικών διακρίσεων, πρόκειται για περιπτώσεις θεμιτής διαφορετικής μεταχείρισης βάσει του Συμφώνου»¹⁶⁰.

Η Επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών για την εξάλειψη των διακρίσεων κατά των γυναικών διευκρίνισε ότι αυτά τα «έκτακτα ειδικά μέτρα» μπορούν να περιλαμβάνουν «προτιμησιακή μεταχείριση· στοχευμένες αναζητήσεις προσωπικού, προσλήψεις και προαγωγές· αριθμητικούς στόχους σχετιζόμενους με χρονοδιαγράμματα· και συστήματα ποσοστώσεων»¹⁶¹. Σύμφωνα με τη

159 CERD (2009), *General Recommendation 32: The Meaning and Scope of Special Measures in the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination*, UN Doc. CERD/C/GC/32, 24 Σεπτεμβρίου 2009, παράγραφοι 21-26.

160 Ηνωμένα Έθνη, Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (1989), *CCPR General Comment 18: Non-discrimination*, UN Doc. HRI/GEN/1/Rev.1, 10 Νοεμβρίου 1989.

161 Ηνωμένα Έθνη, Επιτροπή για την Εξάλειψη των Διακρίσεων κατά των Γυναικών (CEDAW) (2004), *General Recommendation No. 25: Art. 4, para. 1, of the Convention (temporary special measures)*, UN Doc. A/59/38 (SUPP), 18 Μαρτίου 2004, σημείο 22.

νομολογία του ΔΕΕ, η οποία εξετάζεται κατωτέρω, η αναλογικότητα τέτοιων μέτρων θα αξιολογείται αυστηρά.

Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ, οι οδηγίες της ΕΕ κατά των διακρίσεων προβλέπουν ρητά το ενδεχόμενο θετικής δράσης, ως εξής: «[π]ροκειμένου να πραγματοποιηθεί η πλήρης ισότητα, η αρχή της ίσης μεταχείρισης δεν εμποδίζει τα κράτη μέλη να διατηρήσουν ή να θεσπίσουν ειδικά μέτρα με σκοπό την πρόληψη ή την αντιστάθμιση μειονεκτημάτων [για προστατευόμενο λόγο]»¹⁶². Ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ επιβεβαιώνει επίσης ότι απαιτείται ειδική προστασία για ορισμένες ομάδες, συγκεκριμένα για: άνδρες και γυναίκες (άρθρο 23), παιδιά (άρθρο 24), ηλικιωμένους (άρθρο 25) και άτομα με αναπηρίες (άρθρο 26).

Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ, συγκεκριμένα μέτρα φαίνεται επίσης ότι συνιστούν δικαιολογητικό λόγο διαφορετικής μεταχείρισης βάσει των οδηγιών κατά των διακρίσεων και στη νομολογία του ΔΕΕ, καθώς και στο πλαίσιο της εξαίρεσης της «ουσιαστικής επαγγελματικής προϋπόθεσης», όπως εξετάζεται κατωτέρω στην [ενότητα 3.3.1](#).

Οι κύριες υποθέσεις που εξέτασε το ΔΕΕ όσον αφορά ειδικά μέτρα ανέκυψαν στο πλαίσιο της ισότητας των φύλων· πρόκειται, συγκεκριμένα, για τις υποθέσεις *Kalanke*¹⁶³, *Marschall*¹⁶⁴ και *Abrahamsson*¹⁶⁵. Οι υποθέσεις αυτές καθόρισαν από κοινού τα όρια των ειδικών μέτρων που μπορούν να ληφθούν για την αντιστάθμιση της προηγούμενης μειονεκτικής θέσης στην οποία βρέθηκαν, στις συγκεκριμένες αυτές περιπτώσεις, εργαζόμενες γυναίκες επί σειρά ετών.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Kalanke κατά Freie Hansestadt Bremen*, το ΔΕΕ εφάρμοσε στενή ερμηνευτική προσέγγιση όσον αφορά την προτιμησιακή μεταχείριση για την επανόρθωση της υποεκπροσώπησης των γυναικών σε συγκεκριμένες θέσεις. Η υπόθεση αφορά νομοθεσία

¹⁶² Οδηγία για τη φυλετική ισότητα, άρθρο 5· οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση, άρθρο 7· οδηγία για την ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών στην πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες, άρθρο 6· και επίσης με ελαφρώς διαφορετική διατύπωση: οδηγία για την ισότητα των φύλων (αναδιατύπωση), άρθρο 3.

¹⁶³ ΔΕΕ, C-450/93, *Eckhard Kalanke κατά Freie Hansestadt Bremen*, 17 Οκτωβρίου 1995.

¹⁶⁴ ΔΕΕ, C-409/95, *Hellmut Marschall κατά Land Nordrhein-Westfalen*, 11 Νοεμβρίου 1997.

¹⁶⁵ ΔΕΕ, C-407/98, *Katarina Abrahamsson και Leif Anderson κατά Elisabet Fogelqvist*, 6 Ιουλίου 2000.

η οποία θεσπίστηκε σε περιφερειακό επίπεδο και με την οποία χορηγήθηκε αυτομάτως προτεραιότητα σε γυναίκες υποψηφίους επί διορισμού ή προαγωγής. Όταν άνδρες και γυναίκες υποψήφιοι έχουν ίσα προσόντα, και όταν θεωρείται ότι οι γυναίκες εργαζόμενες υποεκπροσωπούνται στον συγκεκριμένο τομέα, πρέπει να δίνεται προτεραιότητα στις γυναίκες υποψηφίους. Υποεκπροσώπηση θεωρήθηκε ότι υπήρχε όταν οι γυναίκες δεν αποτελούσαν τουλάχιστον το ήμισυ του προσωπικού στη σχετική θέση. Στην υπόθεση αυτή, μη επιλεγείς άνδρας υποψήφιος, ο E. Kalanke, κατήγγειλε ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων ότι είχε υποστεί διάκριση λόγω φύλου. Τα εθνικά δικαστήρια υπέβαλαν στο ΔΕΕ προδικαστικό ερώτημα και ζήτησαν να διευκρινιστεί αν η επίμαχη ρύθμιση ήταν συμβατή προς το άρθρο 2 παράγραφος 4 της οδηγίας για την ίση μεταχείριση του 1976 (διάταξη που ίσχυε πριν από το άρθρο 3 της οδηγίας για την ισότητα των φύλων σχετικά με τη «θετική δράση»), κατά το οποίο: «Η παρούσα οδηγία δεν θίγει τα μέτρα που αποσκοπούν στην προώθηση της ισότητας των ευκαιριών μεταξύ ανδρών και γυναικών, ιδίως διά της άρσεως των ανισοτήτων που εκδηλώνονται στην πράξη και οι οποίες ανισότητες θίγουν τις ευκαιρίες των γυναικών»¹⁶⁶.

Το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι το άρθρο 2 παράγραφος 4 είχε σκοπό να επιτρέπει τα μέτρα τα οποία, «παρ' όλον ότι κατά τα φαινόμενα εισάγουν διακρίσεις, σκοπούν πράγματι στην εξάλειψη ή στη μείωση των εκδηλουμένων στην πράξη ανισοτήτων που μπορούν να υφίστανται στην πραγματικότητα της κοινωνικής ζωής»¹⁶⁷. Έγινε δεκτό ότι η ρύθμιση επιδίωκε τον θεμιτό σκοπό της εξάλειψης των υφιστάμενων ανισοτήτων στον χώρο εργασίας. Επομένως, μέτρα τα οποία παρέχουν στις γυναίκες συγκεκριμένο πλεονέκτημα στον χώρο εργασίας, συμπεριλαμβανομένης της προαγωγής, θα είναι αποδεκτά, αρκεί να θεσπίζονται για τη βελτίωση της ικανότητας των γυναικών να ανταγωνίζονται στην αγορά εργασίας χωρίς να υφίστανται τέτοιου είδους διακρίσεις. Ωστόσο, το ΔΕΕ επισήμανε επίσης ότι κάθε εξαίρεση από το δικαίωμα ίσης μεταχείρισης θα πρέπει να ερμηνεύεται στενά. Αποφάνθηκε ότι, εάν η επίμαχη διάταξη εξασφάλιζε «στις γυναίκες απόλυτη και από ουδεμία προϋπόθεση εξαρτωμένη προτεραιότητα επί διορισμού ή προαγωγής», θα ήταν στην πραγματικότητα δυσανάλογη προς τον επιδιωκόμενο σκοπό της

166 Οδηγία 76/207/ΕΟΚ για την ίση μεταχείριση (ΕΕ L 39 της 14.2.1976, σ. 40).

167 Η διατύπωση αυτή υιοθετήθηκε σε μεγάλο βαθμό στο προοίμιο των οδηγιών κατά των διακρίσεων: αιτιολογική σκέψη 21 της οδηγίας για την ισότητα των φύλων (αναδιατύπωση)· αιτιολογική σκέψη 26 της οδηγίας για την ισότητα στην απασχόληση· αιτιολογική σκέψη 17 της οδηγίας για την φυλετική ισότητα.

εξάλειψης της ανισότητας ως προς το δικαίωμα ίσης μεταχείρισης. Ως εκ τούτου, η προτιμησιακή μεταχείριση δεν μπορούσε να δικαιολογηθεί στην περίπτωση αυτή.

Παρ' όλα αυτά, από μεταγενέστερες υποθέσεις προκύπτει ότι τα συγκεκριμένα μέτρα μπορεί να είναι αποδεκτά όταν η διάταξη δεν απαιτεί να παρέχεται αυτόματα και άνευ προϋποθέσεων προτεραιότητα.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Marschall κατά Land Nordrhein-Westfalen*¹⁶⁸ αφορούσε νομοθεσία κατ' ουσίαν παρόμοια με την επίμαχη στην υπόθεση *Kalanke*. Ωστόσο, κατά την επίμαχη ρύθμιση, έπρεπε να δίνεται προτεραιότητα στις γυναίκες με ίσα προσόντα, «εκτός αν προέχουν λόγοι αναγόμενοι στο πρόσωπο ενός άνδρα υποψηφίου». Ο H. Marschall, ο οποίος δεν επιλέχθηκε για θέση για την οποία επιλέχθηκε γυναίκα υποψήφια, αμφισβήτησε τη νομιμότητα της ρύθμισης αυτής ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων, τα οποία υπέβαλαν προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ ζητώντας εκ νέου από αυτό να διευκρινίσει αν η ρύθμιση αυτή ήταν συμβατή με την οδηγία για την ίση μεταχείριση. Το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι ρύθμιση του είδους αυτού δεν ήταν δυσανάλογη προς τον θεμιτό σκοπό της εξάλειψης της ισότητας, υπό τον όρο ότι «σε κάθε ατομική περίπτωση, εγγυάται στους άνδρες υποψηφίους που έχουν ίσα προσόντα με τις γυναίκες υποψήφιες την αντικειμενική αξιολόγηση των υποψηφιοτήτων, λαμβανομένων υπόψη όλων των κριτηρίων που αφορούν το πρόσωπο των υποψηφίων, και αποκλείει την προτεραιότητα των γυναικών υποψηφίων, οσάκις ένα ή περισσότερα από τα κριτήρια αυτά έχουν ως αποτέλεσμα να κλίνει ο ζυγός υπέρ του άνδρα υποψηφίου». Επομένως, η διακριτική ευχέρεια που ενυπήρχε στη ρύθμιση εμποδίζει να καταστεί η προτεραιότητα απόλυτη και η ρύθμιση ήταν, επομένως, αναλογική προς την επίτευξη του σκοπού της αντιμετώπισης της ανισότητας στον χώρο εργασίας.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Abrahamsson και Leif Anderson κατά Elisabet Fogelqvist*¹⁶⁹ αφορούσε το κύρος σουηδικής νομοθεσίας η οποία τοποθετείται μεταξύ της άνευ προϋποθέσεων προτεραιότητας της ρύθμισης στην υπόθεση *Kalanke* και της διακριτικής ευχέρειας που δημιουργήθηκε στην υπόθεση *Marschall*. Κατά τη ρύθμιση, θα έπρεπε

168 ΔΕΕ, C-409/95, *Hellmut Marschall κατά Land Nordrhein-Westfalen*, 11 Νοεμβρίου 1997.

169 ΔΕΕ, C-407/98, *Katarina Abrahamsson και Leif Anderson κατά Elisabet Fogelqvist*, 6 Ιουλίου 2000.

να δοθεί προτεραιότητα στον υποψήφιο ανεπαρκώς εκπροσωπούμενου φύλου που διέθετε επαρκή προσόντα για να αναλάβει τη θέση, εκτός εάν «η διαφορά μεταξύ των προσόντων των υποψηφίων είναι τόσο μεγάλη ώστε η διάκριση αυτή θα συνεπαγόταν παραβίαση της επιταγής της αντικειμενικότητας κατά την πρόσληψη». Το ΔΕΕ έκρινε ότι, στην πραγματικότητα, η νομοθεσία παρέχει αυτομάτως προτεραιότητα σε υποψηφίους του ανεπαρκώς εκπροσωπούμενου φύλου. Το γεγονός ότι η διάταξη απέκλειε κάτι τέτοιο, μόνον όταν υπήρχε σημαντική διαφορά προσόντων, δεν επαρκούσε ώστε να μην είναι η ρύθμιση δυσανάλογη ως προς τα αποτελέσματά της.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Maurice Leone και Blandine Leone κατά Garde des Sceaux, ministre de la Justice και Caisse nationale de retraite des agents des collectivités locales*¹⁷⁰, ο προσφεύγων στερήθηκε το δικαίωμα πρόωρης συνταξιοδότησης. Οι σχετικές εθνικές διατάξεις προέβλεπαν το δικαίωμα αυτό για δημοσίους υπαλλήλους που έχουν τρία τέκνα και που έχουν διακόψει τη δραστηριότητά τους για κάθε τέκνο. Ο προσφεύγων ήταν πατέρας τριών τέκνων, αλλά δεν είχε διακόψει ποτέ τη δραστηριότητά του. Κατήγγειλε ότι η εν λόγω ρύθμιση συνιστούσε έμμεση διάκριση λόγω φύλου, δεδομένου ότι οι βιολογικές μητέρες πληρούσαν αυτομάτως την προϋπόθεση. Το ΔΕΕ έκρινε ότι μέτρο όπως η πρόωρη συνταξιοδότηση περιορίζεται στο να διευκολύνει τον πρόωρο τερματισμό της επαγγελματικής σταδιοδρομίας, αλλά δεν αντισταθμίζει τα μειονεκτήματα στα οποία ενδέχεται να εκτίθενται οι γυναίκες δημόσιοι υπάλληλοι στη διάρκεια της επαγγελματικής σταδιοδρομίας τους. Επομένως, το μέτρο δεν μπορεί να συμβάλει στη διασφάλιση, εμπράκτως, πλήρους ισότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών στην επαγγελματική ζωή. Συμπερασματικά, το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι οι επίμαχες διατάξεις εισάγουν έμμεση διάκριση, εκτός εάν αυτή μπορεί να δικαιολογηθεί λόγω αντικειμενικών παραγόντων ξένων προς οποιαδήποτε διάκριση λόγω φύλου και είναι κατάλληλη και αναγκαία για την επίτευξη του σκοπού αυτού.

Οι εν λόγω υποθέσεις αναδεικνύουν το γεγονός ότι το ΔΕΕ έχει υπάρξει γενικά επιφυλακτικό στην προσέγγισή του όσον αφορά την υπερίσχυση συγκεκριμένων μέτρων επί της αρχής της επιείκειας. Το ΔΕΕ επιτρέπει την υπαγωγή εθνικών κανόνων στην παρέκκλιση του άρθρου 2 παράγραφος 4

¹⁷⁰ ΔΕΕ, C-173/13, *Maurice Leone και Blandine Leone κατά Garde des Sceaux, ministre de la Justice και Caisse nationale de retraite des agents des collectivités locales*, 17 Ιουλίου 2014.

μόνο σε περιορισμένες περιπτώσεις, στις οποίες τα συγκεκριμένα μέτρα δεν είναι απόλυτα και άνευ προϋποθέσεων.

Οι επαγγελματίες του κλάδου, όταν εξετάζουν ζήτημα που αφορά συγκεκριμένα μέτρα στο πλαίσιο των οδηγιών της ΕΕ κατά των διακρίσεων, πρέπει να αποδίδουν ιδιαίτερη προσοχή στη «δράση» που έχει τεθεί σε εφαρμογή για την ευνοϊκή μεταχείριση συγκεκριμένης ομάδας ατόμων. Αναμφίβολα, η θέση του ΔΕΕ, όπως προκύπτει από την προπαρατεθείσα νομολογία, είναι ότι τα συγκεκριμένα μέτρα αποτελούν ύστατη λύση. Οι επαγγελματίες του κλάδου και οι δικαστικοί, όταν χειρίζονται υπόθεση που αφορά συγκεκριμένα μέτρα, πρέπει να διασφαλίζουν ότι όλοι οι υποψήφιοι που εξετάζονται από τον εργοδότη, συμπεριλαμβανομένων εκείνων τους οποίους δεν στοχεύει η διάταξη περί ειδικών μέτρων, αξιολογούνται αντικειμενικά και δίκαια για τη σχετική θέση. Ειδικά μέτρα μπορούν να χρησιμοποιηθούν μόνον όταν από την αντικειμενική αξιολόγηση προκύψουν περισσότεροι υποψήφιοι –συμπεριλαμβανομένων υποψηφίων στοχευμένης ομάδας –οι οποίοι είναι εξίσου ικανοί να αναλάβουν τη διαθέσιμη θέση. Μόνο σε τέτοιου είδους περιπτώσεις μπορεί μέλος της στοχευμένης ομάδας, το οποίο επιλέγεται λόγω προηγούμενων διαχρονικών διακρίσεων στον χώρο εργασίας, να επιλεγεί κατά προτεραιότητα άλλου προσώπου μη υπαγόμενου στη στοχευμένη ομάδα.

Επιπλέον, μία θετική δράση έχει διακριθεί σαφώς από άλλες. Το άρθρο 5 της οδηγίας για την ισότητα στην απασχόληση περιέχει συγκεκριμένη διατύπωση του γενικού κανόνα των συγκεκριμένων μέτρων σε σχέση με άτομα με αναπηρίες, υποχρεώνοντας τους εργοδότες να προβλέπουν «εύλογες προσαρμογές», ώστε να παρέχονται στα άτομα με σωματικές ή νοητικές αναπηρίες ίσες ευκαιρίες απασχόλησης. Αυτές ορίζονται ως «τα ενδεδειγμένα μέτρα, ανάλογα με τις ανάγκες που παρουσιάζονται σε μια συγκεκριμένη κατάσταση, ώστε το πρόσωπο με ειδικές ανάγκες να μπορεί να έχει πρόσβαση σε θέση εργασίας, να ασκεί ή να προάγεται στο επάγγελμά του, ή προκειμένου να του παρέχεται εκπαίδευση, αρκεί τα μέτρα αυτά να μη συνεπάγονται δυσανάλογη επιβάρυνση για τον εργοδότη». Στα ενδεδειγμένα μέτρα μπορεί να περιλαμβάνεται η εγκατάσταση ανελκυστήρα ή ράμπας ή τουαλέτας για άτομα με αναπηρία στον χώρο εργασίας, ώστε να καθίσταται δυνατή η πρόσβαση σε αναπηρικά αμαξίδια¹⁷¹.

171 Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τις εύλογες προσαρμογές, βλ. [ενότητα 5.4](#).

Επομένως, ορισμένα μέτρα προώθησης της ισότητας θα πρέπει να διαφοροποιούνται από τη «θετική δράση», καθώς δεν εισάγουν διάκριση εις βάρος οποιουδήποτε άλλου προσώπου (για παράδειγμα, η δυνατότητα θηλασμού στον χώρο εργασίας) και, ως εκ τούτου, δεν υπάρχει λόγος να έχουν έκτακτο χαρακτήρα ή να χρησιμοποιούνται ως ύστατη λύση.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά Ιταλικής Δημοκρατίας*¹⁷², το ΔΕΕ τόνισε ότι η υποχρέωση λήψης αποτελεσματικών και πρακτικών μέτρων, όπου απαιτείται, ιδίως στις περιπτώσεις που προβλέπονται στο άρθρο 5 της οδηγίας για την ισότητα στην απασχόληση, αφορά όλους τους εργοδότες. Βάσει του ιταλικού δικαίου, δεν υποχρεούνταν όλες οι κατηγορίες εργοδοτών να λάβουν ενδεδειγμένα μέτρα και, ως εκ τούτου, το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι η Ιταλία παρέβη την υποχρέωση ορθής και πλήρους μεταφοράς στο εθνικό δίκαιο του άρθρου 5 της οδηγίας.

Βάσει της ΕΣΔΑ, ένα κράτος μπορεί να υπέχει θετικές υποχρεώσεις. Η σχετική νομολογία του ΕΔΔΑ για τις θετικές δράσεις αφορά κυρίως το αν, σε ορισμένες περιπτώσεις, το κράτος υποχρεούται, και δεν δύναται απλώς, να αναλαμβάνει θετική δράση.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Ζαμ κατά Τουρκίας*¹⁷³, η οποία αφορούσε την άρνηση ωδείου να εγγράψει μαθήτρια λόγω προβλημάτων όρασης, το ΕΔΔΑ διαπίστωσε ότι το κράτος δεν είχε λάβει θετικά μέτρα ώστε να διασφαλίσει ότι μαθητές με αναπηρίες θα μπορούσαν να απολαύουν εκπαίδευσης κατά τρόπο που δεν εισάγει διακρίσεις. Το ΕΔΔΑ επισήμανε ότι η δυσμενής διάκριση λόγω αναπηρίας κάλυπτε επίσης την άρνηση πρόβλεψης εύλογων προσαρμογών (για παράδειγμα, προσαρμογή των μεθόδων διδασκαλίας, ώστε να είναι προσιτές σε τυφλούς μαθητές)¹⁷⁴.

172 ΔΕΕ, C-312/11, *Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά Ιταλικής Δημοκρατίας*, 4 Ιουλίου 2013.

173 ΕΔΔΑ, *Ζαμ κατά Τουρκίας*, προσφυγή αριθ. 51500/08, 23 Φεβρουαρίου 2016 (ξεετάζεται στην ενότητα 4.3).

174 Ό.π., σκέψη 67.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Horváth και Kiss κατά Ουγγαρίας*¹⁷⁵, η οποία αφορούσε την τοποθέτηση παιδιών Ρομά σε ειδικά σχολεία, το ΕΔΔΑ τόνισε ότι το κράτος υπείχε θετικές υποχρεώσεις να επανορθώσει τον διαχρονικό φυλετικό διαχωρισμό σε ειδικά σχολεία¹⁷⁶. Το ΕΔΔΑ παρατήρησε επίσης ότι το κράτος υπείχε συγκεκριμένες θετικές υποχρεώσεις αποφυγής της διαιώνισης παλαιότερων διακρίσεων ή πρακτικών που εισήγαν διάκριση με το πρόσχημα φαινομενικά ουδέτερων εξετάσεων¹⁷⁷.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Kurić και λοιποί κατά Σλοβενίας*¹⁷⁸, οι προσφεύγοντες ήταν υπήκοοι κρατών που είχαν αποτελέσει στο παρελθόν μέρος της Σοσιαλιστικής Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας. Βάσει νόμου που εξέδωσε η Σλοβενία μετά την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας της, παρασχέθηκε στους προσφεύγοντες προθεσμία έξι μηνών για να υποβάλουν αίτηση κτήσης της ιθαγένειας της Σλοβενίας. Καθώς άφησαν την προθεσμία να παρέλθει άπρακτη, τα ονόματά τους διαγράφηκαν από το ληξιαρχείο, με αποτέλεσμα να καταστούν ανιθαγενείς και να διαμένουν παράνομα στη Σλοβενία. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η παρατεταμένη άρνηση επίλυσης του καθεστώτος διαμονής των προσφευγόντων συνιστούσε παρέμβαση στο δικαίωμά τους στην ιδιωτική και/ή οικογενειακή ζωή και ότι οι προσφεύγοντες είχαν υποστεί δυσμενή διάκριση, επειδή βρίσκονταν σε μειονεκτική θέση σε σύγκριση με άλλους αλλοδαπούς στη Σλοβενία. Συναφώς, το ΕΔΔΑ τόνισε ότι «το άρθρο 14 δεν απαγορεύει στα συμβαλλόμενα κράτη να εφαρμόζουν διαφορετική μεταχείριση μεταξύ ομάδων προσώπων με σκοπό την επανόρθωση “πραγματικών ανισοτήτων” που υφίστανται μεταξύ τους. Πράγματι, σε ορισμένες περιπτώσεις, η απουσία προσπάθειας επανόρθωσης μιας ανισότητας μέσω διαφορετικής μεταχείρισης ενδέχεται, ελλείψει αντικειμενικής και εύλογης δικαιολόγησης, να συνιστά παράβαση του άρθρου αυτού»¹⁷⁹.

175 ΕΔΔΑ, *Horváth και Kiss κατά Ουγγαρίας*, προσφυγή αριθ. 11146/11, 29 Ιανουαρίου 2013, βλ. ενότητα 4.3. Βλ. επίσης ΕΔΔΑ, *Oršuš και λοιποί κατά Κροατίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 15766/03, 16 Μαρτίου 2010.

176 ΕΔΔΑ, *Horváth και Kiss κατά Ουγγαρίας*, προσφυγή αριθ. 11146/11, 29 Ιανουαρίου 2013, σκέψη 127.

177 Ό.π., σκέψη 116.

178 ΕΔΔΑ, *Kurić και λοιποί κατά Σλοβενίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 26828/06, 26 Ιουνίου 2012.

179 Ό.π., σκέψη 388.

Βάσει του ΕΚΧ, το άρθρο Ε απαγορεύει κάθε μορφή διάκρισης, συμπεριλαμβανομένων των έμμεσων διακρίσεων. Κατά την ΕΕΚΔ: «Τέτοιες έμμεσες διακρίσεις ενδέχεται να ανακύψουν όταν δεν λαμβάνονται δεόντως και με θετικό τρόπο υπόψη όλες οι συναφείς διαφορές ή όταν δεν λαμβάνονται κατάλληλα μέτρα ώστε να διασφαλίζεται ότι τα δικαιώματα και τα συλλογικά πλεονεκτήματα τα οποία είναι διαθέσιμα σε όλους είναι όντως προσιτά σε όλους και για όλους»¹⁸⁰. Πολλές διατάξεις του ΕΚΧ προβλέπουν την υποχρέωση των συμβαλλόμενων μερών να λαμβάνουν θετικά μέτρα. Για παράδειγμα, το άρθρο 23 του ΕΚΧ προβλέπει το δικαίωμα των ηλικιωμένων στην κοινωνική προστασία. Βάσει της διάταξης αυτής, τα κράτη θα πρέπει να θεσπίζουν κατάλληλα μέτρα που αποσκοπούν ιδίως:

- i) στο να επιτρέπουν στους ηλικιωμένους να παραμένουν πλήρως ενταγμένοι στην κοινωνική ζωή για όσο το δυνατό μεγαλύτερη χρονική περίοδο·
- ii) στο να δίνουν τη δυνατότητα στους ηλικιωμένους να επιλέγουν ελεύθερα τον τρόπο ζωής τους και να διάγουν ανεξάρτητο βίο στο οικείο περιβάλλον τους για όσο χρονικό διάστημα επιθυμούν και μπορούν·
- iii) στο να εγγυώνται στους ηλικιωμένους που ζουν σε ιδρύματα την παροχή κατάλληλης υποστήριξης, με σεβασμό στην ιδιωτική τους ζωή, και τη συμμετοχή τους στη λήψη αποφάσεων που αφορούν τις συνθήκες διαβίωσης στο ίδρυμα.

Η φράση «πλήρως ενταγμένοι» σημαίνει ότι οι ηλικιωμένοι δεν πρέπει να αποκλείονται λόγω της ηλικίας τους. Η ΕΕΚΔ ερμήνευσε το άρθρο αυτό υπό την έννοια ότι επιβάλλει τη θέσπιση νομοθεσίας για την προστασία των ηλικιωμένων κατά των διακρίσεων. Το άρθρο 15 σημείο 2 του ΕΚΧ υποχρεώνει τα συμβαλλόμενα μέρη να προάγουν την ίση και αποτελεσματική πρόσβαση των ατόμων με αναπηρίες στην απασχόληση σε ανοικτή αγορά εργασίας¹⁸¹. Για τον σκοπό αυτό, η νομοθεσία πρέπει να απαγορεύει τη διάκριση λόγω αναπηρίας¹⁸² για τη δημιουργία πραγματικής ισότητας ευκαιριών στην ανοικτή

180 ΕΕΚΔ, *Confederazione Generale Italiana del Lavoro (CGIL) κατά Ιταλίας*, προσφυγή αριθ. 91/2013, 12 Οκτωβρίου 2015, σκέψη 237· ΕΕΚΔ, *International Association Autism-Europe κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 13/2002, 4 Νοεμβρίου 2003, σκέψη 52.

181 ΕΕΚΔ, Συμπεράσματα XX-1 (2012), Τσεχική Δημοκρατία.

182 ΕΕΚΔ, Συμπεράσματα (2003), Σλοβενία.

αγορά εργασίας¹⁸³, να απαγορεύει την απόλυση λόγω αναπηρίας και να προβλέπει πραγματική αποκατάσταση για εκείνους που αποδεδειγμένα υπέστησαν παράνομη δυσμενή διάκριση¹⁸⁴. Επιπλέον, όσον αφορά τις συνθήκες εργασίας, ο εργοδότης πρέπει να υποχρεούται να λαμβάνει μέτρα σύμφωνα με την απαίτηση περί εύλογων προσαρμογών, ώστε να διασφαλίζεται πραγματική πρόσβαση στην απασχόληση και να παραμένουν στην απασχόληση άτομα με αναπηρίες, ιδίως άτομα τα οποία απέκτησαν την αναπηρία ενώ εργάζονταν ως αποτέλεσμα εργατικού ατυχήματος ή επαγγελματικής ασθένειας¹⁸⁵.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *The Central Association of Carers in Finland κατά Φινλανδίας*¹⁸⁶ αφορούσε την αναδιοργάνωση υπηρεσιών μακροχρόνιας φροντίδας για τους ηλικιωμένους στη Φινλανδία. Η παροχή καταλύματος με οικιακές υπηρεσίες αντικατέστησε τις προηγούμενες παροχές φροντίδας σε ιδρύματα. Η κύρια διαφορά μεταξύ των δύο ειδών υπηρεσιών φροντίδας ήταν το σύστημα τιμολόγησης. Οι χρεώσεις για τη μακροχρόνια φροντίδα σε ιδρύματα καθορίζονταν από τον νόμο, η δε υπηρεσία ήταν διαθέσιμη σε άτομα χαμηλού εισοδήματος. Αντιθέτως, δεν υπήρχαν διατάξεις ρύθμισης των χρεώσεων για την παροχή καταλύματος με οικιακές υπηρεσίες ή την παροχή καταλύματος με οικιακές υπηρεσίες και βοήθεια επί 24ώρου βάσεως, και ειδικότερα δεν προβλέπονταν ανώτατα όρια για τις χρεώσεις. Ως εκ τούτου, τα άτομα που χρειάζονταν τέτοιου είδους υπηρεσίες επιβαρύνονταν με πολύ υψηλότερες χρεώσεις από εκείνα που λάμβαναν φροντίδα σε ιδρύματα. Η προσφεύγουσα ένωση υποστήριξε ότι η έλλειψη ρύθμισης και το σύστημα τιμολόγησης δημιουργούσαν αβεβαιότητες και εμπόδιζαν την πρόσβαση των ηλικιωμένων σε υπηρεσίες τις οποίες χρειάζονταν λόγω της κατάστασής τους. Η ΕΕΚΔ έκρινε ότι υπήρξε παράβαση του άρθρου 23 του ΕΚΧ. Προκειμένου να καταλήξει στο συμπέρασμα αυτό, η ΕΕΚΔ θεώρησε καθοριστικής σημασίας τα ακόλουθα επιχειρήματα:

ι) η ανεπαρκής ρύθμιση των χρεώσεων και το γεγονός ότι η ζήτηση για τις υπηρεσίες αυτές υπερέβαινε την προσφορά προκάλεσαν νομικού χαρακτήρα αβεβαιότητες για τους ηλικιωμένους που χρειάζονταν φροντίδα λόγω των διαφορετικών και πολύπλοκων πολιτικών όσον

183 ΕΕΚΔ, Συμπεράσματα 2012, Ρωσική Ομοσπονδία.

184 ΕΕΚΔ, Συμπεράσματα XIX-1 (2008), Τσεχική Δημοκρατία.

185 ΕΕΚΔ, Συμπεράσματα 2007, [Statement of Interpretation on Article 15\(2\)](#).

186 ΕΕΚΔ, *The Central Association of Carers in Finland κατά Φινλανδίας*, προσφυγή αριθ. 71/2011, 4 Δεκεμβρίου 2012.

αφορά τις χρεώσεις. Η ΕΕΚΔ τόνισε ότι, «[π]αρότι οι δήμοι μπορούν να αναπροσαρμόζουν τις χρεώσεις, δεν υπάρχουν πραγματικές διασφαλίσεις ώστε να εξασφαλίζεται εγγυημένη πρόσβαση στις υπηρεσίες για κάθε ηλικιωμένο που χρειάζεται υπηρεσίες τις οποίες απαιτεί η κατάστασή του».

ii) η κατάσταση δημιουργούσε εμπόδιο στο δικαίωμα «της παροχής πληροφόρησης για υπηρεσίες και διευκολύνσεις διαθέσιμες σε ηλικιωμένους και τις ευκαιρίες που τους παρέχονται για να τις χρησιμοποιήσουν», το οποίο κατοχυρώνεται στο άρθρο 23 στοιχείο β) του ΕΚΧ.

2.6. Εγκλήματα μίσους

Κύριο σημείο

- Τα εγκλήματα που υποκινούνται από προκατάληψη, γνωστά ως εγκλήματα μίσους ή εγκλήματα υποκινούμενα από προκατάληψη, επηρεάζουν όχι μόνο τα πρόσωπα που στοχεύουν, αλλά και τις κοινότητες και τις κοινωνίες τους ως σύνολα.

Εγκλήματα, όπως απειλές, σωματικές επιθέσεις, πρόκληση υλικών ζημιών ή ακόμη και δολοφονίες που υποκινούνται από μισαλλοδοξία έναντι ορισμένων ομάδων της κοινωνίας περιγράφονται ως εγκλήματα μίσους ή εγκλήματα προκατάληψης. Επομένως, έγκλημα μίσους μπορεί να είναι οποιοδήποτε έγκλημα το οποίο στοχεύει ένα πρόσωπο λόγω των χαρακτηριστικών που θεωρείται ότι έχει. Το κρίσιμο στοιχείο για τη διάκριση των εγκλημάτων μίσους από άλλα εγκλήματα είναι το κίνητρο προκατάληψης.

Άλλο χαρακτηριστικό στοιχείο των εγκλημάτων μίσους είναι ότι ο αντίκτυπος του αδικήματος δεν επηρεάζει μόνο τα ίδια τα θύματα. Επηρεάζει το σύνολο της ομάδας με την οποία ταυτίζεται το θύμα και μπορεί να προκαλέσει κοινωνικό διχασμό μεταξύ της ομάδας στην οποία ανήκει το θύμα και της κοινωνίας ευρύτερα. Επομένως, τα εγκλήματα μίσους συνιστούν ιδιαίτερο κίνδυνο για την κοινωνία. Για τον λόγο αυτό, τα εγκλήματα μίσους δεν θα πρέπει να αντιμετωπίζονται ως συνήθη εγκλήματα. Για την κατάλληλη αντιμετώπιση των εγκλημάτων μίσους, πρέπει να αποκαλύπτεται το κίνητρο προκατάληψης που υποκίνησε την πράξη βίας. Επομένως, τα εγκλήματα μίσους θα πρέπει να αναγνωρίζονται στην έννομη τάξη ως ειδική κατηγορία εγκλημάτων. Θα πρέπει να παρέχονται ειδική κατάρτιση, εγχειρίδια, πληροφορίες και

άλλα κατάλληλα εργαλεία για τη βελτίωση της ικανότητας διερεύνησης και εκδίκασης εγκλημάτων μίσους από τα πρόσωπα (αστυνομικούς, εισαγγελείς, δικαστές) που ασχολούνται με αυτά.

Στο δίκαιο της ΕΕ, προβλέπεται καταρχήν ότι τα εγκλήματα μίσους απαιτούν ειδική αντιμετώπιση από το ποινικό δίκαιο¹⁸⁷. Παρότι οι οδηγίες κατά των διακρίσεων δεν υποχρεώνουν τα κράτη μέλη να κάνουν χρήση του ποινικού δικαίου για την αντιμετώπιση πράξεων δυσμενούς διάκρισης, απόφαση-πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου υποχρεώνει όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ να προβλέπουν ποινικές κυρώσεις σε σχέση με την υποκίνηση βίας ή μίσους βάσει της φυλής, του χρώματος, των γενεαλογικών καταβολών, της θρησκείας ή των πεποιθήσεων, της εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής, καθώς και τη διάδοση ρατσιστικού ή ξενοφοβικού υλικού και την επιδοκιμασία, την άρνηση ή την υποτίμηση της σοβαρότητας εγκλημάτων γενοκτονίας, εγκλημάτων πολέμου και εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας που στρέφονται κατά τέτοιου είδους ομάδων¹⁸⁸. Τα κράτη μέλη υποχρεούνται επίσης να θεωρούν τα ρατσιστικά και ξενοφοβικά κίνητρα επιβαρυντικές περιστάσεις.

Η μόνη νομοθετική πράξη της ΕΕ η οποία προστατεύει επί του παρόντος λεσβίες, ομοφυλόφιλους, αμφιφυλόφιλα, διεμφυλικά και μεσοφυλικά άτομα (ΛΟΑΔΜ) που πέφτουν θύματα εγκλημάτων μίσους είναι η οδηγία για τα δικαιώματα των θυμάτων¹⁸⁹. Κατά την αναγνώριση των δικαιωμάτων των θυμάτων, λαμβάνει υπόψη τους λόγους του γενετήσιου προσανατολισμού, της ταυτότητας φύλου και της έκφρασης φύλου, προκειμένου να εξασφαλίζεται ότι τα θύματα της εγκληματικότητας λαμβάνουν τη δέουσα πληροφόρηση, υποστήριξη και προστασία και είναι ικανά να συμμετέχουν στην ποινική διαδικασία. Επιπλέον, τα κράτη υποχρεούνται να διενεργούν ατομική αξιολόγηση για τον προσδιορισμό ειδικών αναγκών προστασίας των θυμάτων εγκλήματος που οφείλεται σε προκαταλήψεις ή διακρίσεις (άρθρο 22 της οδηγίας).

187 Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, της 14ης Μαρτίου 2013, σχετικά με την ενίσχυση του αγώνα κατά του ρατσισμού, της ξενοφοβίας και των εγκλημάτων μίσους [2013/2543(RSP)]. Βλ. επίσης FRA (2012), *Making hate crime visible in the European Union: acknowledging victims' rights*, Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων, σ. 15.

188 Απόφαση-πλαίσιο 2008/913/ΔΕΥ του Συμβουλίου, της 28ης Νοεμβρίου 2008, για την καταπολέμηση ορισμένων μορφών και εκδηλώσεων ρατσισμού και ξενοφοβίας μέσω του ποινικού δικαίου (απόφαση-πλαίσιο για τον ρατσισμό και την ξενοφοβία) (ΕΕ L 328 της 6.12.2008, σ. 55).

189 Οδηγία 2012/29/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 25ης Οκτωβρίου 2012, για τη θέσπιση ελάχιστων προτύπων σχετικά με τα δικαιώματα, την υποστήριξη και την προστασία θυμάτων της εγκληματικότητας και για την αντικατάσταση της απόφασης-πλαισίου 2001/220/ΔΕΥ του Συμβουλίου.

Υπογραμμίζεται ότι το θύμα δεν είναι απαραίτητο να είναι μέλος της ομάδας κατά της οποίας στρέφεται η εχθρότητα. Μέσω της έννοιας της διάκρισης εξ αντανakλάσεως, παρέχεται επίσης προστασία σε άτομα τα οποία θεωρείται απλώς ότι διαθέτουν ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό ή συνδέονται με άλλον τρόπο με μια ομάδα η οποία διαθέτει ιδιαίτερα χαρακτηριστικά.

Στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ, η απαγόρευση των διακρίσεων συνεπάγεται υποχρέωση καταπολέμησης των εγκλημάτων που υποκινούνται από ρατσισμό, ξενοφοβία, θρησκευτική μισαλλοδοξία ή λόγω της αναπηρίας, του γενετήσιου προσανατολισμού ή της ταυτότητας φύλου ενός προσώπου. Επιπλέον, τα κράτη υπέχουν θετική υποχρέωση προστασίας των προσώπων κατά της βίας, ιδίως όταν έχουν ενημερωθεί για τον κίνδυνο θανάσιμης ή σοβαρής σωματικής βλάβης. Το ΕΔΔΑ έχει αποφανθεί επανειλημμένως¹⁹⁰ ότι το να αντιμετωπίζεται η βία και της βαναυσότητας που πηγάζει από πρακτικές διακριτικής μεταχείρισης με τον ίδιο τρόπο όπως αντιμετωπίζεται η βία στην οποία δεν υπάρχουν τέτοιες αποχρώσεις, συνιστά παράβλεψη της συγκεκριμένης φύσης πράξεων που είναι ιδιαίτερα επιζήμιες για τα θεμελιώδη δικαιώματα. Τόνισε επίσης ότι, παρότι η επιλογή των κατάλληλων μέσων αποτροπής εμπίπτει καταρχήν στο περιθώριο εκτίμησης των κρατών, η αποτελεσματική αποτροπή σοβαρών πράξεων απαιτεί αποτελεσματικές διατάξεις ποινικού δικαίου. Το ΕΔΔΑ έκρινε επίσης ότι τα κράτη υποχρεούνται να διερευνούν την ύπαρξη ενδεχόμενου κινήτρου διάκρισης στις πράξεις βίας και ότι η παράβλεψη του κινήτρου προκατάληψης ενός εγκλήματος συνιστά παράβαση του άρθρου 14 της ΕΣΔΑ¹⁹¹. Με την προσέγγιση αυτή, η προστασία που παρέχει η ΕΣΔΑ επεκτείνεται στα μέλη ευάλωτων ομάδων που είναι θύματα εγκλημάτων μίσους, ανεξάρτητα από το αν δράστες της κακομεταχείρισης είναι κρατικοί παράγοντες ή τρίτοι¹⁹². Με άλλα λόγια, η βία που υποκινείται από δυσμενή διάκριση συνιστά επιβαρυντική μορφή προσβολής των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Αυτό πρέπει να αντικατοπτρίζεται στον τρόπο διεξαγωγής των ερευνών και στον τρόπο στήριξης και προστασίας των θυμάτων.

190 Βλ. ΕΔΔΑ, *M.C. και A.C. κατά Ρουμανίας*, προσφυγή αριθ. 12060/12, 12 Απριλίου 2016, σκέψη 113.

191 Βλ., για παράδειγμα, ΕΔΔΑ, *Abdu κατά Βουλγαρίας*, προσφυγή αριθ. 26827/08, 11 Μαρτίου 2014 (εξετάζεται στην [ενότητα 6.3](#)).

192 Για παράδειγμα, βλ. ΕΔΔΑ, *R.B. κατά Ουγγαρίας*, προσφυγή αριθ. 64602/12, 12 Απριλίου 2016, σκέψη 39.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Identoba και λοιποί κατά Γεωργίας*¹⁹³ η οποία αφορούσε ομοφοβική επίθεση κατά συμμετεχόντων σε ειρηνική συγκέντρωση ενώσεων ΛΟΑΔ, το ΕΔΔΑ επιβεβαίωσε ότι «έγκλημα μίσους» που διαπράττεται κατά προσώπων λόγω του γενετήσιου προσανατολισμού τους συνιστά παράβαση του άρθρου 3 σε συνδυασμό με το άρθρο 14 της ΕΣΔΑ. Το ΕΔΔΑ υπογράμμισε ότι οι γεωργιανές αρχές γνώριζαν ή όφειλαν να γνωρίζουν τους κινδύνους που σχετίζονταν με τη διαδήλωση, λαμβανομένων υπόψη των διαφόρων εκθέσεων σχετικά με την κατάσταση λεσβιών, ομοφυλοφίλων, αμφιφυλοφίλων και διεμφυλικών ατόμων στη Γεωργία. Δεδομένου ότι η αστυνομική προστασία δεν παρασχέθηκε εγκαίρως και επαρκώς, οι αρχές παρέβησαν την υποχρέωσή τους περί παροχής κατάλληλης προστασίας.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Μ.Σ. και Α.Σ. κατά Ρουμανίας*¹⁹⁴, οι προσφεύγοντες δέχθηκαν επίθεση από ομάδα ατόμων καθώς επέστρεφαν στο σπίτι τους κατόπιν ετήσιας πορείας υπερηφάνειας ομοφυλοφίλων. Υπέστησαν ομοφοβική κακομεταχείριση και ξυλοδαρμό με γροθιές και κλωτσιές. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι οι αρχές δεν είχαν λάβει υπόψη ενδεχόμενα κίνητρα διάκρισης κατά τη διερεύνηση της ομοφοβικής επίθεσης και κατέληξε στο συμπέρασμα ότι υπήρξε παράβαση του άρθρου 3 (διαδικαστικό σκέλος) σε συνδυασμό με το άρθρο 14 της ΕΣΔΑ.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Virabyan κατά Αρμενίας*¹⁹⁵, ο προσφεύγων, μέλος του κόμματος της αντιπολίτευσης, συνελήφθη κατά τη διάρκεια αντικυβερνητικής διαδήλωσης. Στη συνέχεια, οδηγήθηκε στο αστυνομικό τμήμα, όπου υπέστη σοβαρές σωματικές βλάβες. Κατήγγειλε ότι υπέστη κακοποίηση κατά την κράτησή του λόγω των πολιτικών πεποιθήσεών του. Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι το κράτος δεν εξέτασε την ενδεχόμενη αιτιώδη συνάφεια μεταξύ των προβαλλόμενων πολιτικών κινήτρων και της κακοποίησης που υπέστη ο προσφεύγων. Ως εκ τούτου, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι υπήρξε παράβαση του άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 3 της ΕΣΔΑ, ως προς το διαδικαστικό σκέλος του.

193 ΕΔΔΑ, *Identoba και λοιποί κατά Γεωργίας*, προσφυγή αριθ. 73235/12, 12 Μαΐου 2015, βλ. επίσης ενότητα 4.7.

194 ΕΔΔΑ, *Μ.Σ. και Α.Σ. κατά Ρουμανίας*, προσφυγή αριθ. 12060/12, 12 Απριλίου 2016.

195 ΕΔΔΑ, *Virabyan κατά Αρμενίας*, προσφυγή αριθ. 40094/05, 2 Οκτωβρίου 2012.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Nachova και λοιποί κατά Βουλγαρίας*¹⁹⁶, στρατονόμοι πυροβόλησαν θανάσιμα δύο άνδρες Ρομά οι οποίοι προσπαθούσαν να αποφύγουν τη σύλληψη, καθώς απουσίαζαν χωρίς άδεια από το στρατόπεδο. Γείτονας ενός εκ των θυμάτων ισχυρίστηκε ότι, αμέσως μετά τους πυροβολισμούς, ο στρατονόμος που είχε προκαλέσει τον θάνατο των θυμάτων απηύθυνε σε αυτόν τη φράση «καταραμένοι γύφτοι». Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι το κράτος προσέβαλε το δικαίωμα στη ζωή των θυμάτων (άρθρο 2 της ΕΣΔΑ), όχι μόνο από ουσιαστικής άποψης, αλλά και από διαδικαστική άποψη, καθώς δεν διερεύννησε επαρκώς τους θανάτους. Αποφάνθηκε ότι η παράλειψη διερεύνησης συνιστούσε επίσης παράβαση του άρθρου 2, σε συνδυασμό με την απαγόρευση των διακρίσεων, δεδομένου ότι το κράτος είχε την υποχρέωση να διερευνήσει ειδικά τυχόν κίνητρα δυσμενούς διάκρισης.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Škorjanec κατά Κροατίας*¹⁹⁷ αφορούσε πράξεις βίας υποκινούμενες από ρατσισμό. Το ΕΔΔΑ διευκρίνισε ότι η υποχρέωση των αρχών να διερευνούν ενδεχόμενα ρατσιστικά κίνητρα αφορά όχι μόνο πράξεις βίας που βασίζονται στην πραγματική ή θεωρούμενη προσωπική κατάσταση ή στα χαρακτηριστικά του θύματος, αλλά και εκείνες που βασίζονται στην πραγματική ή θεωρούμενη σύνδεση ή σχέση του θύματος με άλλο πρόσωπο το οποίο διαθέτει πραγματικά ή υποθετικά συγκεκριμένο καθεστώς ή προστατευόμενο χαρακτηριστικό. Το ΕΔΔΑ επισήμανε ότι οι εισαγγελικές αρχές στηρίχθηκαν στο γεγονός ότι η ίδια η προσφεύγουσα δεν ήταν μέλος της κοινότητας των Ρομά και αρνήθηκαν να εξετάσουν αν οι δράστες της επίθεσης θεώρησαν ότι ήταν μέλος της κοινότητας των Ρομά. Οι αρχές δεν έλαβαν υπόψη και δεν εξακρίβωσαν τη συνάφεια μεταξύ του ρατσιστικού κινήτρου της επίθεσης και της σχέσης της προσφεύγουσας με τον σύντροφό της, ο οποίος ήταν μέλος της κοινότητας των Ρομά. Ως εκ τούτου, το ΕΔΔΑ διαπίστωσε παράβαση του άρθρου 3, ως προς τη διαδικαστική πτυχή του, σε συνδυασμό με το άρθρο 14 της ΕΣΔΑ.

Σε αρκετές υποθέσεις, το ΕΔΔΑ θεώρησε την έμφυλη βία μορφή διάκρισης κατά των γυναικών¹⁹⁸.

196 ΕΔΔΑ, *Nachova και λοιποί κατά Βουλγαρίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγές αριθ. 43577/98 και 43579/98, 6 Ιουλίου 2005.

197 ΕΔΔΑ, *Škorjanec κατά Κροατίας*, προσφυγή αριθ. 25536/14, 28 Μαρτίου 2017.

198 Βλ. επίσης ΕΔΔΑ, *Oruz κατά Τουρκίας*, προσφυγή αριθ. 33401/02, 9 Ιουνίου 2009 (εξετάζεται στην ενότητα 6.3).

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Eremia κατά Δημοκρατίας της Μολδαβίας*¹⁹⁹, η πρώτη προσφεύγουσα ήταν θύμα ενδοοικογενειακής βίας με δράστη τον σύζυγό της, αστυνομικό. Οι δύο κόρες τους, δεύτερη και τρίτη προσφεύγουσα, γίνονταν τακτικά μάρτυρες βίας, γεγονός το οποίο επηρέασε την ψυχολογική τους ευημερία. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η παράλειψη των αρχών να προστατεύσουν τις προσφεύγουσες αντικατόπτριζε το γεγονός ότι δεν αντιλαμβάνονταν τη σοβαρότητα της βίας κατά των γυναικών. Η παράλειψη των αρχών να λάβουν υπόψη το πρόβλημα της βίας κατά των γυναικών στη Δημοκρατία της Μολδαβίας συνιστούσε δυσμενή διάκριση λόγω φύλου κατά παράβαση του άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 3 της ΕΣΔΑ.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *M.G. κατά Τουρκίας*²⁰⁰, η προσφεύγουσα υπέστη ξυλοδαρμό από τον σύζυγό της κατά τη διάρκεια του γάμου τους και δέχθηκε απειλές από αυτόν μετά το διαζύγιό τους. Κατήγγειλε την έλλειψη προστασίας από τις αρχές κατά της ενδοοικογενειακής αυτής βίας καθώς και τη συστηματική και μόνιμη βία κατά των γυναικών στην Τουρκία. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι, παρότι το διαζύγιο της προσφεύγουσας είχε εκδοθεί το 2007, έως την έναρξη ισχύος νέου νόμου του 2012 δεν είχε λάβει αποτελεσματική προστασία κατά του πρώην συζύγου της παρά τα επανειλημμένα αιτήματά της προς τα εθνικά δικαστήρια. Ως εκ τούτου, το ΕΔΔΑ διαπίστωσε παράβαση του άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 3 της ΕΣΔΑ.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Halime Kılıç κατά Τουρκίας*²⁰¹, η κόρη της προσφεύγουσας είχε εξασφαλίσει εντολές προστασίας κατά του βίαιου συζύγου της. Ωστόσο, οι αρχές δεν είχαν λάβει αποτελεσματικά μέτρα για την προστασία της και υπέστη σωματικές βλάβες οι οποίες προκάλεσαν τον θάνατό της. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η παράλειψη των εθνικών αρχών να τιμωρήσουν τον σύζυγο για τη μη τήρηση των εντολών προστασίας στέρησε από αυτές την αποτελεσματικότητά τους, καθώς αυτός συνέχισε τις επιθέσεις του εναντίον του θύματος ατιμώρητα. Ως εκ τούτου, το ΕΔΔΑ διαπίστωσε παράβαση του άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 2 της ΕΣΔΑ.

199 ΕΔΔΑ, *Eremia κατά Δημοκρατίας της Μολδαβίας*, προσφυγή αριθ. 3564/11, 28 Μαΐου 2013.

200 ΕΔΔΑ, *M.G. κατά Τουρκίας*, προσφυγή αριθ. 646/10, 22 Μαρτίου 2016.

201 ΕΔΔΑ, *Halime Kılıç κατά Τουρκίας*, προσφυγή αριθ. 63034/11, 28 Ιουνίου 2016.

Επιπλέον της υποχρέωσης διερεύνησης, τα κράτη υποχρεούνται να αποτρέπουν την υποκινούμενη από μίσος βία που προέρχεται από ιδιώτες, την οποία οι αρχές γνώριζαν ή όφειλαν να γνωρίζουν²⁰², ή να παρεμβαίνουν προκειμένου να προστατεύσουν τα θύματα εγκλημάτων από τις πράξεις ιδιωτών.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση 97 μέλη του συναθροίσματος *Gldani των Μαρτύρων του Ιεχωβά* και 4 άλλοι προσφεύγοντες κατά Γεωργίας²⁰³, ομάδα εξτρεμιστών χριστιανών επιτέθηκε σε ομάδα μαρτύρων του Ιεχωβά. Η αστυνομία, παρότι ειδοποιήθηκε, δεν παρενέβη για να εμποδίσει τη βία. Η επακόλουθη έρευνα διακόπηκε όταν η αστυνομία δήλωσε ότι δεν ήταν δυνατόν να εξακριβωθεί η ταυτότητα των δραστών. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η μη παρέμβαση της αστυνομίας για να προστατεύσει τα θύματα κατά της υποκινούμενης από ρατσισμό βίας και η επακόλουθη έλλειψη κατάλληλης διερεύνησης συνιστούσαν παράβαση του άρθρου 3 (απαγόρευση απάνθρωπης και εξευτελιστικής μεταχείρισης ή ποινής και του άρθρου 9 (ελευθερία θρησκείας) σε συνδυασμό με το άρθρο 14 της ΕΣΔΑ, δεδομένου ότι η βία οφειλόταν σε θρησκευτικούς λόγους.

Στο πλαίσιο του δικαίου του Συμβουλίου της Ευρώπης, η Σύμβαση για την πρόληψη και την καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών και της ενδοοικογενειακής βίας (Σύμβαση της Κωνσταντινούπολης) καταδικάζει κάθε μορφή διάκρισης κατά των γυναικών²⁰⁴.

2.7. Ρητορική μίσους

Κύριο σημείο

- Η ρητορική μίσους συνίσταται στην επίκληση του μίσους για οποιονδήποτε από τους προστατευόμενους λόγους.

202 ΕΔΔΑ, *Dorđević κατά Κροατίας*, προσφυγή αριθ. 41526/10, 24 Ιουλίου 2012, σκέψεις 138 και 149 (εξετάζεται στην [ενότητα 2.4.2](#)).

203 ΕΔΔΑ, *97 μέλη του συναθροίσματος Gldani των Μαρτύρων του Ιεχωβά και 4 άλλοι προσφεύγοντες κατά Γεωργίας*, προσφυγή αριθ. 71156/01, 3 Μαΐου 2007.

204 Συμβούλιο της Ευρώπης, Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για την πρόληψη και την καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών και της ενδοοικογενειακής βίας, CETS αριθ. 210, 2011, λ. [ενότητα 1.1.1](#).

Η ρητορική μίσους περιλαμβάνει κάθε δημόσια δήλωση η οποία διαδίδει, υποκινεί, προάγει ή δικαιολογεί το μίσος, τις διακρίσεις ή την εχθρότητα έναντι συγκεκριμένης ομάδας. Είναι επικίνδυνη, καθώς συμβάλλει στη διόγκωση του κλίματος μισαλλοδοξίας έναντι ορισμένων ομάδων. Οι λεκτικές επιθέσεις μπορούν να μετατραπούν σε σωματικές επιθέσεις.

Κατά την Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά του Ρατσισμού και της Μισαλλοδοξίας²⁰⁵, η ρητορική μίσους πρέπει να γίνεται αντιληπτή ως επίκληση, προώθηση ή υποκίνηση, με οποιονδήποτε τρόπο, της υποτίμησης, του μίσους ή της δυσφήμισης προσώπου ή ομάδας προσώπων και περιλαμβάνει επίσης παρενόχληση, προσβολή, αρνητικό στερεότυπο χαρακτηρισμό, στιγματισμό ή απειλή σε σχέση με αυτό το πρόσωπο ή αυτή την ομάδα προσώπων, καθώς και αιτιολόγηση τέτοιων μορφών έκφρασης.

Η ρητορική μίσους μπορεί επίσης να λάβει τη μορφή δημόσιας άρνησης, υποτίμησης ή αιτιολόγησης των εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας ή των εγκλημάτων πολέμου και εκθιασμού προσώπων που καταδικάστηκαν για τη διάπραξη τέτοιων εγκλημάτων²⁰⁶.

Τα εγκλήματα μίσους και η ρητορική μίσους έχουν τον ίδιο σκοπό της προσβολής της αξιοπρέπειας και της αξίας ανθρώπων που ανήκουν σε συγκεκριμένη ομάδα. Ωστόσο, σε αντίθεση με τα εγκλήματα μίσους, η ρητορική μίσους δεν είναι πάντοτε απαραίτητο να συνιστά ποινικό αδίκημα.

Στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ, η νομολογία του ΕΔΔΑ σχετικά με τη ρητορική μίσους, συμπεριλαμβανομένης της ρητορικής μίσους στο διαδίκτυο, διαμορφώνεται σταδιακά και επιχειρεί να εξισορροπήσει διάφορα δικαιώματα: την απαγόρευση των διακρίσεων, το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή και την ελευθερία έκφρασης. Στα παραδείγματα που ακολουθούν το ΕΔΔΑ επιβεβαίωσε ότι η αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων ενδέχεται να περιορίζει την άσκηση άλλων δικαιωμάτων.

205 Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά του Ρατσισμού και της Μισαλλοδοξίας (ECRI), General Policy Recommendation No. 15 on Combating Hate Speech, 8 Δεκεμβρίου 2015.

206 Ο.π.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *M'Bala M'Bala κατά Γαλλίας*²⁰⁷, ο προσφεύγων ήταν ηθοποιός ο οποίος καταδικάστηκε, επειδή εξέφρασε, στις παραστάσεις του απόψεις άρνησης του Ολοκαυτώματος και άλλες αντισημιτικές απόψεις. Υποστήριξε ότι η εν λόγω καταδικαστική απόφαση συνιστούσε παράβαση της ελευθερίας έκφρασης. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η διατύπωση δηλώσεων μίσους και αντισημιτισμού και η υποστήριξη της άρνησης του Ολοκαυτώματος δεν μπορούσαν να εμπίπτουν στην παρεχόμενη από το άρθρο 10 της ΕΣΔΑ προστασία. Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε επίσης ότι ο προσφεύγων «επιδίωξε να καταστρατηγήσει τον πραγματικό σκοπό του άρθρου 10 ασκώντας το δικαίωμά του στην ελευθερία της έκφρασης για σκοπούς που δεν ήταν συμβατοί προς το γράμμα και το πνεύμα της Σύμβασης και οι οποίοι, εάν γίνονταν δεκτοί, θα αναιρούσαν τα δικαιώματα και τις ελευθερίες που κατοχυρώνονται στη Σύμβαση». Η προσφυγή του κρίθηκε απαράδεκτη.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Vejdeland και λοιποί κατά Σουηδίας*²⁰⁸, οι προσφεύγοντες καταδικάστηκαν για τη διανομή ομοφοβικών φυλλαδίων σε σχολείο. Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι η παρέμβαση στην ελευθερία έκφρασής τους ήταν αναγκαία σε μια δημοκρατική κοινωνία, για λόγους προστασίας της φήμης και των δικαιωμάτων άλλων, και, ως εκ τούτου, δεν υπήρξε παράβαση του άρθρου 10 της ΕΣΔΑ.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Karaahmed κατά Βουλγαρίας*²⁰⁹, ο προσφεύγων παραβρέθηκε σε τζαμί της Σόφιας για τη συνήθη προσευχή της Παρασκευής. Την ίδια ημέρα, περίπου 150 υποστηρικτές ακροδεξιού πολιτικού κόμματος συγκεντρώθηκαν για να διαμαρτυρηθούν για τον θόρυβο που προκαλούσαν τα μεγάφωνα του τζαμιού κατά το κάλεσμα σε προσευχή. Απήνθουν ύβρεις στους συγκεντρωμένους πιστούς και τους πέταξαν αυγά και πέτρες. Ακολούθησε συμπλοκή μεταξύ αρκετών διαδηλωτών και πιστών όταν οι πρώτοι τοποθέτησαν τα δικά τους μεγάφωνα στη στέγη του τζαμιού για να καλύψουν τον ήχο των προσευχών και οι δεύτεροι επιχείρησαν να τα απομακρύνουν. Το γεγονός ότι οι εθνικές αρχές δεν εξασφάλισαν τη δέουσα ισορροπία στο πλαίσιο των μέτρων που έλαβαν προκειμένου να διασφαλιστεί η αποτελεσματική και ειρηνική άσκηση των δικαιωμάτων των διαδηλωτών και των δικαιωμάτων του προσφεύγοντος και άλλων πιστών να προσευχηθούν

207 ΕΔΔΑ, *M'Bala M'Bala κατά Γαλλίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), προσφυγή αριθ. 25239/13, 20 Οκτωβρίου 2015.

208 ΕΔΔΑ, *Vejdeland και λοιποί κατά Σουηδίας*, προσφυγή αριθ. 1813/07, 9 Φεβρουαρίου 2012.

209 ΕΔΔΑ, *Karaahmed κατά Βουλγαρίας* προσφυγή αριθ. 30587/13, 24 Φεβρουαρίου 2015.

μαζί, καθώς και η επακόλουθη αδυναμία τους να αντιμετωπίσουν με κατάλληλο τρόπο τα συγκεκριμένα γεγονότα και ιδίως τη ρητορική μίσους, συνεπάγονται παράβαση των θετικών υποχρεώσεων του κράτους που απορρέουν από το άρθρο 9 (ελευθερία θρησκείας) της ΕΣΔΑ.

Όταν τα σχόλια τρίτων χρηστών έχουν τη μορφή ρητορικής μίσους και άμεσων απειλών κατά της σωματικής ακεραιότητας προσώπων, τα κράτη μέλη δικαιούνται να επιβάλλουν υποχρέωση αποζημίωσης σε ειδησεογραφικούς ιστότοπους, εάν αυτοί δεν λαμβάνουν μέτρα για την αφαίρεση χωρίς καθυστέρηση σαφώς παράνομων σχολίων, ακόμη και χωρίς να ειδοποιηθούν από τα θεωρούμενα θύματα της συμπεριφοράς αυτής ή από τρίτους.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Delfi AS κατά Εσθονίας*²¹⁰, η προσφεύγουσα εταιρεία ήταν ιδιοκτήτρια ενός από τους μεγαλύτερους ειδησεογραφικούς ιστότοπους στην Εσθονία. Μετά τη δημοσίευση στον ιστότοπο άρθρου σχετικά με εταιρεία οχηματαγωγών πλοίων, αναρτήθηκαν κάτω από το άρθρο ορισμένα ανώνυμα σχόλια τρίτων, τα οποία περιείχαν προσωπικές απειλές και προσβλητικές εκφράσεις κατά του ιδιοκτήτη της εταιρείας οχηματαγωγών πλοίων. Ο ιστότοπος διέγραψε τα σχόλια εβδομάδες αργότερα και μόνο κατόπιν αιτήματος του θιγόμενου, αλλά αρνήθηκε να καταβάλει αποζημίωση. Κινήθηκε διαδικασία λόγω δυσφήμισης κατά της προσφεύγουσας εταιρείας, η οποία καταδικάστηκε τελικά στην καταβολή αποζημίωσης ύψους 320 ευρώ. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η υποχρέωση πρόληψης ή αφαίρεσης παράνομων σχολίων και η κύρωση που συνίστατο στην καταβολή ποσού 320 ευρώ η οποία επιβλήθηκε στην προσφεύγουσα δεν συνιστούσε δυσανάλογο περιορισμό της ελευθερίας έκφρασής της. Όσον αφορά το περιεχόμενο των σχολίων, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι οι εκφράσεις μίσους και οι κατάφωρες απειλές ήταν προδήλως παράνομες —καθώς συνιστούν ρητορική μίσους— και, επομένως, δεν απαιτούσαν οποιαδήποτε περαιτέρω γλωσσική ή νομική ανάλυση²¹¹.

210 ΕΔΔΑ, *Delfi AS κατά Εσθονίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 64569/09, 16 Ιουνίου 2015.

211 Πρβλ. ΕΔΔΑ, *Magyar Tartalomszolgáltatók Egyesülete και Index.hu Zrt κατά Ουγγαρίας*, προσφυγή αριθ. 22947/13, 2 Φεβρουαρίου 2016, στην οποία το ΕΔΔΑ παρατήρησε ότι η χρήση χυδαίων φράσεων αφ' εαυτής δεν είναι καθοριστικό στοιχείο και ότι ήταν αναγκαίο να ληφθούν υπόψη οι ιδιαιτερότητες του ύφους επικοινωνίας σε ορισμένους ιστότοπους. Οι εκφράσεις που χρησιμοποιήθηκαν στα σχόλια, παρότι υφολογικά χαμηλού επιπέδου, ήταν συνήθεις στην επικοινωνία σε πολλούς ιστότοπους και, επομένως, ο αντίκτυπος που μπορούσε να αποδοθεί σε αυτές ήταν περιορισμένος.

Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η υποχρέωση των μεγάλων ειδησεογραφικών ιστότοπων να λαμβάνουν αποτελεσματικά μέτρα για τον περιορισμό της διάδοσης ρητορικής μίσους και ρητορικής που υποκινεί τη βία δεν θα πρέπει να εξομοιωθεί με «ιδιωτική λογοκρισία». Στην πραγματικότητα, η ικανότητα δυνητικού θύματος τέτοιας ρητορικής να παρακολουθεί συνεχώς το διαδικτυο είναι πιο περιορισμένη σε σχέση με την ικανότητα μεγάλου ειδησεογραφικού ιστότοπου να προλαμβάνει ή να αφαιρεί παράνομα σχόλια.

Το ΕΔΔΑ καλείται συχνά να εξισορροπήσει αντικρουόμενα συμφέροντα. Ακολουθούν παραδείγματα περιπτώσεων στις οποίες η διατύπωση απόψεων θεωρήθηκε σημαντικότερη από την αναγκαιότητα κύρωσης έναντι της ρητορικής μίσους.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Perinçek κατά Ελβετίας*²¹², ο προσφεύγων, Τούρκος πανεπιστημιακός, καταδικάστηκε για τη δημόσια άρνηση της γενοκτονίας των Αρμενίων από την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Λαμβάνοντας ιδιαίτερα υπόψη το πλαίσιο εντός του οποίου διατυπώθηκαν οι δηλώσεις, το γεγονός ότι δεν είχαν προσβάλει την αξιοπρέπεια των μελών της αρμενικής κοινότητας σε βαθμό που να απαιτείται ποινική καταδίκη και το γεγονός ότι η Ελβετία δεν είχε καμία υποχρέωση βάσει του διεθνούς δικαίου να ποινικοποιήσει τέτοιες δηλώσεις, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι οι δηλώσεις του προσφεύγοντος αφορούσαν ζήτημα δημόσιου ενδιαφέροντος και δεν συνιστούσαν έκκληση για επίδειξη μίσους ή μισαλλοδοξίας. Το ΕΔΔΑ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι δεν ήταν αναγκαίο, σε μια δημοκρατική κοινωνία, να επιβληθεί στον προσφεύγοντα ποινική κύρωση προκειμένου να προστατευθούν τα επίμαχα δικαιώματα της αρμενικής κοινότητας στην υπό κρίση υπόθεση.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Sousa Goucha κατά Πορτογαλίας*²¹³, ο προσφεύγων, γνωστός ομοφυλόφιλος τηλεοπτικός παρουσιαστής, έγινε στόχος αστείου σε τηλεοπτική κωμική εκπομπή σε απευθείας μετάδοση, στο οποίο έγινε αναφορά σε αυτόν σαν να ήταν γυναίκα. Το ΕΔΔΑ δεν θεώρησε ότι ένα αστείο το οποίο παραλλήλιζε ομοφυλόφιλους άνδρες με

212 ΕΔΔΑ, *Perinçek κατά Ελβετίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 27510/08, 15 Οκτωβρίου 2015.

213 ΕΔΔΑ, *Sousa Goucha κατά Πορτογαλίας*, προσφυγή αριθ. 70434/12, 22 Μαρτίου 2016.

γυναίκες συνιστούσε ομοφοβική ρητορική μίσους. Ως εκ τούτου, η απόφαση των αρχών να μην ασκήσουν δίωξη δεν συνιστούσε παράβαση του άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ.

Στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου, το άρθρο 20 του ΔΣΑΠΔ ορίζει ότι κάθε προπαγάνδα υπέρ του πολέμου απαγορεύεται από τον νόμο και κάθε επίκληση εθνικού, φυλετικού ή θρησκευτικού μίσους, που αποτελεί υποκίνηση διακρίσεων, εχθρότητας ή βίας, απαγορεύεται από τον νόμο.

Συναφώς, η Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων επισήμανε ότι η απαγόρευση του άρθρου 20 παράγραφος 1 εκτείνεται σε κάθε μορφή προπαγάνδας με την οποία απειλείται ή η οποία συνεπάγεται πράξη επίθεσης ή παραβίαση της ειρήνης κατά παράβαση του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών. Η παράγραφος 2 αφορά κάθε επίκληση εθνικού, φυλετικού ή θρησκευτικού μίσους, που αποτελεί υποκίνηση διακρίσεων, εχθρότητας ή βίας, ανεξάρτητα από το αν αυτή η προπαγάνδα ή επίκληση έχει εσωτερικούς ή εξωτερικούς στόχους ως προς το ενδιαφερόμενο κράτος²¹⁴.

Η υποκίνηση γενοκτονίας συνιστά βάσει του διεθνούς δικαίου έγκλημα, το οποίο τιμωρείται ακόμη και αν η επίμαχη πράξη δεν ήταν παράνομη βάσει του τοπικού δικαίου κατά τον κρίσιμο χρόνο και στον κρίσιμο τόπο. Στη γνωστή απόφαση εις βάρος του Julius Streicher, το Διεθνές Στρατιωτικό Δικαστήριο της Νυρεμβέργης αποφάνθηκε ότι «στις ομιλίες και στα άρθρα του, από εβδομάδα σε εβδομάδα, από μήνα σε μήνα, [ο Streicher] μόλυνε το μυαλό των Γερμανών με τον ιό του αντισημιτισμού και υποκίνησε τον γερμανικό λαό στην ενεργή δίωξη [των Εβραίων]»²¹⁵. Το Διεθνές Στρατιωτικό Δικαστήριο τον έκρινε ένοχο για εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας.

Το άρθρο III της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για την Πρόληψη και Καταστολή του Εγκλήματος της Γενοκτονίας προβλέπει ότι τιμωρούνται οι πράξεις της γενοκτονίας, της συνεννόησης προς διάπραξη γενοκτονίας, της απόπειρας γενοκτονίας και της συνεργίας σε γενοκτονία.

214 Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, General Comment No 11.

215 Διεθνές Στρατιωτικό Δικαστήριο, απόφαση της 1ης Οκτωβρίου 1946, in: The Trial of German Major War Criminals. Proceedings of the International Military Tribunal sitting at Nuremberg, Γερμανία, Part 22, σ. 501.

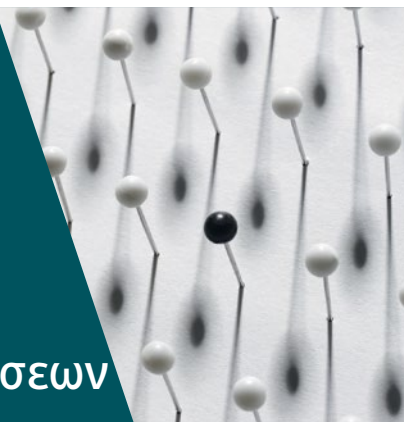
Το 2003 το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο για τη Ρουάντα (ΔΠΔΡ) καταδίκασε τρία πρώην στελέχη μέσω ενδημέρωσης ως βασικά πρόσωπα στην εκστρατεία στα μέσα ενδημέρωσης με σκοπό την υποκίνηση των Χούτου να σκοτώσουν Τούτσι στη Ρουάντα το 1994²¹⁶. Καταδικάστηκαν για γενοκτονία, άμεση και δημόσια υποκίνηση διάπραξης γενοκτονίας, συνεννόηση προς διάπραξη γενοκτονίας και εξολόθρευση και δίωξη, πράξεων που θεωρούνται εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας. Το ΔΠΔΡ επισήμανε ότι «η ρητορική μίσους είναι μορφή επίθεσης που στηρίζεται σε δυσμενή διάκριση και θίγει την αξιοπρέπεια των μελών της ομάδας στόχου. Δημιουργεί υποδεέστερο καθεστώς όχι μόνο για τα μέλη της ίδιας της ομάδας, αλλά και για εκείνους που αντιλαμβάνονται και αντιμετωπίζουν τα μέλη της ομάδας ως υποδεεστέρα του ανθρώπινου είδους. Η υποτίμηση ατόμων βάσει της εθνικής τους ταυτότητας ή άλλης ιδιότητας μέλους ομάδας καθαυτή και αφ' εαυτής, καθώς και ως προς τις λοιπές συνέπειές της, μπορεί να προκαλέσει ανήκεστο βλάβη»²¹⁷.

216 Ηνωμένα Έθνη, Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο για τη Ρουάντα, *Prosecutor κατά Ferdinand Nahimana, Jean-Bosco Barayagwiza and Hassan Ngeze*, υπόθεση αριθ. ICTR-99-52-T.

217 Ό.π.

3

Δικαιολόγηση της λιγότερο ευνοϊκής μεταχείρισης στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής νομοθεσίας κατά των διακρίσεων

ΕΕ	Εξεταζόμενα ζητήματα	Συμβούλιο της Ευρώπης
Αντικειμενική δικαιολόγηση: Οδηγία για τη φυλετική ισότητα (2000/43/EK), άρθρο 2 παράγραφος 2 στοιχείο β)· οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση (2000/78/EK), άρθρο 2 παράγραφος 2 στοιχείο β)· οδηγία για την ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών στην πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες (2004/113/EK), άρθρο 2 στοιχείο β)· οδηγία για την ισότητα των φύλων (αναδιατύπωση) (2006/54/EK), άρθρο 2 παράγραφος 1 στοιχείο β) Ειδικοί δικαιολογητικοί λόγοι: Ουσιαστική επαγγελματική προϋπόθεση: Οδηγία για την ισότητα των φύλων (αναδιατύπωση) (2006/54/EK), άρθρο 14 παράγραφος 2· οδηγία για τη φυλετική ισότητα (2000/43/EK), άρθρο 4· οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση (2000/78/EK), άρθρο 4 παράγραφος 1 Θρησκευτικά ιδρύματα: Οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση (2000/78/EK), άρθρο 4 παράγραφος 2 Ηλικία: Οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση (2000/78/EK), άρθρο 6 Προστασία της δημόσιας ασφάλειας: Οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση (2000/78/EK), άρθρο 2 παράγραφος 5 ΔΕΕ, C-354/16, <i>Kleinstüber κατά Mars GmbH</i>, 2017	Δικαιολόγηση της λιγότερο ευνοϊκής μεταχείρισης στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής νομοθεσίας κατά των διακρίσεων	ΕΣΔΑ, άρθρο 14 (απαγόρευση των διακρίσεων)

ΕΕ	Εξεταζόμενα ζητήματα	Συμβούλιο της Ευρώπης
ΔΕΕ, C-188/15, <i>Bougnoui και ADDH κατά Micropole SA</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 2017		
ΔΕΕ, C-416/13, <i>Vital Pérez κατά Ayuntamiento de Oviedo</i> , 2014		
ΔΕΕ, C-285/98, <i>Kreil κατά Bundesrepublik Deutschland</i> , 2000		
ΔΕΕ, C-207/98, <i>Mahlburg κατά Land Mecklenburg-Vorpommern</i> , 2000		
ΔΕΕ, υπόθεση 222/84, <i>Johnston κατά Chief Constable of the Royal Ulster Constabulary</i> , 1986		

Σε ορισμένες περιπτώσεις, τα δικαστήρια ενδέχεται να αναγνωρίσουν ότι συντρέχει διαφορετική μεταχείριση, όμως την κρίνουν αποδεκτή. Παρότι υπάρχουν ορισμένες διαφορές, η προσέγγιση που υιοθετεί η νομοθεσία της ΕΕ όσον αφορά τη δικαιολόγηση είναι ουσιαστικά ίδια με την προσέγγιση του ΕΔΔΑ.

Στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ, η προσέγγιση του ΕΔΔΑ είναι να δέχεται μια δικαιολόγηση διατυπωμένη με γενικό τρόπο, ανεξάρτητα από το αν πρόκειται για άμεσες ή έμμεσες διακρίσεις. Αντιθέτως, **η νομοθεσία της ΕΕ** προβλέπει μόνο περιορισμένες ειδικές εξαιρέσεις όσον αφορά τις άμεσες διακρίσεις, ενώ η γενική δικαιολόγηση εξετάζεται μόνο στο πλαίσιο των έμμεσων διακρίσεων. Με άλλα λόγια, βάσει των οδηγιών για την καταπολέμηση των διακρίσεων, σε περιπτώσεις όπου προβάλλονται ισχυρισμοί περί άμεσων διακρίσεων, η διαφορετική μεταχείριση δικαιολογείται μόνο στο πλαίσιο της επιδίωξης συγκεκριμένων στόχων οι οποίοι καθορίζονται ρητά στις εν λόγω οδηγίες.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι το κριτήριο δικαιολόγησης για αντικειμενικούς λόγους στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ και το κριτήριο δικαιολόγησης στο πλαίσιο των εξαιρέσεων που προβλέπουν οι οδηγίες για την καταπολέμηση των διακρίσεων παρουσιάζουν σημαντικές ομοιότητες. Και τα δύο κριτήρια περιλαμβάνουν την αξιολόγηση του θεμιτού χαρακτήρα των επιδιωκόμενων στόχων και της αναλογικότητας των μέσων που χρησιμοποιούνται για την επίτευξη των στόχων αυτών.

3.1. Εφαρμογή της αντικειμενικής δικαιολόγησης στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ

Κύρια σημεία

- Στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ, σε περιπτώσεις καταγγελιών περί άμεσης ή έμμεσης διάκρισης, η διαφορετική μεταχείριση προϋποθέτει αντικειμενική δικαιολόγηση.
- Η διαφορετική μεταχείριση μπορεί να δικαιολογηθεί όταν επιδιώκεται θεμιτός σκοπός και τα μέσα για την επιδίωξη αυτού του σκοπού είναι πρόσφορα και αναγκαία.

Βάσει της ΕΣΔΑ, αντικειμενική δικαιολόγηση προβλέπεται όσον αφορά τόσο τις άμεσες όσο και τις έμμεσες διακρίσεις. Σύμφωνα με το ΕΔΔΑ:

«διαφορετική μεταχείριση προσώπων σε σχετικά παρόμοιες καταστάσεις... συνιστά διακριτική μεταχείριση, εάν δεν δικαιολογείται αντικειμενικά και εύλογα, με άλλα λόγια, εάν ο επιδιωκόμενος στόχος δεν είναι θεμιτός ή δεν υφίσταται εύλογη σχέση αναλογικότητας μεταξύ των εφαρμοζόμενων μέσων και του επιδιωκόμενου στόχου»²¹⁸.

Ως εκ τούτου, η δικαιολογημένη διαφορετική μεταχείριση δεν συνιστά διάκριση.

Σύμφωνα με τη νομολογία του ΕΔΔΑ, η διαφορετική μεταχείριση που σχετίζεται με στοιχεία τα οποία θεωρούνται θεμελιώδη για την προστασία της

Προκειμένου να δικαιολογηθεί η διαφορετική μεταχείριση, πρέπει να αποδειχθεί:

- ότι η επίμαχη διάταξη ή πρακτική επιδιώκει θεμιτό σκοπό·
- ότι τα μέσα που επιλέχθηκαν για την επίτευξη του εν λόγω σκοπού (δηλαδή, το μέτρο που είχε ως συνέπεια τη διαφορετική μεταχείριση) είναι αναλογικά και αναγκαία για την επίτευξη του σκοπού.

Προκειμένου να εξακριβωθεί αν η διαφορετική μεταχείριση είναι αναλογική, το δικαστήριο πρέπει να βεβαιωθεί ότι:

- δεν υπάρχει άλλο μέσο για την επίτευξη του σκοπού το οποίο να θίγει λιγότερο το δικαίωμα στην ίση μεταχείριση. Με άλλα λόγια, η μειονεκτική θέση στην οποία περιέρχεται ένα άτομο είναι το χαμηλότερο δυνατό επίπεδο βλάβης που απαιτείται για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού·
- ο προς επίτευξη σκοπός είναι επαρκώς σημαντικός ώστε να δικαιολογεί αυτό το επίπεδο παραβίασης.

²¹⁸ ΕΔΔΑ, *Burden κατά Ηνωμένου Βασιλείου* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 13378/05, 29 Απριλίου 2008, σκέψη 60· ΕΔΔΑ, *Guberina κατά Κροατίας*, προσφυγή αριθ. 23682/13, 22 Μαρτίου 2016, σκέψη 69.

ανθρώπινης αξιοπρέπειας, όπως οι διακρίσεις λόγω φυλής ή εθνοτικής καταγωγής, ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής, είναι δυσκολότερο να δικαιολογηθεί σε σχέση με τη διαφορετική μεταχείριση που σχετίζεται με ευρύτερους κοινωνικοπολιτικούς λόγους, ιδίως όταν έχουν δημοσιονομικές επιπτώσεις. Το ΕΔΔΑ χρησιμοποιεί στο πλαίσιο αυτό τον όρο «περιθώριο εκτίμησης», ο οποίος αναφέρεται στη διακριτική ευχέρεια που διαθέτει το κράτος προκειμένου να προσδιορίσει αν η διαφορετική μεταχείριση είναι δικαιολογημένη. Στις περιπτώσεις στις οποίες το περιθώριο αυτό θεωρείται «στενό», το ΕΔΔΑ προβαίνει σε αυστηρότερο έλεγχο.

3.2. Εφαρμογή της αντικειμενικής δικαιολόγησης στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ

Κύριο σημείο

- Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ, προβλέπεται αντικειμενική δικαιολόγηση για τις έμμεσες διακρίσεις.

Στο δίκαιο της ΕΕ, οι ενωσιακές οδηγίες για την καταπολέμηση των διακρίσεων χρησιμοποιούν παρόμοια διατύπωση όσον αφορά τη δυνατότητα αντικειμενικής δικαιολόγησης ως προς τις έμμεσες διακρίσεις. Σύμφωνα με την οδηγία για τη φυλετική ισότητα:

«[Σ]υντρέχει έμμεση διάκριση όταν μια εκ πρώτης όψεως ουδέτερη διάταξη, κριτήριο ή πρακτική μπορεί να θέσει πρόσωπα συγκεκριμένης φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής σε μειονεκτική θέση συγκριτικά με άλλα πρόσωπα, εκτός εάν η διάταξη, το κριτήριο ή η πρακτική αυτή δικαιολογείται αντικειμενικά από ένα θεμιτό σκοπό και τα μέσα επίτευξης αυτού του σκοπού είναι πρόσφορα και αναγκαία»²¹⁹.

²¹⁹ Οδηγία για τη φυλετική ισότητα, άρθρο 2 παράγραφος 2 στοιχείο β)- οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση, άρθρο 2 παράγραφος 2 στοιχείο β)- οδηγία για την ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών στην πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες, άρθρο 2 στοιχείο β)- οδηγία για την ισότητα των φύλων (αναδιατύπωση), άρθρο 2 παράγραφος 1 στοιχείο β).

Για παράδειγμα, σε υπόθεση που αφορούσε την τοποθέτηση μετρητών κατανάλωσης ηλεκτρικού ρεύματος σε απρόσιτο ύψος²²⁰, το ΔΕΕ έκρινε ότι, για να δικαιολογηθεί αυτή η πρακτική, το αιτούν δικαστήριο θα έπρεπε να εξακριβώσει αν υπήρχαν άλλα πρόσφορα, λιγότερο επιτακτικά μέσα για την επίτευξη των επιδιωκόμενων σκοπών (ασφάλεια του δικτύου μεταφοράς ηλεκτρικής ενέργειας και ορθή μέτρηση της κατανάλωσης ηλεκτρικής ενέργειας). Εάν δεν υπήρχαν άλλα τέτοια μέσα, η επίμαχη πρακτική δεν θα ήταν υπέρμετρη, μόνον εάν προσέβαλλε το δικαίωμα των κατοίκων της συνοικίας να έχουν πρόσβαση στην ηλεκτρική ενέργεια υπό συνθήκες οι οποίες δεν έχουν εξευτελιστικό ή στιγματίζοντα χαρακτήρα και οι οποίες τους επιτρέπουν να ελέγχουν τακτικά την ηλεκτρική ενέργεια που καταναλώνουν.

Στο πλαίσιο της απασχόλησης, το ΔΕΕ έχει επιδείξει διστακτικότητα όσον αφορά την αποδοχή της διαφορετικής μεταχείρισης για λόγους διαχείρισης που σχετίζονται με τις οικονομικές ανησυχίες των εργοδοτών, ενώ είναι περισσότερο πρόθυμο να δεχτεί τη διαφορετική μεταχείριση που εξυπηρετεί ευρύτερους στόχους κοινωνικής πολιτικής και πολιτικής για την απασχόληση με δημοσιονομικές συνέπειες. Σε υποθέσεις που σχετίζονται με τους προαναφερθέντες στόχους, το ΔΕΕ αφήνει στα κράτη μεγάλο «περιθώριο διακριτικής ευχέρειας». Για παράδειγμα, το ΔΕΕ έκρινε ότι ο στόχος της προώθησης των ανώτατων σπουδών²²¹ ή της αντιστάθμισης των μειονεκτημάτων που απορρέουν από τη διακοπή της επαγγελματικής δραστηριότητας λόγω της ανατροφής των τέκνων²²² ήταν θεμιτοί σκοποί που μπορούν να δικαιολογήσουν την έμμεση διάκριση. Αντίθετα, το ΔΕΕ τόνισε ότι ο στόχος περιορισμού των δημοσίων δαπανών δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως δικαιολογία²²³.

Το ΔΕΕ υιοθέτησε παρόμοιες προσεγγίσεις στο πλαίσιο της αρχής της απαγόρευσης των διακρίσεων, όπως κατοχυρώνεται στον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ. Το ΔΕΕ έκρινε ότι διαφορετική μεταχείριση δικαιολογείται εφόσον στηρίζεται σε αντικειμενικό και εύλογο κριτήριο, δηλαδή

220 ΔΕΕ, C-83/14, «*CHEZ Razpredelenie Bulgaria*» AD κατά *Komisija za zashtita ot diskriminatsia* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 16 Ιουλίου 2015 (εξετάζεται αναλυτικά στην ενότητα 2.2.3).

221 ΔΕΕ, C-238/15, *Maria do Céu Bragança Linares Verruga και λοιποί κατά Ministre de l'Enseignement supérieur et de la recherche*, 14 Δεκεμβρίου 2016.

222 ΔΕΕ, C-173/13, *Maurice Leone και Blandine Leone κατά Sceaux, Ministre de la Justice, Caisse nationale de retraite des agents des collectivités locales*, 17 Ιουλίου 2014.

223 ΔΕΕ, συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-4/02 και C-5/02, *Hilde Schönheit κατά Stadt Frankfurt am Main και Silvia Becker κατά Land Hessen*, 23 Οκτωβρίου 2003.

εφόσον σχετίζεται με τον νομίμως επιδιωκόμενο από την επίμαχη νομοθεσία σκοπό, η δε διαφορά αυτή είναι ανάλογη προς τον σκοπό που επιδιώκεται σχετικώς²²⁴.

Παράδειγμα: Το ΔΕΕ παρείχε αναλυτική εξήγηση της έννοιας της αντικειμενικής δικαιολόγησης στην υπόθεση *Bilka - Kaufhaus GmbH κατά Weber Von Hartz*²²⁵. Στη συγκεκριμένη υπόθεση, απασχολούμενη με μειωμένο ωράριο, η οποία είχε αποκλειστεί από το συνταξιοδοτικό σύστημα επιχείρησης του πολυκαταστήματος Bilka, κατήγγειλε ότι ο αποκλεισμός αυτός συνιστούσε έμμεση διάκριση σε βάρος των γυναικών, οι οποίες αποτελούσαν τη συντριπτική πλειονότητα των απασχολουμένων με μειωμένο ωράριο. Το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι η πρακτική αυτή συνιστούσε έμμεση διάκριση, εκτός και αν η διαφορά στην απόλαυση του δικαιώματος μπορούσε να δικαιολογηθεί. Για να είναι δικαιολογημένη, έπρεπε να αποδειχθεί ότι: «[...] τα μέσα που επέλεξε η Bilka ανταποκρίνονται σε πραγματική ανάγκη της επιχείρησης και ότι είναι πρόσφορα αλλά και αναγκαία για την επίτευξη του στόχου που επιδιώκει».

Το πολυκατάστημα Bilka υποστήριξε ότι σκοπός της διαφορετικής μεταχείρισης ήταν να αποθαρρυνθεί η προσφυγή στην απασχόληση με μειωμένο ωράριο και να δοθούν κίνητρα για εργασία πλήρους απασχόλησης, καθώς οι εργαζόμενοι με μειωμένο ωράριο έτειναν να αρνούνται να εργαστούν αργά τα απογεύματα ή τα Σάββατα, δυσχεραίνοντας έτσι την εξασφάλιση της παρουσίας επαρκούς αριθμού εργαζομένων. Το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι ο λόγος αυτός θα μπορούσε να αποτελέσει θεμιτό σκοπό. Ωστόσο, δεν απάντησε στο ερώτημα αν ο αποκλεισμός των εργαζομένων με μειωμένο ωράριο από το συνταξιοδοτικό σύστημα ήταν ανάλογος προς την επίτευξη του εν λόγω σκοπού. Η απαίτηση να είναι «αναγκαία» τα ληφθέντα μέτρα επιβάλλει να αποδεικνύεται ότι δεν υπάρχει εύλογο εναλλακτικό μέσο το οποίο θα έθιγε λιγότερο την αρχή της ίσης μεταχείρισης. Εναπόκειται στο εθνικό δικαστήριο να εφαρμόσει τη νομοθεσία επί των πραγματικών περιστατικών της υπόθεσης.

224 ΔΕΕ, C-356/12, *Wolfgang Glatzel κατά Freistaat Bayern*, 22 Μαΐου 2014.

225 ΔΕΕ, υπόθεση 170/84, *Bilka - Kaufhaus GmbH κατά Karin Weber Von Hartz*, 13 Μαΐου 1986.

3.3. Ειδικοί δικαιολογητικοί λόγοι στο δίκαιο της ΕΕ

Κύρια σημεία

- Το δίκαιο της ΕΕ προβλέπει ειδικές εξαιρέσεις όσον αφορά τις άμεσες διακρίσεις, ανάλογα με το πλαίσιο του τομέα προστασίας.
- Οι ειδικές εξαιρέσεις περιλαμβάνουν:
 - ο την ουσιαστική επαγγελματική προϋπόθεση·
 - ο εξαιρέσεις σε σχέση με θρησκευτικά ιδρύματα·
 - ο εξαιρέσεις που αφορούν ειδικά τις διακρίσεις λόγω ηλικίας.

Όπως αναφέρεται ανωτέρω, οι οδηγίες για την καταπολέμηση των διακρίσεων προβλέπουν συγκεκριμένους δικαιολογητικούς λόγους οι οποίοι επιτρέπουν τη δικαιολόγηση της διαφορετικής μεταχείρισης σε περιορισμένο αριθμό περιπτώσεων. Η εξαίρεση της «ουσιαστικής επαγγελματικής προϋπόθεσης» περιέχεται σε όλες τις οδηγίες²²⁶ (με εξαίρεση την οδηγία για την ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών στην πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες, καθώς δεν έχει σχέση με την απασχόληση). Η εν λόγω προϋπόθεση επιτρέπει στους εργοδότες να επιφυλάσσουν διαφορετική μεταχείριση σε ορισμένα άτομα βάσει κάποιου προστατευόμενου λόγου, όταν ο λόγος αυτός συνδέεται άρρηκτα με την ικανότητα επιτέλεσης μιας συγκεκριμένης εργασίας ή με τα προσόντα που απαιτούνται για την επιτέλεσή της²²⁷. Οι άλλες δύο εξαιρέσεις προβλέπονται μόνο στην οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση (2000/78/ΕΚ)²²⁸: πρώτον, η αποδοχή διακριτικής μεταχείρισης λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων από εργοδότες που είναι οργανώσεις θρησκευτικού χαρακτήρα²²⁹, και, δεύτερον, η αποδοχή διακρίσεων λόγω ηλικίας σε ορισμένες περιπτώσεις²³⁰. Η αυστηρή προσέγγιση που ακολουθεί το ΔΕΕ όσον αφορά την ερμηνεία των εξαιρέσεων ως προς τη διαφορετική

226 Οδηγία για την ισότητα των φύλων (αναδιατύπωση), άρθρο 14 παράγραφος 2· οδηγία για τη φυλετική ισότητα, άρθρο 4· οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση, άρθρο 4 παράγραφος 1.

227 Ο.π.

228 Οδηγία 2000/78/ΕΚ του Συμβουλίου, της 27ης Νοεμβρίου 2000, για τη διαμόρφωση γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία (ΕΕ L 303 της 2.12.2000, σ. 16).

229 Οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση, άρθρο 4 παράγραφος 2.

230 Οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση, άρθρο 6.

μεταχείριση υποδηλώνει ότι κάθε εξαίρεση πρέπει να ερμηνεύεται στενά, καθώς το δικαστήριο δίνει έμφαση στη σημασία των ατομικών δικαιωμάτων που αναγνωρίζει η νομοθεσία της ΕΕ²³¹.

Επιπροσθέτως, το άρθρο 2 παράγραφος 5 της οδηγίας για την ισότητα στην απασχόληση εισήγαγε εξαίρεση από την απαγόρευση των διακρίσεων για λόγους προστασίας της δημόσιας ασφάλειας. Η διάταξη θεσπίστηκε με στόχο να αποτραπεί και να διευθετηθεί τυχόν σύγκρουση ανάμεσα στην αρχή της ίσης μεταχείρισης αφενός, και στην ανάγκη διασφάλισης της δημόσιας τάξης, της ασφάλειας και της υγείας, της πρόληψης των ποινικών παραβάσεων και της προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων και ελευθεριών αφετέρου. Όλοι αυτοί οι παράγοντες είναι απαραίτητοι για τη λειτουργία μιας δημοκρατικής κοινωνίας. Το άρθρο 2 παράγραφος 5 ως εξαίρεση στην αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων πρέπει να ερμηνεύεται συσταλτικά. Το ΔΕΕ έκρινε, για παράδειγμα, ότι μέτρα που αποσκοπούν στην αποτροπή των αεροπορικών ατυχημάτων μέσω του ελέγχου της επάρκειας και της φυσικής κατάστασης των πιλότων, προκειμένου να μην οφείλονται σε ανθρώπινα σφάλματα τέτοιου είδους ατυχήματα, καλύπτονται από το άρθρο 2 παράγραφος 5 της οδηγίας. Ωστόσο, διαπίστωσε ότι διάταξη που απαγορεύει στους πιλότους να συνεχίζουν να εργάζονται μετά την ηλικία των 60 ήταν δυσανάλογη²³². Έκρινε επίσης ότι διάταξη η οποία προβλέπει το 68ο έτος ως ανώτατο όριο ηλικίας για την άσκηση της δραστηριότητας του συμβεβλημένου οδοντιάτρου στο πλαίσιο του εκ του νόμου συστήματος ασφάλισης υγείας μπορεί να θεωρηθεί συμβατή με το άρθρο 2 παράγραφος 5 της οδηγίας, εάν αποσκοπεί στην αποτροπή του κινδύνου σοβαρής διατάραξης της οικονομικής ισορροπίας του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης, προκειμένου να επιτευχθεί υψηλό επίπεδο προστασίας της υγείας²³³.

3.3.1. Ουσιαστική επαγγελματική προϋπόθεση

Σύμφωνα με τις οδηγίες για την καταπολέμηση των διακρίσεων, στον βαθμό που αφορούν τον τομέα της απασχόλησης:

231 Βλ., για παράδειγμα, ΔΕΕ, υπόθεση 222/84, *Johnston κατά Chief Constable of the Royal Ulster Constabulary*, 15 Μαΐου 1986, σκέψη 36.

232 ΔΕΕ, C-447/09, *Reinhard Prigge και λοιποί κατά Deutsche Lufthansa AG* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 13 Σεπτεμβρίου 2011 (εξετάζεται στην ενότητα 3.3.3).

233 ΔΕΕ, C-341/08, *Domnica Petersen κατά Berufungsausschuss für Zahnärzte für den Bezirk Westfalen-Lippe* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 12 Ιανουαρίου 2010, σκέψεις 60-64.

«Τα κράτη μέλη μπορούν να προβλέπουν ότι η διαφορετική μεταχείριση που βασίζεται σε ένα χαρακτηριστικό σχετικό με [τον προστατευόμενο λόγο] δεν συνιστά διάκριση όταν, λόγω της φύσης των συγκεκριμένων επαγγελματικών δραστηριοτήτων ή λόγω του πλαισίου εντός του οποίου αυτές διεξάγονται, ένα τέτοιου είδους χαρακτηριστικό αποτελεί ουσιαστική και καθοριστική επαγγελματική προϋπόθεση, υπό τον όρο ότι ο στόχος είναι θεμιτός και η προϋπόθεση είναι ανάλογη»²³⁴.

Η δικαιολόγηση αυτή επιτρέπει στους εργοδότες να επιφυλάσσουν διαφορετική μεταχείριση σε άτομα λόγω κάποιου προστατευόμενου χαρακτηριστικού, όταν το εν λόγω χαρακτηριστικό συνδέεται άμεσα με την καταλληλότητα ή την ικανότητα επιτέλεσης των καθηκόντων που απαιτεί μια συγκεκριμένη θέση εργασίας.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Mario Vital Pérez κατά Ayuntamiento de Oviedo*²³⁵ (η οποία εξετάζεται στην [ενότητα 5.5](#)), η διαφορά αφορούσε το όριο ηλικίας των 30 ετών για την πρόσληψη αστυνομικών της τοπικής αστυνομίας. Το ΔΕΕ επιβεβαίωσε ότι οι ιδιαίτερες σωματικές ικανότητες μπορούν να θεωρηθούν «ουσιαστική και καθοριστική επαγγελματική προϋπόθεση» υπό την έννοια του άρθρου 4 παράγραφος 1 της οδηγίας για την ισότητα στην απασχόληση (2000/78/ΕΚ). Επιπλέον, επισήμανε ότι «οι ιδιαίτερες σωματικές ικανότητες αποτελούν χαρακτηριστικό που συνδέεται με την ηλικία»²³⁶. Ωστόσο, στη συγκεκριμένη υπόθεση το ΔΕΕ έκρινε ότι το όριο ηλικίας ήταν δυσανάλογο²³⁷.

²³⁴ Οδηγία για την ισότητα των φύλων (αναδιατύπωση), άρθρο 14 παράγραφος 2· οδηγία για τη φυλετική ισότητα, άρθρο 4· οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση, άρθρο 4 παράγραφος 1.

²³⁵ ΔΕΕ, C-416/13, *Mario Vital Pérez κατά Ayuntamiento de Oviedo*, 13 Νοεμβρίου 2014.

²³⁶ Ο.π., σκέψη 37.

²³⁷ Όσον αφορά το σκεπτικό του ΔΕΕ, βλ. [ενότητα 5.5](#). Πρβλ. ΔΕΕ, C-229/08, *Colin Wolf κατά Stadt Frankfurt am Main* [τμήμα μεζονος συνθέσεως], 12 Ιανουαρίου 2010, σκέψη 40 όπου το ΔΕΕ έκρινε δεκτό το ανώτατο όριο ηλικίας των 30 ετών για την πρόσληψη υπηρετούντων στην πρώτη γραμμή. Το ΔΕΕ έκρινε ότι οι φυσικές ικανότητες είναι χαρακτηριστικό συνδεόμενο με την ηλικία και συνιστούν εν προκειμένω ουσιαστική και καθοριστική επαγγελματική προϋπόθεση, διότι τα καθήκοντα πρώτης γραμμής απαιτούν ιδιαίτερα υψηλών προδιαγραφών σωματικές ικανότητες. Πρβλ. επίσης ΔΕΕ, C-258/15, *Gorka Salaberria Sorondo κατά Academia Vasca de Policía y Emergencias* [τμήμα μεζονος συνθέσεως], 15 Νοεμβρίου 2016 (εξετάζεται στην [ενότητα 5.5](#)) στην οποία το ΔΕΕ έκρινε ότι το όριο ηλικίας των 35 ετών για την πρόσληψη αστυνομικού υπαλλήλου δεν συνιστούσε διακριτική μεταχείριση.

Στην παρέκκλιση που συνδέεται με την ουσιαστική επαγγελματική προϋπόθεση υπάγονται πολύ συγκεκριμένα επαγγέλματα: στην υπόθεση *Επιτροπή κατά Γερμανίας*, το ΔΕΕ, βασιζόμενο σε έρευνα της Επιτροπής για το εύρος της παρέκκλισης όσον αφορά τις διακρίσεις λόγω φύλου, παρέθεσε συγκεκριμένα επαγγέλματα στα οποία θα μπορούσε ενδεχομένως να εφαρμοστεί η εξαίρεση²³⁸. Ιδιαίτερη προσοχή δόθηκε στα καλλιτεχνικά επαγγέλματα όπου απαιτούνται ενδεχομένως ιδιαίτερα χαρακτηριστικά γνωρίσματα τα οποία διαθέτουν εκ φύσεως τα άτομα, όπως όταν απαιτείται από μια γυναίκα τραγουδίστρια να ταιριάζει σε ένα συγκεκριμένο στυλ ερμηνείας, από έναν νεαρό ηθοποιό να υποδυθεί έναν συγκεκριμένο ρόλο, από έναν αρτιμελή χορευτή να χορέψει ή όταν αναζητούνται άνδρες ή γυναίκες για συγκεκριμένους τύπους επιδείξεων μόδας. Ωστόσο, σκοπός του ΔΕΕ δεν ήταν να παραθέσει εξαντλητικό κατάλογο τέτοιου είδους επαγγελμάτων. Άλλα παραδείγματα είναι ενδεχομένως η απασχόληση ατόμου κινεζικής εθνοτικής καταγωγής σε κινεζικό εστιατόριο, προκειμένου να διατηρηθεί ο αυθεντικός του χαρακτήρας ή η απασχόληση γυναικών σε γυμναστήρια αποκλειστικά για γυναίκες.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Επιτροπή κατά Γαλλίας*²³⁹, το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι σε ορισμένες περιστάσεις δεν είναι παράνομη η προτίμηση κατά κύριο λόγο ανδρών υποψηφίων σε φυλακές ανδρών και γυναικών υποψηφίων σε φυλακές γυναικών. Ωστόσο, η εξαίρεση αυτή μπορεί να εφαρμοστεί μόνο για θέσεις εργασίας οι οποίες αφορούν καθήκοντα για την επιτέλεση των οποίων έχει σημασία το φύλο του εργαζομένου. Στη συγκεκριμένη υπόθεση, οι γαλλικές αρχές ήθελαν να καλύψουν συγκεκριμένο ποσοστό θέσεων απασχόλησης με άνδρες υποψήφιους, καθώς ήταν πιθανό να προκύψει η ανάγκη προσφυγής στη βία για την αναχαίτιση πιθανών ταραχοποιών στοιχείων, σε συνδυασμό με άλλα καθήκοντα για την επιτέλεση των οποίων κρίνονταν καταλληλότεροι άνδρες εργαζόμενοι. Παρότι το ΔΕΕ δέχθηκε καταρχήν τα επιχειρήματα, οι γαλλικές αρχές δεν μπόρεσαν να ικανοποιήσουν την απαίτηση περί διαφάνειας όσον αφορά τις συγκεκριμένες δραστηριότητες που έπρεπε να επιτελεστούν μόνο από άνδρες υποψήφιους· γενικεύσεις περί καταλληλότητας του φύλου δεν αρκούν.

238 ΔΕΕ, υπόθεση 248/83, *Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων κατά Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας*, 21 Μαΐου 1985.

239 ΔΕΕ, υπόθεση 318/86, *Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων κατά Γαλλικής Δημοκρατίας*, 30 Ιουνίου 1988.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Johnston κατά Chief Constable of the Royal Ulster Constabulary*²⁴⁰, γυναίκα αστυνομικός στη Βόρεια Ιρλανδία κατήγγειλε ότι η σύμβασή της δεν ανανεώθηκε. Ο Chief Constable το δικαιολόγησε αυτό με βάση το γεγονός ότι οι γυναίκες αστυνομικοί δεν εκπαιδεύονταν στη χρήση πυροβόλων όπλων για τον λόγο ότι «σε κατάσταση σοβαρών εσωτερικών ταραχών, η οπλοφορία των γυναικών αστυνομικών μπορεί να δημιουργήσει πρόσθετους κινδύνους επιθέσεων κατ' αυτών και μπορεί, ως εκ τούτου, να είναι αντίθετη προς τις απαιτήσεις της δημόσιας ασφάλειας». Το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι ο κίνδυνος για την ασφάλεια, ο οποίος θα πρέπει ασφαλώς να λαμβάνεται υπόψη, αφορά εξίσου τους άνδρες και τις γυναίκες και ότι οι γυναίκες δεν διατρέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο. Δεν μπορεί να δικαιολογηθεί διαφορετική μεταχείριση επειδή η κοινή γνώμη απαιτεί την προστασία των γυναικών, εκτός και αν η δικαιολόγηση άπτεται βιολογικών παραγόντων που σχετίζονται ειδικά με τη γυναικεία φύση, όπως η προστασία του παιδιού κατά την εγκυμοσύνη.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Mahlburg κατά Land Mecklenburg-Vorpommern*²⁴¹, απορρίφθηκε η αίτηση υποψηφιότητας της προσφεύγουσας, η οποία ήταν έγκυος, για θέση νοσηλεύτριας αορίστου χρόνου στο πλαίσιο της οποίας θα έπρεπε να δουλεύει πολλές ώρες σε χειρουργεία. Ο λόγος για την απόρριψη της αίτησής της ήταν ότι θα μπορούσε να προκληθεί βλάβη στο παιδί λόγω της έκθεσής του σε επιβλαβείς ουσίες στο χειρουργείο. Το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι, καθώς η θέση εργασίας ήταν αορίστου χρόνου, ο αποκλεισμός της προσφεύγουσας από τη θέση αυτή ήταν δυσανάλογος, δεδομένου ότι η αδυναμία της να εργαστεί στο χειρουργείο ήταν μόνο προσωρινή. Παρότι οι περιορισμοί όσον αφορά τις συνθήκες εργασίας των εγκύων γυναικών ήταν αποδεκτοί, οι περιορισμοί αυτοί έπρεπε να αφορούν αυστηρά τα καθήκοντα που μπορούσαν να βλάψουν την προσφεύγουσα και δεν μπορούσαν να συνεπάγονται πλήρη αποκλεισμό της από τη θέση εργασίας.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Asma Bougnaoui και ADDH κατά Micropole SA*²⁴² (η οποία εξετάζεται στην [ενότητα 5.8](#)), το ΔΕΕ έκρινε ότι η αμφίση με μουσουλμανική μαντίλα στην εργασία μπορεί να θεωρηθεί ουσιαστική και καθοριστική επαγγελματική προϋπόθεση. Το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι

240 ΔΕΕ, υπόθεση 222/84, *Marguerite Johnston κατά Chief Constable of the Royal Ulster Constabulary*, 15 Μαΐου 1986.

241 ΔΕΕ, C-207/98, *Mahlburg κατά Land Mecklenburg-Vorpommern*, 3 Φεβρουαρίου 2000.

242 ΔΕΕ, C-188/15, *Asma Bougnaoui και Association de défense des droits de l'homme (ADDH) κατά Micropole SA* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 14 Μαρτίου 2017.

η απαίτηση της οδηγίας για την ισότητα στην απασχόληση να είναι δικαιολογημένος ένας κανόνας που εισάγει διακρίσεις πληρούται μόνον εάν ο εν λόγω κανόνας υπαγορεύεται αντικειμενικά από τη φύση ή τις συνθήκες ασκήσεως της επίμαχης επαγγελματικής δραστηριότητας. Ως εκ τούτου, η εξαίρεση δεν καλύπτει υποκειμενικές εκτιμήσεις, όπως τη βούληση του εργοδότη να λάβει υπόψη το ιδιαίτερο αίτημα του πελάτη ο οποίος δεν επιθυμεί να εξυπηρετείται από εργαζόμενη η οποία φορά μουσουλμανική μαντίλα.

Παράδειγμα: Σε υπόθεση²⁴³ που εκδικάστηκε σε αυστριακό δικαστήριο, ένας άνδρας γυναικολόγος κατήγγειλε τους κανόνες που διέπουν τη διαδικασία σύναψης σύμβασης με το εκ του νόμου σύστημα ασφάλισης υγείας. Το εν λόγω σύστημα προέβλεπε την αυτόματα χορήγηση στις γυναίκες υποψήφιες 10 % περισσότερων μορίων στο πλαίσιο της διαδικασίας επιλογής. Ο προσφεύγων υποστήριξε ότι, παρότι έλαβε τον μέγιστο αριθμό μορίων σε όλες τις κατηγορίες, κατατάχθηκε στην τρίτη θέση της λίστας λόγω των επιπλέον μορίων που είχαν λάβει οι γυναίκες γιατροί. Το Ανώτατο Δικαστήριο της Αυστρίας, λαμβάνοντας υπόψη τις περιστάσεις της υπόθεσης, έκρινε ότι το φύλο αποτελούσε ουσιαστική επαγγελματική προϋπόθεση, δεδομένου ότι ο αριθμός των γυναικών γυναικολόγων ήταν ανεπαρκής (μόνο το 23 % του συνόλου των γυναικολόγων ήταν γυναίκες) και ορισμένοι ασθενείς προτιμούν γυναίκα γιατρό.

Η αιτιολογική σκέψη 18 του προοιμίου της οδηγίας για την ισότητα στην απασχόληση εμπεριέχει μια πιο συγκεκριμένη έκφραση της εξαίρεσης της ουσιαστικής επαγγελματικής προϋπόθεσης για ορισμένες δημόσιες υπηρεσίες επιφορτισμένες με την προστασία και την ασφάλεια. Η εξαίρεση αυτή καθαυτή δεν αποτελεί διακριτή εξαίρεση, αλλά θα πρέπει μάλλον να θεωρηθεί ότι καθιστά ρητή μία από τις συνέπειες της εξαίρεσης της ουσιαστικής επαγγελματικής προϋπόθεσης σε συγκεκριμένο πλαίσιο:

«Η οδηγία αυτή, ιδίως, δεν έχει ως αποτέλεσμα να επιβάλλει στις ένοπλες δυνάμεις καθώς και στις αστυνομικές και σωφρονιστικές υπηρεσίες ή τις υπηρεσίες εκτάκτων αναγκών να προσλαμβάνουν ή να διατηρούν σε θέση απασχόλησης, πρόσωπα χωρίς την απαιτούμενη επαγγελματική επάρκεια, για την άσκηση όλων των καθηκόντων στα

243 Αυστρία, Συνταγματικό Δικαστήριο της Αυστρίας, [V 54/2014-20](#), 9 Δεκεμβρίου 2014.

οποία ενδέχεται να κληθούν, λαμβάνοντας υπόψη το θεμιτό στόχο να διατηρηθεί η επιχειρησιακή ετοιμότητα των υπηρεσιών αυτών»²⁴⁴.

Κατά γενικό κανόνα, αυτό μπορεί να ισχύει σε περιπτώσεις άρνησης πρόσληψης προσώπων από ορισμένη ηλικία και άνω ή με αναπηρία σε ορισμένες θέσεις απασχόλησης οι οποίες θεωρούνται ιδιαίτερα απαιτητικές από σωματικής άποψης. Στο πλαίσιο αυτό, το άρθρο 3 παράγραφος 4 της οδηγίας προβλέπει ότι τα κράτη μέλη μπορούν να εξαιρούν ρητά τις ένοπλες δυνάμεις από την εφαρμογή των διατάξεών της. Παρότι η διάταξη αυτή δεν περιέχεται στην οδηγία για την ισότητα των φύλων (αναδιατύπωση), είναι δυνατόν να αντιληφθεί κανείς πώς μπορεί να λειτουργεί στην πράξη μέσα από την εξέταση δύο υποθέσεων που αφορούν διακρίσεις λόγω φύλου στις ένοπλες δυνάμεις. Οι υποθέσεις αυτές εξετάστηκαν στο πλαίσιο του άρθρου 2 παράγραφος 2 της οδηγίας για την ίση μεταχείριση, που προέβλεπε το κριτήριο δικαιολόγησης της «πραγματικής επαγγελματικής προϋπόθεσης» το οποίο θεσπίζεται πλέον με το άρθρο 14 παράγραφος 2 της οδηγίας για την ισότητα των φύλων (αναδιατύπωση).

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Angela Maria Sirdar κατά The Army Board και Secretary of State for Defence*²⁴⁵, η ενάγουσα είχε εργαστεί ως μαγείρισσα σε μονάδα καταδρομών. Απολύθηκε λόγω περικοπών των στρατιωτικών δαπανών στο πλαίσιο της αρχής της «διαλειτουργικότητας» για τις μονάδες καταδρομών. Βάσει της αρχής της «διαλειτουργικότητας», κάθε άτομο πρέπει να είναι σε θέση, λόγω έλλειψης προσωπικού, να υπηρετεί σε μάχιμη θέση. Το ΔΕΕ αποδέχθηκε ότι είναι δικαιολογημένη η ύπαρξη μονάδων καταδρομών αποτελούμενων μόνον από άνδρες προκειμένου να διασφαλίζεται το αξιόμαχο και ότι η αρχή της διαλειτουργικότητας αποκλείει επομένως τις γυναίκες. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι οι καταδρομείς αποτελούν ολιγάριθμο, εξειδικευμένο σώμα που μάχεται συνήθως στην πρώτη γραμμή. Το ΔΕΕ έκρινε ότι ο κανόνας είναι απαραίτητος για την επίτευξη του σκοπού της διασφάλισης του αξιόμαχου.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Kreil κατά Bundesrepublik Deutschland*²⁴⁶, η ενάγουσα είχε υποβάλει αίτηση για να εργαστεί ως ηλεκτρολόγος μηχανικός στις ένοπλες δυνάμεις. Ωστόσο, η αίτησή της για τη

244 Οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση 2000/78/ΕΚ (ΕΕ L 303 της 2.12.2000, σ. 17).

245 ΔΕΕ, C-273/97, *Angela Maria Sirdar κατά The Army Board και Secretary of State for Defence*, 26 Οκτωβρίου 1999.

246 ΔΕΕ, C-285/98, *Tanja Kreil κατά Bundesrepublik Deutschland*, 11 Ιανουαρίου 2000.

συγκεκριμένη θέση απορρίφθηκε, δεδομένου ότι οι γυναίκες αποκλείονται από τις στρατιωτικές θέσεις που συνεπάγονται τη χρήση όπλων και μπορούν να συμμετέχουν μόνο στις υγειονομικές υπηρεσίες και στα σώματα στρατιωτικής μουσικής των ενόπλων δυνάμεων. Το ΔΕΕ έκρινε ότι ο αποκλεισμός αυτός είναι υπερβολικά ευρύς, καθώς εφαρμόζεται σε όλες σχεδόν τις στρατιωτικές θέσεις, απλώς και μόνον επειδή οι γυναίκες που κατέχουν τις εν λόγω θέσεις μπορεί να χρειαστεί κάποια στιγμή να χρησιμοποιήσουν όπλα. Κάθε δικαιολόγηση θα πρέπει να συνδέεται στενότερα με τα καθήκοντα που επιτελούνται συνήθως σε κάθε συγκεκριμένη θέση εργασίας. Η αξιοπιστία της δικαιολόγησης που προέβαλε η κυβέρνηση αμφισβητήθηκε επίσης για τον λόγο ότι, ακόμη και για τις θέσεις στις οποίες γίνονταν δεκτές γυναίκες, εξακολουθούσε να είναι υποχρεωτική η μύησή τους στον χειρισμό των όπλων για λόγους αυτοάμυνας ή προστασίας τρίτων. Ως εκ τούτου, το μέτρο δεν ήταν ανάλογο προς τον επιδιωκόμενο σκοπό. Επιπλέον, δεν θα πρέπει να γίνονται διακρίσεις μεταξύ γυναικών και ανδρών με βάση την αιτιολογία ότι οι γυναίκες χρειάζονται μεγαλύτερη προστασία, εκτός εάν οι διακρίσεις σχετίζονται με παράγοντες που αφορούν ειδικά την κατάσταση των γυναικών, όπως η ανάγκη προστασίας κατά τη διάρκεια της εγκυμοσύνης.

Η δικαιολόγηση των διακρίσεων λόγω φύλου με επίκληση της αποτελεσματικότητας ή της αποδοτικότητας της παροχής συγκεκριμένων υπηρεσιών ασφάλειας ή έκτακτης ανάγκης ενδέχεται να καταστεί δυσχερέστερη με την πάροδο του χρόνου και την εξέλιξη των ρόλων των φύλων και των κοινωνικών στάσεων. Υπό το πρίσμα αυτό, τα κράτη μέλη υποχρεούνται να επανεξετάζουν περιοδικά τα μέτρα που επιβάλλουν περιορισμούς²⁴⁷.

3.3.2. Θρησκευτικά ιδρύματα

Η οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση επιτρέπει ειδικά στις ενώσεις των οποίων η δεοντολογία εδράζεται στο «θρήσκευμα» ή στις «πεποιθήσεις» να επιβάλλουν ορισμένους όρους στους εργαζομένους. Το άρθρο 4 παράγραφος 2 της οδηγίας ορίζει ότι δεν τίγεται «το δικαίωμα των εκκλησιών και των λοιπών δημόσιων ή ιδιωτικών ενώσεων των οποίων η δεοντολογία εδράζεται στο θρήσκευμα ή στις πεποιθήσεις [...] να απαιτούν από τα πρόσωπα που εργάζονται για λογαριασμό τους στάση καλής πίστωσης και συμμόρφωσης

247 Οδηγία για την ισότητα των φύλων (αναδιατύπωση), άρθρο 31 παράγραφος 3.

προς την δεοντολογία τους». Επιπλέον, οι εργοδότες που έχουν σχέση με θρησκευτικές ενώσεις ενδέχεται να εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του κριτηρίου δικαιολόγησης της «ουσιαστικής επαγγελματικής προϋπόθεσης», γεγονός που επιτρέπει τη διαφορετική μεταχείριση λόγω των θρησκευτικών αρχών της εκάστοτε ένωσης.

Ως εκ τούτου, το άρθρο 4 παράγραφοι 1 και 2 επιτρέπει σε ενώσεις, όπως οι εκκλησίες, να αρνούνται, για παράδειγμα, να απασχολούν γυναίκες ως ιερείς ή πάστορες σε περίπτωση που αυτό έρχεται σε αντίθεση με τη δεοντολογία του συγκεκριμένου θρησκευάτος. Παρότι το ΔΕΕ δεν είχε ακόμη την ευκαιρία να αποφανθεί επί της ερμηνείας της ανωτέρω διάταξης, η εν λόγω διάταξη εφαρμόστηκε σε εθνικό επίπεδο. Ακολουθούν δύο υποθέσεις που σχετίζονται με την επίκληση αυτού του κριτηρίου για τη δικαιολόγηση διαφορετικής μεταχείρισης για λόγους θρησκευάτος/πεποιθήσεων.

Παράδειγμα: Σε υπόθεση που εισήχθη ενώπιον των γερμανικών δικαστηρίων²⁴⁸, εργαζόμενος σε κέντρο παιδικής φροντίδας το οποίο τελούσε υπό τη διαχείριση Καθολικής ένωσης απολύθηκε, επειδή εγκατέλειψε την Καθολική Εκκλησία. Το ομοσπονδιακό δικαστήριο εργατικών διαφορών αποφάνθηκε ότι ο προσφεύγων είχε παραβεί την υποχρέωση πίστης. Παρότι η εργασία του δεν ήταν θρησκευτικής φύσης, το θρήσκευμά του και οι πεποιθήσεις του αποτελούσαν ουσιώδη, θεμιτή και δικαιολογημένη επαγγελματική απαίτηση.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Amicus*²⁴⁹, τα δικαστήρια του Ηνωμένου Βασιλείου κλήθηκαν να αποφανθούν σχετικά με τη συμβατότητα της νομοθεσίας με την οποία μεταφέρθηκε στο εθνικό δίκαιο ο δικαιολογητικός λόγος που στηρίζεται στην ουσιαστική επαγγελματική προϋπόθεση όσον αφορά τις θρησκευτικές ενώσεις-εργοδότες με την οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση. Η απόφαση τόνιζε ότι οποιαδήποτε εξαίρεση από την αρχή της ίσης μεταχείρισης θα πρέπει να ερμηνεύεται στενά. Η διατύπωση της εθνικής νομοθεσίας επιτρέπει τη διαφορετική μεταχείριση στις περιπτώσεις στις οποίες η απασχόληση εξυπηρετεί «τους σκοπούς οργανωμένης θρησκείας» και επισημάνθηκε ότι αυτή η διατύπωση είναι πολύ περισσότερο περιοριστική σε σχέση με τη φράση «για τους σκοπούς

248 Γερμανία, Ομοσπονδιακό Δικαστήριο Εργατικών Διαφορών, 2 AZR 579/12, 25 Απριλίου 2013.

249 Ηνωμένο Βασίλειο, High Court (Ανώτατο Δικαστήριο Ηνωμένου Βασιλείου), *Amicus MSF Section, R (κατόπιν προσφυγής του) κατά Secretary of State for Trade and Industry* [2004] EWHC 860 (Admin), 26 Απριλίου 2004.

θηρσκευτικής ένωσης». Κατά συνέπεια, το δικαστήριο συμφώνησε με τις προτάσεις της κυβέρνησης ότι η εξαίρεση αυτή θα εφαρμοζόταν σε πολύ περιορισμένο αριθμό θέσεων απασχόλησης σχετιζόμενων με την προώθηση ή την εκπροσώπηση της θρησκείας, όπως οι θέσεις των ιερέων. Η εν λόγω εξαίρεση δεν επιτρέπει σε θρησκευτικές ενώσεις, όπως τα θρησκευτικά σχολεία ή οι θρησκευτικοί οίκοι ευγηρίας, να υποστηρίζουν ότι η θέση του καθηγητή (που προορίζεται για εκπαιδευτικούς σκοπούς) ή του νοσηλευτή (που προορίζεται για σκοπούς υγειονομικής περίθαλψης) εμπίπτει στο πεδίο του «σκοπού οργανωμένης θρησκείας».

3.3.3. Εξαιρέσεις με βάση την ηλικία

Το άρθρο 6 της οδηγίας για την ισότητα στην απασχόληση (2000/78/ΕΚ)²⁵⁰ προβλέπει δύο χωριστές περιπτώσεις δικαιολογημένης διαφορετικής μεταχείρισης λόγω ηλικίας.

Το άρθρο 6 παράγραφος 1 επιτρέπει τη διακριτική μεταχείριση λόγω ηλικίας εφόσον δικαιολογείται από «θεμιτούς στόχους της πολιτικής στον τομέα της απασχόλησης, της αγοράς εργασίας και της επαγγελματικής κατάρτισης», υπό την προϋπόθεση ότι πληροί το κριτήριο της αναλογικότητας. Παρέχεται ένας περιορισμένος αριθμός παραδειγμάτων όπου επιτρέπεται η διαφορετική μεταχείριση: το άρθρο 6 παράγραφος 1 στοιχείο β) επιτρέπει «τον καθορισμό ελάχιστων όρων ηλικίας, επαγγελματικής εμπειρίας ή αρχαιότητας στην απασχόληση για την πρόσβαση στην απασχόληση». Ωστόσο, ο κατάλογος αυτός δεν είναι εξαντλητικός και θα μπορούσε, συνεπώς, να διευρυνθεί κατά περίπτωση.

Το ΔΕΕ έχει επανειλημμένως αποφανθεί ότι τα κράτη μέλη διαθέτουν ευρύ περιθώριο εκτιμήσεως στην επιλογή όχι μόνον της επιδίωξης ενός συγκεκριμένου σκοπού, μεταξύ άλλων, στον τομέα της κοινωνικής πολιτικής και της πολιτικής απασχολήσεως, αλλά και στον καθορισμό των μέτρων μέσω των οποίων μπορεί να επιτευχθεί ο σκοπός αυτός²⁵¹. Το ΔΕΕ δέχτηκε διάφορους σκοπούς που μπορούν να επικαλεσθούν τα καθ' ύλην κράτη, τόνισε, ωστόσο, ότι, για να είναι θεμιτοί οι στόχοι κοινωνικής πολιτικής και πολιτικής απασχόλησης,

²⁵⁰ Οδηγία 2000/78/ΕΚ του Συμβουλίου, της 27ης Νοεμβρίου 2000, για τη διαμόρφωση γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία (ΕΕ L 303 της 2.12.2000, σ. 16).

²⁵¹ ΔΕΕ, συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-501/12 έως C-506/12, C-540/12 και C-541/12, *Thomas Specht και λοιποί κατά Land Berlin και Bundesrepublik Deutschland*, 19 Ιουνίου 2014, σκέψη 46.

πρέπει να έχουν «χαρακτήρα γενικού συμφέροντος»²⁵². Για παράδειγμα, αναγνώρισε ότι η επίτευξη «του στόχου που συνίσταται στη δημιουργία μιας ισόρροπης ηλικιακής διάρθρωσης, με σκοπό τη διευκόλυνση του προγραμματισμού των αποχωρήσεων από την υπηρεσία, τη διασφάλιση της προαγωγής των δημόσιων υπαλλήλων, και μάλιστα των νεότερων σε ηλικία, και την αποφυγή των ένδικων διαφορών που θα μπορούσαν ενδεχομένως να ανακύψουν λόγω της συνταξιοδότησης» ήταν θεμιτός στόχος πολιτικής²⁵³. Σε υπόθεση που αφορούσε την υποχρεωτική συνταξιοδότηση πανεπιστημιακών λεκτόρων, έκρινε ότι στους θεμιτούς στόχους θα μπορούσε να περιλαμβάνεται ο στόχος της διασφάλισης ορισμένου ποιοτικού επιπέδου της εκπαίδευσης και της βέλτιστης κατανομής των καθηγητικών θέσεων μεταξύ των γενιών²⁵⁴. Στην υπόθεση *Abercrombie & Fitch Italia Srl*²⁵⁵, το ΔΕΕ εξέτασε εάν η χρήση συμβάσεων μηδενικού ωραρίου για εργαζομένους ηλικίας κάτω των 25 ετών και η διάταξη περί αυτοδίκαιης λύσης της σύμβασης με τη συμπλήρωση του 25ου έτους ηλικίας του εργαζομένου συνιστούσαν παράνομη διάκριση βάσει ηλικίας. Το δικαστήριο αποφάνθηκε ότι η επίμαχη διάταξη δεν αντίκειται στις ενωσιακές διατάξεις δεδομένου ότι επεδίωκε θεμιτό σκοπό της πολιτικής στον τομέα της απασχόλησης και της αγοράς εργασίας και τα μέσα για την επίτευξη του σκοπού αυτού είναι πρόσφορα και αναγκαία. Στην υπόθεση *Kleinstauber κατά Mars GmbH*²⁵⁶, το ΔΕΕ έκρινε ότι η μέθοδος υπολογισμού σε περίπτωση πρόωρης συνταξιοδότησης ενός εργαζομένου μερικής απασχόλησης δεν συνιστούσε διάκριση. Το ΔΕΕ επισήμανε επίσης ότι δεν θα μπορούσε να υπάρξει κάποιο κίνητρο για την παραμονή στην επιχείρηση μέχρι τη νόμιμη ηλικία της συνταξιοδότησεως χωρίς να χορηγηθεί στον εργαζόμενο ένα πλεονέκτημα σε σχέση με τον εργαζόμενο που αποχωρεί από την επιχείρηση πρόωρα. Διαπίστωσε ότι τέτοιοι σκοποί, οι οποίοι τείνουν στην εξισορρόπηση των εμπλεκόμενων συμφερόντων, για λόγους που ανάγονται στην πολιτική που εφαρμόζεται στον τομέα της απασχολήσεως και της κοινωνικής προστασίας, προκειμένου να διασφαλισθούν οι επαγγελματικές συνταξιοδοτικές παροχές, μπορούν να θεωρηθούν ως σκοποί γενικού συμφέροντος.

252 ΔΕΕ, C-388/07, *The Queen, κατόπιν αιτήσεως των The Incorporated Trustees of the National Council for Ageing (Age Concern England) κατά Secretary of State for Business, Enterprise and Regulatory Reform*, 5 Μαρτίου 2009, σκέψη 46.

253 ΔΕΕ, συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-159/10 και C-160/10, *Gerhard Fuchs και Peter Köhler κατά Land Hessen*, 21 Ιουλίου 2011, σκέψη 60.

254 ΔΕΕ, συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-250/09 και C-268/09, *Vasil Ivanov Georgiev κατά Tehnicheski universitet – Sofia, filial Plovdiv*, 18 Νοεμβρίου 2010, σκέψη 52.

255 ΔΕΕ, C-143/16, *Abercrombie & Fitch Italia Srl κατά Antonino Bordonaro*, 19 Ιουλίου 2017.

256 ΔΕΕ, C-354/16, *Ute Kleinstauber κατά Mars GmbH*, 13 Ιουλίου 2017.

Το άρθρο 6 παράγραφος 2 επιτρέπει τις διακρίσεις λόγω ηλικίας όσον αφορά την πρόσβαση στις παροχές των επαγγελματικών συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης, χωρίς να απαιτεί την πλήρωση του κριτηρίου της αναλογικότητας. Το ΔΕΕ τόνισε ότι η εξαιρέση που προβλέπεται στο άρθρο 6 παράγραφος 2 πρέπει να ερμηνεύεται συσταλτικώς²⁵⁷ και διαπίστωσε ότι η κλιμάκωση των συνταξιοδοτικών εισφορών ανάλογα με την ηλικία δεν εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής αυτής της διάταξης²⁵⁸.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *David Hütter κατά Technische Universität Graz*²⁵⁹, ζητήθηκε από το ΔΕΕ να εξετάσει προδικαστικό ερώτημα που αφορούσε αυστριακή νομοθετική διάταξη σύμφωνα με την οποία η εργασιακή εμπειρία που αποκτάται πριν από τη συμπλήρωση του 18ου έτους της ηλικίας δεν δύναται να λαμβάνεται υπόψη κατά τον καθορισμό της αμοιβής. Ο κ. Hütter και μία συνάδελφός του πραγματοποίησαν περίοδο μαθητείας στο Technische Universität Graz (TUG) το οποίο, μετά την ολοκλήρωση της μαθητείας τους, τους πρόσφερε τρίμηνη σύμβαση εργασίας. Βάσει της εν λόγω νομοθετικής διάταξης, η αμοιβή του κ. Hütter, ο οποίος είχε μόλις συμπληρώσει το 18ο έτος της ηλικίας του, καθορίστηκε βάσει της εργασιακής πείρας διάρκειας 6,5 μηνών που είχε αποκτήσει, ενώ η αμοιβή της συνάδελφου του, η οποία ήταν 22 μήνες μεγαλύτερη, καθορίστηκε βάσει της εμπειρίας διάρκειας 28,5 μηνών που είχε αποκτήσει. Ως αποτέλεσμα, προέκυψε διαφορά στις μηνιαίες αμοιβές τους, παρότι είχαν και οι δύο παρόμοια επίπεδα πείρας. Το ΔΕΕ δέχθηκε ότι οι πρωταρχικοί στόχοι της νομοθεσίας θα μπορούσαν να θεωρηθούν θεμιτοί: (1) προκειμένου να μην περιέρχονται σε δυσμενέστερη θέση τα πρόσωπα που φοίτησαν στη δευτεροβάθμια γενική εκπαίδευση έναντι των προερχομένων από την επαγγελματική εκπαίδευση· και (2) προκειμένου να μην καθίσταται υψηλότερο το κόστος της επαγγελματικής μαθητείας και να ευνοείται με τον τρόπο αυτόν η ένταξη των νέων που ακολούθησαν τη μορφή αυτή κατάρτισεως στην αγορά εργασίας. Ωστόσο, το ΔΕΕ έκρινε ότι η διάταξη στερούνταν αντικειμενικής δικαιολόγησης, καθώς είχε δυσανάλογο αντίκτυπο στους νεότερους εργαζομένους, ιδίως στις περιπτώσεις στις οποίες είχαν την ίδια πείρα, όμως η ηλικία του αιτούντος επηρέαζε το ύψος της αμοιβής, όπως στην προκειμένη υπόθεση.

257 ΔΕΕ, C-476/11, *HK Danmark που ενεργεί για λογαριασμό της Glennie Kristensen κατά Experian A/S*, 26 Σεπτεμβρίου 2013, σκέψη 46.

258 Ό.π., σκέψη 54.

259 ΔΕΕ, C-88/08, *David Hütter κατά Technische Universität Graz*, 18 Ιουνίου 2009.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Franz Lesar κατά Telekom Austria AG*²⁶⁰ αφορά επίσης αυστριακή ρύθμιση η οποία αποκλείει τον συνυπολογισμό των περιόδων μαθητείας και εργασίας τις οποίες συμπληρώνει δημόσιος υπάλληλος πριν από την ηλικία των 18 ετών για την ένταξη σε σύστημα παροχών συνταξιοδότησεως και τον υπολογισμό του ύψους τους. Το ΔΕΕ επισήμανε ότι το συνταξιοδοτικό σύστημα των δημοσίων υπαλλήλων είναι σύστημα το οποίο χορηγεί στους εργαζομένους ενός συγκεκριμένου επαγγελματικού τομέα παροχές που προορίζονται να υποκαταστήσουν τις παροχές του εκ του νόμου γενικού συστήματος κοινωνικής ασφαλίσεως, και επιδιώκει να διασφαλίσει τον «καθορισμ[ό] ηλικίας για την ένταξη ή την αποδοχή σε παροχές συνταξιοδότησης ή αναπηρίας» κατά την έννοια του άρθρου 6 παράγραφος 2 της οδηγίας 2000/78. Επομένως, το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι αυτή η διαφορετική μεταχείριση που στηρίζεται στο κριτήριο της ηλικίας μπορεί να δικαιολογηθεί εφόσον σκοπός της είναι ο ενιαίος καθορισμός, στο πλαίσιο συνταξιοδοτικού συστήματος των δημοσίων υπαλλήλων, ηλικίας για την ένταξη στο σύστημα αυτό καθώς και ηλικίας για τη χορήγηση των προβλεπόμενων στο πλαίσιο του εν λόγω συστήματος συνταξιοδοτικών παροχών.

Κατόπιν της έκδοσης απόφασης στην υπόθεση *Hütter*, η αυστριακή νομοθεσία τροποποιήθηκε. Ωστόσο, τα εφαρμοζόμενα μεταβατικά μέτρα συνέχισαν να θέτουν σε μειονεκτική θέση άτομα που ήδη βρίσκονταν σε μειονεκτική θέση από το προηγούμενο σύστημα με αποτέλεσμα να διαιωνίζεται η διάκριση λόγω ηλικίας²⁶¹. Η αυστριακή κυβέρνηση δήλωσε πως η νέα ρύθμιση «βασίστηκε σε λόγους δημοσιονομικής φύσεως». Το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι οι δημοσιονομικοί λόγοι μπορούν να επηρεάζουν τα μέτρα που επιλέγει το κράτος μέλος, δεν μπορούν όμως, αυτοί καθαυτοί, να αποτελούν θεμιτό σκοπό, κατά την έννοια του άρθρου 6 παράγραφος 1 της οδηγίας για την ισότητα στην απασχόληση²⁶².

260 ΔΕΕ, C-159/15, *Franz Lesar κατά Beim Vorstand der Telekom Austria AG eingerichtetes Personalamt*, 16 Ιουνίου 2016.

261 Η νέα ρύθμιση προβλέπει συνυπολογισμό περιόδων εκπαίδευσης και υπηρεσίας που διανύθηκαν πριν από τη συμπλήρωση του 18ου έτους της ηλικίας, αλλά προβλέπει ταυτόχρονα, μόνο για τους υπαλλήλους που υπήρξαν θύματα της διάκρισης, επιμήκυνση κατά τρία έτη του χρόνου που απαιτείται για την προαγωγή. Βλ. ΔΕΕ, C-530/13, *Leopold Schmitzer κατά Bundesministerin für Inneres* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 11 Νοεμβρίου 2014, σκέψεις 9-15. Βλ. επίσης C-417/13, *ÖBB Personenverkehr AG κατά Gotthard Starjakob*, 28 Ιανουαρίου 2015 και ΔΕΕ, C-529/13, *Georg Felber κατά Bundesministerin für Unterricht, Kunst und Kultur*, 21 Ιανουαρίου 2015.

262 ΔΕΕ, C-530/13, *Leopold Schmitzer κατά Bundesministerin für Inneres* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 11 Νοεμβρίου 2014, σκέψη 41.

Οι θεμιτοί στόχοι που ορίζονται στο άρθρο 6 παράγραφος 1 πρέπει να αφορούν την πολιτική απασχόλησης, την αγορά εργασίας και την επαγγελματική κατάρτιση. Συνεπώς, μόνο περιορισμένα είδη θεμιτών στόχων μπορούν να προβληθούν για να δικαιολογήσουν τη διαφορετική μεταχείριση.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Hörnfeldt κατά Posten Meddelande AB*²⁶³, το ΔΕΕ εξέτασε ένα εθνικό μέτρο το οποίο επιτρέπει στον εργοδότη να θέσει τέρμα στη σύμβαση εργασίας ενός μισθωτού, απλώς και μόνο διότι ο τελευταίος έχει συμπληρώσει το 67ο έτος της ηλικίας του, και το οποίο δεν λαμβάνει υπόψη το ύψος της συντάξεως γήρατος που θα εισπράξει ο ενδιαφερόμενος. Το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι το μέτρο αυτό μπορεί να δικαιολογηθεί αντικειμενικά και λογικά από θεμιτό σκοπό που αφορά την πολιτική στον τομέα της απασχόλησης και της αγοράς εργασίας, εφόσον συνιστά πρόσφορο και αναγκαίο μέσο επίτευξης του σκοπού αυτού. Το ΔΕΕ επισήμανε ότι ο μηχανισμός αυτός στηρίζεται στην εξισορρόπηση παραγόντων πολιτικής, οικονομικής, κοινωνικής, δημογραφικής και/ή δημοσιονομικής φύσεως και εξαρτάται από το εάν θα επιλεγεί να παραταθεί η διάρκεια του ενεργού βίου των εργαζομένων ή αντιθέτως να προβλεφθεί πρόωρη συνταξιοδότησή τους.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Reinhard Prigge και λοιποί κατά Deutsche Lufthansa AG*²⁶⁴, το ΔΕΕ εξέτασε το ζήτημα της υποχρεωτικής συνταξιοδότησης των πιλότων που απασχολούνται στη Lufthansa με τη συμπλήρωση του 60ου έτους της ηλικίας τους. Σύμφωνα με ρήτρα συλλογικής συμβάσεως, οι συμβάσεις απασχόλησης λύονταν αυτοδικαίως στο τέλος του μήνα των 60ών γενεθλίων των εργαζομένων. Τα όρια ηλικίας που προβλέπονταν στη συλλογική σύμβαση ήταν χαμηλότερα από τα αντίστοιχα όρια που προβλέπονταν στην εθνική νομοθεσία. Το ΔΕΕ επισήμανε ότι οι αρχές που θεσπίζονται στην οδηγία δεν ισχύουν μόνο για τις νομοθετικές, κανονιστικές ή διοικητικές διατάξεις, αλλά και για τις συλλογικές συμβάσεις. Όσον αφορά τις εξαιρέσεις από την αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων λόγω ηλικίας που προβλέπονται στο άρθρο 6, το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι η ασφάλεια των πτήσεων δεν συνιστά θεμιτό σκοπό κατά την έννοια του εν λόγω άρθρου.

263 ΔΕΕ, C-141/11, *Torsten Hörnfeldt κατά Posten Meddelande AB*, 5 Ιουλίου 2012.

264 ΔΕΕ, C-447/09, *Reinhard Prigge και λοιποί κατά Deutsche Lufthansa AG* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 13 Σεπτεμβρίου 2011.

Το ΔΕΕ έκρινε ότι οι λόγοι ασφάλειας των πτήσεων συνιστούν θεμιτό σκοπό στο πλαίσιο του άρθρου 2 παράγραφος 5 και του άρθρου 4 παράγραφος 1 της οδηγίας για την ισότητα στην απασχόληση. Ωστόσο, στην περίπτωση της υπόθεσης, η αυτοδίκαιη λύση των συμβάσεων εργασίας στην ηλικία των 60 ετών ήταν δυσανάλογη. Το ΔΕΕ αναφέρθηκε συγκεκριμένα στις εθνικές και διεθνείς διατάξεις που επιτρέπουν τη συνέχιση της δραστηριότητας αυτής, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, έως την ηλικία των 65. Επιπλέον, το ΔΕΕ επισήμανε ότι δεν υπάρχουν εμφανείς λόγοι που να δικαιολογούν το γεγονός ότι, από τη συμπλήρωση του 60ού έτους της ηλικίας τους, οι πιλότοι δεν θεωρούνται πλέον ότι είναι σε τέτοια φυσική κατάσταση ώστε να ασκούν το επάγγελμά τους²⁶⁵.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά Ουγγαρίας²⁶⁶, το ΔΕΕ εξέτασε την αναλογικότητα της νομοθετικής διάταξης που προέβλεπε την υποχρεωτική παύση της επαγγελματικής δραστηριότητας των δικαστών, εισαγγελέων και συμβολαιογράφων με τη συμπλήρωση του 62ου έτους της ηλικίας τους. Η κυβέρνηση υπερασπίστηκε τις επίδικες εθνικές διατάξεις με την αιτιολογία ότι επιδίωκαν την επίτευξη δύο σκοπών: αφενός, την ενοποίηση του ορίου ηλικίας υποχρεωτικής αποχώρησης από την υπηρεσία στο πλαίσιο της δημόσιας διοίκησης και αφετέρου τη δημιουργία μιας «περισσότερο ισορροπημένης ηλικιακής διάρθρωσης» που να διευκολύνει την πρόσβαση των νέων νομικών στα επαγγέλματα του δικαστή, του εισαγγελέα ή του συμβολαιογράφου και να εξασφαλίζει ταχύτερη σταδιοδρομία. Το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι οι εν λόγω σκοποί ήταν θεμιτοί. Ωστόσο, το ΔΕΕ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η μείωση του ορίου ηλικίας συνταξιοδότησης δεν ήταν πρόσφορο και αναγκαίο μέσο για την επίτευξη των επιδιωκόμενων σκοπών, και αυτό διότι η μείωση του ορίου

265 Πρβλ. ΔΕΕ, C-45/09, *Gisela Rosenblatt κατά Oellerking Gebäudereinigungsges. mbH* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 12 Οκτωβρίου 2010, όπου το ΔΕΕ έκρινε ότι οι συλλογικές συμβάσεις που προβλέπουν την αυτόματη λύση της σύμβασης εργασίας εργαζομένων οι οποίοι αποκτούν δικαίωμα σύνταξης λόγω γήρατος ή συμπληρώνουν καθορισμένη ηλικία (όπως τα 65 έτη) μπορεί να συνιστούν δικαιολογημένη διάκριση λόγω ηλικίας. Το ΔΕΕ έλαβε υπόψη το γεγονός ότι οι συνταξιοδοτούμενοι από αλλήλους λαμβάνουν αντιστάθμισμα υπό μορφή συντάξεως γήρατος και ότι η υποχρεωτική συνταξιοδότηση βασίζεται σε συμφωνία η οποία προβλέπει μη αμελητέα ευελιξία στη χρήση του μηχανισμού και παρέχει τη δυνατότητα στους κοινωνικούς εταίρους να λαμβάνουν υπόψη τη γενική κατάσταση της σχετικής αγοράς εργασίας και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των συγκεκριμένων θέσεων εργασίας. Το ΔΕΕ παρατήρησε επίσης ότι η γερμανική διάταξη δεν εξαναγκάζει αυτομάτως τους μισθωτούς να αποσυρθούν από την αγορά εργασίας, καθώς απαγορεύει την άρνηση θέσεως απασχόλησης λόγω ηλικίας σε πρόσωπο που επιθυμεί να συνεχίσει να εργάζεται και πέραν της ηλικίας συνταξιοδότησεως.

266 ΔΕΕ, C-286/12, *Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά Ουγγαρίας*, 6 Νοεμβρίου 2012.

ηλικίας συνταξιοδότησεως από τα 70 στα 62 έτη, σε διάστημα ενός μόνο έτους, ήταν απότομη. Το ΔΕΕ επισήμανε ότι οι διατάξεις προκάλεσαν «απότομη και δραματική μείωση» του ορίου ηλικίας, χωρίς να προβλέπουν μεταβατικά μέτρα. Με άλλα λόγια, οι ενδιαφερόμενοι δεν ήταν σε θέση να προετοιμαστούν. Επιπλέον, το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι οι τροποποιήσεις δεν μπορούσαν να οδηγήσουν σε μια πραγματικά ισορροπημένη «ηλικιακή διάρθρωση» σε μεσοπρόθεσμη και μακροπρόθεσμη βάση. Το ΔΕΕ εξήγησε ότι, μολονότι το 2012 η ανανέωση του προσωπικού θα ήταν σημαντική λόγω της αντικατάστασης οκτώ ηλικιακών κλάσεων από μόνο μία, ο ρυθμός εναλλαγής θα επιβραδυνθεί το 2013, κατά το οποίο θα αντικατασταθεί μόνο μία ηλικιακή κλάση²⁶⁷.

Το ΔΕΕ έκρινε ότι το κριτήριο αντικειμενικής δικαιολόγησης της προβαλλόμενης έμμεσης διάκρισης εμφανίζει πολλές ομοιότητες με το κριτήριο δικαιολόγησης της άμεσης διάκρισης λόγω ηλικίας, ωστόσο, όπως τόνισε το ΔΕΕ, δεν είναι ταυτόσημο. Το άρθρο 6 παράγραφος 1 της οδηγίας για την ισότητα στην απασχόληση επιβάλλει στα κράτη το βάρος να αποδεικνύουν με πειστήρια τη νομιμότητα του επιδιωκόμενου στόχου²⁶⁸.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η προσέγγιση που ακολουθεί το ΔΕΕ είναι επίσης συνεπής με την προσέγγιση του ΕΔΔΑ το οποίο εξέτασε το ζήτημα των διαφορετικών ηλικιών συνταξιοδότησης στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ στην υπόθεση *Andrle κατά Τσεχικής Δημοκρατίας*²⁶⁹ (εξετάζεται στις [ενότητες 4.2](#) και [5.1](#)). Στο πλαίσιο αυτό, οι εξαιρέσεις που συνδέονται με την ηλικία συνάδουν με τις προσεγγίσεις των δικαστηρίων ως προς τους δικαιολογητικούς λόγους που αφορούν την απασχόληση και την κοινωνική πολιτική.

267 Ο νέος νόμος που ψηφίστηκε από το ουγγρικό κοινοβούλιο στις 11 Μαρτίου 2013 μείωσε την ηλικία συνταξιοδότησης δικαστών, εισαγγελέων και συμβολαιογράφων στα 65 έτη εντός διαστήματος 10 ετών.

268 ΔΕΕ, C-388/07, *The Queen, κατόπιν αιτήσεως των The Incorporated Trustees of the National Council for Ageing (Age Concern England) κατά Secretary of State for Business, Enterprise and Regulatory Reform*, 5 Μαρτίου 2009, σκέψη 65.

269 ΕΔΔΑ, *Andrle κατά Τσεχικής Δημοκρατίας*, προσφυγή αριθ.6268/08, 17 Φεβρουαρίου 2011.

4

Επιλεγμένοι τομείς προστασίας

ΕΕ	Εξεταζόμενα ζητήματα	Συμβούλιο της Ευρώπης
ΣΛΕΕ, άρθρο 157 Οδηγία για τη φυλετική ισότητα (2000/43/ΕΚ), άρθρο 3 παράγραφος 1 στοιχείο α) Οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση (2000/78/ΕΚ), άρθρο 3 παράγραφος 1 στοιχείο α) Οδηγία για την ισότητα των φύλων (αναδιατύπωση) (2006/54/ΕΚ), άρθρο 1, άρθρο 14 παράγραφος 1 στοιχείο α) Οδηγία 2003/109/ΕΚ του Συμβουλίου, άρθρο 11 παράγραφος 1 στοιχείο α) ΔΕΕ, C-548/15, <i>de Lange κατά Staatssecretaris van Financiën</i>, 2016 ΔΕΕ, C-122/15, C., 2016 ΔΕΕ, C-267/12, <i>Hay κατά Crédit agricole mutuel</i>, 2013 ΔΕΕ, C-81/12, <i>Asociația Accept κατά Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării</i>, 2013 ΔΕΕ, C-7/12, <i>Riežniece κατά Zemkopības ministrija και Lauku atbalsta dienests</i>, 2013 ΔΕΕ, C-147/08, <i>Römer κατά Freie und Hansestadt Hamburg</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 2011 ΔΕΕ, C-79/99, <i>Schnorbus κατά Land Hessen</i>, 2000 ΔΕΕ, C-116/94, <i>Meyers κατά Adjudication Officer</i>, 1995	Απασχόληση	ΕΣΔΑ, άρθρο 14 (απαγόρευση των διακρίσεων) ΕΔΔΑ, <i>I.M. κατά Ελλάδας</i>, προσφυγή αριθ. 552/10, 2013 ΕΔΔΑ, <i>Danilenkon και λοιποί κατά Ρωσίας</i>, προσφυγή αριθ. 67336/01, 2009

ΕΕ	Εξεταζόμενα ζητήματα	Συμβούλιο της Ευρώπης
ΣΛΕΕ, άρθρο 18 Οδηγία για τη φυλετική ισότητα (2000/43/ΕΚ) Οδηγία για την ισότητα των φύλων (αναδιατύπωση) (2006/54/ΕΚ) Οδηγία 2003/109/ΕΚ του Συμβουλίου, άρθρο 11 παράγραφος 1 στοιχείο δ) ΔΕΕ, C-299/14, <i>Vestische Arbeit Jobcenter Kreis Recklinghausen κατά García-Nieto</i>, 2016 ΔΕΕ, C-318/13, <i>X.</i>, 2014 ΔΕΕ, C-20/12, <i>Giersch κατά Μεγάλου Δουκάτου του Λουξεμβούργου</i>, 2013 ΔΕΕ, υπόθεση 32/75, <i>Cristini κατά SNCF</i>, 1975	Κοινωνική πρόνοια και κοινωνική ασφάλιση	ΕΣΔΑ, άρθρο 8 (δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής), άρθρο 14 (απαγόρευση των διακρίσεων), πρώτο πρωτόκολλο, άρθρο 1 (προστασία της ιδιοκτησίας) ΕΔΔΑ, <i>Gouri κατά Γαλλίας</i> (απόφαση επί του παραδεκτού), προσφυγή αριθ. 41069/11, 2017 ΕΔΔΑ, <i>Bah κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i>, προσφυγή αριθ. 56328/07, 2011 ΕΔΔΑ, <i>Stummer κατά Αυστρίας</i> [Τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 37452/02, 2011 ΕΔΔΑ, <i>Andrle κατά Τσεχικής Δημοκρατίας</i>, προσφυγή αριθ. 6268/08, 2011
ΣΛΕΕ, άρθρο 18 Κανονισμός περί της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων στο εσωτερικό της Κοινότητας (1612/68), άρθρο 12 Οδηγία για τη φυλετική ισότητα (2000/43/ΕΚ), άρθρο 3 παράγραφος 1 στοιχείο ζ) Οδηγία 2003/109/ΕΚ του Συμβουλίου, άρθρο 11 παράγραφος 1 στοιχείο β) ΔΕΕ, C-491/13, <i>Ben Alaya κατά Bundesrepublik Deutschland</i>, 2014 ΔΕΕ, συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-523/11 και C-585/11, <i>Prinz κατά Region Hannover και Seeberger κατά Studentenwerk Heidelberg</i>, 2013 ΔΕΕ, C-147/03, <i>Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων κατά Δημοκρατίας της Αυστρίας</i>, 2005 ΔΕΕ, υπόθεση 9/74, <i>Casagrande κατά Landeshauptstadt München</i>, 1974	Εκπαίδευση	ΕΣΔΑ, άρθρο 8 (δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής), άρθρο 14 (απαγόρευση των διακρίσεων), πρώτο πρωτόκολλο, άρθρο 2 (δικαίωμα στην εκπαίδευση) ΕΔΔΑ, <i>Çam κατά Τουρκίας</i>, προσφυγή αριθ. 51500/08, 2016 ΕΔΔΑ, <i>Ροπομαργονί κατά Βουλγαρίας</i>, προσφυγή αριθ. 5335/05, 2011

ΕΕ	Εξεταζόμενα ζητήματα	Συμβούλιο της Ευρώπης
Οδηγία για τη φυλετική ισότητα (2000/43/ΕΚ) Οδηγία για την ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών στην πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες, αιτιολογική σκέψη 13 Συνθήκη για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, άρθρο 57 Οδηγία για τη φυλετική ισότητα (2000/43/ΕΚ), άρθρο 3 παράγραφος 1 στοιχείο η) Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, άρθρο 7, άρθρο 34 παράγραφος 3 Οδηγία 2003/109/ΕΚ του Συμβουλίου, άρθρο 11 παράγραφος 1 στοιχείο στ) ΔΕΕ, C-83/14, «<i>CHEZ Razpredelenie Bulgaria</i>» AD κατά <i>Komisija za zashtita ot diskriminatsia</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 2015 ΔΕΕ, C-571/10, <i>Servet Kamberaj</i> κατά <i>IPES</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 2012	Πρόσβαση σε παροχή αγαθών και υπηρεσιών, συμπεριλαμβανομένης της στέγασης	ΕΣΔΑ, άρθρο 3 (απαγόρευση των βασανιστηρίων), άρθρο 8 (δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής), άρθρο 14 (απαγόρευση των διακρίσεων), πρώτο πρωτόκολλο, άρθρο 1 (προστασία της ιδιοκτησίας) ΕΚΧ, άρθρο Ε (απαγόρευση των διακρίσεων), άρθρο 13 παράγραφος 4 και άρθρο 31 παράγραφος 1 ΕΔΔΑ, <i>Moldovan</i> και <i>λοιποί κατά Ρουμανίας</i> (αριθ. 2), προσφυγές αριθ. 41138/98 και 64320/01, 2005 ΕΔΔΑ, <i>Vrountou</i> κατά <i>Κύπρου</i>, προσφυγή αριθ. 33631/06, 2015 ΕΔΔΑ, <i>Hunde</i> κατά <i>Κάτω Χωρών</i> (απόφαση επί του παραδεκτού), προσφυγή αριθ. 17931/16, 2016 ΕΕΚΔ, <i>CEC</i> κατά <i>Κάτω Χωρών</i>, προσφυγή αριθ. 90/2013, 2014 ΕΕΚΔ, <i>FEANTSA</i> κατά <i>Κάτω Χωρών</i>, προσφυγή αριθ. 86/2012, 2014
Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, άρθρο 47	Πρόσβαση στη δικαιοσύνη	ΕΣΔΑ, άρθρο 6 (δικαίωμα στη χρηστή απονομή δικαιοσύνης) ΕΔΔΑ, <i>Paraskeva Todorova</i> κατά <i>Βουλγαρίας</i>, προσφυγή αριθ. 37193/07, 2010 ΕΔΔΑ, <i>Anakomba Yula</i> κατά <i>Βελγίου</i>, προσφυγή αριθ. 45413/07, 2009 ΕΔΔΑ, <i>Moldovan</i> και <i>λοιποί κατά Ρουμανίας</i> (αριθ. 2), προσφυγές αριθ. 41138/98 και 64320/01, 2005

ΕΕ	Εξεταζόμενα ζητήματα	Συμβούλιο της Ευρώπης
Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, άρθρο 7 ΔΕΕ, C-391/09, <i>Runevič-Vardyn και Wardyn κατά Vilniaus miesto savivaldybės administracija</i>, 2011 ΔΕΕ, C-104/09, <i>Roca Álvarez κατά Sesa Start España ETT SA</i>, 2010	Δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής	ΕΣΔΑ, άρθρο 8 (δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής), άρθρο 12 (δικαίωμα συνάψεως γάμου) και άρθρο 14 (απαγόρευση των διακρίσεων) ΕΔΔΑ, <i>Kacper Nowakowski κατά Πολωνίας</i>, προσφυγή αριθ. 32407/13, 2017 ΕΔΔΑ, <i>A.H. και λοιποί κατά Ρωσίας</i>, προσφυγή αριθ. 6033/13 και 15 άλλες προσφυγές, 2017 ΕΔΔΑ, <i>Rajić κατά Κροατίας</i>, προσφυγή αριθ. 68453/13, 2016 ΕΔΔΑ, <i>Βαλλιαντάος και λοιποί κατά Ελλάδας</i> [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγές αριθ. 29381/09 και 32684/09, 2013 ΕΔΔΑ, <i>Χ και λοιποί κατά Αυστρίας</i> [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 19010/07, 2013
Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, άρθρο 12	Συμμετοχή στην πολιτική ζωή	ΕΣΔΑ, άρθρο 10 (ελευθερία έκφρασης), άρθρο 11 (ελευθερία του συνέρχεσθαι και συνεταιρίζεσθαι), πρώτο πρωτόκολλο, άρθρο 3 (δικαίωμα για ελεύθερες εκλογές) ΕΔΔΑ, <i>Pilav κατά Βοσνίας και Ερζεγοβίνης</i>, προσφυγή αριθ. 41939/07, 2016 ΕΔΔΑ, <i>Partei Die Friesen κατά Γερμανίας</i>, προσφυγή αριθ. 65480/10, 2016

ΕΕ	Εξεταζόμενα ζητήματα	Συμβούλιο της Ευρώπης
Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, άρθρο 21 ΣΛΕΕ, άρθρα 18 και 21 ΔΕΕ, C-182/15, <i>Petruhhin κατά Latvijas Republikas Ģenerālprokuratūra</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 2016 ΔΕΕ, C-42/11, <i>Δίκη σχετικά με την εκτέλεση ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης κατά του João Pedro Lopes Da Silva Jorge</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 2012	Ζητήματα ποινικού δικαίου	ΕΣΔΑ, άρθρο 2 (δικαίωμα στη ζωή), άρθρο 3 (απαγόρευση των βασανιστηρίων), άρθρο 5 (δικαίωμα στην προσωπική ελευθερία και ασφάλεια), άρθρο 6 (δικαίωμα στη χρηστή απονομή δικαιοσύνης), άρθρο 7 (μη επιβολή ποινής άνευ νόμου) και έβδομο πρωτόκολλο, άρθρο 4 (δικαίωμα κάθε προσώπου να μη δικάζεται ή τιμωρείται δύο φορές για το ίδιο αδίκημα) ΕΔΔΑ, <i>Μαρτζακλής και λοιποί κατά Ελλάδας</i>, προσφυγή αριθ. 20378/13, 2015 ΕΔΔΑ, <i>Stasi κατά Γαλλίας</i>, προσφυγή αριθ. 25001/07, 2011 ΕΔΔΑ, <i>D.G. κατά Ιρλανδίας</i>, προσφυγή αριθ. 39474/98, 2002 ΕΔΔΑ, <i>Bouamar κατά Βελγίου</i>, προσφυγή αριθ. 9106/80, 1988

Κύριο σημείο

- Το πεδίο εφαρμογής της ΕΣΔΑ είναι πολύ ευρύτερο από το πεδίο εφαρμογής των ενωσιακών οδηγιών για την καταπολέμηση των διακρίσεων —όσον αφορά τόσο τα ουσιαστικά δικαιώματα όσο και τον τρόπο που αυτά ερμηνεύονται για τους σκοπούς της εφαρμογής του άρθρου 14 της Σύμβασης.

Παρότι η ευρωπαϊκή νομοθεσία κατά των διακρίσεων απαγορεύει τις άμεσες και τις έμμεσες διακρίσεις, η απαγόρευση αυτή ισχύει μόνο σε συγκεκριμένα πλαίσια.

Το άρθρο 14 της ΕΣΔΑ εφαρμόζεται σε σχέση με την απόλαυση όλων των ουσιαστικών δικαιωμάτων που αναγνωρίζει η ΕΣΔΑ, ενώ το δωδέκατο πρωτόκολλο της ΕΣΔΑ καλύπτει όλα τα δικαιώματα που διασφαλίζονται σε εθνικό επίπεδο, ακόμη κι αν δεν εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής ενός

δικαιώματος που αναγνωρίζεται από την ΕΣΔΑ. Το πεδίο εφαρμογής της απαγόρευσης των διακρίσεων βάσει των ενωσιακών οδηγιών για την καταπολέμηση των διακρίσεων καλύπτει τρεις τομείς: την απασχόληση, το σύστημα κοινωνικής πρόνοιας και τα αγαθά και τις υπηρεσίες. Επί του παρόντος, όπως επισημαίνεται στο [κεφάλαιο 1](#), μόνο η οδηγία για τη φυλετική ισότητα εφαρμόζεται και στους τρεις τομείς. Παρότι βρίσκεται υπό συζήτηση η θέσπιση νομοθεσίας που θα επεκτείνει την οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση και στους τρεις τομείς, η εν λόγω οδηγία εφαρμόζεται επί του παρόντος μόνο στον τομέα της απασχόλησης. Η οδηγία για την ισότητα των φύλων (αναδιατύπωση) και η οδηγία για την ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών στην πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες εφαρμόζονται στον τομέα της απασχόλησης και της πρόσβασης σε αγαθά και υπηρεσίες, αλλά δεν εφαρμόζονται στον τομέα της πρόσβασης στο σύστημα κοινωνικής πρόνοιας.

Στο παρόν κεφάλαιο θα προσδιοριστεί το πεδίο εφαρμογής του ευρωπαϊκού δικαίου κατά των διακρίσεων. Ειδικότερα, θα εξεταστούν οι ουσιαστικοί τομείς προστασίας που καλύπτονται.

4.1. Απασχόληση

Βάσει του δικαίου της ΕΕ, η προστασία από τις διακρίσεις στον τομέα της απασχόλησης περιλαμβάνει όλους τους προστατευόμενους λόγους που προβλέπουν οι οδηγίες για την καταπολέμηση των διακρίσεων. Καλύπτει την πρόσβαση στην απασχόληση, τους όρους απασχόλησης, συμπεριλαμβανομένων των απολύσεων και των αμοιβών, την πρόσβαση στον επαγγελματικό προσανατολισμό και στην επαγγελματική κατάρτιση και τις οργανώσεις εργαζομένων και εργοδοτών.

Η έννοια της «πρόσβασης στην απασχόληση» στο πλαίσιο των οδηγιών για την καταπολέμηση των διακρίσεων έχει ερμηνευθεί ευρέως από το ΔΕΕ. Έχει εφαρμογή ως προς κάθε άτομο το οποίο επιδιώκει να προσληφθεί σε μια θέση

εργασίας²⁷⁰, όσον αφορά τόσο τα κριτήρια επιλογής²⁷¹ όσο και τους όρους πρόσληψης²⁷² στη θέση αυτή²⁷³.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Meyers κατά Adjudication Officer*²⁷⁴, το ΔΕΕ έκρινε ότι η έννοια της πρόσβασης σε απασχόληση «δεν αφορά μόνον τις προϋποθέσεις που υφίστανται πριν από τη γένεση μιας σχέσεως εργασίας», αλλά και όλους τους επιδραστικούς παράγοντες που πρέπει να εξετάζει το άτομο πριν αποφασίσει αν θα αποδεχθεί ή όχι μια προσφερόμενη θέση εργασίας. Ως εκ τούτου, η χορήγηση συγκεκριμένου κρατικού επιδόματος (πληρωτέου ανάλογα με το επίπεδο του εισοδήματος) μπορούσε να εμπίπτει στον εν λόγω τομέα, δεδομένου ότι η απόφαση των υποψηφίων να δεχθούν ή όχι μια θέση εργασίας επηρεαζόταν από το αν δικαιούνταν να λαμβάνουν το συγκεκριμένο επίδομα. Επομένως, το ζήτημα αυτό είχε αντίκτυπο στην πρόσβαση στην απασχόληση.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Schnorbus κατά Land Hessen*²⁷⁵, η προσφεύγουσα υπέβαλε αίτηση προκειμένου να προσληφθεί ως ασκούμενη στο πλαίσιο της κατάρτισής της για την εισαγωγή της στο δικαστικό σώμα. Βάσει του εθνικού δικαίου, ήταν απαραίτητο να συμμετάσχει επιτυχώς σε κρατική εξέταση, να ολοκληρώσει στη συνέχεια περίοδο άσκησης και να συμμετάσχει σε δεύτερη εξέταση. Η προσφεύγουσα πέρασε με επιτυχία την πρώτη εξέταση, ωστόσο η αίτησή της για θέση ασκούμενης απορρίφθηκε με την αιτιολογία ότι δεν υπήρχαν κενές θέσεις. Ως εκ τούτου, η πρόσληψή της καθυστέρησε μέχρι να ελευθερωθούν οι επόμενες θέσεις. Η προσφεύγουσα υποστήριξε ότι είχε υποστεί δυσμενή διάκριση δεδομένου ότι δινόταν προτεραιότητα στους άνδρες υποψηφίους που είχαν εκπληρώσει τις στρατιωτικές τους υποχρεώσεις. Το ΔΕΕ έκρινε ότι η εθνική νομοθεσία βάσει της οποίας ορίζονται οι ημερομηνίες πρόσληψης σε θέσεις άσκησης εμπίπτει στο πεδίο

270 ΔΕΕ, C-415/10, *Galina Meister κατά Speech Design Carrier Systems GmbH*, 19 Απριλίου 2012.

271 ΔΕΕ, C-317/14, *Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά Βασιλείου του Βελγίου*, 5 Φεβρουαρίου 2015.

272 ΔΕΕ, C-416/13, *Mario Vital Pérez κατά Ayuntamiento de Oviedo*, 13 Νοεμβρίου 2014.

273 Οδηγία για τη φυλετική ισότητα, άρθρο 3 παράγραφος 1 στοιχείο α)- οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση, άρθρο 3 παράγραφος 1 στοιχείο α)- οδηγία για την ισότητα των φύλων (αναδιατύπωση), άρθρο 1 και άρθρο 14 παράγραφος 1 στοιχείο α).

274 ΔΕΕ, C-116/94, *Jennifer Meyers κατά Adjudication Officer*, 13 Ιουλίου 1995.

275 ΔΕΕ, C-79/99, *Julia Schnorbus κατά Land Hessen*, 7 Δεκεμβρίου 2000.

της «πρόσβασης σε απασχόληση», δεδομένου ότι η περίοδος άσκησης αυτή καθαυτή θεωρείται «απασχόληση» τόσο αυτοτελώς όσο και ως μέρος της διαδικασίας κατάληψης θέσης στο δικαστικό σώμα.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Asociația Accept κατά Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării*²⁷⁶ που αφορούσε ομοφοβικές δηλώσεις στις οποίες προέβη διευθύνων («παράγοντας») ποδοσφαιρικής εταιρείας, το ΔΕΕ έκρινε ότι η οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση εφαρμόζεται στις δηλώσεις σχετικά με την πολιτική προσλήψεων του συλλόγου, ακόμη και αν δεν είχε κινηθεί καμία διαδικασία προσλήψεων και ήταν ανέφικτη η ταυτοποίηση ενός καταγγέλλοντος που υποστηρίζει ότι υπήρξε θύμα δυσμενούς διάκρισης²⁷⁷.

Παρομοίως, το ΔΕΕ έχει ακολουθήσει μια μάλλον ευρεία ερμηνεία του τι εμπίπτει στους όρους απασχόλησης, ερμηνεία η οποία είχε ως αποτέλεσμα να θεωρείται ότι εμπίπτουν στην κατηγορία αυτή όλοι οι όροι που απορρέουν από μια σχέση εργασίας.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Meyers κατά Adjudication Officer*²⁷⁸, η προσφεύγουσα, γονέας που ζούσε μόνη, κατήγγειλε έμμεση διάκριση λόγω φύλου ως αποτέλεσμα της μεθόδου υπολογισμού που χρησιμοποιούνταν για να καθοριστεί αν οι γονείς που ζουν μόνοι δικαιούνται family credit, επίδομα εξαρτώμενο από το ύψος του εισοδήματος, το οποίο χορηγείται για τη συμπλήρωση του εισοδήματος των χαμηλόμισθων εργαζομένων που έχουν την επιμέλεια τέκνου. Το ΔΕΕ κλήθηκε να διευκρινίσει αν η παροχή του family credit (κρατικό επίδομα) αφορούσε αποκλειστικά την κοινωνική ασφάλιση ή αν συγκαταλεγόταν στις συνθήκες εργασίας, στοιχείο σημαντικό για τη λήψη απόφασης σχετικά με το ζήτημα αυτό. Το ΔΕΕ έλαβε υπόψη ότι το επίμαχο family credit καταβάλλεται όταν πληρούνται οι ακόλουθες τρεις προϋποθέσεις: το εισόδημα του αιτούντος δεν υπερβαίνει ένα ορισμένο ποσό· ο αιτών ή ο σύντροφός του εργάζεται· ο αιτών ή ο σύντροφός του έχει την επιμέλεια τέκνου. Το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι η οδηγία για

276 ΔΕΕ, C-81/12, *Asociația Accept κατά Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării*, 25 Απριλίου 2013.

277 Βλ. επίσης ΔΕΕ, C-54/07, *Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding κατά Firma Feryn NV*, 10 Ιουλίου 2008.

278 ΔΕΕ, C-116/94, *Jennifer Meyers κατά Adjudication Officer*, 13 Ιουλίου 1995.

την ίση μεταχείριση [η οποία έχει πλέον αντικατασταθεί από την οδηγία για την ισότητα των φύλων (αναδιατύπωση)] δεν εφαρμόζεται απλώς και μόνον επειδή το επίμαχο επίδομα εντάσσεται στο πλαίσιο συστήματος κοινωνικής ασφάλισης. Αντιθέτως, ακολούθησε μια ευρύτερη προσέγγιση εξετάζοντας αν η καταβολή του επιδόματος συνδεόταν με σχέση εργασίας. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, για να επωφεληθεί από το σύστημα του family credit, η προσφεύγουσα έπρεπε να αποδείξει ότι η ίδια ή ο σύντροφός της ασκούσε αμειβόμενη δραστηριότητα. Λόγω της απαίτησης αυτής περί απόδειξης σχέσης εργασίας, το family credit ενέπιπτε στην κατηγορία των συνθηκών εργασίας.

Η τόσο ευρεία ερμηνεία της έννοιας της απασχόλησης και των εργασιακών συνθηκών είχε ως αποτέλεσμα να αποφανθεί το ΔΕΕ ότι στο πεδίο εφαρμογής της εμπίπτουν επίσης οι διατάξεις για τους βρεφονηπιακούς σταθμούς στον χώρο εργασίας²⁷⁹, η μείωση του χρόνου εργασίας²⁸⁰ και οι προϋποθέσεις για τη χορήγηση γονικής άδειας²⁸¹.

Το ΔΕΕ υιοθέτησε επίσης μια προσέγγιση χωρίς αποκλεισμούς όσον αφορά τα ζητήματα των απολύσεων και των αμοιβών. Το πεδίο εφαρμογής των απολύσεων καλύπτει σχεδόν όλες τις καταστάσεις λήξης της σχέσης εργασίας. Κρίθηκε ότι το πεδίο αυτό περιλαμβάνει, για παράδειγμα, την περίπτωση της λήξης μιας σχέσης εργασίας στο πλαίσιο συστήματος εθελουσίας εξόδου²⁸² ή την περίπτωση λύσης της εργασιακής σχέσης μέσω υποχρεωτικής συνταξιοδότησης²⁸³.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Riežniece κατά Zemkopības ministrija και Lauku atbalsta dienests*²⁸⁴, η προσφεύγουσα, δημόσια υπάλληλος, απολύθηκε μετά τη λήξη της γονικής της άδειας. Ο επίσημος λόγος της απόλυσής της ήταν η κατάργηση της θέσης εργασίας της προσφεύγουσας. Το ΔΕΕ

279 ΔΕΕ, C-476/99, *H. Lommers κατά Minister van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij*, 19 Μαρτίου 2002.

280 ΔΕΕ, C-236/98, *Jämställdhetsombudsmannen κατά Örebro läns landsting*, 30 Μαρτίου 2000.

281 ΔΕΕ, C-222/14, *Κωνσταντίνος Μαϊστρέλλης κατά Υπουργού Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων*, 16 Ιουλίου 2015.

282 ΔΕΕ, υπόθεση 19/81, *Arthur Burton κατά British Railways Board*, 16 Φεβρουαρίου 1982.

283 ΔΕΕ, C-411/05, *Félix Palacios de la Villa κατά Cortefiel Servicios SA* [τμήμα μειζονος συνθέσεως], 16 Οκτωβρίου 2007.

284 ΔΕΕ, C-7/12, *Nadežda Riežniece κατά Zemkopības ministrija και Lauku atbalsta dienests*, 20 Ιουνίου 2013.

αποφάνθηκε ότι η μέθοδος αξιολόγησης των εργαζομένων στο πλαίσιο της κατάργησης θέσης εργασίας δεν πρέπει να θέτει τους εργαζομένους που έχουν λάβει γονική άδεια σε δυσμενέστερη θέση σε σχέση με τους άλλους εργαζομένους. Το ΔΕΕ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι υπήρξε έμμεση διάκριση επειδή γονική άδεια λαμβάνει μεγαλύτερο ποσοστό γυναικών παρά ανδρών.

Η έννοια της αμοιβής έχει οριστεί στο άρθρο 157 της Συνθήκης για τη λειτουργία της ΕΕ ως «οι συνήθεις βασικοί ή κατώτατοι μισθοί ή αποδοχές και όλα τα άλλα οφέλη, που παρέχονται άμεσα ή έμμεσα, σε χρήματα ή σε είδος, από τον εργοδότη στον εργαζόμενο, λόγω της σχέσεως εργασίας». Ο ορισμός αυτός καλύπτει ευρύ φάσμα παροχών που λαμβάνει ένας εργαζόμενος ως αποτέλεσμα της σύναψης εργασιακής σχέσης. Το πεδίο εφαρμογής του ορισμού αυτού εξετάστηκε από το ΔΕΕ σε διάφορες υποθέσεις των οποίων επιλήφθηκε το ΔΕΕ έκρινε, στο πλαίσιο αυτό, ότι καλύπτει όλα τα οφέλη που σχετίζονται με μια θέση απασχόλησης, συμπεριλαμβανομένης της παροχής μειωμένων σιδηροδρομικών εισιτηρίων²⁸⁵, επιδομάτων αποδημίας²⁸⁶, δώρων Χριστουγέννων²⁸⁷ και επαγγελματικών συντάξεων²⁸⁸, της συνεκτίμησης της χρονικής διάρκειας της στρατιωτικής θητείας²⁸⁹ και της συνεχιζόμενης καταβολής της αμοιβής σε περίπτωση ασθενείας²⁹⁰. Το ουσιαστικό στοιχείο που πρέπει να εξετάζεται για να προσδιοριστεί αν το θέμα εμπίπτει στον όρο «αμοιβή» είναι κάποια μορφή παροχής η οποία απορρέει από την ύπαρξη σχέσης εργασίας.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Jürgen Römer κατά Freie und Hansestadt Hamburg*²⁹¹, ο προσφεύγων εργαζόταν στον δήμο του Αμβούργου ως διοικητικός υπάλληλος έως ότου κατέστη ανίκανος προς εργασία.

285 ΔΕΕ, υπόθεση 12/81, *Eileen Garland κατά British Rail Engineering Limited*, 9 Φεβρουαρίου 1982.

286 ΔΕΕ, υπόθεση 20/71, *Luisa Bertoni, σύζυγος Sereno Sabbatini, κατά Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου*, 7 Ιουνίου 1972.

287 ΔΕΕ, C-333/97, *Susanne Lewen κατά Lothar Denda*, 21 Οκτωβρίου 1999.

288 ΔΕΕ, C-262/88, *Douglas Harvey Barber κατά Guardian Royal Exchange Assurance Group*, 17 Μαΐου 1990.

289 ΔΕΕ, C-220/02, *Österreichischer Gewerkschaftsbund, Gewerkschaft der Privatangestellten κατά Wirtschaftskammer Österreich*, 8 Ιουνίου 2004.

290 ΔΕΕ, C-171/88, *Ingrid Rinner-Kühn κατά FWW Spezial-Gebäudereinigung GmbH & Co. KG*, 13 Ιουλίου 1989.

291 ΔΕΕ, C-147/08, *Jürgen Römer κατά Freie und Hansestadt Hamburg* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 10 Μαΐου 2011.

Μετά τη σύναψη καταχωρισμένης σχέσης συμβίωσης με τον μόνιμο σύντροφό του, ζήτησε να υπολογιστεί εκ νέου η χορηγούμενη σε αυτόν επικουρική σύνταξη γήρατος με εφαρμογή της ευνοϊκότερης μείωσης που προβλεπόταν για τη φορολογική κλάση στην οποία ανήκουν τα έγγαμα ζευγάρια. Η αρμόδια διοίκηση αρνήθηκε με την αιτιολογία ότι ο προσφεύγων δεν ήταν έγγαμος, αλλά σε καταχωρισμένη σχέση συμβίωσης. Το ΔΕΕ επιβεβαίωσε ότι οι παροχές επικουρικής σύνταξης όπως οι καταβαλλόμενες στον προσφεύγοντα συνιστούν αμοιβές. Συνεπώς, εάν ένα κράτος μέλος προβλέπει καταχωρισμένη σχέση συμβίωσης η οποία θέτει τα ομόφυλα ζευγάρια σε κατάσταση αντίστοιχη με αυτήν των έγγαμων ζευγαριών, ο αποκλεισμός από τις παροχές που συνδέονται με τον γάμο συνιστά άμεση διάκριση. Η προστασία του γάμου και της οικογένειας δεν μπορεί να αποτελέσει βάσιμο δικαιολογητικό λόγο για τη διάκριση αυτή. Το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι τα ομόφυλα ζευγάρια πρέπει να έχουν πρόσβαση στην απασχόληση και στις παροχές, συμπεριλαμβανομένου του δικαιώματος στις συνταξιοδοτικές παροχές που χορηγούνται στα έγγαμα ζευγάρια.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση C²⁹², η οποία αφορά υψηλότερη φορολόγηση των εισοδημάτων από συντάξεις γήρατος, το ΔΕΕ επισήμανε ότι ο όρος «αμοιβή» όπως χρησιμοποιείται στην οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση (2000/78) θα πρέπει να ερμηνεύεται υπό ευρεία έννοια. Το ΔΕΕ τόνισε ότι ο όρος «αμοιβή» περιλαμβάνει όλες τις παροχές που λαμβάνει ο εργαζόμενος λόγω της εργασίας του. Επίσης, ο όρος «αμοιβή» δεν εξαρτάται από αν αυτή χορηγείται στο πλαίσιο σύμβασης εργασίας, δυνάμει νομοθετικών διατάξεων ή οικειοθελώς. Μπορεί επίσης να περιλαμβάνει παροχές που καταβάλλονται μετά τη λήξη της σχέσης εργασίας ή έχουν ως σκοπό να εξασφαλίσουν μια πηγή εισοδημάτων για τους εργαζομένους, ακόμη και αν αυτοί δεν ασκούν δραστηριότητα. Ωστόσο, το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι ο φόρος επί των εισοδημάτων από συντάξεις δεν έχει καμία συνάφεια με τη σχέση εργασίας και, επομένως, δεν εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας για την ισότητα στην απασχόληση και του άρθρου 157 της ΣΛΕΕ. Απορρέει ευθέως και αποκλειστικώς από εθνική φορολογική ρύθμιση που ισχύει για συγκεκριμένη κατηγορία προσώπων όπως καθορίζεται στις σχετικές φορολογικές διατάξεις.

292 ΔΕΕ, C-122/15, C., 2 Ιουνίου 2016.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Frédéric Hay κατά Crédit agricole mutuel de Charente-Maritime et des Deux-Sèvres*²⁹³, το ΔΕΕ έκρινε ότι πλεονεκτήματα που χορηγούνται σε μισθωτούς λόγω του γάμου τους αποτελούν μέρος της αμοιβής τους. Ο προσφεύγων, ομοφυλόφιλος σε σχέση με άλλον άνδρα, αποκλείστηκε από αυτά τα πλεονεκτήματα με την αιτιολογία ότι δεν πληρούσε την προϋπόθεση της σύναψης γάμου, αναγκαία απαίτηση για τη χορήγηση των εν λόγω πλεονεκτημάτων. Το ΔΕΕ έκρινε ότι η διαφορετική μεταχείριση μεταξύ έγγαμων ζευγαριών και ζευγαριών σε καταχωρισμένη σχέση συμβίωσης συνιστούσε διάκριση λόγω γενετήσιου προσανατολισμού.

Το ΔΕΕ έχει εξετάσει τον ορισμό του «επαγγελματικού προσανατολισμού και της επαγγελματικής κατάρτισης» στο πλαίσιο της ελεύθερης κυκλοφορίας των προσώπων²⁹⁴ και έχει υιοθετήσει ευρεία ερμηνεία αυτού του όρου.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Gravier κατά πόλεως της Λιέγης*²⁹⁵, σπουδάστρια γαλλικής ιθαγένειας επιθυμούσε να σπουδάσει την τέχνη των εικονογραφημένων κειμένων στη Βασιλική Ακαδημία Καλών Τεχνών της Λιέγης. Η προσφεύγουσα κλήθηκε να καταβάλει τέλη εγγραφής που δεν υποχρεούνται να καταβάλουν οι σπουδαστές του κράτους υποδοχής. Το ΔΕΕ δήλωσε ότι η επαγγελματική κατάρτιση περιλαμβάνει: «κάθε μορφή εκπαίδευσης που προετοιμάζει για την απόκτηση τυπικού προσόντος για συγκεκριμένο επάγγελμα ή απασχόληση ή που παρέχει την ιδιαίτερη ικανότητα για την άσκηση του εν λόγω επαγγέλματος ή της εν λόγω απασχόλησης [...] ανεξαρτήτως της ηλικίας και του επιπέδου καταρτίσεως των μαθητών ή των σπουδαστών, ακόμη και αν το πρόγραμμα διδασκαλίας περιλαμβάνει τμήμα γενικής εκπαίδευσης».

293 ΔΕΕ, C-267/12, *Frédéric Hay κατά Crédit agricole mutuel de Charente-Maritime et des Deux-Sèvres*, 12 Δεκεμβρίου 2013, βλ. [ενότητα 2.1.2](#).

294 Σύμφωνα με το άρθρο 7 παράγραφος 3 του κανονισμού 1612/68 περί της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων στο εσωτερικό της Κοινότητας, ένας εργαζόμενος «[δ] ικαιούται [...] να φοιτά στις επαγγελματικές σχολές και στα κέντρα επαναπροσαρμογής ή επανεκπαιδεύσεως» χωρίς να υπόκειται σε λιγότερο ευνοϊκούς όρους σε σχέση με τους ημεδαπούς εργαζομένους (ΕΕ L 257 της 19.10.1968, σ. 2).

295 ΔΕΕ, υπόθεση 293/83, *Françoise Gravier κατά πόλεως της Λιέγης*, 13 Φεβρουαρίου 1985.

Παράδειγμα: Ο ανωτέρω ορισμός της επαγγελματικής κατάρτισης εφαρμόστηκε στην υπόθεση *Blaizot κατά Πανεπιστημίου της Λιέγης και λοιπών*²⁹⁶, η οποία αφορούσε την υποβολή αίτησης εκ μέρους του προσφεύγοντος για την παρακολούθηση σπουδών κτηνιατρικής. Το ΔΕΕ έκρινε ότι, εν γένει, ένας πανεπιστημιακός τίτλος εμπίπτει επίσης στην έννοια της «επαγγελματικής εκπαίδευσης», ακόμη και όταν το τελικό πτυχίο που χορηγείται στο τέλος του προγράμματος σπουδών δεν παρέχει το άμεσο τυπικό προσόν για την άσκηση συγκεκριμένου επαγγέλματος ή απασχόλησης που προϋποθέτει το προσόν αυτό. Αρκεί αυτό το πρόγραμμα σπουδών να παρέχει τις γνώσεις, την εκπαίδευση ή τις ικανότητες που απαιτούνται για την άσκηση τέτοιου επαγγέλματος ή απασχόλησης. Ως εκ τούτου, στις περιπτώσεις στις οποίες δεν απαιτούνται επίσημοι τίτλοι για την άσκηση συγκεκριμένων επαγγελμάτων ή στις περιπτώσεις στις οποίες το πανεπιστημιακό πτυχίο δεν συνιστά από μόνο του τυπικό προαπαιτούμενο για την άσκηση επαγγέλματος, το πρόγραμμα σπουδών μπορεί κάλλιστα να θεωρείται «επαγγελματική εκπαίδευση». Οι μόνες εξαιρέσεις αφορούν «ορισμένους κύκλους ειδικών σπουδών, οι οποίες, λόγω της ιδιάζουσας φύσης τους, απευθύνονται σε πρόσωπα τα οποία μάλλον επιθυμούν να εμβαθύνουν στις γενικές τους γνώσεις παρά να ασκήσουν κάποιο επάγγελμα».

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *J.J. de Lange κατά Staatssecretaris van Financiën*²⁹⁷ (εξετάζεται στην [ενότητα 5.5](#)), το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι η φορολογική μεταχείριση των δαπανών επαγγελματικής κατάρτισης στις οποίες έχει υποβληθεί ο ενδιαφερόμενος μπορεί να έχει αντίκτυπο στη δυνατότητα πραγματικής πρόσβασης στην εν λόγω κατάρτιση. Στην περίπτωση αυτή, το δικαίωμα προς έκπτωση των δαπανών εκπαίδευσης από το φορολογητέο εισόδημα διαφέρει ανάλογα με την ηλικία. Το ΔΕΕ έκρινε ότι απόκειται στο αιτούν δικαστήριο να εξακριβώσει αν η εθνική νομοθεσία ήταν αναγκαία για την επίτευξη του σκοπού που συνίσταται στην ενίσχυση της θέσης των νέων στην αγορά εργασίας.

Δυνάμει του δικαίου της ΕΕ, η απαγόρευση των διακρίσεων ισχύει επίσης σε σχέση με τις οργανώσεις εργαζομένων και εργοδοτών. Η απαγόρευση αυτή δεν καλύπτει μόνο την ιδιότητα του μέλους και την πρόσβαση σε οργανώσεις

²⁹⁶ ΔΕΕ, υπόθεση 24/86, *Vincent Blaizot κατά Πανεπιστημίου της Λιέγης και λοιπών*, 2 Φεβρουαρίου 1988.

²⁹⁷ ΔΕΕ, C-548/15, *J.J. de Lange κατά Staatssecretaris van Financiën*, 10 Νοεμβρίου 2016.

εργαζομένων ή εργοδοτών αλλά και τη συμμετοχή σε αυτές τις οργανώσεις. Σύμφωνα με τις κατευθυντήριες γραμμές που έχει εκδώσει η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, στόχος είναι να εξασφαλιστεί η μη διακριτική μεταχείριση είτε όσον αφορά την ιδιότητα μέλους είτε όσον αφορά τα πλεονεκτήματα που παρέχουν παρόμοιοι φορείς²⁹⁸.

Όσον αφορά την εγκυμοσύνη και τις διακρίσεις που συνδέονται με τη μητρότητα, βλ. [ενότητα 5.1](#).

Τα εθνικά δικαστήρια δίνουν επίσης ευρεία ερμηνεία στην απαγόρευση των διακρίσεων στον τομέα της απασχόλησης.

Παράδειγμα: Σε υπόθεση που εκδικάστηκε στην Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας²⁹⁹, εργοδότης αποφάσισε να μην παρατείνει τη σύμβαση εργαζομένης, ούτε να της προτείνει τη σύναψη νέας σύμβασης, όταν ανακάλυψε ότι ήταν έγκυος. Το εθνικό δικαστήριο αποφάνθηκε ότι αυτό συνιστούσε διάκριση λόγω εγκυμοσύνης.

Παράδειγμα: Σε υπόθεση που εκδικάστηκε στην Πολωνία³⁰⁰, η προσφεύγουσα, ουκρανικής ιθαγένειας, ήταν δασκάλα αγγλικών. Εργαζόταν για περισσότερα από 12 χρόνια σε πολωνικό σχολείο βάσει σειράς συμβάσεων εργασίας ορισμένου χρόνου, αντίθετα με άλλους δασκάλους που εργάζονταν με συμβάσεις αορίστου χρόνου. Οι σχολικές αρχές υποστήριξαν ότι ο λόγος που της πρόσφεραν συμβάσεις ορισμένου χρόνου ήταν, μεταξύ άλλων, η περιορισμένη διάρκεια των αδειών διαμονής της. Το Ανώτατο Δικαστήριο επισήμανε ότι η απαγόρευση των διακρίσεων κάλυπτε όλα τα στάδια της απασχόλησης, συμπεριλαμβανομένου αυτού του τύπου σύμβασης εργασίας. Αποφάνθηκε ότι αυτή η διαφορετική μεταχείριση, εάν οφειλόταν μόνο στην ουκρανική της ιθαγένεια και στις άδειες διαμονής της, συνιστούσε διάκριση λόγω ιθαγένειας.

298 Πρόταση οδηγίας του Συμβουλίου περί της εφαρμογής της ίσης μεταχείρισης προσώπων ανεξάρτητα από τη φυλετική ή εθνική τους καταγωγή, COM(1999) 566 τελικό της 25ης Νοεμβρίου 1999.

299 Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας, Πρωτοδικείο II Σκοπίων, I RO αριθ. 618/15, 3 Μαρτίου 2016, πηγή: *European Equality Law Review* (2016), vol. 2, σ. 97.

300 Πολωνία, Πολωνικό Ανώτατο Δικαστήριο, III PK 11/16, 7 Νοεμβρίου 2016· το δικαστήριο αναίρεσε την απόφαση και ανέπεμψε την υπόθεση στο αιτούν δικαστήριο προκειμένου να καθοριστεί αν οι λόγοι σύναψης συμβάσεων ορισμένου χρόνου εισήγαγαν διακρίσεις.

Παρότι η **ΕΣΔΑ** δεν κατοχυρώνει το δικαίωμα στην απασχόληση, το άρθρο 8 ερμηνεύθηκε, σε ορισμένες περιστάσεις, κατά τρόπο που να καλύπτει τον τομέα της απασχόλησης. Στην υπόθεση *Sidabras και Džiautas κατά Λιθουανίας*³⁰¹, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η απαγόρευση που επέβαλε η κυβέρνηση όσον αφορά την απασχόληση πρώην πρακτόρων της KGB στον δημόσιο τομέα και σε κλάδους του ιδιωτικού τομέα ενέπιπτε στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 8 σε συνδυασμό με το άρθρο 14. Συγκεκριμένα, «επηρέαζε σε πολύ σημαντικό βαθμό τη δυνατότητά τους να αναπτύσσουν σχέσεις με τον έξω κόσμο και τους δημιουργούσε σοβαρές δυσκολίες από πλευράς εξασφάλισης των προς το ζην, με προφανείς συνέπειες για την απόλαυση της προσωπικής τους ζωής»³⁰². Παρομοίως στην υπόθεση *Bigaeva κατά Ελλάδας*, το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι το άρθρο 8 μπορεί επίσης να τύχει εφαρμογής στον τομέα της απασχόλησης, όπως, για παράδειγμα, στο πλαίσιο της πρόσβασης σε ένα επάγγελμα³⁰³.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *I.B. Κατά Ελλάδας*³⁰⁴, ο προσφεύγων, φορέας του ιού του AIDS, απολύθηκε από την εργασία του έπειτα από διαμαρτυρίες μελών του προσωπικού σχετικά με την οροθετικότητά του. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι ζητήματα που αφορούν την απασχόληση και καταστάσεις στις οποίες εμπλέκονται άτομα που έχουν προσβληθεί από τον ιό HIV εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της ιδιωτικής ζωής και αποφάνθηκε ότι η απόλυση του προσφεύγοντος συνιστούσε παράβαση του άρθρου 14 της ΕΣΔΑ σε συνδυασμό με το άρθρο 8. Το ΕΔΔΑ στήριξε την απόφασή του στο γεγονός ότι ο Άρειος Πάγος δεν είχε αναπτύξει επαρκώς γιατί τα συμφέροντα του εργοδότη για τη διασφάλιση αρμονικού κλίματος εντός της επιχείρησης είχαν υπερισχύσει έναντι των συμφερόντων του προσφεύγοντος. Με άλλα λόγια, ο Άρειος Πάγος δεν προέβη σε στάθμιση των συμφερόντων του προσφεύγοντος που διακυβεύονταν με τα συμφέροντα του εργοδότη κατά τρόπο σύμφωνο προς την ΕΣΔΑ.

301 ΕΔΔΑ, *Sidabras και Džiautas κατά Λιθουανίας*, προσφυγές αριθ.55480/00 και 59330/00, 27 Ιουλίου 2004 (εξετάζεται στην ενότητα 6.4).

302 Ό.π., σκέψη 48.

303 ΕΔΔΑ, *Bigaeva κατά Ελλάδας*, προσφυγή αριθ.26713/05, 28 Μαΐου 2009.

304 ΕΔΔΑ, *I.M. κατά Ελλάδας*, προσφυγή αριθ.552/10, 3 Οκτωβρίου 2013.

Το ΕΔΔΑ έχει επίσης απαγορεύσει τις διακρίσεις λόγω συμμετοχής σε συνδικαλιστική οργάνωση. Το δικαίωμα ιδρύσεως μετ' άλλων συνδικάτων κατοχυρώνεται στην ΕΣΔΑ ως αυτοτελές δικαίωμα³⁰⁵.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Danilenkon και λοιποί κατά Ρωσίας*³⁰⁶, οι προσφεύγοντες είχαν υποστεί παρενόχληση από τον εργοδότη τους, καθώς και λιγότερο ευνοϊκή μεταχείριση, επειδή ήταν μέλη συνδικαλιστικής οργάνωσης. Οι αγωγές τους ενώπιον των εθνικών πολιτικών δικαστηρίων είχαν απορριφθεί, καθώς η διάκριση μπορούσε να θεμελιωθεί μόνο στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών. Ωστόσο, ο εισαγγελέας αρνήθηκε να ασκήσει ποινική δίωξη, επειδή το επίπεδο απόδειξης υποχρέωνε το κράτος να αποδείξει «πέραν πάσης εύλογης αμφιβολίας» ότι ένας από τους διευθυντές της εταιρείας προέβαινε σκόπιμα σε διακρίσεις. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η απουσία στην εθνική νομοθεσία αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας της ελευθερίας του συνεταιρίζεσθαι σε σχέση με τις συνδικαλιστικές οργανώσεις ισοδυναμούσε με παράβαση του άρθρου 11 σε συνδυασμό με το άρθρο 14.

Το άρθρο 1 παράγραφος 2 του **Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη** ορίζει ότι η εθνική νομοθεσία απαγορεύει κάθε διάκριση στην απασχόληση, μεταξύ άλλων, λόγω φύλου, φυλής, εθνοτικής καταγωγής, θρησκείας, αναπηρίας, ηλικίας³⁰⁷, γενετήσιου προσανατολισμού και πολιτικών πεποιθήσεων, συμπεριλαμβανομένης της αντίρρησης ή της μη αντίρρησης για λόγους συνείδησης³⁰⁸. Οι διακρίσεις απαγορεύονται εν γένει όσον αφορά τους όρους πρόσληψης ή τις εργασιακές συνθήκες (ειδικότερα, τις αποδοχές, την κατάρτιση, τις προαγωγές, τις μεταθέσεις και τις απολύσεις ή άλλες επιζήμιες ενέργειες)³⁰⁹. Πρέπει να υπάρχουν επαρκείς νομικές εγγυήσεις κατά των διακρίσεων όσον αφορά τη μερική απασχόληση. Ειδικότερα, πρέπει να υπάρχουν κανόνες για την πρόληψη της αδήλωτης εργασίας στο πλαίσιο

305 Για παράδειγμα, ΕΔΔΑ, *Demir και Baykara κατά Τουρκίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 34503/97, 12 Νοεμβρίου 2008.

306 ΕΔΔΑ, *Danilenkon και λοιποί κατά Ρωσίας*, προσφυγή αριθ. 67336/01, 30 Ιουλίου 2009.

307 ΕΕΚΔ, *Fellesforbundet for Sjøfolk (FFFS) κατά Νορβηγίας*, προσφυγή αριθ. 74/2011, απόφαση επί της ουσίας της 2ας Ιουλίου 2013, σκέψεις 115-117.

308 ΕΕΚΔ, *Confederazione Generale italiana del Lavoro (CGIL) κατά Ιταλίας*, προσφυγή αριθ. 91/2013, απόφαση επί της ουσίας της 12ης Οκτωβρίου 2015, σκέψη 238· ΕΕΚΔ, «Conclusions 2006, Albania»· ΕΕΚΔ, «Conclusions 2012, Iceland, Moldova and Turkey».

309 ΕΕΚΔ, Conclusions XVI-1 (2002), Αυστρία.

υπερωριών και κανόνες για την ισότητα των αμοιβών, σε όλες τις πτυχές της, μεταξύ εργαζομένων μερικής και πλήρους απασχόλησης³¹⁰.

Το άρθρο 4 παράγραφος 3 του ΕΚΧ αναγνωρίζει το δικαίωμα των εργαζομένων, ανδρών και γυναικών, για ίση αμοιβή για εργασία ίσης αξίας. Το άρθρο 20 του Χάρτη αφορά επίσης θέματα απασχόλησης και επαγγελματικής δραστηριότητας, συμπεριλαμβανομένων των αποδοχών, χωρίς διακρίσεις λόγω φύλου. Το άρθρο 27 του ΕΚΧ έχει ως στόχο να διασφαλίσει ότι όλα τα άτομα τα οποία έχουν οικογενειακές υποχρεώσεις και εργάζονται ή επιθυμούν να εργαστούν έχουν το δικαίωμα να το πράττουν χωρίς να υφίστανται διακρίσεις και, στο μέτρο του δυνατού, χωρίς να συγκρούονται οι επαγγελματικές και οι οικογενειακές τους υποχρεώσεις.

4.2. Πρόσβαση στην κοινωνική πρόνοια και στην κοινωνική ασφάλιση

Στο δίκαιο της ΕΕ, μόνον η οδηγία για τη φυλετική ισότητα προβλέπει ευρεία προστασία από τις διακρίσεις όσον αφορά την πρόσβαση στο σύστημα πρόνοιας και σε άλλες μορφές κοινωνικής ασφάλισης. Οι μορφές αυτές περιλαμβάνουν την πρόσβαση στις παροχές σε είδος που ελέγχονται «από κοινού» από το κράτος, όπως η δημόσια υγειονομική περίθαλψη, η εκπαίδευση και το σύστημα κοινωνικής ασφάλισης.

Το ακριβές πεδίο εφαρμογής του τομέα της κοινωνικής προστασίας, συμπεριλαμβανομένων της κοινωνικής ασφάλισης και της υγειονομικής περίθαλψης, είναι ασαφές, δεδομένου ότι δεν επεξηγείται στην οδηγία για τη φυλετική ισότητα και δεν έχει ερμηνευθεί ακόμη στη νομολογία του ΔΕΕ. Η οδηγία για την κοινωνική ασφάλιση (79/7)³¹¹ προβλέπει την ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών μόνο σε σχέση με τα «εκ του νόμου συστήματα κοινωνικής ασφάλισης» σε αντιδιαστολή με τα «επαγγελματικά συστήματα κοινωνικής ασφάλισης», τα οποία καλύπτονται από την οδηγία για την ισότητα των φύλων (αναδιατύπωση). Το άρθρο 3 της οδηγίας για την κοινωνική ασφάλιση τα ορίζει ως νομικά συστήματα που εξασφαλίζουν προστασία κατά ασθενείας, αναπηρίας, γήρατος, εργατικού ατυχήματος και επαγγελματικής

310 ΕΕΚΔ, Conclusions XVI-1 (2002), Αυστρία.

311 Οδηγία 79/7/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 19ης Δεκεμβρίου 1978, περί της προοδευτικής εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης μεταξύ ανδρών και γυναικών σε θέματα κοινωνικής ασφαλίσεως (ΕΕ L 6 της 10.1.1979, σ. 24).

ασθενείας και ανεργίας, ενώ καλύπτουν επίσης τις διατάξεις που αφορούν την «κοινωνική πρόνοια κατά το μέτρο που προορίζονται να συμπληρώσουν ή να υποκαταστήσουν» τα προαναφερθέντα συστήματα. Το καθ' ύλην πεδίο εφαρμογής της οδηγίας για την ισότητα των φύλων (αναδιατύπωση) ορίζεται στο άρθρο 7. Καλύπτει τους ίδιους κινδύνους που καλύπτει και η οδηγία για την κοινωνική ασφάλιση. Σύμφωνα με το άρθρο 7 παράγραφος 1 στοιχείο β) της οδηγίας για την ισότητα των φύλων, εφαρμόζεται επίσης στα επαγγελματικά συστήματα κοινωνικής ασφάλισης που προβλέπουν άλλες κοινωνικές παροχές, σε είδος ή σε χρήμα, και ιδίως παροχές επιζώντων και οικογενειακές παροχές, εφόσον οι παροχές αυτές αποτελούν οφέλη που παρέχονται από τον εργοδότη στον εργαζόμενο λόγω της απασχόλησής του.

Η διάκριση ανάμεσα στα εκ του νόμου συστήματα κοινωνικής ασφάλισης και τα επαγγελματικά συστήματα κοινωνικής ασφάλισης είναι σημαντική, δεδομένου ότι η οδηγία για την κοινωνική ασφάλιση επιτρέπει ορισμένες εξαιρέσεις τις οποίες όμως δεν επιτρέπει η οδηγία για την ισότητα των φύλων (αναδιατύπωση).

Παράδειγμα: Η υπόθεση του Χ.³¹² αφορά τα κριτήρια χορήγησης αποζημίωσης για μόνιμη βλάβη η οποία εντάσσεται στο εκ του νόμου σύστημα κοινωνικής ασφαλίσεως που εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας για την κοινωνική ασφάλιση (79/7/ΕΟΚ). Ο προσφεύγων είχε λάβει αποζημίωση λόγω εργατικού ατυχήματος. Το ποσό που έλαβε ήταν μικρότερο από το ποσό που θα είχε καταβληθεί σε γυναίκα της ίδιας ηλικίας ευρισκόμενη σε παρόμοια κατάσταση. Το ΔΕΕ απέρριψε την επιχειρηματολογία της κυβέρνησης σύμφωνα με την οποία η διαφορά του ποσού της αποζημιώσεως δικαιολογείται από τη διαφορά του μέσου προσδόκιμου ζωής μεταξύ ανδρών και γυναικών³¹³. Το ΔΕΕ επισήμανε ότι δεν μπορεί να συναχθεί από τα γενικά στατιστικά δεδομένα, με βάση το φύλο, ότι μια ασφαλισμένη έχει πάντα προσδόκιμο ζωής μεγαλύτερο από εκείνο ενός ασφαλισμένου της ίδιας ηλικίας ευρισκόμενου σε παρόμοια κατάσταση.

Το πεδίο εφαρμογής των «κοινωνικών πλεονεκτημάτων» έχει αναλυθεί εκτενώς στη νομολογία του ΔΕΕ στο πλαίσιο της νομοθεσίας για την ελεύθερη

312 ΔΕΕ, C-318/13, Χ., 3 Σεπτεμβρίου 2014.

313 Ό.π., σκέψεις 37-40.

κυκλοφορία των προσώπων και η έννοιά του έχει ερμηνευθεί με εξαιρετικά ευρύ τρόπο.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Cristini*³¹⁴, η προσφεύγουσα ήταν Ιταλίδα υπήκοος που ζούσε με τα παιδιά της στη Γαλλία και της οποίας ο εκλιπών σύζυγος ήταν «εργαζόμενος» δυνάμει του δικαίου της ΕΕ. Οι γαλλικοί σιδηρόδρομοι προσέφεραν στις πολύτεκνες οικογένειες δελτία εκπτώσεων επί των τιμών των εισιτηρίων, αρνήθηκαν όμως να προσφέρουν τέτοιο δελτίο στην κ. Cristini λόγω της ιθαγένειας της. Υποστήριξαν ότι «κοινωνικά πλεονεκτήματα» για τους σκοπούς του δικαίου της ΕΕ ήταν μόνο τα πλεονεκτήματα που απέρρεαν από σύμβαση εργασίας. Το ΔΕΕ διαφώνησε, κρίνοντας ότι ο όρος θα έπρεπε να περιλαμβάνει όλα τα πλεονεκτήματα ανεξαρτήτως σύμβασης εργασίας, συμπεριλαμβανομένων των δελτίων εκπτώσεων επί των τιμών των σιδηροδρομικών εισιτηρίων³¹⁵.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Vestische Arbeit Jobcenter Kreis Recklinghausen κατά Jovanna García-Nieto και λοιπών*³¹⁶, γερμανική υπηρεσία απασχόλησης αρνήθηκε να χορηγήσει επιδόματα διαβίωσης σε Ισπανό υπήκοο και στον γιο του κατά τους τρεις πρώτους μήνες της διαμονής τους στη Γερμανία. Βάσει της γερμανικής νομοθεσίας, οι αλλοδαποί δεν έχουν δικαίωμα να λαμβάνουν κοινωνικές παροχές κατά τους τρεις πρώτους μήνες διαμονής στη Γερμανία. Το ΔΕΕ έκρινε ότι ο κανόνας αυτός συνάδει με τη νομοθεσία της ΕΕ. Η οδηγία 2004/38/ΕΚ για την ιθαγένεια της Ένωσης αναγνωρίζει το δικαίωμα διαμονής των πολιτών της ΕΕ στην επικράτεια άλλου κράτους μέλους για χρονικό διάστημα έως τριών μηνών χωρίς καμία διατύπωση πέραν της απαίτησης κατοχής ισχύοντος δελτίου ταυτότητας ή διαβατηρίου. Ως εκ τούτου, η οδηγία δίνει τη δυνατότητα στο κράτος να αρνείται να χορηγεί κοινωνικές παροχές στους πολίτες της ΕΕ κατά τους πρώτους τρεις μήνες της διαμονής τους στην επικράτειά του. Κατά την περίοδο αυτή, οι πολίτες θα πρέπει να έχουν επαρκή μέσα διαβίωσης και

314 ΔΕΕ, υπόθεση 32/75, *Anita Cristini κατά Société nationale des chemins de fer français*, 30 Σεπτεμβρίου 1975.

315 Βλ. επίσης ΔΕΕ, C-75/11, *Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά Δημοκρατίας της Αυστρίας*, 4 Οκτωβρίου 2012, που αφορά το σύστημα καταβολής μειωμένων κομίστρων στις δημόσιες συγκοινωνίες της Αυστρίας.

316 ΔΕΕ, C-299/14, *Vestische Arbeit Jobcenter Kreis Recklinghausen κατά Jovanna García-Nieto και λοιπών*, 25 Φεβρουαρίου 2016.

προσωπική ιατρική κάλυψη. Το ΔΕΕ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η εν λόγω άρνηση δεν προϋποθέτει εξέταση της ατομικής κατάστασης του ενδιαφερομένου.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Elodie Giersch και λοιποί κατά Μεγάλου Δουκάτου του Λουξεμβούργου*³¹⁷, οι προσφεύγοντες, τέκνα μεθοριακών εργαζομένων που ασκούσαν δραστηριότητα στο Λουξεμβούργο, δεν ήταν δικαιούχοι κρατικού οικονομικού βοηθήματος για ανώτατες σπουδές, διότι δεν πληρούσαν την προϋπόθεση της διαμονής στο Λουξεμβούργο. Το ΔΕΕ επισήμανε ότι το φοιτητικό βοήθημα που χορηγεί ένα κράτος μέλος μπορεί να προορίζεται μόνο για τα άτομα που έχουν στενό δεσμό με το εν λόγω κράτος μέλος. Ωστόσο, το κράτος, που εκτιμά τον πραγματικό βαθμό συνδέσμου ενός ατόμου με την κοινωνία ή με την αγορά εργασίας του οικείου κράτους μέλους, δεν μπορεί να βασίζεται μόνο στην προϋπόθεση διαμονής. Θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη και άλλα στοιχεία, για παράδειγμα, το γεγονός ότι ένας από τους γονείς, ο οποίος εξακολουθεί να συντηρεί τον σπουδαστή, είναι μεθοριακός εργαζόμενος που κατέχει σταθερή θέση εργασίας στο κράτος μέλος αυτό και έχει ήδη εργαστεί σε αυτό επί μακρό χρονικό διάστημα.

Το ΔΕΕ όρισε τα «κοινωνικά πλεονεκτήματα» στην υπόθεση *Even* ως πλεονεκτήματα:

«τα οποία, συνδεδεμένα ή μη προς σύμβαση εργασίας, χορηγούνται γενικώς στους ημεδαπούς εργαζομένους πρωτίστως λόγω της αντικειμενικής ιδιότητάς τους ως εργαζομένων ή δυνάμει του απλού γεγονότος της κατοικίας τους επί του εθνικού εδάφους και η επέκταση των οποίων επί εργαζομένων που είναι υπήκοοι άλλων κρατών μελών εμφανίζεται κατά συνέπεια πρόσφορη να διευκολύνει την κινητικότητα τους μέσα στην Κοινότητα»³¹⁸.

Ο όρος καταλαμβάνει ουσιαστικά όλα τα δικαιώματα με την προϋπόθεση ότι ανταποκρίνονται στον ορισμό που δίνεται στην υπόθεση *Even*: δεν υπάρχει διάκριση μεταξύ δικαιωμάτων που χορηγούνται κατ' απόλυτο τρόπο και δικαιωμάτων που χορηγούνται βάσει διακριτικής ευχέρειας. Επιπλέον, από

317 ΔΕΕ, C-20/12, *Elodie Giersch και λοιποί κατά Μεγάλου Δουκάτου του Λουξεμβούργου*, 20 Ιουνίου 2013.

318 ΔΕΕ, υπόθεση 207/78, *Εισαγγελική Αρχή κατά Gilbert Even και Office national des pensions pour travailleurs salariés (ONPTS)*, 31 Μαΐου 1979, σκέψη 22.

τον ορισμό των κοινωνικών πλεονεκτημάτων δεν αποκλείονται τα δικαιώματα που χορηγούνται μετά τη λύση της σχέσης εργασίας, όπως το δικαίωμα σε σύνταξη³¹⁹. Ουσιαστικά, στο πλαίσιο της ελεύθερης κυκλοφορίας, ως κοινωνικό πλεονέκτημα νοείται κάθε πλεονέκτημα που μπορεί να βοηθήσει τον διακινούμενο εργαζόμενο να ενταχθεί στην κοινωνία του κράτους υποδοχής. Τα δικαστήρια έχουν υιοθετήσει μια αρκετά προοδευτική προσέγγιση όσον αφορά τον προσδιορισμό του τι συνιστά κοινωνικό πλεονέκτημα, για παράδειγμα:

- η καταβολή άτοκων «δανείων λόγω γεννήσεως τέκνου»: παρά τη λογική που διέπει αυτά τα δάνεια, δηλαδή την τόνωση της γεννητικότητας, το ΔΕΕ έκρινε ότι συνιστούν κοινωνικό πλεονέκτημα καθώς θεωρούνται μέσο ελάφρυνσης των οικονομικών βαρών των οικογενειών χαμηλού εισοδήματος³²⁰.
- η χορήγηση υποτροφίας κατ' εφαρμογή μορφωτικής συμφωνίας προς στήριξη των ημεδαπών εργαζομένων που επιθυμούν να σπουδάσουν στο εξωτερικό³²¹.
- το δικαίωμα διεξαγωγής ποινικής δίκης στη γλώσσα του κράτους καταγωγής του κατηγορουμένου³²².
- η καταβολή παροχών αναπηρίας προς αντιστάθμιση των επιπλέον δαπανών στις οποίες υποβάλλονται οι δικαιούχοι λόγω της αναπηρίας τους³²³.

Παρότι στην ΕΣΔΑ δεν προβλέπεται δικαίωμα στην κοινωνική ασφάλιση, από τη νομολογία του ΕΔΔΑ προκύπτει σαφώς ότι ορισμένες μορφές κοινωνικής ασφάλισης, όπως οι κοινωνικές παροχές και οι συντάξεις, μπορεί να εμπίπτουν

319 ΔΕΕ, C-35/97, *Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων κατά Γαλλικής Δημοκρατίας*, 24 Σεπτεμβρίου 1998.

320 ΔΕΕ, υπόθεση 65/81, *Francesco Reina και Letizia Reina κατά Landeskreditbank Baden-Württemberg*, 14 Ιανουαρίου 1982.

321 ΔΕΕ, υπόθεση 235/87, *Annunziata Matteucci κατά Communauté française de Belgique και Commissariat général aux relations internationales de la Communauté française de Belgique*, 27 Σεπτεμβρίου 1988.

322 ΔΕΕ, υπόθεση 137/84, *Εισαγγελική Αρχή κατά Robert Heinrich Maria Mutsch*, 11 Ιουλίου 1985.

323 ΔΕΕ, C-206/10, *Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας*, 5 Μαΐου 2011.

στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 1 του πρώτου πρωτοκόλλου³²⁴ ή του άρθρου 8³²⁵.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Andrle κατά Τσεχικής Δημοκρατίας*³²⁶, ο προσφεύγων κατήγγειλε ότι, σε αντίθεση με ό,τι ίσχυε για τις γυναίκες, δεν προβλεπόταν μείωση του ορίου ηλικίας συνταξιοδότησης για τους άνδρες που είχαν ασχοληθεί με την ανατροφή παιδιών. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η εν λόγω διαφορετική μεταχείριση μεταξύ ανδρών και γυναικών ήταν αντικειμενικά και εύλογα δικαιολογημένη προς αντιστάθμιση των ανισοτήτων που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες (όπως χαμηλότερους εν γένει μισθούς και συντάξεις) και των δυσχερειών που δημιουργεί η προσδοκία ότι πρέπει να εργάζονται με πλήρη απασχόληση και παράλληλα να φροντίζουν τα παιδιά και το νοικοκυριό. Συνεπώς, η χρονική στιγμή που επιλέχθηκε για την εφαρμογή των μέτρων που ελήφθησαν για την επανόρθωση των ανισοτήτων αυτών και το εύρος των μέτρων δεν ήταν προδήλως δυσανάλογα ούτε διαπιστώθηκε παράβαση του άρθρου 14 της ΕΣΔΑ σε συνδυασμό με το άρθρο 1 του πρώτου πρωτοκόλλου³²⁷.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Stummer κατά Αυστρίας*³²⁸, ο προσφεύγων είχε περάσει περίπου είκοσι οκτώ χρόνια της ζωής του στη φυλακή, κατά τη διάρκεια των οποίων είχε εργαστεί για μεγάλες περιόδους. Το εθνικό συνταξιοδοτικό σύστημα δεν έλαβε υπόψη την εργασία του στη φυλακή για τον υπολογισμό των συνταξιοδοτικών του δικαιωμάτων. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η ασφάλιση των εργαζόμενων κρατούμενων στο σύστημα των συντάξεων γήρατος παραμένει ζήτημα επιλογής της κοινωνικής και οικονομικής πολιτικής εντός του ευρέος περιθωρίου εκτίμησης που διαθέτει το κράτος, και δεν διαπίστωσε παράβαση του άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 1 του πρώτου πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ.

324 Βλ. για παράδειγμα ΕΔΔΑ, *Bélané Nagy κατά Ουγγαρίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ.53080/13, 13 Δεκεμβρίου 2016, σχετικά με το δικαίωμα σε σύνταξη αναπηρίας.

325 Βλ. ειδικότερα τις ακόλουθες υποθέσεις: ΕΔΔΑ, *Andrejeva κατά Λετονίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ.55707/00, 18 Φεβρουαρίου 2009, ΕΔΔΑ, *Gaygusuz κατά Αυστρίας*, προσφυγή αριθ. 17371/90, 16 Σεπτεμβρίου 1996· και ΕΔΔΑ, *Koua Poiriez κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 40892/98, 30 Σεπτεμβρίου 2003· όλες αυτές οι υποθέσεις εξετάζονται στην **ενότητα 5.7**.

326 ΕΔΔΑ, *Andrle κατά Τσεχικής Δημοκρατίας*, προσφυγή αριθ. 6268/08, 17 Φεβρουαρίου 2011.

327 Βλ. **ενότητα 2.5** σχετικά με τα ειδικά μέτρα.

328 ΕΔΔΑ, *Stummer κατά Αυστρίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ.37452/02, 7 Ιουλίου 2011.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Fábián κατά Ουγγαρίας*³²⁹, ο προσφεύγων, συνταξιούχος του δημόσιου, κατήγγειλε τη νομοθετική τροποποίηση με την οποία διακόπηκε η καταβολή συντάξεων γήρατος στα άτομα που εργάζονταν συγχρόνως σε ορισμένες κατηγορίες του δημόσιου τομέα, ενώ οι συνταξιούχοι που εργάζονταν στον ιδιωτικό τομέα εξακολουθούσαν να μπορούν να λαμβάνουν τη σύνταξη. Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι ο προσφεύγων δεν είχε αποδείξει ότι, ως συνταξιούχος εργαζόμενος στο δημόσιο, βρισκόταν σε σχετικά παρόμοια κατάσταση με τους συνταξιούχους που εργάζονται στον ιδιωτικό τομέα όσον αφορά το δικαίωμά του να λαμβάνει σύνταξη γήρατος. Ως εκ τούτου, δεν υπήρξε παράβαση του άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 1 του πρώτου πρωτοκόλλου. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι, μετά την τροποποίηση, επήλθε αναστολή της καταβολής της σύνταξης του προσφεύγοντος λόγω της απασχόλησής του στο Δημόσιο μετά τη συνταξιοδότησή του. Η αναστολή αυτή ήταν ακριβώς αποτέλεσμα του γεγονότος ότι, ως δημόσιος υπάλληλος, λάμβανε από το κράτος μισθό, η καταβολή του οποίου ήταν ασυμβίβαστη με την παράλληλη καταβολή σύνταξης γήρατος από την ίδια πηγή. Η επίμαχη απαγόρευση της ταυτόχρονης σώρευσης σύνταξης και μισθού από τον κρατικό προϋπολογισμό θεσπίστηκε στο πλαίσιο της δημοσιονομικής και κοινωνικής πολιτικής και της πολιτικής για την απασχόληση, μεταξύ άλλων διαφόρων νομοθετικών μέτρων που αποσκοπούσαν στη διόρθωση των χαρακτηριστικών του συνταξιοδοτικού συστήματος του καθ' ού κράτους τα οποία έθεταν σε κίνδυνο την οικονομική βιωσιμότητά του. Τα μέτρα αυτά δεν εμπόδιζαν τη σώρευση σύνταξης και μισθού στα άτομα που εργάζονταν στον ιδιωτικό τομέα, των οποίων οι μισθοί, σε αντίθεση με τους μισθούς των δημόσιων υπαλλήλων, δεν χρηματοδοτούνταν από το κράτος, αλλά από ιδιωτικούς προϋπολογισμούς εκτός του άμεσου ελέγχου του κράτους.

Παρότι η ΕΣΔΑ δεν προβλέπει δικαίωμα στην υγειονομική περίθαλψη, το ΕΔΔΑ έχει αποφανθεί ότι θέματα που άπτονται της υγειονομικής περίθαλψης³³⁰, όπως η πρόσβαση στους ιατρικούς φακέλους³³¹, εμπίπτουν στο πεδίο

329 ΕΔΔΑ, *Fábián κατά Ουγγαρίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ.78117/13, 5 Σεπτεμβρίου 2017.

330 Βλ. Συμβούλιο της Ευρώπης, ΕΔΔΑ (2015), *Health-related issues in the case-law of the European Court of Human Rights*, Θεματική έκθεση.

331 ΕΔΔΑ, *Κ.Η. και λοιποί κατά Σλοβακίας*, προσφυγή αριθ.32881/04, 28 Απριλίου 2009.

εφαρμογής του άρθρου 8 (όπως η πρόσβαση στους ιατρικούς φακέλους³³²) ή του άρθρου 3, όταν η έλλειψη πρόσβασης στις υγειονομικές υπηρεσίες είναι τόσο σοβαρή ώστε να συνιστά απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση ή παρέμβαση στην ιδιωτική ζωή ενός ατόμου³³³. Ως εκ τούτου, οι προσφυγές που αφορούν διακρίσεις κατά την πρόσβαση στην υγειονομική περίθαλψη μπορεί να εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 14.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Durisotto κατά Ιταλίας*³³⁴, ο προσφεύγων κατήγγειλε ότι, σε αντίθεση με άλλους ασθενείς, δεν επιτράπηκε στην κόρη του να συμμετάσχει σε πειραματική θεραπεία. Το εθνικό δικαστήριο έκρινε ότι η σχετική μέθοδος κλινικής δοκιμής ήταν διαθέσιμη για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα και η κόρη του προσφεύγοντος δεν είχε αρχίσει τη θεραπεία κατά το διάστημα αυτό. Συνεπώς, η περίπτωση της κόρης του προσφεύγοντος δεν πληρούσε το κριτήριο έγκρισης που απαιτείται από τη σχετική νομοθεσία. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι, ναι μεν υπήρχε διαφορετική μεταχείριση ατόμων σε σχετικά παρόμοιες καταστάσεις, η διαφορά όμως αυτή ήταν δικαιολογημένη. Η απόφαση του εθνικού δικαστηρίου ήταν δεόντως αιτιολογημένη και δεν ήταν αυθαίρετη. Επιπλέον, επιδίωκε τον θεμιτό σκοπό της προστασίας της υγείας και ήταν ανάλογη προς τον σκοπό αυτόν. Εξάλλου, η θεραπευτική αξία της πειραματικής θεραπείας δεν είχε αποδειχθεί επιστημονικά την εποχή εκείνη. Ως εκ τούτου, το ΕΔΔΑ απέρριψε αυτό το μέρος της προσφυγής ως προδήλως αβάσιμο.

Η πρόσβαση σε άλλες κοινωνικές παροχές, ιδιαίτερα όταν σκοπός τους είναι να ενθαρρύνουν την οικογενειακή ενότητα, μπορεί επίσης να εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ. Ωστόσο, το περιθώριο εκτίμησης που καταλείπεται στα κράτη στον τομέα αυτόν είναι σχετικά ευρύ. Το ΕΔΔΑ έχει τονίσει ότι τα κράτη, δεδομένου ότι έχουν άμεση γνώση της κοινωνίας και των αναγκών της, μπορούν καταρχήν να εκτιμήσουν καλύτερα τι είναι αναγκαίο προς το δημόσιο συμφέρον σε κοινωνικό ή οικονομικό επίπεδο. Ως

332 Ό.π.

333 ΕΔΔΑ, *Murray κατά Κάτω Χωρών* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ.10511/10, 26 Απριλίου 2016· ΕΔΔΑ, *Ślawomir Musiał κατά Πολωνίας*, προσφυγή αριθ.28300/06, 20 Ιανουαρίου 2009.

334 ΕΔΔΑ, *Durisotto κατά Ιταλίας*, προσφυγή αριθ. 62804/13, 6 Μαΐου 2014.

εκ τούτου, το ΕΔΔΑ σέβεται εν γένει τις πολιτικές επιλογές του νομοθέτη, εκτός εάν «στερούνται προδήλως εύλογης βάσης»³³⁵.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Bah κατά Ηνωμένου Βασιλείου*³³⁶, χορηγήθηκε στην προσφεύγουσα, υπήκοο της Σιέρα Λεόνε, άδεια επ' αόριστον διαμονής στο Ηνωμένο Βασίλειο. Οι αρχές επέτρεψαν στον ανήλικο γιο της να την ακολουθήσει, υπό τον όρο ότι δεν θα έκανε χρήση δημόσιων πόρων. Λίγο μετά την άφιξη του γιου της, η προσφεύγουσα υποχρεώθηκε να εγκαταλείψει την κατοικία της και να αναζητήσει νέα στέγη. Ζήτησε από την τοπική αρχή βοήθεια για να βρει στέγη· ωστόσο, λόγω των κανόνων για τη μετανάστευση και του μεταναστευτικού καθεστώτος του γιου της, δεν της δόθηκε η προτεραιότητα που θα δικαιούνταν υπό κανονικές συνθήκες ως ακουσίως άστεγη με ανήλικο τέκνο. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η διαφορετική μεταχείριση της προσφεύγουσας ήταν αποτέλεσμα του υπό όρους μεταναστευτικού καθεστώτος του γιου της και όχι της εθνικής καταγωγής του. Ήταν επιλογή της προσφεύγουσας να φέρει τον γιο της στη χώρα, παρότι γνώριζε πολύ καλά ότι η άδεια διαμονής του υπόκειτο σε όρους. Η νομοθεσία επιδίωκε τον θεμιτό στόχο της δίκαιης κατανομής περιορισμένων πόρων μεταξύ διαφόρων κατηγοριών αιτούντων. Η τοπική αρχή είχε βοηθήσει την προσφεύγουσα να βρει ιδιωτική κατοικία και της είχε προσφέρει κοινωνική στέγαση εντός διαστήματος δεκαεπτά μηνών. Η διαφορετική μεταχείριση στην περίπτωση της προσφεύγουσας ήταν εύλογα και αντικειμενικά δικαιολογημένη.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Gouri κατά Γαλλίας*³³⁷, δεν χορηγήθηκε στην προσφεύγουσα, Αλγερινή υπήκοο που ζούσε στην Αλγερία, συμπληρωματικό επίδομα αναπηρίας, επειδή δεν πληρούσε την προϋπόθεση της διαμονής στη Γαλλία. Η προσφεύγουσα κατήγγειλε ότι η άρνηση καταβολής του επιδόματος σε άτομο που ζει στο εξωτερικό τη στιγμή που το επίδομα αυτό χορηγείται σε άτομο που ζει στη Γαλλία συνιστά διακριτική μεταχείριση λόγω του τόπου διαμονής. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η προσφεύγουσα λάμβανε σύνταξη χρείας από το καθ' ού κράτος και μόνο το συμπληρωματικό επίδομα αναπηρίας είχε ανασταλεί. Δεδομένου ότι η καταβολή του επιδόματος επιδίωκε τον στόχο της διασφάλισης

335 Βλ., για παράδειγμα, ΕΔΔΑ, *Stummer κατά Αυστρίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 37452/02, 7 Ιουλίου 2011, σκέψη 89.

336 ΕΔΔΑ, *Bah κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, προσφυγή αριθ. 56328/07, 27 Σεπτεμβρίου 2011.

337 ΕΔΔΑ, *Gouri κατά Γαλλίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), προσφυγή αριθ. 41069/11, 28 Φεβρουαρίου 2017.

ελάχιστου επιπέδου εισοδήματος για τα άτομα που διαμένουν στη Γαλλία, λαμβανομένου υπόψη του κόστους διαβίωσης στη χώρα, δεν βρίσκονται σε κατάσταση παρόμοια με αυτή των ατόμων που διαμένουν στη Γαλλία. Συνεπώς, δεν συνέτρεχε διακριτική μεταχείριση στην περίπτωση της προσφεύγουσας.

Αρκετά άρθρα του **ΕΚΧ** αφορούν την πρόσβαση στην κοινωνική ασφάλιση, στην πρόνοια και στην υγεία. Πρόκειται ειδικότερα για τα εξής: άρθρο 11 (δικαίωμα στην προστασία της υγείας), άρθρο 12 (δικαίωμα στην κοινωνική ασφάλιση), άρθρο 13 (δικαίωμα στην κοινωνική και ιατρική πρόνοια) και άρθρο 14 (δικαίωμα στην απόλαυση υπηρεσιών κοινωνικής πρόνοιας).

Η ΕΕΚΔ έχει εξετάσει, για παράδειγμα, διακρίσεις λόγω εδαφικού και/ή κοινωνικοοικονομικού καθεστώτος μεταξύ γυναικών που έχουν σχετικά απρόσκοπτη πρόσβαση σε νόμιμες υπηρεσίες άμβλωσης και γυναικών που δεν έχουν τέτοιου είδους πρόσβαση. Στην ίδια υπόθεση, εξέτασε επίσης τις διακρίσεις λόγω φύλου και/ή κατάστασης υγείας μεταξύ γυναικών που επιθυμούν να αποκτήσουν πρόσβαση σε νόμιμες διαδικασίες διακοπής της κύησης και ανδρών και γυναικών που επιθυμούν να αποκτήσουν πρόσβαση σε άλλες νόμιμες μορφές ιατρικών διαδικασιών που δεν παρέχονται σε περιορισμένη βάση. Η ΕΕΚΔ επισήμανε ότι, λόγω της έλλειψης συναινούντων επαγγελματιών του τομέα της υγείας και άλλου υγειονομικού προσωπικού σε ορισμένες υγειονομικές εγκαταστάσεις στην Ιταλία, σε ορισμένες περιπτώσεις οι γυναίκες αναγκάζονται να μετακινούνται από το ένα νοσοκομείο στο άλλο εντός της χώρας ή να ταξιδεύουν στο εξωτερικό, το οποίο συνιστά διάκριση³³⁸.

Η ΕΕΚΔ έκρινε επίσης ότι, στο πλαίσιο των θετικών υποχρεώσεων που απορρέουν από το δικαίωμα στην προστασία της υγείας, τα συμβαλλόμενα κράτη πρέπει να παρέχουν κατάλληλη, έγκαιρη και χωρίς διακρίσεις φροντίδα, συμπεριλαμβανομένων υπηρεσιών που σχετίζονται με τη σεξουαλική και αναπαραγωγική υγεία. Κατά συνέπεια, σύστημα υγειονομικής περιθάλψης που δεν καλύπτει τις ιδιαίτερες ανάγκες υγείας των γυναικών δεν συνάδει με το άρθρο 11 ούτε με το άρθρο Ε του Χάρτη σε συνδυασμό με το άρθρο 11³³⁹.

338 ΕΕΚΔ, *International Planned Parenthood Federation – European Network (IPPF EN) κατά Ιταλίας*, προσφυγή αριθ. 87/2012, 10 Σεπτεμβρίου 2013, σκέψεις 189-194.

339 Ό.π. σκέψη 66· ΕΕΚΔ, *Confederazione Generale Italiana del Lavoro (CGIL) κατά Ιταλίας*, προσφυγή αριθ. 91/2013, 12 Οκτωβρίου 2015, σκέψεις 162 και 190.

4.3. Εκπαίδευση

Στο δικαίο της ΕΕ, η προστασία από τις διακρίσεις όσον αφορά την πρόσβαση στην εκπαίδευση προβλέφθηκε αρχικά στο πλαίσιο της ελεύθερης κυκλοφορίας βάσει του άρθρου 12 του κανονισμού 1612/68, που αφορούσε ειδικά τα τέκνα των εργαζομένων. Το άρθρο 14 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ κατοχυρώνει το δικαίωμα στην εκπαίδευση και στην πρόσβαση στην επαγγελματική και συνεχή κατάρτιση. Η νομολογία του ΔΕΕ στον τομέα της εκπαίδευσης αφορά ιδιαίτερα την ίση πρόσβαση σε εκπαιδευτικά ιδρύματα σε άλλο κράτος μέλος και την ίση πρόσβαση στη χρηματοδότηση της εκπαίδευσης.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Επιτροπή κατά Αυστρίας*³⁴⁰, φοιτητές που επιθυμούσαν να πραγματοποιήσουν πανεπιστημιακές σπουδές σε αυστριακό πανεπιστήμιο και ήταν κάτοχοι διπλώματος δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης άλλων κρατών μελών εκτός της Αυστρίας, έπρεπε να προσκομίσουν το εν λόγω δίπλωμα και να αποδείξουν ότι πληρούσαν τις προϋποθέσεις πρόσβασης στις σχετικές σπουδές εντός του κράτους που εξέδωσε το δίπλωμά τους. Το ΔΕΕ έκρινε ότι οι προϋποθέσεις πρόσβασης των κατόχων αυστριακού διπλώματος και των κατόχων διπλώματος άλλων κρατών μελών στην πανεπιστημιακή εκπαίδευση ήταν διαφορετικές, γεγονός που συνιστούσε δυσμενή μεταχείριση των κατόχων διπλώματος άλλων κρατών μελών και έμμεση διάκριση.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Casagrande κατά Landeshauptstadt München*, η προσφεύγουσα ήταν κόρη Ιταλού υπηκόου ο οποίος εργαζόταν στη Γερμανία³⁴¹. Οι γερμανικές αρχές, αποσκοπώντας στη διευκόλυνση της «φοιτήσεως», κατέβαλλαν στους μαθητές σχολείου που ήταν σε σχολική ηλικία μηνιαίο εκπαιδευτικό βοήθημα για την κάλυψη των δαπανών διαβίωσής τους. Το ΔΕΕ έκρινε ότι όλα τα γενικά μέτρα που αποσκοπούσαν στη διευκόλυνση της φοίτησης ενέπιπταν στο πεδίο εφαρμογής της εκπαίδευσης.

340 ΔΕΕ, C-147/03, *Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων κατά Δημοκρατίας της Αυστρίας*, 7 Ιουλίου 2005.

341 ΔΕΕ, υπόθεση 9/74, *Donato Casagrande κατά Landeshauptstadt München*, 3 Ιουλίου 1974.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Laurence Prinz κατά Region Hannover* και *Philipp Seeberger κατά Studentenwerk Heidelberg*³⁴², το ΔΕΕ έκρινε ότι η πρόβλεψη της διαμονής ως προϋπόθεσης χορήγησης επιδόματος για σπουδές σε άλλο κράτος μέλος δεν αποτελούσε μέτρο αναλογικού χαρακτήρα.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Mohamed Ali Ben Alaya κατά Bundesrepublik Deutschland*³⁴³, Τυνήσιος υπήκοος υπέβαλε πολλές αιτήσεις σε γερμανικά πανεπιστήμια για να σπουδάσει μαθηματικά (σε συνδυασμό με προπαιδευτικά μαθήματα γλώσσας) και έγινε δεκτός. Ωστόσο, οι γερμανικές αρχές αρνήθηκαν να του χορηγήσουν άδεια διαμονής, υποστηρίζοντας ότι είχαν αμφιβολίες ως προς την πρόθεσή του να σπουδάσει, ότι είχε ελάχιστη γνώση της γερμανικής γλώσσας και ότι στην πραγματικότητα δεν υπήρχε σχέση μεταξύ των προβλεπόμενων σπουδών και του σχεδίου σταδιοδρομίας του. Το ΔΕΕ έκρινε ότι οι φοιτητές υπήκοοι τρίτης χώρας έχουν δικαίωμα εισόδου, στην περίπτωση που πληρούν τις προϋποθέσεις εισδοχής.

Στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ, το άρθρο 2 του πρώτου πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ περιλαμβάνει αυτοτελές δικαίωμα στην εκπαίδευση³⁴⁴. Συνεπώς, το ΕΔΔΑ θεωρεί ότι οι προσφυγές για διακρίσεις στο πλαίσιο της εκπαίδευσης εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 14³⁴⁵.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Horváth και Kiss κατά Ουγγαρίας*³⁴⁶, παιδιά Ρομά τοποθετήθηκαν σε σχολεία για παιδιά με αναπηρίες. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι επρόκειτο για διακριτική μεταχείριση μελών μειονεκτούσας ομάδας. Το κράτος δεν είχε λάβει κατάλληλα μέτρα ώστε να επιτρέψει στα παιδιά Ρομά να παρακολουθήσουν το πρόγραμμα σε κανονικά σχολεία³⁴⁷.

342 ΔΕΕ, συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-523/11 και C-585/11, *Laurence Prinz κατά Region Hannover* και *Philipp Seeberger κατά Studentenwerk Heidelberg*, 18 Ιουλίου 2013.

343 ΔΕΕ, C-491/13, *Mohamed Ali Ben Alaya κατά Bundesrepublik Deutschland*, 10 Σεπτεμβρίου 2014.

344 Βλ. Συμβούλιο της Ευρώπης, ΕΔΔΑ (2017), *Guide on Article 2 of Protocol No. 1 to the European Convention on Human Rights – Right to education*.

345 Οι διακρίσεις λόγω εκπαίδευσης στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ εξετάζονται στην υπόθεση *D.H. και λοιποί κατά Τσεχικής Δημοκρατίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 57325/00, 13 Νοεμβρίου 2007 στην *ενότητα 2.2.1* και στην υπόθεση *Oršuš και λοιποί κατά Κροατίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 15766/03, 16 Μαρτίου 2010 στην *ενότητα 6.3*.

346 ΕΔΔΑ, *Horváth και Kiss κατά Ουγγαρίας*, προσφυγή αριθ. 11146/11, 29 Ιανουαρίου 2013.

347 Βλ. επίσης ΕΔΔΑ, *Λαβίδα και λοιποί κατά Ελλάδας*, προσφυγή αριθ. 7973/10, 30 Μαΐου 2013.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Ροπομαργονί κατά Βουλγαρίας*³⁴⁸, οι προσφεύγοντες ήταν δύο Ρώσοι μαθητές οι οποίοι ζούσαν νόμιμα με τη μητέρα τους στη Βουλγαρία, χωρίς όμως να διαθέτουν άδεια μόνιμης διαμονής. Κατά συνέπεια, κλήθηκαν να καταβάλουν δίδακτρα για να μπορέσουν να συνεχίσουν τις σπουδές τους σε σχολεία δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, αντίθετα με τους μαθητές βουλγαρικής ιθαγένειας και τους αλλοδαπούς με άδεια μόνιμης διαμονής, οι οποίοι απαλλάσσονται από την υποχρέωση καταβολής διδάκτρων. Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι οι προσφεύγοντες είχαν υποστεί διακριτική μεταχείριση, διότι είχαν υποχρεωθεί να πληρώσουν δίδακτρα λόγω της ιθαγένειάς τους και του μεταναστευτικού καθεστώτος στο οποίο ανήκαν. Οι εθνικές αρχές δεν είχαν προβάλει κανέναν λόγο που να δικαιολογεί τη διαφορετική μεταχείριση και το ΕΔΔΑ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι είχε υπάρξει παράβαση του άρθρου 14 της Σύμβασης σε συνδυασμό με το άρθρο 2 του πρώτου πρωτοκόλλου.

Το ΕΔΔΑ έχει εξετάσει περιπτώσεις διάκρισης σε σχέση με την παροχή εύλογων προσαρμογών για άτομα με αναπηρίες.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Ζαμ κατά Τουρκίας*³⁴⁹, το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι η άρνηση ωδείου να εγγράψει μαθήτρια λόγω προβλημάτων όρασης, παρότι είχε περάσει επιτυχώς τις εισαγωγικές εξετάσεις, συνιστούσε παράβαση του άρθρου 14 της Σύμβασης σε συνδυασμό με το άρθρο 2 του πρώτου πρωτοκόλλου. Το ΕΔΔΑ τόνισε ότι το άρθρο 14 πρέπει να ερμηνεύεται υπό το πρίσμα του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη και της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρίες, όσον αφορά τις εύλογες προσαρμογές που δικαιούνται να αναμένουν τα άτομα με αναπηρίες. Το ΕΔΔΑ τόνισε ότι οι αρμόδιες εθνικές αρχές δεν είχαν καταβάλει καμία προσπάθεια για να προσδιορίσουν τις ανάγκες της προσφεύγουσας και δεν είχαν εξηγήσει με ποιον τρόπο και γιατί η τύφλωσή της θα εμπόδιζε την πρόσβασή της στη μουσική εκπαίδευση. Επιπλέον, το ωδείο δεν είχε προσπαθήσει να προσαρμόσει την εκπαιδευτική προσέγγισή του, ώστε να καταστεί προσβάσιμο στους τυφλούς μαθητές.

348 ΕΔΔΑ, *Ροπομαργονί κατά Βουλγαρίας*, προσφυγή αριθ. 5335/05, 21 Ιουνίου 2011.

349 ΕΔΔΑ, *Ζαμ κατά Τουρκίας*, προσφυγή αριθ. 51500/08, 23 Φεβρουαρίου 2016.

Το άρθρο 15 παράγραφος 1 του **ΕΚΧ** προβλέπει την αποτελεσματική και ίση πρόσβαση των παιδιών και των ενηλίκων με αναπηρίες στην επαγγελματική εκπαίδευση και κατάρτιση. Επιπροσθέτως, το άρθρο 17 διασφαλίζει, και στις δύο παραγράφους του, το δικαίωμα όλων των παιδιών στην εκπαίδευση.

Σύμφωνα με την ΕΕΚΔ, πρέπει να εξασφαλίζεται η ίση πρόσβαση όλων των παιδιών στην εκπαίδευση. Στο πλαίσιο αυτό, θα πρέπει να δίνεται ιδιαίτερη προσοχή στις ευάλωτες ομάδες, όπως παιδιά που ανήκουν σε μειονότητες, παιδιά που ζητούν άσυλο, παιδιά πρόσφυγες, νοσηλευόμενα παιδιά, παιδιά που ζουν σε ιδρύματα πρόνοιας, έγκυες έφηβες, έφηβες μητέρες, παιδιά που στερούνται την ελευθερία τους κ.λπ. Τα παιδιά που ανήκουν στις εν λόγω ομάδες πρέπει να φοιτούν στα ιδρύματα γενικής εκπαίδευσης και να παρακολουθούν τα καθιερωμένα προγράμματα σπουδών. Όπου κρίνεται απαραίτητο, θα πρέπει να λαμβάνονται ειδικά μέτρα που να διασφαλίζουν την ίση πρόσβαση των παιδιών αυτών στην εκπαίδευση³⁵⁰.

Στο πλαίσιο της αγωγής σε θέματα υγείας, η ΕΕΚΔ τόνισε ότι η αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων κάλυπτε όχι μόνο τον τρόπο παροχής της εκπαίδευσης, αλλά και το περιεχόμενο του εκπαιδευτικού υλικού. Συνεπώς, στο πλαίσιο αυτό, η αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων είχε διττό στόχο: τα παιδιά δεν πρέπει να υπόκεινται σε διακρίσεις κατά την πρόσβασή τους στην εν λόγω εκπαίδευση και η εκπαίδευση δεν πρέπει να χρησιμοποιείται ως εργαλείο για την ενίσχυση υποτιμητικών στερεοτύπων και τη διαιώνιση μορφών προκατάληψης εις βάρος ορισμένων ομάδων³⁵¹.

4.4. Πρόσβαση σε παροχή αγαθών και υπηρεσιών, συμπεριλαμβανομένης της στέγασης

Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ, η προστασία από τις διακρίσεις στον τομέα της πρόσβασης σε παροχή αγαθών και υπηρεσιών, συμπεριλαμβανομένης της στέγασης, καλύπτει τις φυλετικές διακρίσεις δυνάμει της οδηγίας για τη φυλετική ισότητα, και τις διακρίσεις λόγω φύλου δυνάμει της οδηγίας για την ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών στην πρόσβαση σε αγαθά και

350 ΕΕΚΔ, *Mental Disability Advocacy Center (MDAC) κατά Βουλγαρίας*, προσφυγή αριθ. 41/2007, απόφαση επί της ουσίας της 3ης Ιουνίου 2008, σκέψη 34.

351 ΕΕΚΔ, *International Centre for the Legal Protection of Human Rights (INTERIGHTS) κατά Κροατίας*, προσφυγή αριθ. 45/2007, 30 Μαρτίου 2009, σκέψη 48.

υπηρεσίες. Η αιτιολογική σκέψη 13 του προοιμίου της οδηγίας για την ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών στην πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες περιγράφει με μεγαλύτερη ακρίβεια την απαγόρευση διακρίσεων, ορίζοντας ότι ισχύει για όλα τα αγαθά και τις υπηρεσίες «που διατίθενται στο κοινό ανεξάρτητα από το ενδιαφερόμενο πρόσωπο τόσο στον δημόσιο όσο και στον ιδιωτικό τομέα, συμπεριλαμβανομένων των δημόσιων οργανισμών, και που προσφέρονται εκτός του τομέα του ιδιωτικού και του οικογενειακού βίου και των συναλλαγών που διεξάγονται στο πλαίσιο αυτό». Η αιτιολογική σκέψη 13 εξαιρεί ρητά από το πεδίο εφαρμογής το «περιεχόμενο των μέσων μαζικής ενημέρωσης και της διαφήμισης» και τη «δημόσια ή ιδιωτική εκπαίδευση», αν και η τελευταία αυτή εξαίρεση δεν περιορίζει το πεδίο εφαρμογής της οδηγίας για τη φυλετική ισότητα, η οποία καλύπτει ρητά την εκπαίδευση. Η οδηγία για την ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών στην πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες περιέχει επίσης αναφορά στο άρθρο 57 της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης:

Κατά την έννοια της Συνθήκης, «ως υπηρεσίες νοούνται οι παροχές που κατά κανόνα προσφέρονται αντί αμοιβής [...].

Οι υπηρεσίες περιλαμβάνουν ιδίως:

- α) βιομηχανικές δραστηριότητες
- β) εμπορικές δραστηριότητες
- γ) βιοτεχνικές δραστηριότητες
- δ) δραστηριότητες των ελευθέρων επαγγελματιών.»

Φαίνεται συνεπώς ότι ο τομέας αυτός καλύπτει όλες τις περιπτώσεις κατά τις οποίες αγαθό ή υπηρεσία παρέχεται κατά κανόνα έναντι αμοιβής, υπό τον όρο ότι αυτή η παροχή δεν πραγματοποιείται σε εξ ολοκλήρου προσωπικό πλαίσιο και με εξαίρεση τη δημόσια και ιδιωτική εκπαίδευση. Για παράδειγμα, στην υπόθεση «*CHEZ Razpredelenie Bulgaria*» AD κατά *Komisija za zashtita ot diskriminatsia*³⁵², το ΔΕΕ επιβεβαίωσε ότι η παροχή ηλεκτρικής ενέργειας εμπίπτει στο άρθρο 3 παράγραφος 1 στοιχείο η) της οδηγίας για τη φυλετική ισότητα (2000/43)³⁵³.

352 ΔΕΕ, C-83/14, «*CHEZ Razpredelenie Bulgaria*» AD κατά *Komisija za zashtita ot diskriminatsia* [τμήμα μειζονος συνθέσεως], 16 Ιουλίου 2015.

353 Ό.π., σκέψη 43.

Από τη νομολογία των εθνικών δικαστηρίων προκύπτει ότι ο τομέας των αγαθών και των υπηρεσιών καλύπτει περιπτώσεις όπως η πρόσβαση ή το επίπεδο παρεχόμενων υπηρεσιών σε μπαρ³⁵⁴, εστιατόρια και νυχτερινά κέντρα διασκέδασης³⁵⁵, σε καταστήματα³⁵⁶, στην αγορά ασφαλιστικών υπηρεσιών³⁵⁷, καθώς και τις πράξεις «ιδιωτών» πωλητών, για παράδειγμα των εκτροφών σκύλων³⁵⁸. Παρότι η υγειονομική περιθαλψη καλύπτεται ειδικά από την οδηγία για τη φυλετική ισότητα, μπορεί επίσης να εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής των υπηρεσιών, ιδίως όταν πρόκειται για ιδιωτική περιθαλψη ή σε περιπτώσεις στις οποίες τα άτομα είναι υποχρεωμένα να αγοράσουν υποχρεωτική ασφάλιση ασθένειας για να καλύψουν ιατροφαρμακευτικές δαπάνες. Υπό την έννοια αυτή, το ΔΕΕ έχει ερμηνεύσει, στο πλαίσιο της ελεύθερης κυκλοφορίας των υπηρεσιών, την έννοια των υπηρεσιών με τρόπο που καλύπτει την υγειονομική περιθαλψη η οποία παρέχεται έναντι αμοιβής από κερδοσκοπικό οργανισμό³⁵⁹.

Η οδηγία για τη φυλετική ισότητα δεν περιλαμβάνει ορισμό της στέγασης. Προτείνεται, ωστόσο, ο όρος αυτός να ερμηνεύεται υπό το πρίσμα του διεθνούς δικαίου των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ειδικότερα του δικαιώματος στον σεβασμό της κατοικίας δυνάμει του άρθρου 7 του Χάρτη της ΕΕ και του άρθρου 8

354 Ουγγαρία, Αρχή Ίσης Μεταχείρισης, υπόθεση [αριθ. 72](#), Απρίλιος 2008. Για συνοπτική περίληψη στην αγγλική γλώσσα, βλ. Ευρωπαϊκό δίκτυο νομικών εμπειρογνομόνων για την ισότητα των φύλων στον τομέα της απαγόρευσης των διακρίσεων (2009), «Hungary», *European Anti-Discrimination Law Review*, τεύχος 8, Ιούλιος 2009, σ. 49.

355 Σουηδία, Ανώτατο Δικαστήριο, Μπαρ και εστιατόριο Escape κατά Διαμεσολαβητή κατά των Εθνοτικών Διακρίσεων υπόθεση αριθ. T-2224-07, 1η Οκτωβρίου 2008. Για συνοπτική περίληψη στην αγγλική γλώσσα, βλ. Ευρωπαϊκό δίκτυο νομικών εμπειρογνομόνων για την ισότητα των φύλων στον τομέα της απαγόρευσης των διακρίσεων (2009), «Sweden», *European Anti-Discrimination Law Review*, τεύχος 8, Ιούλιος 2009, σ. 68.

356 Αυστρία, Bezirksgericht Döbling, [GZ 17 C 1597/05f-17](#), 23 Ιανουαρίου 2006.

357 Γαλλία, Εφετείο της Nîmes, [Lenormand κατά Balenci](#), αριθ. 08/00907, 6 Νοεμβρίου 2008. Γαλλία, Ανώτατο Ακυρωτικό Δικαστήριο, τμήμα ποινικών υποθέσεων, αριθ. [M 08-88.017](#) και αριθ. 2074, 7 Απριλίου 2009. Για συνοπτική περίληψη στην αγγλική γλώσσα, βλ. Ευρωπαϊκό δίκτυο νομικών εμπειρογνομόνων για την ισότητα των φύλων στον τομέα της απαγόρευσης των διακρίσεων (2009), «France», *European Anti-Discrimination Law Review*, τεύχος 9, Δεκέμβριος 2009, σ. 59.

358 Σουηδία, Εφετείο, [Διαμεσολαβητής κατά των διακρίσεων λόγω γενετήσιου προσανατολισμού κατά A.S.](#), T-3562-06, 11 Φεβρουαρίου 2008. Για συνοπτική περίληψη στην αγγλική γλώσσα, βλ. Ευρωπαϊκό δίκτυο νομικών εμπειρογνομόνων για την ισότητα των φύλων στον τομέα της απαγόρευσης των διακρίσεων (2009), «Sweden», *European Anti-Discrimination Law Review*, τεύχος 8, Ιούλιος 2009, σ. 69.

359 ΔΕΕ, C-158/96, [Raymond Kohll κατά Union des caisses de maladie](#), 28 Απριλίου 1998· ΔΕΕ, C-157/99, [B.S.M. Geraets, το γένος Smits, κατά Stichting Ziekenfonds VGZ και H.T.M. Peerbooms κατά Stichting CZ Groep Zorgverzekeringen](#), 12 Ιουλίου 2001· και ΔΕΕ, C-385/99, [V.G. Müller-Fauré κατά Onderlinge Waarborgmaatschappij OZ Zorgverzekeringen UA και E.E.M. van Riet κατά Onderlinge Waarborgmaatschappij ZAO Zorgverzekeringen](#), 13 Μαΐου 2003.

της ΕΣΔΑ (δεδομένου ότι όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ είναι συμβαλλόμενα μέρη) και του δικαιώματος στην «κατάλληλη κατοικία» το οποίο κατοχυρώνεται στο άρθρο 11 του Διεθνούς Συμφώνου για τα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά δικαιώματα (στο οποίο όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ είναι συμβαλλόμενα μέρη). Σύμφωνα με την Επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα για να θεωρείται κατάλληλη μια κατοικία πρέπει να πληροί μια σειρά απαιτήσεων. Συγκεκριμένα, η κατοικία θα πρέπει: να είναι κατάλληλης ποιότητας ώστε να εξασφαλίζει την προστασία από τα στοιχεία της φύσης· να ανταποκρίνεται στις πολιτιστικές απαιτήσεις των κατοίκων (και συνεπώς να περιλαμβάνει οχήματα, τροχόσπιτα, καταυλισμούς και άλλες μη μόνιμες δομές)· να είναι συνδεδεμένη με τις υπηρεσίες κοινής ωφέλειας και με το αποχτετευτικό δίκτυο· και να διαθέτει κατάλληλη υποδομή που να της επιτρέπει να επωφελείται από τις δημόσιες υπηρεσίες και τις εργασιακές ευκαιρίες. Θα πρέπει επίσης να παρέχει κατάλληλη προστασία από την αναγκαστική έξωση ή την έξωση με συνοπτικές διαδικασίες και να είναι οικονομικά προσιτή³⁶⁰. Η εν λόγω ερμηνεία της κατοικίας συνάδει επίσης με την προσέγγιση που ακολουθεί ο FRA στην έκθεσή του με τίτλο *The state of Roma and Traveller housing in the European Union – Steps towards equality*³⁶¹.

Σύμφωνα με την προσέγγιση αυτή, η πρόσβαση στη στέγαση·δεν περιλαμβάνει μόνο τη διασφάλιση ίσης μεταχείρισης εκ μέρους των ιδιοκτητών —είτε αυτοί είναι δημόσιοι φορείς είτε ιδιώτες— και των κτηματομεσιτών όσον αφορά τη λήψη αποφάσεων σχετικά με την ενοικίαση ή την πώληση ακινήτων σε συγκεκριμένα άτομα. Περιλαμβάνει επίσης το δικαίωμα στην ίση μεταχείριση όσον αφορά τον τρόπο παροχής (όπως παροχή χαμηλής ποιότητας ή απομακρυσμένων κατοικιών σε συγκεκριμένες εθνοτικές ομάδες), συντήρησης (όπως μη συντήρηση ακινήτων που κατοικούνται από συγκεκριμένες ομάδες) και ενοικίασης της στέγης (όπως έλλειψη προστασίας του μισθωτή στο πλαίσιο της μισθωτικής σχέσης ή υψηλότερες τιμές ενοικίασης ή εγγύησης για άτομα που ανήκουν σε συγκεκριμένες ομάδες). Επιπλέον, το άρθρο 34 παράγραφος 3 του Χάρτη της ΕΕ ορίζει τα εξής: «Η Ένωση, προκειμένου να καταπολεμηθεί ο κοινωνικός αποκλεισμός και η φτώχεια, αναγνωρίζει και σέβεται το δικαίωμα κοινωνικής αρωγής και στεγαστικής βοήθειας προς εξασφάλιση αξιοπρεπούς διαβίωσης σε όλους όσους δεν

360 Επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα (1991), *General comment No. 4: The right to adequate housing (άρθρο 11 παράγραφος 1)*, UN Doc. E/1992/23, 13 Δεκεμβρίου 1991.

361 FRA (2010), *The state of Roma and Traveller housing in the European Union – Steps towards equality*, Συνοπτική έκθεση, Βιέννη, FRA.

διαθέτουν επαρκείς πόρους, σύμφωνα με τους κανόνες που ορίζονται στο δίκαιο της Ένωσης και τις εθνικές νομοθεσίες και πρακτικές».

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Servet Kamberaj κατά IPES και λοιπών*³⁶², Αλβανός υπήκοος με άδεια διαμονής αορίστου χρόνου στην Ιταλία αποκλείστηκε από τη χορήγηση στεγαστικών επιδομάτων, επειδή ο προϋπολογισμός για την καταβολή των επιδομάτων αυτών σε υπηκόους τρίτων χωρών είχε ήδη εξαντληθεί. Όσον αφορά το στεγαστικό επίδομα, το ΔΕΕ επισήμανε ότι η μεταχείριση υπηκόων τρίτων χωρών οι οποίοι είναι επί μακρόν διαμένοντες δεν μπορεί να είναι λιγότερο ευνοϊκή από αυτή που προβλέπεται για τους πολίτες της Ένωσης. Ωστόσο, εάν το επίδομα δεν εμπίπτει στην έννοια της κοινωνικής ασφάλισης και της κοινωνικής προστασίας δυνάμει του άρθρου 11 παράγραφος 1 στοιχείο δ) της οδηγίας του Συμβουλίου 2003/109/ΕΚ, δεν εφαρμόζεται το άρθρο 11 παράγραφος 4 της εν λόγω οδηγίας (δυνατότητα περιορισμού της ίσης μεταχείρισης στα βασικά πλεονεκτήματα).

Στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ, το ΕΔΔΑ έχει ερμηνεύσει το άρθρο 8 κατά τρόπο που να περιλαμβάνει περιπτώσεις οι οποίες αφορούν δραστηριότητες που μπορούν να έχουν επιπτώσεις στην ιδιωτική ζωή, συμπεριλαμβανομένων των σχέσεων οικονομικής και κοινωνικής φύσης. Το ΕΔΔΑ έχει επίσης υιοθετήσει ευρεία προσέγγιση όσον αφορά την ερμηνεία του δικαιώματος στον σεβασμό της κατοικίας δυνάμει του άρθρου 8. Το ΕΔΔΑ έχει ερμηνεύσει το δικαίωμα στον σεβασμό της κατοικίας με τέτοιο τρόπο ώστε να περιλαμβάνει και τις κινητές κατοικίες, όπως τα τροχόσπιτα ή τα αυτοκινούμενα τροχόσπιτα, ακόμη και στις περιπτώσεις που είναι σταθμευμένα παράνομα³⁶³. Το ΕΔΔΑ έχει επίσης αποφανθεί ότι συντρέχει απάνθρωπη μεταχείριση, όταν η κατάσταση της στέγης που παρέχει το κράτος είναι τόσο κακή ώστε να προκαλεί ταλαιπωρία στους ενοίκους για μεγάλο χρονικό διάστημα.

362 ΔΕΕ, C-571/10, *Servet Kamberaj κατά Istituto per l'Edilizia sociale della Provincia autonoma di Bolzano (IPES) και λοιπών* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 24 Απριλίου 2012.

363 ΕΔΔΑ, *Buckley κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, προσφυγή αριθ. 20348/92, 25 Σεπτεμβρίου 1996.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Moldovan και λοιποί κατά Ρουμανίας* (αριθ. 2)³⁶⁴, οι προσφεύγοντες είχαν εκδιωχθεί από τις κατοικίες τους, οι οποίες στη συνέχεια κατεδαφίστηκαν υπό ιδιαίτερα τραυματικές συνθήκες. Η διαδικασία ανακατασκευής των κατοικιών τους ήταν αργή και η στέγη που τους παραχωρήθηκε στο μεσοδιάστημα ήταν χαμηλής ποιότητας. Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι:

«οι συνθήκες διαβίωσης των προσφευγόντων κατά τα τελευταία δέκα έτη, ιδιαίτερα το εξαιρετικά συνωστισμένο και ανθυγιεινό περιβάλλον στο οποίο ζούσαν και οι ζημιογόνες επιπτώσεις του στην υγεία και την ευημερία τους σε συνδυασμό με τη διάρκεια της περιόδου κατά την οποία ήταν αναγκασμένοι να ζουν υπό αυτές τις συνθήκες και με τη γενικότερη στάση των αρχών, πρέπει να προκάλεσαν στους προσφεύγοντες σημαντικό ψυχικό πόνο, πλήττοντας ως εκ τούτου την ανθρώπινη αξιοπρέπειά τους και κάνοντας τους να αισθάνονται ταπείνωση και εξευτελισμό»³⁶⁵.

Το ΕΔΔΑ, βασιζόμενο στη διαπίστωση αυτή, μεταξύ άλλων παραγόντων, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι συνέτρεχε εξευτελιστική μεταχείριση κατά παράβαση του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ³⁶⁶.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Vrontou κατά Κύπρου*³⁶⁷, οι αρχές αρνήθηκαν να χορηγήσουν στην προσφεύγουσα δελτίο πρόσφυγα, το οποίο θα της είχε επιτρέψει την πρόσβαση σε μια σειρά παροχών – συμπεριλαμβανομένου στεγαστικού επιδόματος. Η απόφαση βασίστηκε στο γεγονός ότι ήταν παιδί εκτοπισμένης γυναίκας και όχι εκτοπισμένου άνδρα. Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι αυτή η διαφορετική μεταχείριση δεν επιδεχόταν καμία αντικειμενική και εύλογη δικαιολόγηση και ότι αυτή η άνιση μεταχείριση συνιστούσε παράβαση του άρθρου 14 της ΕΣΔΑ σε συνδυασμό με το άρθρο 1 του πρώτου πρωτοκόλλου.

364 ΕΔΔΑ, *Moldovan και λοιποί κατά Ρουμανίας* (αριθ. 2), προσφυγές αριθ. 41138/98 και 64320/01, 12 Ιουλίου 2005.

365 Ό.π., σκέψη 110.

366 Σύμφωνα με τη νομολογία του ΕΔΔΑ, υπό ορισμένες περιστάσεις, η διακριτική μεταχείριση μπορεί να ισοδυναμεί με εξευτελιστική μεταχείριση. Για παράδειγμα, βλ. ΕΔΔΑ, *Smith και Grady κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, προσφυγές αριθ. 33985/96 και 33986/96, 27 Σεπτεμβρίου 1999, σκέψη 121.

367 ΕΔΔΑ, *Vrontou κατά Κύπρου*, προσφυγή αριθ. 33631/06, 13 Οκτωβρίου 2015.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Hunde κατά Κάτω Χωρών*³⁶⁸, ο προσφεύγων, αιτών άσυλο του οποίου η αίτηση είχε απορριφθεί, κατήγγειλε ότι η άρνηση χορήγησης στέγης και κοινωνικής αρωγής προσέβαλε την ανθρώπινη αξιοπρέπειά του κατά τρόπο ασυμβίβαστο με το άρθρο 3 της Σύμβασης. Το ΕΔΔΑ επισήμανε ότι, μετά τη λήξη των διαδικασιών ασύλου, δόθηκε στον προσφεύγοντα περίοδος χάριτος τεσσάρων εβδομάδων κατά την οποία θα διατηρούσε το δικαίωμά του σε φροντίδα και παροχή στέγης με τη χρηματοδότηση του κράτους. Στη συνέχεια, είχε τη δυνατότητα να υποβάλει αίτηση άδειας διαμονής στο πλαίσιο της διαδικασίας «no fault» (χωρίς υπαιτιότητα) και/ή να ζητήσει να εισαχθεί σε κέντρο όπου η ελευθερία του θα ήταν περιορισμένη. Ως εκ τούτου, το ΕΔΔΑ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι οι αρχές δεν παρέβησαν την υποχρέωση που υπείχαν δυνάμει του άρθρου 3 έχοντας επιδείξει αδράνεια ή αδιαφορία έναντι της κατάστασης του προσφεύγοντος, και απέρριψε την προσφυγή ως προδήλως αβάσιμη.

Στο πλαίσιο του ΕΚΧ, το δικαίωμα σε κατάλληλη στέγαση κατοχυρώνεται στο άρθρο 31 παράγραφος 1 και το δικαίωμα σε κατάλληλη στέγαση όσον αφορά τις οικογένειες κατοχυρώνεται στο άρθρο 16. Η ΕΕΚΔ αποσαφήνισε την έννοια της εν λόγω διάταξης επισημαίνοντας ότι σήμαινε κατοικία που διαθέτει όλες τις βασικές ανέσεις, όπως νερό, θέρμανση, διάθεση απορριμμάτων, εγκαταστάσεις υγιεινής και ηλεκτρικό ρεύμα. Η κατοικία δεν πρέπει να είναι συνωστισμένη και πρέπει να είναι ασφαλής. Τα σχετικά δικαιώματα που παρέχονται στο πλαίσιο αυτό πρέπει να διασφαλίζονται χωρίς διακρίσεις, ιδιαίτερα όσον αφορά τους Ρομά ή τους Travellers³⁶⁹.

Παράδειγμα: Στην προσφυγή της κατά της Γαλλίας, η *FEANTSA*³⁷⁰ υποστήριξε ότι ο τρόπος εφαρμογής της νομοθεσίας για τη στέγαση οδηγούσε σε μια κατάσταση μη συμμόρφωσης με το δικαίωμα στη στέγαση δυνάμει του άρθρου 31 και με την απαγόρευση των διακρίσεων δυνάμει

368 ΕΔΔΑ, *Hunde κατά Κάτω Χωρών* (απόφαση επί του παραδεκτού), προσφυγή αριθ. 17931/16, 5 Ιουλίου 2016.

369 ΕΕΚΔ, *International Movement ATD Fourth World κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 33/2006, 5 Δεκεμβρίου 2007, σκέψεις 149-155. Βλ. επίσης, ΕΕΚΔ, *International Centre for the Legal Protection of Human Rights (INTERIGHTS) κατά Ελλάδας*, προσφυγή αριθ. 49/2008, 11 Δεκεμβρίου 2009· ΕΕΚΔ, *European Roma Rights Centre (ERRC) κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 51/2008, 19 Οκτωβρίου 2009.

370 ΕΕΚΔ, *European Federation of National Organisations working with the Homeless (FEANTSA) κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 39/2006, 5 Δεκεμβρίου 2007.

του άρθρου Ε του ΕΚΧ. Συγκεκριμένα, υποστήριξε ότι, παρά τη βελτίωση της ποιότητας της στέγασης για την πλειονότητα του πληθυσμού στη Γαλλία τα τελευταία 30 χρόνια, η χώρα δεν είχε διασφαλίσει την αποτελεσματική εφαρμογή του δικαιώματος όλων στη στέγαση και ειδικότερα δεν είχε κατορθώσει να ικανοποιήσει τις στεγαστικές ανάγκες των πιο ευάλωτων. Η ΕΕΚΔ εντόπισε έξι παραβάσεις του άρθρου 31 από τη Γαλλία, οι οποίες αφορούσαν:

- ανεπαρκή πρόοδο όσον αφορά την εξάλειψη των υποβαθμισμένων κατοικιών και έλλειψη κατάλληλων εγκαταστάσεων για μεγάλο αριθμό νοικοκυριών·
- πλημμελή εφαρμογή της νομοθεσίας για την αποτροπή των εξώσεων και έλλειψη μέτρων για την εύρεση λύσεων επαναστέγασης για τις οικογένειες που είχαν υποστεί έξωση·
- έλλειψη μέτρων για τη μείωση του αριθμού των αστέγων, τόσο από ποσοτική όσο και από ποιοτική άποψη·
- ανεπάρκεια κοινωνικών κατοικιών προσβάσιμων στις ομάδες χαμηλού εισοδήματος·
- δυσλειτουργία του συστήματος παροχής κοινωνικών κατοικιών και των σχετικών ένδικων βοηθημάτων·
- πλημμελή εφαρμογή της νομοθεσίας σχετικά με τόπους στάσης για τους Travellers (σε συνδυασμό με το άρθρο Ε).

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *FEANTSA κατά Κάτω Χωρών*³⁷¹, η ΕΕΚΔ αποφάνθηκε ότι οι Κάτω Χώρες δεν είχαν συμμορφωθεί με τον ΕΚΧ, επειδή δεν είχαν προσφέρει επαρκή πρόσβαση σε έκτακτη βοήθεια (τρόφιμα, ρούχα και στέγη) σε ενήλικες μετανάστες σε αντικανονική κατάσταση.

Στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου, το άρθρο 9 της Σύμβασης για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρίες προβλέπει την υποχρέωση λήψης κατάλληλων μέτρων προκειμένου να διασφαλίζεται στα άτομα με αναπηρίες η πρόσβαση, σε ίση βάση με τους άλλους, στην πληροφορία, στις επικοινωνίες και σε άλλες υπηρεσίες, συμπεριλαμβανομένων των ηλεκτρονικών υπηρεσιών.

³⁷¹ ΕΕΚΔ, *European Federation of National Organisations working with the Homeless (FEANTSA) κατά Κάτω Χωρών*, προσφυγή αριθ. 86/2012, 2 Ιουλίου 2014. Βλ. επίσης ΕΕΚΔ, *Conference of European Churches (CEC) κατά Κάτω Χωρών*, προσφυγή αριθ. 90/2013, 1 Ιουλίου 2014.

Η υποχρέωση αυτή μπορεί να εκπληρωθεί με τον προσδιορισμό και την εξάλειψη των εμποδίων και κωλυμάτων προσβασιμότητας³⁷².

Παράδειγμα: Η ακόλουθη υπόθεση³⁷³ που εκδικάστηκε στη Ρουμανία αφορά τα κριτήρια πρόσβασης στην κοινωνική στέγαση. Η αξιολόγηση του αν ο αιτών έχει δικαίωμα πρόσβασης στην κοινωνική στέγαση βασίστηκε σε σύστημα μορίων. Σύμφωνα με αυτό, χορηγήθηκε ορισμένος αριθμός μορίων για διάφορες κατηγορίες, όπως τέσσερα μόρια για τα άτομα με αναπηρίες έναντι 10 μορίων για τα άτομα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και 15 μορίων για τους βετεράνους και τις χήρες πολέμου, τους επαναστάτες και τους πρώην πολιτικούς κρατούμενους. Το Εθνικό Συμβούλιο για την Καταπολέμηση των Διακρίσεων έκρινε ότι οι εν λόγω κανόνες περιορίζαν την πρόσβαση των ατόμων με αναπηρίες στην κοινωνική στέγαση και, ως εκ τούτου, συνιστούσαν άμεση διάκριση λόγω αναπηρίας.

4.5. Πρόσβαση στη δικαιοσύνη

Στο δίκαιο της ΕΕ και στην ΕΣΔΑ³⁷⁴, η σχέση του δικαιώματος πρόσβασης στη δικαιοσύνη με την απαγόρευση των διακρίσεων μπορεί να εξεταστεί από δύο πλευρές:

- i) Η πρόσβαση στη δικαιοσύνη σε υποθέσεις διακρίσεων αφορά τη δυνατότητα ένδικης προστασίας σε καταστάσεις στις οποίες άτομα υπέστησαν διακριτική μεταχείριση. Η κατάσταση αυτή εξετάζεται στην [ενότητα 6.4](#)³⁷⁵.

372 Βλ. ΟΗΕ, Επιτροπή για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρίες (2010), Ανακοίνωση αριθ. 1/2010, CRPD/C/9/D/1/2010, 16 Απριλίου 2013, σχετικά με την προσβασιμότητα των υπηρεσιών τραπεζικών καρτών που παρέχονται από ιδιωτικά χρηματοπιστωτικά ιδρύματα για τα άτομα με προβλήματα όρασης σε ίση βάση με τους άλλους.

373 Ρουμανία, Εθνικό Συμβούλιο για την Καταπολέμηση των Διακρίσεων, [απόφαση αριθ. 349](#), 4 Μαΐου 2016· Ευρωπαϊκό δίκτυο νομικών εμπειρογνομόνων για την ισότητα των φύλων και την καταπολέμηση των διακρίσεων (2016), [National equality body decision on social housing criteria in Bucharest](#), ανταπόκριση επικαιρότητας, Ρουμανία, 20 Σεπτεμβρίου 2016.

374 Για λεπτομερείς πληροφορίες, βλ. FRA και Συμβούλιο της Ευρώπης (2016), [Εγχειρίδιο σχετικά με την ευρωπαϊκή νομοθεσία για την πρόσβαση στη δικαιοσύνη](#), Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων.

375 Βλ. επίσης FRA (2012), [Πρόσβαση στη δικαιοσύνη σε υποθέσεις διακρίσεων στην ΕΕ – Βήματα προς μεγαλύτερη ισότητα](#), Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων.

- ii) Η πρόσβαση στη δικαιοσύνη χωρίς διακρίσεις αφορά τα εμπόδια που αντιμετωπίζουν ορισμένα άτομα όσον αφορά την πρόσβαση στη δικαιοσύνη, ανεξάρτητα από το αν υπήρξαν θύματα διακρίσεων. Αυτό σημαίνει ότι η διασφάλιση της αποτελεσματικής πρόσβασης όλων στη δικαιοσύνη προϋποθέτει την οργάνωση του συστήματος δικαιοσύνης με τέτοιον τρόπο ώστε να μην εμποδίζεται η πρόσβαση κανενός ατόμου στη δικαιοσύνη για σωματικούς, γλωσσικούς, οικονομικούς ή άλλους λόγους. Για παράδειγμα, τα οικονομικά εμπόδια που αντιμετωπίζουν τα άτομα που δεν διαθέτουν επαρκή μέσα για να προσφύγουν στη δικαιοσύνη μπορούν να αρθούν μέσω συστήματος νομικής αρωγής³⁷⁶.

Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ, η πρόσβαση στη δικαιοσύνη προβλέπεται στο άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ. Επιπλέον, το άρθρο 20 επιβεβαιώνει ότι όλοι οι άνθρωποι είναι ίσοι έναντι του νόμου και το άρθρο 21 απαγορεύει τις διακρίσεις.

Όσον αφορά την πρόσβαση στη δικαιοσύνη **δυνάμει του δικαίου της ΕΕ**, η Επιτροπή για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρίες τόνισε ότι η ΕΕ θα πρέπει να λάβει κατάλληλα μέτρα για την καταπολέμηση των διακρίσεων που αντιμετωπίζουν τα άτομα με αναπηρίες ως προς την πρόσβασή τους στη δικαιοσύνη, διασφαλίζοντας στα κράτη μέλη της πλήρεις διαδικαστικές διευκολύνσεις και χρηματοδότηση για την κατάρτιση των δικαστικών υπαλλήλων σχετικά με τη Σύμβαση³⁷⁷.

Στην ΕΣΔΑ, το δικαίωμα πρόσβασης στη δικαιοσύνη κατοχυρώνεται στο άρθρο 13 και στο πλαίσιο του δικαιώματος στη χρηστή απονομή δικαιοσύνης δυνάμει του άρθρου 6. Το ΕΔΔΑ έχει εξετάσει αρκετές υποθέσεις που αφορούν διακρίσεις στην πρόσβαση στη δικαιοσύνη.

³⁷⁶ Συμβούλιο της Ευρώπης, Κοινοβουλευτική Συνέλευση (2015), *Equality and non-discrimination in the access to justice*, ψήφισμα 2054, 24 Απριλίου 2015. Βλ. επίσης: ΟΗΕ, CEDAW (2015), *General Recommendation No. 33 «On women's access to justice»*, CEDAW/C/GC/33, 23 Ιουλίου 2015.

³⁷⁷ ΟΗΕ, Επιτροπή για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρίες (2015), *Concluding observations on the initial report of the European Union, CRPD/C/EU/CO/1*, 2 Οκτωβρίου 2015, παράγραφος 39.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Paraskeva Todorova κατά Βουλγαρίας*³⁷⁸, τα εθνικά δικαστήρια, κατά την καταδίκη ατόμου καταγωγής Ρομά, αρνήθηκαν ρητά τη σύσταση της εισαγγελίας για ποινή με αναστολή, επισημαίνοντας το κλίμα ατιμωρησίας που επικρατούσε στη μειονότητα των Ρομά και υποδηλώνοντας ότι θα έπρεπε το συγκεκριμένο άτομο να αποτελέσει παράδειγμα. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η στάση αυτή παραβίαζε το δικαίωμα της προσφεύγουσας σε δίκαιη δίκη σε συνδυασμό με το δικαίωμά της να μην υφίσταται διακρίσεις.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Moldovan και λοιποί κατά Ρουμανίας (αριθ. 2)*³⁷⁹, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι οι υπερβολικές καθυστερήσεις που σημειώνονταν στην εκδίκαση ποινικών και αστικών υποθέσεων (επτά χρόνια για την έκδοση της πρώτης απόφασης) συνιστούσαν παράβαση του άρθρου 6. Διαπιστώθηκε ότι οι καθυστερήσεις οφείλονταν στον υψηλό αριθμό δικονομικών σφαλμάτων οι οποίες, σε συνδυασμό με τη γενικευμένη διακριτική μεταχείριση των προσφευγόντων Ρομά από τις αρχές, συνιστούσαν παράβαση του άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 6 (και 8).

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Anakomba Yula κατά Βελγίου*³⁸⁰, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η εθνική νομοθεσία παρέβαινε το άρθρο 6 σε συνδυασμό με το άρθρο 14, καθώς δεν επέτρεπε στην προσφεύγουσα να λάβει δικαστική αρωγή για να ασκήσει αγωγή προσβολής της πατρότητας με την αιτιολογία ότι δεν ήταν Βελγίδα υπήκοος. Αυτό δεν σημαίνει ότι οι αλλοδαποί έχουν απόλυτο δικαίωμα στην κρατική χρηματοδότηση. Στη συγκεκριμένη υπόθεση, η απόφαση του ΕΔΔΑ διαμορφώθηκε με βάση διάφορους παράγοντες, όπως, μεταξύ άλλων, από το γεγονός ότι η αίτηση της προσφεύγουσας είχε απορριφθεί, διότι δεν ήταν κάτοχος έγκυρης άδειας διαμονής, παρότι την εποχή εκείνη είχε ήδη ξεκινήσει τη διαδικασία ανανέωσης της άδειάς της. Επιπλέον, το ΕΔΔΑ παρατήρησε ότι η μονοετής προθεσμία παραγραφής που προβλεπόταν σε σχέση με τις υποθέσεις προσβολής της πατρότητας αποτελούσε εμπόδιο και για τον λόγο αυτόν δεν ήταν εύλογη η απαίτηση η προσφεύγουσα να περιμένει έως την ανανέωση της άδειάς της για να υποβάλει αίτηση αρωγής.

378 ΕΔΔΑ, *Paraskeva Todorova κατά Βουλγαρίας*, προσφυγή αριθ. 37193/07, 25 Μαρτίου 2010.

379 ΕΔΔΑ, *Moldovan και λοιποί κατά Ρουμανίας (αριθ. 2)*, προσφυγές αριθ. 41138/98 και 64320/01, 12 Ιουλίου 2005.

380 ΕΔΔΑ, *Anakomba Yula κατά Βελγίου*, προσφυγή αριθ. 45413/07, 10 Μαρτίου 2009 (εξετάζεται στις ενότητες 4.5 και 5.7).

4.6. Η σφαίρα της «προσωπικής ζωής»: ιδιωτική και οικογενειακή ζωή, υιοθεσία, κατοικία και γάμος

Το δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής κατοχυρώνεται **τόσο στο δίκαιο της ΕΕ όσο και στην ΕΣΔΑ** (άρθρο 8 της ΕΣΔΑ³⁸¹ και άρθρο 7 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ).

Στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ, το ΕΔΔΑ ανέπτυξε με την πάροδο των ετών τη νομολογία του δυνάμει του άρθρου 8, το οποίο καλύπτει διάφορα θέματα που άπτονται της ιδιωτικής και της οικογενειακής ζωής. Το ΕΔΔΑ όρισε το γενικό πεδίο εφαρμογής του άρθρου 8:

«η έννοια της “ιδιωτικής ζωής” σύμφωνα με το άρθρο 8 της Σύμβασης αποτελεί ευρεία έννοια η οποία περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων, το δικαίωμα σύναψης και ανάπτυξης σχέσεων με άλλους ανθρώπους [...] το δικαίωμα στην “προσωπική ανάπτυξη” [...] ή το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση. Περιλαμβάνει στοιχεία όπως όνομα [...] ταυτοποίηση φύλου, γενετήσιο προσανατολισμό και σεξουαλική ζωή, τα οποία εμπίπτουν στη σφαίρα της προσωπικής ζωής που προστατεύεται από το άρθρο 8 [...], και το δικαίωμα στον σεβασμό της απόφασης τεκνοποίησης ή μη τεκνοποίησης³⁸².

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Cusan και Fazzo κατά Ιταλίας*³⁸³, έγγαμο ζευγάρι δεν μπόρεσε να δώσει στο παιδί του το επώνυμο της μητέρας, επειδή, βάσει της εθνικής νομοθεσίας, στα νόμιμα τέκνα δινόταν αυτόματα κατά τη γέννηση το επώνυμο του πατέρα. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η επιλογή του επωνύμου των νόμιμων τέκνων συνιστούσε διακριτική μεταχείριση που απέρρεε από το φύλο των γονέων. Παρότι η διάταξη που όριζε να δίνεται στα νόμιμα τέκνα το επώνυμο του συζύγου ήταν ενδεχομένως απαραίτητη για να διαφυλαχθεί η παράδοση της οικογενειακής ενότητας και να έχουν όλα τα μέλη της το επώνυμο του πατέρα, το γεγονός ότι ήταν αδύνατη

381 Διευκρινίσεις για το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ παρέχονται στον ιστότοπο του ΕΔΔΑ: Roagna, I. (2012), *Protecting the right to respect for private and family life under the European Convention on Human Rights*.

382 ΕΔΔΑ, *E.B. κατά Γαλλίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 43546/02, 22 Ιανουαρίου 2008, σκέψη 43.

383 ΕΔΔΑ, *Cusan και Fazzo κατά Ιταλίας*, προσφυγή αριθ. 77/07, 7 Ιανουαρίου 2014.

η παρέκκλιση από τον κανόνα αυτόν κατά την καταχώριση μιας γέννησης τον καθιστούσε υπερβολικά άκαμπτο και εισήγε διάκριση εις βάρος των γυναικών.

Το ΕΔΔΑ έχει εξετάσει πολλές υποθέσεις διαφορετικής μεταχείρισης που αφορούσαν τους κανόνες για την κληρονομική διαδοχή, την πρόσβαση των διαζευγμένων γονέων στα παιδιά, την υιοθεσία και θέματα πατρότητας³⁸⁴.

Οι υποθέσεις *Mazurek κατά Γαλλίας*³⁸⁵, *Sommerfeld κατά Γερμανίας*³⁸⁶ και *Rasmussen κατά Δανίας*³⁸⁷ αφορούσαν την εξέταση της διαφορετικής μεταχείρισης σε σχέση με τους κανόνες για την κληρονομική διαδοχή, την πρόσβαση των πατέρων στα παιδιά που έχουν γεννηθεί εκτός γάμου και θέματα πατρότητας. Το άρθρο 8 καλύπτει επίσης τα θέματα υιοθεσίας. Πολλές υποθέσεις, όπως η υπόθεση *E.B. κατά Γαλλίας* (εξετάζεται στην [ενότητα 5.3](#)), δείχνουν ότι η υιοθεσία ενδέχεται να εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της ΕΣΔΑ, παρότι η ΕΣΔΑ δεν προβλέπει πραγματικά δικαιώμα υιοθεσίας.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Gas και Dubois κατά Γαλλίας*³⁸⁸, ο αρχές αρνήθηκαν να επιτρέψουν στην ομόφυλη σύντροφο βιολογικής μητέρας, με την οποία είχε συνάψει «αστικό σύμφωνο αλληλεγγύης», την απλή υιοθεσία του παιδιού της συντρόφου της. Σύμφωνα με το γαλλικό δίκαιο, ως αποτέλεσμα της απλής υιοθεσίας αποδίδονται στον υιοθετούντα όλα τα δικαιώματα γονικής μέριμνας, από τα οποία στο εξής εκπίπτουν ο πατέρας ή η μητέρα του παιδιού, εκτός από την περίπτωση που η απλή υιοθεσία πραγματοποιείται από τον σύζυγο της μητέρας ή τη σύζυγο του πατέρα του υιοθετούμενου παιδιού. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η κατάσταση των προσφευγουσών δεν ήταν συγκρίσιμη με την κατάσταση των έγγαμων ζευγαριών επειδή, βάσει του γαλλικού δικαίου, ο γάμος προσφέρει ένα ιδιαίτερο καθεστώς σε αυτούς που τον συνάπτουν και το ΕΔΔΑ δεν θα έφτανε στο σημείο να υποχρεώσει τα κράτη να προβλέψουν γάμο μεταξύ ομοφύλων. Το ΕΔΔΑ επισήμανε ότι, δυνάμει των σχετικών διατάξεων,

384 Βλ. επίσης FRA και Συμβούλιο της Ευρώπης (2015), *Εγχειρίδιο σχετικά με την ευρωπαϊκή νομοθεσία για τα δικαιώματα του παιδιού*, Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων.

385 ΕΔΔΑ, *Mazurek κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 34406/97, 1 Φεβρουαρίου 2000.

386 ΕΔΔΑ, *Sommerfeld κατά Γερμανίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 31871/96, 8 Ιουλίου 2003.

387 ΕΔΔΑ, *Rasmussen κατά Δανίας*, προσφυγή αριθ. 8777/79, 28 Νοεμβρίου 1984.

388 ΕΔΔΑ, *Gas και Dubois κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 25951/07, 15 Μαρτίου 2012.

ζευγάρια σε συγκρίσιμη νομική κατάσταση, που έχουν δηλαδή συνάψει αστικό σύμφωνο αλληλεγγύης, θα είχαν το ίδιο αποτέλεσμα, την απόρριψη δηλαδή της οικείας αίτησης υιοθεσίας και, συνεπώς, δεν διαπίστωσε διαφορά μεταχείρισης βασισμένη στον σεξουαλικό προσανατολισμό ούτε παράβαση του άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Χ και λοιποί κατά Αυστρίας*³⁸⁹, οι προσφεύγοντες ήταν επίσης άγαμο ζευγάρι ομοφύλων, εκ των οποίων ο ένας σύντροφος επιθυμούσε να υιοθετήσει το παιδί του άλλου συντρόφου. Σε αντίθεση με την περίπτωση που εξετάστηκε στην υπόθεση *Gas και Dubois κατά Γαλλίας*, οι σχετικές διατάξεις του αυστριακού δικαίου έδιναν τη δυνατότητα σε έναν από τους δύο συντρόφους που αποτελούν άγαμο ομόφυλο ζευγάρι να υιοθετήσει το παιδί ή τα παιδιά του άλλου (τεκνοθεσία από δεύτερο γονέα). Δεδομένου ότι η νομοθεσία απαγόρευε κατά τρόπο απόλυτο την υιοθεσία από τον δεύτερο γονέα στα ομόφυλα ζευγάρια, τα εθνικά δικαστήρια δεν εξέτασαν την ουσία της αίτησης υιοθεσίας, ούτε η άρνηση του πατέρα να συναινέσει στην υιοθεσία διαδραμάτισε κάποιον ρόλο στην εξέταση της υπόθεσης του προσφεύγοντος από τις εθνικές δικαστικές αρχές. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι το γεγονός αυτό συνιστούσε διαφορετική μεταχείριση των προσφευγόντων σε σύγκριση με τα ετερόφυλα άγαμα ζευγάρια, η οποία δεν βασιζόταν σε αντικειμενική και εύλογη δικαιολόγηση.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Α.Η. και λοιποί κατά Ρωσίας*³⁹⁰, οι προσφεύγοντες, υπήκοοι ΗΠΑ, ήταν ζευγάρια που βρίσκονταν στο τελικό στάδιο υιοθεσίας παιδιών ρωσικής ιθαγένειας, όταν η ρωσική Δουμά ψήφισε νέο νόμο ο οποίος απαγόρευε την υιοθεσία παιδιών ρωσικής ιθαγένειας από υπηκόους ΗΠΑ. Οι διαδικασίες υιοθεσίας ανεστάλησαν. Οι προσφεύγοντες κατήγγειλαν ότι αυτή η απαγόρευση παραβίαζε το δικαίωμά τους στον σεβασμό της οικογενειακής ζωής και συνιστούσε διακριτική μεταχείριση λόγω ιθαγένειας. Το ΕΔΔΑ διαπίστωσε ότι η νομοθετική απαγόρευση της υιοθεσίας παιδιών ρωσικής ιθαγένειας ίσχυε μόνο για υποψήφιους γονείς από τις ΗΠΑ. Η κυβέρνηση δεν είχε αποδείξει ότι υπήρχαν επιτακτικοί λόγοι που να δικαιολογούν την επιβολή της καθολικής απαγόρευσης αναδρομικά και αδιακρίτως σε όλους τους υποψήφιους θετούς γονείς από τις ΗΠΑ, ανεξαρτήτως του σταδίου της

389 ΕΔΔΑ, *Χ και λοιποί κατά Αυστρίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 19010/07, 19 Φεβρουαρίου 2013.

390 ΕΔΔΑ, *Α.Η. και λοιποί κατά Ρωσίας*, προσφυγή αριθ. 6033/13 και 15 άλλες προσφυγές, 17 Ιανουαρίου 2017.

διαδικασίας υιοθεσίας και των ατομικών τους περιστάσεων. Ως εκ τούτου, το ΕΔΔΑ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι υπήρξε παράβαση του άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ.

Τα κράτη διαθέτουν σχετικά ευρύ περιθώριο εκτίμησης για τη διαμόρφωση της μεταναστευτικής πολιτικής τους. Μολονότι η ΕΣΔΑ δεν διασφαλίζει το δικαίωμα «αλλοδαπού» να εισέλθει ή να παραμείνει σε συγκεκριμένη χώρα, σε ορισμένες περιπτώσεις η άρνηση μιας χώρας να επιτρέψει σε μια οικογένεια την επανένωση ενδέχεται να συνιστά παραβίαση των δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται στο άρθρο 8.

Παράδειγμα: Στη υπόθεση *Pajić κατά Κροατίας*³⁹¹, η προσφεύγουσα είχε υποβάλει αίτηση άδειας διαμονής λόγω οικογενειακής επανένωσης με τη σύντροφό της. Οι εθνικές αρχές είχαν απορρίψει την αίτησή της, επειδή η σχετική εθνική νομοθεσία απέκλειε τέτοιου είδους δυνατότητα για τα ομόφυλα ζευγάρια. Αντιθέτως, σε ανάλογη κατάσταση θα είχε επιτραπεί η χορήγηση άδειας διαμονής για άγαμο ετερόφυλο ζευγάρι. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι οι εθνικές αρχές δεν είχαν προβάλει κανέναν δικαιολογητικό λόγο ούτε πειστική και σοβαρή αιτιολογία για να δικαιολογήσουν τη διαφορετική μεταχείριση μεταξύ ομόφυλων και ετερόφυλων ζευγαριών όσον αφορά την οικογενειακή επανένωση. Πράγματι, η διαφορετική μεταχείριση που βασιζόταν κατά αποκλειστικό ή καθοριστικό τρόπο στον σεξουαλικό προσανατολισμό της προσφεύγουσας συνιστούσε διάκριση, η οποία δεν ήταν αποδεκτή δύναμει της ΕΣΔΑ³⁹².

Το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 8 είναι εξαιρετικά ευρύ. Η ΕΣΔΑ έχει επιπτώσεις και σε άλλους τομείς, όπως στη σύναψη συμφώνου συμβίωσης ή γάμου, η οποία προστατεύεται ειδικά από το άρθρο 12.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Muñoz Díaz κατά Ισπανίας*³⁹³, οι αρχές είχαν αρνηθεί να αναγνωρίσουν την εγκυρότητα του γάμου της Ρομά προσφεύγουσας κατά τη θεμελίωση του δικαιώματός της στη σύνταξη επιζώντων, παρότι προηγουμένως την αντιμετώπιζαν ως έγγαμη. Το

391 ΕΔΔΑ, *Pajić κατά Κροατίας*, προσφυγή αριθ. 68453/13, 23 Φεβρουαρίου 2016.

392 Βλ. επίσης ΕΔΔΑ, *Taddeucci και McCall κατά Ιταλίας*, προσφυγή αριθ. 51362/09, 30 Ιουνίου 2016.

393 ΕΔΔΑ, *Muñoz Díaz κατά Ισπανίας*, προσφυγή αριθ. 49151/07, 8 Δεκεμβρίου 2009.

ΕΔΔΑ έκρινε ότι, επειδή το κράτος είχε αντιμετωπίσει την προσφεύγουσα ως νομίμως συζευγμένη, η προσφεύγουσα βρισκόταν σε συγκρίσιμη κατάσταση με άλλες συζύγους που είχαν συνάψει γάμο «καλή τη πίστει» (των οποίων ο γάμος δεν ήταν έγκυρος για τεχνικούς λόγους, αλλά οι ίδιες θεωρούσαν ότι ήταν συζευγμένες), οι οποίες δικαιούνταν σύνταξη επιζώντων. Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι, ναι μεν η άρνηση αναγνώρισης του γάμου ως έγκυρου (κατά την έννοια του άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 12) δεν συνιστούσε διάκριση, συνιστούσαν όμως διάκριση η άρνηση αντιμετώπισης της προσφεύγουσας κατά τον ίδιο τρόπο με άλλες συζύγους που τελούσαν σε καλή πίστη και η άρνηση χορήγησης σύνταξης, κατά παράβαση του άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 1 του πρώτου πρωτοκόλλου.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Βαλλιανάτος και λοιποί κατά Ελλάδα*³⁹⁴, κατατέθηκε προσφυγή για την αμφισβήτηση ελληνικού νόμου ο οποίος το 2008 θέσπισε τη δυνατότητα των ετερόφυλων ζευγαριών να συνάπτουν σύμφωνο συμβίωσης, το οποίο ήταν λιγότερο επίσημο και περισσότερο ευέλικτο από τον γάμο, αλλά απέκλειε από το πεδίο εφαρμογής του τα ομόφυλα ζευγάρια. Το ΕΔΔΑ επισήμανε ότι 19 από τα 47 κράτη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης είχαν επιτρέψει την καταχωρισμένη συμβίωση και ότι 17 από αυτά τα 19 κράτη μέλη είχαν αναγνωρίσει τόσο τα ετερόφυλα όσο και τα ομόφυλα ζευγάρια. Επιπλέον, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι δεν υπήρχαν ακλόνητοι και πειστικοί λόγοι που να δικαιολογούν την απαγόρευση σύναψης συμφώνου συμβίωσης μεταξύ ομόφυλων ζευγαριών. Με άλλα λόγια, όταν ένα κράτος θεσπίζει κάποια μορφή καταχωρισμένης αστικής συμβίωσης, αυτή πρέπει να είναι προσβάσιμη από όλα τα ζευγάρια ανεξαρτήτως του σεξουαλικού προσανατολισμού τους. Συνεπώς διαπιστώθηκε παράβαση του άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 8.

Στη συνέχεια, το ΕΔΔΑ χρειάστηκε να αποφασίσει αν το άρθρο 8 περιλάμβανε τη θετική υποχρέωση ενός κράτους να θεσπίσει νομικό πλαίσιο που να προβλέπει την αναγνώριση και την προστασία των ομόφυλων ζευγαριών.

³⁹⁴ ΕΔΔΑ, *Βαλλιανάτος και λοιποί κατά Ελλάδα* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγές αριθ. 29381/09 και 32684/09, 7 Νοεμβρίου 2013.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Oliari και λοιποί κατά Ιταλίας*³⁹⁵, τρία ομόφυλα ζευγάρια κατήγγειλαν ότι δεν είχαν τη δυνατότητα, βάσει του ιταλικού δικαίου, να παντρευτούν ή να συνάψουν άλλη μορφή συμφώνου συμβίωσης. Το ΕΔΔΑ έλαβε υπόψη τις ευρωπαϊκές και διεθνείς τάσεις νομικής αναγνώρισης των ομόφυλων ζευγαριών. Παρατήρησε επίσης ότι το ιταλικό συνταγματικό δικαστήριο είχε επανειλημμένως ζητήσει τη νομική αναγνώριση των σχετικών δικαιωμάτων και υποχρεώσεων που απέρρεαν από τη συμβίωση ομόφυλων ζευγαριών. Ως εκ τούτου, το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι, υπό τις συνθήκες αυτές, η Ιταλία υπείχε θετική υποχρέωση να διασφαλίσει τον αποτελεσματικό σεβασμό της ιδιωτικής και της οικογενειακής ζωής των προσφευγόντων μέσω της επίσημης αναγνώρισης των ομόφυλων ζευγαριών. Το νομικό πλαίσιο για την αναγνώριση των ομόφυλων ζευγαριών πρέπει να προβλέπει τουλάχιστον τα «βασικά δικαιώματα που σχετίζονται με ένα ζευγάρι σε σταθερή και αποκλειστική σχέση»³⁹⁶. Εν κατακλείδι, το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι η Ιταλία, μη θεσπίζοντας ανάλογη νομοθεσία, είχε υπερβεί το περιθώριο εκτίμησης που δίδετο και αθέτησε τη θετική υποχρέωση που υπείχε κατά παράβαση του άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ.

Παρότι όσον αφορά την προστασία του πυρήνα της ανθρώπινης αξιοπρέπειας το ΕΔΔΑ αναγνωρίζει κατά παράδοση πιο στενά περιθώρια εκτίμησης στα κράτη, είναι αναγκαίο να διασφαλίζεται η ισορροπία με τη μέριμνα προστασίας των ατόμων που βρίσκονται σε ευάλωτη θέση και των οποίων τα δικαιώματα ενδεχομένως παραβιάζονται.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Kacper Nowakowski κατά Πολωνίας*³⁹⁷, ο προσφεύγων ήταν κωφάλαλος πατέρας του οποίου η επαφή με τον γιο του, ο οποίος επίσης είχε προβλήματα ακοής, είχε περιοριστεί. Ο προσφεύγων κατήγγειλε ιδίως την άρνηση των εθνικών δικαστηρίων να επεκτείνουν αυτή την επαφή. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι τα εθνικά δικαστήρια δεν είχαν εξετάσει κανένα μέσο που θα μπορούσε να είχε βοηθήσει τον προσφεύγοντα να υπερπηδήσει τα εμπόδια τα οποία οφείλονταν στην αναπηρία του και, ως εκ τούτου, δεν είχαν λάβει όλα τα ενδεδειγμένα μέτρα τα οποία θα μπορούσαν να ήταν ευλόγως αναγκαία για τη

395 ΕΔΔΑ, *Oliari και λοιποί κατά Ιταλίας*, προσφυγές αριθ. 18766/11 και 36030/11, 21 Ιουλίου 2015.

396 Ό.π., σκέψη 174.

397 ΕΔΔΑ, *Kacper Nowakowski κατά Πολωνίας*, προσφυγή αριθ. 32407/13, 10 Ιανουαρίου 2017.

διευκόλυνση της επαφής. Ως εκ τούτου, το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι υπήρξε παράβαση του άρθρου 8 της Σύμβασης, θεωρώντας περιττή τη χωριστή εξέταση της προσφυγής στο πλαίσιο του άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 8 της Σύμβασης.

Στην προαναφερθείσα υπόθεση, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι τα συμφέροντα του πατέρα συμβάδίζουν με τα συμφέροντα του παιδιού —δηλαδή, ήταν προς το συμφέρον του παιδιού να έχει επαφή με τον πατέρα. Ωστόσο, σε περιπτώσεις στις οποίες τα συμφέροντα του παιδιού ενδέχεται να έρχονται σε σύγκρουση με τα συμφέροντα του πατέρα, το κράτος έχει ευρύτερο περιθώριο εκτίμησης προκειμένου να αποφασίσει ποιος είναι ο καλύτερος τρόπος προστασίας του παιδιού.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Rasmussen κατά Δανίας*³⁹⁸, πατέρας κατήγγειλε ότι οι διατάξεις περί παραγραφής τον εμπόδιζαν να ασκήσει αγωγή προσβολής της πατρότητας. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι συνέτρεχε διαφορετική μεταχείριση λόγω φύλου, η οποία όμως ήταν δικαιολογημένη, δεδομένου ότι επιδίωκε τον θεμιτό στόχο της παροχής ασφάλειας και σιγουριάς στο παιδί ως προς το καθεστώς του, εμποδίζοντας τους πατέρες να καταχρώνται τη δυνατότητα προσβολής της πατρότητας σε μεταγενέστερο στάδιο της ζωής των παιδιών. Καθώς τα κράτη μέλη της ΕΣΔΑ ακολουθούσαν διαφορετικές προσεγγίσεις στο εν λόγω θέμα, το ΕΔΔΑ εκχώρησε στο κράτος ευρύ περιθώριο εκτίμησης κρίνοντας ότι η διαφορετική μεταχείριση ήταν δικαιολογημένη³⁹⁹.

Στο δίκαιο της ΕΕ, το ουσιαστικό οικογενειακό δίκαιο παραμένει στην αποκλειστική αρμοδιότητα των κρατών μελών της ΕΕ. Ωστόσο, ορισμένα θέματα με διασυνοριακές επιπτώσεις καλύπτονται από το δίκαιο της ΕΕ. Η νομολογία του ΔΕΕ όσον αφορά το δικαίωμα στην οικογενειακή ζωή αναπτύχθηκε κυρίως στον τομέα της ελεύθερης κυκλοφορίας των προσώπων σε σχέση με τα μέλη της οικογένειας πολιτών της ΕΕ⁴⁰⁰. Το ΔΕΕ έχει αποφανθεί ότι «το να στερούνται οι πολίτες της Ένωσης τη δυνατότητα να έχουν ομαλή οικογενειακή ζωή στο κράτος μέλος υποδοχής αποτελεί σοβαρό κώλυμα στην

398 ΕΔΔΑ, *Rasmussen κατά Δανίας*, προσφυγή αριθ. 8777/79, 28 Νοεμβρίου 1984.

399 Ο.π., σκέψεις 40-42.

400 Βλ., για παράδειγμα, ΔΕΕ, C-165/14, *Alfredo Rendón Marín κατά Administración del Estado* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 13 Σεπτεμβρίου 2016 (εξετάζεται στην ενότητα 5.7).

άσκηση των ελευθεριών που τους εγγυάται η Συνθήκη»⁴⁰¹. Ένας άλλος τομέας όπου οικογενειακοί παράγοντες και η αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων μπορούν να διαδραματίσουν κάποιον ρόλο είναι ο τομέας της νομοθεσίας για το άσυλο και τη μετανάστευση. Για παράδειγμα, τα κράτη προκειμένου να προσδιορίσουν τους δικαιούχους διεθνούς προστασίας, πρέπει να εξασφαλίσουν την προστασία της οικογενειακής ζωής⁴⁰². Επιπλέον, η σχετική νομολογία του ΔΕΕ για τα οικογενειακά δικαιώματα αφορά τις διακρίσεις μεταξύ ανδρών και γυναικών σε σχέση με τα γονικά δικαιώματα. Σε υπόθεση που αφορούσε το δικαίωμα γονικής άδειας πατέρα, το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι η διαφορετική προϋπόθεση που συνδέεται με το δικαίωμα στη γονική άδεια «μáλλον διαιωνίζει την παραδοσιακή κατανομή των ρόλων μεταξύ ανδρών και γυναικών, καθόσον διατηρεί τη δευτερεύουσα θέση των ανδρών έναντι των γυναικών όσον αφορά την εκπλήρωση των καθηκόντων τους ως γονέων» και έκρινε ότι συνιστούσε άμεση διάκριση λόγω φύλου⁴⁰³.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Pedro Manuel Roca Álvarez κατά Sesa Start España ETT SA*⁴⁰⁴, η αίτηση του προσφεύγοντος για τη λεγόμενη «άδεια θηλασμού» απορρίφθηκε, επειδή η μητέρα του τέκνου ήταν ελεύθερη επαγγελματίας. Το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι αυτό συνιστούσε διάκριση εις βάρος των ανδρών.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Malgožata Runevič-Vardyn και Łukasz Paweł Wardyn κατά Vilniaus miesto savivaldybės administracija και λοιπών*⁴⁰⁵, οι προσφεύγοντες ήταν μία Λιθουανή πολίτης που ανήκε στην πολωνική μειονότητα και ένας Πολωνός πολίτης. Κατήγγειλαν ότι η γραφή των ονομάτων τους στο πιστοποιητικό γάμου που είχε εκδοθεί από τη διεύθυνση αστικής καταστάσεως του Δήμου του Vilnius ήταν εσφαλμένη. Σύμφωνα με τους προσφεύγοντες, η εν λόγω γραφή δεν ήταν σύμφωνη με την επίσημη

401 ΔΕΕ, C-127/08, *Blaise Baheten Metock και λοιποί κατά Minister for Justice, Equality and Law Reform* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 25 Ιουλίου 2008, σκέψη 62.

402 Οδηγία 2011/95/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 13ης Δεκεμβρίου 2011, σχετικά με τις απαιτήσεις για την αναγνώριση των υπηκόων τρίτων χωρών ή των απάτριδων ως δικαιούχων διεθνούς προστασίας, για ένα ενιαίο καθεστώς για τους πρόσφυγες ή για τα άτομα που δικαιούνται επικουρική προστασία και για το περιεχόμενο της παρεχόμενης προστασίας (ΕΕ L 337 της 20.12.2011, σ. 9).

403 ΔΕΕ, C-222/14, *Κωνσταντίνος Μαϊστρέλλης κατά Υπουργού Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων*, 16 Ιουλίου 2015 (εξετάζεται στην ενότητα 5.1).

404 ΔΕΕ, C-104/09, *Pedro Manuel Roca Álvarez κατά Sesa Start España ETT SA*, 30 Σεπτεμβρίου 2010.

405 ΔΕΕ, C-391/09, *Malgožata Runevič-Vardyn και Łukasz Paweł Wardyn κατά Vilniaus miesto savivaldybės administracija και λοιπών*, 12 Μαΐου 2011.

γλώσσα του κράτους της προσφεύγουσας. Το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι το άρθρο 21 της ΣΛΕΕ δεν αποκλείει τη δυνατότητα άρνησης τροποποίησης του τρόπου μεταγραφής του επωνύμου και του ονόματος ενός προσώπου στις ληξιαρχικές πράξεις, με την προϋπόθεση ότι αυτή η άρνηση δεν θα προκαλέσει σοβαρά μειονεκτήματα στους ενδιαφερόμενους⁴⁰⁶.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Mircea Florian Freitag*⁴⁰⁷, ο κ. Mircea Florian, άνδρας ρουμανικής ιθαγένειας, είχε γεννηθεί στη Ρουμανία με το επώνυμο «Pavel». Η μητέρα του, μετά το διαζύγιο με τον πατέρα του, σύναψε νέο γάμο με Γερμανό υπήκοο φέροντα το επώνυμο Freitag. Ο κ. Mircea Florian απέκτησε με τον τρόπο αυτόν διπλή ιθαγένεια και το επώνυμό του άλλαξε σε «Freitag». Χρόνια μετά, ο κ. Mircea Florian, ο οποίος εξακολουθούσε να έχει τη συνήθη διαμονή του στη Γερμανία, μετέβη στη Ρουμανία για να αλλάξει ξανά το επώνυμό του στο αρχικό «Pavel». Ζήτησε τότε από το γερμανικό ληξιαρχείο να αλλάξει το όνομά του και να επικαιροποιήσει αναλόγως το μητρώο προσωπικής κατάστασης, ώστε η αλλαγή του ονόματός του να αναγνωριστεί από το γερμανικό δίκαιο. Ωστόσο, σύμφωνα με το γερμανικό δίκαιο, αυτό ήταν δυνατό μόνον εάν το εν λόγω όνομα είχε αποκτηθεί κατά τη διάρκεια συνήθους διαμονής σε άλλο κράτος μέλος της ΕΕ. Το ΔΕΕ τόνισε ότι:

- i) οι κανόνες περί της ληξιαρχικής καταχωρίσεως του επωνύμου φυσικού προσώπου εμπίπτουν στην αρμοδιότητα των κρατών μελών·
- ii) εθνική ρύθμιση η οποία περιάγει σε δυσμενή θέση ορισμένους ημεδαπούς για τον λόγο και μόνον ότι άσκησαν το δικαίωμά τους ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμονής σε άλλο κράτος μέλος συνιστά περιορισμό των ελευθεριών που διασφαλίζει σε κάθε πολίτη της Ένωσης το άρθρο 21 παράγραφος 1 ΣΛΕΕ·

406 Πρβλ. ΔΕΕ, C-438/14, *Nabiel Peter Bogendorff von Wolffersdorff κατά Standesamt der Stadt Karlsruhe και Zentraler Juristischer Dienst der Stadt Karlsruhe*, 2 Ιουνίου 2016, όπου το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι ένα ονοματεπώνυμο αποτελούμενο από πλείονες τίτλους ευγενείας το οποίο επιλέχθηκε ελεύθερα από Γερμανό σε άλλο κράτος μέλος του οποίου έχει επίσης την ιθαγένεια δεν αναγνωρίζεται κατ' ανάγκη στη Γερμανία, εφόσον τούτο δικαιολογείται βάσει λόγων που άπτονται της δημόσιας τάξης, καθόσον είναι κατάλληλο και αναγκαίο να διασφαλίζεται η τήρηση της αρχής της ισότητας ενώπιον του νόμου όλων των πολιτών του εν λόγω κράτους μελών.

407 ΔΕΕ, C-541/15, *Διαδικασία κινηθείσα από Mircea Florian Freitag*, 8 Ιουνίου 2017.

- iii) η εξουσία εκτιμήσεως που διαθέτουν οι αρμόδιες αρχές πρέπει να ασκείται κατά τρόπο διασφαλίζοντα την πλήρη αποτελεσματικότητα του άρθρου 21 ΣΛΕΕ.

Συνεπώς, το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι η άρνηση αναγνώρισης επωνύμου που έχει νομίμως αποκτηθεί και το οποίο αντιστοιχεί στο όνομα γέννησης, σε συγκεκριμένο κράτος μέλος, επειδή το όνομα δεν αποκτήθηκε κατά τη διάρκεια συνήθους διαμονής σε αυτό το άλλο κράτος μέλος, παρακωλύει την άσκηση του κατά το άρθρο 21 ΣΛΕΕ δικαιώματος ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμονής στο έδαφος των κρατών μελών.

4.7. Συμμετοχή στην πολιτική ζωή: ελευθερία της έκφρασης, του συνέρχεσθαι και του συνεταιρίζεσθαι, και ελεύθερες εκλογές

Το δίκαιο της ΕΕ αναγνωρίζει περιορισμένο αριθμό δικαιωμάτων στον τομέα αυτόν. Το άρθρο 10 παράγραφος 3 της ΣΕΕ προβλέπει ότι κάθε πολίτης έχει το δικαίωμα να συμμετέχει στον δημοκρατικό βίο της Ένωσης και οι αποφάσεις λαμβάνονται όσο το δυνατόν πιο ανοιχτά και εγγύτερα στους πολίτες. Το άρθρο 11 της ΣΕΕ⁴⁰⁸ υποχρεώνει τα θεσμικά όργανα να δίδουν στους πολίτες και στις αντιπροσωπευτικές ενώσεις τη δυνατότητα να γνωστοποιούν και να ανταλλάσσουν δημόσια τις γνώμες τους σε όλους τους τομείς δράσης της Ένωσης. Το άρθρο 20 της ΣΛΕΕ προβλέπει ειδικότερα για τους πολίτες της ΕΕ το δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι στις εκλογές του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου καθώς και στις δημοτικές εκλογές. Ο Χάρτης της ΕΕ διασφαλίζει την ελευθερία έκφρασης και πληροφόρησης (άρθρο 11)⁴⁰⁹, την ελευθερία του συνέρχεσθαι και του συνεταιρίζεσθαι (άρθρο 12) και πολιτικά δικαιώματα όσον αφορά τις εκλογές του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και τις δημοτικές εκλογές (άρθρα 39 και 40).

408 Βλ., για παράδειγμα, ΔΕΕ, T-754/14, *Michael Efler και λοιποί κατά Ευρωπαϊκής Επιτροπής*, 10 Μαΐου 2017, όπου το ΔΕΕ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η Επιτροπή αρνούμενη να καταχωρίσει την πρόταση ευρωπαϊκής πρωτοβουλίας πολιτών με την επωνυμία «Stop TTIP» παρέβη, μεταξύ άλλων, το άρθρο 11 παράγραφος 4 της ΣΕΕ.

409 Βλ., για παράδειγμα, ΔΕΕ, C-547/14, *Philip Morris Brands SARL και λοιποί κατά Secretary of State for Health*, 4 Μαΐου 2016.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Ισπανία κατά Ηνωμένου Βασιλείου*⁴¹⁰, το ΔΕΕ αποφάνθηκε, όσον αφορά το άρθρο 20 παράγραφος 2 στοιχείο β) της ΣΛΕΕ, ότι η εν λόγω διάταξη αποτελεί απλώς έκφραση της αρχής της απαγόρευσης των διακρίσεων λόγω ιθαγένειας κατά την άσκηση του δικαιώματος του εκλέγειν κατά τις εκλογές του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, προβλέποντας ότι κάθε πολίτης της Ένωσης που κατοικεί σε κράτος μέλος του οποίου δεν είναι υπήκοος έχει το δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι κατά τις εν λόγω εκλογές εντός του κράτους μέλους κατοικίας, υπό τους ίδιους όρους όπως και οι υπήκοοι του κράτους αυτού.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Delvigne*⁴¹¹, Γάλλος υπήκοος αμφισβήτησε τις εθνικές διατάξεις οι οποίες του στερούσαν αυτοδικαίως και για αόριστο χρόνο τα εκλογικά του δικαιώματα, συμπεριλαμβανομένου του δικαιώματος του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι κατά τις εκλογές του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, ως αποτέλεσμα της καταδίκης του για ανθρωποκτονία και της επιβολής στερητικής της ελευθερίας ποινής 12 ετών. Καθώς δεν μπόρεσε να επωφεληθεί από τις μεταγενέστερες τροποποιήσεις της νομοθεσίας, η αποστέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων που επιβλήθηκε στον κ. Delvigne διατηρήθηκε, καθόσον προέκυπτε από ποινική καταδικαστική απόφαση η οποία κατέστη αμετάκλητη πριν από τη θέση σε ισχύ του νέου ποινικού κώδικα. Ως εκ τούτου, προέβλεπε ότι είχε υποστεί άνιση μεταχείριση. Το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι ο γαλλικός νόμος αποτελούσε επιτρεπτό περιορισμό των δικαιωμάτων που καθορίζονται στον Χάρτη: περιορισμός όπως ο επίμαχος στην υπόθεση είναι σύμφωνος με την αρχή της αναλογικότητας, καθόσον λαμβάνει υπόψη τη φύση και τη βαρύτητα του διαπραχθέντος ποινικού αδικήματος καθώς και τη διάρκεια της ποινής. Επιπλέον, ο νέος κώδικας προέβλεπε τη δυνατότητα ενός ατόμου στην κατάσταση του κ. Delvigne να ζητήσει, και να εξασφαλίσει, την άρση της απαγόρευσης.

Ένας από τους κύριους στόχους του **Συμβουλίου της Ευρώπης** είναι η προαγωγή της δημοκρατίας. Ο στόχος αυτός αντανακλάται σε πολλά από τα δικαιώματα που προβλέπει η **ΕΣΔΑ**, τα οποία διευκολύνουν την προώθηση της συμμετοχής στην πολιτική ζωή. Η ΕΣΔΑ παρέχει ευρείες εγγυήσεις που θεμελιώνουν όχι μόνο το δικαίωμα του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι (άρθρο 3 του πρώτου

410 ΔΕΕ, C-145/04, *Βασιλείο της Ισπανίας κατά Ηνωμένου Βασιλείου της Μεγάλης Βρετανίας και της Βόρειας Ιρλανδίας* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 12 Σεπτεμβρίου 2006.

411 ΔΕΕ, C-650/13, *Thierry Delvigne κατά Commune de Lesparre-Médoc και Préfet de la Gironde* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 6 Οκτωβρίου 2015.

πρωτοκόλλου)⁴¹², αλλά και τα συναφή με αυτό δικαιώματα της ελευθερίας έκφρασης (άρθρο 10) και της ελευθερίας του συνέρχεσθαι και συνεταιρίζεσθαι (άρθρο 11).

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Pilav κατά Βοσνίας και Ερζεγοβίνης*⁴¹³, Βόσνιος πολιτικός στερήθηκε το δικαίωμα του εκλέγεσθαι στις εθνικές προεδρικές εκλογές λόγω του τόπου διαμονής του. Το κράτος της Βοσνίας και Ερζεγοβίνης αποτελείται από δύο πολιτικές οντότητες: την Ομοσπονδία της Βοσνίας και Ερζεγοβίνης και τη Σερβική Δημοκρατία (Ρεπούμπλικα Σρπσκα). Για να ασκήσει αποτελεσματικά το δικαίωμα συμμετοχής στις προεδρικές εκλογές, ο προσφεύγων έπρεπε να μετακομίσει από τη Σερβική Δημοκρατία στην Ομοσπονδία της Βοσνίας και Ερζεγοβίνης. Ως εκ τούτου, παρότι θεωρητικά μπορούσε να θέσει υποψηφιότητα στις προεδρικές εκλογές, στην πράξη δεν μπορούσε να ασκήσει το δικαίωμά του όσο διέμενε στη Σερβική Δημοκρατία. Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι ο προσφεύγων υπέστη διακριτική μεταχείριση από τις εθνικές αρχές λόγω του τόπου διαμονής και της εθνοτικής του καταγωγής. Το ΕΔΔΑ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι υπήρξε παράβαση του άρθρου 1 του δωδέκατου πρωτοκόλλου της Σύμβασης.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Identoba και λοιποί κατά Γεωργίας*⁴¹⁴, οι προσφεύγοντες είχαν διοργανώσει ειρηνική διαδήλωση στην Τιφλίδα για τον εορτασμό της διεθνούς ημέρας κατά της ομοφοβίας. Η διαδήλωση είχε διακοπεί από βίαιη αντιδιαδήλωση και οι προσφεύγοντες υπέστησαν λεκτικές και σωματικές επιθέσεις. Λαμβάνοντας υπόψη ότι οι εθνικές αρχές δεν είχαν διασφαλίσει την ειρηνική διεξαγωγή της διαδήλωσης, το ΕΔΔΑ διαπίστωσε παράβαση του άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 11⁴¹⁵.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Partei Die Friesen κατά Γερμανίας*⁴¹⁶, το προσφεύγον κόμμα δεν είχε καταφέρει να συγκεντρώσει το 5 % των ψήφων που απαιτούνταν για να λάβει κοινοβουλευτική εντολή. Το ΕΔΔΑ έπρεπε να αποφασίσει αν το όριο του 5 % παραβίαζε το δικαίωμα των

412 Συμβούλιο της Ευρώπης, ΕΔΔΑ (2016), *Guide on Article 3 of Protocol No. 1 to the European Convention on Human Rights – Right to free elections*.

413 ΕΔΔΑ, *Pilav κατά Βοσνίας και Ερζεγοβίνης*, προσφυγή αριθ. 41939/07, 9 Ιουνίου 2016.

414 ΕΔΔΑ, *Identoba και λοιποί κατά Γεωργίας*, προσφυγή αριθ. 73235/12, 12 Μαΐου 2015.

415 Βλ. επίσης ΕΔΔΑ, *Bączkowski και λοιποί κατά Πολωνίας*, προσφυγή αριθ. 1543/06, 3 Μαΐου 2007.

416 ΕΔΔΑ, *Partei Die Friesen κατά Γερμανίας*, προσφυγή αριθ. 65480/10, 28 Ιανουαρίου 2016.

μειονοτικών κομμάτων να συμμετέχουν στις εκλογές. Επισήμανε ότι το μειονέκτημα του προσφεύγοντος κόμματος στην εκλογική διαδικασία οφειλόταν στο γεγονός ότι εκπροσωπούσε τα συμφέροντα μικρού μόνο μέρους του πληθυσμού. Εξετάζοντας αν το προσφεύγον κόμμα, ως εθνικό μειονοτικό κόμμα, έπρεπε να είχε τύχει ειδικής μεταχείρισης, το ΕΔΔΑ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η ΕΣΔΑ, ακόμη και αν ερμηνευόταν υπό το πρίσμα της Σύμβασης-πλαισίου για την προστασία των εθνικών μειονοτήτων, δεν υποχρέωνε το κράτος να εξαιρέσει τα εθνικά μειονοτικά κόμματα από τα εκλογικά όρια. Στόχος της προαναφερθείσας σύμβασης-πλαισίου είναι η προώθηση της αποτελεσματικής συμμετοχής των ατόμων που ανήκουν σε εθνικές μειονότητες στα κοινά. Προβλέπει την εξαίρεση από το κατώτατο όριο ως μέσο ενίσχυσης της συμμετοχής των εθνικών μειονοτήτων στα εκλεγμένα όργανα, αλλά δεν θεσπίζει υποχρέωση εξαίρεσης των εθνικών μειονοτικών κομμάτων από τα εκλογικά όρια. Ως εκ τούτου, δεν υπήρξε παράβαση του άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 3 του πρώτου πρωτοκόλλου.

Το ΕΔΔΑ έχει επίσης ερμηνεύσει το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι κατά τρόπο ώστε να περιλαμβάνει την προστασία της σύστασης πολιτικών κομμάτων, στα οποία το ΕΔΔΑ έχει αναγνωρίσει υψηλό επίπεδο προστασίας κατά των επεμβάσεων⁴¹⁷. Παρομοίως, όπως επισημαίνεται στην [ενότητα 5.11](#), κάθε επέμβαση στο δικαίωμα ελεύθερης έκφρασης στο πλαίσιο του πολιτικού διαλόγου εξετάζεται ενδελεχώς⁴¹⁸.

Στο διεθνές δίκαιο, σύμφωνα με το άρθρο 29 της Σύμβασης για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρίες (CRPD), τα κράτη υποχρεούνται να διασφαλίζουν ότι τα άτομα με αναπηρίες μπορούν να συμμετέχουν, αποτελεσματικά και πλήρως, στην πολιτική και δημόσια ζωή, σε ίση βάση με τους άλλους, συμπεριλαμβανομένου και του δικαιώματος να ψηφίζουν. Σύμφωνα με το άρθρο 12 παράγραφος 2 της CRPD, τα κράτη θα πρέπει να αναγνωρίζουν και να υποστηρίζουν ότι τα άτομα με αναπηρίες απολαύουν την ικανότητα για δικαιοπραξία «σε ίση βάση με τους άλλους, σε όλες τις πτυχές της ζωής», συμπεριλαμβανομένης της πολιτικής ζωής. Η Επιτροπή για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρίες αναγνώρισε ότι ο αποκλεισμός από το δικαίωμα του

417 Βλ., για παράδειγμα, ΕΔΔΑ, *Party for a Democratic Society (DTP) και λοιποί κατά Τουρκίας*, προσφυγές αριθ. 3840/10, 3870/10, 3878/10, 15616/10, 21919/10, 39118/10 και 37272/10, 12 Ιανουαρίου 2016.

418 ΕΔΔΑ, *Karácsony και λοιποί κατά Ουγγαρίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγές αριθ. 42461/13 και 44357/13, 17 Μαΐου 2016.

εκλέγειν λόγω ψυχοκοινωνικής ή διανοητικής αναπηρίας συνιστά διάκριση λόγω αναπηρίας⁴¹⁹.

4.8. Ζητήματα ποινικού δικαίου

Στην ΕΣΔΑ, η απαγόρευση διακρίσεων μπορεί να αφορά ζητήματα ποινικού δικαίου στο πλαίσιο διαφόρων δικαιωμάτων, όπως, μεταξύ άλλων, το δικαίωμα στη χρηστή απονομή δικαιοσύνης (άρθρο 6), το δικαίωμα στην ελευθερία και την ασφάλεια (άρθρο 5), η απαγόρευση της αναδρομικής τιμωρίας (άρθρο 7) και η αρχή *ne bis in idem* (άρθρο 4 του εβδόμου πρωτοκόλλου), το δικαίωμα στη ζωή (άρθρο 2) και το δικαίωμα στην προστασία από την απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση ή ποινή (άρθρο 3). Υπάρχει επίσης σημαντική νομολογία όσον αφορά τη βία κατά των γυναικών και άλλων ευάλωτων ομάδων, όπως οι Ρομά και τα άτομα ΛΟΑΔ, στην οποία το ΕΔΔΑ έχει τονίσει την υποχρέωση των κρατών να διερευνούν τα κίνητρα διάκρισης πράξεων βίας. Σε μια σειρά αποφάσεων, το ΕΔΔΑ αναγνώρισε ότι η μη αντιμετώπιση της βίας συνιστά παράβαση του άρθρου 14⁴²⁰.

Πέραν των προηγούμενων θεμάτων που έχουν ήδη εξεταστεί σε άλλα σημεία, η ΕΣΔΑ προστατεύει επίσης το δικαίωμα στην προστασία από αυθαίρετη κράτηση για λόγους που εισάγουν διακρίσεις και το δικαίωμα στην προστασία από απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση ή ποινή λόγω διακρίσεων κατά τη διάρκεια κράτησης⁴²¹.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Μαρτζακλής και λοιποί κατά Ελλάδα*⁴²², οροθετικοί κρατούμενοι σε νοσοκομείο φυλακών κατήγγειλαν ιδίως τις κακές συνθήκες υγιεινής και την έλλειψη κατάλληλης ιατρικής περίθαλψης, τον συνωστισμό και την ανεπαρκή θέρμανση των

419 Βλ., για παράδειγμα, Ηνωμένα Έθνη, Επιτροπή για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρίες (2013), *Communication No. 4/2011*, CRPD/C/10/D/4/2011, 9 Σεπτεμβρίου 2013, σημείο 9.2 και επ.

420 Βλ., μεταξύ άλλων, ΕΔΔΑ, *Oruz κατά Τουρκίας*, προσφυγή αριθ. 33401/02, 9 Ιουνίου 2009 που αφορά τη βία κατά γυναικών· ΕΔΔΑ, *Boasç και λοιποί κατά Ρουμανίας*, προσφυγή αριθ. 40355/11, 12 Ιανουαρίου 2016 που αφορά τη βία κατά Ρομά και ΕΔΔΑ, *Μ.Σ. και Α.Σ. κατά Ρουμανίας*, προσφυγή αριθ. 12060/12, 12 Απριλίου 2016 που αφορά τη βία κατά ατόμων ΛΟΑΔ. Για λεπτομερέστερη εξέταση και παραδείγματα, βλ. **ενότητα 2.6.** σχετικά με τα εγκλήματα μίσους.

421 Βλ., *Khamtokhu και Aksenchik κατά Ρωσίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγές αριθ. 60367/08 και 961/11, 24 Ιανουαρίου 2017.

422 ΕΔΔΑ, *Μαρτζακλής και λοιποί κατά Ελλάδα*, προσφυγή αριθ. 20378/13, 9 Ιουλίου 2015.

χώρων, τη φτωχή σε διατροφική αξία σίτιση και τη σύσταση ιατρικής αγωγής χωρίς ατομική εξέταση που μάλιστα διακοπτόταν συχνά. Οι σωφρονιστικές αρχές δικαιολόγησαν την απομόνωσή τους ως αναγκαία για την καλύτερη παρακολούθηση και θεραπεία των παθήσεών τους. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι δεν χρειαζόταν να τοποθετηθούν στην απομόνωση προκειμένου να αποφευχθεί η εξάπλωση μιας ασθένειας, δεδομένου ότι οι κρατούμενοι ήταν απλοί οροθετικοί που δεν είχαν εκδηλώσει την ασθένεια. Οι προσφεύγοντες εκτέθηκαν σε σωματικό και ψυχικό πόνο που υπερβαίνει εκείνον που είναι σύμφυτος με την κράτηση. Εν κατακλείδι, το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι οι κακές υλικές και υγειονομικές συνθήκες κράτησης, οι ασυνέπειες στη χορήγηση προσήκουσας θεραπείας και η έλλειψη αντικειμενικής και εύλογης αιτιολογίας για την απομόνωση των οροθετικών κρατουμένων συνιστούσε παράβαση του άρθρου 3 σε συνδυασμό με το άρθρο 14 της ΕΣΔΑ.

Παράδειγμα: Στις υποθέσεις *D.G. κατά Ιρλανδίας* και *Bouamar κατά Βελγίου*⁴²³ (εξετάζονται στην [ενότητα 5.5](#)), οι προσφεύγοντες, οι οποίοι ήταν ανήλικοι, είχαν τεθεί υπό κράτηση από τις εθνικές αρχές. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι, παρότι είχε παραβιαστεί το δικαίωμά τους στην ελευθερία, δεν συνέτρεχε διάκριση, επειδή η διαφορετική μεταχείριση δικαιολογούνταν από την ανάγκη προστασίας των ανηλίκων.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Stasi κατά Γαλλίας*⁴²⁴, ο προσφεύγων κατήγγειλε ότι είχε κακοποιηθεί στη φυλακή λόγω της ομοφυλοφιλίας του και ότι οι αρχές δεν είχαν λάβει τα ενδεδειγμένα μέτρα για την προστασία του. Για παράδειγμα, ο προσφεύγων υποστήριξε ότι υποχρεώθηκε να φορά ροζ αστέρι και ότι οι συγκρατούμενοί του τον είχαν ξυλοκοπήσει και τον είχαν κάψει με τσιγάρο. Το ΕΔΔΑ επισήμανε ότι οι αρχές, ανταποκρινόμενες σε κάθε καταγγελία του προσφεύγοντος, λάμβαναν μέτρα για την προστασία του: ο προσφεύγων είχε διαχωριστεί από τους άλλους συγκρατούμενους, είχε εξεταστεί από την επόπτρια του κτιρίου, καθώς και από γιατρό και ψυχίατρο. Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι οι αρχές είχαν λάβει όλα τα αποτελεσματικά μέτρα για να τον προστατεύσουν από κάθε σωματική βλάβη στη διάρκεια της κράτησής του και ότι δεν είχε υπάρξει παράβαση του άρθρου 3 χωρίς να εξεταστεί χωριστά η προσφυγή του δυνάμει του άρθρου 14.

423 ΕΔΔΑ, *D.G. κατά Ιρλανδίας*, προσφυγή αριθ. 39474/98, 16 Μαΐου 2002· ΕΔΔΑ, *Bouamar κατά Βελγίου*, προσφυγή αριθ. 9106/80, 29 Φεβρουαρίου 1988.

424 ΕΔΔΑ, *Stasi κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 25001/07, 20 Οκτωβρίου 2011.

Το άρθρο 14 της ΕΣΔΑ μπορεί επίσης να τύχει εφαρμογής όταν διαπιστώνεται ότι διατάξεις του ποινικού δικαίου εισάγουν διακρίσεις⁴²⁵ ή όταν καταδικές που βασίζονται στις εν λόγω διατάξεις παραμένουν στο ποινικό μητρώο ενός ατόμου⁴²⁶.

Στο δίκαιο της ΕΕ, σύμφωνα με την πάγια νομολογία του ΔΕΕ⁴²⁷, ακόμη και αν η ποινική νομοθεσία και οι διατάξεις της ποινικής δικονομίας εμπίπτουν στην αρμοδιότητα των κρατών μελών, οι εθνικές νομοθετικές διατάξεις δεν μπορούν να προκαλούν διάκριση σε βάρος των προσώπων στα οποία το δίκαιο της ΕΕ αναγνωρίζει το δικαίωμα για ίση μεταχείριση. Στην υπόθεση που ακολουθεί, έγινε επίκληση της αρχής της απαγόρευσης των διακρίσεων σε διαδικασία που αφορούσε την εκτέλεση ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης⁴²⁸.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *João Pedro Lopes Da Silva Jorge*⁴²⁹, Πορτογάλος υπήκοος καταδικάστηκε στην Πορτογαλία σε φυλάκιση πέντε ετών για διακίνηση ναρκωτικών. Στη συνέχεια, σύναψε γάμο με Γαλλίδα υπήκοο με την οποία διέμενε στη Γαλλία. Εργαζόταν επίσης σε γαλλική επιχείρηση με σύμβαση αορίστου χρόνου. Επειδή δεν επιθυμούσε να παραδοθεί στις πορτογαλικές αρχές, ζήτησε να εκτίσει την ποινή φυλάκισής του στη Γαλλία. Ωστόσο, η γαλλική διάταξη που επιτρέπει τη μη εκτέλεση του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης, περιοριζόταν αποκλειστικά στους Γάλλους υπηκόους. Το ΔΕΕ επισήμανε ότι τα κράτη μέλη δεν μπορούν να περιορίζουν τη μη εκτέλεση ενταλμάτων σύλληψης μόνο στους ημεδαπούς, αποκλείοντας απολύτως και αυτομάτως τους υπηκόους άλλων κρατών μελών που κατοικούν ή διαμένουν στην επικράτεια του κράτους μέλους εκτέλεσης, ανεξαρτήτως των σχέσεων που τους συνδέουν με το εν λόγω κράτος μέλος. Αυτό θα συνιστούσε διάκριση λόγω ιθαγένειας κατά την έννοια του άρθρου 18 της ΣΛΕΕ.

425 ΕΔΔΑ, *S.L. κατά Αυστρίας*, προσφυγή αριθ. 45330/99, 9 Ιανουαρίου 2003.

426 ΕΔΔΑ, *E.B. και λοιποί κατά Αυστρίας*, προσφυγές αριθ. 31913/07, 38357/07, 48098/07, 48777/07 και 48779/07, 7 Νοεμβρίου 2013.

427 ΔΕΕ, υπόθεση 186/87, *Ian William Cowan κατά Trésor public*, 2 Φεβρουαρίου 1989.

428 Πρβλ. ΔΕΕ, C-182/15, *Aleksei Petruhhin κατά Latvijas Republikas Ģenerālprokuratūra* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 6 Σεπτεμβρίου 2016, που αφορά την έκδοση σε τρίτο κράτος υπηκόου κράτους μέλους ο οποίος άσκησε το δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας.

429 ΔΕΕ, C-42/11, *Δίκη σχετικά με την εκτέλεση ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης κατά του João Pedro Lopes Da Silva Jorge* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 5 Σεπτεμβρίου 2012.

5

Προστατευόμενοι λόγοι

ΕΕ	Εξεταζόμενα ζητήματα	Συμβούλιο της Ευρώπης
ΣΛΕΕ, άρθρο 8 και άρθρο 157 Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, άρθρα 21 και 23 Οδηγία για την ισότητα των φύλων (αναδιατύπωση) (2006/54/ΕΚ) Οδηγία για την ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών στην πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες (2004/113/ΕΚ) ΔΕΕ, C-222/14, Μαϊστρέλλης κατά Υπουργού Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, 2015 ΔΕΕ, C-363/12, Z. κατά A Government department και The Board of management of a community school [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 2014 ΔΕΕ, C-167/12, C. D. κατά S. T. [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 2014 ΔΕΕ, C-427/11, Kenny κατά Minister for Justice, Equality and Law Reform, Minister for Finance και Commissioner of An Garda Síochána, 2013 ΔΕΕ, C-243/95, Hill και Stapleton κατά The Revenue Commissioners και Department of Finance, 1998 ΔΕΕ, υπόθεση 43/75, Defrenne κατά Sabena, 1976	Φύλο	ΕΔΔΑ, άρθρο 2 (δικαίωμα στη ζωή), άρθρο 3 (απαγόρευση των βασανιστηρίων), άρθρο 14 (απαγόρευση των διακρίσεων) ΕΔΔΑ, <i>Emel Boyraz κατά Τουρκίας</i>, προσφυγή αριθ. 61960/08, 2014 ΕΔΔΑ, <i>Konstantin Markin κατά Ρωσίας</i> [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 30078/06, 2012 ΕΔΔΑ, <i>Andrle κατά Τσεχικής Δημοκρατίας</i>, προσφυγή αριθ. 6268/08, 2011 ΕΔΔΑ, <i>Ünal Tekeli κατά Τουρκίας</i>, προσφυγή αριθ. 29865/96, 2004

ΕΕ	Εξεταζόμενα ζητήματα	Συμβούλιο της Ευρώπης
Οδηγία για την ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών στην πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες (2004/113/ΕΚ), άρθρο 4 παράγραφος 1 ΔΕΕ, C-423/04, <i>Richards κατά Secretary of State for Work and Pensions</i>, 27 Απριλίου 2006 ΔΕΕ, C-117/01, <i>K.B. κατά National Health Service Pensions Agency και Secretary of State for Health</i>, 7 Ιανουαρίου 2004	Ταυτότητα φύλου	ΕΣΔΑ, άρθρο 8 (δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής) και άρθρο 14 (απαγόρευση των διακρίσεων) ΕΔΔΑ, <i>Υ.Υ. κατά Τουρκίας</i>, 14793/08, 2015 ΕΔΔΑ, <i>Hämäläinen κατά Φινλανδίας</i> [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 37359/09, 2014 ΕΔΔΑ, <i>Van Kück κατά Γερμανίας</i>, προσφυγή αριθ. 35968/97, 2003
Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, άρθρο 21 Οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση (2000/78/ΕΚ) ΔΕΕ, C-528/13, <i>Léger κατά Ministre des Affaires sociales, de la Santé et des Droits des femmes και Établissement français du sang</i>, 2015 ΔΕΕ, συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-148/13 έως C-150/13, <i>A και λοιποί κατά Staatssecretaris van Veiligheid en Justitie</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 2014 ΔΕΕ, συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-199/12, C-200/12, C-201/12, <i>X και Y και Z κατά Minister voor Immigratie en Asiel</i>, 2013 ΔΕΕ, C-81/12, <i>Asociația Accept κατά Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării</i>, 2013	Γενετήσιος προ-σανατολισμός	ΕΣΔΑ, άρθρο 5 (δικαίωμα στην προσωπική ελευθερία και ασφάλεια), άρθρο 8 (δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής), άρθρο 12 (δικαίωμα συνάψεως γάμου), άρθρο 14 (απαγόρευση των διακρίσεων) ΕΔΔΑ, <i>Taddeucci και McCall κατά Ιταλίας</i>, προσφυγή αριθ. 51362/09, 2016 ΕΔΔΑ, <i>O.M. κατά Ουγγαρίας</i>, προσφυγή αριθ. 9912/15, 2016 ΕΔΔΑ, <i>E.B. και λοιποί κατά Αυστρίας</i>, προσφυγή αριθ. 31913/07 και άλλες 4, 2013 ΕΔΔΑ, <i>Schalk και Kopf κατά Αυστρίας</i>, προσφυγή αριθ. 30141/04, 2010 ΕΔΔΑ, <i>E.B. κατά Γαλλίας</i> [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 43546/02, 2008 ΕΔΔΑ, <i>S.L. κατά Αυστρίας</i>, προσφυγή αριθ. 45330/99, 2003 ΕΔΔΑ, <i>Karner κατά Αυστρίας</i>, προσφυγή αριθ. 40016/98, 2003 ΕΕΚΔ, <i>INTERIGHTS κατά Κροατίας</i>, προσφυγή αριθ. 45/2007, 2009

ΕΕ	Εξεταζόμενα ζητήματα	Συμβούλιο της Ευρώπης
Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρίες (CRPD) Οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση (2000/78/ΕΚ) ΔΕΕ, C-363/12, <i>Z. κατά A Government department και The Board of management of a community school</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 2014 ΔΕΕ, C-354/13, <i>FOA κατά KL</i>, 2014 ΔΕΕ, συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-335/11 και C-337/11, <i>HK Danmark</i>, 2013	Αναπηρία	ΕΣΔΑ, άρθρο 8 (δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής), άρθρο 14 (απαγόρευση των διακρίσεων) ΕΚΧ, άρθρο Ε (απαγόρευση των διακρίσεων) ΕΔΔΑ, <i>Guberina κατά Κροατίας</i>, προσφυγή αριθ. 23682/13, 2016 ΕΕΚΔ, <i>ΑΕΗ κατά Γαλλίας</i>, προσφυγή αριθ. 81/2012, 2013 ΕΔΔΑ, <i>Glor κατά Ελβετίας</i>, προσφυγή αριθ. 13444/04, 2009 ΕΔΔΑ, <i>Pretty κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i>, προσφυγή αριθ. 2346/02, 2002 ΕΔΔΑ, <i>Price κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i>, προσφυγή αριθ. 33394/96, 2001
Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, άρθρο 21 Οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση (2000/78/ΕΚ) ΔΕΕ, C-548/15, <i>de Lange κατά Staatssecretaris van Financiën</i>, 2016 ΔΕΕ, C-441/14, <i>DI, για λογαριασμό της Ajos A/S, κατά κληρονόμων του Karsten Eigil Rasmussen</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 2016 ΔΕΕ, C-258/15, <i>Salaberria Sorondo κατά Academia Vasca de Policía y Emergencias</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 2016 ΔΕΕ, συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-501/12 κ.ά., <i>Specht κατά Land Berlin και Bundesrepublik Deutschland</i>, 2014 ΔΕΕ, C-416/13, <i>Vital Pérez κατά Ayuntamiento de Oviedo</i>, 2014 ΔΕΕ, C-144/04, <i>Mangold κατά Helm</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 2005	Ηλικία	ΕΣΔΑ, άρθρο 5 (δικαίωμα στην προσωπική ελευθερία και ασφάλεια), άρθρο 6 (δικαίωμα στη χρηστή απονομή δικαιοσύνης) και άρθρο 8 (δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής) ΕΚΧ, άρθρο 1 παράγραφος 2, άρθρο 23 και άρθρο 24 ΕΔΔΑ, <i>D.G. κατά Ιρλανδίας</i>, προσφυγή αριθ. 39474/98, 2002 ΕΔΔΑ, <i>Schwizgebel κατά Ελβετίας</i>, προσφυγή αριθ. 25762/07, 2010 ΕΔΔΑ, <i>V. κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 24888/94, 1999 ΕΔΔΑ, <i>T. κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 24724/94, 1999 ΕΔΔΑ, <i>Bouamar κατά Βελγίου</i>, προσφυγή αριθ. 9106/80, 1988 ΕΕΚΔ, <i>Fellesforbundet for Sjøfolk (FFFS) κατά Νορβηγίας</i>, προσφυγή αριθ. 74/2011, 2013

ΕΕ	Εξεταζόμενα ζητήματα	Συμβούλιο της Ευρώπης
Οδηγία για τη φυλετική ισότητα (2000/43/ΕΚ) Απόφαση-πλαίσιο του Συμβουλίου για την καταπολέμηση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας ΔΕΕ, C-83/14, «<i>CHEZ Razpredelenie Bulgaria</i>» AD κατά <i>Komisija za zashtita ot diskriminatsia</i> [τμήμα μειζονος συνθέσεως], 2015 ΔΕΕ, C-54/07, <i>Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding</i> κατά <i>Firma Feryn NV</i>, 2008	Φυλή, εθνοτική καταγωγή, χρώμα και ιδιότητα μέλους εθνικής μειονότητας	ΕΣΔΑ, άρθρο 14 (απαγόρευση των διακρίσεων), δωδέκατο πρωτόκολλο, άρθρο 1 (γενική απαγόρευση των διακρίσεων) ΕΔΔΑ, <i>Boasă και λοιποί κατά Ρουμανίας</i>, προσφυγή αριθ. 40355/11, 2016 ΕΔΔΑ, <i>Biao κατά Δανίας</i> [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 38590/10, 2016 ΕΔΔΑ, <i>Sejdić και Finci κατά Βοσνίας και Ερζεγοβίνης</i> [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγές αριθ. 27996/06 και 34836/06, 2009 ΕΕΚΔ, <i>ERRC κατά Ιρλανδίας</i>, προσφυγή αριθ. 100/2013, 2015

ΕΕ	Εξεταζόμενα ζητήματα	Συμβούλιο της Ευρώπης
ΣΛΕΕ, άρθρο 18 Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, άρθρο 45 Οδηγία 2004/38/ΕΚ για την ιθαγένεια της Ένωσης Οδηγία του Συμβουλίου σχετικά με το καθεστώς υπηκόων τρίτων χωρών οι οποίοι είναι επί μακρόν διαμένοντες (2003/109/ΕΚ) ΔΕΕ, C-392/15, <i>Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά Ουγγαρίας</i>, 2017 ΔΕΕ, C-165/14, <i>Alfredo Rendón Marín κατά Administración del Estado</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 2016 ΔΕΕ, C-571/10, <i>Kamberaj κατά IPES</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 2012 ΔΕΕ, C-508/10, <i>Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά Κάτω Χωρών</i>, 2012 ΔΕΕ, C-200/02, <i>Chen κατά Secretary of State for the Home Department</i>, 2004 ΔΕΕ, C-281/98, <i>Angonese κατά Cassa di Risparmio di Bolzano SpA</i>, 2000 ΔΕΕ, υπόθεση 186/87, <i>Cowan κατά Trésor public</i>, 1989	Ιθαγένεια ή εθνική καταγωγή	Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για την ιθαγένεια ΕΣΔΑ, άρθρο 3 (απαγόρευση των βασανιστηρίων), άρθρο 5 (δικαίωμα στην προσωπική ελευθερία και ασφάλεια), άρθρο 8 (δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής), τέταρτο πρωτόκολλο, άρθρο 3 (απαγόρευση απέλασης υπηκόων), πρώτο πρωτόκολλο, άρθρο 2 (δικαίωμα στην εκπαίδευση) ΕΔΔΑ, <i>Dhahbi κατά Ιταλίας</i>, προσφυγή αριθ. 17120/09, 2014 ΕΔΔΑ, <i>Rangelon κατά Γερμανίας</i>, προσφυγή αριθ. 5123/07, 2012 ΕΔΔΑ, <i>Ροπομαγονί κατά Βουλγαρίας</i>, προσφυγή αριθ. 5335/05, 2011 ΕΔΔΑ, <i>Andrejeva κατά Λετονίας</i> [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 55707/00, 2009 ΕΔΔΑ, <i>Zeibek κατά Ελλάδας</i>, προσφυγή αριθ. 46368/06, 2009 ΕΔΔΑ, <i>Anakomba Yula κατά Βελγίου</i>, προσφυγή αριθ. 45413/07, 2009 ΕΔΔΑ, <i>Koua Poirrez κατά Γαλλίας</i>, προσφυγή αριθ. 40892/98, 2003 ΕΔΔΑ, <i>C. κατά Βελγίου</i>, προσφυγή αριθ. 21794/93, 1996 ΕΔΔΑ, <i>Moustaquim κατά Βελγίου</i>, προσφυγή αριθ. 12313/86, 1991

ΕΕ	Εξεταζόμενα ζητήματα	Συμβούλιο της Ευρώπης
Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, άρθρα 10 και 21 ΔΕΕ, C-188/15, <i>Bougnoui και ADDH κατά Micropole SA</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 2017 ΔΕΕ, C-157/15, <i>Achbita και Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding κατά G4S Secure Solutions NV</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 2017	Θρησκεία ή πεποιθήσεις	ΕΣΔΑ, άρθρο 3 (απαγόρευση των βασανιστηρίων), άρθρο 8 (δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής), άρθρο 9 (ελευθερία θρησκείας), άρθρο 10 (ελευθερία έκφρασης), πρώτο πρωτόκολλο, άρθρο 2 (δικαίωμα στην εκπαίδευση) ΕΔΔΑ, <i>İzzettin Doğan και λοιποί κατά Τουρκίας</i> [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 62649/10, 2016 ΕΔΔΑ, <i>Ebrahimian κατά Γαλλίας</i>, προσφυγή αριθ. 64846/11, 2015 ΕΔΔΑ, <i>S.A.S. κατά Γαλλίας</i> [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 43835/11, 2014 ΕΔΔΑ, <i>Eweida και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i>, προσφυγές αριθ. 48420/10 και άλλες 3, 2013 ΕΔΔΑ, <i>Vojnity κατά Ουγγαρίας</i>, προσφυγή αριθ. 29617/07, 2013 ΕΔΔΑ, <i>Milanović κατά Σερβίας</i>, προσφυγή αριθ. 44614/07, 2010 ΕΔΔΑ, <i>O'Donoghue και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i>, προσφυγή αριθ. 34848/07, 2010 ΕΔΔΑ, <i>Alujer Fernandez και Caballero García κατά Ισπανίας</i> (απόφαση επί του παραδεκτού), προσφυγή αριθ. 53072/99, 2001 ΕΔΔΑ, <i>Cha'are Shalom Ve Tsedek κατά Γαλλίας</i> [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 27417/95, 2000

ΕΕ	Εξεταζόμενα ζητήματα	Συμβούλιο της Ευρώπης
Οδηγία για τη φυλετική ισότητα (2000/43/ΕΚ) ΔΕΕ, C-317/14, Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά Βελγίου, 2015	Γλώσσα	Σύμβαση-πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης για την προστασία των εθνικών μειονοτήτων ΕΣΔΑ, άρθρο 6 παράγραφος 3 και άρθρο 14 (απαγόρευση των διακρίσεων) ΕΔΔΑ, <i>Macalin Moxamed Sed Dahir</i> κατά <i>Ελβετίας</i> (απόφαση επί του παραδεκτού), προσφυγή αριθ. 12209/10, 2015 ΕΔΔΑ, Υπόθεση «σχετικά με ορισμένες πτυχές της νομοθεσίας για το γλωσσικό καθεστώς στην εκπαίδευση στο Βέλγιο» κατά <i>Βελγίου</i>, προσφυγή αριθ. 1474/62 και άλλες 5, 1968
Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, άρθρο 21 ΔΕΕ, C-149/10, Χατζή κατά Υπουργού Οικονομικών, 2010	Κοινωνική προέλευση, γέννηση και περιουσία	ΕΣΔΑ, άρθρο 14 (απαγόρευση των διακρίσεων), πρώτο πρωτόκολλο, άρθρο 1 (προστασία της ιδιοκτησίας) ΕΔΔΑ, <i>Wolter και Sarfert</i> κατά <i>Γερμανίας</i>, προσφυγές αριθ. 59752/13 και 66277/13, 2017 ΕΔΔΑ, <i>Chassagnou και λοιποί</i> κατά <i>Γαλλίας</i> [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγές αριθ. 25088/94 και άλλες 2, 1999
Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, άρθρο 21	Πολιτικές ή άλλες πεποιθήσεις	ΕΣΔΑ, άρθρο 3 (απαγόρευση των βασανιστηρίων), άρθρο 10 (ελευθερία έκφρασης), άρθρο 11 (ελευθερία του συνέρχεσθαι και συνεταιρίζεσθαι), άρθρο 14 (απαγόρευση των διακρίσεων) ΕΔΔΑ, <i>Redfearn</i> κατά <i>Ηνωμένου Βασιλείου</i>, προσφυγή αριθ. 47335/06, 2012 ΕΔΔΑ, <i>Virabyan</i> κατά <i>Αρμενίας</i>, προσφυγή αριθ. 40094/05, 2012

ΕΕ	Εξεταζόμενα ζητήματα	Συμβούλιο της Ευρώπης
ΔΕΕ, C-406/15, <i>Milkova κατά Izpalnitelen direktor na Agentsiata za privatizatsia i sledprivatizatsionen kontrol</i> , 2017	Άλλη κατάσταση	ΕΣΔΑ, άρθρο 14 (απαγόρευση των διακρίσεων) ΕΚΧ, άρθρο Ε (απαγόρευση των διακρίσεων) ΕΕΚΔ, <i>Associazione Nazionale Giudici di Pace κατά Ιταλίας</i> , προσφυγή αριθ. 102/2013, 2016 ΕΔΔΑ, <i>Vagnas κατά Λιθουανίας</i> , προσφυγή αριθ. 42615/06, 2013

Κύρια σημεία

- Η αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων δεν απαγορεύει κάθε διαφορετική μεταχείριση, αλλά μόνο τη διαφορετική μεταχείριση που στηρίζεται σε οποιονδήποτε από τους προστατευόμενους λόγους.
- Προστατευόμενος λόγος είναι ένα προσδιορισμένο, αντικειμενικό ή προσωπικό χαρακτηριστικό, ή «καθεστώς», βάσει του οποίου άτομα ή ομάδες ξεχωρίζουν από άλλα άτομα ή ομάδες.
- Στο πλαίσιο των οδηγιών της ΕΕ κατά των διακρίσεων, οι προστατευόμενοι λόγοι καθορίζονται ρητά: φύλο, φυλετική ή εθνοτική καταγωγή, ηλικία, αναπηρία, θρησκεία ή πεποιθήσεις και γενετήσιος προσανατολισμός.
- Στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ υπάρχει ανοικτός κατάλογος προστατευόμενων λόγων, ο οποίος μπορεί να αναπτύσσεται κατά περίπτωση.

Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ, οι οδηγίες κατά των διακρίσεων απαγορεύουν τη διαφορετική μεταχείριση η οποία βασίζεται σε ορισμένους «προστατευόμενους λόγους», περιέχουν δε καθορισμένο και περιορισμένο κατάλογο προστατευόμενων λόγων. Οι λόγοι αυτοί ανάγονται στο φύλο [οδηγία για την ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών στην πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες (2004/113/ΕΚ)⁴³⁰, οδηγία για την ισότητα των φύλων (αναδιατύπωση) (2006/54/ΕΚ)⁴³¹], στον γενετήσιο προσανατολισμό, στην αναπηρία, στην

430 Οδηγία 2004/113/ΕΚ του Συμβουλίου, της 13ης Δεκεμβρίου 2004, για την εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών στην πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες και την παροχή αυτών (ΕΕ L 373 της 21.12.2004, σ. 37).

431 Οδηγία 2006/54/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 5ης Ιουλίου 2006, για την εφαρμογή της αρχής των ίσων ευκαιριών και της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών σε θέματα εργασίας και απασχόλησης (αναδιατύπωση) (ΕΕ L 204 της 26.7.2006, σ. 23).

ηλικία, στη θρησκεία ή στις πεποιθήσεις [οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση (2000/78/ΕΚ)⁴³²], καθώς και στη φυλετική ή εθνοτική καταγωγή [οδηγία για τη φυλετική ισότητα (2000/43/ΕΚ)⁴³³]. Το άρθρο 21 του Χάρτη της ΕΕ προβλέπει επίσης απαγόρευση των διακρίσεων, η οποία περιλαμβάνει μη εξαντλητικό κατάλογο λόγων, όπως υποδηλώνει το επίρρημα «ιδίως»⁴³⁴. Ο Χάρτης της ΕΕ δεσμεύει τα θεσμικά όργανα της ΕΕ, αλλά εφαρμόζεται και στα κράτη μέλη, όταν αυτά ερμηνεύουν και εφαρμόζουν το δίκαιο της ΕΕ.

Στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ, το άρθρο 14 περιέχει ανοικτό κατάλογο, ο οποίος συμπίπτει με αυτόν των οδηγιών, αλλά επεκτείνεται και πέραν αυτών. Το άρθρο 14 απαγορεύει τις διακρίσεις «λόγω φύλου, φυλής, χρώματος, γλώσσας, θρησκείας, πολιτικών ή άλλων πεποιθήσεων, εθνικής ή κοινωνικής προελεύσεως, συμμετοχής εις εθνικήν μειονότητα, περιουσίας, γεννήσεως ή άλλης καταστάσεως». Η κατηγορία της «άλλης καταστάσεως» παρείχε στο ΕΔΔΑ τη δυνατότητα να συμπεριλάβει (μεταξύ άλλων) τους λόγους εκείνους που προστατεύονται ρητά από τις οδηγίες κατά των διακρίσεων, και συγκεκριμένα: την αναπηρία, την ηλικία και τον γενετήσιο προσανατολισμό.

«Προστατευόμενος λόγος» είναι το χαρακτηριστικό ενός προσώπου το οποίο δεν θα πρέπει να θεωρείται ότι έχει σημασία για τη διαφορετική μεταχείριση ή την απόλαυση συγκεκριμένου ωφελήματος.

5.1. Φύλο

Η διάκριση λόγω φύλου είναι σχετικά αυτονόητη, καθόσον αφορά δυσμενή διάκριση η οποία βασίζεται στο γεγονός ότι το πρόσωπο είναι είτε γυναίκα

432 Οδηγία 2000/78/ΕΚ του Συμβουλίου, της 27ης Νοεμβρίου 2000, για τη διαμόρφωση γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία (ΕΕ L 303 της 2.12.2000, σ. 16).

433 Οδηγία 2000/43/ΕΚ του Συμβουλίου, της 29ης Ιουνίου 2000, περί εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης προσώπων ασχέτως φυλετικής ή εθνοτικής τους καταγωγής (ΕΕ L 180 της 19.7.2000, σ. 22).

434 Όσον αφορά τη σχέση μεταξύ του Χάρτη της ΕΕ και των οδηγιών, στην υπόθεση ΔΕΕ, C-529/13, *Georg Felber κατά Bundesministerin für Unterricht, Kunst und Kultur*, 21 Ιανουαρίου 2015, το ΔΕΕ κλήθηκε να ερμηνεύσει την αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων λόγω ηλικίας, όπως κατοχυρώνεται στο άρθρο 21 του Χάρτη της ΕΕ και συγκεκριμενοποιείται στην οδηγία 2000/78. Το ΔΕΕ υπενθύμισε ότι, όταν τα κράτη μέλη λαμβάνουν μέτρα τα οποία εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας 2000/78, η οποία συγκεκριμενοποιεί την αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων λόγω ηλικίας στον τομέα της απασχόλησης και της εργασίας, πρέπει να ενεργούν τηρώντας την εν λόγω οδηγία. Ως εκ τούτου, το ΔΕΕ αποφάσισε να εξετάσει τα προδικαστικά ερωτήματα μόνο υπό το πρίσμα της οδηγίας 2000/78.

είτε άνδρας. **Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ**, αποτελεί την πλέον αναπτυγμένη πτυχή της κοινωνικής πολιτικής της ΕΕ και θεωρείται, εδώ και πολύ καιρό, βασικό δικαίωμα. Η ανάπτυξη της προστασίας του λόγου αυτού εξυπηρέτησε διττό σκοπό: πρώτον, εξυπηρέτησε οικονομικό σκοπό, υπό την έννοια ότι συνέβαλε στην εξάλειψη στρεβλώσεων του ανταγωνισμού σε μια αγορά η οποία είχε καταστεί ολοένα και πιο ολοκληρωμένη· και δεύτερον, σε πολιτικό επίπεδο, προσέδωσε στην Κοινότητα μια πτυχή η οποία αποσκοπούσε στην κοινωνική πρόοδο και στη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης και εργασίας. Ως εκ τούτου, η προστασία κατά των διακρίσεων λόγω φύλου υπήρξε, και παραμένει, θεμελιώδης λειτουργία της ΕΕ: Η ισότητα των φύλων είναι «θεμελιώδης αξία» (άρθρο 2 της ΣΕΕ) και «στόχος» (άρθρο 3 της ΣΕΕ) της Ένωσης. Η αποδοχή της κοινωνικής και οικονομικής σημασίας της διασφάλισης ίσης μεταχείρισης αποκρυσταλλώθηκε περαιτέρω με την κεντρική θέση που της αποδόθηκε στον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ.

Οι περιπτώσεις διάκρισης λόγω φύλου μπορεί να αφορούν τόσο άνδρες όσο και γυναίκες που τυγχάνουν λιγότερο ευνοϊκής μεταχείρισης απ' ό,τι πρόσωπα του αντίθετου φύλου.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Κωνσταντίνος Μαϊστρέλλης κατά Υπουργού Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων*⁴³⁵, ο προσφεύγων ήταν δημόσιος υπάλληλος. Ζήτησε γονική άδεια, ενώ η σύζυγός του δεν εργαζόταν. Το ΔΕΕ έκρινε ότι, σύμφωνα με την αρχή των ίσων ευκαιριών και της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών σε θέματα εργασίας και απασχόλησης, άνδρας δημόσιος υπάλληλος έχει δικαίωμα γονικής άδειας, ακόμη και αν η σύζυγός του δεν εργάζεται.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Defrenne κατά Sabena*⁴³⁶, η ενάγουσα κατήγγειλε ότι η αμοιβή της ήταν κατώτερη αυτής των ανδρών συναδέλφων της, παρά το γεγονός ότι ασκούσαν πανομοιότυπα επαγγελματικά καθήκοντα. Το ΔΕΕ έκρινε ότι επρόκειτο σαφώς για περίπτωση διάκρισης λόγω φύλου. Καταλήγοντας στην εν λόγω κρίση, το ΔΕΕ ανέδειξε τόσο την οικονομική όσο και την κοινωνική διάσταση της Ένωσης και υπογράμμισε ότι η απαγόρευση των διακρίσεων συμβάλλει στην πρόοδο της ΕΕ προς την επίτευξη των στόχων αυτών.

435 ΔΕΕ, C-222/14, *Κωνσταντίνος Μαϊστρέλλης κατά Υπουργού Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων*, 16 Ιουλίου 2015.

436 ΔΕΕ, υπόθεση 43/75, *Gabrielle Defrenne κατά Société anonyme belge de navigation aérienne Sabena*, 8 Απριλίου 1976.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Margaret Kenny* και λοιποί κατά Minister for Justice, Equality and Law Reform, Minister for Finance και Commissioner of An Garda Síochána⁴³⁷, οι προσφεύγουσες ήταν δημόσιοι υπάλληλοι που ασκούσαν διοικητικά καθήκοντα στο υπουργείο. Κατήγγειλαν ότι οι μισθοί τους ήταν κατώτεροι εκείνων των ανδρών συναδέλφων τους που ασκούσαν επίσης διοικητικά καθήκοντα σε ειδικές θέσεις δεσμευμένες για τα μέλη του σώματος της αστυνομίας. Οι εθνικές αρχές δικαιολόγησαν τη διαφορά αμοιβής βάσει του γεγονότος ότι τα μέλη του αστυνομικού σώματος πρέπει να καλύπτουν πάντοτε τις υπηρεσιακές ανάγκες. Το ΔΕΕ εξήγησε ότι, προκειμένου να καθοριστεί αν δύο διαφορετικές ομάδες παρέχουν όμοια εργασία, δεν αρκεί να διαπιστωθεί ότι τα καθήκοντα που ασκούν οι ομάδες αυτές είναι παρόμοια. Η φύση της εργασίας, η κατάρτιση και οι όροι εργασίας πρέπει να λαμβάνονται υπόψη. Ως εκ τούτου, η επαγγελματική κατάρτιση είναι ένα από τα κριτήρια βάσει των οποίων μπορεί να διαπιστωθεί αν οι εργαζόμενοι παρέχουν όμοια εργασία.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Association Belge des Consommateurs Test-Achats ASBL* και λοιποί κατά *Conseil des ministres*⁴³⁸ αφορά την αρχή της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών στην πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες και την παροχή αυτών. Ειδικότερα, αφορά την οδηγία για την ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών στην πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες, η οποία παρείχε στα κράτη μέλη της ΕΕ τη δυνατότητα να εφαρμόζουν συντελεστές κινδύνου συνδεδεμένους με το φύλο κατά τον υπολογισμό ασφαλιστρών και παροχών στις συμβάσεις ασφάλισης. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα γυναίκες και άνδρες να καταβάλλουν διαφορετικά ποσά εισφορών στο πλαίσιο ιδιωτικών συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης. Το ΔΕΕ, βασιζόμενο στον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, αποφάνθηκε ότι η συνεκτίμηση του φύλου του ασφαλιζομένου ως συντελεστή κινδύνου σε συμβάσεις ασφάλισης συνιστά διάκριση και κήρυξε ανίσχυρη τη διάταξη του άρθρου 5 παράγραφος 2 της οδηγίας για την ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών στην πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες. Επομένως, από την 21η Δεκεμβρίου 2012 δεν επιτρέπονται πλέον αναλογικές διαφορές μεταξύ των ατομικών ασφαλιστρών και παροχών των ασφαλιζομένων όταν η χρήση του φύλου είναι καθοριστικός παράγοντας.

437 ΔΕΕ, C-427/11, *Margaret Kenny και λοιποί κατά Minister for Justice, Equality and Law Reform, Minister for Finance και Commissioner of An Garda Síochána*, 28 Φεβρουαρίου 2013.

438 ΔΕΕ, C-236/09, *Association Belge des Consommateurs Test-Achats ASBL και λοιποί κατά Conseil des ministres* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 1 Μαρτίου 2011.

Το ΔΕΕ τόνισε ότι, για να δικαιολογείται διαφορετική μεταχείριση ανδρών και γυναικών, πρέπει να καταδεικνύεται ότι η μεταχείριση αυτή βασίζεται σε αντικειμενικούς παράγοντες άσχετους προς οποιαδήποτε διάκριση λόγω φύλου. Αυτό θα συμβαίνει όταν τα μέτρα εξυπηρετούν θεμιτό σκοπό κοινωνικής πολιτικής, είναι κατάλληλα για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού και είναι αναγκαία προς τούτο⁴³⁹. Ως εκ τούτου, δικαιολογητικοί λόγοι για μέτρο το οποίο εφαρμόζεται μόνον εις βάρος των γυναικών ή μέτρο το οποίο βασίζεται μόνο στις οικονομικές ή διαχειριστικές εκτιμήσεις των εργοδοτών δεν μπορούν να γίνουν δεκτοί.

Οι δυσμενείς διακρίσεις που σχετίζονται με την εγκυμοσύνη και τη μητρότητα αποτελούν ιδιαίτερη μορφή διάκρισης λόγω φύλου. Για την προστασία της εγκυμοσύνης, της μητρότητας και της ιδιότητας του γονέα, η ΕΕ ανέπτυξε σταδιακά ένα πολύπλοκο σύνολο πρωτογενούς και παράγωγης νομοθεσίας⁴⁴⁰. Το άρθρο 157 της ΣΛΕΕ προβλέπει την υποχρέωση ίσης αμοιβής ανδρών και γυναικών και παρέχει γενική νομική βάση για τη λήψη μέτρων στον τομέα της ισότητας των φύλων, η οποία περιλαμβάνει την ισότητα και την απαγόρευση των διακρίσεων λόγω εγκυμοσύνης ή μητρότητας στον χώρο εργασίας. Σύμφωνα με το άρθρο 33 παράγραφος 2 του Χάρτη της ΕΕ, «[κ]άθε πρόσωπο, προκειμένου να μπορεί να συνδυάζει την οικογενειακή με την επαγγελματική ζωή του, έχει δικαίωμα προστασίας από την απόλυση για λόγους που συνδέονται με τη μητρότητα, καθώς και δικαίωμα αμειβόμενης άδειας μητρότητας και γονικής άδειας μετά τη γέννηση ή την υιοθεσία παιδιού». Πέραν της αναδιατυπωμένης οδηγίας για την ισότητα των φύλων, μεταξύ άλλων, πρωταρχικός σκοπός της οδηγίας για τις εγκύους εργαζόμενες⁴⁴¹ είναι η βελτίωση της υγείας και της ασφάλειας των εγκύων, λεχώνων και γαλουχουσών εργαζομένων κατά την εργασία. Την εν λόγω οδηγία συμπληρώνει η οδηγία για τη γονική άδεια⁴⁴², η οποία καθορίζει ελάχιστες απαιτήσεις για τη διευκόλυνση του συνδυασμού επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής.

439 ΔΕΕ, C-173/13, *Maurice Leone και Blandine Leone κατά Garde des Sceaux, ministre de la Justice και Caisse nationale de retraite des agents des collectivités locales*, 17 Ιουλίου 2014, σκέψη 79.

440 Για περισσότερες λεπτομέρειες, βλ. για παράδειγμα, Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Ευρωπαϊκό δίκτυο νομικών εμπειρογνομών για την ισότητα των φύλων και την καταπολέμηση των διακρίσεων (2012), «*Fighting Discrimination on the Grounds of Pregnancy, Maternity and Parenthood - The application of EU and national law in practice in 33 European countries*».

441 Οδηγία 92/85/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 19ης Οκτωβρίου 1992, σχετικά με την εφαρμογή μέτρων που αποβλέπουν στη βελτίωση της υγείας και της ασφάλειας κατά την εργασία των εγκύων, λεχώνων και γαλουχουσών εργαζομένων (ΕΕ L 348 της 28.11.1992, σ. 1).

442 Οδηγία 2010/18/ΕΕ του Συμβουλίου, της 8ης Μαρτίου 2010, σχετικά με την εφαρμογή της αναθεωρημένης συμφωνίας-πλαίσιο για τη γονική άδεια που συνήφθη από τις οργανώσεις BUSINESSEUROPE, UEAPME, CEEP και ETUC και με την κατάργηση της οδηγίας 96/34/ΕΚ (ΕΕ L 68 της 18.3.2010, σ. 13).

Το ΔΕΕ συνέβαλε επίσης σημαντικά στην ανάπτυξη αυτού του τομέα δικαίου, αποσαφηνίζοντας περαιτέρω και εφαρμόζοντας τις αρχές που διατυπώνονται στη νομοθεσία και παρέχοντας ευρεία ερμηνεία των σχετικών δικαιωμάτων. Κατά το ΔΕΕ, η προστασία των σχετικών με την εγκυμοσύνη και τη μητρότητα δικαιωμάτων προάγει όχι μόνο την ουσιαστική ισότητα των φύλων, αλλά και την υγεία της μητέρας μετά τον τοκετό και τον δεσμό μεταξύ της μητέρας και του νεογέννητου τέκνου της. Στις πρώτες υποθέσεις *Dekker*⁴⁴³ και *Hertz*⁴⁴⁴, το ΔΕΕ διαπίστωσε ότι, δεδομένου ότι μόνον οι γυναίκες μπορούν να καταστούν έγκυες, η άρνηση απασχόλησης ή η απόλυση εγκύου λόγω εγκυμοσύνης ή μητρότητας συνιστά άμεση διάκριση λόγω φύλου, η οποία δεν μπορεί να δικαιολογηθεί από οποιοδήποτε άλλο συμφέρον, συμπεριλαμβανομένου του οικονομικού συμφέροντος του εργοδότη. Στην υπόθεση *Melgar*⁴⁴⁵, για παράδειγμα, το ΔΕΕ αποφάνθηκε σαφώς ότι, «στο μέτρο που η μη ανανέωση μιας συμβάσεως εργασίας ορισμένου χρόνου αιτιολογείται από την κατάσταση εγκυμοσύνης της εργαζομένης, συνιστά άμεση δυσμενή διάκριση βασιζόμενη στο φύλο», η οποία αντιβαίνει στο δίκαιο της ΕΕ. Επιπλέον, η γυναίκα δεν υποχρεούται να γνωστοποιήσει την εγκυμοσύνη της στον εργοδότη κατά τη διαδικασία πρόσληψης ούτε σε οποιοδήποτε στάδιο της απασχόλησης⁴⁴⁶. Το ΔΕΕ έκρινε περαιτέρω ότι κάθε δυσμενή μεταχείριση η οποία συνδέεται άμεσα ή έμμεσα με την εγκυμοσύνη ή τη μητρότητα συνιστά άμεση διάκριση λόγω φύλου⁴⁴⁷.

Οστόσο, το ισχύον νομικό πλαίσιο δεν ρυθμίζει μη παραδοσιακούς τρόπους απόκτησης της ιδιότητας της μητέρας/του γονέα. Συγκεκριμένα, η πρακτική της παρένθετης μητρότητας διαδίδεται ολοένα και περισσότερο σε ολόκληρη την Ευρώπη και αυτό δημιουργεί κενό μεταξύ της κοινωνικής πραγματικότητας και της νομοθεσίας. Το εν λόγω ζήτημα αναδείχθηκε σε δύο υποθέσεις επί των οποίων αποφάνθηκε το ΔΕΕ το 2014.

443 ΔΕΕ, C-177/88, *Elisabeth Johanna Pacifica Dekker κατά Stichting Vormingscentrum voor Jong Volwassenen (VJV-Centrum) Plus*, 8 Νοεμβρίου 1990.

444 ΔΕΕ, C-179/88, *Handels- og Kontorfunktionærernes Forbund i Danmark κατά Dansk Arbejdsgiverforening*, 8 Νοεμβρίου 1990. Επισημαίνεται ότι η *Handels- og Kontorfunktionærernes Forbund i Danmark* ενήργησε ως πληρεξούσια της Birthe Vibeke Hertz.

445 ΔΕΕ, C-438/99, *Maria Luisa Jiménez Melgar κατά Ayuntamiento de Los Barrios*, 4 Οκτωβρίου 2001.

446 ΔΕΕ, C-32/93, *Carole Louise Webb κατά EMO Air Cargo (UK) Ltd.*, 14 Ιουλίου 1994· ΔΕΕ, C-320/01, *Wiebke Busch κατά Klinikum Neustadt GmbH & Co. Betriebs-KG*, 27 Φεβρουαρίου 2003.

447 ΔΕΕ, C-32/93, *Carole Louise Webb κατά EMO Air Cargo (UK) Ltd.*, 14 Ιουλίου 1994· ΔΕΕ, C-421/92, *Gabriele Habermann-Beltermann κατά Arbeiterwohlfahrt, Bezirksverband Ndb./Opf. e.V.*, 5 Μαΐου 1994.

Παράδειγμα: Στις υποθέσεις *C. D. κατά S. T.*⁴⁴⁸ και *Z. κατά A Government department και The Board of management of a community school*⁴⁴⁹, το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι το δίκαιο της ΕΕ δεν επιβάλλει να έχει η μητέρα που απέκτησε τέκνο κατόπιν συμφωνίας παρένθετης μητρότητας δικαίωμα σε άδεια μετ' αποδοχών που αντιστοιχεί σε άδεια μητρότητας ή σε άδεια υιοθεσίας. Η *C. D.*, η οποία εργαζόταν σε νοσοκομείο στο Ηνωμένο Βασίλειο, και η *Z.*, εκπαιδευτικός στην Ιρλανδία, χρησιμοποίησαν και οι δύο παρένθετες μητέρες προκειμένου να αποκτήσουν τέκνο. Αμφότερες οι γυναίκες υπέβαλαν αίτηση χορήγησης άδειας μετ' αποδοχών που αντιστοιχεί σε άδεια μητρότητας ή σε άδεια υιοθεσίας. Οι αιτήσεις απορρίφθηκαν με την αιτιολογία ότι η *C. D.* και η *Z.* δεν κατέστησαν ποτέ έγκυοι και τα τέκνα δεν είχαν υιοθετηθεί από τους γονείς. Σε αμφότερες τις περιπτώσεις, το ΔΕΕ έκρινε ότι η κατά νόμο μητέρα δεν μπορούσε να επικαλεστεί ούτε τις διατάξεις της οδηγίας για την ισότητα των φύλων (αναδιατύπωση) ή της οδηγίας για τις εγκύους εργαζόμενες ούτε τις διατάξεις της οδηγίας για την ισότητα στην απασχόληση, οι οποίες απαγορεύουν τις διακρίσεις λόγω αναπηρίας.

Όσον αφορά την οδηγία για τις εγκύους εργαζόμενες, το ΔΕΕ έκρινε ότι η χορήγηση άδειας μητρότητας προϋποθέτει ότι η εργαζόμενη κατέστη έγκυος και απέκτησε τέκνο. Επομένως, η κατά νόμο μητέρα⁴⁵⁰ δεν εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας, ακόμη και σε περιπτώσεις στις οποίες ενδέχεται να θηλάζει το τέκνο μετά τον τοκετό ή στις οποίες θηλάζει όντως το τέκνο.

Όσον αφορά την οδηγία για την ισότητα των φύλων, το ΔΕΕ έκρινε ότι η άρνηση χορήγησης άδειας μητρότητας σε κατά νόμο μητέρα δεν συνιστά διάκριση λόγω φύλου, δεδομένου ότι ούτε ο κατά νόμο πατέρας δικαιούται τέτοια άδεια, και ότι η άρνηση δεν περιάγει τις γυναίκες εργαζόμενες σε ιδιαίτερα μειονεκτική θέση σε σύγκριση με τους άνδρες εργαζομένους. Επιπλέον, η άρνηση χορήγησης σε κατά νόμο μητέρα άδειας μετ' αποδοχών που αντιστοιχεί σε άδεια υιοθεσίας δεν εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας αυτής.

Τέλος, το ΔΕΕ έκρινε ότι η αδυναμία τεκνοποίησης δεν συνιστά «αναπηρία» κατά την έννοια της οδηγίας για την ισότητα στην απασχόληση⁴⁵¹.

448 ΔΕΕ, C-167/12, *C. D. κατά S. T.* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 18 Μαρτίου 2014.

449 ΔΕΕ, C-363/12, *Z. κατά A Government department και The Board of management of a community school* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 18 Μαρτίου 2014.

450 Μητέρα η οποία χρησιμοποίησε παρένθετη μητέρα για να αποκτήσει τέκνο.

451 Βλ. [ενότητα 5.4](#).

Παράδειγμα: Η υπόθεση *De Weerd*⁴⁵² αφορά εθνική νομοθεσία σχετική με επίδομα ανικανότητας προς εργασία. Το 1975 εθνική νομοθεσία είχε θεσπίσει επίδομα ανικανότητας προς εργασία για άνδρες και άγαμες γυναίκες, ανεξαρτήτως του εισοδήματός τους προτού καταστούν ανίκανοι προς εργασία. Το 1979 η νομοθεσία τροποποιήθηκε και το επίδομα κατέστη διαθέσιμο και στις έγγαμες γυναίκες. Ωστόσο, θεσπίστηκε επίσης προϋπόθεση κατά την οποία ο αποδέκτης έπρεπε να είχε κατά το προηγούμενο έτος ένα συγκεκριμένο ύψος εισοδήματος. Κατά της νομοθεσίας ασκήθηκε προσφυγή, μεταξύ άλλων, για τον λόγο ότι η προϋπόθεση εισοδήματος εισήγε έμμεση διάκριση κατά των γυναικών (οι οποίες ήταν λιγότερο πιθανό να είχαν αποκτήσει το απαιτούμενο εισόδημα σε σύγκριση με τους άνδρες). Το κράτος υποστήριξε ότι η διαφορετική μεταχείριση δικαιολογούνταν για λόγους αναγόμενους στον προϋπολογισμό με σκοπό τον περιορισμό των εθνικών δαπανών. Το ΔΕΕ έκρινε ότι, παρότι το δίκαιο της ΕΕ δεν εμποδίζει τα κράτη να ρυθμίζουν τις κατηγορίες προσώπων στις οποίες χορηγούνται παροχές κοινωνικής ασφάλισης, η σχετική ρύθμιση δεν επιτρέπεται να εισάγει δυσμενή διάκριση.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Hill και Stapleton κατά The Revenue Commissioners and Department of Finance*⁴⁵³, το ΔΕΕ επισήμανε ότι η αρχή του συνδυασμού επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής απορρέει από την αρχή της ισότητας. Η κυβέρνηση θέσπισε σύστημα επιμερισμού της εργασίας στις δημόσιες υπηρεσίες, βάσει του οποίου δύο άτομα μπορούσαν να μοιράζονται μια θέση σε προσωρινή βάση, εργαζόμενα το 50 % των ωρών της θέσης πλήρους απασχόλησης και λαμβάνοντας το 50 % των κανονικών αποδοχών. Οι εργαζόμενοι δικαιούνταν να επανέλθουν στις θέσεις πλήρους απασχόλησης που κατείχαν όταν αυτές θα ήταν διαθέσιμες. Οι κανόνες επέτρεπαν την προαγωγή των εργαζομένων με καθεστώς πλήρους απασχόλησης κατά ένα κλιμάκιο της μισθολογικής κλίμακας κατ' έτος. Ωστόσο, για τους εργαζομένους που μοιράζονταν μία θέση η μισθολογική εξέλιξη διαιρέθηκε διά δύο, με αποτέλεσμα ένα κλιμάκιο να αντιστοιχεί σε δύο έτη στο σύστημα επιμερισμού της εργασίας. Οι δύο προσφεύγουσες στην υπό κρίση υπόθεση επανήλθαν στις θέσεις τους με καθεστώς πλήρους απασχόλησης και παραπονέθηκαν για τον τρόπο με τον οποίο εφαρμόστηκε η μισθολογική εξέλιξη στην περίπτωση

452 ΔΕΕ, C-343/92, *M. A. Roks, συζύγου De Weerd και λοιποί κατά Bestuur van de Bedrijfsvereniging voor de Gezondheid, Geestelijke en Maatschappelijke Belangen και λοιπών*, 24 Φεβρουαρίου 1994.

453 ΔΕΕ, C-243/95, *Kathleen Hill και Ann Stapleton κατά The Revenue Commissioners και Department of Finance*, 17 Ιουνίου 1998.

τους. Το ΔΕΕ έκρινε ότι η ρύθμιση συνιστούσε έμμεση διάκριση λόγω φύλου, δεδομένου ότι στο σύστημα του επιμερισμού της εργασίας συμμετείχαν κυρίως γυναίκες. Η κυβέρνηση υποστήριξε ότι η διαφορετική μεταχείριση ήταν δικαιολογημένη, καθώς βασιζόταν στην αρχή της εφαρμογής της μισθολογικής εξέλιξης ανάλογα με την πραγματική διάρκεια της υπηρεσίας. Το ΔΕΕ έκρινε ότι ο εν λόγω ισχυρισμός δεν υποστηριζόταν από αντικειμενικά κριτήρια (καθότι δεν υπήρχαν στοιχεία που να αποδεικνύουν ότι η διάρκεια της υπηρεσίας άλλων προσώπων υπολογίστηκε βάσει των πραγματικά δεδουλευμένων ωρών). Στη συνέχεια, το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι «ο εργοδότης δεν μπορεί να δικαιολογεί διάκριση αφορώσα σύστημα επιμερισμού της εργασίας με τη μόνη δικαιολογία ότι η εξάλειψη της διακρίσεως αυτής θα οδηγούσε σε αύξηση των εξόδων του».

Ομοίως, **στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ**, η προστασία κατά των διακρίσεων λόγω φύλου είναι ιδιαίτερα αναπτυγμένη. Το ΕΔΔΑ έχει αποφανθεί ότι η ισότητα των φύλων αποτελεί σημαντικό στόχο των κρατών μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης⁴⁵⁴. Η νομολογία που αφορά την ισότητα των φύλων καλύπτει ποικίλα νομικά ζητήματα.

Ένας πολύ σημαντικός τομέας της ισότητας των φύλων στη νομολογία του ΕΔΔΑ αφορά υποθέσεις στις οποίες οι γυναίκες είναι θύματα βίας (εξετάζεται στην **ενότητα 2.6**). Το ΕΔΔΑ έχει κρίνει ότι η έμφυλη βία είναι μορφή διάκρισης κατά των γυναικών, η οποία συνιστά παράβαση των άρθρων 2 και 3 σε συνδυασμό με το άρθρο 14 της ΕΣΔΑ⁴⁵⁵.

Η αρχή της ισότητας ανδρών και γυναικών έχει οδηγήσει, εξάλλου, το ΕΔΔΑ να διαπιστώσει την ύπαρξη παράβασης στο πλαίσιο της απασχόλησης και της γονικής άδειας.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Emel Boyraz κατά Τουρκίας*⁴⁵⁶, η προσφεύγουσα απολύθηκε από τη θέση της ως υπαλλήλου ασφάλειας με την αιτιολογία ότι τα καθήκοντα των υπαλλήλων ασφάλειας ενείχαν κινδύνους και ευθύνες

454 ΕΔΔΑ, *Konstantin Markin κατά Ρωσίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 30078/06, 22 Μαρτίου 2012, σκέψη 127.

455 Για παράδειγμα, βλ. ΕΔΔΑ, *Oruz κατά Τουρκίας*, προσφυγή αριθ. 33401/02, 9 Ιουνίου 2009, ΕΔΔΑ, *Halime Kılıç κατά Τουρκίας*, προσφυγή αριθ. 63034/11, 28 Ιουνίου 2016 και ΕΔΔΑ, *M.G. κατά Τουρκίας*, προσφυγή αριθ. 646/10, 22 Μαρτίου 2016 (εξετάζεται στην **ενότητα 2.6**).

456 ΕΔΔΑ, *Emel Boyraz κατά Τουρκίας*, προσφυγή αριθ. 61960/08, 2 Δεκεμβρίου 2014.

που οι γυναίκες δεν ήταν σε θέση να αναλάβουν, όπως νυχτερινή εργασία σε αγροτικές περιοχές και χρήση πυροβόλων όπλων και σωματικής βίας. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι οι αρχές δεν είχαν αιτιολογήσει επαρκώς τη θεωρούμενη αυτή αδυναμία των γυναικών, σε σύγκριση με τους άνδρες, να εργαστούν ως υπάλληλοι ασφάλειας. Το ΕΔΔΑ επισήμανε επίσης ότι η προσφεύγουσα είχε εργαστεί ως υπάλληλος ασφάλειας επί τέσσερα έτη και δεν υπήρχε καμία ένδειξη ότι δεν εκπλήρωσε τα καθήκοντά της λόγω του φύλου της. Συνεπώς, υπήρξε παράβαση του άρθρου 14.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Konstantin Markin κατά Ρωσίας*⁴⁵⁷, ο προσφεύγων, διαζευγμένος χειριστής ασυρμάτου στις ένοπλες δυνάμεις, υπέβαλε αίτηση για τριετή γονική άδεια προκειμένου να ασχοληθεί με την ανατροφή των τριών τέκνων του. Η αίτηση απορρίφθηκε με την αιτιολογία ότι δεν υπήρχε βάση για τη χορήγησή της στο εθνικό δίκαιο. Ωστόσο, στη συνέχεια, οι ανώτεροί του το χορήγησαν γονική άδεια διάρκειας δύο ετών και οικονομική βοήθεια, λόγω των δύσκολων προσωπικών περιστάσεων του. Ο προσφεύγων κατήγγειλε ότι οι άνδρες στρατιωτικοί, σε αντίθεση με τις γυναίκες στρατιωτικούς, δεν δικαιούνταν τριετή γονική άδεια για τη φροντίδα ανήλικων τέκνων. Κατ' αυτόν, η διαφορετική αυτή μεταχείριση συνιστούσε διάκριση λόγω φύλου. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι οι άνδρες είναι σε ανάλογη κατάσταση με τις γυναίκες όσον αφορά τη γονική άδεια. Το ΕΔΔΑ δεν δέχθηκε ότι η διαφορετική μεταχείριση ήταν εύλογα και αντικειμενικά δικαιολογημένη ούτε βάσει της παραδοσιακής κατανομής των ρόλων των φύλων στην κοινωνία ούτε βάσει του επιχειρήματος ότι η χορήγηση γονικής άδειας στους άνδρες στρατιωτικούς θα είχε αρνητικές συνέπειες στη μαχητική ικανότητα και στη λειτουργική αποτελεσματικότητα των ενόπλων δυνάμεων. Επομένως, ο αυτόματος περιορισμός που εφαρμόζεται σε ομάδα ατόμων λόγω του φύλου τους δεν εμπίπτει σε κανένα αποδεκτό περιθώριο εκτίμησης, και το ΕΔΔΑ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι υπήρξε παράβαση του άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ.

Μια άλλη κατηγορία υποθέσεων σχετικών με την ισότητα των φύλων αφορά τις προσφυγές που βάλλουν κατά διαφόρων απαιτήσεων ηλικίας όσον αφορά τη χορήγηση κοινωνικών παροχών. Στον τομέα των κοινωνικοασφαλιστικών και φορολογικών θεμάτων, το ΕΔΔΑ αναγνωρίζει ευρύ περιθώριο εκτίμησης στις εθνικές αρχές. Στην υπόθεση *Andrle*, το ΕΔΔΑ επαναβεβαίωσε ότι, χάριν

⁴⁵⁷ ΕΔΔΑ, *Konstantin Markin κατά Ρωσίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 30078/06, 22 Μαρτίου 2012.

της ισότητας των φύλων, μπορούν να λαμβάνονται ειδικά μέτρα τα οποία αντισταθμίζουν τις πραγματικές ανισότητες μεταξύ ανδρών και γυναικών.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Andrle κατά Τσεχικής Δημοκρατίας*⁴⁵⁸, ο προσφεύγων κατήγγειλε ότι, σε αντίθεση με ό,τι ισχύει για τις γυναίκες, δεν προβλεπόταν μείωση του ορίου ηλικίας συνταξιοδότησης για τους άνδρες που είχαν ασχοληθεί με την ανατροφή τέκνων. Η τσεχική κυβέρνηση υποστήριξε ότι η διαφορετική αυτή μεταχείριση οφειλόταν στη θέση του προϊσχύσαντος κομμουνιστικού συστήματος κατά την οποία οι γυναίκες με τέκνα έπρεπε να εργάζονται με καθεστώς πλήρους απασχόλησης, καθώς και να φροντίζουν τα τέκνα και το νοικοκυριό. Στόχος του μέτρου ήταν η αντιστάθμιση του διττού αυτού βάρους που επωμίζονταν οι γυναίκες. Οι αρχές είχαν ήδη δρομολογήσει σταδιακή μεταρρύθμιση του συστήματος συνταξιοδότησης με σκοπό την εξίσωση της ηλικίας συνταξιοδότησης. Ωστόσο, το προϊσχύσαν σύστημα εξακολουθούσε να εφαρμόζεται σε άτομα της ηλικίας του προσφεύγοντος. Το ΕΔΔΑ δέχθηκε ότι το μέτρο είχε την προέλευσή του στις συγκεκριμένες ιστορικές περιστάσεις και στην αναγκαιότητα ειδικής μεταχείρισης των γυναικών. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι το εν λόγω μέτρο παρέμενε εύλογα και αντικειμενικά δικαιολογημένο. Το ΕΔΔΑ έκρινε επίσης ότι ο χρόνος και η έκταση των μέτρων που λήφθηκαν για την επανόρθωση της επίμαχης ανισότητας δεν ήταν προδήλως αδικαιολόγητα και δεν υπερέβαιναν το ευρύ περιθώριο εκτίμησης που αναγνωρίζεται στα κράτη στον συγκεκριμένο τομέα. Ως εκ τούτου, το κράτος δεν παραβίασε την αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων.

Στην υπόθεση *Andrle*, το ΕΔΔΑ διέκρινε σαφώς τη διαφορετική μεταχείριση ανδρών και γυναικών στον τομέα της γονικής άδειας από τη διαφορετική μεταχείριση στον τομέα των συντάξεων. Συγκεκριμένα, το φύλο δεν μπορούσε να αποτελέσει επαρκή δικαιολογητικό λόγο για τον αποκλεισμό των πατέρων από το δικαίωμα λήψης γονικής άδειας, βραχυπρόθεσμο μέτρο του οποίου η αναθεώρηση δεν θα είχε σοβαρές δημοσιονομικές συνέπειες, όπως θα μπορούσε να συμβεί στην περίπτωση της μεταρρύθμισης του συστήματος συντάξεων. Ως εκ τούτου, όσον αφορά τα συστήματα συντάξεων, τα κράτη διαθέτουν ευρύ περιθώριο εκτίμησης. Ωστόσο, στην υπόθεση *Di Trizio κατά*

458 ΕΔΔΑ, *Andrle κατά Τσεχικής Δημοκρατίας*, προσφυγή αριθ. 6268/08, 17 Φεβρουαρίου 2011.

Ελβετίας⁴⁵⁹ (εξετάζεται αναλυτικά στην [ενότητα 6.3](#)), για παράδειγμα, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η μέθοδος υπολογισμού των παροχών αναπηρίας η οποία περιήγαγε σε μειονεκτική θέση τις γυναίκες που εργάζονταν με μειωμένο ωράριο μετά τον τοκετό συνιστούσε διάκριση.

Στην υπόθεση *Khamtokhu και Aksenchik κατά Ρωσίας*⁴⁶⁰ (εξετάζεται αναλυτικά στην [ενότητα 1.3.2](#)), το ΕΔΔΑ εξέτασε τη διαφορετική μεταχείριση ανδρών και γυναικών όσον αφορά την επιβολή της ποινής της ισόβιας κάθειρξης, η οποία δεν επιβάλλεται στις γυναίκες. Με βάση στατιστικά στοιχεία σχετικά με τις ανάγκες των γυναικών για προστασία κατά της έμφυλης βίας, την κακοποίηση και τη σεξουαλική παρενόχληση στο σωφρονιστικό περιβάλλον, καθώς και τις ανάγκες προστασίας της εγκυμοσύνης και της μητρότητας, το ΕΔΔΑ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι ο γενικός κανόνας της μη επιβολής της ποινής της ισόβιας κάθειρξης στις γυναίκες υπαγορευόταν από λόγο δημόσιου συμφέροντος.

Στο πλαίσιο της ισότητας των φύλων, το ΕΔΔΑ εξέτασε επίσης εθνικές διατάξεις σχετικές με την επιλογή ονόματος και την απόδοση των επωνύμων των γονέων στα τέκνα τους. Για παράδειγμα, στην υπόθεση *Cusan και Fazzo κατά Ιταλίας*⁴⁶¹ (εξετάζεται αναλυτικά στην [ενότητα 4.6](#)), το ΕΔΔΑ έκρινε ότι ρύθμιση η οποία δεν επέτρεπε σε έγγαμο ζεύγος να δώσει στο τέκνο του το επώνυμο της μητέρας συνιστούσε δυσμενή διάκριση εις βάρος των γυναικών.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Ünal Tekeli κατά Τουρκίας*⁴⁶², η προσφεύγουσα κατήγγειλε ότι το εθνικό δίκαιο υποχρέωνε τις γυναίκες να φέρουν το επώνυμο του συζύγου τους μετά τον γάμο. Παρότι ο νόμος επέτρεπε στις γυναίκες να διατηρούν το πατρικό τους επώνυμο επιπλέον εκείνου του συζύγου τους, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι αυτό συνιστούσε διάκριση λόγω φύλου, δεδομένου ότι το εθνικό δίκαιο δεν υποχρεώνει τους συζύγους να αλλάζουν το επώνυμό τους.

Στο διεθνές δίκαιο, η ισότητα των φύλων κατέχει επίσης κεντρική θέση σε θέματα ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Διάφορα όργανα των Ηνωμένων Εθνών έχουν εξετάσει τη διάκριση λόγω φύλου, ιδίως ως προς τις γυναίκες.

459 ΕΔΔΑ, *Di Trizio κατά Ελβετίας*, προσφυγή αριθ. 7186/09, 2 Φεβρουαρίου 2016.

460 ΕΔΔΑ, *Khamtokhu και Aksenchik κατά Ρωσίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγές αριθ. 60367/08 και 961/11, 24 Ιανουαρίου 2017.

461 ΕΔΔΑ, *Cusan και Fazzo κατά Ιταλίας*, προσφυγή αριθ. 77/07, 7 Ιανουαρίου 2014.

462 ΕΔΔΑ, *Ünal Tekeli κατά Τουρκίας*, προσφυγή αριθ. 29865/96, 16 Νοεμβρίου 2004.

Τόνισαν επίσης ότι οι γυναίκες είναι συχνά θύματα πολλαπλών διακρίσεων (όταν υφίστανται δυσμενή διάκριση για δύο ή περισσότερους λόγους) και διατομεακών διακρίσεων (όταν περισσότεροι λόγοι επιδρούν και αλληλεπιδρούν μεταξύ τους ταυτόχρονα με τρόπο ώστε να μην μπορούν να διαχωριστούν)⁴⁶³. Ορισμένα όργανα των Ηνωμένων Εθνών με αντικείμενο τα ανθρώπινα δικαιώματα τόνισαν επίσης τις επιζήμιες συνέπειες των στερεοτύπων που βασίζονται στο φύλο⁴⁶⁴, καθώς και την αναγκαιότητα αντιμετώπισης των επιζήμιων αυτών στερεοτύπων για την προώθηση της ισότητας των φύλων⁴⁶⁵. Η διαφορετική μεταχείριση λόγω στερεοτύπων που βασίζονται στο φύλο μπορεί να συνιστά δυσμενή διάκριση εις βάρος των γυναικών. Κατά την Επιτροπή για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα, «[π]αραδοχές και προσδοκίες που βασίζονται στο φύλο τοποθετούν γενικά τις γυναίκες σε μειονεκτική θέση ως προς την ουσιαστική άσκηση δικαιωμάτων [...]. Παραδοχές βασισμένες στους οικονομικούς, κοινωνικούς και πολιτιστικούς ρόλους των φύλων εμποδίζουν την κατανομή ευθυνών μεταξύ ανδρών και γυναικών σε όλους τους τομείς στους οποίους αυτό είναι αναγκαίο για την ισότητα»⁴⁶⁶. Ομοίως, η Επιτροπή για την Εξάλειψη των Διακρίσεων κατά των Γυναικών τόνισε ότι τα στερεότυπα που βασίζονται στο φύλο αποτελούν τη βαθύτερη αιτία και συνέπεια των διακρίσεων λόγω φύλου⁴⁶⁷. Για παράδειγμα, σε υπόθεση που αφορούσε δυσμενή διάκριση στην απασχόληση, η Επιτροπή για την Εξάλειψη των Διακρίσεων κατά των Γυναικών έκρινε ότι υπήρξε παράβαση της ΕΣΔΑ, επειδή τα εθνικά

463 Βλ., για παράδειγμα, Ηνωμένα Έθνη, Επιτροπή για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρίες (2016), *General comment No. 3 (2016) on women and girls with disabilities*, CRPD/C/GC/3, 2 Σεπτεμβρίου 2016· Ηνωμένα Έθνη, CEDAW (2010), *General Recommendation No. 28 on the Core Obligations of States Parties under Article 2 of the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women*, CEDAW/C/2010/47/GC.2, 19 Οκτωβρίου 2010, παράγραφος 18.

464 Για επισκόπηση του τρόπου με τον οποίο όργανα των Ηνωμένων Εθνών που έχουν ως αντικείμενο τα ανθρώπινα δικαιώματα έχουν εφαρμόσει τις σχετικές Συνθήκες όσον αφορά τα βασισμένα στο φύλο στερεότυπα/στερεότυπους χαρακτηρισμούς με σκοπό την προαγωγή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των γυναικών, βλ. έκθεση που εκπονήθηκε κατά παραγγελία της Υπατης Αρμοστείας των Ηνωμένων Εθνών για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα (OHCHR) (2013), *Gender Stereotyping as a Human Rights Violation*, σ. 20 έως 43.

465 Ηνωμένα Έθνη, Επιτροπή για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρίες (2016), *General comment No. 3 (2016) on women and girls with disabilities*, CRPD/C/GC/3, 2 Σεπτεμβρίου 2016.

466 Ηνωμένα Έθνη, CESCR (2005), *General Comment No. 16: The Equal Right of Men and Women to the Enjoyment of All Economic, Social and Cultural Rights (Art. 3 of the Covenant)*, E/C.12/2005/4, 11 Αυγούστου 2005, παράγραφος 11.

467 Ηνωμένα Έθνη, CEDAW (2010), *Communication No. 28/2010*, CEDAW/C/51/D/28/2010, 24 Φεβρουαρίου 2012, σημείο 8.8.

δικαστήρια επηρεάστηκαν από στερεότυπες προκαταλήψεις κατά τις οποίες οι εξωσυζυγικές σχέσεις είναι αποδεκτές για τους άνδρες και όχι για τις γυναίκες.

5.2. Ταυτότητα φύλου

Κύρια σημεία

- Στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ, η ταυτότητα φύλου προστατεύεται βάσει της κατηγορίας της «άλλης καταστάσεως».
- Στο δίκαιο της ΕΕ, η ταυτότητα φύλου προστατεύεται σε περιορισμένο βαθμό βάσει του προστατευόμενου λόγου του φύλου. Καλύπτει άτομα τα οποία προτίθενται να υποβληθούν ή υποβλήθηκαν σε εγχείρηση αλλαγής φύλου.

Επομένως, ο ευρύτερα αποδεκτός ορισμός της ταυτότητας φύλου περιλαμβάνει όχι μόνο τα άτομα που υποβάλλονται σε εγχείρηση αλλαγής φύλου (τρανσσεξουαλικά άτομα), αλλά και τα άτομα που επιλέγουν άλλους τρόπους για να εκφράσουν το φύλο τους, όπως τρανσβεστισμό ή παρενδυσία, ή χρησιμοποιούν απλώς έναν τρόπο ομιλίας ή καλλυντικά προϊόντα που συνδέονται συνήθως με άτομα του αντίθετου φύλου.

Υπογραμμίζεται, ωστόσο, ότι **βάσει του δικαίου της ΕΕ** κατά των διακρίσεων δεν υπάρχει επί του παρόντος συγκεκριμένη διάταξη για την προστασία κατά των διακρίσεων λόγω της ταυτότητας φύλου ή της έκφρασης φύλου ενός ατόμου⁴⁶⁸. Μετά την υπόθεση *P κατά S και Cornwall*

Ταυτότητα φύλου: ο όρος αναφέρεται στο «βαθύ, εσωτερικό και ατομικό βίωμα κάθε προσώπου ως προς το φύλο του, το οποίο μπορεί να ανταποκρίνεται ή να μην ανταποκρίνεται στο φύλο που του αποδόθηκε κατά τη γέννηση, συμπεριλαμβανομένης της προσωπικής αίσθησης του σώματος (η οποία μπορεί να οδηγήσει, κατ' επιλογή του ατόμου, σε αλλαγή της εμφάνισης ή λειτουργίας του σώματος με ιατρικά, χειρουργικά ή άλλα μέσα) και άλλων εκφράσεων του φύλου, όπως το ντύσιμο, η ομιλία και η επιτήδευση στις κινήσεις».

Πηγή: Αρχές της Yogyakarta (2007), Yogyakarta Principles on the application of international human rights law in relation to sexual orientation and gender identity, Μάρτιος 2007. Τις αρχές αυτές διατύπωσε ανεξάρτητος φορέας εμπειρογνομόνων στον τομέα του διεθνούς δικαίου για τα ανθρώπινα δικαιώματα.

⁴⁶⁸ Ρητή απαγόρευση των διακρίσεων λόγω ταυτότητας φύλου προβλέπεται στην οδηγία 2012/29/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 25ης Οκτωβρίου 2012, για τη θέσπιση ελάχιστων προτύπων σχετικά με τα δικαιώματα, την υποστήριξη και την προστασία θυμάτων της εγκληματικότητας και για την αντικατάσταση της απόφασης-πλασίου 2001/220/ΔΕΥ του Συμβουλίου (ΕΕ L 315 της 14.11.2012, σ. 57), αιτιολογική σκέψη 9.

*County Council*⁴⁶⁹, η απαγόρευση των διακρίσεων λόγω ταυτότητας φύλου καλύπτεται εν μέρει μόνο από την αρχή της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών. Το ΔΕΕ έκρινε ότι το πεδίο εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών δεν μπορεί να περιοριστεί στην απαγόρευση διακρίσεων με βάση το γεγονός ότι ένα πρόσωπο ανήκει στο ένα ή στο άλλο φύλο. Επομένως, ο λόγος του φύλου περιλαμβάνει τη δυσμενή διάκριση εις βάρος ατόμου επειδή «έχει την πρόθεση να υποβληθεί ή έχει ήδη υποβληθεί σε αλλαγή φύλου». Ως εκ τούτου, ο λόγος του φύλου, όπως ερμηνεύεται επί του παρόντος στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ, προστατεύει την ταυτότητα φύλου μόνο υπό στενή έννοια. Η προσέγγιση αυτή επαναβεβαιώνεται στην οδηγία για την ισότητα των φύλων (αναδιατύπωση) (2006/54/ΕΚ)⁴⁷⁰. Ομοίως, μελέτες της εθνικής νομοθεσίας που ρυθμίζει τον τομέα αυτόν αναδεικνύουν την έλλειψη συνεπούς προσέγγισης σε ολόκληρη την Ευρώπη, καθώς τα κράτη διακρίνονται, σε μεγάλο βαθμό, μεταξύ εκείνων που εξετάζουν την «ταυτότητα φύλου» στο πλαίσιο του «γενετήσιου προσανατολισμού» και εκείνων που την εξετάζουν στο πλαίσιο της «διάκρισης λόγω φύλου».

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Κ.Β. κατά NHS Pensions Agency*⁴⁷¹ αφορά την άρνηση χορήγησης σύνταξης χηρείας στον τρανσεξουαλικό σύντροφο της ΚΒ. Η εν λόγω άρνηση δικαιολογήθηκε από το γεγονός ότι το ζεύγος δεν μπορούσε να εκπληρώσει την προϋπόθεση του γάμου· τα τρανσεξουαλικά άτομα δεν μπορούσαν να συνάψουν γάμο με βάση το τότε ισχύον αγγλικό δίκαιο. Το ΔΕΕ, εξετάζοντας το ζήτημα της δυσμενούς διάκρισης, αποφάνθηκε ότι δεν υπήρχε διάκριση λόγω φύλου, επειδή, κατά τον καθορισμό του δικαιούχου της σύνταξης χηρείας, δεν υπήρξε λιγότερο ευνοϊκή μεταχείριση λόγω της ιδιότητας του άνδρα ή της γυναίκας. Στη συνέχεια, το ΔΕΕ εξέτασε το ζήτημα από άλλη άποψη. Συγκεκριμένα, επικεντρώθηκε στο ζήτημα του γάμου. Επισημάνθηκε ότι τα τρανσεξουαλικά άτομα ουδέποτε είχαν το δικαίωμα να συνάψουν γάμο και επομένως ουδέποτε μπορούσαν να λάβουν σύνταξη χηρείας, ενώ τα ετεροφυλόφιλα άτομα μπορούσαν. Λήφθηκε υπόψη η υπόθεση της

469 ΔΕΕ, C-13/94, *P κατά S και Cornwall County Council*, 30 Απριλίου 1996.

470 Οδηγία 2006/54/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 5ης Ιουλίου 2006, για την εφαρμογή της αρχής των ίσων ευκαιριών και της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών σε θέματα εργασίας και απασχόλησης (αναδιατύπωση) (ΕΕ L 204 της 26.7.2006, σ. 23).

471 ΔΕΕ, C-117/01, *Κ.Β. κατά National Health Service Pensions Agency και Secretary of State for Health*, 7 Ιανουαρίου 2004.

Christine Goodwin την οποία εξέτασε το ΕΔΔΑ⁴⁷². Βάσει των εκτιμήσεων αυτών, το ΔΕΕ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η επίμαχη βρετανική νομοθεσία αντέβαινε στην αρχή της ίσης μεταχείρισης, καθώς εμπόδιζε τα τρανσεξουαλικά άτομα να λάβουν στοιχείο της αμοιβής του συντρόφου τους.

Παράδειγμα: Παρόμοια ζητήματα ανέκυψαν στην υπόθεση *Richards* κατά *Secretary of State for Work and Pensions*⁴⁷³. Η S. M. Richards γεννήθηκε άνδρας και υποβλήθηκε σε εγχείρηση αλλαγής φύλου. Η υπόθεση αφορούσε το δικαίωμα κρατικής σύνταξης στο Ηνωμένο Βασίλειο, καθώς οι γυναίκες συνταξιοδοτούνταν τότε σε ηλικία 60 ετών, ενώ οι άνδρες συνταξιοδοτούνταν σε ηλικία 65 ετών. Όταν η S. M. Richards υπέβαλε αίτηση χορήγησης σύνταξης σε ηλικία 60 ετών, το αίτημά της απορρίφθηκε με την αιτιολογία ότι, βάσει του νόμου, θεωρούνταν άνδρας και, επομένως, δεν μπορούσε να υποβάλει αίτηση συνταξιοδότησης προτού συμπληρώσει το 65ο έτος της ηλικίας της. Το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι η απόφαση αυτή συνιστούσε άνιση μεταχείριση λόγω της αλλαγής φύλου, η οποία, ως εκ τούτου, συνιστούσε δυσμενή διάκριση που αντέβαινε στο άρθρο 4 παράγραφος 1 της οδηγίας περί της προοδευτικής εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης μεταξύ ανδρών και γυναικών σε θέματα κοινωνικής ασφάλισης⁴⁷⁴.

Στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ, η έννοια της ταυτότητας φύλου λαμβάνει ευρύτερη ερμηνεία. Το ΕΔΔΑ έχει αποφανθεί ότι η απαγόρευση των διακρίσεων βάσει του άρθρου 14 της ΕΣΔΑ καλύπτει επίσης ζητήματα που ανάγονται στην ταυτότητα φύλου⁴⁷⁵. Το ΕΔΔΑ τόνισε ότι «το φύλο και ο γενετήσιος προσανατολισμός είναι δύο διακριτά και προσωπικά χαρακτηριστικά [...]». Επομένως, κάθε σύγκυση των δύο αυτών χαρακτηριστικών συνιστά προσβολή

472 ΕΔΔΑ, *Christine Goodwin κατά Ηνωμένου Βασιλείου* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 28957/95, 11 Ιουλίου 2002.

473 ΔΕΕ, C-423/04, *Sarah Margaret Richards κατά Secretary of State for Work and Pensions*, 27 Απριλίου 2006.

474 Οδηγία 79/7/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 19ης Δεκεμβρίου 1978, περί της προοδευτικής εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης μεταξύ ανδρών και γυναικών σε θέματα κοινωνικής ασφάλισης (ΕΕ L 6 της 10.1.1979, σ. 24).

475 ΕΔΔΑ, *Identoba και λοιποί κατά Γεωργίας*, προσφυγή αριθ. 73235/12, 12 Μαΐου 2015, σκέψη 96.

της προσωπικότητας, η οποία μπορεί να έχει επαρκή βαθμό σοβαρότητας δεδομένου ότι αφορά ένα τόσο προσωπικό χαρακτηριστικό του ατόμου»⁴⁷⁶.

Δυσμενής διάκριση λόγω «ταυτότητας φύλου» μπορεί να απορρέει «από παραδοσιακές κοινωνικές αντιλήψεις και νομικά πλαίσια που σχετίζονται με την ιδιότητα του τρανσεξουαλικού ατόμου»⁴⁷⁷. Δύο είναι τα κύρια νομικά ζητήματα που σχετίζονται με τη δυσμενή διάκριση λόγω ταυτότητας φύλου. Το πρώτο αφορά την πρόσβαση σε αλλαγή φύλου. Το δεύτερο αφορά τις διαδικασίες νόμιμης αναγνώρισης φύλου, οι οποίες μπορούν να παράσχουν στα τρανσεξουαλικά άτομα τη δυνατότητα να ζήσουν σύμφωνα με την ταυτότητα φύλου που προτιμούν.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Hämäläinen κατά Φινλανδίας*⁴⁷⁸ αφορά την άρνηση αλλαγής του αριθμού ταυτότητας άνδρα που κατείχε η προσφεύγουσα σε αριθμό γυναίκας κατόπιν εγχείρησης αλλαγής φύλου στην οποία υποβλήθηκε, εάν ο γάμος της δεν μετατρεπόταν σε καταχωρισμένη συμβίωση. Το ΕΔΔΑ επιβεβαίωσε ότι τα κράτη υποχρεούνται να αναγνωρίζουν την αλλαγή φύλου στην οποία υποβλήθηκαν μέσω εγχείρησης τρανσεξουαλικά άτομα, παρέχοντας σε αυτά, μεταξύ άλλων, τη δυνατότητα τροποποίησης όλων των δεδομένων που αφορούν την οικογενειακή κατάσταση ενός προσώπου. Ωστόσο, στην περίπτωση της προσφεύγουσας, το ΕΔΔΑ απέρριψε την προσφυγή ως προς το άρθρο 14. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι τα προβλήματα που αντιμετώπισε η προσφεύγουσα σε σχέση με το αίτημά της περί χορήγησης αριθμού ταυτότητας γυναίκας δεν ήταν αποτέλεσμα δυσμενούς διάκρισης, επειδή η κατάστασή της και η κατάσταση των μη τρανσεξουαλικών ατόμων δεν ήταν επαρκώς παρόμοιες ώστε να μπορούν να συγκριθούν. Το ΕΔΔΑ απέρριψε επίσης την προσφυγή ως προς το άρθρο 8, κρίνοντας ότι η μετατροπή του γάμου της προσφεύγουσας σε καταχωρισμένη συμβίωση δεν θα είχε καμία συνέπεια στην οικογενειακή της ζωή. Οι νομικές έννοιες του γάμου και της καταχωρισμένης συμβίωσης ήταν σχεδόν ταυτόσημες στη Φινλανδία και

476 ΕΔΔΑ, *Sousa Goucha κατά Πορτογαλίας*, προσφυγή αριθ. 70434/12, 22 Μαρτίου 2016, σκέψη 27.

477 FRA (2015), *Protection against discrimination on grounds of sexual orientation, gender identity and sex characteristics in the EU – Comparative legal analysis – Update 2015*, Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων, σ. 15.

478 ΕΔΔΑ, *Hämäläinen κατά Φινλανδίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 37359/09, 16 Ιουλίου 2014.

η μετατροπή δεν θα είχε καμία συνέπεια στην πατρότητα του βιολογικού τέκνου της ούτε στην ευθύνη για τη φροντίδα, την επιμέλεια και τη διατροφή του τέκνου.

Με την ανωτέρω απόφαση επιβεβαιώθηκε η υποχρέωση των κρατών να καθιστούν εφικτή τη νόμιμη αναγνώριση του φύλου. Ωστόσο, ταυτόχρονα, νομική απαίτηση βάσει της οποίας το άτομο πρέπει να αλλάξει πρώτα την οικογενειακή του κατάσταση, ως προαπαιτούμενο για την πρόσβαση σε νόμιμη αλλαγή φύλου, δεν αντιβαίνει στην ΕΣΔΑ, υπό τον όρο ότι δεν επηρεάζει την οικογενειακή ζωή του ενδιαφερόμενου προσώπου (για παράδειγμα, τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις του σε σχέση με τέκνο).

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Υ.Υ. κατά Τουρκίας*⁴⁷⁹, δεν επιτράπηκε στον προσφεύγοντα να υποβληθεί σε εγχείρηση αλλαγής φύλου με την αιτιολογία ότι δεν ήταν «μόνιμα ανίκανος προς τεκνοποίηση» όπως απαιτούσε το εθνικό δίκαιο. Ο προσφεύγων κατήγγειλε ότι η άρνηση των τουρκικών αρχών να του χορηγήσουν άδεια υποβολής σε εγχείρηση αλλαγής φύλου (χωρίς την οποία δεν ήταν δυνατόν να εξασφαλίσει νόμιμη αναγνώριση του φύλου που προτιμούσε) συνιστούσε δυσμενή διάκριση εις βάρος του. Το ΕΔΔΑ τόνισε τη σημασία της ελευθερίας κάθε ατόμου να προσδιορίζει την ταυτότητα φύλου του και αποφάνθηκε ότι η αρχή του σεβασμού της σωματικής ακεραιότητας του προσφεύγοντος απέκλειε κάθε υποχρέωσή του να υποβληθεί σε θεραπεία με στόχο τη μόνιμη στέρωσή του.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Van Kück κατά Γερμανίας*⁴⁸⁰, η ιδιωτική εταιρεία ιατρικής ασφάλισης της προσφεύγουσας, η οποία είχε υποβληθεί σε εγχείρηση αλλαγής φύλου και ορμονική θεραπεία, αρνήθηκε να επιστρέψει το κόστος της θεραπείας της. Το γερμανικό εφετείο, το οποίο επιλήφθηκε της αγωγής της προσφεύγουσας κατά της ασφαλιστικής εταιρείας, έκρινε ότι οι ιατρικές επεμβάσεις δεν ήταν «αναγκαίες», όπως απαιτούσε η σύμβαση. Επομένως, η προσφεύγουσα δεν δικαιούνταν επιστροφή των εξόδων. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι, λαμβανομένων υπόψη της φύσης της ταυτότητας φύλου και της σοβαρότητας της απόφασης ενός προσώπου να υποβληθεί σε μη αναστρέψιμες ιατρικές επεμβάσεις,

479 ΕΔΔΑ, *Υ.Υ. κατά Τουρκίας*, προσφυγή αριθ. 14793/08, 10 Μαρτίου 2015.

480 ΕΔΔΑ, *Van Kück κατά Γερμανίας*, προσφυγή αριθ. 35968/97, 12 Ιουνίου 2003, σκέψεις 30 και 90-91.

η προσέγγιση του εθνικού δικαστηρίου όχι μόνο δεν διασφάλισε το δικαίωμα της προσφεύγουσας στη χρηστή απονομή δικαιοσύνης, κατά παράβαση του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ, αλλά επιπλέον προσέβαλε το δικαίωμά της στον σεβασμό της ιδιωτικής ζωής, το οποίο κατοχυρώνεται στο άρθρο 8 της ΕΣΔΑ.

Παράδειγμα: Στην απόφασή του⁴⁸¹ το Ειρηνοδικείο Αθηνών επιβεβαίωσε το δικαίωμα στην αναγνώριση της ταυτότητας φύλου χωρίς εγχείρηση αλλαγής φύλου. Ο αιτών, όταν γεννήθηκε, καταχωρίστηκε στο ληξιαρχείο ως «κορίτσι». Εντούτοις, παρουσίασε από μικρή ηλικία συμπτώματα διεμφυλικής διαταραχής. Υποβλήθηκε σε ορμονική θεραπεία (ενέσεις τεστοστερόνης) και αμφοτερόπλευρη μαστεκτομή. Το δικαστήριο αποφάνθηκε ότι απαίτηση υποβολής σε εγχείρηση αλλαγής φύλου για την τροποποίηση της υφιστάμενης καταχώρισης στα ληξιαρχικά βιβλία θα ήταν υπερβολική και θα συνιστούσε παράβαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ, καθώς και των άρθρων 2 και 26 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (ΔΣΑΠΔ). Το δικαστήριο κατέληξε στο συμπέρασμα ότι, στην περίπτωση του αιτούντος, είχε επικρατήσει το αρρεν φύλο. Επιπλέον, δεδομένου ότι το ανδρικό φύλο και το ανδρικό όνομα είναι βασικά χαρακτηριστικά της προσωπικότητας του αιτούντος, πρέπει να αναγράφονται στα ληξιαρχικά βιβλία· ως εκ τούτου, η υφιστάμενη καταχώριση πρέπει να τροποποιηθεί ανάλογα.

Στο πλαίσιο του δικαίου του Συμβουλίου της Ευρώπης, η Σύμβαση της Κωνσταντινούπολης απαγορεύει τις διακρίσεις λόγω γενετήσιου προσανατολισμού και ταυτότητας φύλου. Η ECRI έχει αρχίσει να παρακολουθεί ζητήματα σχετικά με τα άτομα ΛΟΑΔΜ στα κράτη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης⁴⁸².

Πέραν των ζητημάτων που εξετάστηκαν ανωτέρω, υπάρχουν και άλλα νομικά ζητήματα τα οποία σχετίζονται με τη δυσμενή διάκριση λόγω ταυτότητας φύλου. Για παράδειγμα, εξίσου προβληματικό θεωρείται το γεγονός ότι πολλά κράτη απαιτούν τη δήλωση του φύλου του νεογέννητου βρέφους ως

481 Ελλάδα, Ειρηνοδικείο Αθηνών, απόφαση αριθ. 418/2016, 23 Σεπτεμβρίου 2016, βλ. Ευρωπαϊκό δίκτυο νομικών εμπειρογνομόνων για την ισότητα των φύλων και την καταπολέμηση των διακρίσεων (2016), *Recognition of gender identity without gender reassignment surgery*.

482 Βλ. Συμβούλιο της Ευρώπης, Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά του Ρατσισμού και της Μισαλλοδοξίας (ECRI) (2012), Information document on the fifth monitoring cycle of the European Commission against Racism and Intolerance, 28 Σεπτεμβρίου 2012, σημείο 9.

«άρρεν» ή «θήλυ»⁴⁸³. Ένα άλλο ζήτημα το οποίο έχει προκαλέσει έντονες επικρίσεις αφορά την ιατρική επέμβαση σε βρέφη προκειμένου να επιβληθεί συγκεκριμένο φύλο, όταν το φύλο του νεογέννητου βρέφους δεν είναι σαφές⁴⁸⁴.

5.3. Γενετήσιος προσανατολισμός

Οι υποθέσεις που έχουν ως αντικείμενο διάκριση λόγω γενετήσιου προσανατολισμού αφορούν συνήθως άτομα που έτυχαν λιγότερο ευνοϊκής μεταχείρισης επειδή είναι ομοφυλόφιλοι, λεσβίες ή αμφιφυλόφιλοι, αλλά ο συγκεκριμένος λόγος απαγορεύει επίσης τη δυσμενή διάκριση εις βάρος ετεροφυλόφιλων ατόμων.

Στα παραδείγματα που ακολουθούν παρουσιάζεται ο τρόπος με τον οποίο το ΔΕΕ ερμηνεύει την απαγόρευση των διακρίσεων λόγω γενετήσιου προσανατολισμού.

Ο σεξουαλικός προσανατολισμός νοείται ότι αναφέρεται «στην ικανότητα κάθε ατόμου να αισθάνεται βαθιά συναισθηματική, τρυφερή και σεξουαλική έλξη και να έχει ερωτικές σχέσεις με άτομα διαφορετικού φύλου ή του ίδιου φύλου ή περισσότερων του ενός φύλων».

Πηγή: Αρχές της Yogyakarta (2007), *Yogyakarta Principles on the application of international human rights law in relation to sexual orientation and gender identity*, Μάρτιος 2007. Τις αρχές αυτές διατύπωσε ανεξάρτητος φορέας εμπειρογνομόνων στον τομέα του διεθνούς δικαίου για τα ανθρωπina δικαιώματα.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Asociația Accept κατά Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării*⁴⁸⁵, η Accept, ΜΚΟ για την προώθηση και την προστασία των δικαιωμάτων των ΛΟΑΔ ατόμων στη Ρουμανία, κατήγγειλε

483 FRA (2015), *The fundamental rights situation of intersex people*, Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων· Συμβούλιο της Ευρώπης, Επίτροπος για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα (2011), *Study on Discrimination on Grounds of Sexual Orientation and Gender Identity in Europe*.

484 Η αμφιλεγόμενη αυτή πρακτική καταδικάζεται σε αρκετά έγγραφα του Συμβουλίου της Ευρώπης· βλ., για παράδειγμα, Resolution 1952 (2013), «Children's right to physical integrity».

485 ΔΕΕ, C-81/12, *Asociația Accept κατά Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării*, 25 Απριλίου 2013.

παραβίαση της αρχής της ίσης μεταχείρισης, όπως προσδιορίζεται στην οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση, όσον αφορά τις προσλήψεις επαγγελματικού ποδοσφαιρικού συλλόγου. Παρέπεμψε ειδικότερα σε ομοφοβικές δημόσιες δηλώσεις παράγοντα του συλλόγου αυτού, ο οποίος ανέφερε σε συνέντευξη ότι δεν θα προσλάμβανε ποτέ ομοφυλόφιλο παίκτη. Το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι θα ήταν αρκετό να έχει λάβει ο σύλλογος αποστάσεις από τις δημόσιες δηλώσεις που εισήγαγαν διακρίσεις και να αποδείξει την ύπαρξη ρητών διατάξεων στην πολιτική προσλήψεων που εφαρμόζει για τη διασφάλιση του σεβασμού της αρχής της ίσης μεταχείρισης.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Geoffrey Léger κατά Ministre des Affaires sociales, de la Santé et des Droits des femmes and Établissement français du sang*⁴⁸⁶, δεν επιτράπηκε η αιμοδοσία άνδρα ο οποίος είχε σεξουαλική σχέση με άνδρα. Οι εθνικές αρχές θεώρησαν ότι ο προσφεύγων διέτρεχε υψηλό κίνδυνο να προσβληθεί από μολυσματικές νόσους οι οποίες μπορούσαν να μεταδοθούν μέσω του αίματος. Το ΔΕΕ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι, μολονότι αυτή η οριστική απαγόρευση αιμοδοσίας για τους ομοφυλόφιλους άνδρες είναι συμβατή προς το δίκαιο της ΕΕ (άρθρο 21 του Χάρτη της ΕΕ), συμπεριλαμβανομένης της διάταξης για την απαγόρευση των διακρίσεων, αυτό ισχύει μόνον όταν δεν υπάρχουν λιγότερο καταναγκαστικές μέθοδοι διασφάλισης υψηλού επιπέδου προστασίας της υγείας. Το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι απόκειται στα εθνικά δικαστήρια να εξακριβώσουν αν υπάρχουν αποτελεσματικές τεχνικές διάγνωσης μολυσματικών νόσων, και ιδίως του HIV. Ελλείψει τέτοιων τεχνικών, τα δικαστήρια θα έπρεπε να εξακριβώσουν αν ερωτηματολόγιο και προσωπική συνέντευξη με ειδικευμένο υγειονομικό προσωπικό θα μπορούσαν να οδηγήσουν στη διαπίστωση της ύπαρξης κινδύνου για την υγεία των αποδεκτών.

Οι μέθοδοι αξιολόγησης της αξιοπιστίας της δήλωσης των αιτούντων άσυλο όσον αφορά τον γενετήσιο προσανατολισμό τους είναι ένα θέμα το οποίο εξετάστηκε στη νομολογία του ΔΕΕ⁴⁸⁷.

486 ΔΕΕ, C-528/13, *Geoffrey Léger κατά Ministre des Affaires sociales, de la Santé et des Droits des femmes και Établissement français du sang*, 29 Απριλίου 2015.

487 Για περισσότερες πληροφορίες, βλ. FRA, (2017), *Current migration situation in the EU: Lesbian, gay, bisexual, transgender and intersex asylum seekers*, Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *A και λοιποί κατά Staatssecretaris van Veiligheid en Justitie*⁴⁸⁸, το ΔΕΕ αποφασήθηκε τον τρόπο με τον οποίο οι εθνικές αρχές μπορούσαν, σύμφωνα με τις απαιτήσεις της ΕΕ, να εξακριβώσουν τον γενετήσιο προσανατολισμό αιτούντων άσυλο. Οι οδηγίες 2004/83/ΕΚ και 2005/85/ΕΚ προβλέπουν τις ελάχιστες απαιτήσεις τις οποίες πρέπει να πληρούν υπήκοοι τρίτων χωρών για να μπορούν να ζητήσουν να τους χορηγηθεί καθεστώς πρόσφυγα· οι οδηγίες προβλέπουν τις ελάχιστες απαιτήσεις για τις διαδικασίες εξέτασης αιτήσεων ασύλου και τα δικαιώματα των αιτούντων άσυλο. Οι εθνικές αρχές δεν δικαιούνται να υποβάλλουν διερευνητικές ερωτήσεις σχετικά με τις σεξουαλικές πρακτικές των αιτούντων άσυλου ούτε να τους υποβάλλουν σε οποιοδήποτε «τεστ» προκειμένου να αποδείξουν την ομοφυλοφιλία τους, επειδή τέτοιες αποδείξεις θα προσέβαλαν εκ φύσεως την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, της οποίας ο σεβασμός κατοχυρώνεται στον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ. Επιπλέον, το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι η μη δήλωση της ομοφυλοφιλίας του από τον αιτούντα στην αρχή της διαδικασίας ασύλου, ενώπιον των αρμόδιων αρχών, δεν πρέπει να οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η δήλωσή του είναι αναξιόπιστη.

Παράδειγμα: Στις υποθέσεις *X και Y και Z κατά Minister voor Immigratie en Asiel*⁴⁸⁹, το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι οι ομοφυλόφιλοι μπορούν να συνιστούν ιδιαίτερη κοινωνική ομάδα στο πλαίσιο του ορισμού του πρόσφυγα, λόγω της ύπαρξης ποινικών νόμων που αφορούν ειδικά τους ομοφυλόφιλους. Το δικαίωμα ασύλου μπορεί να δικαιολογείται όταν το άτομο διατρέχει κίνδυνο δίωξης. Η επιβολή ποινής φυλάκισης για ομοφυλοφιλικές πράξεις θα θεωρείται αρκούντως σοβαρός κίνδυνος δίωξης, εάν η ποινή αυτή εφαρμόζεται όντως. Ο γενετήσιος προσανατολισμός ενός προσώπου αποτελεί τόσο θεμελιώδους σημασίας χαρακτηριστικό της ταυτότητάς του ώστε το πρόσωπο αυτό να μην πρέπει να αναγκάζεται να τον αποκηρύξει ή να τον αποκρύψει στη χώρα καταγωγής του προκειμένου να αποφύγει τη δίωξη⁴⁹⁰.

488 ΔΕΕ, συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-148/13 έως C-150/13, *A και λοιποί κατά Staatssecretaris van Veiligheid en Justitie* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 2 Δεκεμβρίου 2014.

489 ΔΕΕ, συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-199/12 έως C-201/12, *Minister voor Immigratie en Asiel κατά X και Y και Z κατά Minister voor Immigratie en Asiel*, 7 Νοεμβρίου 2013.

490 Για περαιτέρω νομολογία σχετικά με τον γενετήσιο προσανατολισμό, βλ. ειδικότερα ΔΕΕ, C-267/06, *Tadao Maruko κατά Versorgungsanstalt der deutschen Bühnen* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 1 Απριλίου 2008 (εξετάζεται λεπτομερώς στην ενότητα 2.2.3) και ΔΕΕ, C-267/12, *Frédéric Hay κατά Crédit agricole mutuel de Charente-Maritime et des Deux-Sèvres*, 12 Δεκεμβρίου 2013 (εξετάζεται στην ενότητα 2.1.2).

Στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ, το άρθρο 14 δεν μνημονεύει ρητώς τον «γενετήσιο προσανατολισμό» ως προστατευόμενο λόγο. Ωστόσο, σε σειρά υποθέσεων, το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι ο γενετήσιος προσανατολισμός περιλαμβάνεται στις «άλλες καταστάσεις» που προστατεύονται από το άρθρο 14⁴⁹¹.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *S.L. κατά Αυστρίας*⁴⁹², ο προσφεύγων κατήγγειλε ότι το εθνικό δίκαιο, ως ίσχυε τότε, ποινικοποιούσε τις συναινετικές σεξουαλικές σχέσεις μεταξύ ανδρών, όταν ένα από τα μέρη ήταν ηλικίας κάτω των δεκαοκτώ ετών. Η επίμαχη διάταξη δεν εφαρμόζοταν σε σεξουαλικές σχέσεις ατόμων διαφορετικού φύλου ή σεξουαλικές σχέσεις γυναικών. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η ρύθμιση αυτή συνιστούσε διάκριση λόγω γενετήσιου προσανατολισμού.

Το αυστριακό κοινοβούλιο κατάργησε μεταγενέστερα την ποινική διάταξη που αποτέλεσε αντικείμενο της ως άνω υπόθεσης. Ωστόσο, οι ποινικές καταδίκες που είχαν βασιστεί στην καταργηθείσα διάταξη δεν διαγράφηκαν από το ποινικό μητρώο των καταδικασθέντων.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *E.B. και λοιποί κατά Αυστρίας*⁴⁹³, οι προσφεύγοντες κατήγγειλαν την άρνηση των αυστριακών αρχών να διαγράψουν τις ποινικές καταδίκες για συναινετικές ομοφυλοφιλικές σχέσεις από το ποινικό μητρώο τους, παρότι το σχετικό αδίκημα είχε καταργηθεί. Το ΕΔΔΑ επισήμανε ότι το γεγονός ότι νομική διάταξη έπαυσε να έχει ισχύ νόμου δεν συνιστά αυτό καθαυτό επαρκή λόγο διαγραφής καταδίκης από το ποινικό μητρώο ενός ατόμου. Ωστόσο, τόσο το αυστριακό Συνταγματικό Δικαστήριο όσο και το ΕΔΔΑ έκριναν ότι η επίμαχη διάταξη αντέβαινε στο αυστριακό Σύνταγμα και στην ΕΣΔΑ, αντίστοιχα. Αμφότερα τα δικαστήρια αποφάνθηκαν ότι η διάταξη είχε καταργηθεί προκειμένου να επιτευχθεί συμμόρφωση της κατάστασης με τον νόμο και την αρχή της ισότητας και ότι η διατήρηση εγγραφών στο ποινικό μητρώο μπορεί να έχει σοβαρό αρνητικό αντίκτυπο στην ιδιωτική ζωή του ενδιαφερόμενου προσώπου. Δεδομένου ότι οι εθνικές αρχές δεν παρείχαν οποιονδήποτε

491 Βλ., για παράδειγμα, ΕΔΔΑ, *Fretté κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 36515/97, 26 Φεβρουαρίου 2002, σκέψη 32.

492 ΕΔΔΑ, *S.L. κατά Αυστρίας*, προσφυγή αριθ. 45330/99, 9 Ιανουαρίου 2003.

493 ΕΔΔΑ, *E.B. και λοιποί κατά Αυστρίας*, προσφυγές αριθ. 31913/07, 38357/07, 48098/07, 48777/07 και 48779/07, 7 Νοεμβρίου 2013.

δικαιολογητικό λόγο όσον αφορά την αναγκαιότητα διατήρησης των εγγγραφών στο ποινικό μητρώο, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι υπήρξε παράβαση του άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ.

Το ΕΣΔΑ εξέτασε επίσης αρκετές υποθέσεις οι οποίες αφορούσαν διάκριση λόγω γενετήσιου προσανατολισμού στο πλαίσιο της υιοθεσίας και του γάμου.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Ε.Β. κατά Γαλλίας*⁴⁹⁴, η αίτηση υιοθεσίας της προσφεύγουσας απορρίφθηκε επειδή δεν υπήρχε στο νοικοκυριό ανδρικό πρότυπο. Δεδομένου ότι το εθνικό δίκαιο επέτρεπε στους μόνους γονείς να υιοθετούν παιδιά, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η απόφαση των αρχών βασίστηκε πρωτίστως στο γεγονός ότι η προσφεύγουσα είχε σχέση και ζούσε με γυναίκα. Ως εκ τούτου, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι υπήρξε διάκριση λόγω γενετήσιου προσανατολισμού.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Taddeucci και McCall κατά Ιταλίας*⁴⁹⁵, οι προσφεύγοντες, Ιταλός υπήκοος και Νεοζηλανδός υπήκοος, ζούσαν μαζί ως ομοφυλόφιλο ζεύγος από το 1999. Όταν αποφάσισαν να εγκατασταθούν στην Ιταλία, η αίτηση του δεύτερου προσφεύγοντος για χορήγηση τίτλου διαμονής για οικογενειακούς λόγους απορρίφθηκε, επειδή οι προσφεύγοντες δεν είχαν συνάψει γάμο και, επομένως, ο σύντροφος του Ιταλού υπηκόου δεν θεωρούνταν μέλος της οικογένειας. Ταυτόχρονα, γάμο μπορούσαν να συνάψουν μόνο ετεροφυλόφιλα ζεύγη. Ως εκ τούτου, η προϋπόθεση του γάμου δεν μπορούσε να εκπληρωθεί στην περίπτωση των προσφευγόντων. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η απουσία δικαιώματος γάμου για τα ομόφυλα ζεύγη στο εθνικό δίκαιο, ενώ ο γάμος ήταν προϋπόθεση για τη χορήγηση τίτλου διαμονής, συνιστούσε παράβαση του άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ.

Η ΕΣΔΑ παρέχει επίσης προστασία κατά της παρέμβασης του κράτους όσον αφορά τον γενετήσιο προσανατολισμό βάσει του άρθρου 8 και μόνο. Επομένως, ακόμη και αν υπήρξε δυσμενής διάκριση βάσει του λόγου αυτού, ενδέχεται να είναι δυνατή η απλή επίκληση παράβασης του άρθρου 8 χωρίς να απαιτείται η προβολή επιχειρήματος περί της ύπαρξης δυσμενούς διάκρισης.

494 ΕΔΔΑ, *Ε.Β. κατά Γαλλίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 43546/02, 22 Ιανουαρίου 2008.

495 ΕΔΔΑ, *Taddeucci και McCall κατά Ιταλίας*, προσφυγή αριθ. 51362/09, 30 Ιουνίου 2016.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Karner κατά Αυστρίας*⁴⁹⁶, ο προσφεύγων συγκατοικούσε με τον σύντροφό του, κύριο μισθωτή, ο οποίος απεβίωσε. Τα εθνικά δικαστήρια ερμήνευσαν τη σχετική νομοθεσία κατά τρόπο που δεν επέτρεπε στο επιζών μέρος ομοφυλόφιλου ζεύγους να διαδεχθεί αυτομάτως στη σύμβαση μίσθωσης τον κύριο μισθωτή που απεβίωσε. Η κυβέρνηση ισχυρίστηκε ότι η διαφορετική μεταχείριση ήταν δικαιολογημένη για να προστατεύονται τα μέλη παραδοσιακών οικογενειών από το ενδεχόμενο απώλειας της στέγης τους. Το ΕΔΔΑ τόνισε ότι, μολονότι η προστασία της παραδοσιακής οικογένειας μπορούσε να συνιστά θεμιτό σκοπό, «το περιθώριο εκτίμησης [...] είναι στενό [...] όταν υπάρχει διαφορετική μεταχείριση λόγω φύλου ή γενετήσιου προσανατολισμού». Το ΕΔΔΑ εξήγησε περαιτέρω ότι «η αρχή της αναλογικότητας δεν επιβάλλει απλώς να είναι το επιλεγέν μέτρο καταρχήν πρόσφορο για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού. Πρέπει να αποδεικνύεται επίσης ότι ήταν αναγκαίο για την επίτευξη του σκοπού της εξαίρεσης ορισμένων κατηγοριών προσώπων —εν προκειμένω αυτών που έχουν ομοφυλοφιλική σχέση— από το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 14 του νόμου περί μισθώσεων». Επομένως, το ΕΔΔΑ διαπίστωσε ότι υπήρξε δυσμενής διάκριση, δεδομένου ότι το κράτος θα μπορούσε να είχε εφαρμόσει μέτρα για την προστασία της παραδοσιακής οικογένειας χωρίς να περιάγει τα ομοφυλόφιλα ζεύγη σε τέτοια μειονεκτική θέση.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Schalk και Kopf κατά Αυστρίας*⁴⁹⁷, οι προσφεύγοντες, ομόφυλο ζεύγος, υπέβαλαν στην αρμόδια αρχή αίτηση άδειας γάμου. Η αίτηση απορρίφθηκε, με την αιτιολογία ότι στο εθνικό δίκαιο γάμος μπορούσε να συναφθεί μόνο μεταξύ προσώπων διαφορετικού φύλου. Η νομοθεσία τροποποιήθηκε αργότερα και θεσπίστηκε μηχανισμός αναγνώρισης και νομιμοποίησης των ομόφυλων ζευγών υπό μορφή καταχωρισμένης συμβίωσης. Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε, για πρώτη φορά, ότι ομόφυλο ζεύγος που συγκατοικεί στο πλαίσιο σταθερής σχέσης συνιστά «οικογενειακή ζωή», πλην όμως η αδυναμία του να συνάψει γάμο δεν συνιστά παράβαση του άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ. Το ΕΔΔΑ επισήμανε ότι οι εθνικές αρχές βρίσκονται σε καλύτερη θέση για να εκτιμήσουν και να ανταποκριθούν στις ανάγκες της κοινωνίας στον τομέα αυτόν και να λάβουν υπόψη κοινωνικές και πολιτιστικές

496 ΕΔΔΑ, *Karner κατά Αυστρίας*, προσφυγή αριθ. 40016/98, 24 Ιουλίου 2003, σκέψεις 34-43.

497 ΕΔΔΑ, *Schalk και Kopf κατά Αυστρίας*, προσφυγή αριθ. 30141/04, 24 Ιουνίου 2010.

αποχρώσεις. Το άρθρο 12 της ΕΣΔΑ δεν επέβαλλε υποχρέωση θέσπισης δικαιώματος γάμου για ομόφυλα ζεύγη και, ως εκ τούτου, δεν υπήρξε παράβαση της εν λόγω διάταξης.

Το άρθρο 5 της ΕΣΔΑ προστατεύει το δικαίωμα στην ελευθερία των προσώπων ανεξαρτήτως του γενετήσιου προσανατολισμού τους. Οι παρεμβάσεις στο δικαίωμα αυτό εξετάζονται υπό το πρίσμα του άρθρου 5.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Ο.Μ. κατά Ουγγαρίας*⁴⁹⁸, ο προσφεύγων, Ιρανός υπήκοος, ζήτησε άσυλο ισχυριζόμενος ότι είναι ομοφυλόφιλος. Οι αρχές τον έθεσαν υπό κράτηση, ιδίως επειδή δεν ήταν σε θέση να αποδείξει την ταυτότητά του ή το δικαίωμα παραμονής του στη χώρα. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι οι αρχές δεν είχαν διενεργήσει επαρκώς εξατομικευμένη αξιολόγηση, όπως απαιτούσε το εθνικό δίκαιο. Όταν θέτουν υπό κράτηση αιτούντες άσυλο οι οποίοι ισχυρίστηκαν ότι ανήκουν σε ευάλωτη ομάδα στη χώρα που αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν, οι αρχές θα πρέπει να επιδεικνύουν ιδιαίτερη προσοχή ώστε να αποφεύγονται καταστάσεις οι οποίες θα μπορούσαν να αναπαραγάγουν τη δύσκολη κατάσταση που τους εξανάγκασε σε φυγή. Όταν οι αρχές διέταξαν τη θέση του προσφεύγοντος υπό κράτηση, δεν είχαν εξετάσει τον βαθμό στον οποίο θα ήταν ασφαλής εν μέσω άλλων κρατουμένων, εκ των οποίων πολλοί προέρχονταν από χώρες με ευρέως διαδεδομένες πολιτιστικές ή θρησκευτικές προκαταλήψεις κατά των ομοφυλοφίλων. Συμπερασματικά, το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι υπήρξε παράβαση του άρθρου 5 παράγραφος 1 της ΕΣΔΑ.

Ο ΕΚΧ προστατεύει επίσης τον γενετήσιο προσανατολισμό στο πλαίσιο της «άλλης κατάστασης».

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Interights κατά Κροατίας*⁴⁹⁹ αφορά τη χρήση ομοφοβικής γλώσσας σε σχολικό υλικό. Η ΕΕΚΔ αποφάνθηκε ότι, παρότι τα κράτη διαθέτουν ευρεία διακριτική ευχέρεια κατά τον καθορισμό του περιεχομένου του εθνικού προγράμματος σπουδών στα σχολεία,

498 ΕΔΔΑ, *Ο.Μ. κατά Ουγγαρίας*, προσφυγή αριθ. 9912/15, 5 Ιουλίου 2016.

499 ΕΕΚΔ, *International Centre for the Legal Protection of Human Rights (Interights) κατά Κροατίας*, προσφυγή αριθ. 45/2007, 30 Μαρτίου 2009.

υποχρεούνται να διασφαλίζουν, μέσω του εθνικού νομικού συστήματος, ότι η εγκεκριμένη από το κράτος εκπαίδευση σχετικά με τη σεξουαλική και αναπαραγωγική υγεία είναι αντικειμενική και δεν εισάγει διακρίσεις. Η ΕΕΚΔ έκρινε ότι το εκπαιδευτικό υλικό που χρησιμοποιούνταν στο σύνθητες πρόγραμμα σπουδών περιέγραφε και παρουσίαζε τους ομοφυλόφιλους με πρόδηλη προκατάληψη, εισήε δυσμενή διάκριση και ήταν υποτιμητικό. Έκρινε ότι οι δηλώσεις που περιείχαν δυσμενή διάκριση συνιστούσαν παράβαση του δικαιώματος στην εκπαίδευση σχετικά με την υγεία (άρθρο 11 σημείο 2 του ΕΚΧ) υπό το πρίσμα της ρήτηρας για την απαγόρευση των διακρίσεων.

5.4. Αναπηρία

Ορισμός της αναπηρίας δεν περιέχεται ούτε στην ΕΣΔΑ ούτε στην οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση. Λόγω της φύσης του ρόλου του ΔΕΕ, τα εθνικά δικαστήρια συχνά καθορίζουν τα ίδια τι συνιστά αναπηρία και τη συμπεριλαμβάνουν στα πραγματικά περιστατικά των διαφορών για τις οποίες υποβάλλουν προδικαστικά ερωτήματα στο ΔΕΕ.

Στην υπόθεση *Chacón Navas*⁵⁰⁰, το ΔΕΕ ερμήνευσε την έννοια της αναπηρίας στο πλαίσιο της οδηγίας 2000/78/ΕΚ κατά τρόπο που προσεγγίζει τον ιατρικό ορισμό της αναπηρίας. Ωστόσο, όπως αναφέρθηκε στο [κεφάλαιο 1](#), η ΕΕ έγινε συμβαλλόμενο μέρος στη Σύμβαση για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρίες (CRPD)⁵⁰¹, η οποία αποτελεί πλέον σημείο αναφοράς για την ερμηνεία του δικαίου της ΕΕ που αφορά τις διακρίσεις λόγω αναπηρίας⁵⁰². Το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι «η οδηγία 2000/78 πρέπει, στο μέτρο του δυνατού, να ερμηνευθεί κατά τρόπο σύμφωνο με την εν λόγω [Σ]ύμβαση»⁵⁰³. Ως εκ τούτου,

500 ΔΕΕ, C-13/05, *Sonia Chacón Navas κατά Eurest Colectividades SA* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 11 Ιουλίου 2006.

501 Για την ΕΕ, η CRPD τέθηκε σε ισχύ στις 22 Ιανουαρίου 2011.

502 ΔΕΕ, C-312/11, *Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά Ιταλικής Δημοκρατίας*, 4 Ιουλίου 2013· ΔΕΕ, C-363/12, *Z. κατά A Government department και The Board of management of a community school* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 18 Μαρτίου 2014· ΔΕΕ, C-356/12, *Wolfgang Glatzel κατά Freistaat Bayern*, 22 Μαΐου 2014· ΔΕΕ, C-395/15, *Mohamed Daouidi κατά Bootes Plus SL και λοιπών*, 1 Δεκεμβρίου 2016· ΔΕΕ, C-406/15, *Petya Milkova κατά Izpalnitelen direktor na Agentsiata za privatizatsia i sledprivatizatsionen kontrol*, 9 Μαρτίου 2017.

503 ΔΕΕ, συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-335/11 και C-337/11, *HK Danmark, ενεργούσα για λογαριασμό της Jette Ring κατά Dansk almennyttigt Boligselskab και HK Danmark, ενεργούσα για λογαριασμό της Lone Skouboe Werge κατά Dansk Arbejdsgiverforening, ενεργούσας για λογαριασμό της Pro Display A/S*, 11 Απριλίου 2013.

το ΔΕΕ παραπέμπει στον ορισμό της αναπηρίας που προβλέπεται στη CRPD, ο οποίος αντικατοπτρίζει τον κοινωνικό ορισμό της αναπηρίας. Το άρθρο 1 της CRPD ορίζει τα παρακάτω:

«Τα άτομα με αναπηρίες περιλαμβάνουν εκείνα που έχουν μακροχρόνια σωματικά, ψυχικά, διανοητικά ή αισθητήρια εμπόδια, που, σε αλληλεπίδραση με διάφορα εμπόδια, μπορούν να παρεμποδίσουν την πλήρη και αποτελεσματική συμμετοχή τους στην κοινωνία, σε ίση βάση με τους άλλους.»

Σύμφωνα με το άρθρο 2 τρίτο εδάφιο της CRPD, «διακρίσεις βάσει αναπηρίας» σημαίνει οποιαδήποτε διάκριση, αποκλεισμό ή περιορισμό βάσει αναπηρίας, η οποία έχει ως σκοπό ή επίπτωση να εμποδίσει ή να ακυρώσει την αναγνώριση, απόλαυση ή άσκηση, σε ίση βάση με τους άλλους, όλων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών στον πολιτικό, οικονομικό, κοινωνικό, πολιτιστικό, ατομικό ή οποιοδήποτε άλλο τομέα.

Το άρθρο 2 τέταρτο εδάφιο της CRPD προβλέπει τα εξής:

«“εύλογη προσαρμογή” σημαίνει τις απαραίτητες και κατάλληλες τροποποιήσεις και ρυθμίσεις, οι οποίες δεν επιβάλλουν ένα δυσανάλογο ή αδικαιολόγητο βάρος, όπου απαιτείται σε μια συγκεκριμένη περίπτωση, προκειμένου να διασφαλιστούν, για τα άτομα με αναπηρίες, η απόλαυση ή η άσκηση, σε ίση βάση με τους άλλους, όλων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και θεμελιωδών ελευθεριών.»

Επιπλέον, στο άρθρο 2 τρίτο εδάφιο αναγνωρίζεται ρητώς ότι η άρνηση παροχής εύλογης προσαρμογής εμπίπτει στον ορισμό των «διακρίσεων». Παράδειγμα άρνησης παροχής εύλογης προσαρμογής αποτελεί η υπόθεση που αφορούσε απόρριψη αίτησης χορήγησης άδειας κατασκευής δεξαμενής υδροθεραπείας για τις ανάγκες αποκατάστασης ατόμου με αναπηρία⁵⁰⁴. Η Επιτροπή για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρίες υπογράμμισε ότι νομοθεσία η οποία εφαρμόζεται με ουδέτερο τρόπο ενδέχεται να συνεπάγεται δυσμενή διάκριση όταν δεν λαμβάνονται υπόψη οι ιδιαίτερες περιστάσεις των ατόμων στα οποία εφαρμόζεται. Έκρινε ότι απόκλιση από το σχέδιο ανάπτυξης μπορούσε να καλύψει τις ατομικές ανάγκες των ατόμων με

504 Ηνωμένα Έθνη, Επιτροπή για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρίες, Communication No. 3/2011, CRPD/C/7/D/3/2011, 21 Μαΐου 2012.

αναπηρίες και να εξασφαλίσει ότι τα εν λόγω άτομα απολαύουν όλων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων τους και τα ασκούν σε ισότιμη βάση με άλλα άτομα και χωρίς δυσμενή διάκριση. Δεδομένου ότι οι αρχές δεν έλαβαν υπόψη τις συγκεκριμένες περιστάσεις της περίπτωσης της προσφεύγουσας και τις ιδιαίτερες ανάγκες που σχετίζονταν με την αναπηρία της, η Επιτροπή για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρίες διαπίστωσε παράβαση διαφόρων διατάξεων της CRPD.

Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ και του Συμβουλίου της Ευρώπης, αναγνωρίζεται επίσης ότι τα κράτη υποχρεούνται να διασφαλίζουν εύλογες προσαρμογές ώστε να παρέχουν στα άτομα με αναπηρίες την ευκαιρία να ασκούν πλήρως τα δικαιώματά τους. Επομένως, παράλειψη να πράξουν κάτι τέτοιο συνιστά δυσμενή διάκριση⁵⁰⁵.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *HK Danmark*⁵⁰⁶, δύο υπάλληλοι απολύθηκαν από την εργασία τους με βραχύτερη προθεσμία προειδοποίησης λόγω απουσιών από την εργασία οφειλόμενων στα προβλήματα υγείας τους. Οι εργοδότες αμφισβήτησαν ότι η κατάσταση της υγείας των εναγόντων ενέπιπτε στην έννοια της «αναπηρίας». Υποστήριξαν ότι η ανικανότητά τους αφορούσε μόνο την αδυναμία τους να παράσχουν εργασία πλήρους απασχόλησης. Το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι «η οδηγία 2000/78 πρέπει, στο μέτρο του δυνατού, να ερμηνευθεί κατά τρόπο σύμφωνο με την εν λόγω σύμβαση». Κατά συνέπεια, το ΔΕΕ έκρινε ότι «η έννοια της “ειδικής ανάγκης” υποδηλώνει μειονεκτικότητα, οφειλόμενη, ιδίως, σε πάθηση σωματική, διανοητική ή ψυχική, η οποία σε συνδυασμό με διάφορους περιορισμούς μπορεί να παρακωλύσει την πλήρη και αποτελεσματική συμμετοχή του συγκεκριμένου ατόμου στον επαγγελματικό βίο σε ισότιμη βάση με τους υπόλοιπους εργαζόμενους». Αυτό σημαίνει ότι αναπηρία δεν σημαίνει κατ’ ανάγκη πλήρη αποκλεισμό από την εργασία ή τον επαγγελματικό βίο.

505 ΕΔΔΑ, *Çam κατά Τουρκίας*, προσφυγή αριθ. 51500/08, 23 Φεβρουαρίου 2016· ΕΔΔΑ, *Horváth και Kiss κατά Ουγγαρίας*, προσφυγή αριθ. 11146/11, 29 Ιανουαρίου 2013.

506 ΔΕΕ, C-335/11 και C-337/11, *HK Danmark, ενεργούσα για λογαριασμό της Jette Ring κατά Dansk almennyttigt Boligselskab και HK Danmark, ενεργούσα για λογαριασμό της Lone Skouboe Werge κατά Dansk Arbejdsgiverforening, ενεργούσας για λογαριασμό της Pro Display A/S*, 11 Απριλίου 2013.

Επιπλέον, το ΔΕΕ ερμήνευσε το άρθρο 5 της οδηγίας για την ισότητα στην απασχόληση υπό την έννοια ότι οι εργοδότες υποχρεούνται να λαμβάνουν ενδεδειγμένα μέτρα, ιδίως ώστε το πρόσωπο με ειδικές ανάγκες να μπορεί να έχει πρόσβαση σε θέση εργασίας, να ασκεί ή να προάγεται στο επάγγελμά του. Το ΔΕΕ παρέπεμψε στον ευρύ ορισμό των εύλογων προσαρμογών ο οποίος παρέχεται στο άρθρο 2 της CRPD. Το ΔΕΕ επισήμανε ότι, βάσει της αιτιολογικής σκέψης 20 στο προοίμιο της οδηγίας για την ισότητα στην απασχόληση και του άρθρου 2 παράγραφος 2 σχετικά με τις εύλογες προσαρμογές, τα μέτρα δεν είναι μόνο υλικά, αλλά μπορούν να είναι και οργανωτικά. Ως εκ τούτου, αποφάνθηκε ότι μείωση του ωραρίου εργασίας μπορεί να θεωρηθεί μέτρο εύλογης προσαρμογής εφόσον η μείωση παρέχει στον εργαζόμενο τη δυνατότητα να συνεχίσει να εργάζεται. Το ΔΕΕ έκρινε ότι απόκειται στο εθνικό δικαστήριο να αξιολογήσει αν η μείωση του ωραρίου εργασίας συνιστούσε στη συγκεκριμένη περίπτωση δυσανάλογη επιβάρυνση για τον εργοδότη.

Βάσει του δικαίου της ΕΕ, η έννοια της αναπηρίας κατά την οδηγία 2000/78 δεν καλύπτει κάθε ιατρική πάθηση (ακόμη και σοβαρή) αλλά μόνον εκείνη που εμποδίζει ένα άτομο «από το να έχει πρόσβαση στην απασχόληση, από το να ασκεί επάγγελμα και από το να προοδεύει **επαγγελματικά**»⁵⁰⁷.

Παράδειγμα: Στις υποθέσεις *C. D.*⁵⁰⁸ και *Z.*⁵⁰⁹, οι ενάγουσες αδυνατούσαν να καταστούν έγκυοι. Χρησιμοποίησαν παρένθετη μητέρα για να αποκτήσουν τέκνο. Υπέβαλαν αίτηση χορήγησης άδειας που αντιστοιχεί σε άδεια μητρότητας ή υιοθεσίας. Ωστόσο, η αίτηση απορρίφθηκε με την αιτιολογία ότι δεν είχαν καταστεί έγκυοι ούτε είχαν υιοθετήσει βρέφος. Το ΔΕΕ επισήμανε ότι η αδυναμία τους να τεκνοποιήσουν με τον συνήθη τρόπο δεν εμποδίζει να έχουν πρόσβαση σε θέση εργασίας, να ασκούν ή να προάγονται στο επάγγελμά τους. Ως εκ τούτου, αποφάνθηκε ότι η κατάστασή τους δεν συνιστούσε αναπηρία κατά την έννοια της οδηγίας. Επομένως, το δίκαιο της ΕΕ δεν επιβάλλει να χορηγείται άδεια μητρότητας ή αντίστοιχη άδεια σε μητέρα σε τέτοια κατάσταση.

507 ΔΕΕ, C-363/12, *Z. κατά A Government department και The Board of management of a community school* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 18 Μαρτίου 2014, σκέψη 81 (η επισήμανση των συντακτών).

508 ΔΕΕ, C-167/12, *C. D. κατά S. T.* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 18 Μαρτίου 2014.

509 ΔΕΕ, C-363/12, *Z. κατά A Government department και The Board of management of a community school* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 18 Μαρτίου 2014.

Προκειμένου να διαπιστωθεί αν τα προβλήματα υγείας του ενδιαφερόμενου προσώπου εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της έννοιας της αναπηρίας, θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη οι συνέπειες της παθολογικής κατάστασής του. Συγκεκριμένα, πρέπει οπωσδήποτε να εξετάζεται αν η συγκεκριμένη κατάσταση της υγείας μπορεί να εμποδίζει την πλήρη και ουσιαστική συμμετοχή του ενδιαφερόμενου προσώπου στην επαγγελματική ζωή σε ισότιμη βάση με άλλους εργαζομένους.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *FOA κατά Kommunernes Landsforening*⁵¹⁰, το ΔΕΕ κλήθηκε να αποφανθεί αν η έννοια της αναπηρίας τύγχανε εφαρμογής σε παχύσαρκο εργαζόμενο, ο οποίος είχε απολυθεί. Το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι η παχυσαρκία αυτή καθαυτή δεν είναι αναπηρία κατά την έννοια της οδηγίας 2000/78, αλλά, σε ορισμένες περιπτώσεις, μπορεί να συνιστά αναπηρία. Το ΔΕΕ έκρινε ότι η παχυσαρκία μπορεί να θεωρηθεί αναπηρία, ανεξαρτήτως της ιατρικής κατάταξής της⁵¹¹, όταν, για παράδειγμα, συνεπάγεται μειωμένη κινητικότητα ή παθολογικές καταστάσεις που δεν επιτρέπουν στο ενδιαφερόμενο πρόσωπο να εκτελέσει την εργασία του ή του προκαλούν δυσχέρειες κατά την άσκηση της επαγγελματικής του δραστηριότητας.

Στην υπόθεση *Mohamed Daouidi*⁵¹², το ΔΕΕ εξέτασε αν η απόλυση εργαζομένου λόγω προσωρινής (πλην όμως άγνωστης διάρκειας) ανικανότητας προς εργασία μπορούσε να συνιστά άμεση διάκριση λόγω αναπηρίας. Το Δικαστήριο έκρινε ότι η απόλυση μπορούσε, καταρχήν, να θεωρηθεί ότι συνιστούσε άμεση διάκριση λόγω αναπηρίας, εφόσον η ανικανότητα ήταν «μακροχρόνια»⁵¹³. Ο «μακροχρόνιος» χαρακτήρας είναι πραγματικό ζήτημα επί του οποίου πρέπει να αποφανθούν τα εθνικά δικαστήρια με βάση όλα τα διαθέσιμα αντικειμενικά αποδεικτικά στοιχεία. Τα εν λόγω αποδεικτικά στοιχεία μπορεί να περιλαμβάνουν ιατρικά και επιστημονικά στοιχεία και γνώσεις σχετικά με την κατάσταση του συγκεκριμένου ατόμου. Μπορεί να περιλαμβάνουν

510 ΔΕΕ, C-354/13, *Fag og Arbejde (FOA) κατά Kommunernes Landsforening (KL)*, 18 Δεκεμβρίου 2014, βλ. ειδικότερα σκέψεις 53-64.

511 Το ΔΕΕ δεν εφάρμοσε την προσέγγιση που πρότείνει ο γενικός εισαγγελέας, ο οποίος παρέπεμψε στην κατάταξη της παχυσαρκίας από τον ΠΟΥ και εκτίμησε ότι μόνο η παχυσαρκία κατηγορίας III μπορεί να συνιστά αναπηρία.

512 ΔΕΕ, C-395/15, *Mohamed Daouidi κατά Bootes Plus SL και λοιπών*, 1 Δεκεμβρίου 2016.

513 Ούτε η CRPD ούτε η οδηγία 2000/78 ορίζουν τον όρο «μακροχρόνιος» όσον αφορά σωματικές, ψυχικές, νοητικές ή αισθητηριακές αναπηρίες.

επίσης το γεγονός ότι, κατά τον χρόνο τέλεσης της πράξης που συνιστά δυσμενή διάκριση, δεν διαφαίνεται σαφής προοπτική να παύσει σύντομα η ανικανότητα του ενδιαφερομένου προσώπου ή το γεγονός ότι η ανικανότητα αυτή ενδέχεται να παραταθεί σημαντικά πριν από την αποκατάσταση της υγείας του εν λόγω προσώπου.

Στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ, παρότι η αναπηρία δεν περιλαμβάνεται ρητώς στον κατάλογο των προστατευόμενων λόγων, το ΕΔΔΑ την έχει συμπεριλάβει στην ερμηνεία της «άλλης καταστάσεως» βάσει του άρθρου 14.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Glor κατά Ελβετίας*⁵¹⁴, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι ο προσφεύγων, ο οποίος ήταν διαβητικός, μπορούσε να θεωρηθεί άτομο με αναπηρία, ανεξαρτήτως του γεγονότος ότι το εθνικό δίκαιο χαρακτήριζε την κατάστασή του «ήσσονος σημασίας» αναπηρία. Ο προσφεύγων, προς αντιστάθμιση της μη εκτέλεσης της στρατιωτικής θητείας του, ήταν υποχρεωμένος να πληρώσει φόρο, όπως κάθε άτομο επιλέξιμο για στρατιωτική θητεία. Για να απαλλαγεί από τον φόρο αυτό, ο ενδιαφερόμενος έπρεπε είτε να άσχει από αναπηρία σε ποσοστό «40 %» (ισοδύναμο με τον ακρωτηριασμό κάτω άκρου στο ύψος του γονάτου) είτε να είναι αντιρρησίας συνείδησης. Οι αντιρρησίες συνείδησης υποχρεούνταν να εκτελέσουν «πολιτική θητεία». Η αναπηρία του προσφεύγοντος ήταν τέτοια ώστε κρίθηκε ανίκανος να υπηρετήσει στον στρατό, αλλά δεν ανερχόταν στο όριο σοβαρότητας που προβλέπεται στο εθνικό δίκαιο για την απαλλαγή του από τον φόρο. Ο προσφεύγων είχε προσφερθεί να εκτελέσει την «πολιτική θητεία», αλλά η πρότασή του δεν έγινε δεκτή. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι το κράτος είχε αντιμετωπίσει τον προσφεύγοντα με τρόπο ανάλογο προς πρόσωπα που δεν εκπλήρωσαν τη στρατιωτική θητεία τους χωρίς βάσιμο δικαιολογητικό λόγο. Αυτό συνιστούσε δυσμενή διάκριση δεδομένου ότι ο προσφεύγων βρισκόταν σε διαφορετική κατάσταση (καθώς κρίθηκε ανίκανος προς στρατιωτική θητεία, αλλά ήταν πρόθυμος και ικανός να εκτελέσει πολιτική θητεία) και, επομένως, το κράτος έπρεπε να είχε θεσπίσει εξαίρεση στην ισχύουσα ρύθμιση.

⁵¹⁴ ΕΔΔΑ, *Glor κατά Ελβετίας*, προσφυγή αριθ. 13444/04, 30 Απριλίου 2009.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Guberina κατά Κροατίας*⁵¹⁵, ο προσφεύγων ζήτησε απαλλαγή από τον φόρο επί της αγοράς νέου ακινήτου προσαρμοσμένου στις ανάγκες του τέκνου του, το οποίο έπασχε από σοβαρή αναπηρία. Οι αρχές δεν έλαβαν υπόψη τις ιδιαίτερες ανάγκες του γιου του και έκριναν ότι δεν πληρούσε τις προϋποθέσεις για την απαλλαγή από τον φόρο καθώς διέθετε ήδη κατάλληλο τόπο διαμονής. Το ΕΔΔΑ τόνισε ότι, κυρώνοντας τη CRPD, η Κροατία ανέλαβε την υποχρέωση να σέβεται αρχές όπως οι εύλογες προσαρμογές, η προσβασιμότητα και η απαγόρευση των διακρίσεων εις βάρος προσώπων με αναπηρίες και ότι, παραβλέποντας τις ειδικές ανάγκες της οικογένειας του προσφεύγοντος, οι οποίες σχετίζονταν με την αναπηρία του τέκνου του, παρέβη το άρθρο 1 του πρώτου πρόσθετου πρωτοκόλλου σε συνδυασμό με το άρθρο 14 της ΕΣΔΑ. Στην υπόθεση αυτή το ΕΔΔΑ αναγνώρισε για πρώτη φορά ότι η διακριτική μεταχείριση του προσφεύγοντος λόγω της αναπηρίας του τέκνου του συνιστούσε «διάκριση λόγω αναπηρίας η οποία εμπίπτει στο άρθρο 14»⁵¹⁶.

Όπως συμβαίνει και με άλλους προστατευόμενους στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ λόγους, δεν είναι ασυνήθιστο υποθέσεις να εξετάζονται στο πλαίσιο άλλων ουσιαστικών δικαιωμάτων αντί στο πλαίσιο του άρθρου 14.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Price κατά Ηνωμένου Βασιλείου*⁵¹⁷, η προσφεύγουσα καταδικάστηκε σε ποινή φυλάκισης επτά ημερών. Έπασχε από σωματικές αναπηρίες, λόγω του ότι η μητέρα της είχε λάβει θαλιδομίνη κατά την εγκυμοσύνη, με αποτέλεσμα η ίδια να γεννηθεί χωρίς άκρα ή με πολύ πιο κοντά άκρα, καθώς και με νεφρική ανεπάρκεια. Ως εκ τούτου, χρειαζόταν αναπηρικό αμαξίδιο για τις μετακινήσεις της, βοήθεια για τη χρήση της τουαλέτας και την καθαριότητα, καθώς και ειδικές προσαρμογές για τον ύπνο. Κατά την πρώτη νύχτα της κράτησής της τοποθετήθηκε σε κελί το οποίο δεν ήταν προσαρμοσμένο για άτομα με σωματικές αναπηρίες και, ως εκ τούτου, δεν μπόρεσε να κοιμηθεί αρκετά, βίωσε σημαντικό πόνο και εμφάνισε υποθερμία. Όταν μεταφέρθηκε στη φυλακή, τοποθετήθηκε στην πτέρυγα του νοσοκομείου στην οποία κατέστη δυνατό να πραγματοποιηθούν ορισμένες προσαρμογές, αλλά

515 ΕΔΔΑ, *Guberina κατά Κροατίας*, προσφυγή αριθ. 23682/13, 22 Μαρτίου 2016.

516 Ό.π., σκέψη 79. Πρόκειται για παράδειγμα της λεγόμενης διάκρισης εξ αντανάκλασης, βλ. ενότητα 2.1.4.

517 ΕΔΔΑ, *Price κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, προσφυγή αριθ. 33394/96, 10 Ιουλίου 2001.

συνέχισε να αντιμετωπίζει παρόμοια προβλήματα. Δεν της επιτράπηκε επίσης να φορτίσει το ηλεκτρικό αναπηρικό αμαξιδίό της, όταν αυτό έμεινε χωρίς ενέργεια. Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι η προσφεύγουσα είχε υποστεί εξευτελιστική μεταχείριση, κατά παράβαση του άρθρου 3. Στην υπόθεση αυτή δεν τέθηκε ζήτημα διάκρισης λόγω προσβολής οποιουδήποτε από τα ουσιαστικά δικαιώματα που κατοχυρώνονται βάσει του άρθρου 14 της ΕΣΔΑ.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Pretty κατά Ηνωμένου Βασιλείου*⁵¹⁸, η προσφεύγουσα, η οποία έπασχε από εκφυλιστική νόσο, επιθυμούσε να λάβει διαβεβαίωση από την κυβέρνηση ότι δεν επρόκειτο να ασκηθεί δίωξη εναντίον του συζύγου της, ο οποίος θα τη βοηθούσε να θέσει τέλος στη ζωή της όταν η κατάστασή της θα είχε επιδεινωθεί σε τέτοιο βαθμό ώστε να μην είναι σε θέση να τελέσει την πράξη η ίδια. Βάσει του εθνικού δικαίου, η παροχή συνδρομής στην τέλεση αυτοκτονίας στοιχειοθετούσε ποινικό αδίκημα, αντίστοιχο της ανθρωποκτονίας εκ προθέσεως ή εξ αμελείας. Μεταξύ άλλων, η προσφεύγουσα υποστήριξε ότι υπήρξε προσβολή του δικαιώματός της να λαμβάνει αποφάσεις σχετικά με το σώμα της, το οποίο προστατεύεται στο πλαίσιο του δικαιώματος στην ιδιωτική ζωή (άρθρο 8), κατά τρόπο που εισήγε διάκριση, δεδομένου ότι το κράτος είχε εφαρμόσει ενιαία απαγόρευση της υποβοηθούμενης αυτοκτονίας, η οποία είχε δυσανάλογα αρνητικές συνέπειες στα άτομα που έχουν καταστεί ανίκανα και, επομένως, δεν είναι σε θέση να θέσουν τα ίδια τέλος στη ζωή τους. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η μη διάκριση μεταξύ ατόμων «που είναι ή δεν είναι, από σωματικής απόψεως, ικανά να αυτοκτονήσουν» ήταν δικαιολογημένη, επειδή η θέσπιση εξαιρέσεων στη νομοθεσία θα οδηγούσε στην πράξη σε καταχρήσεις και θα υπονόμειε την προστασία του δικαιώματος στη ζωή.

Στο πλαίσιο του ΕΚΧ, το γράμμα του άρθρου Ε του Αναθεωρημένου Κοινωνικού Χάρτη εμφανίζει μεγάλες ομοιότητες με εκείνο του άρθρου 14 της ΕΣΔΑ. Ομοίως, παρότι η αναπηρία δεν μνημονεύεται ρητώς ως απαγορευμένος λόγος διάκρισης στο άρθρο Ε, καλύπτεται από την αναφορά σε «άλλη κατάσταση»⁵¹⁹. Μια άλλη διάταξη η οποία αναφέρεται στα δικαιώματα των

⁵¹⁸ ΕΔΔΑ, *Pretty κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, προσφυγή αριθ. 2346/02, 29 Απριλίου 2002.

⁵¹⁹ Βλ., για παράδειγμα, ΕΕΚΔ, *European Action of the Disabled (AEH) κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 81/2012, 11 Σεπτεμβρίου 2013, σκέψη 132· ΕΕΚΔ, *International Association Autism-Europe κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 13/2002, 4 Νοεμβρίου 2003, σκέψη 51.

ατόμων με αναπηρίες είναι το άρθρο 15 του (αναθεωρημένου) ΕΚΧ, το οποίο προβλέπει, μεταξύ άλλων, το δικαίωμα στην εκπαίδευση.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *European Action of the Disabled (AEH) κατά Γαλλίας*⁵²⁰, η προσφεύγουσα οργάνωση κατήγγειλε ότι, ως προς την εκπαίδευση, υφίστατο δυσμενής διάκριση εις βάρος των αυτιστικών παιδιών. Υποστήριξε ότι, λόγω της ανεπάρκειας θέσεων και εγκαταστάσεων στη Γαλλία, τα παιδιά αναγκάζονταν να εγγράφονται σε ειδικές εγκαταστάσεις στο Βέλγιο. Η ΕΕΚΔ αναγνώρισε τη σημασία της εκπαίδευσης ως προϋπόθεσης για την «ανεξαρτησία, την κοινωνική ένταξη και τη συμμετοχή στην κοινωνική ζωή»⁵²¹. Η ΕΕΚΔ έκρινε ότι οι γαλλικές αρχές δεν λάμβαναν υπόψη τις συγκεκριμένες μαθησιακές ανάγκες των αυτιστικών παιδιών στην επικράτεια της χώρας. Ως εκ τούτου, οι οικογένειες που ήθελαν τα αυτιστικά παιδιά τους να εκπαιδευτούν σε ειδικό σχολείο έπρεπε να μεταβούν στο εξωτερικό. Η ΕΕΚΔ έκρινε ότι αυτό συνιστούσε άμεση διάκριση εις βάρος τους. Επιπλέον, η ΕΕΚΔ έκρινε ότι τα περιορισμένα κονδύλια στον κοινωνικό προϋπολογισμό του κράτους για την εκπαίδευση αυτιστικών παιδιών και εφήβων περιάγουν έμμεσα σε μειονεκτική θέση τα εν λόγω άτομα με αναπηρίες. Η μεταχείριση αυτή συνιστούσε έμμεση διάκριση.

Το ακόλουθο παράδειγμα, από την εθνική νομολογία, καταδεικνύει τον σύνδεσμο μεταξύ της άρνησης παροχής ορισμένων υπηρεσιών και της υποχρέωσης των παρόχων υπηρεσιών προς τα άτομα με αναπηρίες.

Παράδειγμα: Σε υπόθεση αχθείσα ενώπιον των γαλλικών δικαστηρίων⁵²², τρεις ασυνόδευτοι εγκαλούντες με αναπηρίες μήνυσαν την easyJet επειδή η αεροπορική εταιρεία δεν τους επέτρεψε να επιβιβαστούν σε αεροσκάφος σε αερολιμένα του Παρισιού. Η easyJet εξήγησε ότι εφαρμόζε την πολιτική αυτή ως προς τους ασυνόδευτους ταξιδιώτες με αναπηρίες επειδή το ιπτάμενο προσωπικό της δεν ήταν εκπαιδευμένο για να «χειρίζεται και να συνδράμει άτομα με αναπηρίες». Το Ανώτατο

520 ΕΕΚΔ, *European Action of the Disabled (AEH) κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 81/2012, 11 Σεπτεμβρίου 2013.

521 Ό.π., σκέψη 75.

522 Γαλλία, Ανώτατο Ακυρωτικό Δικαστήριο, τμήμα ποινικών υποθέσεων, *Easyjet κατά Gianmartini και λοιπών*, αριθ. 13-81586, 15 Δεκεμβρίου 2015.

Ακυρωτικό Δικαστήριο επιβεβαίωσε ότι η πολιτική μεταφορών της easyJet δεν επέτρεπε την επιβίβαση ατόμων με αναπηρίες σε αεροσκάφος χωρίς να εξακριβωθεί η ατομική ικανότητά τους να ταξιδέψουν. Το εν λόγω δικαστήριο επισήμανε περαιτέρω ότι το άρθρο 4 του κανονισμού (ΕΚ) αριθ. 1107/2006⁵²³ επιτρέπει στις αεροπορικές εταιρείες να αρνούνται σε άτομο με αναπηρία την επιβίβαση σε αεροσκάφος μόνον εφόσον υφίστανται απαιτήσεις ασφάλειας οι οποίες καθορίζονται από το εθνικό ή το διεθνές δίκαιο ή από αρμόδια αρχή. Ωστόσο, η easyJet δεν απέδειξε την ύπαρξη τέτοιας απαίτησης ασφάλειας. Το Ανώτατο Ακυρωτικό Δικαστήριο επισήμανε ότι η easyJet είχε υποχρέωση να εκπαιδεύσει το προσωπικό της σύμφωνα με τον κανονισμό της ΕΕ και το γαλλικό εθνικό δίκαιο. Στην απόφασή του, το κατώτερο ιεραρχικά δικαστήριο επέβαλε στην easyJet διοικητικό πρόστιμο για την πολιτική της, η οποία εισήγγε δυσμενή διάκριση εις βάρος των ατόμων με αναπηρίες, το δε Ανώτατο Ακυρωτικό Δικαστήριο απέρριψε την αίτηση αναίρεσης της εταιρείας.

5.5. Ηλικία

Ο προστατευόμενος λόγος της ηλικίας αφορά τη διαφορετική μεταχείριση ή δυνατότητα άσκησης δικαιωμάτων λόγω της ηλικίας του θύματος διάκρισης. **Στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ**, παρότι η διάκριση λόγω ηλικίας δεν εμπίπτει αυτή καθαυτή στο περιεχόμενο συγκεκριμένου δικαιώματος (σε αντίθεση με τη θρησκεία ή τον γενετήσιο προσανατολισμό), ζητήματα διακρίσεων λόγω ηλικίας ενδέχεται να ανακύψουν στο πλαίσιο διαφόρων δικαιωμάτων. Επομένως, όπως και σε άλλους τομείς, το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε επί υποθέσεων των οποίων τα πραγματικά περιστατικά υποδήλωναν διάκριση λόγω ηλικίας, χωρίς να αναλύσει πραγματικά την υπόθεση από την άποψη αυτή —ιδίως σε σχέση με τη μεταχείριση παιδιών στο σύστημα ποινικής δικαιοσύνης. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η «ηλικία» εμπίπτει στην κατηγορία της «άλλης καταστάσεως»⁵²⁴.

523 Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 1107/2006 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 5ης Ιουλίου 2006, σχετικά με τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία και των ατόμων με μειωμένη κινητικότητα όταν ταξιδεύουν αεροπορικώς.

524 ΕΔΔΑ, *Schwizgebel κατά Ελβετίας*, προσφυγή αριθ. 25762/07, 10 Ιουνίου 2010.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Schwizgebel κατά Ελβετίας*⁵²⁵, 47χρονη μόνη μητέρα κατήγγειλε την απόρριψη της αίτησής της για υιοθεσία παιδιού. Οι εθνικές αρχές στήριξαν την απόφασή τους στη διαφορά ηλικίας μεταξύ της προσφεύγουσας και του παιδιού και στο γεγονός ότι η υιοθεσία θα συνεπαγόταν σημαντική οικονομική επιβάρυνση, δεδομένου ότι η προσφεύγουσα είχε ήδη ένα τέκνο. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η μεταχείριση της προσφεύγουσας υπήρξε διαφορετική από εκείνη νεότερων γυναικών που υποβάλλουν αίτηση υιοθεσίας, λόγω της ηλικίας της. Ωστόσο, η έλλειψη ομοιομορφίας μεταξύ των κρατών όσον αφορά τα αποδεκτά όρια ηλικίας για υιοθεσία παρείχαν στο κράτος ευρύ περιθώριο εκτίμησης. Επιπλέον, η εκτίμηση της εθνικής αρχής όσον αφορά τη διαφορά ηλικίας δεν είχε εφαρμοστεί αυθαίρετα, αλλά βασιζόταν στον παράγοντα του βέλτιστου συμφέροντος του παιδιού και στην οικονομική επιβάρυνση που θα μπορούσε να συνεπάγεται ένα δεύτερο τέκνο για την προσφεύγουσα, γεγονός το οποίο θα μπορούσε με τη σειρά του να επηρεάσει την ευημερία του παιδιού. Επομένως, το ΕΔΔΑ έκρινε δικαιολογημένη τη διαφορετική μεταχείριση.

Παράδειγμα: Στις υποθέσεις *T. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* και *V. κατά Ηνωμένου Βασιλείου*⁵²⁶, δύο αγόρια δικάστηκαν και κρίθηκαν ένοχα για δολοφονία την οποία διέπραξαν σε ηλικία 10 ετών. Οι προσφεύγοντες κατήγγειλαν ότι η δίκη τους δεν υπήρξε δίκαιη επειδή, λόγω ηλικίας και ανωριμότητας, δεν μπόρεσαν να συμμετάσχουν αποτελεσματικά στην άμυνά τους. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι, όταν δικάζει ανηλίκους, το κράτος θα πρέπει να λαμβάνει «πλήρως υπόψη την ηλικία, τον βαθμό ωριμότητας και τις νοητικές και συναισθηματικές ικανότητές τους» και να λαμβάνει μέτρα «ώστε να προάγεται η ικανότητά τους να κατανοήσουν και να συμμετάσχουν στη διαδικασία». Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι το κράτος δεν έπραξε κάτι τέτοιο και, ως εκ τούτου, παρέβη το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ, χωρίς να εξετάσει την υπόθεση ως προς το άρθρο 14.

Παράδειγμα: Στις υποθέσεις *D.G. κατά Ιρλανδίας* και *Bouamar κατά Βελγίου*⁵²⁷, οι εθνικές αρχές είχαν θέσει υπό κράτηση τους προσφεύγοντες, οι οποίοι ήταν ανήλικοι, εν αναμονή της τοποθέτησής τους σε κατάλληλο ίδρυμα. Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι, υπό τις συγκεκριμένες περιστάσεις, αυτό

525 Ό.π.

526 ΕΔΔΑ, *T. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 24724/94, 16 Δεκεμβρίου 1999· ΕΔΔΑ, *V. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 24888/94, 16 Δεκεμβρίου 1999.

527 ΕΔΔΑ, *D.G. κατά Ιρλανδίας*, προσφυγή αριθ. 39474/98, 16 Μαΐου 2002· ΕΔΔΑ, *Bouamar κατά Βελγίου*, προσφυγή αριθ. 9106/80, 29 Φεβρουαρίου 1988.

συνιστούσε προσβολή του δικαιώματος μη αυθαίρετης κράτησης (άρθρο 5 της ΕΣΔΑ). Σε αμφότερες τις υποθέσεις, οι προσφεύγοντες υποστήριξαν ότι υπέστησαν διακριτική μεταχείριση σε σύγκριση με τη μεταχείριση που επιφυλάσσεται σε ενήλικες, καθώς το εθνικό δίκαιο δεν επέτρεπε τη στέρηση της ελευθερίας ενηλίκων υπό τέτοιες περιστάσεις. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η διαφορετική μεταχείριση ανηλίκων που απαιτείται να τεθούν υπό κράτηση και να λάβουν εκπαίδευση και ενηλίκων για τους οποίους συντρέχουν οι ίδιες απαιτήσεις δεν συνιστά διάκριση, διότι απορρέει από τον προστατευτικό –και όχι κατασταλτικό– χαρακτήρα της διαδικασίας που εφαρμόζεται στους ανηλίκους. Επομένως, κάθε τέτοια διαφορετική μεταχείριση μπορούσε να δικαιολογηθεί αντικειμενικά και εύλογα.

Στον ΕΚΧ, υπάρχουν επίσης διατάξεις οι οποίες σχετίζονται με το ζήτημα της διάκρισης λόγω ηλικίας. Ειδικότερα, ενδιαφέρον παρουσιάζουν το άρθρο 23, το οποίο προβλέπει το δικαίωμα των ηλικιωμένων στην κοινωνική προστασία, καθώς και το άρθρο 1 σημείο 2 και το άρθρο 24, τα οποία αφορούν διακρίσεις λόγω ηλικίας στην απασχόληση.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Fellesforbundet for Sjøfolk (FFFS) κατά Νορβηγίας*⁵²⁸, η ΕΕΚΔ εξέτασε εθνική διάταξη η οποία επέτρεπε στους εργοδότες να καταγγείλουν τη σύμβαση εργασίας ναυτικών που συμπλήρωναν το 62ο έτος της ηλικίας τους. Ο προσφεύγων υποστήριξε ότι η επίμαχη διάταξη εισήγε διάκριση λόγω ηλικίας.

Η ΕΕΚΔ εξέτασε την προσφυγή από την άποψη του άρθρου 24 του ΕΚΧ, το οποίο προβλέπει το δικαίωμα προστασίας σε περιπτώσεις λύσης της σχέσης εργασίας. Τόνισε ότι η λύση της σχέσης εργασίας αποκλειστικά και μόνο λόγω ηλικίας ενδέχεται να συνιστά περιορισμό αυτού του δικαιώματος προστασίας. Η ΕΕΚΔ επαναβεβαίωσε την αρχή σύμφωνα με την οποία η λύση της σχέσης εργασίας λόγω ηλικίας δεν αποτελεί δικαιολογητικό λόγο απόλυσης, εκτός εάν η καταγγελία αυτή βασίζεται εύλογα και αντικειμενικά σε θεμιτό σκοπό και τα μέσα για την επίτευξη του σκοπού αυτού είναι κατάλληλα και αναγκαία. Η ΕΕΚΔ επανέλαβε επίσης ότι το άρθρο 24 του ΕΚΧ θεσπίζει με εξαντλητικό τρόπο τους βάσιμους λόγους για τους οποίους ο εργοδότης μπορεί να καταγγείλει τη σχέση εργασίας. Επιτρέπεται η επίκληση δύο μόνο λόγων, και συγκεκριμένα εκείνων που συνδέονται με την ικανότητα ή τη συμπεριφορά του

528 ΕΕΚΔ, *Fellesforbundet for Sjøfolk (FFFS) κατά Νορβηγίας*, προσφυγή αριθ. 74/2011, 2 Ιουλίου 2013.

εργαζομένου και εκείνων που βασίζονται στις λειτουργικές απαιτήσεις της εταιρείας (οικονομικοί λόγοι). Ως εκ τούτου, η απόλυση από τον εργοδότη όταν ο εργαζόμενος συμπληρώσει ορισμένη ηλικία αντιβαίνει στον ΕΚΧ, δεδομένου ότι τέτοια απόλυση δεν βασίζεται σε κανέναν από τους δύο βάσιμους λόγους.

Η κυβέρνηση υπεραμύνθηκε των επίμαχων διατάξεων επισημαίνοντας ότι βασίζονταν σε παράγοντες της πολιτικής απασχόλησης και σε λειτουργικές απαιτήσεις, καθώς και στον στόχο διασφάλισης της υγείας και της ασφάλειας των ναυτικών. Η ΕΕΚΔ θεώρησε θεμιτούς τους παράγοντες αυτούς. Ωστόσο, κατά την εξέταση της αναλογικότητας, της αναγκαιότητας και της καταλληλότητας των ληφθέντων μέτρων, η ΕΕΚΔ διαπίστωσε ότι η κυβέρνηση δεν απέδειξε τους λόγους για τους οποίους θεωρούσε ότι η υγεία θα επιδεινωνόταν σε τέτοιο βαθμό ώστε οι ναυτικοί να μην μπορούν να συνεχίσουν να εργάζονται όταν συμπληρώνουν το 62ο έτος της ηλικίας τους. Ειδικότερα, ήταν πρόδηλο ότι υπήρχαν άλλες εναλλακτικές δυνατότητες για τη διασφάλιση της ασφάλειας και των λειτουργικών απαιτήσεων της ναυτιλίας, για παράδειγμα, μέσω τακτικών και επαρκώς διεξοδικών ιατρικών εξετάσεων των ναυτικών. Συμπερασματικά, η ΕΕΚΔ έκρινε ότι οι επίμαχες διατάξεις στερούσαν από τα ενδιαφερόμενα πρόσωπα την προστασία και συνιστούσαν παράβαση του άρθρου 24 του ΕΚΧ.

Η ΕΕΚΔ διαπίστωσε επίσης ότι η διάταξη περί ορίου ηλικίας επηρέαζε τη συγκεκριμένη επαγγελματική κατηγορία ναυτικών σε υπέρμετρο βαθμό. Ως εκ τούτου, η διαφορετική αυτή μεταχείριση συνιστούσε δυσμενή διάκριση, η οποία αντίκειται στην απαγόρευση των διακρίσεων στην απασχόληση που κατοχυρώνεται στο άρθρο 1 σημείο 2 του ΕΚΧ (αποτελεσματική προστασία του δικαιώματος του εργαζομένου να κερδίζει τα προς το ζην σε επάγγελμα το οποίο επιλέγει ελεύθερα).

Στο δίκαιο της ΕΕ, το άρθρο 21 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων θεσπίζει απαγόρευση των διακρίσεων για διάφορους λόγους, συμπεριλαμβανομένης της ηλικίας. Στην υπόθεση *Mangold*⁵²⁹, το ΔΕΕ καθιέρωσε την απαγόρευση των διακρίσεων λόγω ηλικίας ως γενική αρχή του δικαίου

529 ΔΕΕ, C-144/04, *Werner Mangold κατά Rüdiger Helm* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 22 Νοεμβρίου 2005. Η υπόθεση αφορούσε διαφορά μεταξύ του W. Mangold και του εργοδότη του σχετικά με την εφαρμογή από τον εργοδότη γερμανικής νομοθετικής ρύθμισης η οποία επέτρεπε συγκεκριμένη μορφή διάκρισης λόγω ηλικίας. Ανέκυψε πριν από τη λήξη της προθεσμίας μεταφοράς της οδηγίας 2000/78/ΕΚ στο εθνικό δίκαιο για τη Γερμανία.

της ΕΕ. Η απαγόρευση των διακρίσεων λόγω ηλικίας προβλέπεται επίσης στην οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση (2000/78/ΕΚ). Το ΔΕΕ τόνισε ότι η οδηγία δεν καθορίζει η ίδια τη γενική αυτή αρχή αλλά «απλώς την εξειδικεύει»⁵³⁰. Η αρχή αυτή προκύπτει «από διάφορες διεθνείς συμφωνίες και από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών»⁵³¹. Στην υπόθεση *Kücükdeveci*⁵³², το ΔΕΕ έκρινε ότι οι διατάξεις για τις διακρίσεις λόγω ηλικίας στην οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση εξειδικεύουν αμφότερες τις γενικές αρχές της ίσης μεταχείρισης (η οποία αποτυπώνεται στο άρθρο 20 του Χάρτη της ΕΕ) και της απαγόρευσης των διακρίσεων (η οποία αποτυπώνεται στο άρθρο 21 του Χάρτη της ΕΕ).

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Dansk Industri (DI), για λογαριασμό της Ajos A/S, κατά κληρονόμων του Karsten Eigil Rasmussen*⁵³³, η διαφορά αφορούσε εθνική διάταξη η οποία στερούσε από τους εργαζομένους το δικαίωμα να λάβουν αποζημίωση απόλυσης όταν μπορούσαν να αξιώσουν σύνταξη γήρατος. Δεδομένου ότι η υπόθεση αφορούσε διαφορά μεταξύ ιδιωτών, η οδηγία δεν τύγγανε άμεσης εφαρμογής και δεν ήταν δυνατή η επίκλησή της έναντι ιδιώτη. Ωστόσο, το ΔΕΕ στηρίχθηκε στη γενική αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων λόγω ηλικίας και έκρινε ότι η επίμαχη εθνική διάταξη συνιστούσε διάκριση για τον λόγο αυτό. Επιπλέον, αποφάνθηκε ότι, εάν δεν είναι δυνατή η ερμηνεία της εθνικής διάταξης κατά τρόπο σύμφωνο προς το δίκαιο της Ένωσης, το εθνικό δικαστήριο πρέπει να αφήσει τη διάταξη αυτή ανεφάρμοστη⁵³⁴.

530 ΔΕΕ, C-441/14, *Dansk Industri (DI), για λογαριασμό της Ajos A/S, κατά κληρονόμων του Karsten Eigil Rasmussen* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 19 Απριλίου 2016, σκέψη 23.

531 Ο.π., σκέψη 22.

532 ΔΕΕ, C-555/07, *Seda Küçükdeveci κατά Swedex GmbH & Co. KG* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 19 Ιανουαρίου 2010.

533 ΔΕΕ, C-441/14, *Dansk Industri (DI), για λογαριασμό της Ajos A/S, κατά κληρονόμων του Karsten Eigil Rasmussen* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 19 Απριλίου 2016. Πρβλ. ΔΕΕ, C-499/08, *Ingeniørforeningen i Danmark κατά Region Syddanmark* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 12 Οκτωβρίου 2010.

534 Ο.π., σκέψη 37. Μετά την απόφαση του ΔΕΕ, το Ανώτατο Δικαστήριο της Δανίας εξέδωσε την απόφασή του στις 6 Δεκεμβρίου 2016 (υπόθεση αριθ. 15/2014). Έκρινε ότι δεν μπορούσε ούτε να ερμηνεύσει τη διάταξη του εθνικού δικαίου κατά τρόπο σύμφωνο προς το δίκαιο της ΕΕ ούτε να αφήσει ανεφάρμοστο το εθνικό δίκαιο, καθώς κάτι τέτοιο υπερέβαινε τα όρια των αρμοδιοτήτων του. Ως εκ τούτου, το Ανώτατο Δικαστήριο αποφάνθηκε υπέρ του εργοδότη. Επισήμανε ότι η μόνη δυνατή λύση είναι η έκδοση νόμου από το κοινοβούλιο για την τροποποίηση των εθνικών ρυθμίσεων και τη διασφάλιση της συμμόρφωσης προς το δίκαιο της ΕΕ, βλ. Δανία, Ανώτατο Δικαστήριο (2016), «*The relationship between EU law and Danish law in a case concerning a salaried employee*», καθώς και σχόλιο επί της εθνικής απόφασης του Klinge, S. (2016), «*Dialogue or disobedience between the European Court of Justice and the Danish Constitutional Court? The Danish Suprhreme Court challenges the Mangold-principle, EU Law Analysis* (ιστότοπος).

Ως λόγος δυσμενούς διάκρισης, η ηλικία έχει διαφορετικό χαρακτήρα από εκείνο άλλων λόγων απαγόρευσης των διακρίσεων. Η οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση (2000/78/ΕΚ) προβλέπει ευρύ φάσμα εξαιρέσεων όσον αφορά την ηλικία (άρθρο 6). Επομένως, εάν μπορεί να καταδειχθεί ότι δικαιολογείται αντικειμενικά ως κατάλληλη και αναγκαία για την επίτευξη θεμιτού σκοπού, η διαφορετική μεταχείριση λόγω ηλικίας ενδέχεται να επιτρέπεται βάσει του εθνικού δικαίου. Ως εκ τούτου, η διαφορετική μεταχείριση λόγω ηλικίας ενδέχεται να επιτρέπεται υπό ορισμένες περιστάσεις.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *J.J. de Lange κατά Staatssecretaris van Financiën*⁵³⁵, η διαφορά αφορούσε εθνικές διατάξεις οι οποίες επιτρέπουν να εκπίπτει από το φορολογητέο εισόδημα των ατόμων ηλικίας κάτω των 30 ετών το σύνολο των δαπανών επαγγελματικής κατάρτισης. Αντιθέτως, το δικαίωμα στην έκπτωση αυτή είναι περιορισμένο για τα άτομα άνω των 30 ετών. Το ΔΕΕ επιβεβαίωσε ότι, στην περίπτωση αυτή, η οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση τυγχάνει εφαρμογής επειδή σκοπός της ρύθμισης είναι η ενίσχυση της πρόσβασης των νέων στην εκπαίδευση. Το ΔΕΕ επισήμανε, ωστόσο, ότι η πρόσβαση αυτή καθαυτή στην επαγγελματική κατάρτιση δεν εξαρτάται από την επίμαχη φορολογική ρύθμιση, αλλά οι οικονομικές συνέπειες που απέρρεαν εντεύθεν μπορούσαν να έχουν αντίκτυπο στη δυνατότητα πρόσβασης στην κατάρτιση αυτή. Το ΔΕΕ έκρινε ότι απόκειται στο δικαστήριο που υπέβαλε το προδικαστικό ερώτημα να εξακριβώσει αν η επίμαχη φορολογική διάταξη ήταν κατάλληλη για να βελτιώσει τη θέση των νέων στην αγορά εργασίας. Κατά την εκτίμηση της αναγκαιότητας της επίμαχης φορολογικής ρύθμισης, το ΔΕΕ στηρίχθηκε στα επιχειρήματα της κυβέρνησης:

- i) η εν λόγω ρύθμιση δεν επιφύλασσε στα άτομα ηλικίας άνω των 30 ετών υπέρμετρα μειονεκτική μεταχείριση, καθώς αυτά διατηρούσαν το δικαίωμα έκπτωσης από τις δαπάνες κατάρτισής τους ποσού έως 15 000 ευρώ, το οποίο αντιπροσώπευε τις μέσες ετήσιες δαπάνες κατάρτισης·
- ii) άτομα ηλικίας άνω των 30 είχαν κατά κανόνα την ευκαιρία να παρακολουθήσουν κάποια εκπαίδευση σε προγενέστερο χρόνο και να ασκήσουν επαγγελματική δραστηριότητα, με αποτέλεσμα να βρίσκονται σε καλύτερη οικονομική κατάσταση από εκείνη του νέου

535 ΔΕΕ, C-548/15, *J.J. de Lange κατά Staatssecretaris van Financiën*, 10 Νοεμβρίου 2016.

που έχει μόλις ολοκληρώσει τη σχολική φοίτησή του και, επομένως, να είναι σε θέση να αναλάβουν τουλάχιστον εν μέρει το οικονομικό βάρος μιας νέας εκπαίδευσης.

Λαμβανομένων υπόψη των επιχειρημάτων αυτών και της ευρείας διακριτικής ευχέρειας που αναγνωρίζεται στα κράτη μέλη της ΕΕ στον τομέα της κοινωνικής πολιτικής και της απασχόλησης, το ΔΕΕ δεν πείστηκε ότι κράτος μέλος που θεσπίζει φορολογική ρύθμιση όπως η επίμαχη υπερβαίνει το αναγκαίο μέτρο για την επίτευξη του σκοπού της βελτίωσης της θέσης των νέων στην αγορά εργασίας. Ωστόσο, το εθνικό δικαστήριο ήταν αρμόδιο να ελέγξει αν αυτό συνέβαινε στην υπό κρίση υπόθεση.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Thomas Specht και λοιποί κατά Land Berlin και Bundesrepublik Deutschland*⁵³⁶, η διαφορά αφορούσε εθνική διάταξη βάσει της οποίας το επίπεδο του μισθού των δημόσιων υπαλλήλων εξαρτάται από την ηλικία τους κατά την πρόσληψή τους. Η κυβέρνηση ισχυρίστηκε ότι σκοπός της επίμαχης διάταξης ήταν η επιβράβευση της προηγούμενης επαγγελματικής πείρας. Το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι, κατά κανόνα, πρόσφορο μέσο για την επίτευξη του σκοπού αυτό μπορεί να είναι η συνεκτίμηση της αρχαιότητας του υπαλλήλου και η σύνδεσή της με επαγγελματική πείρα. Ωστόσο, στη συγκεκριμένη περίπτωση, ένα συγκεκριμένο κλιμάκιο του μισθού κατά την πρόσληψη δεν βασιζόταν σε προηγούμενη επαγγελματική πείρα αλλά αποκλειστικά και μόνο στην ηλικία. Το ΔΕΕ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι αυτή η διάκριση λόγω ηλικίας αντιβαίνει στην οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση.

Μία από τις εξαιρέσεις που προβλέπονται στην οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση αφορά τα όρια ηλικίας για την πρόσληψη. Το κατά πόσον, σε ορισμένες περιπτώσεις, το όριο ηλικίας που επιβάλλει η εθνική νομοθεσία πληροί τα κριτήρια που προσδιορίζονται στην οδηγία πρέπει να εκτιμάται κατά περίπτωση. Η εκτίμηση αυτή πρέπει να λαμβάνει υπόψη το σύνολο των σχετικών πραγματικών περιστατικών και αποδεικτικών στοιχείων, συμπεριλαμβανομένης της φύσης των καθηκόντων των ενδιαφερόμενων προσώπων.

⁵³⁶ ΔΕΕ, συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-501/12 έως C-506/12, C-540/12 και C-541/12, *Thomas Specht και λοιποί κατά Land Berlin και Bundesrepublik Deutschland*, 19 Ιουνίου 2014. Βλ. επίσης ΔΕΕ, C-20/13, *Daniel Unland κατά Land Berlin*, 9 Σεπτεμβρίου 2015.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Mario Vital Pérez κατά Ayuntamiento de Oviedo*⁵³⁷, το ΔΕΕ κλήθηκε να αποφανθεί αν όριο ηλικίας 30 ετών για την πρόσληψη αστυνομικού τοπικής αστυνομίας συνιστούσε απαγορευμένη διάκριση. Το ΔΕΕ επαναβεβαίωσε ότι «οι ιδιαίτερες σωματικές ικανότητες αποτελούν χαρακτηριστικό που συνδέεται με την ηλικία»⁵³⁸. Αποφάνθηκε, επίσης, ότι ο σκοπός της διασφάλισης της επιχειρησιακής ετοιμότητας και της καλής λειτουργίας του αστυνομικού σώματος συνιστά θεμιτό σκοπό κατά την έννοια της οδηγίας. Ωστόσο, το ΔΕΕ απέρριψε τα επιχειρήματα του κράτους μέλους ότι, στην προκειμένη περίπτωση, το όριο ηλικίας ήταν αναγκαίο για την επίτευξη του σκοπού του. Οι προκριματικές δοκιμασίες φυσικής κατάστασης θα ήταν επαρκές μέσο για να αξιολογηθεί αν οι υποψήφιοι έχουν την ειδική φυσική κατάσταση που απαιτείται για την άσκηση του επαγγέλματός τους. Το ΔΕΕ έκρινε επίσης ότι ούτε η απαιτούμενη κατάρτιση για τη συγκεκριμένη θέση εργασίας ούτε η ανάγκη εύλογης περιόδου απασχόλησης πριν από τη συνταξιοδότηση μπορούσαν να δικαιολογήσουν το όριο ηλικίας.

Παράδειγμα: Αντιθέτως, στην υπόθεση *Gorka Salaberria Sorondo κατά Academia Vasca de Policía y Emergencias*⁵³⁹, ο καθορισμός του ορίου ηλικίας στα 35 έτη για την πρόσληψη αστυνομικού στη Χώρα των Βάσκων δεν θεωρήθηκε ότι συνιστά διακριτική μεταχείριση. Το ΔΕΕ διέκρινε την υπόθεση αυτή από την υπόθεση *Mario Vital Pérez κατά Ayuntamiento de Oviedo*. Στηρίχθηκε στα ακόλουθα πραγματικά περιστατικά:

- i) τα καθήκοντα ήταν απαιτητικά, από άποψη σωματικών δυνάμεων·
- ii) αστυνομικός άνω των 55 ετών έπαυε πλέον να θεωρείται τελών εν πλήρη κατοχή των ικανοτήτων που απαιτούνται για την προσήκουσα άσκηση του λειτουργήματός του·
- iii) η πρόσληψη υποψηφίου άνω των 35 ετών δεν θα καθιστούσε δυνατή την ανάθεση σε αυτόν επαγγελματικών καθηκόντων επί αρκούτως μεγάλο χρονικό διάστημα.

Επιπλέον, το ΔΕΕ στηρίχθηκε σε στατιστικά στοιχεία τα οποία παρουσιάστηκαν κατά τη διαδικασία και έδειχναν την αναμενόμενη εξέλιξη της ηλικιακής πυραμίδας τα επόμενα έτη. Τα στοιχεία έδειχναν

⁵³⁷ ΔΕΕ, C-416/13, *Mario Vital Pérez κατά Ayuntamiento de Oviedo*, 13 Νοεμβρίου 2014.

⁵³⁸ Ό.π., σκέψη 37.

⁵³⁹ ΔΕΕ, C-258/15, *Gorka Salaberria Sorondo κατά Academia Vasca de Policía y Emergencias* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 15 Νοεμβρίου 2016.

ότι απαιτήθηκε εκ νέου καθορισμός της σχετικής ισορροπίας στην ηλικιακή σύνθεση ώστε να υπάρχει επαρκής αριθμός αστυνομικών στους οποίους θα μπορούσαν να ανατεθούν τα πλέον απαιτητικά από σωματική άποψη καθήκοντα. Αυτό θα μπορούσε να επιτευχθεί με τη βαθμιαία αντικατάσταση των μεγαλύτερων σε ηλικία υπαλλήλων με νεότερους, ικανούς να αναλαμβάνουν απαιτητικά, από άποψη σωματικών δυνάμεων, καθήκοντα.

5.6. Φυλή, εθνοτική καταγωγή, χρώμα και ιδιότητα μέλους εθνικής μειονότητας

Στο δίκαιο της ΕΕ, παρότι η οδηγία για τη φυλετική ισότητα εξαιρεί την «υπηκοότητα» από την έννοια της φυλής ή της εθνοτικής καταγωγής, το ΔΕΕ ερμήνευσε την έννοια της εθνοτικής καταγωγής κατά το άρθρο 14 της ΕΣΔΑ εκτιμώντας ότι «εκκινεί από την ιδέα ότι οι κοινωνικές ομάδες χαρακτηρίζονται ιδίως από κοινή εθνικότητα, θρησκευτική πίστη, γλώσσα, πολιτιστική προέλευση και παραδόσεις και κοινό περιβάλλον διαβιώσεως»⁵⁴⁰.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Feryn*⁵⁴¹, το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι δημόσιες δηλώσεις εργοδότη, κατά τις οποίες δεν μπορούσε να προσλάβει «αλλόχθονες», συνιστούσαν άμεση διάκριση όσον αφορά την πρόσληψη κατά την έννοια της οδηγίας για τη φυλετική ισότητα.

Πέραν της ρητής εξαίρεσης της υπηκοότητας, η ίδια η οδηγία για τη φυλετική ισότητα (2000/43/ΕΚ) δεν περιέχει ορισμό της «φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής». Υπάρχουν αρκετές άλλες πράξεις οι οποίες παρέχουν καθοδήγηση σχετικά με τον τρόπο αντίληψης της φυλετικής και εθνοτικής καταγωγής. Ούτε το «χρώμα» ούτε η ιδιότητα μέλους εθνικής μειονότητας απαριθμούνται ρητώς στην οδηγία για τη φυλετική ισότητα, αλλά μνημονεύονται ως χωριστοί λόγοι στην ΕΣΔΑ. Οι όροι αυτοί φαίνεται να συνδέονται άρρηκτα με τον ορισμό της

540 ΔΕΕ, C-83/14, «*CHEZ Razpredelenie Bulgaria*» ΑΔ κατά *Komisija za zashtita ot diskriminatsia* [Τμήμα μείζονος συνθέσεως], 16 Ιουλίου 2015, σκέψη 46.

541 ΔΕΕ, C-54/07, *Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding* κατά *Firma Feryn NV*, 10 Ιουλίου 2008.

φυλής και/ή της εθνοτικής καταγωγής και υπό αυτή την έννοια εξετάζονται στη συνέχεια.

Η απόφαση-πλαίσιο του Συμβουλίου της ΕΕ για την καταπολέμηση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας μέσω του ποινικού δικαίου ορίζει τον ρατσισμό και την ξενοφοβία κατά τρόπο ώστε να περιλαμβάνουν τη βία ή το μίσος που στρέφεται κατά ομάδων βάσει «της φυλής, του χρώματος, της θρησκείας, των γενεαλογικών καταβολών ή της εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής». Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά του Ρατσισμού και της Μισαλλοδοξίας (ECRI) του Συμβουλίου της Ευρώπης έχει υιοθετήσει επίσης ευρεία προσέγγιση του ορισμού της «φυλετικής διάκρισης», η οποία περιλαμβάνει τους λόγους που ανάγονται «στη φυλή, στο χρώμα, στη γλώσσα, στην ιθαγένεια ή στην εθνική ή εθνοτική καταγωγή»⁵⁴². Ομοίως, το άρθρο 1 της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών του 1966 περί καταργήσεως πάσης μορφής φυλετικών διακρίσεων (της οποίας συμβαλλόμενα μέρη είναι όλα τα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του Συμβουλίου της Ευρώπης) ορίζει τη φυλετική διάκριση κατά τρόπο που περιλαμβάνει τους λόγους «της φυλής, του χρώματος, της καταγωγής ή της εθνικής ή εθνολογικής προελεύσεως»⁵⁴³. Η Επιτροπή για την Εξάλειψη των Φυλετικών Διακρίσεων, η οποία είναι υπεύθυνη για την ερμηνεία και την παρακολούθηση της συμμόρφωσης προς τη Σύμβαση, έχει επισημάνει περαιτέρω ότι, εκτός εάν υπάρχουν λόγοι που δικαιολογούν αντίθετη εκτίμηση, το κατά πόσον ένα άτομο είναι μέλος ιδιαίτερης φυλετικής ή εθνοτικής ομάδας καθορίζεται «[...] βάσει του αυτοπροσδιορισμού του ενδιαφερόμενου προσώπου»⁵⁴⁴. Με τον τρόπο αυτό τα κράτη δεν μπορούν να αποκλείουν από την προστασία εθνοτικές ομάδες τις οποίες ενδεχομένως δεν αναγνωρίζουν.

Παρότι το **δίκαιο της ΕΕ** δεν μνημονεύει ρητώς τη γλώσσα, το χρώμα ή την καταγωγή ως προστατευόμενους λόγους, αυτό δεν σημαίνει ότι τα χαρακτηριστικά αυτά δεν θα μπορούσαν να προστατεύονται στο πλαίσιο της φυλής ή της εθνοτικής καταγωγής, στο μέτρο που η γλώσσα, το χρώμα και η καταγωγή συνδέονται εγγενώς με τη φυλή και την εθνοτική καταγωγή. Φαίνεται, επίσης, ότι στο μέτρο που παράγοντες οι οποίοι καθορίζουν

542 ECRI, General Policy Recommendation No. 7 on National Legislation to Combat Racism and Racial Discrimination, CRI(2003)8, εκδόθηκε στις 13 Δεκεμβρίου 2002, σημείο 1 (b) και (c).

543 ΓΣΗΕ (1966), Σύμβαση για την κατάργηση πάσης μορφής φυλετικών διακρίσεων (CERD), UNTS τ. 660, σ. 195.

544 Ηνωμένα Έθνη, Επιτροπή για την Εξάλειψη των Φυλετικών Διακρίσεων (1990), *General Recommendation VIII concerning the interpretation and application of Article 1, Paragraphs 1 and 4 of the Convention*, Doc. A/45/18, 22 Αυγούστου 1990.

την ιθαγένεια σχετίζονται επίσης με τη φυλή και την εθνοτική καταγωγή, ο αναγόμενος στην ιθαγένεια λόγος ενδέχεται, υπό κατάλληλες περιστάσεις, να καλύπτεται επίσης από τους λόγους της φυλής και της εθνοτικής καταγωγής.

Παράδειγμα: Οι διακρίσεις βάσει εθνοτικής καταγωγής αποτελούν το αντικείμενο της δίκης στην υπόθεση «*CHEZ Razpredelenie Bulgaria*» AD κατά *Komisija za zashtita ot diskriminatsia*⁵⁴⁵ (εξετάζεται στην [ενότητα 2.2.3](#)). Η προσφεύγουσα υποστήριξε ότι η τοποθέτηση μετρητών ηλεκτρικής ενέργειας σε απρόσιτο ύψος την περιήγαγε σε μειονεκτική θέση σε σχέση με άλλους πελάτες των οποίων οι μετρητές ήταν τοποθετημένοι σε προσβάσιμα σημεία. Κατ' αυτήν, ο μόνος λόγος για την τοποθέτηση των μετρητών ηλεκτρικής ενέργειας σε τέτοιο ύψος ήταν ότι οι περισσότεροι κάτοικοι της συνοικίας ήταν καταγωγής Ρομά. Στηριζόμενο στην εκτίμηση αυτή, το ΔΕΕ έκρινε ότι η οδηγία για τη φυλετική ισότητα (2000/43/ΕΚ) έχει εφαρμογή στην πολιτική του παρόχου ηλεκτρικής ενέργειας στην προκειμένη περίπτωση. Το βουλγαρικό δικαστήριο έπρεπε να κρίνει αν η πρακτική μπορούσε να είναι αντικειμενικά δικαιολογημένη.

Η θρησκεία προστατεύεται ρητώς ως χωριστός λόγος στο πλαίσιο της οδηγίας για την ισότητα στην απασχόληση (2000/78/ΕΚ). Ωστόσο, πρόσωπο το οποίο ισχυρίζεται ότι είναι θύμα διάκρισης λόγω θρησκείας ενδέχεται να έχει συμφέρον να συνδέσει τη θρησκεία με τον λόγο της φυλής, επειδή, στο παρόν στάδιο εξέλιξης του δικαίου της ΕΕ, η προστασία κατά της διάκρισης λόγω φυλής είναι ευρύτερη από την προστασία κατά της διάκρισης λόγω θρησκείας: η οδηγία για τη φυλετική ισότητα αφορά τον τομέα της απασχόλησης αλλά και την πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες, ενώ η οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση αφορά μόνο τον τομέα της απασχόλησης.

Στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ, η ιθαγένεια ή η «εθνική προέλευση» μνημονεύονται ως χωριστοί λόγοι. Από τη νομολογία που εξετάζεται κατωτέρω προκύπτει ότι η ιθαγένεια μπορεί να γίνει αντιληπτή ως συστατικό στοιχείο της εθνοτικής καταγωγής. Εξηγώντας τις έννοιες της φυλής και της εθνοτικής καταγωγής, το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι η γλώσσα, η θρησκεία, η ιθαγένεια και ο πολιτισμός ενδέχεται να είναι στοιχεία άρρηκτα συνδεδεμένα με τη φυλή. Στην υπόθεση *Timishev κατά Ρωσίας*, δεν επιτράπηκε σε προσφεύγοντα τσετσενικής

⁵⁴⁵ ΔΕΕ, C-83/14, «*CHEZ Razpredelenie Bulgaria*» AD κατά *Komisija za zashtita ot diskriminatsia* [τμήμα μειζονος συνθέσεως], 16 Ιουλίου 2015.

καταγωγής να διέλθει από σημείο ελέγχου, επειδή οι φρουροί είχαν εντολή να αρνούνται την είσοδο σε άτομα τσετσενικής καταγωγής. Το ΕΔΔΑ έδωσε την ακόλουθη εξήγηση:

«Η εθνοτική καταγωγή και η φυλή είναι έννοιες σχετιζόμενες και αλληλεπικαλυπτόμενες. Ενώ η έννοια της φυλής έχει την προέλευσή της στην ιδέα της βιολογικής ταξινόμησης του ανθρώπινου είδους σε επιμέρους είδη βάσει μορφολογικών χαρακτηριστικών, όπως το χρώμα του δέρματος ή χαρακτηριστικά του προσώπου, η εθνοτική καταγωγή προέρχεται από την ιδέα των κοινωνικών ομάδων που χαρακτηρίζονται από κοινή ιθαγένεια, ιδιότητα μέλους φυλής, θρησκευτική πίστη, κοινή γλώσσα ή πολιτιστική προέλευση και παραδόσεις και κοινό περιβάλλον διαβίωσης»⁵⁴⁶.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Boasč και λοιποί κατά Ρουμανίας*⁵⁴⁷, οι προσφεύγοντες ήταν κληρονόμοι ενός άνδρα Ρομά, ο οποίος εικάζεται ότι είχε υποστεί ξυλοδαρμό από την αστυνομία και δυσμενή διάκριση λόγω της εθνοτικής καταγωγής του. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι οι εθνικές αρχές παρέβησαν την υποχρέωσή τους να διερευνήσουν το ρατσιστικό κίνητρο των εγκλημάτων και διαπίστωσε παράβαση του άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 3 (διαδικαστικό σκέλος) της ΕΣΔΑ⁵⁴⁸.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Sejdić και Finci κατά Βοσνίας και Ερζεγοβίνης*⁵⁴⁹, την πρώτη υπόθεση επί της οποίας εκδόθηκε απόφαση στο πλαίσιο του δωδέκατου πρωτοκόλλου, οι προσφεύγοντες κατήγγειλαν ότι δεν μπορούσαν να είναι υποψήφιοι σε εκλογές. Στο πλαίσιο αποκατάστασης της ειρήνης και τερματισμού των εχθροπραξιών που σημειώνονταν τη δεκαετία του 1990, επιτεύχθηκε συμφωνία επιμερισμού της εξουσίας μεταξύ των τριών κύριων εθνοτικών ομάδων. Η συμφωνία προέβλεπε μεταξύ άλλων ότι κάθε υποψήφιος στις εκλογές έπρεπε να δηλώσει την ιδιότητά του ως μέλους της βοσνιακής, της σερβικής ή της κροατικής κοινότητας. Οι προσφεύγοντες, οι οποίοι είναι εβραϊκής καταγωγής και

546 ΕΔΔΑ, *Timishev κατά Ρωσίας*, προσφυγές αριθ. 55762/00 και 55974/00, 13 Δεκεμβρίου 2005, σκέψη 55.

547 ΕΔΔΑ, *Boasč και λοιποί κατά Ρουμανίας*, προσφυγή αριθ. 40355/11, 12 Ιανουαρίου 2016.

548 Πρβλ. επίσης ΕΔΔΑ, *Škorjanec κατά Κροατίας*, προσφυγή αριθ. 25536/14, 28 Μαρτίου 2017 (εξετάζεται στην ενότητα 2.6).

549 ΕΔΔΑ, *Sejdić και Finci κατά Βοσνίας και Ερζεγοβίνης* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγές αριθ. 27996/06 και 34836/06, 22 Δεκεμβρίου 2009.

καταγωγής Ρομά, αρνήθηκαν να πράξουν κάτι τέτοιο και προέβαλαν διάκριση λόγω φυλής και εθνοτικής καταγωγής. Το ΕΔΔΑ επανέλαβε την προαναφερθείσα εξήγηση για τη σχέση μεταξύ φυλής και εθνοτικής καταγωγής και πρόσθεσε ότι «[η] διάκριση λόγω της εθνοτικής καταγωγής του προσώπου είναι μορφή φυλετικής διάκρισης». Η κρίση του ΕΔΔΑ περί ύπαρξης φυλετικής διάκρισης αναδεικνύει την αλληλεπίδραση μεταξύ εθνοτικής καταγωγής και θρησκείας. Επιπλέον, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η λεπτή ισορροπία των όρων της ειρηνευτικής συμφωνίας δεν μπορούσε να δικαιολογήσει τέτοια διάκριση.

Το ΕΔΔΑ έχει επιδείξει ιδιαίτερη αυστηρότητα όσον αφορά τις διακρίσεις λόγω φυλής ή εθνοτικής καταγωγής επισημαίνοντας τα εξής: «καμία διαφορετική μεταχείριση η οποία βασίζεται αποκλειστικά ή σε καθοριστικό βαθμό στην εθνοτική καταγωγή προσώπου δεν μπορεί να δικαιολογείται αντικειμενικά σε μια σύγχρονη δημοκρατική κοινωνία οικοδομημένη επί των αρχών του πλουραλισμού και του σεβασμού των διαφορετικών πολιτισμών»⁵⁵⁰. Ωστόσο, ο προσδιορισμός του κρίσιμου λόγου διάκρισης ενδέχεται να είναι ενίοτε δυσχερής επειδή τα ίδια πραγματικά περιστατικά επιδέχονται δύο διαφορετικές θεωρήσεις. Το συμπέρασμα μπορεί να είναι διαφορετικό, ανάλογα με το αν η εθνοτική καταγωγή είναι ο λόγος της διαφορετικής μεταχείρισης.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Βίαιο κατά Δανίας*⁵⁵¹, οι προσφεύγοντες, πολιτογραφημένος Δανός πολίτης τογκολικής καταγωγής ο οποίος διέμενε στη Δανία και η Γκανέζα σύζυγός του, κατήγγειλαν ότι το αίτημά τους για οικογενειακή επανένωση στη Δανία απορρίφθηκε λόγω μη εκπλήρωσης νόμιμων προϋποθέσεων. Σύμφωνα με τη δανική νομοθεσία, η άδεια θα χορηγούνταν εάν μπορούσαν να αποδείξουν ότι οι συνολικοί δεσμοί τους με τη Δανία ήταν ισχυρότεροι από τη σύνδεσή τους με οποιαδήποτε άλλη χώρα ή αν κατείχαν τη δανική ιθαγένεια επί τουλάχιστον 28 έτη. Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι η σχετική ρύθμιση συνιστούσε διαφορετική μεταχείριση μεταξύ Δανών πολιτών δανικής και μη δανικής καταγωγής. Παραπέμποντας στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Ιθαγένεια και σε κάποια τάση προς τη δημιουργία ευρωπαϊκού κανόνα, το ΕΔΔΑ

550 Ό.π., σκέψη 44. Ομοίως, ΕΔΔΑ, *Timishev κατά Ρωσίας*, προσφυγές αριθ. 55762/00 και 55974/00, 13 Δεκεμβρίου 2005, σκέψη 58.

551 ΕΔΔΑ, *Βίαιο κατά Δανίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 38590/10, 24 Μαΐου 2016.

επισήμανε ότι δεν υπάρχουν άλλα κράτη τα οποία να διακρίνουν μεταξύ πολιτών εκ γεννήσεως και άλλων πολιτών, συμπεριλαμβανομένων πολιτογραφηθέντων προσώπων, όταν καθορίζονται οι προϋποθέσεις για τη χορήγηση άδειας οικογενειακής επανένωσης. Κατά την άποψη του ΕΔΔΑ, τέτοια ρύθμιση «περιάγει σε μειονεκτική θέση ή έχει υπέρμετρα επιζήμιες συνέπειες για τα πρόσωπα που απέκτησαν τη δανική ιθαγένεια σε μεταγενέστερο χρόνο στη ζωή τους και έχουν εθνοτική καταγωγή διαφορετική της δανικής»⁵⁵². Ως εκ τούτου, το ΕΔΔΑ διαπίστωσε παράβαση του άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ.

Στο πλαίσιο του ΕΚΧ, παραπομπές στη φυλή, στην εθνοτική καταγωγή, στο χρώμα και στην ιδιότητα μέλους εθνικής μειονότητας ως προστατευόμενους λόγους υπάρχουν και στη νομολογία της ΕΕΚΔ.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *European Roma Rights Centre (ERRC) κατά Ιρλανδίας*⁵⁵³, η ΕΕΚΔ έκρινε ότι θα πρέπει να λαμβάνονται ιδιαίτερα υπόψη οι ανάγκες και ο διαφορετικός τρόπος ζωής των Ιρλανδών Travellers (περιπλανώμενοι)⁵⁵⁴, οι οποίοι αποτελούν ευάλωτη μειονότητα. Συμπερασματικά, η ΕΕΚΔ αποφάνθηκε ότι η Ιρλανδία παρέβη το άρθρο 16 του ΕΚΧ διότι δεν παρείχε επαρκή καταλύματα στους Travellers (όπως μόνιμους τόπους στάσεων, ομαδική στέγη και προσωρινούς τόπους στάσεων). Η ΕΕΚΔ τόνισε ότι η μη παροχή επαρκών καταλυμάτων για τους Travellers ενδέχεται επίσης να συνιστά διάκριση εάν οι αρχές δεν «λαμβάνουν κατάλληλα μέτρα ώστε να διασφαλίζεται ότι τα δικαιώματα και τα συλλογικά πλεονεκτήματα τα οποία είναι διαθέσιμα σε όλους είναι όντως προσιτά σε όλους και για όλους»⁵⁵⁵. Ωστόσο, η ΕΕΚΔ δεν διαπίστωσε παράβαση του άρθρου Ε. Αποφάνθηκε ότι, παρότι ο αριθμός κατάλληλων

552 Ό.π., σκέψη 138.

553 ΕΕΚΔ, *European Roma Rights Centre (ERRC) κατά Ιρλανδίας*, προσφυγή αριθ. 100/2013, 1 Δεκεμβρίου 2015.

554 Για τους σκοπούς των διαφόρων νόμων κατά των διακρίσεων, οι Ιρλανδοί Travellers θεωρούνται εθνοτική ομάδα. Βλ., για παράδειγμα, Ηνωμένα Έθνη, Επιτροπή για την Εξάλειψη των Φυλετικών Διακρίσεων (2005), Concluding Observations on Ireland, CERD/C/IRL/CO/2, 14 Απριλίου 2005, σημείο 20.

555 ΕΕΚΔ, *European Roma Rights Centre (ERRC) κατά Ιταλίας*, προσφυγή αριθ. 100/2013, 1 Δεκεμβρίου 2015, σκέψη 69.

καταλυμάτων για τους Travellers παρέμενε ανεπαρκής, οι αρχές απέδειξαν ότι κατέβαλλαν προσπάθειες ώστε να ανταποκριθούν στις ειδικές ανάγκες της κοινότητας των Travellers⁵⁵⁶.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *ERRC κατά Πορτογαλίας*⁵⁵⁷, το European Roma Rights Centre (Ευρωπαϊκό Κέντρο για τα δικαιώματα των Ρομά, ERRC) ζήτησε από την ΕΕΚΔ να αποφανθεί ότι η έλλειψη πρόσβασης σε κοινωνική στέγαση, η στέγαση που δεν ανταποκρίνεται στα πρότυπα ποιότητας, η έλλειψη πρόσβασης σε βασικές υπηρεσίες κοινής ωφέλειας, ο οικιστικός διαχωρισμός των κοινοτήτων των Ρομά και άλλες συστημικές προσβολές του δικαιώματος στη στέγαση συνιστούσαν προσβολή αρκετών δικαιωμάτων που προστατεύονται από τον αναθεωρημένο ΕΚΧ. Η ΕΕΚΔ αποφάνθηκε ομόφωνα ότι υπήρξε παράβαση του άρθρου Ε (απαγόρευση των διακρίσεων), σε συνδυασμό με το άρθρο 31 σημείο 1 (μη προαγωγή της πρόσβασης σε ικανοποιητικού επιπέδου στέγαση), το άρθρο 16 (δικαίωμα της οικογένειας στην κοινωνική, νομική και οικονομική προστασία) και το άρθρο 30 (δικαίωμα στην προστασία κατά της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού).

Στο πλαίσιο του **διεθνούς δικαίου**, η Διεθνής Σύμβαση για την κατάργηση πάσης μορφής φυλετικών διακρίσεων απαγορεύει τις διακρίσεις λόγω φυλής, χρώματος, καταγωγής ή εθνικής ή εθνολογικής προέλευσης. Και άλλες διεθνείς πράξεις απαγορεύουν επίσης τις διακρίσεις λόγω φυλής, χρώματος και εθνικής καταγωγής⁵⁵⁸.

Στο διεθνές δίκαιο, ως «φυλετική διάκριση» νοείται κάθε διάκριση, εξαίρεση, παρεμπόδιση ή προτίμηση βασιζόμενη στη φυλή, στο χρώμα, στην καταγωγή ή στην εθνική ή εθνολογική προέλευση, με σκοπό ή αποτέλεσμα την εκμεθένηση ή τη διακινδύνευση της αναγνώρισης, της απόλαυσης ή της άσκησης, υπό όρους ισότητας, των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών

556 Βλ. επίσης ΕΕΚΔ, *European Roma and Travellers Forum (ERTF) κατά Τσεχικής Δημοκρατίας*, προσφυγή αριθ. 104/2014, 17 Μαΐου 2016.

557 ΕΕΚΔ, *European Roma Rights Centre (ERRC) κατά Πορτογαλίας*, προσφυγή αριθ. 61/2010, 30 Ιουνίου 2011. Βλ. επίσης ΕΕΚΔ, *Centre on Housing Rights and Evictions (COHRE) κατά Ιταλίας*, προσφυγή αριθ. 58/2009, 25 Ιουνίου 2010.

558 ΔΣΑΠΔ, άρθρα 2, 4 και 26· Διεθνές Σύμφωνο για τα οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα, άρθρο 2· Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού, άρθρο 2· Διεθνής Σύμβαση για την προστασία των δικαιωμάτων των διακινούμενων εργαζομένων και των μελών των οικογενειών τους, άρθρα 1 και 7.

ελευθεριών στον πολιτικό, οικονομικό, κοινωνικό, μορφωτικό ή οποιονδήποτε άλλο τομέα του δημόσιου βίου⁵⁵⁹.

5.7. Ιθαγένεια ή εθνική καταγωγή

Κύρια σημεία

- Στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ, η εθνική καταγωγή είναι προστατευόμενος λόγος διάκρισης.
- Βάσει του δικαίου της ΕΕ, απαγορεύονται οι διακρίσεις λόγω ιθαγένειας στο πλαίσιο της ελεύθερης κυκλοφορίας των προσώπων.

Οι διακρίσεις λόγω ιθαγένειας και εθνικής καταγωγής απαγορεύονται από αρκετές πράξεις του **διεθνούς δικαίου**: το Διεθνές Σύμφωνο για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα και τη Διεθνή Σύμβαση για την κατάργηση πάσης μορφής φυλετικών διακρίσεων.

Το άρθρο 2 στοιχείο α) της Σύμβασης για την ιθαγένεια του **Συμβουλίου της Ευρώπης** ορίζει την ιθαγένεια ως «τον νομικό δεσμό που συνδέει το άτομο με το κράτος». Παρότι η Σύμβαση αυτή δεν έχει τύχει ευρείας κύρωσης, ο ορισμός της βασίζεται στους αποδεκτούς κανόνες του δημόσιου διεθνούς δικαίου⁵⁶⁰ και έχει εγκριθεί επίσης από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά του Ρατσισμού και της Μισαλλοδοξίας (ECRI)⁵⁶¹. Η «εθνική καταγωγή» μπορεί να θεωρηθεί ότι υποδηλώνει την προηγούμενη ιθαγένεια του προσώπου, την οποία αυτό μπορεί να απώλεσε ή να απέκτησε επιπροσθέτως μέσω πολιτογράφησης, ή ότι παραπέμπει στη σύνδεση με ένα «έθνος» στο εσωτερικό ενός κράτους (όπως η Σκωτία στο Ηνωμένο Βασίλειο).

Στο δίκαιο της ΕΕ, εντός του πεδίου εφαρμογής των Συνθηκών, απαγορεύεται κάθε διάκριση λόγω ιθαγένειας (άρθρο 18 ΣΛΕΕ). Όπως προεκτέθηκε στην [ενότητα 1.2](#), το δίκαιο της ΕΕ απαγορεύει τις διακρίσεις λόγω ιθαγένειας, ιδίως

⁵⁵⁹ Διεθνές Σύμφωνο για την κατάργηση κάθε μορφής φυλετικών διακρίσεων, άρθρο 1 παράγραφος 1.

⁵⁶⁰ ΔΔ, υπόθεση Nottebohm (Λιχτενστάιν κατά Γουατεμάλας) (δεύτερη φάση), απόφαση της 6ης Απριλίου 1955, ICJ Reports 1955, σ. 4: «η ιθαγένεια είναι νομικός δεσμός ο οποίος έχει ως βάση κοινωνικό γεγονός σύνδεσης, πραγματική σύνδεση ύπαρξης, συμφερόντων και αισθημάτων, σε συνδυασμό με την ύπαρξη αμοιβαίων δικαιωμάτων και υποχρεώσεων».

⁵⁶¹ ECRI, General Policy Recommendation No. 7 on National Legislation to Combat Racism and Racial Discrimination, CRI(2003)8, εκδόθηκε στις 13 Δεκεμβρίου 2002, σ. 6.

στο πλαίσιο της ελεύθερης κυκλοφορίας των προσώπων (άρθρο 45 ΣΛΕΕ, οδηγία για την ιθαγένεια⁵⁶²). Σύμφωνα με το άρθρο 45 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ που αφορά την ελευθερία κυκλοφορίας και διαμονής, μόνο πολίτες της ΕΕ έχουν δικαίωμα να κυκλοφορούν και να διαμένουν ελεύθερα στο έδαφος των κρατών μελών.

Παράδειγμα: Ο *I. W. Cowan*⁵⁶³, Βρετανός υπήκοος σε διακοπές στη Γαλλία, δέχθηκε βίαιη επίθεση στην έξοδο σταθμού του μετρό. Η γαλλική νομοθεσία προέβλεπε αποζημίωση για τη βλάβη που προκαλείται σε τέτοιες περιπτώσεις όταν το θύμα είναι Γάλλος, διαθέτει δελτίο μόνιμου κατοίκου ή είναι υπήκοος χώρας που έχει συνάψει συμφωνία αμοιβαιότητας στον συγκεκριμένο τομέα με τη Γαλλία (κάτι το οποίο δεν συνέβαινε στην περίπτωση του Ηνωμένου Βασιλείου). Ο *I. W. Cowan* υποστήριξε ότι η γαλλική κυβέρνηση εφάρμοσε εις βάρος του διάκριση λόγω ιθαγένειας. Το ΔΕΕ επιβεβαίωσε ότι πρόσωπα που βρίσκονται σε κατάσταση διεπόμενη από το δίκαιο της ΕΕ θα πρέπει να τυγχάνουν απολύτως ίσης μεταχείρισης με τους υπηκόους του κράτους μέλους. Επομένως, όλοι οι πολίτες της ΕΕ που ασκούν την ελευθερία κυκλοφορίας, και ειδικότερα οι αποδέκτες υπηρεσιών, καλύπτονται από την απαγόρευση των διακρίσεων λόγω ιθαγένειας.

Η αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων δεν αφορά αποκλειστικά και μόνο τα κράτη μέλη της ΕΕ. Οντότητες μη διεπόμενες από το δημόσιο δίκαιο οφείλουν επίσης να σέβονται την αρχή αυτή όταν, κατά την άσκηση της νομικής αυτονομίας τους, εκδίδουν κανόνες που ρυθμίζουν συλλογικά την απασχόληση ή την παροχή υπηρεσιών⁵⁶⁴. Οι όροι εργασίας εντός των διαφόρων κρατών μελών ρυθμίζονται άλλοτε από νομοθετικές διατάξεις και άλλοτε από συμβάσεις ή άλλες πράξεις που συνάπτονται ή εγκρίνονται από ιδιώτες. Αυτό περιορίζει την απαγόρευση των διακρίσεων λόγω ιθαγένειας στις πράξεις των δημόσιων αρχών και, επομένως, υπάρχει κίνδυνος να προκύψουν ανισότητες κατά την εφαρμογή της. Ως εκ τούτου, το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι

562 Οδηγία 2004/38/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 29ης Απριλίου 2004, σχετικά με το δικαίωμα των πολιτών της Ένωσης και των μελών των οικογενειών τους να κυκλοφορούν και να διαμένουν ελεύθερα στην επικράτεια των κρατών μελών.

563 ΔΕΕ, υπόθεση 186/87, *Ian William Cowan κατά Trésor public*, 2 Φεβρουαρίου 1989.

564 ΔΕΕ, C-281/98, *Roman Angonese κατά Cassa di Risparmio di Bolzano SpA*, 6 Ιουνίου 2000.

πρέπει να γίνει δεκτό ότι η απαγόρευση των διακρίσεων λόγω ιθαγένειας εφαρμόζεται και στους ιδιώτες.

Σύμφωνα με το άρθρο 45 παράγραφος 2, η ελευθερία κυκλοφορίας και διαμονής μπορεί να χορηγείται στους υπηκόους των τρίτων χωρών που διαμένουν νομίμως στο έδαφος κράτους μέλους.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Chen*⁵⁶⁵ αφορούσε το αν ένα παιδί έχει δικαίωμα διαμονής σε ένα κράτος μέλος όταν έχει γεννηθεί σε άλλο κράτος μέλος, ενώ η μητέρα του, από την οποία το παιδί εξαρτάται, είναι υπήκοος τρίτης χώρας. Το ΔΕΕ έκρινε ότι, όταν ένα κράτος μέλος θέτει προϋποθέσεις για τη χορήγηση ιθαγένειας και οι προϋποθέσεις αυτές πληρούνται, δεν επιτρέπεται σε άλλο κράτος μέλος να αμφισβητήσει εν συνεχεία το δικαίωμα αυτό όταν μητέρα και τέκνο υποβάλλουν αίτηση διαμονής.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Alfredo Rendón Marín κατά Administración del Estado*⁵⁶⁶ αφορούσε πολίτες της ΕΕ και τους γονείς τους υπηκόους τρίτων χωρών. Ο προσφεύγων είχε την αποκλειστική επιμέλεια ανηλίκου. Ήταν υπήκοος τρίτης χώρας, ενώ ο ανήλικος ήταν πολίτης της ΕΕ. Η εθνική νομοθεσία απέκλειε αυτομάτως τη χορήγηση άδειας διαμονής στον προσφεύγοντα στην περίπτωση αυτή αποκλειστικά και μόνο λόγω του ποινικού ιστορικού του. Το ΔΕΕ έκρινε ότι, αν η άρνηση συνεπάγεται την υποχρέωση του παιδιού ή των παιδιών να εγκαταλείψουν το έδαφος της ΕΕ, θα υφίσταται πρόβλημα συμβατότητας προς το δίκαιο της ΕΕ. Η άρνηση αυτή θα είναι συνεπής προς το δίκαιο της ΕΕ μόνον εάν στηρίζεται στην ύπαρξη πραγματικής, ενεστώσας και αρκούντως σοβαρής απειλής κατά της δημόσιας τάξης ή της δημόσιας ασφάλειας. Ως εκ τούτου, οι εθνικές αρχές πρέπει να αξιολογούν όλες τις κρίσιμες περιστάσεις της υπόθεσης, με γνώμονα την αρχή της αναλογικότητας, το υπέρτατο συμφέρον του παιδιού και τα θεμελιώδη δικαιώματα.

565 ΔΕΕ, C-200/02, *Kunqian Catherine Zhu και Man Lavette Chen κατά Secretary of State for the Home Department*, 19 Οκτωβρίου 2004.

566 ΔΕΕ, C-165/14, *Alfredo Rendón Marín κατά Administración del Estado* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 13 Σεπτεμβρίου 2016.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά Ουγγαρίας*⁵⁶⁷, το ΔΕΕ εξέτασε τις διατάξεις της ουγγρικής νομοθεσίας που απέκλειαν υπηκόους άλλων κρατών μελών από το επάγγελμα του συμβολαιογράφου. Το ΔΕΕ έκρινε ότι, βάσει του ουγγρικού νομικού συστήματος, οι συμβολαιογράφοι δεν ασκούν δημόσια εξουσία. Επομένως, η προϋπόθεση ιθαγένειας συνιστά διάκριση λόγω ιθαγένειας, η οποία απαγορεύεται από το άρθρο 49 της ΣΛΕΕ (ελευθερία εγκατάστασης).

Η νομολογία του ΔΕΕ ευθυγράμμισε σταδιακά τους κανόνες που εφαρμόζονται στους υπηκόους της ΕΕ και στους νομίμως διαμένοντες στην ΕΕ υπηκόους τρίτων χωρών. Στην υπόθεση *O. Tümer κατά Raad van bestuur van het Uitvoeringsinstituut werknemersverzekeringen*⁵⁶⁸, το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι οι πράξεις που προστατεύουν γενικά τους εργαζομένους θα πρέπει να θεωρείται ότι προστατεύουν επίσης τους υπηκόους τρίτων χωρών, ακόμη και σε περιπτώσεις στις οποίες ο νόμος δεν προβλέπει το δικαίωμά τους να εργάζονται. Στην υπόθεση *Servet Kamberaj κατά IPES και λοιπών*⁵⁶⁹, το ΔΕΕ έκρινε ότι παρέκκλιση από το δικαίωμα ίσης μεταχείρισης θα πρέπει να ερμηνεύεται στενά ώστε να διασφαλίζονται τα δικαιώματα υπηκόων τρίτων χωρών σε κοινωνική αρωγή και στεγαστική βοήθεια, προς εξασφάλιση αξιοπρεπούς διαβίωσης σε όλους όσοι δεν διαθέτουν επαρκείς πόρους, όπως προβλέπεται στο άρθρο 34 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ.

Η αρχή της ίσης μεταχείρισης, η οποία κατοχυρώνεται στο άρθρο 11 της οδηγίας 2003/109/ΕΚ, εφαρμόζεται σε επί μακρόν διαμένοντες σε αρκετούς τομείς, για παράδειγμα: την εκπαίδευση και επαγγελματική κατάρτιση, περιλαμβανομένων και υποτροφιών σπουδών, σύμφωνα με το εθνικό δικαίωμα· την αναγνώριση των επαγγελματικών διπλωμάτων, πιστοποιητικών και άλλων τίτλων, σύμφωνα με τις σχετικές εθνικές διαδικασίες· την κοινωνική ασφάλιση, την κοινωνική αρωγή και την κοινωνική προστασία, όπως ορίζονται από το εθνικό δικαίωμα· τα φορολογικά πλεονεκτήματα· την πρόσβαση στα αγαθά και

567 ΔΕΕ, C-392/15, *Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά Ουγγαρίας*, 1 Φεβρουαρίου 2017. Βλ. επίσης ΔΕΕ, C-50/08, *Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά Γαλλικής Δημοκρατίας* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 24 Μαΐου 2011· ΔΕΕ, C-51/08, *Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά Μεγάλου Δουκάτου του Λουξεμβούργου* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 24 Μαΐου 2011· ΔΕΕ, C-53/08, *Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά Δημοκρατίας της Αυστρίας*, 24 Μαΐου 2011· ΔΕΕ, C-54/08, *Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας*, 24 Μαΐου 2011.

568 ΔΕΕ, C-311/13, *O. Tümer κατά Raad van bestuur van het Uitvoeringsinstituut werknemersverzekeringen*, 5 Νοεμβρίου 2014.

569 ΔΕΕ, C-571/10, *Servet Kamberaj κατά Istituto per l'Edilizia sociale della Provincia autonoma di Bolzano (IPES) και λοιπών* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 24 Απριλίου 2012.

τις υπηρεσίες και την παροχή αγαθών και υπηρεσιών που βρίσκονται στη διάθεση του κοινού, καθώς και στις διαδικασίες απόκτησης στέγης.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά Κάτω Χωρών*⁵⁷⁰, το ΔΕΕ εξέτασε αν τα τέλη που υποχρεούνταν να καταβάλουν αλλοδαποί που δεν είναι πολίτες της ΕΕ για την έκδοση άδειας διαμονής στις Κάτω Χώρες ήταν συμβατά προς την οδηγία 2003/109/ΕΚ⁵⁷¹. Το ΔΕΕ έκρινε ότι τα τέλη που επιβάλλονταν σε υπηκόους τρίτων χωρών ήταν υπερβολικά και δυσανάλογα προς εκείνα που ίσχυαν για τους πολίτες της Ένωσης και, επομένως, ήταν ικανά να δημιουργήσουν εμπόδιο στην άσκηση των δικαιωμάτων που απονέμει η οδηγία 2003/109/ΕΚ.

Στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ, όλα τα κράτη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης (στα οποία περιλαμβάνονται όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ) πρέπει να διασφαλίζουν τα δικαιώματα που κατοχυρώνονται στην ΕΣΔΑ για όλα τα πρόσωπα που εξαρτώνται από τη δικαιοδοσία τους, συμπεριλαμβανομένων των υπηκόων τρίτων χωρών. Το ΕΔΔΑ έχει επιτύχει ισορροπία μεταξύ του δικαιώματος του κράτους να ελέγχει τις παροχές που ενδεχομένως παρέχει στα πρόσωπα που απολαύουν του νομικού δεσμού της ιθαγένειας, αφενός, και της αναγκαιότητας παρεμπόδισης των κρατών από την εφαρμογή διακρίσεων εις βάρος των προσώπων που έχουν αποκτήσει σημαντικούς πραγματικούς δεσμούς με το κράτος, αφετέρου. Το ΕΔΔΑ έχει ελέγξει πολύ προσεκτικά θέματα που σχετίζονται με την κοινωνική ασφάλιση, εάν τα άτομα μπορούν να καταδείξουν την ύπαρξη ισχυρού πραγματικού δεσμού με ένα κράτος.

Παρότι η ΕΣΔΑ παρέχει ευρύτερη προστασία σε σχέση με το δίκαιο της ΕΕ όσον αφορά τον λόγο της ιθαγένειας, το ΕΔΔΑ αναγνωρίζει ότι η έλλειψη νομικού δεσμού ιθαγένειας συχνά συνυπάρχει με την έλλειψη πραγματικών δεσμών με ένα συγκεκριμένο κράτος. Το γεγονός αυτό, με τη σειρά του, εμποδίζει το ενδεχόμενο θύμα διάκρισης να ισχυριστεί ότι βρίσκεται σε παρόμοια κατάσταση με τους ημεδαπούς. Η ουσία της προσέγγισης του ΕΔΔΑ είναι ότι όσο πιο στενός είναι ο πραγματικός δεσμός ενός προσώπου με συγκεκριμένο κράτος, ιδίως όσον αφορά τη φορολογία, τόσο λιγότερο πιθανό είναι να θεωρηθεί δικαιολογημένη η διαφορετική μεταχείριση λόγω ιθαγένειας.

⁵⁷⁰ ΔΕΕ, C-508/10, *Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά Βασιλείου των Κάτω Χωρών*, 26 Απριλίου 2012.

⁵⁷¹ Οδηγία 2003/109/ΕΚ του Συμβουλίου, της 25ης Νοεμβρίου 2003, σχετικά με το καθεστώς υπηκόων τρίτων χωρών οι οποίοι είναι επί μακρόν διαμένοντες (ΕΕ L 16 της 23.1.2004, σ. 44).

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Zeibek κατά Ελλάδα*⁵⁷², η αίτηση της προσφεύγουσας να λάβει σύνταξη ως πολύτεκνη μητέρα απορρίφθηκε. Παρότι είχε τον απαιτούμενο αριθμό τέκνων, ένα εξ αυτών δεν είχε την ελληνική ιθαγένεια όταν η προσφεύγουσα συμπλήρωσε το συντάξιμο όριο ηλικίας. Η κατάσταση αυτή είχε ανακύψει από προηγούμενες κυβερνητικές αποφάσεις βάσει των οποίων αφαιρέθηκε η ιθαγένεια από όλα τα μέλη της οικογένειας της προσφεύγουσας (αφαίρεση η οποία έπασχε αυτή καθαυτή από παρατυπίες) και στη συνέχεια χορηγήθηκε εκ νέου η ιθαγένεια μόνο σε τρία εκ των τέκνων της (καθώς το τέταρτο είχε ήδη συνάψει γάμο). Το ΕΔΔΑ διαπίστωσε ότι πολιτική αφαίρεσης της ιθαγένειας έχει εφαρμοστεί ιδίως σε μουσουλμάνους Έλληνες. Το ΕΔΔΑ έκρινε επίσης ότι η άρνηση χορήγησης της σύνταξης δεν μπορούσε να δικαιολογηθεί για τον λόγο διατήρησης του ελληνικού έθνους δεδομένου ότι η συλλογιστική αυτή καθαυτή συνιστούσε διάκριση λόγω εθνικής καταγωγής⁵⁷³.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Dhahbi κατά Ιταλίας*⁵⁷⁴, ο προσφεύγων, Τυνήσιος υπήκοος, είχε εισέλθει στην Ιταλία βάσει νόμιμης άδειας διαμονής και εργασίας. Η αίτησή του για τη χορήγηση οικογενειακού επιδόματος απορρίφθηκε, με την αιτιολογία ότι, σύμφωνα με τη σχετική νομοθεσία, επιλέξιμοι ήταν μόνο Ιταλοί υπήκοοι και υπήκοοι τρίτων χωρών που ήταν κάτοχοι άδειας διαμονής μακράς διάρκειας. Ο προσφεύγων ισχυρίστηκε ότι υπέστη διάκριση λόγω ιθαγένειας. Το ΕΔΔΑ διαπίστωσε ότι είχε τύχει λιγότερο ευνοϊκής μεταχείρισης από εκείνη που επιφυλάσσεται στους εργαζομένους της ΕΕ. Το ΕΔΔΑ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η διαφορετική αυτή μεταχείριση, η οποία βασιζόταν αποκλειστικά και μόνο στην ιθαγένεια, απαιτούσε να συντρέχουν πολύ σοβαροί λόγοι για να είναι δικαιολογημένη και ότι τα δημοσιονομικά επιχειρήματα που προέβαλε η Ιταλία δεν συνιστούσαν επαρκή δικαιολογητικό λόγο. Ως εκ τούτου, υπήρξε παράβαση του άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Anakomba Yula κατά Βελγίου*⁵⁷⁵, Κονγκολέζα υπήκοος διέμενε παράνομα στο Βέλγιο, επειδή, λίγο μετά τον τοκετό της, η άδεια διαμονής της έληξε και ξεκίνησε τη διαδικασία υποβολής αίτησης ανανέωσης. Είχε χωρίσει από τον Κονγκολέζο σύζυγό της

572 ΕΔΔΑ, *Zeibek κατά Ελλάδα*, προσφυγή αριθ. 46368/06, 9 Ιουλίου 2009.

573 Βλ. επίσης ΕΔΔΑ, *Fawsie κατά Ελλάδα*, προσφυγή αριθ. 40080/07, 28 Οκτωβρίου 2010 και *Saidoun κατά Ελλάδα*, προσφυγή αριθ. 40083/07, 28 Οκτωβρίου 2010.

574 ΕΔΔΑ, *Dhahbi κατά Ιταλίας*, προσφυγή αριθ. 17120/09, 8 Απριλίου 2014.

575 ΕΔΔΑ, *Anakomba Yula κατά Βελγίου*, προσφυγή αριθ. 45413/07, 10 Μαρτίου 2009.

και τόσο η ίδια όσο και ο βιολογικός πατέρας του τέκνου της, Βέλγος πολίτης, επιθυμούσαν την αναγνώριση της πατρότητας του τέκνου. Για τον σκοπό αυτό, η προσφεύγουσα έπρεπε να ασκήσει αγωγή κατά του συζύγου της εντός προθεσμίας ενός έτους από τη γέννηση του τέκνου. Η προσφεύγουσα ζήτησε νομική αρωγή για την κάλυψη των εξόδων της διαδικασίας, λόγω πενίας. Ωστόσο, το αίτημά της απορρίφθηκε επειδή η χρηματοδότηση αυτή ήταν διαθέσιμη για υπηκόους κρατών εκτός του Συμβουλίου της Ευρώπης μόνον όταν η αγωγή αφορούσε την αναγνώριση του δικαιώματος διαμονής. Υποδείχθηκε στην προσφεύγουσα να ολοκληρώσει την ανανέωση της άδειας διαμονής της και στη συνέχεια να υποβάλει εκ νέου αίτηση. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι, υπό τις περιστάσεις αυτές, η προσφεύγουσα είχε στερηθεί το δικαίωμά της σε χρηστή απονομή δικαιοσύνης λόγω της ιθαγένειάς της. Το κράτος δεν μπορούσε να μεταχειριστεί δικαιολογημένα με διαφορετικό τρόπο τα άτομα που κατείχαν ή δεν κατείχαν άδεια διαμονής όταν διακυβεύονται σοβαρά ζητήματα της οικογενειακής ζωής, όταν η προθεσμία για την αναγνώριση της πατρότητας είναι βραχεία και όταν το πρόσωπο είχε ξεκινήσει τη διαδικασία ανανέωσης της άδειας διαμονής.

Το δικαίωμα των κρατών να ρυθμίζουν την είσοδο και την έξοδο αλλοδαπών στα σύνορά τους είναι παγιωμένο στο δημόσιο διεθνές δίκαιο και γίνεται δεκτό από το ΕΔΔΑ. Συναφώς, το ΕΔΔΑ έχει παρέμβει κυρίως σε προσφυγές που αφορούσαν την απέλαση ατόμων τα οποία ήταν πιθανό να υποβληθούν σε απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση ή ποινή ή σε βασανιστήρια στο κράτος προορισμού (άρθρο 3)⁵⁷⁶ ή τα οποία απέκτησαν ισχυρούς οικογενειακούς δεσμούς στο κράτος υποδοχής, οι οποίοι επρόκειτο να διαρραγούν εάν υποχρεώνονταν να εγκαταλείψουν το κράτος αυτό (άρθρο 8)⁵⁷⁷.

Παράδειγμα: Στις υποθέσεις *C. κατά Βελγίου* και *Moustaquim κατά Βελγίου*⁵⁷⁸, οι προσφεύγοντες, Μαροκινοί υπήκοοι, είχαν καταδικαστεί για ποινικά αδικήματα και επρόκειτο να απελαθούν. Οι προσφεύγοντες υποστήριξαν ότι αυτό συνιστούσε διάκριση λόγω ιθαγένειας δεδομένου ότι ούτε Βέλγοι υπήκοοι ούτε υπήκοοι άλλων κρατών μελών της ΕΕ μπορούσαν

576 Βλ., για παράδειγμα, ΕΔΔΑ, *Trabelsi κατά Βελγίου*, προσφυγή αριθ. 140/10, 4 Σεπτεμβρίου 2014.

577 ΕΔΔΑ, *Nunez κατά Νορβηγίας*, προσφυγή αριθ. 55597/09, 28 Ιουνίου 2011.

578 ΕΔΔΑ, *C. κατά Βελγίου*, προσφυγή αριθ. 21794/93, 7 Αυγούστου 1996· ΕΔΔΑ, *Moustaquim κατά Βελγίου*, προσφυγή αριθ. 12313/86, 18 Φεβρουαρίου 1991.

να απελαθούν υπό παρόμοιες περιστάσεις. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι οι προσφεύγοντες δεν βρίσκονταν σε παρόμοια κατάσταση με τους Βέλγους υπηκόους, δεδομένου ότι οι ημεδαποί έχουν δικαίωμα να παραμένουν στη χώρα καταγωγής τους, το οποίο κατοχυρώνεται ειδικώς στο άρθρο 3 του τέταρτου πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ. Επιπλέον, η διαφορετική μεταχείριση υπηκόων τρίτων χωρών και υπηκόων άλλων κρατών μελών της ΕΕ ήταν δικαιολογημένη επειδή η ΕΕ έχει δημιουργήσει ειδική έννομη τάξη καθώς και ιθαγένεια της ΕΕ.

Οι περιπτώσεις αυτές θα έπρεπε να συγκριθούν με καταστάσεις στις οποίες ο προσφεύγων έχει αναπτύξει στενούς πραγματικούς δεσμούς με το κράτος υποδοχής, μέσω μακροχρόνιας διαμονής ή συνεισφοράς στο κράτος μέσω φορολογίας.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Andrejeva κατά Λετονίας*⁵⁷⁹, η προσφεύγουσα υπήρξε πολίτης της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, με δικαίωμα μόνιμης διαμονής στη Λετονία. Η εθνική νομοθεσία χαρακτήρισε την προσφεύγουσα πρόσωπο το οποίο είχε εργαστεί εκτός της Λετονίας για το χρονικό διάστημα προ της ανεξαρτησίας (παρότι αυτή είχε παραμείνει στην ίδια θέση στην επικράτεια της Λετονίας τόσο πριν όσο και μετά την ανεξαρτησία) και, ως εκ τούτου, υπολόγισε τη σύνταξή της βάσει του χρόνου παραμονής της στην ίδια θέση μετά την ανεξαρτησία. Αντιθέτως, οι Λετονοί υπήκοοι στην ίδια θέση δικαιούνταν σύνταξη βάσει της συνολικής διάρκειας της υπηρεσίας τους, συμπεριλαμβανομένης της περιόδου εργασίας προ της ανεξαρτησίας. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η προσφεύγουσα βρισκόταν σε παρόμοια κατάσταση με τους Λετονούς υπηκόους δεδομένου ότι, βάσει της εθνικής νομοθεσίας, ήταν «μόνιμος κάτοικος μη πολίτης» και είχε καταβάλει φόρους στην ίδια βάση. Το ΕΔΔΑ επισήμανε ότι θα έπρεπε να συντρέχουν «πολύ σοβαροί λόγοι» για να δικαιολογηθεί διαφορετική μεταχείριση αποκλειστικά και μόνο βάσει της ιθαγένειας, οι οποίοι, κατά το ΕΔΔΑ, δεν συνέτρεχαν στην προκειμένη περίπτωση. Παρότι δέχθηκε ότι το κράτος απολαύει συνήθως ευρείας διακριτικής ευχέρειας σε θέματα φορολογικής και κοινωνικής πολιτικής, η κατάσταση της προσφεύγουσας

579 ΕΔΔΑ, *Andrejeva κατά Λετονίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 55707/00, 18 Φεβρουαρίου 2009.

ήταν βάσει των πραγματικών περιστάσεων πολύ κοντά με εκείνη των Λετονών υπηκόων, ώστε δεν δικαιολογείται διαφορετική μεταχείριση στη βάση αυτή.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Ronomaγoni κατά Βουλγαρίας*⁵⁸⁰, δύο Ρώσοι έφηβοι που διέμεναν στη Βουλγαρία αποκλείστηκαν από τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση επειδή αδυνατούσαν να καταβάλουν τα απαιτούμενα σχολικά δίδακτρα. Το ΕΔΔΑ παρατήρησε ότι ένα κράτος θα μπορούσε να έχει θεμιτούς λόγους για τον περιορισμό της χρήσης των πολυέξοδων δημόσιων υπηρεσιών από μετανάστες βραχείας διαμονής και παράνομους μετανάστες, οι οποίοι, κατά κανόνα, δεν συνεισφέρουν στη χρηματοδότησή τους. Επιπλέον, σε ορισμένες περιπτώσεις, τα κράτη θα μπορούσαν να εφαρμόζουν δικαιολογημένα διαφορετική μεταχείριση μεταξύ διαφορετικών κατηγοριών αλλοδαπών που διαμένουν στο έδαφός τους. Ωστόσο, εν αντιθέσει με ορισμένες άλλες δημόσιες υπηρεσίες, η εκπαίδευση είναι δικαίωμα που προστατεύεται άμεσα από την ΕΣΔΑ. Η εκπαίδευση είναι ένα πολύ ιδιαίτερο είδος δημόσιας υπηρεσίας, η οποία όχι μόνο ωφελεί άμεσα εκείνους που τη χρησιμοποιούν αλλά εξυπηρετεί επίσης ευρύτερες κοινωνικές λειτουργίες. Το ΕΔΔΑ διέκρινε μεταξύ τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, στην οποία τα υψηλότερα δίδακτρα για τους αλλοδαπούς θα μπορούσαν να θεωρηθούν απολύτως δικαιολογημένα, και πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, στην οποία η διακριτική ευχέρεια των κρατών είναι πιο περιορισμένη. Όσον αφορά την κατάσταση των προσφευγόντων, το ΕΔΔΑ τόνισε ότι δεν βρίσκονταν στην ίδια θέση με τα άτομα που φθάνουν στη χώρα παράνομα. Είχαν έρθει για να ζήσουν στη Βουλγαρία όταν ήταν μικρά παιδιά, ήταν πλήρως ενταγμένοι στην κοινωνία και μιλούσαν άπταιστα τη βουλγαρική γλώσσα. Ως εκ τούτου, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η Βουλγαρία είχε εφαρμόσει δυσμενή διάκριση εις βάρος των προσφευγόντων, λόγω της ιθαγένειας και του μεταναστευτικού καθεστώτος τους, και είχε παραβεί το άρθρο 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 2 του πρώτου πρόσθετου πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Koua Poirrez κατά Γαλλίας*⁵⁸¹, Ιβorianός πολίτης υπέβαλε αίτηση για τη χορήγηση επιδόματος το οποίο καταβάλλεται σε άτομα με αναπηρίες. Η αίτησή του απορρίφθηκε με την αιτιολογία ότι αυτό παρεχόταν μόνο σε Γάλλους υπηκόους ή σε υπηκόους κρατών με τα οποία η Γαλλία έχει συνάψει σύμβαση αμοιβαιότητας σε θέματα κοινωνικής

580 ΕΔΔΑ, *Ronomaγoni κατά Βουλγαρίας*, προσφυγή αριθ. 5335/05, 21 Ιουνίου 2011.

581 ΕΔΔΑ, *Koua Poirrez κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 40892/98, 30 Σεπτεμβρίου 2003.

ασφάλισης. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι ο προσφεύγων ήταν στην πραγματικότητα σε παρόμοια κατάσταση με τους Γάλλους υπηκόους, δεδομένου ότι πληρούσε όλα τα άλλα προβλεπόμενα από τον νόμο κριτήρια για τη χορήγηση του επιδόματος και είχε λάβει άλλα επιδόματα κοινωνικής ασφάλισης τα οποία δεν εξαρτώνταν από την ιθαγένεια. Το ΕΔΔΑ παρατήρησε ότι θα έπρεπε να συντρέχουν «ιδιαίτερα σοβαροί λόγοι» για να δικαιολογηθεί η διαφορετική μεταχείριση μεταξύ του αιτούντος και υπηκόων άλλων κρατών. Εν αντιθέσει προς τις υποθέσεις που εξετάστηκαν ανωτέρω, στις οποίες αναγνωρίστηκε ευρεία διακριτική ευχέρεια στο κράτος σε σχέση με φορολογικά και κοινωνικά θέματα, το ΕΔΔΑ δεν πείστηκε από το επιχείρημα της Γαλλίας σχετικά με την αναγκαιότητα εξισορρόπησης των κρατικών εσόδων και δαπανών ή σχετικά με την πραγματική διαφορά που συνιστούσε η απουσία σύμβασης αμοιβαιότητας μεταξύ Γαλλίας και Ακτής Ελεφαντοστού. Αξίζει να σημειωθεί ότι το επίμαχο επίδομα ήταν καταβλητέο ανεξαρτήτως του αν ο αποδέκτης είχε καταβάλει εισφορές στο εθνικό σύστημα κοινωνικής ασφάλισης (κύριος λόγος για τον οποίο δεν μπορούσε να γίνει δεκτή διάκριση λόγω ιθαγένειας στις ανωτέρω υποθέσεις).

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Rangelon κατά Γερμανίας*⁵⁸², δεν χορηγήθηκε πρόσβαση σε Βούλγαρο πολίτη, ο οποίος τελούσε υπό προσωρινή κράτηση, σε θεραπευτικό πρόγραμμα το οποίο θα μπορούσε να είχε παρακολουθήσει Γερμανός πολίτης σε αντίστοιχη περίπτωση. Οι αρχές αιτιολόγησαν την άρνησή τους υποστηρίζοντας ότι στην υπόθεση του προσφεύγοντος είχε ήδη εκδοθεί εντολή απέλασης και ότι δεν ήταν σε θέση να τον προετοιμάσουν για τη ζωή στη Βουλγαρία καθώς αγνοούσαν τις συνθήκες διαβίωσης εκεί. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι αυτή η διάκριση, η οποία βασιζόταν αποκλειστικά και μόνο στην ιθαγένεια, καθιστούσε τη συνεχιζόμενη κράτηση αυθαίρετη και, επομένως, συνιστούσε παράβαση του άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 5 της ΕΣΔΑ.

5.8. Θρησκεία ή πεποιθήσεις

Το δίκαιο της ΕΕ προβλέπει περιορισμένη προστασία κατά των διακρίσεων λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων· αντιθέτως, το πεδίο εφαρμογής της ΕΣΔΑ

582 ΕΔΔΑ, *Rangelon κατά Γερμανίας*, προσφυγή αριθ. 5123/07, 22 Μαρτίου 2012.

είναι σημαντικά ευρύτερο, καθώς το άρθρο 9⁵⁸³ θεμελιώνει αυτοτελές δικαίωμα στην ελευθερία της συνείδησης, της θρησκείας και των πεποιθήσεων.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Aluja Fernandez και Caballero García κατά Ισπανίας*⁵⁸⁴, οι προσφεύγοντες —μέλη της Ευαγγελικής Εκκλησίας των Βαπτιστών— κατήγγειλαν ότι, σε αντίθεση με τους καθολικούς, δεν μπορούσαν να διαθέσουν απευθείας μέρος του φόρου εισοδήματός τους στην εκκλησία τους. Το ΕΔΔΑ έκρινε την προσφυγή απαράδεκτη, διατυπώνοντας το συμπέρασμα ότι η εκκλησία των προσφευγόντων δεν βρισκόταν σε ανάλογη θέση με την Καθολική Εκκλησία, δεδομένου ότι δεν είχε υποβάλει σχετικό αίτημα στην κυβέρνηση και ότι η κυβέρνηση είχε αμοιβαία συμφωνία με την Αγία Έδρα.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Cha'are Shalom Ve Tsedek κατά Γαλλίας*⁵⁸⁵, η προσφεύγουσα, μια εβραϊκή οργάνωση, θεωρούσε ότι η μέθοδος σφαγής ζώων που ακολουθούσε μια άλλη εν λειτουργία εβραϊκή οργάνωση δεν τηρούσε πλέον τις αυστηρές αρχές που προβλέπονται από την εβραϊκή παράδοση για το κρέας kosher και ζήτησε από το κράτος να της χορηγήσει άδεια να θανατώνει η ίδια ζώα σύμφωνα με το προβλεπόμενο τελετουργικό. Η αίτηση της προσφεύγουσας απορρίφθηκε με την αιτιολογία ότι δεν ήταν επαρκώς αντιπροσωπευτική στους κόλπους της γαλλοεβραϊκής κοινότητας και ότι υπήρχαν ήδη πιστοποιημένοι φορείς λατρευτικού τύπου σφαγής. Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι, υπό τις περιστάσεις της υπόθεσης, η οργάνωση δεν θιγόταν ουσιαστικά, δεδομένου ότι εξακολουθούσε να μπορεί να προμηθεύεται από άλλες πηγές κρέας από ζώα που θανατώνονταν με την απαιτούμενη μέθοδο.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Vojnity κατά Ουγγαρίας*⁵⁸⁶, οι εθνικές αρχές είχαν ανακαλέσει το δικαίωμα του προσφεύγοντος, μέλους της Επιτροπής για το Δόγμα της Πίστης, να επικοινωνεί με το παιδί του, αφού διαπίστωσαν ότι είχε καταχραστεί το δικαίωμα επικοινωνίας με σκοπό να επηρεάσει το παιδί ώστε να υιοθετήσει τις δικές του θρησκευτικές πεποιθήσεις. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι οι περιορισμοί του δικαιώματος του προσφεύγοντος στον

583 Διευκρινίσεις για το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 9 της ΕΣΔΑ παρέχονται στο: Συμβούλιο της Ευρώπης (2015), *Guide to Article 9*.

584 ΕΔΔΑ, *Aluja Fernandez και Caballero García κατά Ισπανίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), προσφυγή αριθ. 53072/99, 14 Ιουνίου 2001.

585 ΕΔΔΑ, *Cha'are Shalom Ve Tsedek κατά Γαλλίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 27417/95, 27 Ιουνίου 2000.

586 ΕΔΔΑ, *Vojnity κατά Ουγγαρίας*, προσφυγή αριθ. 29617/07, 12 Φεβρουαρίου 2013.

σεβασμό της οικογενειακής ζωής, καθώς και του δικαιώματος μετάδοσης και προαγωγής των θρησκευτικών του πεποιθήσεων στο πλαίσιο της ανατροφής του παιδιού του, επιδίωκαν θεμιτό σκοπό, ήταν δηλαδή προς το συμφέρον του παιδιού. Ωστόσο, αποφάνθηκε ότι οι αρχές, με την επιβολή πλήρους ανάκλησης των δικαιωμάτων επικοινωνίας του προσφεύγοντος με το παιδί του, δεν είχαν λάβει υπόψη την αρχή της αναλογικότητας. Το ΕΔΔΑ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι ο προσφεύγων είχε υποστεί δυσμενή διάκριση λόγω των θρησκευτικών του πεποιθήσεων στο πλαίσιο της άσκησης του δικαιώματός του στον σεβασμό της οικογενειακής ζωής.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Izzettin Doğan και λοιποί κατά Τουρκίας*⁵⁸⁷, οι προσφεύγοντες, πιστοί του αλεβισμού, ζήτησαν να αναγνωριστούν ως θρησκευτική λειτουργία οι υπηρεσίες που συνδέονται με την άσκηση της πίστης τους. Η αίτηση των προσφευγόντων απορρίφθηκε σύμφωνα με την εθνική νομοθεσία. Οι προσφεύγοντες κατήγγειλαν ότι η απόρριψη της αίτησής τους συνιστούσε παραβίαση της ελευθερίας της θρησκείας και ότι η μεταχείρισή τους ήταν λιγότερο ευνοϊκή σε σχέση με τη μεταχείριση των πολιτών που ασπάζονται έναν από τους πλειοψηφικούς κλάδους του ισλάμ. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η ελευθερία της θρησκείας δεν υποχρεώνει το κράτος να θεσπίσει συγκεκριμένο νομικό πλαίσιο το οποίο να αναγνωρίζει προνόμια σε θρησκευτικές ομάδες. Ωστόσο, σε περίπτωση που το κράτος θεσπίσει πράγματι ένα τέτοιο νομικό πλαίσιο, θα πρέπει να εξασφαλίζονται ίσες ευκαιρίες για κάθε θρησκευτική ομάδα και τα κριτήρια για την απόκτηση προνομίων θα πρέπει να εφαρμόζονται κατά τρόπο που δεν εισάγει διακρίσεις. Συνεπώς, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι αυτή η διαφορετική μεταχείριση των μελών θρησκευτικής μειονότητας και των οπαδών της θρησκείας της πλειονότητας εισήγαγε διάκριση και αποφάνθηκε ότι συνέτρεχε παραβίαση της απαγόρευσης των διακρίσεων και του δικαιώματος στην ελευθερία της θρησκείας.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Milanović κατά Σερβίας*⁵⁸⁸, ο προσφεύγων, ηγετικό μέλος της θρησκευτικής κοινότητας Χάρε Κρίσνα στη Σερβία, είχε κατ' επανάληψη υπάρξει θύμα επιθέσεων με μαχαίρι. Είχε καταγγείλει τις επιθέσεις αυτές στην αστυνομία και είχε αναφέρει ότι πίστευε ότι κατά πάσα πιθανότητα είχαν διαπραχθεί από μέλη ακροδεξιās εξτρεμιστικής οργάνωσης. Η αστυνομία ανέκρινε μάρτυρες, καθώς και διάφορους

587 ΕΔΔΑ, *Izzettin Doğan και λοιποί κατά Τουρκίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 62649/10, 26 Απριλίου 2016.

588 ΕΔΔΑ, *Milanović κατά Σερβίας*, προσφυγή αριθ. 44614/07, 14 Δεκεμβρίου 2010.

πιθανούς υπόπτους, αλλά δεν κατάφερε να εντοπίσει τους δράστες. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι οι κρατικές αρχές είχαν το πρόσθετο καθήκον να λάβουν όλα τα εύλογα μέτρα ώστε να αποκαλυφθούν τυχόν θρησκευτικά κίνητρα και να διαπιστωθεί αν το θρησκευτικό μίσος ή οι θρησκευτικές προκαταλήψεις θα μπορούσαν να είχαν διαδραματίσει κάποιον ρόλο στα γεγονότα, ακόμα και αν τα περιστατικά κακομεταχείρισης είχαν προκληθεί από μεμονωμένα άτομα. Μολονότι ήταν προφανές, με βάση τις εκθέσεις της αστυνομίας, ότι η θρησκεία του προσφεύγοντος θα μπορούσε να είναι ένας από τους λόγους της επίθεσης, οι αρχές δεν είχαν διερευνήσει την υπόθεση σύμφωνα με τις απαιτήσεις του άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 3 της Σύμβασης.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Ο'Donoghue και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου*⁵⁸⁹, ο προσφεύγων, Νιγηριανός υπήκοος και αιτών άσυλο στο Ηνωμένο Βασίλειο, καθώς και η σύντροφός του επιθυμούσαν να παντρευτούν με τελετή της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας. Δεδομένου ότι υπόκειτο στον έλεγχο των υπηρεσιών μετανάστευσης, ο προσφεύγων ήταν υποχρεωμένος να υποβάλει αίτηση στον Secretary of State (υπουργό Εσωτερικών) για να λάβει άδεια, υπό τη μορφή πιστοποιητικού έγκρισης, για το οποίο θα επιβαρυνόταν με την καταβολή τέλους. Η τήρηση αυτών των διατυπώσεων δεν ήταν υποχρεωτική για τα άτομα που επιθυμούσαν να παντρευτούν με τελετή της Εκκλησίας της Αγγλίας. Ο προσφεύγων υπέβαλε αίτηση για πιστοποιητικό έγκρισης και ζήτησε απαλλαγή από την καταβολή τέλους λόγω της δεινής οικονομικής του κατάστασης, όμως η αίτησή του απορρίφθηκε. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι το ανωτέρω σύστημα εισήγαγε διάκριση λόγω θρησκείας, η οποία στερούνταν εύλογης και αντικειμενικής δικαιολόγησης.

Το ακριβές περιεχόμενο των εννοιών της «θρησκείας» και των «πεποιθήσεων» αποτέλεσε το αντικείμενο της απόφασης που ακολουθεί και η οποία αφορούσε την ελευθερία εκδήλωσης της θρησκείας στον χώρο εργασίας.

589 ΕΔΔΑ, *Ο'Donoghue και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, προσφυγή αριθ. 34848/07, 14 Δεκεμβρίου 2010.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Eweida και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου*⁵⁹⁰, οι προσφεύγοντες, θρησκευόμενοι χριστιανοί, κατήγγειλαν ότι είχαν υποστεί διάκριση λόγω θρησκείας στην εργασία. Η πρώτη και η δεύτερη των προσφευγόντων κατήγγειλαν ότι οι εργοδότες τους είχαν θέσει περιορισμούς στη δυνατότητα να φέρουν σε εμφανές σημείο χριστιανικούς σταυρούς ενόσω εργάζονταν, ενώ η τρίτη και ο τέταρτος των προσφευγόντων είχαν απολυθεί επειδή αρνήθηκαν να διεκπεραιώσουν ορισμένα καθήκοντα τα οποία, κατά την άποψή τους, ενθάρρυναν την ομοφυλοφιλία, πρακτική την οποία θεωρούσαν ασυμβίβαστη με τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι συνέτρεχε παραβίαση στην περίπτωση της πρώτης των προσφευγόντων, υπαλλήλου της British Airways, τονίζοντας ότι ο σταυρός της ήταν διακριτικός και δεν θα μπορούσε να έχει αρνητική επίδραση στην επαγγελματική της εμφάνιση. Επιπροσθέτως, δεν υπήρχαν αποδείξεις περί οποιασδήποτε πραγματικής ζημίας των συμφερόντων τρίτων. Όσον αφορά τη δεύτερη των προσφευγόντων, νοσηλεύτρια, ο περιορισμός ήταν ανάλογος προς τον επιδιωκόμενο στόχο (προστασία της υγείας και της ασφάλειας των νοσηλευτών και των ασθενών). Στην περίπτωση της τρίτης των προσφευγόντων, η οποία ήταν ληξιαρχος και στην οποία είχε επιβληθεί πειθαρχική ποινή κατόπιν της άρνησής της να διεξαγάγει τελετή για τη σύναψη συμφώνου συμβίωσης, οι αρχές είχαν ενεργήσει εντός του ευρέος περιθωρίου εκτίμησης που διαθέτει το κράτος σε περιπτώσεις που διακυβεύεται το δικαίωμα τρίτων να μην υφίστανται διακρίσεις. Στην περίπτωση του τέταρτου των προσφευγόντων, ο οποίος ήταν σύμβουλος σχέσεων και σεξουαλικής και ψυχικής υγείας σε εθνικό ιδιωτικό οργανισμό, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι ο περιορισμός της ελευθερίας της θρησκείας στηριζόταν σε βάσιμο και αντικειμενικό λόγο και είχε επιβληθεί με σκοπό τον σεβασμό των δικαιωμάτων των τρίτων, δεδομένου ότι ο εργοδότης εφαρμόζε πολιτική απαγόρευσης των διακρίσεων ως προς τους χρήστες των υπηρεσιών. Συνεπώς, το κράτος είχε ενεργήσει εντός των ορίων του ευρέος περιθωρίου εκτίμησης που διαθέτει.

Με αφορμή διάφορες υποθέσεις που άπτονταν του ουσιαστικού δικαιώματος στην ελευθερία της θρησκείας και των πεποιθήσεων δυνάμει της ΕΣΔΑ, το ΕΔΔΑ κατέστησε σαφές ότι το κράτος δεν μπορεί να επιχειρεί να υπαγορεύει το περιεχόμενο των εννοιών «θρησκεία» ή «πεποιθήσεις» και ότι οι έννοιες αυτές

590 ΕΔΔΑ, *Eweida και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, προσφυγές αριθ. 48420/10, 59842/10, 51671/10 και 36516/10, 15 Ιανουαρίου 2013.

προστατεύουν «αθεϊστές, αγνωστικιστές, σκεπτικιστές αλλά και όσους δεν ενδιαφέρονται», προστατεύουν δηλαδή όσους επιλέγουν να «έχουν ή να μην έχουν θρησκευτικές πεποιθήσεις και να ασκούν ή να μην ασκούν θρησκευτικά καθήκοντα»⁵⁹¹. Στις αποφάσεις αυτές επισημάνθηκε επίσης ότι η θρησκεία και οι πεποιθήσεις είναι κατά κύριο λόγο προσωπικές και υποκειμενικές και δεν σχετίζονται κατ' ανάγκη με πίστη που έχει αναπτυχθεί προς θεσμούς⁵⁹². Νεότερες θρησκείες, όπως η σαϊεντολογία, έχει κριθεί επίσης ότι χρήζουν προστασίας⁵⁹³.

Το ΕΔΔΑ έχει επεξεργαστεί την ιδέα «των πεποιθήσεων» στο πλαίσιο του δικαιώματος στην εκπαίδευση δυνάμει του άρθρου 2 του πρώτου πρόσθετου πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ, σύμφωνα με το οποίο το κράτος πρέπει να σέβεται το δικαίωμα των γονέων να εξασφαλίζουν την εκπαίδευση των παιδιών τους «συμφώνως προς τας ιδίας αυτών θρησκευτικές και φιλοσοφικές πεποιθήσεις». Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι:

«Η συνήθης έννοια της λέξης «πεποιθήσεις», αυτή καθαυτή, δεν ταυτίζεται με την έννοια των λέξεων «γνώμες» και «ιδέες», όπως χρησιμοποιούνται στο άρθρο 10 [...] της Σύμβασης, το οποίο κατοχυρώνει την ελευθερία της έκφρασης, αλλά πλησιάζει περισσότερο την έννοια του όρου όπως αυτός εμφανίζεται στο άρθρο 9 [...] - και υποδηλώνει απόψεις που χαρακτηρίζονται από ένα ορισμένο επίπεδο πειστικότητας, σοβαρότητας, ανοχής και σπουδαιότητας»⁵⁹⁴.

Ένα σύμβολο δηλωτικό των θρησκευτικών πεποιθήσεων είναι η θρησκευτική ενδυμασία. Το ΕΔΔΑ έχει επιληφθεί διαφόρων υποθέσεων που αφορούσαν τη θρησκευτική ελευθερία σε κράτη που επιθυμούν να διατηρήσουν τον κοσμικό τους χαρακτήρα. Στις υποθέσεις αυτές, το ΕΔΔΑ έδωσε ιδιαίτερη βαρύτητα

591 ΕΔΔΑ, *S.A.S. κατά Γαλλίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 43835/11, 1 Ιουλίου 2014, σκέψη 124· ΕΔΔΑ, *Izzettin Doğan και λοιποί κατά Τουρκίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 62649/10, 26 Απριλίου 2016, σκέψη 103.

592 ΕΔΔΑ, *The Moscow Branch of the Salvation Army κατά Ρωσίας*, προσφυγή αριθ. 72881/01, 5 Οκτωβρίου 2006, σκέψεις 57-58· ΕΔΔΑ, *Metropolitan Church of Bessarabia και λοιποί κατά Μολδαβίας*, προσφυγή αριθ. 45701/99, 13 Δεκεμβρίου 2001 σκέψη 114· ΕΔΔΑ, *Hasan και Chaush κατά Βουλγαρίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 30985/96, 26 Οκτωβρίου 2000, σκέψεις 62 και 78.

593 ΕΔΔΑ, *Church of Scientology Moscow κατά Ρωσίας*, προσφυγή αριθ. 18147/02, 5 Απριλίου 2007.

594 ΕΔΔΑ, *Campbell και Cosans κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, προσφυγές αριθ. 7511/76 και 7743/76, 25 Φεβρουαρίου 1982, σκέψη 36.

στον δεδηλωμένο σκοπό του κράτους που συνίστατο στη διατήρηση της τάξης και την προστασία των δικαιωμάτων και των ελευθεριών τρίτων.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *S.A.S. κατά Γαλλίας*⁵⁹⁵, η προσφεύγουσα, Γαλλίδα υπήκοος και θρησκευόμενη μουσουλμάνα, προσέφυγε στο ΕΔΔΑ κατόπιν τροποποίησης της εθνικής νομοθεσίας που της απαγόρευε να καλύπτει το πρόσωπό της σε δημόσιους χώρους. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η απαγόρευση αμφίεσης με ένδυμα που καλύπτει πλήρως το πρόσωπο ήταν αναγκαία για την αρμονική «συμβίωση» των πολιτών εντός του πλαισίου της νομιμότητας. Το ΕΔΔΑ τόνισε ότι «ο σεβασμός ενός στοιχειώδους συνόλου αξιών σε μια ανοιχτή δημοκρατική κοινωνία» υπερισχύει της επιλογής του ατόμου να φέρει ένδυμα που καλύπτει πλήρως το πρόσωπό του». Το ΕΔΔΑ επισήμανε επίσης ότι, ναι μεν η απαγόρευση επηρέαζε δυσανάλογα τις μουσουλμάνες που επιθυμούν να φέρουν ένδυμα που καλύπτει πλήρως το πρόσωπο, ωστόσο στον νόμο δεν υπήρχε καμία διάταξη που να εστιάζει ρητώς στη θρησκευτική ενδυμασία· η απαγόρευση αφορούσε τη χρήση οποιουδήποτε ενδύματος που καλύπτει το πρόσωπο.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Ebrahimian κατά Γαλλίας*⁵⁹⁶, η σύμβαση απασχόλησης της προσφεύγουσας ως νοσοκομειακής κοινωνικής λειτουργού δεν ανανεώθηκε μετά την άρνησή της να σταματήσει να φορά τη μουσουλμανική μαντίλα. Με βάση την προηγούμενη νομολογία του στο ζήτημα της απαγόρευσης της αμφίεσης με μουσουλμανική μαντίλα⁵⁹⁷, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι το δικαίωμα της προσφεύγουσας να εκδηλώνει τη θρησκεία της δεν ήταν συμβατό με την απαίτηση ουδετερότητας των υπηρεσιών που παρέχονται από δημόσιο νοσοκομείο. Η επέμβαση στο δικαίωμα της προσφεύγουσας να εκδηλώνει τη θρησκεία της ήταν δικαιολογημένη με βάση την ανάγκη προστασίας των δικαιωμάτων τρίτων.

Παραδείγματα: Με απόφασή του της 27ης Ιανουαρίου 2015, το γερμανικό Συνταγματικό Δικαστήριο⁵⁹⁸ απέρριψε ως αντισυνταγματική διάταξη που επέβαλλε αφηρημένη απαγόρευση και περιόριζε τη δυνατότητα των

595 ΕΔΔΑ, *S.A.S. κατά Γαλλίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 43835/11, 1 Ιουλίου 2014.

596 ΕΔΔΑ, *Ebrahimian κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 64846/11, 26 Νοεμβρίου 2015.

597 ΕΔΔΑ, *Leyla Şahin κατά Τουρκίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 44774/98, 10 Νοεμβρίου 2005· ΕΔΔΑ, *Kurtulmuş κατά Τουρκίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), προσφυγή αριθ. 65500/01, 24 Ιανουαρίου 2006.

598 Γερμανία, Συνταγματικό Δικαστήριο, 1 BvR 471/10, 1 BvR 1181/10 27 Ιανουαρίου 2015.

αρχών να επιβάλλουν απαγόρευση αμφίεσης με μαντίλα στις περιπτώσεις στις οποίες υφίσταται συγκεκριμένος κίνδυνος για την ουδετερότητα ή τα δικαιώματα τρίτων⁵⁹⁹. Με διάταξη του της 26ης Αυγούστου 2016, το γαλλικό Συμβούλιο της Επικρατείας κήρυξε άκυρους τους κανονισμούς δημοτικών αρχών που απαγόρευαν την αμφίεση με ισλαμικά ενδύματα κολύμβησης στην παραλία⁶⁰⁰.

Παράδειγμα: Σε υπόθεση⁶⁰¹ που εκδικάστηκε ενώπιον αυστριακού δικαστηρίου, η προσφεύγουσα ήταν υπάλληλος συμβολαιογραφικού γραφείου. Όποτε φορούσε την ισλαμική μαντίλα και την αμπάγια, οι επαφές της με τους πελάτες περιορίζονταν. Όταν άρχισε να φορά ένδυμα που κάλυπτε πλήρως το πρόσωπό της, απολύθηκε. Το Ανώτατο Δικαστήριο έκρινε ότι ο περιορισμός των καθηκόντων της δεν ήταν δικαιολογημένος. Τόνισε ότι το να μη φορά η εργαζόμενη μαντίλα δεν αποτελεί ουσιαστική και καθοριστική επαγγελματική προϋπόθεση και αποφάνθηκε ότι, από αυτή την άποψη, η απαίτηση αυτή συνιστούσε άμεση διάκριση. Ωστόσο, το δικαστήριο έκρινε ότι η αμφίεση, στον χώρο εργασίας, με μαντίλα που καλύπτει το πρόσωπο, συνιστά εμπόδιο στην εκτέλεση της εργασίας, καθώς είναι αναγκαία η απρόσκοπτη επικοινωνία και αλληλεπίδραση με πελάτες, συναδέλφους και τον εργοδότη. Ως εκ τούτου, η απαίτηση να μη φορά η εργαζόμενη μαντίλα που καλύπτει το πρόσωπο συνιστά ουσιαστική και καθοριστική επαγγελματική προϋπόθεση.

Το 2017 σχεδόν 17 έτη μετά την έκδοση της οδηγίας για την ισότητα στην απασχόληση (2000/78/ΕΚ), το ΔΕΕ εξέδωσε την πρώτη του απόφαση για τις διακρίσεις λόγω θρησκείας.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Samira Achbita and Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding κατά G4S Secure Solutions NV*⁶⁰², η προσφεύγουσα είχε απολυθεί λόγω μη συμμόρφωσής της με εσωτερικό κανόνα, ο οποίος απαγόρευε στους εργαζομένους να φορούν εμφανή σύμβολα των πολιτικών, φιλοσοφικών ή θρησκευτικών τους πεποιθήσεων

599 Βλ. επίσης: Βέλγιο, Συμβούλιο της Επικρατείας, απόφαση αριθ. 228.752, 14 Οκτωβρίου 2014.

600 Γαλλία, Συμβούλιο της Επικρατείας, διάταξη αριθ. 402742 και 402777, 26 Αυγούστου 2016.

601 Αυστρία, Ανώτατο Δικαστήριο της Αυστρίας, 9 ObA 117/15, 25 Μαΐου 2016.

602 ΔΕΕ, C-157/15, *Samira Achbita και Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding κατά G4S Secure Solutions NV* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 14 Μαρτίου 2017.

στην εργασία. Το ΔΕΕ έκρινε ότι ο επίμαχος εσωτερικός κανόνας κάλυπτε αδιακρίτως κάθε εκδήλωση των πεποιθήσεων αυτών και αντιμετώπιζε κατά τον ίδιο τρόπο όλους τους εργαζομένους της επιχείρησης, επιβάλλοντάς τους ουδέτερη αμφίεση. Συνεπώς, ένας τέτοιος εσωτερικός κανόνας δεν εισήγαγε άμεση διάκριση λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων, κατά την έννοια της οδηγίας. Το Δικαστήριο αποφάνθηκε όμως ότι, αντιθέτως, ένας τέτοιος εσωτερικός κανόνας ενδέχεται να συνιστά έμμεση διάκριση εάν συνεπάγεται τη μειονεκτική μεταχείριση κάποιων προσώπων λόγω ορισμένης θρησκείας. Ωστόσο, η μεταχείριση αυτή μπορεί να δικαιολογείται αντικειμενικά από έναν θεμιτό σκοπό, όπως η τήρηση πολιτικής, φιλοσοφικής και θρησκευτικής ουδετερότητας εκ μέρους του εργοδότη στις σχέσεις του με τους πελάτες του, υπό την προϋπόθεση ότι τα μέσα για την επίτευξη αυτού του σκοπού είναι πρόσφορα και αναγκαία. Το ΔΕΕ τόνισε επίσης ότι ο κανόνας που περιορίζει τη χρήση θρησκευτικών συμβόλων ή ενδυμάτων μπορεί να θεωρηθεί πρόσφορος μόνον εφόσον προβλέπεται στο πλαίσιο πολιτικής ουδετερότητας, «η οποία ακολουθείται όντως με συνοχή και συστηματικότητα».

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Asma Bougnaoui και ADDH κατά Micropole SA*⁶⁰³, ζητήθηκε από την προσφεύγουσα να μη φορά μαντίλα στον χώρο εργασίας, κατόπιν σχετικού αιτήματος πελάτη. Καθώς δεν δέχθηκε να συμμορφωθεί με αυτό το αίτημα, απολύθηκε. Το ΔΕΕ επανέλαβε ότι μια γενική απαγόρευση που αφορά όλα τα εμφανή σύμβολα θρησκευτικών, φιλοσοφικών ή πολιτικών πεποιθήσεων θα συνιστούσε έμμεση διάκριση, εκτός εάν ήταν δικαιολογημένη. Αντιθέτως, εάν η απόφαση απόλυσης δεν είχε στηριχθεί σε γενική απαγόρευση αλλά σχετιζόταν ειδικά με τη μαντίλα, ήταν αναγκαίο να διαπιστωθεί αν η συμμόρφωση με ένα τέτοιο αίτημα πελάτη μπορούσε να θεωρηθεί «ουσιαστική και καθοριστική επαγγελματική προϋπόθεση» που μπορούσε να δικαιολογήσει την εφαρμογή μιας πολιτικής που συνεπάγεται άμεση διάκριση. Το ΔΕΕ εξήγησε ότι η έννοια της «ουσιαστικής και καθοριστικής επαγγελματικής προϋπόθεσης» παραπέμπει σε προϋπόθεση που υπαγορεύεται αντικειμενικά από τη φύση ή τις συνθήκες άσκησης της επίμαχης επαγγελματικής δραστηριότητας. Συνεπώς, δεν μπορεί να καλύπτει υποκειμενικές εκτιμήσεις, όπως η βούληση του εργοδότη να λάβει υπόψη τις ιδιαίτερες επιθυμίες του πελάτη.

603 ΔΕΕ, C-188/15, *Asma Bougnaoui και Association de défense des droits de l'homme (ADDH) κατά Micropole SA* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 14 Μαρτίου 2017.

5.9. Κοινωνική προέλευση, γέννηση και περιουσία

Οι τρεις αυτοί λόγοι διακρίσεων μπορεί κάλλιστα να θεωρηθεί ότι συνδέονται μεταξύ τους, καθώς σχετίζονται με κατάσταση που αποδίδεται σε κάποιο πρόσωπο λόγω ενός κληρονομημένου κοινωνικού, οικονομικού ή βιολογικού χαρακτηριστικού⁶⁰⁴. Κατά τον ίδιο τρόπο, ενδέχεται να συνδέονται και με τη φυλή και την εθνοτική καταγωγή.

Στο πεδίο του δικαίου της ΕΕ, οι προσφεύγοντες στην ακόλουθη υπόθεση επικαλέστηκαν τη γέννηση ως προστατευόμενο λόγο.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Ζωή Χατζή κατά Υπουργού Οικονομικών*⁶⁰⁵, το ΔΕΕ εξέτασε αν η χορήγηση μίας μόνο γονικής άδειας στην περίπτωση διδυμων τέκνων συνιστούσε διάκριση με βάση τη γέννηση, κατά παράβαση του άρθρου 21 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων. Το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι τα δικαιώματα που προβλέπονταν στη συμφωνία-πλαίσιο για τη γονική άδεια χορηγούνταν στους γονείς υπό την ιδιότητά τους ως εργαζομένων ώστε να μπορούν να συνδυάζουν τις οικογενειακές με τις επαγγελματικές τους υποχρεώσεις. Ούτε η συμφωνία-πλαίσιο ούτε ο Χάρτης της ΕΕ προέβλεπαν τη χορήγηση στο παιδί δικαιώματος που σχετίζεται με τη γονική άδεια. Συνεπώς, στις περιπτώσεις στις οποίες χορηγήθηκε μία μόνο γονική άδεια για δίδυμα τέκνα, δεν συνέτρεχε διάκριση με βάση τη γέννηση. Το ΔΕΕ έκρινε επίσης ότι η συμφωνία-πλαίσιο δεν μπορούσε να ερμηνευθεί κατά τρόπο που να συνεπάγεται την αυτόματη απονομή δικαιώματος σε χωριστή γονική άδεια για κάθε τέκνο. Αναγνωρίστηκε ότι η συμφωνία-πλαίσιο καθορίζει μόνον ελάχιστους κανόνες και ότι τα κράτη μέλη της ΕΕ μπορούν να υιοθετούν ειδικές ρυθμίσεις για την καθιέρωση γονικής άδειας μεγαλύτερης διάρκειας σε σχέση με το προβλεπόμενο ελάχιστο όριο των τριών μηνών. Ωστόσο, οι νομοθέτες των κρατών μελών της ΕΕ, οσάκις θεσπίζουν μέτρα μεταφοράς

604 Οι λόγοι που αφορούν την κοινωνική προέλευση, τη γέννηση και την περιουσία αναφέρονται επίσης στο άρθρο 2 παράγραφος 2 του Διεθνούς Συμφώνου για τα οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα του 1966 (στο οποίο όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ είναι συμβαλλόμενα μέρη). Βλ. Ηνωμένα Έθνη, CESCR (2009), *General comment No. 20: Non-discrimination in economic, social and cultural rights (art. 2, para. 2, of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights)*, UN Doc. E/C.12/GC/20, 2 Ιουλίου 2009, παράγραφοι 24-26 και 35.

605 ΔΕΕ, C-149/10, *Ζωή Χατζή κατά Υπουργού Οικονομικών*, 16 Σεπτεμβρίου 2010.

της συμφωνίας-πλασίου, πρέπει να λαμβάνουν υπόψη την αρχή της ίσης μεταχείρισης και να διασφαλίζουν ότι οι γονείς διδύμων τυγχάνουν μεταχείρισης η οποία λαμβάνει υπόψη τις ανάγκες τους.

Στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ, πέραν του λόγου που αφορά τη «γέννηση», ενώπιον του ΕΔΔΑ έχουν εισαχθεί ελάχιστες υποθέσεις που αφορούν αυτούς τους λόγους διακρίσεων, ίσως και καμία. Στην υπόθεση *Mazurek κατά Γαλλίας*⁶⁰⁶, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η διαφορετική μεταχείριση που βασίζεται αποκλειστικά στο γεγονός της εκτός γάμου γέννησης θα μπορούσε να δικαιολογηθεί μόνον εφόσον υπήρχαν ιδιαίτερα «σοβαροί λόγοι».

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Wolter και Sarfert κατά Γερμανίας*⁶⁰⁷, οι προσφεύγοντες είχαν γεννηθεί εκτός γάμου. Μετά τον θάνατο των πατέρων τους, αναγνωρίστηκαν ως κληρονόμοι της αντίστοιχης περιουσίας. Ωστόσο, σύμφωνα με την εθνική νομοθεσία, οι προσφεύγοντες μπορούσαν να κληρονομήσουν μόνον εάν είχαν γεννηθεί εκτός γάμου μετά την 1η Ιουλίου 1949 και εάν οι πατέρες τους είχαν αποβιώσει μετά τις 28 Μαΐου 2009. Τα εθνικά δικαστήρια έκριναν ότι, λόγω της αρχής της ασφάλειας δικαίου, δεν ήταν δυνατή η αναδρομική εφαρμογή του νόμου. Οι προσφεύγοντες κατήγγειλαν ότι, ως τέκνα που είχαν γεννηθεί εκτός γάμου, υφίσταντο διάκριση σε σχέση με τα τέκνα που έχουν γεννηθεί εντός γάμου.

Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι, μολονότι η ασφάλεια δικαίου συνιστά ιδιαίτερα σοβαρό λόγο, δεν επαρκεί για να εμποδίσει τους προσφεύγοντες από το να κληρονομήσουν την περιουσία των πατέρων τους και ότι τα μέσα που χρησιμοποιούνται δεν τελούν σε εύλογη σχέση αναλογικότητας προς τον επιδιωκόμενο σκοπό. Κατά συνέπεια, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι υπήρξε παράβαση του άρθρου 14 της Σύμβασης σε συνδυασμό με το άρθρο 1 του πρώτου πρωτοκόλλου.

606 ΕΔΔΑ, *Mazurek κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 34406/97, 1 Φεβρουαρίου 2000.

607 ΕΔΔΑ, *Wolter και Sarfert κατά Γερμανίας*, προσφυγές αριθ. 59752/13 και 66277/13, 23 Μαρτίου 2017. Βλ. επίσης *Fabris κατά Γαλλίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 16574/08, 7 Φεβρουαρίου 2013.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Chassagnou κατά Γαλλίας*⁶⁰⁸, οι προσφεύγοντες κατήγγειλαν ότι δεν τους επιτρεπόταν να χρησιμοποιήσουν τη γη τους όπως επιθυμούσαν. Η νομοθεσία υποχρέωνε τους μικροϊδιοκτήτες γης να εκχωρούν δικαιώματα δημόσιας θήρας στη γη τους, ενώ οι ιδιοκτήτες μεγάλων εκτάσεων γης δεν είχαν την ίδια υποχρέωση και μπορούσαν να χρησιμοποιούν τη γη τους όπως ήθελαν. Οι προσφεύγοντες επιθυμούσαν την απαγόρευση του κυνηγιού στη γη τους και τη χρησιμοποίησή της για την προστασία της άγριας ζωής. Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι η διαφορετική μεταχείριση των μικροϊδιοκτητών γης σε σχέση με τους μεγαλοϊδιοκτήτες συνιστούσε διάκριση λόγω περιουσίας⁶⁰⁹.

Στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου, οι λόγοι της κοινωνικής προέλευσης, της γέννησης και της περιουσίας αναφέρονται επίσης στο άρθρο 2 παράγραφος 2 του Διεθνούς Συμφώνου για τα οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα (στο οποίο όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ είναι συμβαλλόμενα μέρη). Η Επιτροπή για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα, αρμόδια για την παρακολούθηση και την ερμηνεία του συμφώνου, διέκρινε την έννοια αυτών των λόγων διακρίσεων στο γενικό της σχόλιο αριθ. 20⁶¹⁰. Σύμφωνα με την ανωτέρω Επιτροπή, η «κοινωνική προέλευση», η «γέννηση» και η «περιουσία» συνδέονται στενά μεταξύ τους. Η κοινωνική προέλευση «αναφέρεται στην κοινωνική θέση που έχει κληρονομήσει το εκάστοτε πρόσωπο». Μπορεί να συνδέεται με τη θέση που απέκτησε μέσω της γέννησής του σε μια συγκεκριμένη κοινωνική τάξη ή κοινότητα (όπως αυτές που βασίζονται στην εθνοτική καταγωγή, τη θρησκεία ή την ιδεολογία) ή λόγω της δικής του κοινωνικής κατάστασης, όπως η φτώχεια και η έλλειψη στέγης. Επιπλέον, ο λόγος που συνδέεται με τη γέννηση μπορεί να αναφέρεται στην κατάσταση ατόμου που γεννήθηκε εκτός γάμου ή που υιοθετήθηκε. Ο λόγος που συνδέεται με την περιουσία μπορεί να αναφέρεται στην κατάσταση του ατόμου σε σχέση με τη γη (π.χ. μισθωτής, κύριος ή παρανόμως εγκατεστημένος) ή σε σχέση με άλλη περιουσία.

608 ΕΔΔΑ, *Chassagnou και λοιποί κατά Γαλλίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 25088/94 και άλλες, 29 Απριλίου 1999.

609 Βλ. επίσης ΕΔΔΑ, *Herrmann κατά Γερμανίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 9300/07, 26 Ιουνίου 2012.

610 Ηνωμένα Έθνη, CESCR (2009), *General comment No. 20: Non-discrimination in economic, social and cultural rights (art. 2, para. 2, of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights)*, UN Doc. E/C.12/GC/20, 2 Ιουλίου 2009, παράγραφοι 24-26 και 35.

5.10. Γλώσσα

Στο δίκαιο της ΕΕ, η γλώσσα δεν αναγνωρίζεται, αυτή καθαυτή, ως χωριστός προστατευόμενος λόγος στο πλαίσιο των οδηγιών για την καταπολέμηση των διακρίσεων. Μπορεί, ωστόσο, να αποτελέσει αντικείμενο προστασίας στο πλαίσιο της οδηγίας για τη φυλετική ισότητα, στο μέτρο που μπορεί να συνδεθεί με τη φυλή ή την εθνοτική καταγωγή. Επίσης, το ΔΕΕ έχει αποφανθεί ότι η γλώσσα προστατεύεται δυνάμει του λόγου της ιθαγένειας, στο πλαίσιο της νομοθεσίας για την ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων⁶¹¹. Το ΔΕΕ έχει επανειλημμένως τονίσει ότι το σύνολο των διατάξεων της ΣΛΕΕ που αφορούν την ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων σκοπεί στη διευκόλυνση ασκήσεως πάσης φύσεως επαγγελματικών δραστηριοτήτων στο έδαφος της Ένωσης από τους υπηκόους των κρατών μελών και απαγορεύει τα μέτρα τα οποία θα μπορούσαν να αποδειχθούν δυσμενή για τους υπηκόους αυτούς εάν θελήσουν να ασκήσουν οικονομική δραστηριότητα εντός άλλου κράτους μέλους⁶¹².

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά Βασιλείου του Βελγίου*⁶¹³, το ΔΕΕ εξέτασε τις απαιτήσεις γλωσσικών γνώσεων που επιβάλλονται στους υποψηφίους για θέσεις σε τοπικές υπηρεσίες των γαλλόφωνων ή γερμανόφωνων περιφερειών. Σύμφωνα με το σχετικό δίκαιο, οι υποψήφιοι, από τα διπλώματα ή πιστοποιητικά των οποίων δεν προκύπτει ότι ολοκλήρωσαν τις σπουδές τους στην οικεία γλώσσα, ήταν υποχρεωμένοι να αποκτήσουν πιστοποιητικό χορηγούμενο αποκλειστικά από έναν μόνο επίσημο βελγικό οργανισμό, κατόπιν εξέτασης την οποία διοργανώνει ο εν λόγω οργανισμός. Το ΔΕΕ έκρινε ότι είναι θεμιτή η απαίτηση από τους υποψηφίους να έχουν επαρκές σε σχέση με την προς πλήρωση θέση επίπεδο γνώσεων της γλώσσας της περιφέρειας στην οποία βρίσκεται η συγκεκριμένη κοινότητα, ώστε να είναι σε θέση να επικοινωνούν με τις αρχές και το κοινό. Ωστόσο, η πρόβλεψη του πιστοποιητικού ως μοναδικού μέσου απόδειξης των γλωσσικών γνώσεων των υποψηφίων ήταν δυσανάλογη προς τον επιδιωκόμενο σκοπό. Το ΔΕΕ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι το Βέλγιο παρέβη τις υποχρεώσεις που υπέχει από το άρθρο 45 της ΣΛΕΕ και τον κανονισμό (ΕΕ) αριθ. 492/2011.

611 ΔΕΕ, C-379/87, *Anita Groener κατά Minister for Education and the City of Dublin Vocational Educational Committee*, 28 Νοεμβρίου 1989.

612 ΔΕΕ, C-202/11, *Anton Las κατά PSA Antwerp NV* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 16 Απριλίου 2013, σκέψη 19· ΔΕΕ, C-461/11, *Ulf Kazimierz Radziejewski κατά Kronofogdemyndigheten i Stockholm*, 8 Νοεμβρίου 2012, σκέψη 29.

613 ΔΕΕ, C-317/14, *Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά Βασιλείου του Βελγίου*, 5 Φεβρουαρίου 2015.

Στο πλαίσιο του δικαίου του Συμβουλίου της Ευρώπης, ο λόγος της γλώσσας αναφέρεται στο άρθρο 14 της ΕΣΔΑ και στο άρθρο 1 του δωδέκατου πρωτοκόλλου. Επιπλέον, τόσο η Σύμβαση-πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης του 1995 για την προστασία των εθνικών μειονοτήτων⁶¹⁴ (που έχει κυρωθεί από 39 κράτη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης) όσο και ο Ευρωπαϊκός Χάρτης για τις περιφερειακές ή μειονοτικές γλώσσες του 1992⁶¹⁵ (που έχει κυρωθεί από 24 κράτη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης) επιβάλλουν στα κράτη ορισμένες υποχρεώσεις όσον αφορά τη χρήση μειονοτικών γλωσσών. Κανένα, όμως, από τα δύο αυτά κείμενα δεν περιέχει ορισμό της έννοιας της «γλώσσας». Το άρθρο 6 παράγραφος 3 της ΕΣΔΑ προβλέπει ρητώς ότι, στο πλαίσιο της ποινικής διαδικασίας, όλοι έχουν δικαίωμα να πληροφορούνται τις κατηγορίες που έχουν απαγγελθεί εναντίον τους σε γλώσσα την οποία κατανοούν, καθώς και το δικαίωμα σε συνδρομή από διερμηνέα εάν δεν κατανοούν ή δεν ομιλούν τη γλώσσα που χρησιμοποιείται στο δικαστήριο.

Η σημαντικότερη υπόθεση της οποίας επιλήφθηκε το ΕΔΔΑ σχετικά με τη γλώσσα αφορούσε τον τομέα της εκπαίδευσης.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση σχετικά με το γλωσσικό καθεστώς στην εκπαίδευση στο Βέλγιο (υπόθεση *Belgium Linguistic*)⁶¹⁶, κάποιοι γονείς κατήγγειλαν ότι οι εθνικές νομοθετικές διατάξεις που αφορούσαν την παροχή εκπαίδευσης εισήγαγαν διακρίσεις λόγω γλώσσας. Για τη γαλλόφωνη και την ολλανδόφωνη κοινότητα του Βελγίου, το εθνικό δίκαιο όριζε ότι η παρεχόμενη ή επιδοτούμενη από το κράτος εκπαίδευση πρέπει να γίνεται στα γαλλικά ή στα ολλανδικά, ανάλογα με το αν η εκάστοτε περιφέρεια θεωρείται γαλλόφωνη ή ολλανδόφωνη. Γονείς γαλλόφωνων παιδιών που ζούσαν στην ολλανδόφωνη περιφέρεια κατήγγειλαν ότι η εν λόγω νομοθεσία εμπόδιζε ή δυσκόλευε σημαντικά τα παιδιά τους να λάβουν εκπαίδευση στα γαλλικά. Το ΕΔΔΑ αναγνώρισε ότι συνέτρεχε διαφορετική μεταχείριση, αποφάνθηκε όμως ότι ήταν δικαιολογημένη. Η απόφαση στηρίχθηκε στην εκτίμηση ότι σε κάθε περιφέρεια ομιλείται, κατά κύριο λόγο, μία γλώσσα. Συνεπώς, η διαφορετική μεταχείριση

614 Συμβούλιο της Ευρώπης, Σύμβαση-πλαίσιο για την προστασία των εθνικών μειονοτήτων, CETS αριθ. 157, 1995.

615 Συμβούλιο της Ευρώπης, Ευρωπαϊκός χάρτης για τις περιφερειακές και μειονοτικές γλώσσες, CETS αριθ. 148, 1995.

616 ΕΔΔΑ, *Υπόθεση «σχετικά με ορισμένες πιυχές της νομοθεσίας για το γλωσσικό καθεστώς στην εκπαίδευση στο Βέλγιο» κατά Βελγίου*, προσφυγή αριθ. 1474/62 και άλλες, 23 Ιουλίου 1968.

ήταν δικαιολογημένη καθώς δεν ήταν εφικτή η διδασκαλία και στις δύο γλώσσες. Επιπλέον, οι οικογένειες μπορούσαν κάλλιστα να στραφούν στην ιδιωτική γαλλική εκπαίδευση στις ολλανδόφωνες περιφέρειες.

Στην υπόθεση *Catan και λοιποί κατά Μολδαβίας και Ρωσίας*⁶¹⁷ (η οποία εξετάζεται στην [ενότητα 2.4.2](#)), το ΕΔΔΑ επανέλαβε ότι υφίσταται το δικαίωμα κάθε προσώπου να λαμβάνει εκπαίδευση στην εθνική γλώσσα.

Με αφορμή διάφορες υποθέσεις που αφορούσαν τους κανόνες για την ορθογραφία των ονομάτων, το ΕΔΔΑ αναφέρθηκε στο ευρύ περιθώριο εκτίμησης που διαθέτουν τα κράτη μέλη και αποφάνθηκε ότι η οικεία πολιτική δεν παρέβαινε το άρθρο 14. Η αιτιολογία στην οποία στηρίχθηκε η κρίση αυτή ήταν ότι η πολιτική δεν στερούσε από το άτομο τη δυνατότητα να επιλέξει τον τρόπο γραφής του ονόματός του⁶¹⁸ ούτε έθετε νομικά εμπόδια σε σχέση με την επιλογή κουρδικού ονόματος ή επωνύμου, υπό την προϋπόθεση ότι αυτά θα γράφονταν σύμφωνα με τους κανόνες ορθογραφίας του τουρκικού αλφαβήτου⁶¹⁹.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Macalin Moxamed Sed Dahir κατά Ελβετίας*⁶²⁰, η αίτηση αλλαγής επωνύμου την οποία υπέβαλε η προσφεύγουσα με την αιτιολογία ότι η ελβετική προφορά του ονόματος είχε προσβλητική έννοια στη μητρική της γλώσσα απορρίφθηκε. Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι η προσφεύγουσα δεν βρισκόταν σε ανάλογη κατάσταση με εκείνη στην οποία βρίσκονται άτομα τα ονόματα των οποίων έχουν γελοία ή εξευτελιστική έννοια σε μια πιο κοινή γλώσσα, όπως η εθνική γλώσσα. Η κατάστασή της δεν μπορούσε να συγκριθεί ούτε με εκείνη των Πολωνών μεταναστών στους οποίους είχε επιτραπεί να αλλάξουν τα ονόματά τους επειδή οι Ελβετοί δεν μπορούσαν να τα προφέρουν. Το ΕΔΔΑ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η προσφυγή ήταν προδήλως αβάσιμη⁶²¹.

617 ΕΔΔΑ, *Catan και λοιποί κατά Μολδαβίας και Ρωσίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγές αριθ. 43370/04, 18454/06 και 8252/05, 19 Οκτωβρίου 2012.

618 ΕΔΔΑ, *Bulgakov κατά Ουκρανίας*, προσφυγή αριθ. 59894/00, 11 Σεπτεμβρίου 2007, σκέψη 58.

619 ΕΔΔΑ, *Kemal Tasgin και λοιποί κατά Τουρκίας*, προσφυγές αριθ. 30206/04 και άλλες, 2 Φεβρουαρίου 2010.

620 ΕΔΔΑ, *Macalin Moxamed Sed Dahir κατά Ελβετίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), προσφυγή αριθ. 12209/10, 15 Σεπτεμβρίου 2015.

621 Πρβλ. επίσης ΔΕΕ, C-391/09, *Malgožata Runevič-Vardyn και Łukasz Paweł Wardyn κατά Vilniaus miesto savivaldybės administracija και λοιπών*, 12 Μαΐου 2011 (εξετάζεται στην [ενότητα 4.6](#)).

Παράδειγμα: Μια υπόθεση που εκδικάστηκε ενώπιον αυστριακού δικαστηρίου⁶²² αφορούσε αγγελία για θέση απασχόλησης που απαιτούσε οι υποψήφιοι να έχουν ως «μητρική γλώσσα» τα γερμανικά. Το δικαστήριο έκρινε ότι, για τη θέση του γραφίστα, ήταν μεν αναγκαίος ένας επαρκής βαθμός γνώσης της γλώσσας, όμως η απαίτηση σύμφωνα με την οποία οι υποψήφιοι έπρεπε να έχουν τα γερμανικά ως μητρική γλώσσα συνιστούσε έμμεση διάκριση λόγω εθνοτικής καταγωγής.

Παράδειγμα: Σε υπόθεση⁶²³ που εκδικάστηκε στο Ηνωμένο Βασίλειο, κρίθηκε ότι ήταν δικαιολογημένη η εντολή προς εργαζόμενη, μη φυσική ομιλήτρια της αγγλικής γλώσσας, να μην ομιλεί τη μητρική της γλώσσα στην εργασία της. Τα εθνικά δικαστήρια αποφάνθηκαν ότι η μεταχείριση της προσφεύγουσας δεν συνδεόταν με την ιθαγένειά της. Αναγνώρισαν ότι η εντολή αυτή είχε δοθεί στην προσφεύγουσα διότι υπήρχαν εύλογες υπόνοιες (με βάση τη συμπεριφορά της) ότι ήταν ακτιβίστρια για τα δικαιώματα των ζώων που είχε στόχο να διεισδύσει στην εταιρεία, η οποία συμμετείχε στη διενέργεια δοκιμών προϊόντων σε ζώα. Συνεπώς, ήταν σημαντικό, για λόγους ασφάλειας, οι αγγλόφωνοι προϊστάμενοι να κατανοούν τι λένε τα μέλη του προσωπικού στον χώρο εργασίας.

Για περισσότερες διευκρινίσεις σχετικά με τον τρόπο εφαρμογής του προστατευομένου λόγου της γλώσσας στην πράξη, μπορεί κανείς να συμβουλευθεί μια υπόθεση επί της οποίας αποφάνθηκε η Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων των Ηνωμένων Εθνών (HRC), η οποία είναι αρμόδια για την ερμηνεία και την παρακολούθηση της συμμόρφωσης με το Διεθνές Σύμφωνο για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα (ΔΣΑΠΔ, στο οποίο έχουν προσχωρήσει όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ).

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Diergaardt κατά Ναμίμπιας*⁶²⁴, οι αιτούντες ήταν μέλη μειονοτικής ομάδας ευρωπαϊκής καταγωγής, η οποία παλαιότερα έχαιρε πολιτικής αυτονομίας και πλέον υπαγόταν στο κράτος της Ναμίμπια. Η γλώσσα που χρησιμοποιούσε η εν λόγω κοινότητα ήταν τα Afrikaans. Οι αιτούντες κατήγγειλαν ότι κατά τη διάρκεια δικαστικών διαδικασιών

622 Αυστρία, Περιφερειακό διοικητικό δικαστήριο Τιρόλου, *LVwG-2013/23/3455-2*, 14 Ιανουαρίου 2014.

623 Ηνωμένο Βασίλειο, Εφετείο Εργατικών Διαφορών, *Kelly κατά Covance Laboratories Limited*, UKCAT/0186/15/LA, 20 Οκτωβρίου 2015.

624 HRC, *Diergaardt και λοιποί κατά Ναμίμπιας*, ανακοίνωση αριθ. 760/1997, 6 Σεπτεμβρίου 2000.

υποχρεώθηκαν να χρησιμοποιήσουν τα αγγλικά αντί της μητρικής τους γλώσσας. Κατήγγειλαν ακόμη την κρατική πολιτική που συνίστατο στην άρνηση των κρατικών αρχών να απαντούν στα Afrikaans σε κάθε γραπτή ή προφορική επικοινωνία με τους αιτούντες, παρότι ήταν σε θέση να το πράξουν. Η Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων αποφάνθηκε ότι δεν συνέτρεχε παραβίαση του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη, καθώς οι αιτούντες δεν μπόρεσαν να αποδείξουν ότι επηρεάστηκαν δυσμενώς από τη χρήση της αγγλικής γλώσσας κατά τη διάρκεια των δικαστικών διαδικασιών. Αυτό σημαίνει ότι το δικαίωμα σε συνδρομή από διερμηνέα κατά τη διάρκεια δίκης δεν επεκτείνεται σε περιπτώσεις στις οποίες η γλώσσα που χρησιμοποιεί το δικαστήριο απλώς δεν είναι η μητρική γλώσσα του φερόμενου ως θύματος. Αφορά μόνο τις περιπτώσεις στις οποίες το θύμα δεν είναι σε θέση να κατανοήσει επαρκώς τη γλώσσα που χρησιμοποιεί το δικαστήριο ή να επικοινωνήσει σε αυτή. Η Επιτροπή αποφάνθηκε ακόμη ότι η επίσημη πολιτική του κράτους να αρνείται να επικοινωνήσει σε γλώσσα διαφορετική από την επίσημη (αγγλικά) συνιστούσε παραβίαση του δικαιώματος στην ισότητα έναντι του νόμου με βάση τη γλώσσα. Το κράτος μπορεί να επιλέξει την επίσημη γλώσσα του, οφείλει όμως να επιτρέπει στους κρατικούς υπαλλήλους να απαντούν σε άλλες γλώσσες εφόσον έχουν αυτή τη δυνατότητα.

5.11. Πολιτικές ή άλλες πεποιθήσεις

Στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ, οι «πολιτικές ή άλλες πεποιθήσεις» αναφέρονται ρητώς μεταξύ των προστατευόμενων λόγων. Αντιθέτως, **στο δίκαιο της ΕΕ**, δεν περιλαμβάνονται μεταξύ των λόγων που προστατεύονται από τις οδηγίες της ΕΕ για την καταπολέμηση των διακρίσεων.

Στην υπόθεση *Handyside κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε, κατά τρόπο γενικό, ότι το δικαίωμα στην ελευθερία της έκφρασης δεν προστατεύει μόνο «“πληροφορίες” ή “ιδέες” που τυγχάνουν ευνοϊκής αποδοχής ή που θεωρούνται αβλαβείς ή αδιάφορες, αλλά και όσες θίγουν, σκανδαλίζουν ή ενοχλούν το κράτος ή τμήμα του πληθυσμού»⁶²⁵. Στις πολιτικές πεποιθήσεις αναγνωρίζεται μεγαλύτερη προστασία. Το ΕΔΔΑ έχει επανειλημμένως τονίσει ότι οι ελεύθερες εκλογές και η ελευθερία της έκφρασης, ιδίως η ελευθερία του πολιτικού διαλόγου, αποτελούν «τον θεμέλιο

⁶²⁵ ΕΔΔΑ, *Handyside κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, προσφυγή αριθ. 5493/72, 7 Δεκεμβρίου 1976.

λίθο κάθε δημοκρατικού συστήματος»⁶²⁶. Ως εκ τούτου, οι εξουσίες του κράτους για τη θέση περιορισμών στην πολιτική έκφραση ή τον πολιτικό διάλογο επί ζητημάτων δημοσίου συμφέροντος είναι πολύ περιορισμένες⁶²⁷.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Virabyan κατά Αρμενίας*⁶²⁸, ο προσφεύγων, μέλος ενός από τα κύρια κόμματα της αντιπολίτευσης, κατήγγειλε, επικαλούμενος το άρθρο 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 3 της ΕΣΔΑ, ότι είχε υποστεί κακομεταχείριση όσο τελούσε υπό κράτηση λόγω των πολιτικών του πεποιθήσεων. Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι ο προσφεύγων είχε υποστεί ιδιαίτερα σκληρή μεταχείριση, κατά παράβαση του άρθρου 3. Εξετάζοντας την προσφυγή υπό το φως του άρθρου 14, το ΕΔΔΑ επισήμανε ότι «ο πολιτικός πλουραλισμός, ο οποίος προϋποθέτει την ειρηνική συνύπαρξη διαφορετικών πολιτικών πεποιθήσεων και πολιτικών κινήματων, είναι εξαιρετικά σημαντικός για την επιβίωση μιας δημοκρατικής κοινωνίας που στηρίζεται στο κράτος δικαίου και οι πράξεις βίας που τελούνται από τα όργανα του κράτους, με σκοπό την καταστολή, την εξάλειψη ή την αποθάρρυνση της έκφρασης πολιτικής διαφωνίας ή την τιμωρία όσων έχουν ή εκφράζουν μια αποκλίνουσα πολιτική άποψη, αποτελούν ιδιαίτερη απειλή για τα ιδεώδη και τις αξίες μιας τέτοιας κοινωνίας»⁶²⁹. Το ΕΔΔΑ έκρινε, ωστόσο, ότι στην υπό κρίση υπόθεση τα αποδεικτικά στοιχεία δεν επαρκούσαν για να αποδειχθεί ότι η κακομεταχείριση που υπέστη ο προσφεύγων οφειλόταν στις πολιτικές του πεποιθήσεις. Ειδικότερα, το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι η διαπίστωση ότι ο προσφεύγων είχε συλληφθεί για πολιτικούς λόγους δεν επαρκούσε για να συναχθεί το συμπέρασμα ότι η κακομεταχείρισή του υπαγορεύθηκε από πολιτικά κίνητρα. Το ΕΔΔΑ τόνισε ότι το κράτος είχε «το πρόσθετο καθήκον να λάβει όλα τα εύλογα μέτρα ώστε να αποκαλυφθούν τυχόν πολιτικά κίνητρα και να διαπιστωθεί αν η έλλειψη ανοχής έναντι αποκλινουσών πολιτικών πεποιθήσεων μπορεί να είχε διαδραματίσει κάποιον ρόλο στα γεγονότα»⁶³⁰. Αποφάνθηκε ότι οι αρχές δεν είχαν προβεί σε καμία σχεδόν ενέργεια για να εξακριβώσουν την ύπαρξη αιτιώδους συνάφειας μεταξύ των προβαλλόμενων πολιτικών κινήτρων και της κακοποίησης που υπέστη

626 ΕΔΔΑ, *Ögan κατά Τουρκίας*, προσφυγές αριθ. 28881/07 και 37920/07, 15 Απριλίου 2014, σκέψη 51.

627 ΕΔΔΑ, *Kurski κατά Πολωνίας*, προσφυγή αριθ. 26115/10, 5 Ιουλίου 2016, σκέψη 47.

628 ΕΔΔΑ, *Virabyan κατά Αρμενίας*, προσφυγή αριθ. 40094/05, 2 Οκτωβρίου 2012.

629 Ό.π., σκέψη 200.

630 Ό.π., σκέψη 218.

ο προσφεύγων. Το ΕΔΔΑ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι ο τρόπος με τον οποίο οι αρχές είχαν διερευνήσει την υπόθεση συνιστούσε παράβαση του άρθρου 14 της Σύμβασης σε συνδυασμό με το άρθρο 3, ως προς το διαδικαστικό του σκέλος.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Redfearn κατά Ηνωμένου Βασιλείου*⁶³¹, ο προσφεύγων είχε απολυθεί από την εργασία του λόγω της ιδιότητάς του ως μέλους ακροδεξιού πολιτικού κόμματος, το οποίο προωθούσε, μεταξύ άλλων, την άποψη ότι μόνο όσοι ανήκουν στη λευκή φυλή θα έπρεπε να είναι πολίτες του Ηνωμένου Βασιλείου και ζητούσε την απέλαση όλων των πληθυσμών μη λευκής φυλής που είναι εγκατεστημένοι στη χώρα. Ο προσφεύγων εργαζόταν ως οδηγός λεωφορείου σε ιδιωτική εταιρεία που παρείχε υπηρεσίες μεταφορών για τις τοπικές αρχές. Η πλειονότητα των επιβατών ήταν ασιατικής καταγωγής. Δεν είχε υποβληθεί ποτέ καμία καταγγελία σχετικά με τον τρόπο που ο προσφεύγων εκτελούσε την εργασία του ή για τη συμπεριφορά του στην εργασία. Ωστόσο, μόλις εξελέγη στη θέση του τοπικού συμβούλου για το ακροδεξιό κόμμα, απολύθηκε με συνοπτικές διαδικασίες, καθώς ο εργοδότης του ανησυχούσε ότι ο προσφεύγων μπορεί να έθετε σε κίνδυνο τη σύμβαση της εταιρείας με το τοπικό συμβούλιο, στο πλαίσιο της οποίας εκτελούσε μεταφορές ευάλωτων ατόμων διαφόρων εθνικοτήτων. Ο προσφεύγων κατήγγειλε ότι η απόλυσή του, η οποία είχε υπαγορευθεί αποκλειστικά από λόγους που ανάγονταν στη συμμετοχή του στο πολιτικό κόμμα, παραβίαζε τα δικαιώματά του δυνάμει των άρθρων 10 και 11 της Σύμβασης.

Το ΕΔΔΑ δεν εξέτασε αν η απόλυση ήταν, αυτή καθαυτή, δικαιολογημένη. Διαπίστωσε, όμως, παράβαση του άρθρου 11 υπό την έννοια ότι ο προσφεύγων δεν είχε τη δυνατότητα να αμφισβητήσει το κύρος της απόλυσής του. Το ΕΔΔΑ επισήμανε ότι «εάν δεν υπάρχουν δικαστικές εγγυήσεις, ένα νομικό σύστημα που καθιστά δυνατή την απόλυση εργαζομένου λόγω της ιδιότητάς του και μόνο ως μέλους πολιτικού κόμματος ενέχει τον κίνδυνο παραβάσεων»⁶³². Το ΕΔΔΑ τόνισε επίσης ότι το δικαίωμα του προσφεύγοντος να αμφισβητήσει το κύρος της απόλυσής του εξακολουθούσε να υφίσταται, ανεξάρτητα από τη φύση των πολιτικών του πεποιθήσεων, διατυπώνοντας την κρίση ότι: «Το άρθρο 11 δεν εφαρμόζεται μόνο στα πρόσωπα ή στις ενώσεις οι απόψεις

631 ΕΔΔΑ, *Redfearn κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, προσφυγή αριθ. 47335/06, 6 Νοεμβρίου 2012.

632 Ό.π., σκέψη 55.

των οποίων τυγχάνουν ευνοϊκής αποδοχής ή που θεωρούνται αβλαβείς ή αδιάφορες, αλλά και σε όσους έχουν ή εκφράζουν απόψεις που θίγουν, σκανδαλίζουν ή ενοχλούν»⁶³³.

5.12. «Άλλη κατάσταση»

Στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ, το ΕΔΔΑ έχει δώσει ευρύ ορισμό στον όρο «άλλη κατάσταση» κρίνοντας ότι καλύπτει τη «διαφορετική μεταχείριση λόγω αναγνωρίσιμου, αντικειμενικού ή προσωπικού χαρακτηριστικού ή “κατάστασης” βάσει του οποίου ή της οποίας ένα άτομο ή μια ομάδα ατόμων διακρίνεται από άλλα άτομα ή άλλες ομάδες»⁶³⁴. Επιπλέον, η ερμηνεία της έννοιας αυτής «δεν περιορίζεται στα προσωπικά χαρακτηριστικά με την έννοια των έμφυτων ή εγγενών χαρακτηριστικών»⁶³⁵.

Όπως διαπιστώνεται από την ανωτέρω ανάλυση, το ΕΔΔΑ έχει εντάξει στην κατηγορία «άλλη κατάσταση» διάφορους προστατευόμενους λόγους, από τους οποίους πολλοί συμπίπτουν με αυτούς που έχουν αναγνωριστεί στο δίκαιο της ΕΕ, όπως ο γενετήσιος προσανατολισμός, η ηλικία και η αναπηρία.

Εκτός από την αναπηρία, την ηλικία και τον γενετήσιο προσανατολισμό, το ΕΔΔΑ έχει επίσης αναγνωρίσει ως προστατευόμενους λόγους δυνάμει της κατηγορίας «άλλη κατάσταση» τα ακόλουθα χαρακτηριστικά: πατρότητα⁶³⁶, οικογενειακή κατάσταση⁶³⁷, ιδιότητα μέλους οργάνωσης⁶³⁸, στρατιωτικό βαθμό⁶³⁹, ιδιότητα του γονέα παιδιού γεννημένου εκτός γάμου⁶⁴⁰, τόπο

633 Ό.π., σκέψη 56.

634 ΕΔΔΑ, *Novruk και λοιποί κατά Ρωσίας*, προσφυγή αριθ. 31039/11 και άλλες, 15 Μαρτίου 2016, σκέψη 90.

635 ΕΔΔΑ, *Βiao κατά Δανίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 38590/10, 24 Μαΐου 2016, σκέψη 89.

636 ΕΔΔΑ, *Weller κατά Ουγγαρίας*, προσφυγή αριθ. 44399/05, 31 Μαρτίου 2009.

637 ΕΔΔΑ, *Petrov κατά Βουλγαρίας*, προσφυγή αριθ. 15197/02, 22 Μαΐου 2008.

638 ΕΔΔΑ, *Danilenkon και λοιποί κατά Ρωσίας*, προσφυγή αριθ. 67336/01, 30 Ιουλίου 2009 (συνδικαλιστική οργάνωση)· ΕΔΔΑ, *Grande Oriente d'Italia di Palazzo Giustiniani κατά Ιταλίας* (αριθ. 2), προσφυγή αριθ. 26740/02, 31 Μαΐου 2007 (μέλη τεκτονικών οργανώσεων).

639 ΕΔΔΑ, *Engel και λοιποί κατά Κάτω Χωρών*, προσφυγή αριθ. 5100/71 και άλλες, 8 Ιουνίου 1976.

640 ΕΔΔΑ, *Sommerfeld κατά Γερμανίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 31871/96, 8 Ιουλίου 2003· ΕΔΔΑ, *Sahin κατά Γερμανίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως] προσφυγή αριθ. 30943/96, 8 Ιουλίου 2003.

διαμονής⁶⁴¹. κατάσταση της υγείας ή ασθένεια⁶⁴². ιδιότητα πρώην αξιωματούχου της KBG⁶⁴³. ιδιότητα συνταξιούχου ορισμένων κατηγοριών του δημόσιου τομέα⁶⁴⁴. ιδιότητα υπόδικου κρατουμένου⁶⁴⁵.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Varnas κατά Λιθουανίας*⁶⁴⁶, οι αρμόδιες αρχές αρνήθηκαν να χορηγήσουν στον προσφεύγοντα άδεια να δέχεται συζυγικές επισκέψεις κατά την περίοδο της προφυλάκισης διότι, όπως δήλωσαν, «οι κρατούμενοι που δεν έχουν ακόμη καταδικαστεί, δεν έχουν δικαίωμα να δέχονται συζυγικές επισκέψεις». Συνεπώς, η διαφορετική μεταχείριση βασιζόταν στο γεγονός ότι ο προσφεύγων τελούσε υπό κράτηση ως υπόδικος και όχι ως κατάδικος. Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι οι αρχές δεν είχαν δικαιολογήσει εύλογα και αντικειμενικά τη διαφορετική μεταχείριση και, συνεπώς, είχαν ενεργήσει κατά τρόπο που εισήγαγε διάκριση. Ειδικότερα, οι λόγοι ασφάλειας δεν ήταν δυνατόν να χρησιμεύσουν ως δικαιολόγηση. Η σύζυγος του προσφεύγοντος δεν ήταν ούτε μάρτυρας ούτε συγκατηγορούμενη στην ποινική δίκη κατά του προσφεύγοντος, επομένως δεν υπήρχε κίνδυνος παρακώλυσης της διαδικασίας συλλογής αποδείξεων. Το ΕΔΔΑ τόνισε ότι οι αρχές είχαν βασιστεί στους νομικούς κανόνες, χωρίς όμως να εξηγήσουν γιατί αυτές οι απαγορεύσεις ήταν αναγκαίες και δικαιολογημένες στη συγκεκριμένη περίπτωση. Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε επίσης ότι η εξαιρετικά μακρά περίοδος προφυλάκισης του προσφεύγοντος (δύο έτη κατά τον χρόνο υποβολής από τον προσφεύγοντα του πρώτου αιτήματος για τη χορήγηση άδειας για συζυγικές επισκέψεις) είχε συρρικνώσει την οικογενειακή του ζωή σε βαθμό που δεν μπορούσε πλέον να δικαιολογηθεί με βάση τους εγγενείς περιορισμούς που ενέχει η κράτηση.

641 ΕΔΔΑ, *Carson και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 42184/05, 16 Μαρτίου 2010· ΕΔΔΑ, *Pichkur κατά Ουκρανίας*, προσφυγή αριθ. 10441/06, 7 Νοεμβρίου 2013.

642 ΕΔΔΑ, *Novruk και λοιποί κατά Ρωσίας*, προσφυγή αριθ. 31039/11 και άλλες, 15 Μαρτίου 2016.

643 ΕΔΔΑ, *Sidabras και λοιποί κατά Λιθουανίας*, προσφυγή αριθ. 50421/08 και 56213/08, 23 Ιουνίου 2015.

644 ΕΔΔΑ, *Fábián κατά Ουγγαρίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 78117/13, 5 Σεπτεμβρίου 2017. Η υπόθεση έχει παραπεμφθεί στο τμήμα ευρείας συνθέσεως.

645 ΕΔΔΑ, *Varnas κατά Λιθουανίας*, προσφυγή αριθ. 42615/06, 9 Ιουλίου 2013.

646 Ό.π.

Στο πλαίσιο του ΕΚΧ, ο κατάλογος των λόγων για τους οποίους απαγορεύονται οι διακρίσεις και που προβλέπονται στο άρθρο Ε του (αναθεωρημένου) ΕΚΧ δεν είναι εξαντλητικός.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Associazione Nazionale Giudici di Pace κατά Ιταλίας*⁶⁴⁷, η ΕΕΚΔ εξέτασε τις διαφορές στο νομικό καθεστώς μεταξύ των διαφόρων κατηγοριών δικαστών (ισόβιων και λαϊκών δικαστών). Η οργάνωση που προσέφυγε ενώπιον της ΕΕΚΔ ισχυριζόταν ότι τα πρόσωπα που ασκούν καθήκοντα ειρηνοδίκη υφίσταντο δυσμενή διάκριση όσον αφορά ζητήματα κοινωνικής ασφάλισης σε σχέση με τους ισόβιους δικαστές και άλλες κατηγορίες λαϊκών δικαστών. Οι ειρηνοδίκες, ως μέλη του δικαστικού σώματος, ασκούσαν στην πράξη τα ίδια καθήκοντα με τους ισόβιους δικαστές. Επιπλέον, και οι δύο κατηγορίες τύγχαναν ίσης μεταχείρισης για φορολογικούς σκοπούς, ενώ εφαρμοζόταν η ίδια διαδικασία πρόσληψης και για τις δύο κατηγορίες. Η βασική διαφορά μεταξύ των δύο κατηγοριών ήταν ότι στους ειρηνοδίκες δεν αναγνωριζόταν το νομικό καθεστώς του δημοσίου υπαλλήλου και εργαζομένου του δημοσίου τομέα και οι διατάξεις σχετικά με την αμοιβή, την κοινωνική ασφάλιση, τις συντάξεις και τις άδειες εφαρμόζονταν μόνο στους ισόβιους δικαστές. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα ορισμένοι ειρηνοδίκες να αναστέλλουν ή να περιορίζουν την επαγγελματική τους δραστηριότητα και, συνεπώς, να μη δικαιούνται προστασία κοινωνικής ασφάλισης, ενώ οι υπόλοιποι δικαστές είχαν ασφαλιστική κάλυψη μέσω της υπαγωγής τους σε άλλα συστήματα (στο πλαίσιο συστήματος συνταξιοδότησης, σύμβασης απασχόλησης ή της ιδιότητας του ελεύθερου επαγγελματία). Η ΕΕΚΔ έκρινε ότι τα καθήκοντα τα οποία ανατίθεντο και τα οποία εκτελούσαν και οι δύο κατηγορίες ήταν παρόμοια και επιβεβαίωσε ότι οι ειρηνοδίκες βρίσκονταν σε ανάλογη κατάσταση με τους ισόβιους δικαστές.

Η κυβέρνηση προέβαλε διάφορα επιχειρήματα για να δικαιολογήσει τη διαφορετική μεταχείριση. Αναφέρθηκε ειδικότερα στη διαδικασία επιλογής, στο ορισμένο της θητείας, στο γεγονός ότι η απασχόληση ήταν μερική, στην παροχή τιμητικής υπηρεσίας και στην αμοιβή εν είδει αποζημίωσης. Η ΕΕΚΔ αποφάνθηκε ότι τα επιχειρήματα αυτά αφορούσαν απλώς τυπικές λεπτομέρειες του τρόπου οργάνωσης της εργασίας και δεν συνιστούσαν αντικειμενική και εύλογη δικαιολόγηση της διαφορετικής

647 ΕΕΚΔ, *Associazione Nazionale Giudici di Pace κατά Ιταλίας*, προσφυγή αριθ. 102/2013, 5 Ιουλίου 2016.

μεταχείρισης. Εν κατακλείδι, διαπίστωσε παράβαση του άρθρου Ε σε συνδυασμό με το άρθρο 12 παράγραφος 1 του Χάρτη ως προς τους ειρηνοδίκες που αποκλείονταν από την κοινωνικοασφαλιστική κάλυψη.

Σύμφωνα με τις οδηγίες της ΕΕ για την καταπολέμηση των διακρίσεων, απαγορεύονται μόνο οι διακρίσεις που βασίζονται στον εκάστοτε καθορισμένο λόγο. Επομένως, η διαφορετική μεταχείριση προσώπων που βρίσκονται σε ανάλογη κατάσταση, η οποία όμως δεν βασίζεται σε έναν από τους προστατευόμενους λόγους, δεν συνιστά δυσμενή διάκριση⁶⁴⁸.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Petya Milkova κατά Izpalnitelen direktor na Agentsiata za privatizatsia i sledprivatizatsionen kontrol*⁶⁴⁹, η προσφυγή στο πλαίσιο της οποίας προβλήθηκαν ισχυρισμοί περί διακρίσεων αφορούσε εθνική κανονιστική ρύθμιση που παρείχε στους μισθωτούς που πάσχουν από ορισμένα είδη αναπηρίας ειδική προληπτική προστασία σε περίπτωση απόλυσης, χωρίς ωστόσο να παρέχει αντίστοιχη προστασία στους δημόσιους υπαλλήλους που πάσχουν από τα ίδια είδη αναπηρίας. Το ΔΕΕ τόνισε ότι η εθνική κανονιστική ρύθμιση καθιερώνει διαφορετική μεταχείριση επί τη βάση της αναπηρίας, μόνον εφόσον βασίζεται σε κριτήριο το οποίο δεν είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με την αναπηρία. Στην υπό κρίση υπόθεση, η διαφορετική μεταχείριση βασιζόταν στην εργασιακή σχέση αυτή καθαυτή και, συνεπώς, δεν καταλαμβάνονταν από το γενικό πλαίσιο που καθιερώνεται με την οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση.

648 ΔΕΕ, C-13/05, *Sonia Chacón Navas κατά Eurest Colectividades SA* [Τμήμα μείζονος συνθέσεως], 11 Ιουλίου 2006.

649 ΔΕΕ, C-406/15, *Petya Milkova κατά Izpalnitelen direktor na Agentsiata za privatizatsia i sledprivatizatsionen kontrol*, 9 Μαρτίου 2017.

6

Διαδικαστικά ζητήματα στο πλαίσιο της νομοθεσίας κατά των διακρίσεων

ΕΕ	Εξεταζόμενα ζητήματα	Συμβούλιο της Ευρώπης
Οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση (2000/78/ΕΚ), άρθρο 10 Οδηγία για τη φυλετική ισότητα (2000/43/ΕΚ), άρθρο 8 Οδηγία για την ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών στην πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες (2004/113/ΕΚ), άρθρο 9 Οδηγία για την ισότητα των φύλων (αναδιατύπωση) (2006/54/ΕΚ), άρθρο 19 ΔΕΕ, C-81/12, <i>Accept κατά Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării</i>, 2013 ΔΕΕ, C-415/10, <i>Meister κατά Speech Design Carrier Systems GmbH</i>, 2012 ΔΕΕ, C-104/10, <i>Kelly κατά National University of Ireland</i>, 2011 ΔΕΕ, C-54/07, <i>Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding κατά Firma Feryn NV</i>, 2008 ΔΕΕ, C-381/99, <i>Brunnhofner κατά Bank der österreichischen Postsparkasse AG</i>, 2001	Επιμερισμός του βάρους της απόδειξης	ΕΣΔΑ, άρθρο 3 (απαγόρευση των βασανιστηρίων), άρθρο 14 (απαγόρευση των διακρίσεων) ΕΔΔΑ, <i>Virabyan κατά Αρμενίας</i>, προσφυγή αριθ. 40094/05, 2012 ΕΔΔΑ, <i>Timishev κατά Ρωσίας</i>, προσφυγές αριθ. 55762/00 και 55974/00, 2005

ΕΕ	Εξεταζόμενα ζητήματα	Συμβούλιο της Ευρώπης
ΔΕΕ, C-423/15, <i>Kratzer κατά R+V Allgemeine Versicherung AG</i> , 2016 ΔΕΕ, C-54/07, <i>Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding κατά Firma Feryn NV</i> , 2008	Περιστάσεις που δεν ασκούν επιρροή στη διαπίστωση της ύπαρξης διακρίσεων	ΕΔΔΑ, <i>D.H. και λοιποί κατά Τσεχικής Δημοκρατίας</i> [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 57325/00, 2007
ΔΕΕ, C-527/13, <i>Cachaldora Fernández κατά INSS και TGSS</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 2015 ΔΕΕ, συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-4/02 και C-5/02, <i>Schönheit κατά Stadt Frankfurt am Main και Becker κατά Land Hessen</i> , 2003 ΔΕΕ, C-167/97, <i>Regina κατά Secretary of State for Employment</i> , 1999	Ο ρόλος των στατιστικών και λοιπών στοιχείων	ΕΔΔΑ, <i>Di Trizio κατά Ελβετίας</i> , προσφυγή αριθ. 7186/09, 2016 ΕΔΔΑ, <i>Abdu κατά Βουλγαρίας</i> , προσφυγή αριθ. 26827/08, 2014 ΕΔΔΑ, <i>Oruz κατά Τουρκίας</i> , προσφυγή αριθ. 33401/02, 2009 ΕΔΔΑ, <i>D.H. και λοιποί κατά Τσεχικής Δημοκρατίας</i> [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 57325/00, 2007
Οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση, άρθρο 17 Οδηγία για τη φυλετική ισότητα, άρθρο 15 Απόφαση-πλαίσιο για τον ρατσισμό και την ξενοφοβία (2008/913/ΔΕΥ) ΔΕΕ, C-407/14, <i>Arjona Camacho κατά Securitas Seguridad España, SA</i> , 2015 ΔΕΕ, C-81/12, <i>Accept κατά Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării</i> , 2013	Επιβολή της νομοθεσίας κατά των διακρίσεων	ΕΣΔΑ, άρθρο 6 (δικαίωμα στη χρηστή απονομή δικαιοσύνης), άρθρο 8 (δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής), άρθρο 14 (απαγόρευση των διακρίσεων) ΕΔΔΑ, <i>Sidabras και λοιποί κατά Λιθουανίας</i> , προσφυγές αριθ. 50421/08 και 56213/08, 2015 ΕΔΔΑ, <i>García Mateos κατά Ισπανίας</i> , προσφυγή αριθ. 38285/09, 2013 ΕΔΔΑ, <i>Hulea κατά Ρουμανίας</i> , προσφυγή αριθ. 33411/05, 2012

Κύρια σημεία

- Ο προσφεύγων φέρει καταρχήν το βάρος απόδειξης όσον αφορά τη συγκέντρωση των αποδείξεων που καταδεικνύουν ότι υπέστη διάκριση.
- Μπορούν να χρησιμοποιηθούν στατιστικά στοιχεία για τη δημιουργία τεκμηρίου διάκρισης.
- Κατόπιν τούτου, το βάρος της απόδειξης μετακυλιέται στον καθ' ου η προσφυγή, ο οποίος οφείλει να προσκομίσει στοιχεία που να αποδεικνύουν ότι η λιγότερο ευνοϊκή μεταχείριση δεν βασίστηκε σε κάποιον από τους προστατευόμενους λόγους.
- Το τεκμήριο διάκρισης μπορεί να ανατραπεί εάν αποδειχθεί είτε ότι το θύμα δεν βρισκόταν σε παρόμοια κατάσταση με το «μέτρο σύγκρισής» του είτε ότι η διαφορετική μεταχείριση βασίζεται σε κάποιον αντικειμενικό παράγοντα που δεν συνδέεται με τον προστατευόμενο λόγο. Εάν ο καθ' ου δεν ανατρέψει αυτό το τεκμήριο, μπορεί πάντοτε να επιχειρήσει να δικαιολογήσει τη διαφορετική μεταχείριση.

Κατά κανόνα, οι διακρίσεις δεν εκδηλώνονται ανοιχτά, με εύκολα αναγνωρίσιμο τρόπο. Η απόδειξη της άμεσης διάκρισης είναι συχνά δύσκολη, παρά το γεγονός ότι η διαφορετική μεταχείριση βασίζεται, εξ ορισμού, «εμφανώς» σε κάποιο χαρακτηριστικό του θύματος. Όπως αναφέρεται στο [κεφάλαιο 2](#), συνήθως ο λόγος στον οποίο βασίστηκε η διαφορετική μεταχείριση είτε δεν εκφράζεται είτε συνδέεται επιφανειακά με κάποιον άλλο παράγοντα (όπως παροχές που ενδεχομένως δικαιούται ο συνταξιοδοτούμενος, οι οποίες συνδέονται με την ηλικία ως προστατευόμενο λόγο). Υπό αυτή την έννοια, σπανίζουν οι υποθέσεις στις οποίες τα πρόσωπα δηλώνουν καταφανώς ότι η διαφορετική μεταχείριση που εφαρμόζουν βασίστηκε σε έναν από τους προστατευόμενους λόγους. Εξάιρεση στα ανωτέρω αποτελεί ίσως η απόφαση στην υπόθεση *Feryn*⁶⁵⁰, όπου ένας από τους διευθυντές βελγικής επιχείρησης δήλωσε, μέσω των αγγελιών που δημοσίευσε, αλλά και προφορικά, ότι δεν σκοπεύει να προσλάβει «αλλόχθονες» εργαζόμενους. Το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι επρόκειτο για σαφέστατη περίπτωση άμεσης διάκρισης λόγω φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής. Ωστόσο, οι καθ' ων δεν δηλώνουν πάντοτε ότι μεταχειρίζονται κάποιον λιγότερο ευνοϊκά από κάποιον άλλον, ούτε αναφέρουν τον λόγο για τον οποίο ενήργησαν με αυτόν τον τρόπο. Η αίτηση μιας γυναίκας για θέση απασχόλησης μπορεί να απορριφθεί απλώς με το επιχείρημα ότι «έχει λιγότερα προσόντα» από τον άντρα υποψήφιο ο οποίος

650 ΔΕΕ, C-54/07, *Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding κατά Firma Feryn NV*, 10 Ιουλίου 2008.

τελικώς επιλέγεται για την ίδια θέση. Σε μια τέτοια περίπτωση, το θύμα ενδέχεται να δυσκολευτεί να αποδείξει ότι υπέστη άμεση διάκριση λόγω του φύλου του.

Για να αντιμετωπίσει τη δυσκολία που έχουν τα θύματα να αποδείξουν ότι η διαφορετική μεταχείριση που υπέστησαν βασίζεται σε κάποιον προστατευόμενο λόγο, το ευρωπαϊκό δίκαιο κατά των διακρίσεων προβλέπει τη δυνατότητα επιμερισμού του βάρους της απόδειξης. Συνεπώς, όταν ο προσφεύγων είναι σε θέση να παρουσιάσει πραγματικά περιστατικά από τα οποία τεκμαίρεται η ύπαρξη διάκρισης, το βάρος της απόδειξης μετακυλιέται στον καθ' ου, ο οποίος καλείται να αποδείξει το αντίθετο. Η μετακύλιση του βάρους της απόδειξης είναι ιδιαίτερα χρήσιμη σε υποθέσεις στις οποίες γίνεται επίκληση έμμεσης διάκρισης, όπου πρέπει να αποδειχθεί ότι συγκεκριμένες διατάξεις ή πρακτικές έχουν δυσανάλογες επιπτώσεις σε συγκεκριμένη ομάδα ατόμων. Προκειμένου να θεμελιωθεί τεκμήριο έμμεσης διάκρισης, ο προσφεύγων μπορεί να χρειαστεί να επικαλεστεί στατιστικά στοιχεία που να αποδεικνύουν μια γενική τάση διαφορετικής μεταχείρισης. Ορισμένα εθνικά δικαστήρια δέχονται επίσης αποδεικτικά στοιχεία που έχουν προκύψει από την εφαρμογή της μεθόδου εξακρίβωσης της κατάστασης σε πραγματικές συνθήκες («situation testing»).

6.1. Μετακύλιση του βάρους της απόδειξης

Κατά κανόνα εναπόκειται στο πρόσωπο που προβάλλει τον σχετικό ισχυρισμό να πείσει το αρμόδιο για τη λήψη απόφασης όργανο ότι υπέστη διάκριση. Ωστόσο, είναι ιδιαίτερα δύσκολο να αποδειχθεί ότι η διαφορετική μεταχείριση βασίστηκε σε συγκεκριμένο προστατευόμενο χαρακτηριστικό. Αυτό συμβαίνει διότι το κίνητρο για τη διαφορετική μεταχείριση συχνά υπάρχει μόνο στο μυαλό του καθ' ου. Συνεπώς, οι καταγγελίες περί διακρίσεων βασίζονται κατά κανόνα σε αντικειμενικά συμπεράσματα που σχετίζονται με την εκάστοτε υπό κρίση διάταξη ή πρακτική. Με άλλα λόγια, ο καταγγέλλων οφείλει να αποδείξει ότι η μόνη λογική εξήγηση για τη διαφορετική μεταχείριση είναι το προστατευόμενο χαρακτηριστικό του, όπως π.χ. το φύλο ή η φυλή. Η αρχή αυτή ισχύει για όλες τις υποθέσεις είτε αφορούν άμεση είτε έμμεση διάκριση.

Επειδή ο καθ' ου διαθέτει τις πληροφορίες που είναι αναγκαίες για την απόδειξη ενός ισχυρισμού, η νομοθεσία κατά των διακρίσεων προβλέπει τη

δυνατότητα επιμερισμού του βάρους της απόδειξης μεταξύ του προσφεύγοντος και του καθ' ου (μετακύλιση του βάρους της απόδειξης). Αφ' ης στιγμής το πρόσωπο που επικαλείται τη διάκριση θεμελιώνει τεκμήριο διάκρισης (εκ πρώτης όψεως διάκριση), το βάρος απόδειξης μετακυλιέται στον καθ' ου, ο οποίος οφείλει να αποδείξει ότι η διαφορετική μεταχείριση δεν συνιστά διάκριση. Αυτό μπορεί να το επιτύχει εάν αποδείξει είτε ότι δεν υφίσταται αιτιώδης συνάφεια μεταξύ του απαγορευμένου λόγου και της διαφορετικής μεταχείρισης είτε ότι, μολονότι η διαφορετική μεταχείριση σχετίζεται με τον απαγορευμένο λόγο, επιδέχεται εύλογη και αντικειμενική δικαιολόγηση. Εάν ο φερόμενος ως δράστης δεν είναι σε θέση να αποδείξει τη συνδρομή μιας από τις δύο περιπτώσεις, θα υπέχει ευθύνη για τη διάκριση.

Ο επιμερισμός του βάρους της απόδειξης αποτελεί πάγια αρχή του δικαίου της ΕΕ⁶⁵¹ αλλά και στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ. Η ΕΕΚΔ έχει επίσης αναγνωρίσει ότι, στις υποθέσεις διακρίσεων, το βάρος απόδειξης δεν πρέπει να το φέρει εξ ολοκλήρου ο προσφεύγων, αλλά ότι θα πρέπει να κατανέμεται κατάλληλα⁶⁵².

Σύμφωνα με το δίκαιο της ΕΕ, στο προοίμιο της οδηγίας 2006/54/ΕΚ⁶⁵³ τονίζεται ότι «[η] έγκριση κανόνων σχετικά με το βάρος αποδείξεως διαδραματίζει σημαντικό ρόλο για την εξασφάλιση της αποτελεσματικής εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης. Όπως έκρινε το Δικαστήριο, θα πρέπει να προβλεφθεί ότι το βάρος αποδείξεως μετακυλιέται στον εναγόμενο όταν τεκμαίρεται διάκριση, με εξαίρεση στην περίπτωση διαδικασίας όπου εναπόκειται στο δικαστήριο ή άλλο αρμόδιο εθνικό φορέα να διερευνήσει τα πραγματικά περιστατικά». Η υποχρέωση των κρατών μελών να καθιερώσουν τη μετακύλιση του βάρους απόδειξης στις εθνικές διατάξεις κατά των διακρίσεων προβλέπεται και στην οδηγία για τη φυλετική ισότητα⁶⁵⁴, στην

651 Εκτός από τις υποθέσεις που αναφέρονται ακολούθως, βλ.: οδηγία για τη φυλετική ισότητα, άρθρο 8, οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση, άρθρο 10, οδηγία για την ισότητα των φύλων (αναδιατύπωση), άρθρο 19, οδηγία για την ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών στην πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες, άρθρο 9.

652 ΕΕΚΔ, *Associazione Nazionale Giudici di Pace κατά Ιταλίας*, προσφυγή αριθ. 102/2013, 5 Ιουλίου 2016, σκέψη 73· ΕΕΚΔ, *SUD Travail Affaires Sociales, SUD ANPE και SUD Collectivité Territoriales κατά Γαλλίας*, προσφυγή αριθ. 24/2004, 8 Νοεμβρίου 2005· ΕΕΚΔ, *Mental Disability Advocacy Centre (MDAC) κατά Βουλγαρίας*, προσφυγή αριθ. 41/2007, 3 Ιουνίου 2008.

653 Οδηγία 2006/54/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 5ης Ιουλίου 2006, για την εφαρμογή της αρχής των ίσων ευκαιριών και της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών σε θέματα εργασίας και απασχόλησης (αναδιατύπωση).

654 Οδηγία 2000/43/ΕΚ του Συμβουλίου, της 29ης Ιουνίου 2000, περί εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης προσώπων ασχέτως φυλετικής ή εθνικής τους καταγωγής.

οδηγία-πλαίσιο για την απασχόληση⁶⁵⁵, και στην αναδιατυπωμένη οδηγία για την ισότητα των φύλων⁶⁵⁶.

Επιμερισμός του βάρους της απόδειξης: ο προσφεύγων πρέπει να προσκομίσει επαρκή στοιχεία από τα οποία να συνάγεται ότι υπέστη διακριτική μεταχείριση. Με αυτόν τον τρόπο δημιουργείται τεκμήριο διάκρισης, το οποίο πρέπει να ανατρέπει ο καθ' ου.

Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΣΔΑ, ο επιμερισμός του βάρους της απόδειξης έχει αναλυθεί στη νομολογία του ΕΔΔΑ. Το ΕΔΔΑ, από κοινού με άλλους περιφερειακούς και παγκόσμιους μηχανισμούς προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, έχει υιοθετήσει ευρύτερα την αρχή του επιμερισμού του βάρους της απόδειξης όσον αφορά την απόδειξη των

ισχυρισμών περί παραβιάσεων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η προσέγγιση που ακολουθεί το ΕΔΔΑ συνίσταται στο να εξετάζει τα διαθέσιμα αποδεικτικά στοιχεία στο σύνολό τους, λαμβάνοντας υπόψη ότι το κράτος είναι αυτό που έχει συνήθως υπό τον έλεγχό του πολλές από τις πληροφορίες που απαιτούνται για την απόδειξη ενός ισχυρισμού. Συνεπώς, εάν τα γεγονότα, όπως αυτά παρουσιάζονται από τον προσφεύγοντα, παρουσιάζουν αξιοπιστία και συνοχή και δεν έρχονται σε αντίθεση με τα διαθέσιμα αποδεικτικά στοιχεία, το ΕΔΔΑ τα δέχεται ως αποδεδειγμένα, εκτός εάν το κράτος είναι σε θέση να δώσει μια πειστική εναλλακτική εξήγηση. Σύμφωνα με συλλογισμό που διατύπωσε σε απόφασή του, το ΕΔΔΑ αποδέχεται ως πραγματικά περιστατικά τους ισχυρισμούς που

«θεωρεί ότι ευσταθούν βάσει της ελεύθερης εκτίμησης όλων των αποδεικτικών στοιχείων, συμπεριλαμβανομένων των συμπερασμάτων που μπορούν, ενδεχομένως, να συναχθούν από τα πραγματικά περιστατικά και τις παρατηρήσεις των διαδίκων... [Η] απόδειξη μπορεί να προκύψει από τη συνύπαρξη επαρκώς ισχυρών, σαφών και σύμφωνων συμπερασμάτων ή παρεμφερών μη αντικρουσθέντων πραγματικών τεκμηρίων. Επιπλέον, το επίπεδο πειθούς που απαιτείται για την εξαγωγή συγκεκριμένου συμπεράσματος και, συναφώς, την κατανομή του βάρους απόδειξης συνδέεται άρρηκτα με την ακρίβεια

655 Οδηγία 2000/78/ΕΚ του Συμβουλίου, της 27ης Νοεμβρίου 2000, για τη διαμόρφωση γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία.

656 Οδηγία 2006/54/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 5ης Ιουλίου 2006, για την εφαρμογή της αρχής των ίσων ευκαιριών και της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών σε θέματα εργασίας και απασχόλησης (αναδιατύπωση).

των γεγονότων, τη φύση του ισχυρισμού και το διακυβευόμενο δικαίωμα της ΕΣΔΑ»⁶⁵⁷.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Timishev κατά Ρωσίας*⁶⁵⁸, ο προσφεύγων ισχυρίστηκε ότι δεν του είχε επιτραπεί η διέλευση από σημείο ελέγχου λόγω της τσετσενικής εθνοτικής καταγωγής του. Το ΕΔΔΑ διαπίστωσε ότι ο ισχυρισμός αυτός επιβεβαιωνόταν από επίσημα έγγραφα, από τα οποία προέκυπτε η εφαρμογή πολιτικής περιορισμού της κυκλοφορίας των Τσετσένων. Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι η εξήγηση του κράτους δεν ήταν πειστική, καθώς διαπίστωσε ασυνέπειες στον ισχυρισμό του με τον οποίο προέβλεπε ότι το θύμα είχε αποχωρήσει οικειοθελώς όταν δεν του δόθηκε προτεραιότητα στη σειρά. Συνεπώς, το ΕΔΔΑ δέχθηκε ότι ο προσφεύγων υπέστη διάκριση λόγω της εθνοτικής του καταγωγής.

Σύμφωνα με το δίκαιο της ΕΕ, το πρόσωπο που ισχυρίζεται ότι υπέστη διάκριση πρέπει αρχικά να αποδείξει τα γεγονότα από τα οποία μπορεί να συναχθεί διάκριση. Αρμόδια για την εκτίμηση των γεγονότων, από τα οποία μπορεί να συναχθεί τεκμήριο διάκρισης είναι τα εθνικά δικαστήρια, σύμφωνα με τους κανόνες του εθνικού δικαίου ή την πρακτική.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Susanna Brunnhofer κατά Bank der österreichischen Postsparkasse AG*⁶⁵⁹, η ενάγουσα της κύριας δίκης ισχυρίστηκε ότι υπέστη διάκριση λόγω φύλου υποστηρίζοντας ότι λάμβανε χαμηλότερη αμοιβή από άνδρα συνάδελφό της που βρισκόταν στην ίδια μισθολογική κλίμακα. Το ΔΕΕ έκρινε ότι εναπόκειτο στην ενάγουσα να αποδείξει ότι, πρώτον, λάμβανε μικρότερη αμοιβή σε σχέση με τον άνδρα συνάδελφό της και, δεύτερον, ότι εκτελούσε εργασία ίσης αξίας.

657 ΕΔΔΑ, *Nachova και λοιποί κατά Βουλγαρίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγές αριθ. 43577/98 και 43579/98, 6 Ιουλίου 2005, σκέψη 147. Αυτό επαναλαμβάνεται στην υπόθεση ΕΔΔΑ, *Timishev κατά Ρωσίας*, προσφυγές αριθ. 55762/00 και 55974/00, 13 Δεκεμβρίου 2005, σκέψη 39 και ΕΔΔΑ, *D.H. και λοιποί κατά Τσεχικής Δημοκρατίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 57325/00, 13 Νοεμβρίου 2007, σκέψη 178.

658 ΕΔΔΑ, *Timishev κατά Ρωσίας*, προσφυγές αριθ. 55762/00 και 55974/00, 13 Δεκεμβρίου 2005, σκέψεις 40-44.

659 ΔΕΕ, C-381/99, *Susanna Brunnhofer κατά Bank der österreichischen Postsparkasse AG*, 26 Ιουνίου 2001, σκέψεις 51-62.

Τα ανωτέρω θα αρκούσαν για να συναχθεί τεκμήριο ότι η διαφορετική μεταχείριση μπορεί να εξηγηθεί μόνο με βάση το φύλο της. Κατόπιν τούτου, θα εναπόκειτο στον εργοδότη να αντικρούσει αυτό το τεκμήριο.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Patrick Kelly κατά National University of Ireland (University College, Dublin)*⁶⁶⁰, ο προσφεύγων της κύριας δίκης υπέβαλε αίτηση για συμμετοχή σε πρόγραμμα επαγγελματικής εκπαίδευσης στο University College Dublin (UCD), ωστόσο η αίτησή του απορρίφθηκε. Ο προσφεύγων θεωρούσε ότι είχε περισσότερα προσόντα από τη γυναίκα υποψήφια στην οποία επιτράπηκε η συμμετοχή στο πρόγραμμα. Ισχυρίστηκε ότι δεν του επιτράπηκε η συμμετοχή στο πρόγραμμα εκπαίδευσης λόγω δυσμενούς διάκρισης στηριζόμενης στο φύλο και ζήτησε τη δημοσιοποίηση των άλλων εντύπων εγγραφής, ώστε να αποδείξει τα πραγματικά περιστατικά. Το UCD δημοσιοποίησε τα έγγραφα, αλλά σε τροποποιημένη μορφή.

Το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι ούτε η οδηγία σχετικά με το βάρος απόδειξης σε περιπτώσεις διακριτικής μεταχείρισης λόγω φύλου (97/80/ΕΚ) ούτε η οδηγία για την ίση μεταχείριση (76/207/ΕΟΚ) παρέχουν στον αιτούντα συμμετοχή σε πρόγραμμα επαγγελματικής εκπαίδευσης το δικαίωμα να λάβει γνώση στοιχείων αφορώντων τα προσόντα των άλλων αιτούντων επί τη βάσει εικαζόμενης διάκρισης και ότι τυχόν δημοσιοποίηση θα υπόκειται στους κανόνες της ΕΕ σχετικά με την εμπιστευτική μεταχείριση των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα. Έκρινε, ωστόσο, ότι απόκειται στο εθνικό δικαστήριο να αποφανθεί αν ο σκοπός της οδηγίας 97/80/ΕΚ του Συμβουλίου⁶⁶¹ επιβάλλει τη δημοσιοποίηση στοιχείων αυτού του είδους σε κάθε επιμέρους υπόθεση.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Galina Meister κατά Speech Design Carrier Systems GmbH*⁶⁶², η υποψηφιότητα της προσφεύγουσας για θέση εργασίας προγραμματιστή πληροφορικής απορρίφθηκε. Κρίνοντας ότι πληρούσε τις απαιτούμενες προϋποθέσεις για να καταλάβει την εν λόγω θέση εργασίας, ισχυρίστηκε ότι υπέστη λιγότερο ευνοϊκή μεταχείριση απ' ό,τι ένα άλλο

660 ΔΕΕ, C-104/10, *Patrick Kelly κατά National University of Ireland (University College, Dublin)*, 21 Ιουλίου 2011.

661 Οδηγία 97/80/ΕΚ του Συμβουλίου, της 15ης Δεκεμβρίου 1997, σχετικά με το βάρος αποδείξεως σε περιπτώσεις διακριτικής μεταχείρισης λόγω φύλου, η οποία καταργήθηκε με την οδηγία 2006/54/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 5ης Ιουλίου 2006, για την εφαρμογή της αρχής των ίσων ευκαιριών και της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών σε θέματα εργασίας και απασχόλησης (αναδιατύπωση).

662 ΔΕΕ, C-415/10, *Galina Meister κατά Speech Design Carrier Systems GmbH*, 19 Απριλίου 2012.

άτομο σε παρόμοια κατάσταση, λόγω του φύλου της, της ηλικίας της και της εθνοτικής καταγωγής της. Το ΔΕΕ έκρινε ότι, στη νομοθεσία της ΕΕ [την οδηγία για τη φυλετική ισότητα (2000/43/ΕΚ), την οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση (2000/78/ΕΚ) και την οδηγία για την ισότητα των φύλων (αναδιατύπωση) (2006/54/ΕΚ)], δεν προβλέπεται το δικαίωμα των εργαζομένων οι οποίοι πληρούν τις προβλεπόμενες στην προκήρυξη κενής θέσης προϋποθέσεις και των οποίων οι υποψηφιότητες δεν έγιναν δεκτές να έχουν πρόσβαση στις πληροφορίες που διευκρινίζουν αν ο εργοδότης, κατά το πέρας της διαδικασίας προσλήψεως, προσέλαβε άλλον υποψήφιο. Εντούτοις, η άρνηση παροχής αυτών των πληροφοριών μπορεί να θεωρηθεί ως ένα από τα στοιχεία από τα οποία τεκμαίρεται η ύπαρξη διάκρισης στην εν λόγω διαδικασία.

Στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ, ο προσφεύγων φέρει ομοίως το βάρος απόδειξης των πραγματικών περιστατικών από τα οποία μπορεί να συναχθεί η ύπαρξη διάκρισης.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Virabyan κατά Αρμενίας*⁶⁶³, ο προσφεύγων είχε συλληφθεί λόγω υπονοιών ότι οπλοφορούσε και ισχυριζόταν ότι είχε υποστεί κακομεταχείριση λόγω των πολιτικών του πεποιθήσεων. Προς στήριξη των ισχυρισμών του, ο προσφεύγων επικαλέστηκε διάφορες εκθέσεις, οι οποίες περιέγραφαν αναλυτικά την πολιτική κατάσταση στην Αρμενία και τη γενικευμένη καταστολή της πολιτικής αντιπολίτευσης από την κυβέρνηση. Προέβαλε επίσης την έλλειψη αξιόπιστων στοιχείων που να θεμελιώνουν τις υπόνοιες βάσει των οποίων είχε συλληφθεί. Οι μόνες ερωτήσεις που του είχαν υποβληθεί αφορούσαν τη συμμετοχή του σε διαδηλώσεις και τον ρόλο που είχε διαδραματίσει στην προτροπή άλλων να συμμετάσχουν. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι οι λόγοι της σύλληψης του προσφεύγοντος ήταν πολιτικοί, αποφάνθηκε όμως ότι το γεγονός αυτό δεν επαρκούσε για να συναχθεί το συμπέρασμα ότι και η κακομεταχείριση είχε υπαγορευθεί από πολιτικούς λόγους. Ειδικότερα, το ΕΔΔΑ τόνισε ότι δεν υπήρχε αντικειμενικός τρόπος για να επαληθευθούν οι ισχυρισμοί του προσφεύγοντος. Υπήρχαν άλλες πιθανές εξηγήσεις για τη βίαιη συμπεριφορά των αστυνομικών: εκδίκηση για τη σωματική βλάβη που ο προσφεύγων είχε προκαλέσει σε αυτούς, η αντιπαράθεση μεταξύ του

663 ΕΔΔΑ, *Virabyan κατά Αρμενίας*, προσφυγή αριθ. 40094/05, 2 Οκτωβρίου 2012. Για πιο αναλυτικές πληροφορίες σχετικά με την υπόθεση, βλ. [ενότητα 5.11](#).

προσφεύγοντος και των αστυνομικών ή η αστυνομική βία γενικά. Το ΕΔΔΑ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι δεν ήταν δυνατό να αποδειχθεί, πέραν πάσης εύλογης αμφιβολίας, ότι τα πολιτικά κίνητρα είχαν διαδραματίσει κάποιον ρόλο στην κακομεταχείριση που υπέστη ο προσφεύγων. Στον αντίποδα, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι τα αποδεικτικά στοιχεία στην υπόθεση αυτή επαρκούσαν για να αποδειχθεί ότι οι αρχές δεν είχαν διερευνήσει αν οι διακρίσεις είχαν διαδραματίσει κάποιον ρόλο στην κακομεταχείριση που υπέστη ο προσφεύγων. Η κυβέρνηση θα έπρεπε να είχε αποδείξει ότι είχε συγκεντρώσει και εξασφαλίσει όλα τα αποδεικτικά στοιχεία, ότι είχε διερευνήσει όλους τους πρακτικούς τρόπους για την αποκάλυψη της αλήθειας και ότι είχε εκδώσει πλήρως αιτιολογημένες, αμερόληπτες και αντικειμενικές αποφάσεις, χωρίς να παραλείψει ύποπτα πραγματικά περιστατικά που θα μπορούσαν να υποδηλώνουν ότι η βία είχε υποκινηθεί από πολιτικούς λόγους. Δεδομένου ότι οι αρχές δεν είχαν εξετάσει τις πολυάριθμες ασυνέπειες και άλλα στοιχεία που καταδεικνύουν τα πιθανά πολιτικά κίνητρα αυτού του μέτρου και καθώς δεν κατέστη δυνατή η εξαγωγή συμπερασμάτων από τα διαθέσιμα στοιχεία, το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι υπήρξε παράβαση του άρθρου 14 της ΕΣΔΑ, σε συνδυασμό με το άρθρο 3 ως προς το διαδικαστικό του σκέλος.

Είναι σημαντικό να λαμβάνονται υπόψη δύο σημαντικά στοιχεία. Πρώτον, ότι εναπόκειται στην εθνική νομοθεσία να καθορίσει τι είδους αποδεικτικά στοιχεία γίνονται δεκτά ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων και ότι οι συναφείς εθνικές διατάξεις ενδέχεται να είναι αυστηρότερες σε σχέση με τους κανόνες του ΕΔΔΑ ή του ΔΕΕ. Δεύτερον, ο κανόνας της μετακύλισης του βάρους της απόδειξης κατά κανόνα δεν εφαρμόζεται σε υποθέσεις ποινικού δικαίου όπου το κράτος έχει ασκήσει ποινική δίωξη κατά του κατηγορουμένου για έγκλημα μίσους. Αυτό συμβαίνει εν μέρει διότι για τη στοιχειοθέτηση ποινικής ευθύνης απαιτείται υψηλότερο επίπεδο απόδειξης και εν μέρει διότι είναι δύσκολο να απαιτηθεί από τον κατηγορούμενο να αποδείξει ότι δεν είχε ρατσιστικό κίνητρο, κάτι το οποίο είναι απολύτως υποκειμενικό⁶⁶⁴.

Σε περιπτώσεις στις οποίες ο προσφεύγων ισχυρίζεται ότι υπέστη άμεση διάκριση και στις οποίες δημιουργείται τεκμήριο διάκρισης, ο φερόμενος ως

⁶⁶⁴ Για την προσέγγιση που ακολουθεί το ΕΔΔΑ όσον αφορά την αντιστροφή του βάρους της απόδειξης σε σχέση με τη ρατσιστική βία, βλ. ΕΔΔΑ, *Nachova και λοιποί κατά Βουλγαρία* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγές αριθ. 43577/98 και 43579/98. 6 Ιουλίου 2005, σκέψεις 144-159. Η νομοθεσία της ΕΕ κατά των διακρίσεων δεν απαιτεί την εφαρμογή της αντιστροφής του βάρους της απόδειξης στο πλαίσιο του ποινικού δικαίου.

δράστης μπορεί να αντικρούσει το εν λόγω τεκμήριο με δύο τρόπους. Μπορεί είτε να αποδείξει ότι ο προσφεύγων δεν βρίσκεται πράγματι σε παρόμοια ή ανάλογη κατάσταση με το «μέτρο σύγκρισής» του, όπως αναλύθηκε στην **ενότητα 2.2.3** είτε ότι η διαφορετική μεταχείριση δεν έχει ως βάση τον προστατευόμενο λόγο αλλά άλλες αντικειμενικές διαφορές, όπως αναλύθηκε στην **ενότητα 3.2**. Εάν ο καθ' ου δεν ανατρέψει το τεκμήριο, θα πρέπει να δικαιολογήσει τη διαφορετική μεταχείριση, αποδεικνύοντας ότι συνιστούσε αναλογικό μέτρο που δικαιολογείται αντικειμενικά. **Στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ**, είναι δυνατή η επίκληση του κριτηρίου της αντικειμενικής δικαιολόγησης, ενώ **στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ** η διαφορετική μεταχείριση μπορεί να δικαιολογηθεί μόνο σε ορισμένες περιπτώσεις⁶⁶⁵.

Στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ, σε περιπτώσεις στις οποίες ο προσφεύγων που ισχυρίζεται ότι υπέστη έμμεση διάκριση θεμελιώσει μαχητό τεκμήριο ότι το αποτέλεσμα ενός μέτρου ή μιας πρακτικής εισάγει διάκριση, το βάρος μετακυλιέται στο καθ' ου κράτος, το οποίο οφείλει να αποδείξει ότι η διαφορετική μεταχείριση δεν συνιστά διάκριση⁶⁶⁶. **Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ**, στις περιπτώσεις έμμεσης διάκρισης, εναπόκειται στον καθ' ου να αποδείξει ότι το μέτρο που ελήφθη, ο κανόνας δικαίου ή η πρακτική ήταν πρόσφορα και αναγκαία για την επίτευξη αυτών των θεμιτών σκοπών και ότι οι προκαλούμενες δυσχέρειες δεν είναι υπέρμετρες σε σχέση προς τους σκοπούς αυτούς⁶⁶⁷.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Susanna Brunnhofer κατά Bank der österreichischen Postsparkasse AG*⁶⁶⁸, το ΔΕΕ παρείχε καθοδήγηση σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο ο εργοδότης θα μπορούσε να ανατρέψει το τεκμήριο διάκρισης. Η μία δυνατότητα είναι να αποδείξει ότι οι άνδρες και οι γυναίκες εργαζόμενοι δεν βρίσκονται πράγματι σε συγκρίσιμη κατάσταση διότι η εργασία που επιτελούν δεν είναι ίσης αξίας. Αυτό θα μπορούσε να ισχύει σε περίπτωση που η φύση των καθηκόντων τους στο πλαίσιο των θέσεων εργασίας είναι ουσιαδώς διαφορετική. Μία ακόμη δυνατότητα είναι να αποδείξει ότι η διαφορά αμοιβής δικαιολογείται

665 Βλ. **ενότητες 3.1** και **3.2**.

666 ΕΔΔΑ, *D.H. και λοιποί κατά Τσεχικής Δημοκρατίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 57325/00, 13 Νοεμβρίου 2007, σκέψη 189.

667 ΔΕΕ, C-83/14, «*CHEZ Razpredelenie Bulgaria*» *AD* κατά *Komisia za zashtita ot diskriminatsia* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 16 Ιουλίου 2015, σκέψη 128.

668 ΔΕΕ, C-381/99, *Susanna Brunnhofer κατά Bank der österreichischen Postsparkasse AG*, 26 Ιουνίου 2001.

από αντικειμενικούς παράγοντες, ανεξάρτητους από το φύλο. Αυτό θα μπορούσε να ισχύει σε περίπτωση που ο άνδρας εργαζόμενος λαμβάνει, πέραν του μισθού του, επίδομα ταξιδιού επειδή διαμένει μακριά από τον τόπο εργασίας και μένει σε ξενοδοχείο κατά τη διάρκεια της εργάσιμης εβδομάδας.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Feryn*⁶⁶⁹, το ΔΕΕ έκρινε ότι από τις αγγελίες και τις δηλώσεις της εναγόμενης στην κύρια δίκη εταιρείας συναγόταν τεκμήριο άμεσης διάκρισης. Το ΔΕΕ αποφάνθηκε, ωστόσο, ότι η εναγομένη μπορούσε να ανατρέψει το εν λόγω τεκμήριο εάν ήταν σε θέση να αποδείξει ότι τα άτομα ορισμένης εθνοτικής ή φυλετικής καταγωγής δεν τύγχαναν διαφορετικής μεταχείρισης στο πλαίσιο της πολιτικής πρόσληψης— αποδεικνύοντας, για παράδειγμα ότι προσλάμβανε τακτικά υπαλλήλους ορισμένης εθνοτικής ή φυλετικής καταγωγής.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Asociația Accept κατά Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării*⁶⁷⁰, η Accept, μια ΜΚΟ επιφορτισμένη με την προώθηση και την προστασία των δικαιωμάτων των ΛΟΑΔ στη Ρουμανία, κατήγγειλε ότι «παράγοντας» επαγγελματικού ποδοσφαιρικού συλλόγου είχε προβεί σε δημόσιες ομοφοβικές δηλώσεις. Αναφέρθηκε ειδικότερα σε συνέντευξη του εν λόγω παράγοντα, στο πλαίσιο της οποίας είχε δηλώσει ότι δεν θα προσλάμβανε ποτέ ομοφυλόφιλο ποδοσφαιριστή. Το ΔΕΕ παρατήρησε ότι, μολονότι ο παράγοντας δεν είχε την ικανότητα δικαίου να δεσμεύει τον ποδοσφαιρικό σύλλογο επί θεμάτων προσλήψεων, ισχυριζόταν δημοσίως ότι διαδραμάτιζε σημαντικό ρόλο σε επίπεδο διοικήσεως. Υπό αυτές τις συνθήκες, οι δηλώσεις του παράγοντα θα μπορούσαν να επάγονται την αστική ευθύνη του συλλόγου. Για τον λόγο αυτόν, το βάρος της απόδειξης ότι ο ποδοσφαιρικός σύλλογος δεν ασκεί πολιτική προσλήψεων ενέχουσα δυσμενή διάκριση θα μπορούσε να αντιστραφεί ώστε να το φέρει ο σύλλογος. Το ΔΕΕ τόνισε, ωστόσο, ότι σε αυτό το πλαίσιο δεν ήταν αναγκαίο να αποδειχθεί ότι κατά το παρελθόν είχαν προσληφθεί πρόσωπα συγκεκριμένου γενετήσιου προσανατολισμού, δοθέντος ότι η απαίτηση αυτή μπορούσε να θίξει το δικαίωμα στον σεβασμό της ιδιωτικής ζωής. Θα ήταν αρκετό ο σύλλογος να λάβει

669 ΔΕΕ, C-54/07, *Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding κατά Firma Feryn NV*, 10 Ιουλίου 2008.

670 ΔΕΕ, C-81/12, *Asociația Accept κατά Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării*, 25 Απριλίου 2013.

αποστάσεις από τις δημόσιες δηλώσεις που εισήγαγαν διακρίσεις και να αποδείξει την ύπαρξη ρητών διατάξεων σε θέματα πολιτικής προσλήψεων για τη διασφάλιση της τήρησης της αρχής της ίσης μεταχείρισης.

Η αρχή του επιμερισμού του βάρους της απόδειξης εφαρμόζεται και στο **διεθνές δίκαιο**. Σχετικό παράδειγμα περιλαμβάνεται στη νομολογία της Επιτροπής για την εξάλειψη των φυλετικών διακρίσεων⁶⁷¹. Μία Σλοβάκα υπήκοος με καταγωγή Ρομά υπέβαλε αίτηση για τη θέση βοηθού εκπαιδευτικού. Η αίτησή της απορρίφθηκε και στη θέση προσλήφθηκε άτομο με λιγότερα προσόντα και μικρότερη πείρα από την αιτούσα. Η Επιτροπή για την Εξάλειψη των Φυλετικών Διακρίσεων διαπίστωσε παράβαση της υποχρέωσης του κράτους μέλους να εγγυάται την ισότητα όσον αφορά το δικαίωμα στην εργασία χωρίς διακρίσεις λόγω φυλής, χρώματος, εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής. Και αυτό διότι το κράτος δεν είχε απαντήσει κατά τρόπο ικανοποιητικό στους ισχυρισμούς της αιτούσας και δεν είχε προβάλει πειστικά επιχειρήματα για να δικαιολογήσει τη διαφορετική μεταχείριση της αιτούσας που προέκυψε από τη μη λήψη υπόψη της αίτησής της. Η Επιτροπή έκρινε ότι η επιμονή των δικαστηρίων στην απαίτηση να αποδείξει η αιτούσα την πρόθεση διακριτικής μεταχείρισης ερχόταν σε αντίθεση με την προβλεπόμενη από τη Διεθνή Σύμβαση για την εξάλειψη κάθε μορφής φυλετικών διακρίσεων απαγόρευση συμπεριφοράς που εισάγει διακρίσεις, καθώς και με τη διαδικασία που ίσχυε στο εν λόγω κράτος μέλος και που προέβλεπε τη μετακύλιση του βάρους της απόδειξης. Δεδομένου ότι το κράτος μέλος είχε θεσπίσει αυτή τη διαδικασία, η μη ορθή εφαρμογή της από τα δικαστήρια συνιστούσε παραβίαση του δικαιώματος της αιτούσας σε πραγματική προσφυγή, καθώς και σε κατάλληλη ικανοποίηση και αποζημίωση για τη ζημία που υπέστη.

Η Επιτροπή για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα επισήμανε ότι «στις περιπτώσεις στις οποίες τα επίμαχα πραγματικά περιστατικά και γεγονότα στο σύνολό τους ή κατά ένα μέρος τους είναι γνωστά αποκλειστικά και μόνο στις αρχές, το βάρος της απόδειξης θα πρέπει να θεωρείται ότι το φέρουν οι αρχές ή ο έτερος καθ' ου, αντίστοιχα⁶⁷².

671 Ηνωμένα Έθνη, CERD (2015), *Communication No. 56/2014*, CERD/C/88/D/56/2014, 4 Δεκεμβρίου 2015.

672 Επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα (2009), *General comment No. 20: Non-discrimination in economic, social and cultural rights (art. 2, para. 2, of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights)*, UN Doc. E/C.12/GC/20, 2 Ιουλίου 2009.

Η CERD συνιστά επίσης στα κράτη μέλη να «[ρ]υθμίσουν το βάρος της απόδειξης στις αστικές διαδικασίες, οι οποίες αφορούν διακρίσεις λόγω φυλής, χρώματος, προέλευσης και εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής, με τρόπο ώστε, όταν ένας υπήκοος άλλης χώρας προσκομίζει στοιχεία από τα οποία τεκμαίρεται ότι υπέστη διάκριση για έναν από αυτούς τους λόγους, να εναπόκειται στον καθ' ου να αποδείξει ότι υφίσταται αντικειμενική και εύλογη δικαιολόγηση για τη διαφορετική μεταχείριση»⁶⁷³.

6.2. Περιστάσεις που δεν ασκούν επιρροή στη διαπίστωση της ύπαρξης διακρίσεων

Ορισμένα πραγματικά ζητήματα που συνήθως συνοδεύουν περιπτώσεις διακρίσεων, όπως η ύπαρξη προκαταλήψεων ή η πρόθεση διακριτικής μεταχείρισης, δεν έχουν ουσιαστική σημασία για τη διαπίστωση του αν πληρούται ή όχι το νομικό κριτήριο περί διάκρισης. Αυτό που πρέπει να αποδειχθεί σε μια υπόθεση διάκρισης είναι απλώς η ύπαρξη διαφορετικής μεταχείρισης η οποία βασίζεται σε κάποιον απαγορευμένο λόγο και που δεν είναι δικαιολογημένη. Αυτό σημαίνει ότι, προκειμένου να αποδειχθεί ένας ισχυρισμός, δεν χρειάζεται να στοιχειοθετηθούν διάφοροι δευτερεύοντες παράγοντες που αφορούν τις καταστάσεις διακριτικής μεταχείρισης.

Δεν χρειάζεται να αποδειχθεί ότι ο καθ' ου ενήργησε με κίνητρο κάποια προκατάληψη. Συνεπώς, για να αποδειχθεί η διάκριση λόγω φυλής ή φύλου, δεν χρειάζεται να αποδειχθεί ότι ο καθ' ου είχε «ρατσιστικές» ή «σεξιστικές» απόψεις. Κατά γενικό κανόνα, η νομοθεσία δεν μπορεί να ρυθμίζει τον τρόπο σκέψης των ατόμων, καθώς είναι αμιγώς προσωπικός. Μπορεί μόνο να ρυθμίζει τις πράξεις μέσω των οποίων ενδέχεται να εκδηλώνεται ο τρόπος σκέψης.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Feryn*⁶⁷⁴, ο διευθυντής της επιχείρησης δήλωσε ότι εφάρμοσε τον επίμαχο κανόνα λόγω των ενδοιασμών που είχαν οι πελάτες του (και όχι ο ίδιος) ως προς το να επιτρέψουν την πρόσβαση σε «αλλόχθονες» στην ιδιωτική τους κατοικία για την εκτέλεση εργασιών.

673 Ηνωμένα Έθνη, CERD (2005), *General Recommendation No. 30 on discrimination against non-citizens*, σημείο 24.

674 ΔΕΕ, C-54/07, *Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding κατά Firma Feryn NV*, 10 Ιουλίου 2008.

Το ΔΕΕ θεώρησε ότι το επιχείρημα δεν είχε καθοριστική σημασία για τη διαπίστωση της ύπαρξης διάκρισης. Κατά κανόνα, δεν χρειάζεται να αποδειχθεί το κίνητρο της διακριτικής μεταχείρισης, εκτός εάν ο ενδιαφερόμενος επιχειρεί να αποδείξει την τέλεση «εγκλήματος μίσους», καθώς στο ποινικό δίκαιο προβλέπεται υψηλότερο επίπεδο απόδειξης.

Επιπλέον, δεν είναι αναγκαίο να αποδειχθεί ότι η επίμαχη διάταξη ή πρακτική επιδιώκει πράγματι να έχει ως αποτέλεσμα τη διαφορετική μεταχείριση. Αυτό σημαίνει ότι, ακόμη και αν η δημόσια αρχή ή ο ιδιώτης ισχυρίζεται ότι εφαρμόζει μια καλοπροαίρετη ή καλόπιστη πρακτική, εάν η πρακτική αυτή έχει ως αποτέλεσμα μια συγκεκριμένη ομάδα να περιέλθει σε μειονεκτική θέση, τότε συντρέχει διάκριση.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *D.H. και λοιποί κατά Τσεχικής Δημοκρατίας*⁶⁷⁵, η κυβέρνηση υποστήριξε ότι το σύστημα των «ειδικών» σχολείων είχε θεσπιστεί με γνώμονα τη διευκόλυνση της εκπαίδευσης των παιδιών Ρομά, με στόχο να τα βοηθήσει να ξεπεράσουν τις γλωσσικές δυσχέρειες και να αποκατασταθεί η έλλειψη προσχολικής εκπαίδευσης. Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε, ωστόσο, ότι δεν ήταν σημαντικό για την υπόθεση το αν η επίμαχη πολιτική απευθυνόταν στα παιδιά Ρομά. Για να αποδειχθεί ότι συνέτρεχε διάκριση, έπρεπε να καταδειχθεί ότι τα παιδιά αυτά επηρεάζονταν δυσμενώς και δυσανάλογα σε σχέση με την πλειονότητα του πληθυσμού και όχι ότι υπήρχε πρόθεση διακριτικής μεταχείρισης⁶⁷⁶.

Επιπλέον, σε υπόθεση που αφορούσε διάκριση λόγω φύλου και γενετήσιου προσανατολισμού, το ΔΕΕ έκρινε ότι δεν χρειάζεται να αποδειχθεί η ύπαρξη συγκεκριμένου θύματος⁶⁷⁷ και είναι ασφαλές να υποτεθεί ότι το ίδιο ισχύει και για άλλους λόγους διακρίσεων υπό παρεμφερείς περιστάσεις. Μολονότι η νομοθεσία της ΕΕ δεν απαιτεί την ύπαρξη συγκεκριμένου θύματος, αυτό δεν ισχύει για την εισαγωγή υπόθεσης ενώπιον του ΕΔΔΑ, όπου μία τέτοια προσφυγή δεν θα πληρούσε τα κριτήρια παραδεκτού σύμφωνα με το άρθρο 34 της ΕΣΔΑ.

675 ΕΔΔΑ, *D.H. και λοιποί κατά Τσεχικής Δημοκρατίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 57325/00, 13 Νοεμβρίου 2007, σκέψη 79.

676 Ό.π., σκέψεις 175 και 184.

677 ΔΕΕ, C-54/07, *Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding κατά Firma Feryn NV*, 10 Ιουλίου 2008· ΔΕΕ, C-81/12, *Asociația Accept κατά Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării*, 25 Απριλίου 2013.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Feryn*⁶⁷⁸, δεν κατέστη δυνατό να καταδειχθεί ότι κάποιος είχε επιχειρήσει να υποβάλει αίτηση για τη θέση εργασίας η οποία απορρίφθηκε, ούτε κατέστη δυνατό να εντοπιστεί κάποιος που να δηλώσει ότι είχε αποφασίσει να μην υποβάλει αίτηση λόγω της αγγελίας. Με άλλα λόγια, δεν μπορούσε να εντοπιστεί «συγκεκριμένο» θύμα και ο αρμόδιος για την ισότητα φορέας του Βελγίου υπέβαλε προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ. Το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι δεν ήταν αναγκαίο να εντοπιστεί κάποιος που να έχει υποστεί δυσμενή διάκριση, και αυτό διότι ήταν σαφές ότι η διατύπωση της αγγελίας θα απέτρεπε τους υποψηφίους ορισμένης εθνοτικής ή φυλετικής καταγωγής να υποβάλουν αίτηση, καθώς ήξεραν εκ των προτέρων ότι δεν είχαν πιθανότητες επιτυχίας. Συνεπώς, είναι δυνατόν να αποδειχθεί ότι μια νομοθετική διάταξη ή πολιτική εισάγει διακρίσεις, χωρίς να χρειάζεται να καταδειχθεί η ύπαρξη συγκεκριμένου θύματος.

Παράδειγμα: Στις υποθέσεις στις οποίες εφαρμόζεται η μέθοδος «situation testing», δηλαδή εξακρίβωση της κατάστασης σε πραγματικές συνθήκες, τα άτομα που συμμετέχουν συνήθως γνωρίζουν εκ των προτέρων ή πιστεύουν ότι θα τύχουν λιγότερο ευνοϊκής μεταχείρισης. Κύριος στόχος δεν είναι να αποκτήσουν πράγματι πρόσβαση στην επίμαχη υπηρεσία, αλλά να συγκεντρώσουν αποδεικτικά στοιχεία. Αυτό σημαίνει ότι τα άτομα αυτά δεν είναι «θύματα» με την κλασική έννοια. Κύριο μέλημά τους είναι να διασφαλίσουν την επιβολή του νόμου και όχι να επιδιώξουν να λάβουν αποζημίωση για τη ζημία που υπέστησαν. Σε υπόθεση που εκδικάστηκε στη Σουηδία, η οποία αφορούσε ομάδα φοιτητών νομικής που διεξήγαγε δοκιμή με τη μέθοδο «situation testing» σε μπαρ και εστιατόρια, το Ανώτατο Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι όσοι συμμετείχαν στη δοκιμή είχαν ούτως ή άλλως το δικαίωμα να ασκήσουν αγωγή για διακριτική μεταχείριση. Ωστόσο, θα μπορούσε να επιδικαστεί μειωμένη αποζημίωση, ώστε να αντικατοπτρίζεται το γεγονός ότι τα άτομα αυτά δεν είχαν στερηθεί κάτι που πραγματικά επιθυμούσαν (δηλαδή πρόσβαση σε συγκεκριμένες επιχειρήσεις)⁶⁷⁹. Εντούτοις, φαίνεται ότι το ΔΕΕ υιοθέτησε διαφορετική προσέγγιση όσον αφορά τη μέθοδο «situation testing».

678 ΔΕΕ, C-54/07, *Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding κατά Firma Feryn NV*, 10 Ιουλίου 2008.

679 Σουηδία, Ανώτατο Δικαστήριο, *Escape Bar and Restaurant κατά Διαμεσολαβητή κατά των εθνοτικών διακρίσεων*, T2224-07, 1 Οκτωβρίου 2008. Για συνοπτική περίληψη στην αγγλική γλώσσα, βλ. Ευρωπαϊκό δίκτυο νομικών εμπειρογνομώνων για την ισότητα των φύλων στον τομέα της απαγόρευσης των διακρίσεων (2009), «Sweden», *European Anti-Discrimination Law Review*, τεύχος 8, Ιούλιος 2009, σ. 68.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Nils-Johannes Kratzer κατά R+V Allgemeine Versicherung AG*⁶⁸⁰ αφορούσε έναν δικηγόρο που υπέβαλε αίτηση για θέση εργασίας χωρίς να αποβλέπει στην κατάληψη αυτής της θέσης αλλά με μοναδικό σκοπό να ασκήσει αγωγή για δυσμενή διάκριση. Το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι το πρόσωπο αυτό δεν μπορεί να επικαλεστεί την προστασία που προσφέρεται δυνάμει της οδηγίας για την ισότητα στην απασχόληση (2000/78/EK) και της οδηγίας για την ισότητα των φύλων (αναδιατύπωση) (2006/54/EK), διότι αυτή η περίπτωση δεν εμπίπτει στην έννοια της «πρόσβασης στη μισθωτή εργασία ή σε άλλα είδη απασχόλησης». Το ΔΕΕ αποφάνθηκε επίσης ότι μια τέτοια κατάσταση μπορεί να χαρακτηριστεί ως κατάχρηση δικαιώματος.

6.3. Ο ρόλος των στατιστικών και λοιπών στοιχείων

Τα στατιστικά στοιχεία μπορούν να προσφέρουν σημαντική συνδρομή στον προσφεύγοντα όσον αφορά τη δημιουργία τεκμηρίου διάκρισης. Είναι ιδιαίτερα χρήσιμα για την απόδειξη έμμεσων διακρίσεων, διότι, στις περιπτώσεις αυτές, οι επίμαχες διατάξεις ή πρακτικές φαίνονται ουδέτερες. Σε αυτή την περίπτωση, πρέπει να δίνεται έμφαση στις επιπτώσεις των διατάξεων ή των πρακτικών προκειμένου να καταδειχθεί ότι είναι δυσανάλογα δυσμενείς για συγκεκριμένες ομάδες προσώπων σε σχέση με άλλες ομάδες που βρίσκονται σε παρόμοια κατάσταση. Η προσκόμιση στατιστικών στοιχείων λειτουργεί συνδυαστικά με τη μετακύλιση του βάρους της απόδειξης: εάν από τα στοιχεία προκύπτει, για παράδειγμα, ότι οι γυναίκες ή τα άτομα με αναπηρία περιέρχονται σε ιδιαίτερα μειονεκτική θέση, εναπόκειται στο κράτος να παράσχει μια πειστική εναλλακτική εξήγηση για τα εν λόγω αριθμητικά στοιχεία. Αυτό επισήμανε το ΕΔΔΑ στην υπόθεση *Hoogendijk κατά Κάτω Χωρών*:

«[Τ]ο Δικαστήριο εκτιμά ότι, όταν ο προσφεύγων είναι σε θέση να στοιχειοθετήσει, βάσει αναμφισβήτητων επίσημων στατιστικών στοιχείων, την ύπαρξη εκ πρώτης όψεως ενδείξεων από τις οποίες τεκμαίρεται ότι μια συγκεκριμένη διάταξη —παρά το γεγονός ότι είναι διατυπωμένη με ουδέτερο τρόπο— επηρεάζει στην πραγματικότητα σαφώς μεγαλύτερο ποσοστό γυναικών παρά ανδρών, τότε εναπόκειται

⁶⁸⁰ ΔΕΕ, C-423/15, *Nils-Johannes Kratzer κατά R+V Allgemeine Versicherung AG*, 28 Ιουλίου 2016.

στην καθ' ης κυβέρνηση να αποδείξει ότι αυτό είναι το αποτέλεσμα αντικειμενικών παραγόντων που δεν σχετίζονται με διακρίσεις λόγω φύλου»⁶⁸¹.

Στο πλαίσιο της εξέτασης των αποδεικτικών στοιχείων που στηρίζονται στη στατιστική, τα δικαστήρια δεν φαίνεται να έχουν θέσει κάποια αυστηρή ελάχιστη απαίτηση που θα πρέπει τα στοιχεία αυτά να πληρούν προκειμένου να αποδειχθεί ότι συντρέχει έμμεση διάκριση. Το ΔΕΕ τονίζει πάντως ότι η ανισορροπία που προκύπτει από τα αριθμητικά στοιχεία πρέπει να είναι ουσιώδης. Μια συνοπτική παρουσίαση της νομολογίας του ΔΕΕ περιέχεται στις προτάσεις του γενικού εισαγγελέα Léger στην υπόθεση *Nolte*, όπου δήλωσε, σε σχέση με τις διακρίσεις λόγω φύλου:

«[Γ]ια να θεωρηθεί ένα μέτρο γενεσιουργό διακρίσεων, πρέπει να πλήττει “πολύ μεγαλύτερο αριθμό γυναικών παρά ανδρών” [*Rinner-Kühn*⁶⁸²] ή “ποσοστό ανδρών σημαντικά πιο χαμηλό από αυτό των γυναικών” [*Nimz*⁶⁸³, *Kowalska*⁶⁸⁴] ή “πολύ μικρότερο ποσοστό ανδρών παρά γυναικών” [*De Weerd*⁶⁸⁵].».

Από τις υποθέσεις προκύπτει ότι η αναλογία γυναικών την οποία πλήττει το μέτρο πρέπει να είναι ιδιαίτερα μεγάλη. Στην υπόθεση *Rinner-Kühn*, το Δικαστήριο θεώρησε ότι υφίστατο τεκμήριο υπάρξεως καταστάσεως γενεσιουργού δυσμενών διακρίσεων, για τον λόγο ότι το ποσοστό γυναικών ανερχόταν σε 89 %. Συνεπώς, είναι πιθανό ότι το ποσοστό και μόνο του 60 % [...] αποδεικνύεται εν προκειμένω εντελώς ανεπαρκές για τη δημιουργία τεκμηρίου ότι υφίσταται δυσμενής διάκριση»⁶⁸⁶.

Συνεπώς, όταν τα εθνικά δικαστήρια λαμβάνουν υπόψη στατιστικά στοιχεία, πρέπει να κρίνουν αν αυτά καλύπτουν αρκετά μεγάλο αριθμό ατόμων, για

681 ΕΔΔΑ, *Hoogendijk κατά Κάτω Χωρών* (απόφαση επί του παραδεκτού), προσφυγή αριθ. 58641/00, 6 Ιανουαρίου 2005.

682 ΔΕΕ, C-171/88, *Ingrid Rinner-Kühn κατά FWW Spezial-Gebäudereinigung GmbH & Co. KG*, 13 Ιουλίου 1989.

683 ΔΕΕ, C-184/89, *Helga Nimz κατά Freie und Hansestadt Hamburg*, 7 Φεβρουαρίου 1991.

684 ΔΕΕ, C-33/89, *Maria Kowalska κατά Freie und Hansestadt Hamburg*, 27 Ιουνίου 1990.

685 ΔΕΕ, C-343/92, *M. A. Roks, συζύγου De Weerd και λοιποί κατά Bestuur van de Bedrijfsvereniging voor de Gezondheid, Geestelijke en Maatschappelijke Belangen και λοιπών*, 24 Φεβρουαρίου 1994.

686 Προτάσεις του γενικού εισαγγελέα Léger, της 31ης Μαΐου 1995, σημεία 57-58 στο ΔΕΕ, C-317/93, *Inge Nolte κατά Landesversicherungsanstalt Hannover*, 14 Δεκεμβρίου 1995.

να αποκλειστεί το ενδεχόμενο να εκφράζουν καθαρά τυχαίες ή συγκυριακές εξελίξεις⁶⁸⁷.

Παράδειγμα: Μια υπόθεση⁶⁸⁸ που εκδικάστηκε στη Δανία αφορούσε τις απολύσεις στις οποίες προέβη ένας κυβερνητικός οργανισμός λόγω της ανάγκης μείωσης του εργατικού δυναμικού. Όλοι οι εργαζόμενοι που απολύθηκαν ήταν άνω των 50 ετών. Οι δύο προσφεύγοντες ισχυρίστηκαν ότι είχαν υποστεί δυσμενή διάκριση λόγω της ηλικίας τους. Το Ανώτατο Δικαστήριο έκρινε ότι ήταν δυνατή, βάσει των στατιστικών στοιχείων, η δημιουργία τεκμηρίου διάκρισης λόγω ηλικίας. Διαπίστωσε, ωστόσο, ότι αρκετοί υπάλληλοι που εργάζονταν στον κυβερνητικό οργανισμό και που ήταν μεγαλύτερης ηλικίας από τους προσφεύγοντες δεν είχαν απολυθεί στο πλαίσιο της μείωσης του εργατικού δυναμικού. Συνεπώς, το Ανώτατο Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι, στην υπό κρίση υπόθεση, τα στατιστικά στοιχεία που αφορούσαν την ηλικία των υπαλλήλων που είχαν απολυθεί, καθώς και τα στοιχεία σχετικά με την ηλικιακή σύνθεση του προσωπικού του κυβερνητικού οργανισμού, δεν απέδειξαν τη συνδρομή πραγματικών περιστατικών που θα μπορούσαν να συνιστούν διάκριση.

Παράδειγμα: Οι υποθέσεις *Hilde Schönheit κατά Stadt Frankfurt am Main* και *Silvia Becker κατά Land Hessen*⁶⁸⁹ αφορούσαν εργαζόμενες με μειωμένο ωράριο που ισχυρίστηκαν ότι υπέστησαν δυσμενή διάκριση λόγω φύλου. Λόγω διαφορών στον υπολογισμό των καταβλητέων συντάξεων —ο οποίος δεν βασιζόταν στις διαφορές στον χρόνο εργασίας— οι εργαζόμενοι με μειωμένο ωράριο λάμβαναν αναλογικά χαμηλότερο ποσό σύνταξης σε σχέση με τους εργαζομένους με πλήρες ωράριο. Προσκομίστηκαν στατιστικά στοιχεία τα οποία κατέδειξαν ότι το 87,9 % των εργαζομένων με μειωμένο ωράριο ήταν γυναίκες. Καθώς το μέτρο, αν και ουδέτερο, έπληττε τις γυναίκες σε δυσανάλογο βαθμό σε σύγκριση με τους άνδρες, το ΔΕΕ δέχθηκε τη δημιουργία τεκμηρίου έμμεσης διάκρισης λόγω φύλου. Ομοίως, στην υπόθεση *Gerster*, το ΔΕΕ έκρινε ότι το γεγονός ότι οι εργαζόμενοι με μειωμένο ωράριο περιέρχονταν σε μειονεκτική θέση,

687 ΔΕΕ, C-127/92, *Dr. Pamela Mary Enderby κατά Frenchay Health Authority και Secretary of State for Health*, 27 Οκτωβρίου 1993.

688 Δανία, Ανώτατο Δικαστήριο, απόφαση αριθ. 28/2015, 14 Δεκεμβρίου 2015, βλ. περίληψη στην αγγλική γλώσσα: *European Equality Law Review* (2016), vol. 1, σ. 84.

689 ΔΕΕ, συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-4/02 και C-5/02, *Hilde Schönheit κατά Stadt Frankfurt am Main και Silvia Becker κατά Land Hessen*, 23 Οκτωβρίου 2003.

λαμβανομένου υπόψη του ποσοστού των γυναικών μεταξύ αυτών των εργαζομένων που ανερχόταν στο 87 %, αρκούσε για τη δημιουργία τεκμηρίου δυσμενούς διάκρισης⁶⁹⁰.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Lourdes Cachaldora Fernández κατά Instituto Nacional de la Seguridad Social (INSS) και Tesorería General de la Seguridad Social (TGSS)*⁶⁹¹, η προσφεύγουσα κατέβαλλε εισφορές στο ισπανικό σύστημα κοινωνικής ασφάλισης επί σχεδόν 40 έτη. Κατά τη διάρκεια αυτών των ετών, απασχολούνταν με πλήρες ωράριο, πλην της περιόδου από 1998 έως 2005, κατά την οποία αρχικά απασχολούνταν με μειωμένο ωράριο και στη συνέχεια έμεινε άνεργη. Το 2010, υπέβαλε αίτηση για σύνταξη αναπηρίας. Σύμφωνα με την εφαρμοστέα νομοθεσία, η σύνταξη αναπηρίας καθορίστηκε με βάση την περίοδο των οκτώ ετών που προηγήθηκαν της ημερομηνίας επέλευσης του κινδύνου. Οι εργαζόμενοι που απασχολούνταν με μειωμένο ωράριο κατά το διάστημα αμέσως πριν από μια περίοδο ανεργίας λάμβαναν μειωμένη σύνταξη αναπηρίας. Η μείωση προέκυπτε από την εφαρμογή του συντελεστή μερικής απασχολήσεως. Συνεπώς, σύμφωνα με αυτή τη μέθοδο υπολογισμού, η σύνταξη της προσφεύγουσας υπέστη σημαντική μείωση. Το αιτούν δικαστήριο διερωτήθηκε αν η εφαρμοστέα εθνική διάταξη μπορούσε να θεωρηθεί ότι ενέχει δυσμενή διάκριση κατά των εργαζομένων που απασχολούνταν με μειωμένο ωράριο κατά το διάστημα αμέσως πριν από το κενό της καταβολής των εισφορών τους στο ισπανικό σύστημα κοινωνικής ασφάλισης. Αναφέρθηκε στο γεγονός ότι, δεδομένου ότι στην Ισπανία υπάρχουν πολύ περισσότερες γυναίκες εργαζόμενες μερικής απασχολήσεως απ' ό,τι άνδρες εργαζόμενοι μερικής απασχολήσεως, η διάταξη επηρεάζει ιδίως τις γυναίκες. Το ΔΕΕ επισήμανε, ωστόσο, ότι οι διατάξεις αυτές δεν είχαν εφαρμογή στο σύνολο των εργαζομένων μερικής απασχολήσεως. Εφαρμόζονταν μόνο σε μια περιορισμένη ομάδα εργαζομένων —στην οποία εντασσόταν και η προσφεύγουσα— οι οποίοι, αμέσως μετά από μια περίοδο μερικής απασχολήσεως, εμφάνιζαν κενό στην καταβολή των εισφορών τους κατά τη διάρκεια της οκταετούς περιόδου αναφοράς. Επομένως, τα γενικά στατιστικά δεδομένα για την

690 ΔΕΕ, C-1/95, *Hellen Gerster κατά Freistaat Bayern*, 2 Οκτωβρίου 1997.

691 ΔΕΕ, C-527/13, *Lourdes Cachaldora Fernández κατά Instituto Nacional de la Seguridad Social (INSS) και Tesorería General de la Seguridad Social (TGSS)* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 14 Απριλίου 2015.

ομάδα εργαζομένων μερικής απασχολήσεως, συνολικώς εκτιμώμενα, δεν ήταν κατάλληλα να αποδείξουν ότι οι διατάξεις της ισπανικής νομοθεσίας επηρεάζουν πολύ περισσότερες γυναίκες απ' ό,τι άνδρες.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Seymour-Smith*⁶⁹² αφορούσε νομοθετική διάταξη του Ηνωμένου Βασιλείου περί καταχρηστικών απολύσεων, η οποία παρείχε ειδική προστασία σε όσους είχαν εργαστεί αδιαλείπτως πλέον των δύο ετών στον ίδιο εργοδότη. Η αιτούσα υποστήριξε ότι το μέτρο αυτό ισοδυναμεί με έμμεση διάκριση βασιζόμενη στο φύλο, καθώς οι γυναίκες ήταν λιγότερο πιθανό να πληρούν αυτό το κριτήριο σε σχέση με τους άνδρες. Η υπόθεση αυτή παρουσιάζει ενδιαφέρον διότι το ΔΕΕ διατύπωσε την άποψη ότι, ακόμη και αν το επίπεδο δυσαναλογίας ήταν χαμηλότερο, θα μπορούσε και πάλι να αποδειχθεί ότι συνέτρεχε έμμεση διάκριση «αν τα στατιστικά στοιχεία αποκάλυπταν μια διαρκή και σχετικώς σταθερή διαφορά, κατά τη διάρκεια μακράς περιόδου, μεταξύ των εργαζομένων ανδρών και των εργαζομένων γυναικών». Ωστόσο, επί των πραγματικών περιστατικών της υπό κρίση υπόθεσης, το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι τα στατιστικά στοιχεία που παρουσιάστηκαν, από τα οποία προέκυπτε ότι το 77,4 % των ανδρών και το 68,9 % των γυναικών πληρούσαν αυτό το κριτήριο, δεν αποδείκνυαν ότι ένα αισθητά χαμηλότερο ποσοστό εργαζομένων γυναικών ήταν σε θέση να πληροί την προϋπόθεση που έθετε η διάταξη.

Παρεμφερής προσέγγιση απαντά και στη νομολογία του ΕΔΔΑ.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Di Trizio κατά Ελβετίας*⁶⁹³, η προσφεύγουσα, η οποία κατά το παρελθόν εργαζόταν υπό καθεστώς πλήρους απασχόλησης, υποχρεώθηκε να σταματήσει να εργάζεται λόγω οσφυαλγίας. Άρχισε να λαμβάνει επίδομα αναπηρίας, η καταβολή του οποίου διεκόπη όταν γέννησε. Η απόφαση των αρμοδίων αρχών σχετικά με το δικαίωμα της προσφεύγουσας στο επίδομα είχε βασιστεί στην εφαρμογή της «συνδυαστικής» μεθόδου υπολογισμού του βαθμού αναπηρίας. Οι αρχές είχαν στηριχθεί στην υπόθεση ότι, ακόμα και αν η προσφεύγουσα δεν είχε κάποια αναπηρία, δεν θα απασχολούνταν υπό καθεστώς πλήρους απασχόλησης μετά τη γέννηση των παιδιών

692 ΔΕΕ, C-167/97, *Regina κατά Secretary of State for Employment, ex parte Nicole Seymour-Smith και Laura Perez*, 9 Φεβρουαρίου 1999.

693 ΕΔΔΑ, *Di Trizio κατά Ελβετίας*, προσφυγή αριθ. 7186/09, 2 Φεβρουαρίου 2016.

της. Το ΕΔΔΑ επισήμανε ότι η προσφεύγουσα θα είχε, κατά πιθανότητα, λάβει μερικό επίδομα αναπηρίας εάν εργαζόταν με καθεστώς πλήρους απασχόλησης ή αν είχε επιλέξει να αφιερώσει τον χρόνο της αποκλειστικά στη φροντίδα του σπιτιού. Επιπλέον, στηρίχθηκε σε στατιστικά στοιχεία από τα οποία προέκυπτε ότι το 97 % των θιγόμενων από τη «συνδυαστική» μέθοδο υπολογισμού των επιδομάτων αναπηρίας ήταν γυναίκες οι οποίες ήθελαν να μειώσουν τις ώρες εργασίας τους μετά τη γέννηση του παιδιού τους. Συνεπώς, τα στατιστικά στοιχεία παρείχαν αξιόπιστες πληροφορίες, οι οποίες επαρκούσαν για τη δημιουργία τεκμηρίου έμμεσης διάκρισης.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *D.H. και λοιποί κατά Τσεχικής Δημοκρατίας*⁶⁹⁴, οι προσφεύγοντες Ρομά κατήγγειλαν ότι τα παιδιά τους είχαν αποκλειστεί από το γενικό εκπαιδευτικό σύστημα και ότι, λόγω της εθνοτικής τους καταγωγής, είχαν τοποθετηθεί σε «ειδικά σχολεία», τα οποία προορίζονταν για μαθητές με μαθησιακές δυσκολίες. Η τοποθέτηση των παιδιών Ρομά σε «ειδικά» σχολεία γινόταν βάσει διαφόρων τεστ που είχαν σχεδιαστεί για την αξιολόγηση της νοητικής ικανότητας. Παρά την κατά τα φαινόμενα «ουδέτερη» πρακτική, τα τεστ αυτά είχαν σχεδιαστεί κατά τέτοιο τρόπο που αναπόφευκτα τα παιδιά Ρομά δυσκολεύονταν πολύ να επιτύχουν ικανοποιητικό αποτέλεσμα και να εισαχθούν στο γενικό εκπαιδευτικό σύστημα. Το ΕΔΔΑ διαπίστωσε ότι αυτό αποδεικνυόταν από στατιστικά στοιχεία τα οποία καταδείκνυαν το ιδιαίτερα υψηλό ποσοστό μαθητών Ρομά που τοποθετούνταν σε «ειδικά» σχολεία. Από τα στοιχεία που υπέβαλαν οι προσφεύγοντες για τη δική τους γεωγραφική περιφέρεια προέκυπτε ότι το 50 έως 56 % των μαθητών στα ειδικά σχολεία ήταν Ρομά, ενώ οι μαθητές Ρομά αντιπροσώπευαν μόλις το 2 % του συνόλου των μαθητών στην εκπαίδευση γενικά. Από τα στοιχεία που ελήφθησαν από διακυβερνητικές πηγές προέκυπτε ότι, σε όλη τη χώρα, το 50 έως 90 % των παιδιών Ρομά φοιτούσαν σε ειδικά σχολεία. Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι, μολονότι τα στοιχεία δεν ήταν ακριβή, αποκάλυπταν πράγματι ότι ο αριθμός των παιδιών Ρομά που επηρεάζονταν ήταν «δυσανάλογα υψηλός» ως προς τη σύνθεση του πληθυσμού συνολικά⁶⁹⁵.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Abdu κατά Βουλγαρίας*⁶⁹⁶, ο προσφεύγων και ένας φίλος του, Σουδανοί υπήκοοι, είχαν εμπλακεί σε διαπληκτισμό με δύο νεαρούς βουλγαρικής ιθαγένειας. Ο προσφεύγων ισχυρίστηκε ότι

694 ΕΔΔΑ, *D.H. και λοιποί κατά Τσεχικής Δημοκρατίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 57325/00, 13 Νοεμβρίου 2007.

695 Ό.π., σκέψεις 18 και 196-201.

696 ΕΔΔΑ, *Abdu κατά Βουλγαρίας*, προσφυγή αριθ. 26827/08, 11 Μαρτίου 2014.

είχαν δεχτεί επίθεση από τους δύο νεαρούς άνδρες, από τους οποίους δέχθηκαν λεκτική προσβολή με ρατσιστικά σχόλια. Η διαδικασία που είχε κινηθεί κατά των δραστών της επίθεσης είχε διακοπεί με την αιτιολογία ότι δεν ήταν δυνατόν να εξακριβωθεί ποιος είχε ξεκινήσει τον διαπληκτισμό και ποια ήταν τα κίνητρα. Οι αρχές δεν είχαν υποβάλει ερωτήσεις στους μάρτυρες ούτε είχαν ανακρίνει τους φερόμενους ως δράστες της επίθεσης σχετικά με τα πιθανά ρατσιστικά κίνητρα των πράξεών τους. Το ΕΔΔΑ διαπίστωσε ότι οι αρχές είχαν στην κατοχή τους στοιχεία που αποδείκνυαν πιθανά ρατσιστικά κίνητρα και αποφάνθηκε ότι δεν είχαν διεξαγάγει αποτελεσματική έρευνα σχετικά. Στην απόφασή του, το ΕΔΔΑ αναφέρθηκε σε εθνικές και διεθνείς εκθέσεις σχετικά με τη ρατσιστική βία στη Βουλγαρία, από τις οποίες προέκυπτε ότι, κατά γενικό κανόνα, οι βουλγαρικές αρχές δεν διερευνούσαν τη ρατσιστική φύση αυτών των υποθέσεων.

Ακόμη και στις περιπτώσεις στις οποίες δεν υπάρχουν διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία, φαίνεται ότι είναι δυνατόν να αποδειχθεί ότι μια προστατευόμενη ομάδα επηρεάζεται δυσανάλογα, αρκεί οι διαθέσιμες πηγές να είναι αξιόπιστες και να στηρίζουν την οικεία ανάλυση.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Oruz κατά Τουρκίας* αφορούσε έναν άνδρα με ιστορικό ενδοοικογενειακής βίας που είχε επανειλημμένως κακοποιήσει τη σύζυγό του και τη μητέρα της, ενώ τελικά δολοφόνησε τη μητέρα⁶⁹⁷. Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι το κράτος δεν είχε προστατεύσει την προσφεύγουσα και τη μητέρα της από απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση, αλλά ούτε και τη ζωή της τελευταίας. Αποφάνθηκε επίσης ότι το κράτος είχε μεταχειριστεί δυσμενώς την προσφεύγουσα και τη μητέρα της, διότι η μη παροχή επαρκούς προστασίας οφειλόταν στο γεγονός ότι ήταν γυναίκες. Στο συμπέρασμα αυτό κατέληξε το ΕΔΔΑ αφού έλαβε υπόψη στοιχεία που αποδείκνυαν ότι τα θύματα ενδοοικογενειακής βίας ήταν, στη συντριπτική τους πλειονότητα, γυναίκες, καθώς και σε αριθμητικά στοιχεία από τα οποία προέκυπτε ότι τα εθνικά δικαστήρια έκαναν σπάνια χρήση της εξουσίας τους να διατάσσουν ασφαλιστικά μέτρα για την προστασία των θυμάτων ενδοοικογενειακής βίας. Είναι ενδιαφέρον ότι, στην υπόθεση αυτή, δεν παρουσιάστηκαν στο ΕΔΔΑ στατιστικά στοιχεία που να καταδεικνύουν ότι τα θύματα ενδοοικογενειακής βίας ήταν, στη

⁶⁹⁷ ΕΔΔΑ, *Oruz κατά Τουρκίας*, προσφυγή αριθ. 33401/02, 9 Ιουνίου 2009.

συντριπτική τους πλειονότητα, γυναίκες και, πράγματι, επισημάνθηκε ότι η Διεθνής Αμνηστία αναφέρει ότι δεν υπάρχουν αξιόπιστα στατιστικά στοιχεία σχετικά. Ωστόσο, το ΕΔΔΑ ήταν διατεθειμένο να δεχτεί την εκτίμηση της Διεθνούς Αμνηστίας, μιας εγνωσμένου κύρους εθνικής ΜΚΟ και της Επιτροπής των Ηνωμένων Εθνών για την εξάλειψη των διακρίσεων κατά των γυναικών, σύμφωνα με την οποία η βία κατά των γυναικών συνιστούσε σημαντικό πρόβλημα στην Τουρκία.

Επισημαίνεται ότι δεν απαιτούνται πάντα στατιστικά στοιχεία για να αποδειχθεί ότι συντρέχει έμμεση διάκριση. Αυτό εξαρτάται από τα πραγματικά περιστατικά της εκάστοτε υπόθεσης. Ειδικότερα, μπορεί να αρκεί η προσκόμιση αποδείξεων σχετικά τις πρακτικές ή πεποιθήσεις τρίτων που ανήκουν στην ίδια προστατευόμενη κατηγορία.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Orđuš και λοιποί κατά Κροατίας*⁶⁹⁸, ορισμένα σχολεία είχαν δημιουργήσει τάξεις που ακολουθούσαν πρόγραμμα σπουδών με μειωμένη διδακτέα ύλη σε σύγκριση με τις κανονικές τάξεις. Οι προσφεύγοντες υποστήριξαν ότι στις τάξεις αυτές φοιτούσε δυσανάλογα υψηλός αριθμός μαθητών Ρομά και ότι, επομένως, συνέτρεχε έμμεση διάκριση λόγω εθνοτικής καταγωγής. Η κυβέρνηση ισχυρίστηκε ότι η τοποθέτηση στις τάξεις αυτές γινόταν με βάση τη γλωσσική ικανότητα στα κροατικά και ότι, όταν κάποιος μαθητής αποκτούσε την απαιτούμενη γλωσσική επάρκεια, μεταφερόταν σε τάξη του γενικού εκπαιδευτικού συστήματος. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι, σε αντίθεση με την υπόθεση *D.H.*, τα στατιστικά στοιχεία δεν αρκούσαν από μόνα τους για να δημιουργηθεί τεκμήριο διάκρισης. Σε ένα σχολείο το 44 % των μαθητών ήταν Ρομά και, από αυτούς, το 73 % φοιτούσε σε τάξη αποτελούμενη αποκλειστικά από μαθητές Ρομά. Σε άλλο σχολείο το 10 % των μαθητών ήταν Ρομά και, από αυτούς, το 36 % φοιτούσε σε τάξη αποτελούμενη αποκλειστικά από μαθητές Ρομά. Τα στοιχεία αυτά επιβεβαίωναν ότι δεν εφαρμοζόταν γενικευμένη πολιτική η οποία να συνίσταται στην αυτόματη τοποθέτηση των παιδιών Ρομά σε χωριστές τάξεις. Το ΕΔΔΑ έκρινε, ωστόσο, ότι ο ισχυρισμός περί έμμεσης διάκρισης ήταν δυνατόν να αποδειχθεί και χωρίς την επίκληση στατιστικών στοιχείων. Στην υπό κρίση υπόθεση, το

⁶⁹⁸ ΕΔΔΑ, *Orđuš και λοιποί κατά Κροατίας* [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 15766/03, 16 Μαρτίου 2010, σκέψεις 152-153.

γεγονός ότι το μέτρο της τοποθέτησης παιδιών σε χωριστές τάξεις με βάση την ανεπαρκή γνώση της κροατικής γλώσσας εφαρμοζόταν μόνο σε μαθητές Ρομά δημιουργούσε τεκμήριο διαφορετικής μεταχείρισης.

Είναι επίσης σημαντικό να σημειωθεί ότι η σύγκριση στατιστικών και λοιπών στοιχείων είναι δυνατή μόνον εφόσον είναι διαθέσιμα τέτοια στοιχεία. Σε αυτό το πλαίσιο, **στο πεδίο του δικαίου της ΕΕ**, τον Μάρτιο του 2014 η Επιτροπή δημοσίευσε σύσταση⁶⁹⁹ σχετικά με τη μισθολογική διαφάνεια. Στόχος της σύστασης ήταν να προτείνει στα κράτη μέλη μέτρα για την προώθηση της μισθολογικής διαφάνειας στις επιχειρήσεις, μεταξύ άλλων με τη βελτίωση των όρων υπό τους οποίους οι εργαζόμενοι ενημερώνονται από τις επιχειρήσεις σχετικά με τις αμοιβές ή με την υποβολή αναφορών σχετικά με τις αμοιβές και τη θέσπιση συστημάτων επαγγελματικής κατάταξης χωρίς διακρίσεις ως προς το φύλο.

Επιπλέον, **σύμφωνα με την ΕΕΚΔ**, τα συμβαλλόμενα κράτη οφείλουν να προωθούν τη θέσπιση θετικών μέτρων για την αντιμετώπιση του μισθολογικού χάσματος, συμπεριλαμβανομένων μέτρων για τη βελτίωση της ποιότητας και της κάλυψης των στατιστικών στοιχείων σχετικά με τις αποδοχές⁷⁰⁰.

6.4. Επιβολή της νομοθεσίας κατά των διακρίσεων

Κύρια σημεία

- Η επιβολή της νομοθεσίας κατά των διακρίσεων είναι δυνατή μέσω της κίνησης αστικής, διοικητικής ή ποινικής διαδικασίας κατά του φερόμενου ως δράστη της διακριτικής μεταχείρισης.
- Οι εφαρμοστέες κυρώσεις πρέπει να είναι αποτελεσματικές, ανάλογες προς την παραβίαση και αποτρεπτικές· ωστόσο, τα κράτη μέλη είναι ελεύθερα να επιλέγουν μεταξύ διαφόρων πρόσφορων μέτρων.

699 Σύσταση 2014/124/ΕΕ της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, της 7ης Μαρτίου 2014, σχετικά με την ενίσχυση της αρχής της ισότητας της αμοιβής μεταξύ ανδρών και γυναικών μέσω της διαφάνειας (ΕΕ L 69 της 8.3.2014, σ. 112).

700 ΕΕΚΔ, Συμπεράσματα XVII-2 (2005), Τσεχική Δημοκρατία.

Η επιβολή της νομοθεσίας κατά των διακρίσεων είναι δυνατή μέσω της κίνησης αστικής, διοικητικής ή ποινικής διαδικασίας. Στις αστικές διαδικασίες, το θύμα της δυσμενούς διάκρισης μπορεί να επιτύχει αποκατάσταση της ζημίας του, ενώ σκοπός των ποινικών διαδικασιών είναι η επιβολή ποινικής κύρωσης στον δράστη.

Στο πεδίο του δικαίου της ΕΕ, οι οδηγίες κατά των διακρίσεων απαιτούν από τα κράτη μέλη να θεσπίσουν δικαστικές και/ή διοικητικές διαδικασίες προκειμένου τα άτομα να είναι σε θέση να ασκούν τα δικαιώματά τους που απορρέουν από τις οδηγίες για την ισότητα⁷⁰¹. Επιπλέον, το δίκαιο της ΕΕ προβλέπει ότι οι κυρώσεις, οι οποίες μπορεί να περιλαμβάνουν την καταβολή αποζημίωσης στο θύμα, πρέπει να είναι αποτελεσματικές, ανάλογες με την παραβίαση και αποτρεπτικές⁷⁰². Το ΔΕΕ έχει επανειλημμένως τονίσει την ανάγκη επιβολής αποτελεσματικών κυρώσεων, καθώς αποτελούν ένα σημαντικό εργαλείο για την αποτροπή και την τιμωρία των περιπτώσεων διακριτικής μεταχείρισης. Η αυστηρότητα των κυρώσεων πρέπει να είναι ανάλογη προς τη βαρύτητα των παραβιάσεων. Ωστόσο, η οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση δεν επιβάλλει συγκεκριμένη κύρωση, αλλά αφήνει ελεύθερα τα κράτη μέλη να επιλέξουν μεταξύ των διαφόρων λύσεων που είναι κατάλληλες για την επίτευξη του στόχου της⁷⁰³. Εντούτοις, εάν ένα κράτος μέλος επιλέξει να τιμωρήσει την εισαγωγή διακρίσεων μέσω της επιδίκασης αποζημίωσης, η αποζημίωση αυτή πρέπει να είναι κατάλληλη σε σχέση με την προκληθείσα ζημία και, συνεπώς, το ποσό πρέπει να υπερβαίνει την αμιγώς συμβολική αποζημίωση, ώστε να διασφαλίζεται ο αποτρεπτικός της χαρακτήρας.

Οι εφαρμοστέες κυρώσεις πρέπει να είναι αποτελεσματικές, ανάλογες με την παραβίαση και αποτρεπτικές, ακόμα και στις περιπτώσεις στις οποίες δεν υπάρχει συγκεκριμένο θύμα⁷⁰⁴. Αυτό σημαίνει ότι η προσέγγιση της ΕΕ όσον

701 Οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση, άρθρο 9 παράγραφος 1· οδηγία για την ισότητα των φύλων (αναδιατύπωση), άρθρο 17 παράγραφος 1· οδηγία για την ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών στην πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες, άρθρο 8 παράγραφος 1· οδηγία για τη φυλετική ισότητα, άρθρο 7 παράγραφος 1.

702 Οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση, άρθρο 17· οδηγία για τη φυλετική ισότητα, άρθρο 15.

703 ΔΕΕ, υπόθεση 14/83, *Sabine von Colson και Elisabeth Kamann κατά Land Nordrhein-Westfalen*, 10 Απριλίου 1984.

704 ΔΕΕ, C-81/12, *Asociația Accept κατά Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării*, 25 Απριλίου 2013, σκέψη 36· ΔΕΕ, C-54/07, *Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding κατά Firma Feryn NV*, 10 Ιουλίου 2008, σκέψεις 23-25.

αφορά τα ένδικα βοηθήματα βαίνει πέραν της κλασικής, βασισμένης στα δικαιώματα νομικής προσέγγισης.

Σε ορισμένες περιπτώσεις, η παροχή κατάλληλης νομικής προστασίας ενδέχεται να απαιτεί τη λήψη ποινικών μέτρων.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Asociația Accept κατά Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării*⁷⁰⁵ (εξετάστηκε στις [ενότητες 4.1](#), [5.3](#) και [6.1](#)) η οποία αφορούσε σχόλια παράγοντα ποδοσφαιρικού συλλόγου που εισήγαγαν διακρίσεις, το ΔΕΕ έκρινε ότι μια αμιγώς συμβολική κύρωση δεν μπορεί να θεωρηθεί συμβατή προς την απαίτηση επιβολής αποτελεσματικών, ανάλογων με την παραβίαση και αποτρεπτικών κυρώσεων. Αποφάνθηκε, ωστόσο, ότι εναπόκειτο στο εθνικό δικαστήριο να εκτιμήσει αν, υπό τις περιστάσεις της υπόθεσης, η επιβολή έγγραφης προειδοποίησης πληρούσε τα κριτήρια αυτά. Το ΔΕΕ τόνισε επίσης ότι κάθε επιμέρους ένδικο βοήθημα που προβλέπεται στις εθνικές νομοθετικές διατάξεις για τις υποθέσεις διακρίσεων πρέπει να πληροί τα κριτήρια της αποτελεσματικότητας, της αναλογικότητας και της αποτρεπτικότητας.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *María Auxiliadora Arjona Camacho κατά Securitas Seguridad España, SA*⁷⁰⁶, η εθνική διαδικασία αφορούσε την επιδίκαση υπέρ της κ. Arjona Camacho αποζημιώσεως τιμωρητικού χαρακτήρα κατόπιν απολύσεώς της που συνιστούσε δυσμενή διάκριση λόγω φύλου. Το ΔΕΕ έκρινε ότι η αποζημίωση πρέπει να καλύπτει πλήρως την προκληθείσα ζημία. Ωστόσο, η οδηγία για την ίση μεταχείριση παρέχει τη δυνατότητα αλλά δεν επιβάλλει στα κράτη μέλη να θεσπίσουν μέτρα που προβλέπουν την καταβολή αποζημιώσεως που βαίνει πέραν της πλήρους αποκαταστάσεως της πράγματι προκληθείσας ζημίας και συνιστά μέτρο κυρώσεως.

Σύμφωνα με την ΕΣΔΑ, τα κράτη υποχρεούνται να διευκολύνουν τους προσφεύγοντες να εξασφαλίζουν τη δέουσα και προσήκουσα εκτέλεση των αποφάσεων των εθνικών δικαστηρίων. Συνεπώς, η μη εκτέλεση δικαστικής απόφασης ενδέχεται να συνιστά παραβίαση της ΕΣΔΑ.

⁷⁰⁵ ΔΕΕ, C-81/12, *Asociația Accept κατά Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării*, 25 Απριλίου 2013.

⁷⁰⁶ ΔΕΕ, C-407/14, *María Auxiliadora Arjona Camacho κατά Securitas Seguridad España, SA*, 17 Δεκεμβρίου 2015.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *García Mateos κατά Ισπανίας*⁷⁰⁷, η αίτηση που είχε υποβάλει η προσφεύγουσα για μείωση του ωραρίου της προκειμένου να μπορεί να φροντίσει τον γιο της είχε απορριφθεί. Το ισπανικό Συνταγματικό Δικαστήριο επιβεβαίωσε ότι η προσφεύγουσα είχε υποστεί δυσμενή διάκριση λόγω φύλου και ανέπεμψε την υπόθεση στο δικαστήριο εργατικών διαφορών, το οποίο απέρριψε εκ νέου την προσφυγή της προσφεύγουσας. Στη συνέχεια, το Συνταγματικό Δικαστήριο έκρινε ότι η απόφασή του δεν είχε εκτελεστεί δεόντως και ακύρωσε τη δεύτερη απόφαση του δικαστηρίου εργατικών διαφορών. Αποφάνθηκε, ωστόσο, ότι δεν χρειαζόταν να αναπέμψει την υπόθεση στο κατώτερο δικαστήριο, διότι, εν τω μεταξύ, ο γιος της προσφεύγουσας είχε συμπληρώσει το 6ο έτος της ηλικίας και, συνεπώς, μια νέα απόφαση θα ήταν άνευ αντικειμένου. Επιπλέον, επισήμανε ότι η οικεία εθνική νομοθεσία δεν προέβλεπε την επιδίκαση αποζημίωσης. Το ΔΕΕ τόνισε ότι, μολονότι είχαν εκδοθεί δύο δικαστικές αποφάσεις υπέρ της προσφεύγουσας, το εθνικό δικαστήριο δεν είχε εξασφαλίσει αποκατάσταση της ζημίας της και διαπίστωσε παράβαση του άρθρου 6 παράγραφος 1 σε συνδυασμό με το άρθρο 14 της Σύμβασης.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Hulea κατά Ρουμανίας*⁷⁰⁸, η αίτηση του προσφεύγοντος για γονική άδεια είχε απορριφθεί. Το Συνταγματικό Δικαστήριο έκρινε ότι η επίμαχη νομοθετική διάταξη παραβίαζε τις αρχές της απαγόρευσης των διακρίσεων λόγω φύλου, ωστόσο αρνήθηκε να του επιδικάσει αποζημίωση. Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι υπήρξε παράβαση του άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ, καθώς τα δικαστήρια δεν είχαν αιτιολογήσει επαρκώς την απόφαση περί μη επιδίκασης αποζημίωσης.

Ομοίως, η μη εκτέλεση απόφασης του ΕΔΔΑ με την οποία είχε διαπιστωθεί παραβίαση της ΕΣΔΑ ενδέχεται να συνιστά νέα παραβίαση της Σύμβασης.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Sidabras και λοιποί κατά Λιθουανίας*⁷⁰⁹, οι τρεις προσφεύγοντες κατήγγειλαν το γεγονός ότι η Λιθουανία δεν είχε καταργήσει τον νόμο ο οποίος απαγόρευε σε πρώην υπαλλήλους της ΚGB

707 ΕΔΔΑ, *García Mateos κατά Ισπανίας*, προσφυγή αριθ. 38285/09, 19 Φεβρουαρίου 2013.

708 ΕΔΔΑ, *Hulea κατά Ρουμανίας*, προσφυγή αριθ. 33411/05, 2 Οκτωβρίου 2012.

709 ΕΔΔΑ, *Sidabras και λοιποί κατά Λιθουανίας*, προσφυγές αριθ. 50421/08 και 56213/08, 23 Ιουνίου 2015.

να εργαστούν σε ορισμένους κλάδους του ιδιωτικού τομέα, παρότι στο παρελθόν το ΕΔΔΑ είχε εκδώσει αποφάσεις υπέρ τους⁷¹⁰. Ως προς τον τρίτο των προσφευγόντων, το ΕΔΔΑ επισήμανε ότι τα εθνικά δικαστήρια είχαν αναγνωρίσει ότι η απόλυσή του ήταν αντίθετη προς την ΕΣΔΑ και είχαν αποφανθεί ρητώς ότι, για όσο χρονικό διάστημα ο νόμος περί ΚGB παρέμενε σε ισχύ, ήταν πιθανό το ζήτημα της αποκατάστασης του προσφεύγοντος να μην έχει θετική έκβαση για αυτόν. Λαμβανομένης υπόψη αυτής της κρίσης και δεδομένης της έλλειψης αιτιολογίας, το κράτος δεν είχε αποδείξει με πειστικό τρόπο ότι η αναφορά των εθνικών δικαστηρίων στον νόμο περί ΚGB δεν είχε αποτελέσει τον καθοριστικό παράγοντα για τη διαμόρφωση της νομικής βάσης επί της οποίας το κράτος είχε απορρίψει το αίτημα του προσφεύγοντος για αποκατάσταση. Ως εκ τούτου, υπήρξε παράβαση του άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 8. Το ΕΔΔΑ έκρινε, αντιθέτως, ότι ο πρώτος και ο δεύτερος των προσφευγόντων δεν είχαν αποδείξει με πειστικό τρόπο ότι είχαν υποστεί δυσμενή διάκριση μετά την έκδοση των αποφάσεων του ΕΔΔΑ επί παλαιότερης προσφυγής τους. Ο πρώτος των προσφευγόντων ήταν άνεργος για αιτιολογημένους λόγους και συγκεκριμένα διότι δεν είχε τα απαιτούμενα προσόντα, ενώ ο δεύτερος των προσφευγόντων δεν είχε ποτέ επιχειρήσει να καταλάβει άλλες θέσεις εργασίας στον ιδιωτικό τομέα.

Επιπλέον, στο πλαίσιο του δικαιώματος στη ζωή και της απαγόρευσης των βασανιστηρίων, της απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης ή ποινής, τα άρθρα 2 και 3 της ΕΣΔΑ επιβάλλουν στα κράτη την υποχρέωση να διερευνούν αποτελεσματικά κάθε καταγγελία περί κακομεταχείρισης, συμπεριλαμβανομένων ισχυρισμών ότι και η ίδια η κακομεταχείριση συνιστούσε διακριτική μεταχείριση, υποκινούμενη, για παράδειγμα, από ρατσιστικά κίνητρα⁷¹¹. Το ζήτημα αυτό εξετάζεται στην [ενότητα 2.6 που αφορά τα εγκλήματα μίσους](#).

710 ΕΔΔΑ *Sidabras και Džiautas κατά Λιθουανίας*, προσφυγές αριθ. 55480/00 και 59330/00, 27 Ιουλίου 2004 και ΕΔΔΑ, *Rainys και Gasparavičius κατά Λιθουανίας*, προσφυγές αριθ. 70665/01 και 74345/01, 7 Απριλίου 2005.

711 ΕΔΔΑ, *Turan Cakir κατά Βελγίου*, προσφυγή αριθ. 44256/06, 10 Μαρτίου 2009.

Νομολογία

Επιλεγμένη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Ισότητα και απαγόρευση των διακρίσεων

ΕΔΔΑ

Khamtokhu και Aksenchik κατά Ρωσίας [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγές αριθ. 60367/08 και 961/11, 2017 (επιβολή ισόβιας κάθειρξης)

Pichkur κατά Ουκρανίας, προσφυγή αριθ. 10441/06, 2013 (καταβολή σύνταξης εξαρτώμενη από τον τόπο διαμονής)

Savez crkava "Riječ života" και λοιποί κατά Κροατίας, προσφυγή αριθ. 7798/08, 2010 (άρνηση αναγνώρισης ορισμένων δικαιωμάτων σε θρησκευτική κοινότητα)

ΔΕΕ

Association Belge des Consommateurs Test-Achats ASBL και λοιποί κατά Conseil des ministres [τμήμα μείζονος συνθέσεως], C-236/09, 2011 (διαφορές σε ζητήματα ασφαλιστρων και ασφαλιστικών παροχών μεταξύ ανδρών και γυναικών)

Servet Kamberaj κατά Istituto per l'Edilizia sociale della Provincia autonoma di Bolzano (IPES) και λοιπών [τμήμα μείζονος συνθέσεως], C-571/10, 2012 (άρνηση χορήγησης στεγαστικών επιδομάτων σε υπηκόους τρίτων χωρών)

Άμεσες διακρίσεις

ΕΔΔΑ

Burden κατά Ηνωμένου Βασιλείου [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 13378/05, 2008 (άρνηση απαλλαγής συγκατοικούντων αδελφών από φόρο κληρονομιάς)

Guberina κατά Κροατίας, προσφυγή αριθ. 23682/13, 2016 (διακριτική μεταχείριση λόγω της αναπηρίας του τέκνου του προσφεύγοντος)

ΕΕΚΔ

Confederazione Generale Italiana del Lavoro (CGIL) κατά Ιταλίας, προσφυγή αριθ. 91/2013, 2015 (δυσμενής διάκριση εις βάρος επαγγελματιών του τομέα της υγείας που δεν προέβαλαν αντιρρήσεις συνειδήσεως στην παροχή υπηρεσιών άμβλωσης).

ΔΕΕ

Debra Allonby κατά Accrington & Rossendale College, Education Lecturing Services, trading as Protocol Professional και Secretary of State for Education and Employment, C-256/01, 2004 (διαφορετικές συνθήκες εργασίας ως αποτέλεσμα εργασίας σε εξωτερική εταιρεία)

Frédéric Hay κατά Crédit agricole mutuel de Charente-Maritime et des Deux-Sèvres, C-267/12, 2013 (αποκλεισμός ομόφυλων συντρόφων που έχουν συνάψει ένωση αστικού δικαίου από πλεονεκτήματα που επιφυλάσσονται σε έγγαμους εργαζομένους)

P. κατά S. και Cornwall County Council, C-13/94, 1996 (απόλυση κατόπιν αλλαγής φύλου)

S. Coleman κατά Attridge Law και Steve Law [τμήμα μείζονος συνθέσεως], C-303/06, 2008 (δυσμενής μεταχείριση υπαλλήλου-μητέρας τέκνου με ειδικές ανάγκες)

Sarah Margaret Richards κατά Secretary of State for Work and Pensions, C-423/04, 2006 (ηλικία απόκτησης του δικαιώματος συνταξιοδότησης στην περίπτωση τρανσεξουαλικής γυναίκας)

Tadao Maruko κατά Versorgungsanstalt der deutschen Bühnen [τμήμα μείζονος συνθέσεως], C-267/06, 2008 (αποκλεισμός συντρόφων με ληξιαρχικώς καταχωρισμένη σχέση συμβίωσης από σύνταξη επιζώντων)

Wolfgang Glatzel κατά Freistaat Bayern, C-356/12, 2014 (διαφορετικές προϋποθέσεις για διαφορετικές κατηγορίες αδειών οδήγησης)

Έμμεσες διακρίσεις

ΕΔΔΑ

D.H. και λοιποί κατά Τσεχικής Δημοκρατίας [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 57325/00, 2007 (τοποθέτηση παιδιών Ρομά σε ειδικά σχολεία)

ΕΕΚΔ

European Action of the Disabled (AEH) κατά Γαλλίας, προσφυγή αριθ. 81/2012, 2013 (περιορισμένα κρατικά κονδύλια για την εκπαίδευση παιδιών και εφήβων με αυτισμό)

ΔΕΕ

«CHEZ Razpredelenie Bulgaria» AD κατά Komisija za zashtita ot diskriminatsia [τμήμα μείζονος συνθέσεως], C-83/14, 2015 (τοποθέτηση μετρητών κατανάλωσης ηλεκτρικού ρεύματος σε συνοικία με πληθυσμό Ρομά)

Isabel Elbal Moreno κατά Instituto Nacional de la Seguridad Social, Tesorería General de la Seguridad Social, C-385/11, 2012 (περιορισμός δικαιώματος συνταξιοδότησης εργαζόμενης υπό μερική απασχόληση)

Johann Odar κατά Baxter Deutschland GmbH, C-152/11, 2012 (καταβολή ευέλικτης αποζημίωσης λόγω απόλυσης σε εργαζομένους με αναπηρία υπαγόμενους σε πρόγραμμα κοινωνικών μέτρων)

Πολλαπλές και διατομεακές διακρίσεις

ΕΔΔΑ

B.S. κατά Ισπανίας, προσφυγή αριθ. 47159/08, 2012 (μη συμμόρφωση με την υποχρέωση διεξοδικής διερεύνησης ισχυρισμών περί κακομεταχείρισης από την αστυνομία)

Carvalho Pinto de Sousa Morais κατά Πορτογαλίας [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 17484/15, 2017 (απόφαση περί μείωσης της

αποζημίωσης που είχε επιδικαστεί σε 50χρονη γυναίκα για ιατρικό λάθος, η οποία εισήγαγε διάκριση)

S.A.S. κατά Γαλλίας [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 43835/11, 2014 (απαγόρευση αμφίεσης με κάλυμμα προσώπου)

ΔΕΕ

David L. Parris κατά Trinity College Dublin και λοιπών, C-443/15, 2016 (καταβολή σύνταξης επιζώντος σε καταχωρισμένο ομόφυλο σύντροφο)

Παρενόχληση και εντολή για την εφαρμογή διακριτικής μεταχείρισης

ΕΔΔΑ

Catan και λοιποί κατά Μολδαβίας και Ρωσίας [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγές αριθ. 43370/04, 18454/06 και 8252/05, 2012 (παρενόχληση μαθητών)

Đorđević κατά Κροατίας, προσφυγή αριθ. 41526/10, 2012 (παρενόχληση άνδρα με αναπηρία και της μητέρας του)

ΔΕΕ

Carina Skareby κατά Ευρωπαϊκής Επιτροπής, F-42/10, 2012 (ηθική παρενόχληση από ιεραρχικά ανώτερο)

CQ κατά Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, F-12/13, 2014 (ηθική παρενόχληση)

Q κατά Επιτροπής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, F-52/05, 2008 (ηθική παρενόχληση)

S. Coleman κατά Attridge Law και Steve Law [τμήμα μείζονος συνθέσεως], C-303/06, 2008 (δυσμενής μεταχείριση υπαλλήλου-μητέρας τέκνου με ειδικές ανάγκες)

Ειδικά μέτρα

ΕΔΔΑ

Çam κατά Τουρκίας, προσφυγή αριθ. 51500/08, 2016 (άρνηση ωδείου να εγγράψει μαθήτρια λόγω προβλημάτων όρασης)

Horváth και Kiss κατά Ουγγαρίας, προσφυγή αριθ. 11146/11, 2013 (τοποθέτηση παιδιών Ρομά σε ειδικά σχολεία)

ΕΕΚΔ

The Central Association of Carers in Finland κατά Φινλανδίας, προσφυγή αριθ. 71/2011, 2012 (σύστημα τιμολόγησης υπηρεσιών μακροπρόθεσμης φροντίδας σε ηλικιωμένους στη Φινλανδία)

ΔΕΕ

Eckhard Kalanke κατά Freie Hansestadt Bremen, C-450/93, 1995 (προτεραιότητα σε γυναίκες υποψήφιες για θέσεις εργασίας ή προαγωγές)

Hellmut Marschall κατά Land Nordrhein-Westfalen, C-409/95, 1997 (προτεραιότητα σε γυναίκες υποψήφιες για θέσεις εργασίας ή προαγωγές)

Katarina Abrahamsson και Leif Anderson κατά Elisabet Fogelqvist, C-407/98, 2000 (προτεραιότητα σε γυναίκες υποψήφιες για θέσεις εργασίας και προαγωγές)

Maurice Leone και Blandine Leone κατά Garde des Sceaux, ministre de la Justice και Caisse nationale de retraite des agents des collectivités locales, C-173/13, 2014 (πρώρη συνταξιοδότηση για γυναίκες δημοσίου υπαλλήλους)

Εγκλήματα μίσους / Ρητορική μίσους

ΕΔΔΑ

Delfi AS κατά Εσθονίας [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 64569/09, 2015 (ευθύνη διαδικτυακής ειδησεογραφικής πύλης για προσβλητικά σχόλια από ανώνυμα τρίτα μέρη)

Halime Kiliç κατά Τουρκίας, προσφυγή αριθ. 63034/11, 2016 (ενδοοικογενειακή βία)

Identoba και λοιποί κατά Γεωργίας, προσφυγή αριθ. 73235/12, 2015 (ομοφοβικές επιθέσεις εναντίον συμμετεχόντων σε συγκέντρωση ΛΟΑΔ)

M'Bala M'Bala κατά Γαλλίας (απόφαση επί του παραδεκτού), προσφυγή αριθ. 25239/13, 2015 (έκφραση μίσους και αντισημιτισμού)

Perinçek κατά Ελβετίας [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 27510/08, 2015 (άρνηση της γενοκτονίας των Αρμενίων από την Οθωμανική Αυτοκρατορία)

Škorjanec κατά Κροατίας, προσφυγή αριθ. 25536/14, 2017 (βία υποκινούμενη από ρατσισμό)

Virabyan κατά Αρμενίας, προσφυγή αριθ. 40094/05, 2012 (κακομεταχείριση λόγω πολιτικών πεποιθήσεων)

Δικαιολόγηση της λιγότερο ευνοϊκής μεταχείρισης

ΔΕΕ

Abercrombie & Fitch Italia Srl κατά Antonino Bordonaro, C-143/16, 2017 (αυτοδίκαιη λύση σύμβασης εργασίας με τη συμπλήρωση του 25ου έτους ηλικίας)

Asma Bougnaoui και Association de défense des droits de l'homme (ADDH) κατά Micropole SA [τμήμα μείζονος συνθέσεως], C-188/15, 2017 (αμφίεση με μουσουλμανική μαντίλα στην εργασία)

Marguerite Johnston κατά Chief Constable of the Royal Ulster Constabulary, υπόθεση 222/84, 1986 (μη ανανέωση σύμβασης γυναίκας αστυνομικού και άρνηση παροχής εκπαίδευσης στη χρήση πυροβόλων όπλων)

Mario Vital Pérez κατά Ayuntamiento de Oviedo, C-416/13, 2014 (όριο ηλικίας 30 ετών για την πρόσληψη αστυνομικών της τοπικής αστυνομίας)

Silke-Karin Mahlburg κατά Land Mecklenburg-Vorpommern, C-207/98, 2000 (περιορισμοί σχετικά με τις εργασιακές συνθήκες των εγκύων γυναικών)

Tanja Kreil κατά Bundesrepublik Deutschland, C-285/98, 2000 (περιορισμοί στην πρόσβαση των γυναικών σε στρατιωτικές θέσεις που συνεπάγονται τη χρήση όπλων)

Ute Kleinsteuber κατά Mars GmbH, C-354/16, 2017 (υπολογισμός σύνταξης εργαζομένου μερικής απασχόλησης σε περίπτωση πρόωρης συνταξιοδότησης)

Απασχόληση

ΕΔΔΑ

Danilenkov και λοιποί κατά Ρωσίας, προσφυγή αριθ. 67336/01, 2009 (παρενόχληση στην εργασία λόγω συμμετοχής σε συνδικαλιστική οργάνωση)

I. M. κατά Ελλάδας, προσφυγή αριθ. 552/10, 2013 (απόλυση φορέα του ιού HIV)

ΔΕΕ

Asociația Accept κατά Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării, C-81/12, 2013 (ομοφοβικά σχόλια από οικονομικό παράγοντα ποδοσφαιρικής ομάδας)

C., C-122/15, 2016 (πρόσθετος φόρος επί των εισοδημάτων από συντάξεις γήρατος)

Frédéric Hay κατά Crédit agricole mutuel de Charente-Maritime et des Deux-Sèvres, C-267/12, 2013 (αποκλεισμός συντρόφων που συνάπτουν ένωση αστικού δικαίου από ειδικά πλεονεκτήματα που χορηγούνται μόνο σε εργαζομένους λόγω της συνάψεως γάμου)

J.J. de Lange κατά Staatssecretaris van Financiën, C-548/15, 2016 (φορολογική μεταχείριση δαπανών επαγγελματικής κατάρτισης)

Jennifer Meyers κατά Adjudication Officer, C-116/94, 1995 (μέθοδος υπολογισμού μέσω της οποίας καθορίζεται εάν ένας γονέας που ζει μόνος δικαιούται family credit)

Julia Schnorbus κατά Land Hessen, C-79/99, 2000 (προτεραιότητα σε άνδρες υποψηφίους που είχαν εκπληρώσει τις στρατιωτικές τους υποχρεώσεις όσον αφορά την πρόσβαση σε θέση προπαρασκευαστικής άσκησης)

Jürgen Römer κατά Freie und Hansestadt Hamburg, C-147/08, 2011 (επικουρικές συντάξεις διαθέσιμες μόνο για έγγαμα ζευγάρια)

Nadežda Riežniece κατά Zemkopības ministrija και Lauku atbalsta dienests, C-7/12, 2013 (απόλυση μετά τη λήψη γονικής άδειας)

Κοινωνική πρόνοια και κοινωνική ασφάλιση

ΕΔΔΑ

Andrie κατά Τσεχικής Δημοκρατίας, προσφυγή αριθ. 6268/08, 2011 (διαφορετική ηλικία συνταξιοδότησης για άνδρες και γυναίκες)

Bah κατά Ηνωμένου Βασιλείου, προσφυγή αριθ. 56328/07, 2011 (άρνηση χορήγησης βοήθηματος στέγασης λόγω μεταναστευτικού καθεστώτος)

Gouri κατά Γαλλίας (απόφαση επί του παραδεκτού), προσφυγή αριθ. 41069/11, 2017 (εξάρτηση του επιδόματος αναπηρίας από τον τόπο διαμονής)

Stummer κατά Αυστρίας [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 37452/02, 2011 (εργασία στη φυλακή)

ΔΕΕ

Anita Cristini κατά Société nationale des chemins de fer français, υπόθεση 32/75, 1975 (άρνηση χορήγησης εκπαιδευτικών δελτίων ταξιδιού για πολυμελείς οικογένειες σε αλλοδαπούς λόγω ιθαγένειας)

Elodie Giersch και λοιποί κατά Μεγάλου Δουκάτου του Λουξεμβούργου, C-20/12, 2013 (εξάρτηση του οικονομικού βοηθήματος για ανώτατες σπουδές από τον τόπο διανομής)

Vestische Arbeit Jobcenter Kreis Recklinghausen κατά Jovanna García-Nieto και λοιποί, C-299/14, 2016 (άρνηση χορήγησης παροχής για τη διασφάλιση της διαβίωσης κατά τους τρεις πρώτους μήνες διαμονής στη Γερμανία)

X., C-318/13, 2014 (χορήγηση διαφορετικού επιπέδου αποζημίωσης για μόνιμη βλάβη σε άνδρες και γυναίκες)

Εκπαίδευση

ΕΔΔΑ

Çam κατά Τουρκίας, προσφυγή αριθ. 51500/08, 2016 (άρνηση ωδείου να εγγραφεί μαθήτρια λόγω προβλημάτων όρασης)

Ροπομαργονι κατά Βουλγαρίας, προσφυγή αριθ. 5335/05, 2011 (δίδακτρα για αλλοδαπούς)

ΔΕΕ

Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων κατά Δημοκρατίας της Αυστρίας, C-147/03, 2005 (πρόσβαση στην πανεπιστημιακή εκπαίδευση των κατόχων διπλωμάτων δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης που έχουν αποκτηθεί στην Αυστρία και σε άλλα κράτη μέλη)

Donato Casagrande κατά Landeshauptstadt München, υπόθεση 9/74, 1974 (εκπαιδευτικά βοηθήματα)

Laurence Prinz κατά Region Hannover και Philipp Seeberger κατά Studentenwerk Heidelberg, συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-523/11 και C-585/11, 2013 (επιδόματα σπουδών)

Mohamed Ali Ben Alaya κατά Bundesrepublik Deutschland, C-491/13, 2014 (άρνηση εισόδου σπουδαστή τρίτης χώρας)

Πρόσβαση σε παροχή αγαθών και υπηρεσιών, συμπεριλαμβανομένης της στέγασης

ΕΔΔΑ

Hunde κατά Κάτω Χωρών (απόφαση επί του παραδεκτού), προσφυγή αριθ. 17931/16, 2016 (άρνηση χορήγησης στέγης και κοινωνικής αρωγής σε αιτούντα άσυλο του οποίου η αίτηση απορρίφθηκε)

Moldovan και λοιποί κατά Ρουμανίας (αριθ. 2), προσφυγές αριθ. 41138/98 και 64320/01, 2005 (δικαίωμα στον σεβασμό της κατοικίας)

Vrontou κατά Κύπρου, προσφυγή αριθ. 33631/06, 2015 (άρνηση χορήγησης δελτίου πρόσφυγα, η οποία εισήγαγε διάκριση)

ΕΕΚΔ

Conference of European Churches (CEC) κατά Κάτω Χωρών, προσφυγή αριθ. 90/2013, 2014 (υποχρέωση παροχής στέγασης σε ανήλικους και ενήλικους μετανάστες)

European Federation of National Organisations working with the Homeless (FEANTSA) κατά Κάτω Χωρών, προσφυγή αριθ. 86/2012, 2014 (πρόσβαση

ενήλικων μεταναστών που βρίσκονται σε αντικανονική κατάσταση σε έκτακτη βοήθεια)

ΔΕΕ

«*CHEZ Razpredelenie Bulgaria*» AD κατά *Komisija za zashtita ot diskriminatsia* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], C-83/14, 2015 (τοποθέτηση μετρητών κατανάλωσης ηλεκτρικού ρεύματος σε συνοικία με πληθυσμό Ρομά)

Servet Kamberaj κατά Istituto per l'Edilizia sociale della Provincia autonoma di Bolzano (IPES) και λοιπών [τμήμα μείζονος συνθέσεως], C-571/10, 2012 (άρνηση χορήγησης στεγαστικών επιδομάτων σε υπηκόους τρίτων χωρών)

Πρόσβαση στη δικαιοσύνη

ΕΔΔΑ

Anakomba Yula κατά Βελγίου, προσφυγή αριθ. 45413/07, 2009 (απόρριψη αιτήματος παροχής νομικής συνδρομής σε παράτυπους μετανάστες)

Moldovan και λοιποί κατά Ρουμανίας (αριθ. 2), προσφυγές αριθ. 41138/98 και 64320/01, 2005 (συνθήκες διαβίωσης των προσφευγόντων)

Paraskeva Todorova κατά Βουλγαρίας, προσφυγή αριθ. 37193/07, 2010 (άρνηση αναστολής ποινής της προσφεύγουσας, με καταγωγή Ρομά, λόγω της εθνοτικής της καταγωγής)

Δικαίωμα στον σεβασμό της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής

ΕΔΔΑ

A.H. και λοιποί κατά Ρωσίας, προσφυγές αριθ. 6033/13 και 22 άλλες αιτήσεις, 2017 (υιοθεσία παιδιών από τη Ρωσία από υπηκόους των ΗΠΑ)

Kacper Nowakowski κατά Πολωνίας, προσφυγή αριθ. 32407/13, 2017 (περιορισμός της επικοινωνίας του προσφεύγοντος με τον γιο του λόγω της αναπηρίας του)

Rajić κατά Κροατίας, προσφυγή αριθ. 68453/13, 2016 (άρνηση χορήγησης άδειας διαμονής σε ομοφυλόφιλο σύντροφο)

Βαλλιανάτος και λοιποί κατά Ελλάδα [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγές αριθ. 29381/09 και 32684/09, 2013 (μη πρόβλεψη συμφώνου συμβίωσης για ομόφυλα ζευγάρια)

Χ και λοιποί κατά Αυστρίας [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 19010/07, 2013 (υιοθεσία παιδιού από τον ομοφυλόφιλο σύντροφο του γονέα)

ΔΕΕ

Malgožata Runevič-Vardyn και Łukasz Paweł Wardyn κατά Vilniaus miesto savivaldybės administracija και λοιπών, C-391/09, 2011 (κανόνες που διέπουν την ορθογραφία των επωνύμων στην επίσημη εθνική γλώσσα)

Pedro Manuel Roca Álvarez κατά Sesa Start España ETT SA, C-104/09, 2010 (άρνηση χορήγησης άδειας στον πατέρα διότι η μητέρα ήταν ελεύθερη επαγγελματίας)

Συμμετοχή στην πολιτική ζωή

ΕΔΔΑ

Partei Die Friesen κατά Γερμανίας, προσφυγή αριθ. 65480/10, 2016 (εκλογικά όρια)

Pilav κατά Βοσνίας και Ερζεγοβίνης, προσφυγή αριθ. 41939/07, 2016 (στέρξη του δικαιώματος του εκλέγεσθαι για το αξίωμα του προέδρου λόγω του τόπου διαμονής)

Ζητήματα ποινικού δικαίου

ΕΔΔΑ

D.G. κατά Ιρλανδίας, προσφυγή αριθ. 39474/98, 2002· ΕΔΔΑ, *Bouamar κατά Βελγίου*, προσφυγή αριθ. 9106/80, 1988 (κράτηση ανηλίκων)

Μαρτζακλής και λοιποί κατά Ελλάδα, προσφυγή αριθ. 20378/13, 2015 (συνθήκες κράτησης φορέων του ιού HIV)

Stasi κατά Γαλλίας, προσφυγή αριθ. 25001/07, 2011 (κακομεταχείριση του προσφεύγοντος στη φυλακή λόγω της ομοφυλοφιλίας του)

ΔΕΕ

Aleksei Petruhhin κατά Latvijas Republikas Ģenerālprokuratūra [τμήμα μείζονος συνθέσεως], C-182/15, 2016 (έκδοση σε τρίτο κράτος υπηκόου κράτους μέλους της ΕΕ που άσκησε το δικαίωμά του ελεύθερης κυκλοφορίας)

Δίκη σχετικά με την εκτέλεση ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης κατά του João Pedro Lopes Da Silva Jorge [τμήμα μείζονος συνθέσεως], C-42/11, 2012 (μη εκτέλεση εντάλματος σύλληψης)

Φύλο

ΕΔΔΑ

Andrie κατά Τσεχικής Δημοκρατίας, προσφυγή αριθ. 6268/08, 2011 (διαφορετική ηλικία συνταξιοδότησης για άνδρες και γυναίκες)

Emel Boyraz κατά Τουρκίας, προσφυγή αριθ. 61960/08, 2014 (απόλυση γυναίκας από τη θέση υπαλλήλου ασφάλειας)

Konstantin Markin κατά Ρωσίας [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 30078/06, 2012 (άρνηση παροχής γονικής άδειας σε άνδρα στρατιωτικό)

Ünal Tekeli κατά Τουρκίας, προσφυγή αριθ. 29865/96, 2004 (μεταφορά των επωνύμων των γονέων στα παιδιά τους)

ΔΕΕ

Association Belge des Consommateurs Test-Achats ASBL και λοιποί κατά Conseil des ministres [τμήμα μείζονος συνθέσεως], C-236/09, 2011 (παράγοντες κινδύνου συνδεδεμένοι με το φύλο σε συμβάσεις ασφάλισης)

C. D. κατά S. T. [τμήμα μείζονος συνθέσεως], C-167/12, 2014 (άρνηση χορήγησης άδειας μητρότητας σε μητέρα που απέκτησε τέκνο μέσω συμφωνίας παρένθετης μητρότητας)

Gabrielle Defrenne κατά Société anonyme belge de navigation aérienne Sabena, υπόθεση 43/75, 1976 (χαμηλότεροι μισθοί για γυναίκες εργαζόμενες)

Kathleen Hill και Ann Stapleton κατά The Revenue Commissioners και Department of Finance, C-243/95, 1998 (σύστημα απασχόλησης με

επιμερισμό της εργασίας που θέτει εμμέσως σε δυσμενέστερη θέση τις γυναίκες)

Κωνσταντίνος Μαϊστρέλλης κατά Υπουργού Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, C-222/14, 2015 (δικαίωμα λήψης γονικής άδειας από άνδρα του οποίου η σύζυγος είναι άνεργη)

M. A. Roks, συζύγου De Weerd και λοιποί κατά Bestuur van de Bedrijfsvereniging voor de Gezondheid, Geestelijke en Maatschappelijke Belangen και λοιπών, C-343/92, 1994 (παροχή λόγω ανικανότητας προς εργασία που εισήγαγε έμμεση διάκριση για τις γυναίκες)

Margaret Kenny και λοιποί κατά Minister for Justice, Equality and Law Reform, Minister for Finance και Commissioner of An Garda Síochána, C-427/11, 2013 (χαμηλότερες αμοιβές για γυναίκες εργαζόμενες)

Z. κατά A Government department και The Board of management of a community school [τμήμα μείζονος συνθέσεως], C-363/12, 2014 (άρνηση χορήγησης άδειας μητρότητας σε μητέρα που απέκτησε τέκνο μέσω συμφωνίας παρένθετης μητρότητας)

Ταυτότητα φύλου

ΕΔΔΑ

Hämäläinen κατά Φινλανδίας [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 37359/09, 2014 (άρνηση αλλαγής του αριθμού ταυτότητας άνδρα που κατείχε η προσφεύγουσα σε αριθμό γυναίκας κατόπιν εγχείρησης αλλαγής φύλου, εάν ο γάμος της δεν μετατρεπόταν σε καταχωρισμένη συμβίωση)

Van Kück κατά Γερμανίας, προσφυγή αριθ. 35968/97, 2003 (επιστροφή εξόδων εγχείρησης αλλαγής φύλου και ορμονοθεραπείας)

Y.Y. κατά Τουρκίας, προσφυγή αριθ. 14793/08, 2015 (άρνηση χορήγησης έγκρισης για εγχείρηση αλλαγής φύλου)

ΔΕΕ

K.B. κατά National Health Service Pensions Agency και Secretary of State for Health, C-117/01, 2004 (νόμος που εξαιρεί τα τρανσεξουαλικά άτομα από τη λήψη σύνταξης χηρείας)

Sarah Margaret Richards κατά Secretary of State for Work and Pensions, C-423/04, 2006 (έλλειψη νομικής αναγνώρισης του νέου φύλου μετά από εγχείρηση αλλαγής φύλου)

Γενετήσιος προσανατολισμός

ΕΔΔΑ

E.B. και λοιποί κατά Αυστρίας, προσφυγές αριθ. 31913/07, 38357/07, 48098/07, 48777/07 και 48779/07, 2013 (διατήρηση των εγγραφών στο ποινικό μητρώο μετά τη διαπίστωση της αντίθεσης της ποινικής διάταξης με το Σύνταγμα και τη Σύμβαση)

E.B. κατά Γαλλίας [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 43546/02, 2008 (διακριτική μεταχείριση λόγω γενετήσιου προσανατολισμού στο πλαίσιο υιοθεσίας)

Karner κατά Αυστρίας, προσφυγή αριθ. 40016/98, 2003 (διακριτική μεταχείριση ομοφυλόφιλων ζευγαριών στο πλαίσιο δικαιωμάτων μίσθωσης)

O.M. κατά Ουγγαρίας, προσφυγή αριθ. 9912/15, 2016 (κράτηση ομοφυλόφιλου αιτούντος άσυλο)

S.L. κατά Αυστρίας, προσφυγή αριθ. 45330/99, 2003 (ποινικοποίηση συναινετικών σεξουαλικών σχέσεων μεταξύ ανδρών)

Schalk και Kopf κατά Αυστρίας, προσφυγή αριθ. 30141/04, 2010 (δικαίωμα γάμου ομόφυλων ζευγαριών)

Taddeucci και McCall κατά Ιταλίας, προσφυγή αριθ. 51362/09, 2016 (άρνηση χορήγησης τίτλου διαμονής σε ομόφυλο ζευγάρι)

ΕΕΚΔ

International Centre for the Legal Protection of Human Rights (INTERIGHTS) κατά Κροατίας, προσφυγή αριθ. 45/2007, 2009 (χρήση ομοφοβικής γλώσσας σε σχολικό υλικό)

ΔΕΕ

A και λοιποί κατά Staatssecretaris van Veiligheid en Justitie [τμήμα μείζονος συνθέσεως], συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-148/13 έως C-150/13, 2014 (γενετήσιος προσανατολισμός αιτούντων άσυλο)

Asociația Accept κατά Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării, C-81/12, 2013 (σχόλια παράγοντα ποδοσφαιρικής ομάδας που εισάγουν διακρίσεις)

Geoffrey Léger κατά Ministre des Affaires sociales, de la Santé et des Droits des femmes και Établissement français du sang, C-528/13, 2015 (μόνιμη απαγόρευση της δωρεάς αίματος από ομοφυλόφιλους άνδρες)

Minister voor Immigratie en Asiel κατά X και Y και Z κατά Minister voor Immigratie en Asiel, συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-199/12, C-200/12, C-201/12, 2013 (γενετήσιος προσανατολισμός αιτούντων άσυλο)

Αναπηρία

ΕΔΔΑ

Glor κατά Ελβετίας, προσφυγή αριθ. 13444/04, 2009 (ο προσφεύγων απορρίφθηκε για την ανάληψη στρατιωτικής υπηρεσίας λόγω αναπηρίας, ωστόσο υποχρεώθηκε να καταβάλει φόρους λόγω μη εκπλήρωσης της στρατιωτικής του θητείας)

Guberina κατά Κροατίας, προσφυγή αριθ. 23682/13, 2016 (άρνηση χορήγησης φορολογικής απαλλαγής για την αγορά νέου ακινήτου προσαρμοσμένου στις ανάγκες του παιδιού του προσφεύγοντος το οποίο πάσχει από σοβαρή αναπηρία)

Pretty κατά Ηνωμένου Βασιλείου, προσφυγή αριθ. 2346/02, 2002 (δικαίωμα στον θάνατο)

Price κατά Ηνωμένου Βασιλείου, προσφυγή αριθ. 33394/96, 2001 (κράτηση ατόμου με σωματικές αναπηρίες σε θάλαμο που δεν ήταν προσαρμοσμένος στις ανάγκες του)

ΕΕΚΔ

European Action of the Disabled (AEH) κατά Γαλλίας, προσφυγή αριθ. 81/2012, 2013 (εκπαίδευση παιδιών με αυτισμό)

ΔΕΕ

Fag og Arbejde (FOA) κατά Kommunernes Landsforening (KL), C-354/13, 2014 (η παχυσαρκία ως αναπηρία)

HK Danmark, ενεργούσα για λογαριασμό της Jette Ring κατά Dansk almennyttigt Boligselskab και HK Danmark, ενεργούσα για λογαριασμό της Lone Skouboe Werge κατά Dansk Arbejdsgiverforening, ενεργούσας για λογαριασμό της Pro Display A/S, συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-335/11 και C-337/11, 2013 (απόλυση από εργασία, έννοια της «αναπηρίας»)

Z. κατά A Government department και the Board of management of a community school [τμήμα μείζονος συνθέσεως], C-363/12, 2014 (άρνηση χορήγησης άδειας μητρότητας σε μητέρα που απέκτησε τέκνο μέσω συμφωνίας παρένθετης μητρότητας, έννοια της «αναπηρίας»)

Ηλικία

ΕΔΔΑ

Bouamar κατά Βελγίου, προσφυγή αριθ. 9106/80, 1988 (κράτηση ανηλίκων)

D.G. κατά Ιρλανδίας, προσφυγή αριθ. 39474/98, 2002 (κράτηση ανηλίκων)

Schwizgebel κατά Ελβετίας, προσφυγή αριθ. 25762/07, 2010 (απόρριψη αίτησης υιοθεσίας παιδιού λόγω ηλικίας)

T. κατά Ηνωμένου Βασιλείου [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 24724/94, 1999 (ποινική δίκη κατά ανηλίκων)

V. κατά Ηνωμένου Βασιλείου [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 24888/94, 1999 (ποινική δίκη κατά ανηλίκων)

ΕΕΚΔ

Fellesforbundet for Sjælland (FFFS) κατά Νορβηγίας, προσφυγή αριθ 74/2011, 2013 (απόλυση εργαζομένου λόγω συμπλήρωσης ορισμένης ηλικίας)

ΔΕΕ

Dansk Industri (DI), για λογαριασμό της Ajos A/S, κατά κληρονόμων του Karsten Eigil Rasmussen [τμήμα μείζονος συνθέσεως], C-441/14, 2016 (αποζημίωση απόλυσης σε εργαζόμενους που δικαιούνται σύνταξη γήρατος)

Gorka Salaberria Sorondo κατά Academia Vasca de Policía y Emergencias [τμήμα μείζονος συνθέσεως], C-258/15, 2016 (όριο ηλικίας για την πρόσληψη αστυνομικών)

J.J. de Lange κατά Staatssecretaris van Financiën, C-548/15, 2016 (δικαίωμα έκπτωσης του συνόλου των δαπανών επαγγελματικής κατάρτισης από το φορολογητέο εισόδημα μόνο για πρόσωπα κάτω των 30 ετών)

Mario Vital Pérez κατά Ayuntamiento de Oviedo, C-416/13, 2014 (όριο ηλικίας για την πρόσληψη αστυνομικών)

Thomas Specht και λοιποί κατά Land Berlin και Bundesrepublik Deutschland, συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-501/12 έως C-506/12, C-540/12 και C-541/12, 2014 (καθορισμός του επιπέδου του μισθού δημόσιων υπαλλήλων σε σχέση με την ηλικία κατά τον χρόνο πρόσληψης)

Werner Mangold κατά Rüdiger Helm [τμήμα μείζονος συνθέσεως], C-144/04, 2005 (εθνική νομοθεσία που επιτρέπει τη σύναψη συμβάσεων εργασίας ορισμένου χρόνου με ηλικιωμένους εργαζομένους)

Φυλή, εθνοτική καταγωγή, χρώμα και ιδιότητα μέλους εθνικής μειονότητας

ΕΔΔΑ

Βίθο κατά Δανίας [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 38590/10, 2016 (άρνηση αναγνώρισης δικαιώματος οικογενειακής επανένωσης γυναίκας από τη Γκάνα με Δανό υπήκοο στη Δανία)

Boasă και λοιποί κατά Ρουμανίας, προσφυγή αριθ. 40355/11, 2016 (έλλειψη έρευνας για προσφυγή που ασκήθηκε για διακριτική μεταχείριση)

Sejdić και Finci κατά Βοσνίας και Ερζεγοβίνης [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγές αριθ. 27996/06 και 34836/06, 2009 (δικαίωμα του εκλέγεσθαι για μειονότητες)

ΕΕΚΔ

European Roma Rights Centre (ERRC) κατά Ιρλανδίας, προσφυγή αριθ. 100/2013, 2015 (μη παροχή επαρκών καταλυμάτων για Travellers)

ΔΕΕ

Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding κατά Firma Feryn NV, C-54/07, 2008 (δημόσια δήλωση εργοδότη που εισάγει διακρίσεις)

«*CHEZ Razpredelenie Bulgaria*» *AD κατά Komisija za zashtita ot diskriminatsia* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], C-83/14, 2015 (τοποθέτηση μετρητών κατανάλωσης ηλεκτρικού ρεύματος σε απρόσιτο ύψος σε συνοικία με πληθυσμό κυρίως Ρομά)

Ιθαγένεια ή εθνική καταγωγή

ΕΔΔΑ

Anakomba Yula κατά Βελγίου, προσφυγή αριθ. 45413/07, 2009 (απόρριψη αιτήματος παροχής νομικής συνδρομής σε παράτυπους μετανάστες)

Andrejeva κατά Λετονίας [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγές αριθ. 55707/00, 2009 (άρνηση χορήγησης σύνταξης σε αιτούσα για τα έτη απασχόλησής της στην πρώην Σοβιετική Ένωση πριν από το 1991, διότι δεν είχε τη λετονική ιθαγένεια)

C. κατά Βελγίου, προσφυγή αριθ. 21794/93, 1996 (απέλαση αλλοδαπών που έχουν καταδικαστεί για ποινικά αδικήματα)

Dhahbi κατά Ιταλίας, προσφυγή αριθ. 17120/09, 2014 (λιγότερο ευνοϊκή μεταχείριση υπηκόων τρίτων χωρών σε σχέση με εργαζόμενους υπηκόους κρατών μελών της ΕΕ στο πλαίσιο του ιταλικού συστήματος οικογενειακών επιδομάτων)

Koua Poirrez κατά Γαλλίας, προσφυγή αριθ. 40892/98, 2003 (απόρριψη αίτησης επιδόματος αναπηρίας διότι ο αιτών δεν είχε τη γαλλική ιθαγένεια ή την ιθαγένεια κράτους το οποίο έχει συνάψει συμφωνία αμοιβαιότητας με τη Γαλλία).

Moustaquim κατά Βελγίου, προσφυγή αριθ. 12313/86, 1991 (απέλαση αλλοδαπών που έχουν καταδικαστεί για ποινικά αδικήματα)

Ronoomargoni κατά Βουλγαρίας, προσφυγή αριθ. 5335/05, 2011 (δικαίωμα στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση για αλλοδαπούς)

Rangelov κατά Γερμανίας, προσφυγή αριθ. 5123/07, 2012 (απόρριψη αίτησης αλλοδαπού για πρόσβαση σε θεραπευτικό πρόγραμμα)

Zeïbek κατά Ελλάδας, προσφυγή αριθ. 46368/06, 2009 (απόρριψη αίτησης χορήγησης ισόβιας σύνταξης σε πολύτεκνη μητέρα λόγω της ιθαγένειας ενός από τα παιδιά της)

ΔΕΕ

Alfredo Rendón Marín κατά Administración del Estado [Τμήμα μείζονος συνθέσεως], C-165/14, 2016 (άρνηση χορήγησης τίτλου διαμονής σε αιτούντα, υπήκοο τρίτης χώρας, του οποίου το τέκνο ήταν πολίτης της ΕΕ)

Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά Ουγγαρίας, C-392/15, 2017 (αποκλεισμός υπηκόων άλλων κρατών μελών από το επάγγελμα του συμβολαιογράφου)

Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά Βασιλείου των Κάτω Χωρών, C-508/10, 2012 (τέλη που επιβάλλονται σε υπηκόους τρίτων χωρών για την έκδοση αδειών διαμονής)

Ian William Cowan κατά Trésor public, υπόθεση 186/87, 1989 (κρατική αποζημίωση σε θύματα εγκλήματος)

Kunqian Catherine Zhu και Man Lavette Chen κατά Secretary of State for the Home Department, C-200/02, 2004 (δικαίωμα ανήλικου πολίτη της ΕΕ να διαμείνει στην ΕΕ με τους γονείς του που είναι υπήκοοι τρίτων χωρών)

Roman Angonese κατά Cassa di Risparmio di Bolzano SpA, C-281/98, 2000 (εργοδότης που απαιτεί όσοι υποβάλλουν αίτηση συμμετοχής σε διαγωνισμό προσλήψεων να λάβουν πιστοποιητικό διγλωσσίας από τοπική αρχή)

Servet Kamberaj κατά Istituto per l'Edilizia sociale della Provincia autonoma di Bolzano (IPES) και λοιπών [Τμήμα μείζονος συνθέσεως], C-571/10, 2012 (άρνηση χορήγησης στεγαστικών επιδομάτων σε υπηκόους τρίτων χωρών)

Θρησκεία ή πεποιθήσεις

ΕΔΔΑ

Alujer Fernandez και Caballero García κατά Ισπανίας (απόφαση επί του παραδεκτού), προσφυγή αριθ. 53072/99, 2001 (μη παροχή της δυνατότητας σε μέλη της Εκκλησίας των Βαπτιστών να διαθέσουν μέρος του φόρου εισοδήματός τους απευθείας για την οικονομική στήριξη της εκκλησίας τους)

Cha'are Shalom Ve Tsedek κατά Γαλλίας [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 27417/95, 2000 (απόρριψη αίτησης άδειας για τελετουργική σφαγή ζώων)

Ebrahimian κατά Γαλλίας, προσφυγή αριθ. 64846/11, 2015 (μη ανανέωση σύμβασης λόγω αμφίσεσης με μουσουλμανική μαντίλα)

Eweida και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου, προσφυγές αριθ. 48420/10, 59842/10, 51671/10 και 36516/10, 2013 (θρησκευτικές διακρίσεις στην εργασία)

Izzettin Dogan και λοιποί κατά Τουρκίας [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 62649/10, 2016 (άρνηση παροχής δημόσιας υπηρεσίας σε πιστούς του Αλεβισμού)

Milanović κατά Σερβίας, προσφυγή αριθ. 44614/07, 2010 (έλλειψη έρευνας εκ μέρους των αρχών σχετικά με τα κίνητρα του εγκλήματος)

O'Donoghue και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου, προσφυγή αριθ. 34848/07, 2010 (διατάξεις που επιβάλλουν σε αλλοδαπούς, με εξαίρεση εκείνους που επιθυμούν να παντρευτούν με τελετή της Εκκλησίας της Αγγλίας, να καταβάλλουν υψηλά τέλη για να λάβουν άδεια γάμου)

S.A.S. κατά Γαλλίας [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 43835/11, 2014 (διατάξεις που απαγορεύουν την κάλυψη του προσώπου σε δημόσιους χώρους)

Vojnity κατά Ουγγαρίας, προσφυγή αριθ. 29617/07, 2013 (αφαίρεση δικαιωμάτων επικοινωνίας του προσφεύγοντος με το παιδί του λόγω της προσπάθειάς του να μεταδώσει στο παιδί τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις)

ΔΕΕ

Asma Bougnaoui και Association de défense des droits de l'homme (ADDH) κατά Micropole SA [τμήμα μείζονος συνθέσεως], C-188/15, 2017 (απόλυση λόγω αμφίσεσης με μουσουλμανική μαντίλα)

Samira Achbita και Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding κατά G4S Secure Solutions NV [τμήμα μείζονος συνθέσεως], C-157/15, 2017 (απόλυση λόγω αμφίσεσης με μουσουλμανική μαντίλα)

Γλώσσα

ΕΔΔΑ

Υπόθεση «σχετικά με ορισμένες πτυχές της νομοθεσίας για το γλωσσικό καθεστώς στην εκπαίδευση στο Βέλγιο» κατά Βελγίου, προσφυγή αριθ. 1474/62 και άλλες, 1968 (μη παροχή πρόσβασης σε εκπαίδευση στη γαλλική γλώσσα για τα παιδιά των αιτούντων)

Macalin Moxamed Sed Dahir κατά Ελβετίας (απόφαση επί του παραδεκτού), προσφυγή αριθ. 12209/10, 2015 (απόρριψη αίτησης αλλαγής επωνύμου που υποβλήθηκε από αιτούσα με την αιτιολογία ότι η ελβετική προφορά του ονόματός της είχε προσβλητική έννοια στη μητρική της γλώσσα)

ΔΕΕ

Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά Βασιλείου του Βελγίου, C-317/14, 2015 (απαιτήσεις γλωσσικών γνώσεων για υποψηφίους για θέσεις σε τοπικές υπηρεσίες των γαλλόφωνων ή γερμανόφωνων περιφερειών του Βελγίου)

Κοινωνική προέλευση, γέννηση και περιουσία

ΕΔΔΑ

Chassagnou και λοιποί κατά Γαλλίας [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 25088/94, 28331/95 και 28443/95, 1999 (υποχρέωση μεταβίβασης δικαιωμάτων δημόσιας θήρας, η οποία επιβάλλεται μόνο σε ιδιοκτήτες μικρότερων εκτάσεων γης)

Wolter και Safret κατά Γερμανίας, προσφυγές αριθ. 59752/13 και 66277/13, 2017 (διακριτική μεταχείριση παιδιών που έχουν γεννηθεί εκτός γάμου)

ΔΕΕ

Ζωή Χατζή κατά Υπουργού Οικονομικών, C-149/10, 2010 (μία περίοδος γονικής άδειας για δίδυμα)

Πολιτικές ή άλλες πεποιθήσεις

ΕΔΔΑ

Redfearn κατά Ηνωμένου Βασιλείου, προσφυγή αριθ. 47335/06, 2012 (απόλυση λόγω πολιτικής δραστηριοποίησης του προσφεύγοντος)

Virabyan κατά Αρμενίας, προσφυγή αριθ. 40094/05, 2012 (κακομεταχείριση λόγω πολιτικών πεποιθήσεων)

Άλλη κατάσταση

ΕΔΔΑ

Varnas κατά Λιθουανίας, προσφυγή αριθ. 42615/06, 2013 (άρνηση χορήγησης άδειας σε κρατούμενο να δέχεται ιδιωτικές συζυγικές επισκέψεις κατά την περίοδο της προφυλάκισής του)

ΕΕΚΔ

Associazione Nazionale Giudici di Pace κατά Ιταλίας, προσφυγή αριθ. 102/2013, 2016 (διαφορές στη δυνατότητα πρόσβασης των ισόβιων και των λαϊκών δικαστών στο σύστημα κοινωνικής ασφάλισης)

ΔΕΕ

Petya Milkova κατά Izpalnitelen direktor na Agentsiata za privatizatsia i sledprivatizatsionen kontrol, C-406/15, 2017 (διαφορετική προστασία μισθωτών και δημοσίων υπαλλήλων σε περίπτωση απόλυσης)

Επιμερισμός του βάρους της απόδειξης

ΕΔΔΑ

Timishev κατά Ρωσίας, προσφυγές αριθ. 55762/00 και 55974/00, 2005 (προσφυγή πολίτη τσετσενικής καταγωγής στον οποίο δεν είχε επιτραπεί η διέλευση από σημείο ελέγχου)

Virabyan κατά Αρμενίας, προσφυγή αριθ. 40094/05, 2012 (κακομεταχείριση λόγω πολιτικών πεποιθήσεων)

ΔΕΕ

Asociația Accept κατά Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării, C-81/12, 2013 (σχόλια παράγοντα ποδοσφαιρικής ομάδας που εισάγουν διακρίσεις)

Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding κατά Firma Feryn NV, C-54/07, 2008 (δημόσια δήλωση εργοδότη που εισάγει διακρίσεις)

Galina Meister κατά Speech Design Carrier Systems GmbH, C-415/10, 2012 (πρόσβαση σε πληροφορίες σχετικά με την έκβαση διαδικασίας πρόσληψης)

Patrick Kelly κατά National University of Ireland (University College, Dublin), C-104/10, 2011 (πρόσβαση σε πληροφορίες σχετικά με τα προσόντα άλλων υποψηφίων λόγω εικαζόμενης διακριτικής μεταχείρισης)

Susanna Brunnhofer κατά Bank der österreichischen Postsparkasse AG, C-381/99, 2001 (χαμηλότεροι μισθοί για τις γυναίκες εργαζόμενες)

Περιστάσεις που δεν ασκούν επιρροή στη διαπίστωση της ύπαρξης διακρίσεων

ΕΔΔΑ

D.H. και λοιποί κατά Τσεχικής Δημοκρατίας [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 57325/00, 2007 (τοποθέτηση παιδιών Ρομά σε ειδικά σχολεία)

ΔΕΕ

Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding κατά Firma Feryn NV, C-54/07, 2008 (δημόσια δήλωση εργοδότη που εισάγει διακρίσεις)

Nils-Johannes Kratzer κατά R+V Allgemeine Versicherung AG, C-423/15, 2016 (υποψήφιος για θέση εργασίας που δεν επιθυμεί να καταλάβει τη θέση αλλά να αποκτήσει την ιδιότητα του υποψηφίου για να αξιώσει αποζημίωση)

Ο ρόλος των στατιστικών και λοιπών στοιχείων

ΕΔΔΑ

Abdu κατά Βουλγαρίας, προσφυγή αριθ. 26827/08, 2014 (έλλειψη αποτελεσματικής διερεύνησης υπόθεσης ρατσιστικής βίας)

D.H. και λοιποί κατά Τσεχικής Δημοκρατίας [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 57325/00, 2007 (τοποθέτηση παιδιών Ρομά σε ειδικά σχολεία)

Di Trizio κατά Ελβετίας, προσφυγή αριθ. 7186/09, 2016 (χορήγηση επιδόματος αναπηρίας σε γυναίκες σε μειονεκτική θέση)

Oruz κατά Τουρκίας, προσφυγή αριθ. 33401/02, 2009 (ενδοοικογενειακή βία)

ΔΕΕ

Hilde Schönheit κατά Stadt Frankfurt am Main και Silvia Becker κατά Land Hessen, συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-4/02 και C-5/02, 2003 (διαφορές στις καταβλητέες συντάξεις για τους εργαζομένους με μειωμένο ωράριο σε σχέση με τους εργαζομένους με πλήρες ωράριο)

Lourdes Cachaldora Fernández κατά Instituto Nacional de la Seguridad Social (INSS) και Tesorería General de la Seguridad Social (TGSS) [τμήμα μείζονος συνθέσεως], C-527/13, 2015 (σύνταξη αναπηρίας η οποία υπολογίστηκε με βάση περίοδο αναφοράς οκτώ ετών που προηγήθηκε της επέλευσης του κινδύνου)

Regina κατά Secretary of State for Employment, ex parte Nicole Seymour-Smith και Laura Perez, C-167/97, 1999 (προστασία από την απόλυση η οποία παρέχεται σε εργαζομένους που είχαν εργαστεί αδιαλείπτως πλέον των δύο ετών στον ίδιο εργοδότη)

Επιβολή της νομοθεσίας κατά των διακρίσεων

ΕΔΔΑ

García Mateos κατά Ισπανίας, προσφυγή αριθ. 38285/09, 2013 (εκτέλεση απόφασης με την οποία είχε διαπιστωθεί δυσμενής διάκριση λόγω φύλου)

Hulea κατά Ρουμανίας, προσφυγή αριθ. 33411/05, 2012 (μη επιδίκαση αποζημίωσης για δυσμενή διάκριση)

Sidabras και λοιποί κατά Λιθουανίας, προσφυγή αριθ. 50421/08 και 56213/08, 2015 (μη εκτέλεση απόφασης του ΕΔΔΑ με την οποία είχε διαπιστωθεί δυσμενής διάκριση)

ΔΕΕ

Asociația Accept κατά Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării, C-81/12, 2013 (σχόλια παράγοντα ποδοσφαιρικής ομάδας που εισάγουν διακρίσεις)

María Auxiliadora Arjona Camacho κατά Securitas Seguridad España, SA, C-407/14, 2015 (επιδίκαση αποζημίωσης τιμωρητικού χαρακτήρα κατόπιν απόλυσης που ενέχει δυσμενή διάκριση)

Ευρετήριο

Νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου

<i>A και λοιποί κατά Staatssecretaris van Veiligheid en Justitie</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-148/13 έως C-150/13, 2 Δεκεμβρίου 2014	190, 217
<i>Abercrombie & Fitch Italia Srl κατά Antonino Bordonaro</i> , C-143/16, 19 Ιουλίου 2017.....	127
<i>Albert Ruckdeschel & Co. και Hansa-Lagerhaus Ströh & Co. κατά Hauptzollamt Hamburg-St. Annen· Diamalt AG κατά Hauptzollamt Itzehoe</i> , συνεκδικασθείσες υποθέσεις 117/76 και 16/77, 19 Οκτωβρίου 1977	39
<i>Aleksei Petruhhin κατά Latvijas Republikas Ģenerālprokuratūra</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], C-182/15, 6 Σεπτεμβρίου 2016	137, 188
<i>Alfredo Rendón Marín κατά Administración del Estado</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], C-165/14, 13 Σεπτεμβρίου 2016	179, 193, 248
<i>Angela Maria Sirdar κατά The Army Board και Secretary of State for Defence</i> , C-273/97, 26 Οκτωβρίου 1999.....	123
<i>Anita Cristini κατά Société nationale des chemins de fer français</i> , 32/75, 30 Σεπτεμβρίου 1975.....	134, 151
<i>Anita Groener κατά Minister for Education and the City of Dublin Vocational Educational Committee</i> , C-379/87, 28 Νοεμβρίου 1989.....	267
<i>Annunziata Matteucci κατά Communauté française de Belgique και Commissariat général aux relations internationales de la Communauté française de Belgique</i> , C-235/87, 27 Σεπτεμβρίου 1988.....	153
<i>Anton Las κατά PSA Antwerp NV</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], C-202/11, 16 Απριλίου 2013	267

<i>Arthur Burton κατά British Railways Board</i> , C-19/81, 16 Φεβρουαρίου 1982	141
<i>Asma Bougnaoui και Association de défense des droits de l'homme (ADDH) κατά Micropole SA</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], C-188/15, 14 Μαρτίου 2017	112, 121, 194, 263
<i>Asociația Accept κατά Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării</i> , C-81/12, 25 Απριλίου 2013	52, 133, 140, 190, 215, 279, 280, 290, 293, 304, 305
<i>Association Belge des Consommateurs Test-Achats ASBL και λοιποί κατά Conseil des ministres</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], C-236/09, 1 Μαρτίου 2011	15, 40, 199
<i>B.S.M. Geraets, το γένος Smits, κατά Stichting Ziekenfonds VGZ και H.T.M. Peerbooms κατά Stichting CZ Groep Zorgverzekeringen</i> , C-157/99, 12 Ιουλίου 2001	164
<i>Bilka - Kaufhaus GmbH κατά Karin Weber von Hartz</i> , 170/84, 13 Μαΐου 1986	116
<i>Birgit Bartsch κατά Bosch und Siemens Hausgeräte (BSH) Altersfürsorge GmbH</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], C-427/06, 23 Σεπτεμβρίου 2008	41
<i>Blaise Baheten Metock και λοιποί κατά Minister for Justice, Equality and Law Reform</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], C-127/08, 25 Ιουλίου 2008	180
<i>Βασίλειο της Ισπανίας κατά Ηνωμένου Βασιλείου της Μεγάλης Βρετανίας και της Βόρειας Ιρλανδίας</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], C-145/04, 12 Σεπτεμβρίου 2006	183
<i>C. D. κατά S. T.</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], C-167/12, 18 Μαρτίου 2014	189, 202, 225
<i>C.</i> , C-122/15, 2 Ιουνίου 2016	133, 143
<i>Carina Skareby κατά Ευρωπαϊκής Επιτροπής</i> , F-42/10, Δικαστήριο Δημόσιας Διοίκησης, 16 Μαΐου 2012	79
<i>Carole Louise Webb κατά EMO Air Cargo (UK) Ltd.</i> , C-32/93, 14 Ιουλίου 1994	55, 201
<i>Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding κατά Firma Feryn NV</i> , C-54/07, 10 Ιουλίου 2008	52, 140, 192, 239, 279, 280, 281, 290, 292, 293, 294, 304
<i>«CHEZ Razpredelenie Bulgaria» AD κατά Komisija za zashtita ot diskriminatsia</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], C-83/14, 16 Ιουλίου 2015	46, 70, 115, 135, 163, 192, 239, 241, 289

<i>Colin Wolf κατά Stadt Frankfurt am Main</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], C-229/08, 12 Ιανουαρίου 2010	119
<i>CQ κατά Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου</i> , F-12/13, Δικαστήριο Δημόσιας Διοίκησης, 17 Σεπτεμβρίου 2014	79
<i>Daniel Unland κατά Land Berlin</i> , C-20/13, 9 Σεπτεμβρίου 2015	237
<i>Dansk Industri (DI)</i> , για λογαριασμό της <i>Ajos A/S</i> , κατά κληρονόμων του <i>Karsten Eigil Rasmussen</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], C-441/14, 19 Απριλίου 2016	191, 235
<i>David Hütter κατά Technische Universität Graz</i> , C-88/08, 18 Ιουνίου 2009	128
<i>David L. Parris κατά Trinity College Dublin και λοιπών</i> , C-443/15, 24 Νοεμβρίου 2016	46, 76
<i>Debra Allonby κατά Accrington & Rossendale College, Education Lecturing Services, trading as Protocol Professional και Secretary of State for Education and Employment</i> , C-256/01, 13 Ιανουαρίου 2004	45, 55
<i>Domnica Petersen κατά Berufungsausschuss für Zahnärzte für den Bezirk Westfalen-Lippe</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], C-341/08, 12 Ιανουαρίου 2010	118
<i>Donato Casagrande κατά Landeshauptstadt München</i> , 9/74, 3 Ιουλίου 1974	134, 159
<i>Douglas Harvey Barber κατά Guardian Royal Exchange Assurance Group</i> , C-262/88, 17 Μαΐου 1990	142
<i>Dr. Pamela Mary Enderby κατά Frenchay Health Authority και Secretary of State for Health</i> , C-127/92, 27 Οκτωβρίου 1993	297
<i>Διαδικασία κινηθείσα από Mircea Florian Freitag</i> , C-541/15, 8 Ιουνίου 2017	181
<i>Δίκη σχετικά με την εκτέλεση ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης κατά του João Pedro Lopes Da Silva Jorge</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], C-42/11, 5 Σεπτεμβρίου 2012	137, 188
<i>Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων κατά Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας</i> , υπόθεση 248/83, 21 Μαΐου 1985	120
<i>Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων κατά Γαλλικής Δημοκρατίας</i> , 318/86, 30 Ιουνίου 1988	120
<i>Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων κατά Γαλλικής Δημοκρατίας</i> , C-35/97, 24 Σεπτεμβρίου 1998	153
<i>Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων κατά Δημοκρατίας της Αυστρίας</i> , C-147/03, 7 Ιουλίου 2005	134, 159

<i>Εισαγγελική Αρχή κατά Gilbert Even και Office national des pensions pour travailleurs salariés (ONPTS), 207/78, 31 Μαΐου 1979</i>	152
<i>Εισαγγελική Αρχή κατά Robert Heinrich Maria Mutsch, 137/84, 11 Ιουλίου 1985</i>	153
<i>Eckhard Kalanke κατά Freie Hansestadt Bremen, C-450/93, 17 Οκτωβρίου 1995</i>	48, 89
<i>Eileen Garland κατά British Rail Engineering Limited, 12/81, 9 Φεβρουαρίου 1982</i>	142
<i>Elisabeth Johanna Pacifica Dekker κατά Stichting Vormingscentrum voor Jong Volwassenen (VJV-Centrum) Plus, C-177/88, 8 Νοεμβρίου 1990</i>	55, 201
<i>Elodie Giersch και λοιποί κατά Μεγάλου Δουκάτου του Λουξεμβούργου, C-20/12, 20 Ιουνίου 2013</i>	134, 152
<i>Erich Stauder κατά πόλης του Ulm, υπόθεση 29/69, 12 Νοεμβρίου 1969</i>	22
<i>Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας [τμήμα μείζονος συνθέσεως], C-54/08, 24 Μαΐου 2011</i>	249
<i>Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας, C-206/10, 5 Μαΐου 2011</i>	153
<i>Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά Γαλλικής Δημοκρατίας [τμήμα μείζονος συνθέσεως], ΔΕΕ, C-50/08, 24 Μαΐου 2011</i>	249
<i>Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά Μεγάλου Δουκάτου του Λουξεμβούργου [τμήμα μείζονος συνθέσεως], C-51/08, 24 Μαΐου 2011</i>	249
<i>Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά Ουγγαρίας, C-286/12, 6 Νοεμβρίου 2012</i>	131
<i>Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά Ουγγαρίας, C-392/15, 1 Φεβρουαρίου 2017</i>	193, 249
<i>Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά Ιταλικής Δημοκρατίας, C-312/11, 4 Ιουλίου 2013</i>	28, 94, 222
<i>Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά Βασιλείου του Βελγίου, C-317/14, 5 Φεβρουαρίου 2015</i>	139, 267
<i>Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά Βασιλείου των Κάτω Χωρών, C-508/10, 26 Απριλίου 2012</i>	193, 250
<i>Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά Δημοκρατίας της Αυστρίας [τμήμα μείζονος συνθέσεως], C-53/08, 24 Μαΐου 2011</i>	249
<i>Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά Δημοκρατίας της Αυστρίας, C-75/11, 4 Οκτωβρίου 2012</i>	151
<i>Fag og Arbejde (FOA) κατά Kommunernes Landsforening (KL), C-354/13, 18 Δεκεμβρίου 2014</i>	191, 226

<i>Félix Palacios de la Villa κατά Cortefiel Servicios SA</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], C-411/05, 16 Οκτωβρίου 2007	141
<i>Firma A. Racke κατά Hauptzollamt Mainz</i> , υπόθεση 283/83, 13 Νοεμβρίου 1984	39
<i>Francesco Reina και Letizia Reina κατά Landeskreditbank Baden-Württemberg</i> , 65/81, 14 Ιανουαρίου 1982.....	153
<i>Françoise Gravier κατά πόλεως της Λιέγης</i> , 293/83, 13 Φεβρουαρίου 1985	144
<i>Franz Lesar κατά Beim Vorstand der Telekom Austria AG eingerichtetes Personalamt</i> , C-159/15, 16 Ιουνίου 2016.....	129
<i>Frédéric Hay κατά Crédit agricole mutuel de Charente-Maritime et des Deux-Sèvres</i> , C-267/12, 12 Δεκεμβρίου 2013	45, 54, 70, 133, 144, 217
<i>Gabriele Habermann-Beltermann κατά Arbeiterwohlfahrt, Bezirksverband Ndb./Opf. e.V.</i> , C-421/92, 5 Μαΐου 1994.....	201
<i>Gabrielle Defrenne κατά Société anonyme belge de navigation aérienne Sabena</i> , 149/77, 15 Ιουνίου 1978.....	22, 198
<i>Gabrielle Defrenne κατά Société anonyme belge de navigation aérienne Sabena</i> , 43/75, 8 Απριλίου 1976.....	189
<i>Galina Meister κατά Speech Design Carrier Systems GmbH</i> , C-415/10, 19 Απριλίου 2012	139, 279, 286
<i>Geoffrey Léger κατά Ministre des Affaires sociales, de la Santé et des Droits des femmes και Établissement français du sang</i> , C-528/13, 29 Απριλίου 2015	190, 216
<i>Georg Felber κατά Bundesministerin für Unterricht, Kunst und Kultur</i> , C-529/13, 21 Ιανουαρίου 2015.....	129, 197
<i>Gerhard Fuchs και Peter Köhler κατά Land Hessen</i> , συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-159/10 και C-160/10, 21 Ιουλίου 2011	127
<i>Gisela Rosenblatt κατά Oellerking Gebäudereinigungsges. mbH</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], C-45/09, 12 Οκτωβρίου 2010	131
<i>Gorka Salaberria Sorondo κατά Academia Vasca de Policía y Emergencias</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], C-258/15, 15 Νοεμβρίου 2016.....	119, 191, 238
<i>H. Lommers κατά Minister van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij</i> , C-476/99, 19 Μαρτίου 2002	141
<i>Handels- og Kontorfunktionærernes Forbund i Danmark, κατά Dansk Arbejdsgiverforening</i> , C-179/88, 8 Νοεμβρίου 1990	201
<i>Helga Nimz κατά Freie und Hansestadt Hamburg</i> , C-184/89, 7 Φεβρουαρίου 1991	68, 296

<i>Hellen Gerster κατά Freistaat Bayern</i> , C-1/95, 2 Οκτωβρίου 1997	298
<i>Hellmut Marschall κατά Land Nordrhein-Westfalen</i> , C-409/95, 11 Νοεμβρίου 1997	48, 89, 91
<i>Hilde Schönheit κατά Stadt Frankfurt am Main και Silvia Becker κατά Land Hessen</i> , συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-4/02 και C-5/02, 23 Οκτωβρίου 2003	115, 280, 297
<i>HK Danmark που ενεργεί για λογαριασμό της Glennie Kristensen κατά Experian A/S</i> , C-476/11, 26 Σεπτεμβρίου 2013	128
<i>HK Danmark, ενεργούσα για λογαριασμό της Jette Ring κατά Dansk almennyttigt Boligselskab και HK Danmark, ενεργούσα για λογαριασμό της Lone Skouboe Werge κατά Dansk Arbejdsgiverforening, ενεργούσας για λογαριασμό της Pro Display A/S</i> , συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-335/11 και C-337/11, 11 Απριλίου 2013	28, 191, 222, 224
<i>Ian William Cowan κατά Trésor public</i> , 186/87, 2 Φεβρουαρίου 1989....	188, 193, 247
<i>Inge Nolte κατά Landesversicherungsanstalt Hannover</i> , C-317/93, 14 Δεκεμβρίου 1995	68, 296
<i>Ingeniørforeningen i Danmark κατά Region Syddanmark</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], C-499/08, 12 Οκτωβρίου 2010	235
<i>Ingrid Rinner-Kühn κατά FWW Spezial-Gebäudereinigung GmbH & Co. KG</i> , C-171/88, 13 Ιουλίου 1989	68, 142, 296
<i>Internationale Handelsgesellschaft mbH κατά Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel</i> , υπόθεση 11/70, 17 Δεκεμβρίου 1970	22
<i>Isabel Elbal Moreno κατά Instituto Nacional de la Seguridad Social (INSS) και Tesorería General de la Seguridad Social (TGSS)</i> , C-385/11, 22 Νοεμβρίου 2012	46, 65
<i>Istituto nazionale della previdenza sociale (INPS) κατά Tiziana Bruno και Massimo Pettini και Daniela Lotti και Clara Matteucci</i> , συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-395/08 και C-396/08, 10 Ιουνίου 2010	17
<i>J. Nold, Kohlen- und Baustoffgroßhandlung κατά Επιτροπής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων</i> , 4/73, 14 Μαΐου 1974	22
<i>J.J. de Lange κατά Staatssecretaris van Financiën</i> , C-548/15, 10 Νοεμβρίου 2016	133, 145, 191, 236
<i>Jämställdhetsombudsmannen κατά Örebro läns landsting</i> , C-236/98, 30 Μαρτίου 2000	141
<i>Jennifer Meyers κατά Adjudication Officer</i> , C-116/94, 13 Ιουλίου 1995	133, 139, 140

<i>Johann Odar κατά Baxter Deutschland GmbH</i> , C-152/11, 6 Δεκεμβρίου 2012	46, 67
<i>Julia Schnorbus κατά Land Hessen</i> , C-79/99, 7 Δεκεμβρίου 2000.....	133, 139
<i>Jürgen Römer κατά Freie und Hansestadt Hamburg</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], C-147/08, 10 Μαΐου 2011	133, 142
<i>K.B. κατά National Health Service Pensions Agency και Secretary of State for Health</i> , C-117/01, 7 Ιανουαρίου 2004	190, 210
<i>Katarina Abrahamsson και Leif Anderson κατά Elisabet Fogelqvist</i> , C-407/98, 6 Ιουλίου 2000.....	48, 89, 91
<i>Kathleen Hill και Ann Stapleton κατά The Revenue Commissioners και Department of Finance</i> , C-243/95, 17 Ιουνίου 1998	189, 203
<i>Kjell Karlsson και λοιποί</i> , C-292/97, 13 Απριλίου 2000.....	39
<i>Kone Oyj και λοιποί κατά Ευρωπαϊκής Επιτροπής</i> , C-510/11 P, 24 Οκτωβρίου 2013	17
<i>Κωνσταντίνος Μαϊστρέλλης κατά Υπουργού Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων</i> , C-222/14, 16 Ιουλίου 2015	141, 180, 198
<i>Kunqian Catherine Zhu και Man Lavette Chen κατά Secretary of State for the Home Department</i> , C-200/02, 19 Οκτωβρίου 2004	193, 248
<i>Laurence Prinz κατά Region Hannover και Philipp Seeberger κατά Studentenwerk Heidelberg</i> , συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-523/11 και C-585/11, 18 Ιουλίου 2013	134, 160
<i>Leopold Schmitzer κατά Bundesministerin für Inneres</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], C-530/13, 11 Νοεμβρίου 2014	129
<i>Lourdes Cachaldora Fernández κατά Instituto Nacional de la Seguridad Social (INSS) και Tesorería General de la Seguridad Social (TGSS)</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], C-527/13, 14 Απριλίου 2015	280, 298
<i>Luisa Bertoni, σύζυγος Sereno Sabbatini, κατά Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου</i> , 20/71, 7 Ιουνίου 1972.....	142
<i>M. A. Roks, συζύγου De Weerd και λοιποί κατά Bestuur van de Bedrijfsvereniging voor de Gezondheid, Geestelijke en Maatschappelijke Belangen και λοιπών</i> , C-343/92, 24 Φεβρουαρίου 1994.....	68, 203, 296
<i>Malgożata Runevič-Vardyn και Łukasz Paweł Wardyn κατά Vilniaus miesto savivaldybės administracija και λοιπών</i> , C-391/09, 12 Μαΐου 2011	136, 180, 269

<i>Margaret Kenny και λοιποί κατά Minister for Justice, Equality and Law Reform, Minister for Finance και Commissioner of An Garda Síochána, C-427/11, 28 Φεβρουαρίου 2013</i>	189, 199
<i>Marguerite Johnston κατά Chief Constable of the Royal Ulster Constabulary, 222/84, 15 Μαΐου 1986</i>	112, 118, 121
<i>María Auxiliadora Arjona Camacho κατά Securitas Seguridad España, SA, C-407/14, 17 Δεκεμβρίου 2015</i>	280, 305
<i>Maria do Céu Bragança Linares Verruga και λοιποί κατά Ministre de l'Enseignement supérieur et de la recherche, C-238/15, 14 Δεκεμβρίου 2016</i>	115
<i>Maria Kowalska κατά Freie und Hansestadt Hamburg, C-33/89, 27 Ιουνίου 1990</i>	68, 296
<i>Maria Luisa Jiménez Melgar κατά Ayuntamiento de Los Barrios, C-438/99, 4 Οκτωβρίου 2001</i>	201
<i>Mario Vital Pérez κατά Ayuntamiento de Oviedo, C-416/13, 13 Νοεμβρίου 2014</i>	112, 119, 139, 191, 238
<i>Maurice Leone και Blandine Leone κατά Garde des Sceaux, ministre de la Justice και Caisse nationale de retraite des agents des collectivités locales, C-173/13, 17 Ιουλίου 2014</i>	48, 92, 115, 200
<i>Michael Efler και λοιποί κατά Ευρωπαϊκής Επιτροπής, Δικαστήριο Δημόσιας Διοίκησης, T-754/14, 10 Μαΐου 2017</i>	182
<i>Minister voor Immigratie en Asiel κατά X και Y και Z κατά Minister voor Immigratie en Asiel, συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-199/12 έως C-201/12, 7 Νοεμβρίου 2013</i>	190, 217
<i>Ministerul Justiției și Libertăților Cetățenești κατά Ștefan Agapiței και λοιπών, C-310/10, 7 Ιουλίου 2011</i>	75
<i>Mohamed Ali Ben Alaya κατά Bundesrepublik Deutschland, C-491/13, 10 Σεπτεμβρίου 2014</i>	134, 160
<i>Mohamed Daouidi κατά Bootes Plus SL και λοιπών, C-395/15, 1 Δεκεμβρίου 2016</i>	28, 222, 226
<i>Nabiel Peter Bogendorff von Wolffersdorff κατά Standesamt der Stadt Karlsruhe και Zentraler Juristischer Dienst der Stadt Karlsruhe, C-438/14, 2 Ιουνίου 2016</i>	181
<i>Nadežda Riežniece κατά Zemkopības ministrija και Lauku atbalsta dienests, C-7/12, 20 Ιουνίου 2013</i>	133, 141
<i>Nils-Johannes Kratzer κατά R+V Allgemeine Versicherung AG, C-423/15, 28 Ιουλίου 2016</i>	280, 295

<i>North Western Health Board κατά Margaret McKenna</i> , C-191/03, 8 Σεπτεμβρίου 2005.....	56
<i>O. Tümer κατά Raad van bestuur van het Uitvoeringsinstituut werknemersverzekeringen</i> , C-311/13, 5 Νοεμβρίου 2014	249
<i>ÖBB Personenverkehr AG κατά Gotthard Starjakob</i> , C-417/13, 28 Ιανουαρίου 2015.....	129
<i>Österreichischer Gewerkschaftsbund, Gewerkschaft der Privatangestellten κατά Wirtschaftskammer Österreich</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], C-220/02, 8 Ιουνίου 2004.....	142
<i>P κατά S και Cornwall County Council</i> , C-13/94, 30 Απριλίου 1996	45, 54, 210
<i>Patrick Kelly κατά National University of Ireland (University College, Dublin)</i> , C-104/10, 21 Ιουλίου 2011	279, 286
<i>Pedro Manuel Roca Álvarez κατά Sesa Start España ETT SA</i> , C-104/09, 30 Σεπτεμβρίου 2010.....	136, 180
<i>Petya Milkova κατά Izpalnitelen direktor na Agentsiata za privatizatsia i sledprivatizatsionen kontrol</i> , C-406/15, 9 Μαρτίου 2017	28, 75, 196, 222, 277
<i>Philip Morris Brands SARL και λοιποί κατά Secretary of State for Health</i> , C-547/14, 4 Μαΐου 2016	182
<i>Q κατά Επιτροπής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων</i> , Δικαστήριο Δημόσια Διοίκησης, F-52/05, 9 Δεκεμβρίου 2008.....	79
<i>Raymond Kohll κατά Union des caisses de maladie</i> , C-158/96, 28 Απριλίου 1998.....	164
<i>Regina κατά Secretary of State for Employment, ex parte Nicole Seymour- Smith και Laura Perez</i> , C-167/97, 9 Φεβρουαρίου 1999	280, 299
<i>Reinhard Prigge και λοιποί κατά Deutsche Lufthansa AG</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], C-447/09, 13 Σεπτεμβρίου 2011	118, 130
<i>Roman Angonese κατά Cassa di Risparmio di Bolzano SpA</i> , C-281/98, 6 Ιουνίου 2000	193, 247
<i>S. Coleman κατά Attridge Law και Steve Law</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], C-303/06, 17 Ιουλίου 2008.....	45, 61, 75, 78
<i>Sabine Mayr κατά Bäckerei und Konditorei Gerhard Flöckner OHG</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], C-506/06, 26 Φεβρουαρίου 2008.....	56

<i>Sabine von Colson και Elisabeth Kamann κατά Land Nordrhein-Westfalen</i> , C-14/83, 10 Απριλίου 1984	304
<i>Samira Achbita και Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding κατά G4S Secure Solutions NV</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], C-157/15, 14 Μαρτίου 2017	194, 262
<i>Sarah Margaret Richards κατά Secretary of State for Work and Pensions</i> , C-423/04, 27 Απριλίου 2006	45, 60, 190, 211
<i>Seda Küçükdeveci κατά Swedex GmbH & Co. KG</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], C-555/07, 19 Ιανουαρίου 2010	16, 235
<i>Servet Kamberaj κατά Istituto per l'Edilizia Sociale della Provincia autonoma di Bolzano (IPES) και λοιπών</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], C-571/10, 24 Απριλίου 2012	15, 42, 135, 166, 193, 249
<i>Silke-Karin Mahlburg κατά Land Mecklenburg-Vorpommern</i> , C-207/98, 3 Φεβρουαρίου 2000	112, 121
<i>Sonia Chacón Navas κατά Eurest Colectividades SA</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], C-13/05, 11 Ιουλίου 2006	75, 222, 277
<i>Susanna Brunnhofer κατά Bank der österreichischen Postsparkasse AG</i> , C-381/99, 26 Ιουνίου 2001	279, 285, 289
<i>Susanne Lewen κατά Lothar Denda</i> , C-333/97, 21 Οκτωβρίου 1999	142
<i>Tadao Maruko κατά Versorgungsanstalt der deutschen Bühnen</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], C-267/06, 1 Απριλίου 2008	45, 59, 64, 70, 217
<i>Tanja Kreil κατά Bundesrepublik Deutschland</i> , C-285/98, 11 Ιανουαρίου 2000	112, 123
<i>The Queen, κατόπιν αιτήσεως των The Incorporated Trustees of the National Council for Ageing (Age Concern England) κατά Secretary of State for Business, Enterprise and Regulatory Reform</i> , C-388/07, 5 Μαρτίου 2009	127, 132
<i>Thierry Delvigne κατά Commune de Lesparre-Médoc και Préfet de la Gironde</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], C-650/13, 6 Οκτωβρίου 2015	183
<i>Thomas Specht και λοιποί κατά Land Berlin και Bundesrepublik Deutschland</i> , συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-501/12 έως C-506/12, C-540/12 και C-541/12, 19 Ιουνίου 2014	126, 191, 237
<i>Torsten Hörnfeldt κατά Posten Meddelande AB</i> , C-141/11, 5 Ιουλίου 2012	130
<i>Ulf Kazimierz Radziejewski κατά Kronofogdemyndigheten i Stockholm</i> , C-461/11, 8 Νοεμβρίου 2012	267
<i>Ute Kleinsteuber κατά Mars GmbH</i> , C-354/16, 13 Ιουλίου 2017	111, 127

<i>V.G. Müller-Fauré κατά Onderlinge Waarborgmaatschappij OZ Zorgverzekeringen UA και E.E.M. van Riet κατά Onderlinge Waarborgmaatschappij ZAO Zorgverzekeringen</i> , C-385/99, 13 Μαΐου 2003....	164
<i>Vasil Ivanov Georgiev κατά Tehnicheski universitet – Sofia, filial Plovdiv</i> , συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-250/09 και C-268/09, 18 Νοεμβρίου 2010 ...	127
<i>Vestische Arbeit Jobcenter Kreis Recklinghausen κατά Jovanna García-Nieto και λοιπών</i> , C-299/14, 25 Φεβρουαρίου 2016	134, 151
<i>Vincent Blaizot κατά Πανεπιστημίου της Λιέγης και λοιπών</i> , 24/86, 2 Φεβρουαρίου 1988.....	145
<i>Werner Mangold κατά Rüdiger Helm</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], C-144/04, 22 Νοεμβρίου 2005	191, 234
<i>Wiebke Busch κατά Klinikum Neustadt GmbH & Co. Betriebs-KG</i> , C-320/01, 27 Φεβρουαρίου 2003	201
<i>Wolfgang Glatzel κατά Freistaat Bayern</i> , C-356/12, 22 Μαΐου 2014.....	28, 39, 45, 53, 116, 222
<i>X.</i> , C-318/13, 3 Σεπτεμβρίου 2014	134, 150
<i>Z. κατά A Government department και The Board of management of a community school</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], C-363/12, 18 Μαρτίου 2014.....	28, 189, 191, 202, 222, 225
<i>Ζωή Χατζή κατά Υπουργού Οικονομικών</i> , C-149/10, 16 Σεπτεμβρίου 2010	264

Νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

<i>97 μέλη του συναθροίσματος Gldani των Μαρτύρων του Ιεχωβά και 4 άλλοι προσφεύγοντες κατά Γεωργίας</i> , προσφυγή αριθ. 71156/01, 3 Μαΐου 2007	104
<i>A.H. και λοιποί κατά Ρωσίας</i> , προσφυγή αριθ. 6033/13 και άλλες 15 προσφυγές, 17 Ιανουαρίου 2017	33, 34, 136, 175
<i>Abdu κατά Βουλγαρίας</i> , προσφυγή αριθ. 26827/08, 11 Μαρτίου 2014.....	100, 280, 300
<i>Al-Skeini και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> , [τμήμα ευρείας συνθέσεως] προσφυγή αριθ. 55721/07, 7 Ιουλίου 2011	29

<i>Alujer Fernandez και Caballero García κατά Ισπανίας</i> (απόφαση επί του παραδεκτού), προσφυγή αριθ. 53072/99, 14 Ιουνίου 2001	194, 256
<i>Anakomba Yula κατά Βελγίου</i> , προσφυγή αριθ. 45413/07, 10 Μαρτίου 2009	135, 172, 193, 251
<i>Andrejeva κατά Λετονίας</i> [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 55707/00, 18 Φεβρουαρίου 2009	35, 154, 193, 253
<i>Andrle κατά Τσεχικής Δημοκρατίας</i> , προσφυγή αριθ. 6268/08, 17 Φεβρουαρίου 2011	132, 134, 154, 189, 206
<i>B.S. κατά Ισπανίας</i> , προσφυγή αριθ. 47159/08, 24 Ιουλίου 2012	46, 73
<i>Bączkowski και λοιποί κατά Πολωνίας</i> , προσφυγή αριθ. 1543/06, 3 Μαΐου 2007	82, 184
<i>Bah κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> , προσφυγή αριθ. 56328/07, 27 Σεπτεμβρίου 2011	134, 157
<i>Béláné Nagy κατά Ουγγαρίας</i> [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 53080/13, 13 Δεκεμβρίου 2016	154
<i>Biao κατά Δανίας</i> , προσφυγή αριθ. 38590/10 [τμήμα ευρείας συνθέσεως], 24 Μαΐου 2016	17, 51, 64, 192, 243, 274
<i>Bigaeva κατά Ελλάδας</i> , προσφυγή αριθ. 26713/05, 28 Μαΐου 2009	147
<i>Boasă και λοιποί κατά Ρουμανίας</i> , προσφυγή αριθ. 40355/11, 12 Ιανουαρίου 2016	186, 192, 242
<i>Bouamar κατά Βελγίου</i> , προσφυγή αριθ. 9106/80, 29 Φεβρουαρίου 1988	137, 187, 191, 232
<i>Buckley κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> , προσφυγή αριθ. 20348/92, 25 Σεπτεμβρίου 1996	166
<i>Bulgakov κατά Ουκρανίας</i> , προσφυγή αριθ. 59894/00, 11 Σεπτεμβρίου 2007 ...	269
<i>Burden κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 13378/05, 29 Απριλίου 2008	45, 51, 57, 113
<i>C. κατά Βελγίου</i> , προσφυγή αριθ. 21794/93, 7 Αυγούστου 1996	193, 252
<i>Çam κατά Τουρκίας</i> , προσφυγή αριθ. 51500/08, 23 Φεβρουαρίου 2016	48, 94, 134, 161, 224
<i>Campbell και Cosans κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> , προσφυγές αριθ. 7511/76 και 7743/76, 25 Φεβρουαρίου 1982	260
<i>Carson και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 42184/05, 16 Μαρτίου 2010	51, 57, 275
<i>Carvalho Pinto de Sousa Morais κατά Πορτογαλίας</i> , προσφυγή αριθ. 17484/15, 25 Ιουλίου 2017	46, 74

<i>Catan και λοιποί κατά Μολδαβίας και Ρωσίας</i> [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγές αριθ. 43370/04, 18454/06 και 8252/05, 19 Οκτωβρίου 2012	47, 83, 269
<i>Cha'are Shalom Ve Tsedek κατά Γαλλίας</i> [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 27417/95, 27 Ιουνίου 2000.....	194, 256
<i>Chassagnou και λοιποί κατά Γαλλίας</i> [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγές αριθ. 25088/94, 28331/95 και 28443/95, 29 Απριλίου 1999	195, 266
<i>Christine Goodwin κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 28957/95, 11 Ιουλίου 2002.....	211
<i>Church of Scientology Moscow κατά Ρωσίας</i> , προσφυγή αριθ. 18147/02, 5 Απριλίου 2007	260
<i>Cusan και Fazzo κατά Ιταλίας</i> , προσφυγή αριθ. 77/07, 7 Ιανουαρίου 2014.....	173, 207
<i>D.G. κατά Ιρλανδίας</i> , προσφυγή αριθ. 39474/98, 16 Μαΐου 2002	137, 187, 191, 232
<i>D.H. και λοιποί κατά Τσεχικής Δημοκρατίας</i> , προσφυγή αριθ. 57325/00, 13 Νοεμβρίου 2007	46, 51, 64, 65, 68, 160, 280, 285, 289, 293, 300
<i>Danilenkon και λοιποί κατά Ρωσίας</i> , προσφυγή αριθ. 67336/01, 30 Ιουλίου 2009	133, 148, 274
<i>Delfi AS κατά Εσθονίας</i> [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 64569/09, 16 Ιουνίου 2015.....	49, 107
<i>Demir και Baykara κατά Τουρκίας</i> [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 34503/97, 12 Νοεμβρίου 2008.....	148
<i>Dhahbi κατά Ιταλίας</i> , προσφυγή αριθ. 17120/09, 8 Απριλίου 2014.....	193, 251
<i>Di Trizio κατά Ελβετίας</i> , προσφυγή αριθ. 7186/09, 2 Φεβρουαρίου 2016	68, 207, 280, 299
<i>Đorđević κατά Κροατίας</i> , προσφυγή αριθ. 41526/10, 24 Ιουλίου 2012....	47, 82, 104
<i>Durissotto κατά Ιταλίας</i> , προσφυγή αριθ. 62804/13, 6 Μαΐου 2014	156
<i>E.B. και λοιποί κατά Αυστρίας</i> , προσφυγές αριθ. 31913/07, 38357/07, 48098/07, 48777/07 και 48779/07, 7 Νοεμβρίου 2013.....	188, 190, 218
<i>E.B. κατά Γαλλίας</i> [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 43546/02, 22 Ιανουαρίου 2008.....	173, 190, 219
<i>Ebrahimiyan κατά Γαλλίας</i> , προσφυγή αριθ. 64846/11, 26 Νοεμβρίου 2015.....	194, 261

<i>Emel Boyraz κατά Τουρκίας</i> , προσφυγή αριθ. 61960/08, 2 Δεκεμβρίου 2014	189, 204
<i>Engel και λοιποί κατά Κάτω Χωρών</i> , προσφυγές αριθ. 5100/71, 5101/71, 5102/71, 5354/72 και 5370/72, 8 Ιουνίου 1976	274
<i>Eremia κατά Δημοκρατίας της Μολδαβίας</i> , προσφυγή αριθ. 3564/11, 28 Μαΐου 2013	103
<i>Eweida και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> , προσφυγές αριθ. 48420/10, 59842/10, 51671/10 και 36516/10, 15 Ιανουαρίου 2013	194, 259
<i>Fábíán κατά Ουγγαρίας</i> [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 78117/13, 5 Σεπτεμβρίου 2017	155, 275
<i>Fabris κατά Γαλλίας</i> [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 16574/08, 7 Φεβρουαρίου 2013	265
<i>Fawsie κατά Ελλάδας</i> , προσφυγή αριθ. 40080/07, 28 Οκτωβρίου 2010	251
<i>Fretté κατά Γαλλίας</i> , προσφυγή αριθ. 36515/97, 26 Φεβρουαρίου 2002	218
<i>García Mateos κατά Ισπανίας</i> , προσφυγή αριθ. 38285/09, 19 Φεβρουαρίου 2013	280, 306
<i>Gas και Dubois κατά Γαλλίας</i> , προσφυγή αριθ. 25951/07, 15 Μαρτίου 2012	174
<i>Gaygusuz κατά Αυστρίας</i> , προσφυγή αριθ. 17371/90, 16 Σεπτεμβρίου 1996	35, 154
<i>Glor κατά Ελβετίας</i> , προσφυγή αριθ. 13444/04, 30 Απριλίου 2009	191, 227
<i>Gouri κατά Γαλλίας</i> (απόφαση επί του παραδεκτού), προσφυγή αριθ. 41069/11, 28 Φεβρουαρίου 2017	134, 157
<i>Grande Oriente d'Italia di Palazzo Giustiniani κατά Ιταλίας (αριθ. 2)</i> , προσφυγή αριθ. 26740/02, 31 Μαΐου 2007	274
<i>Guberina κατά Κροατίας</i> , προσφυγή αριθ. 23682/13, 22 Μαρτίου 2016	45, 62, 113, 191, 228
<i>Halime Kiliç κατά Τουρκίας</i> , προσφυγή αριθ. 63034/11, 28 Ιουνίου 2016	49, 103, 204
<i>Hämäläinen κατά Φινλανδίας</i> [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 37359/09, 16 Ιουλίου 2014	190, 212
<i>Handyside κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> , προσφυγή αριθ. 5493/72, 7 Δεκεμβρίου 1976	271
<i>Harroudj κατά Γαλλίας</i> , προσφυγή αριθ. 43631/09, 4 Οκτωβρίου 2012	27
<i>Hasan και Chaush κατά Βουλγαρίας</i> [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 30985/96, 26 Οκτωβρίου 2000	260

<i>Herrmann κατά Γερμανίας</i> [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 9300/07, 26 Ιουνίου 2012	266
<i>Hoogendijk κατά Κάτω Χωρών</i> (απόφαση επί του παραδεκτού), προσφυγή αριθ. 58641/00, 6 Ιανουαρίου 2005	296
<i>Horváth και Kiss κατά Ουγγαρίας</i> , προσφυγή αριθ. 11146/11, 29 Ιανουαρίου 2013	48, 95, 160, 224
<i>Hulea κατά Ρουμανίας</i> , προσφυγή αριθ. 33411/05, 2 Οκτωβρίου 2012	280, 306
<i>Hunde κατά Κάτω Χωρών</i> (απόφαση επί του παραδεκτού), προσφυγή αριθ. 17931/16, 5 Ιουλίου 2016	135, 168
<i>I.M. κατά Ελλάδας</i> , προσφυγή αριθ. 552/10, 3 Οκτωβρίου 2013	133, 147
<i>Identoba και λοιποί κατά Γεωργίας</i> , προσφυγή αριθ. 73235/12, 12 Μαΐου 2015	49, 101, 184, 211
<i>İzzettin Doğan και λοιποί κατά Τουρκίας</i> [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 62649/10, 26 Απριλίου 2016	194, 257, 260
<i>I.Θ. κατά Ελλάδος</i> [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 34369/97, 6 Απριλίου 2000	52
<i>K.H. και λοιποί κατά Σλοβακίας</i> , προσφυγή αριθ. 32881/04, 28 Απριλίου 2009	155
<i>Kasper Nowakowski κατά Πολωνίας</i> , προσφυγή αριθ. 32407/13, 10 Ιανουαρίου 2017	136, 178
<i>Karahmed κατά Βουλγαρίας</i> , προσφυγή αριθ. 30587/13, 24 Φεβρουαρίου 2015	106
<i>Karácsony και λοιποί κατά Ουγγαρίας</i> [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγές αριθ. 42461/13 και 44357/13, 17 Μαΐου 2016	185
<i>Karner κατά Αυστρίας</i> , προσφυγή αριθ. 40016/98, 24 Ιουλίου 2003	190, 220
<i>Kemal Taskın και λοιποί κατά Τουρκίας</i> , προσφυγές αριθ. 30206/04, 37038/04, 43681/04, 45376/04, 12881/05, 28697/05, 32797/05 και 45609/05, 2 Φεβρουαρίου 2010	269
<i>Khamtokhu και Aksenich κατά Ρωσίας</i> [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγές αριθ. 60367/08 και 961/11, 24 Ιανουαρίου 2017	15, 27, 33, 186, 207
<i>Konstantin Markin κατά Ρωσίας</i> [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 30078/06, 22 Μαρτίου 2012	189, 204, 205
<i>Koua Poirrez κατά Γαλλίας</i> , προσφυγή αριθ. 40892/98, 30 Σεπτεμβρίου 2003	35, 154, 193, 254

<i>Kurić και λοιποί κατά Σλοβενίας</i> [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 26828/06, 26 Ιουνίου 2012.....	95
<i>Kurski κατά Πολωνίας</i> , προσφυγή αριθ. 26115/10, 5 Ιουλίου 2016.....	272
<i>Kurtulmuş κατά Τουρκίας</i> (απόφαση επί του παραδεκτού), προσφυγή αριθ. 65500/01, 24 Ιανουαρίου 2006.....	261
<i>Leyla Şahin κατά Τουρκίας</i> [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 44774/98, 10 Νοεμβρίου 2005.....	261
<i>Loizidou κατά Τουρκίας</i> , προσφυγή αριθ. 15318/89, 18 Δεκεμβρίου 1996.....	29
<i>Λαβίδα και λοιποί κατά Ελλάδας</i> , προσφυγή αριθ. 7973/10, 30 Μαΐου 2013.....	160
<i>M.C. και A.C. κατά Ρουμανίας</i> , προσφυγή αριθ. 12060/12, 12 Απριλίου 2016.....	100, 101, 186
<i>M.G. κατά Τουρκίας</i> , προσφυγή αριθ. 646/10, 22 Μαρτίου 2016.....	103, 204
<i>M'Bala M'Bala κατά Γαλλίας</i> (απόφαση επί του παραδεκτού), προσφυγή αριθ. 25239/13, 20 Οκτωβρίου 2015.....	49, 106
<i>Macalin Moxamed Sed Dahir κατά Ελβετίας</i> (απόφαση επί του παραδεκτού), προσφυγή αριθ. 12209/10, 15 Σεπτεμβρίου 2015.....	195, 269
<i>Magyar Tartalomszolgáltatók Egyesülete και Index.hu Zrt κατά Ουγγαρίας</i> , προσφυγή αριθ. 22947/13, 2 Φεβρουαρίου 2016.....	107
<i>Mazurek κατά Γαλλίας</i> , προσφυγή αριθ. 34406/97, 1 Φεβρουαρίου 2000.....	174, 265
<i>Metropolitan Church of Bessarabia κατά Μολδαβίας</i> , προσφυγή αριθ. 45701/99, 13 Δεκεμβρίου 2001.....	260
<i>Milanović κατά Σερβίας</i> , προσφυγή αριθ. 44614/07, 14 Δεκεμβρίου 2010.....	194, 257
<i>Moldovan και λοιποί κατά Ρουμανίας (αριθ. 2)</i> , προσφυγές αριθ. 41138/98 και 64320/01, 12 Ιουλίου 2005.....	135, 167, 172
<i>Moustaquim κατά Βελγίου</i> , προσφυγή αριθ. 12313/86, 18 Φεβρουαρίου 1991.....	193, 252
<i>Mozer κατά Δημοκρατίας της Μολδαβίας και Ρωσίας</i> [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 11138/10, 23 Φεβρουαρίου 2016.....	29
<i>Muñoz Díaz κατά Ισπανίας</i> , προσφυγή αριθ. 49151/07, 8 Δεκεμβρίου 2009.....	176
<i>Murray κατά Κάτω Χωρών</i> [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 10511/10, 26 Απριλίου 2016.....	156

<i>Μαρτζακλής και λοιποί κατά Ελλάδας</i> , προσφυγή αριθ. 20378/13, 9 Ιουλίου 2015	137, 186
<i>N.B. κατά Σλοβακίας</i> , προσφυγή αριθ. 29518/10, 12 Ιουνίου 2012	72, 73
<i>Nachona και λοιποί κατά Βουλγαρίας</i> [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγές αριθ. 43577/98 και 43579/98, 6 Ιουλίου 2005.....	27, 102, 285, 288
<i>Novluk και λοιποί κατά Ρωσίας</i> , προσφυγές αριθ. 31039/11, 48511/11, 76810/12, 14618/13 και 13817/14, 15 Μαρτίου 2016.....	274, 275
<i>Nunez κατά Νορβηγίας</i> , προσφυγή αριθ. 55597/09, 28 Ιουνίου 2011.....	252
<i>O.M. κατά Ουγγαρίας</i> , προσφυγή αριθ. 9912/15, 5 Ιουλίου 2016.....	190, 221
<i>O'Donoghue και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> , προσφυγή αριθ. 34848/07, 14 Δεκεμβρίου 2010.....	194, 258
<i>Oliari και λοιποί κατά Ιταλίας</i> , προσφυγές αριθ. 18766/11 και 36030/11, 21 Ιουλίου 2015	178
<i>Oruz κατά Τουρκίας</i> , προσφυγή αριθ. 33401/02, 9 Ιουνίου 2009	102, 186, 204, 280, 301
<i>Oran κατά Τουρκίας</i> , προσφυγές αριθ. 28881/07 και 37920/07, 15 Απριλίου 2014	272
<i>Oršulj και λοιποί κατά Κροατίας</i> [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 15766/03, 16 Μαρτίου 2010	95, 160, 302
<i>Pajić κατά Κροατίας</i> , προσφυγή αριθ. 68453/13, 23 Φεβρουαρίου 2016....	136, 176
<i>Paraskeva Todogona κατά Βουλγαρίας</i> , προσφυγή αριθ. 37193/07, 25 Μαρτίου 2010	135, 172
<i>Partei Die Friesen κατά Γερμανίας</i> , προσφυγή αριθ. 65480/10, 28 Ιανουαρίου 2016.....	136, 184
<i>Party for a Democratic Society (DTP) και λοιποί κατά Τουρκίας</i> , προσφυγές αριθ. 3840/10, 3870/10, 3878/10, 15616/10, 21919/10, 39118/10 και 37272/10, 12 Ιανουαρίου 2016.....	185
<i>Perinçek κατά Ελβετίας</i> [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 27510/08, 15 Οκτωβρίου 2015	49, 108
<i>Petrov κατά Βουλγαρίας</i> , προσφυγή αριθ. 15197/02, 22 Μαΐου 2008.....	56, 274
<i>Pichkur κατά Ουκρανίας</i> , προσφυγή αριθ. 10441/06, 7 Νοεμβρίου 2013	15, 35, 275
<i>Pilav κατά Βοσνίας-Ερζεγοβίνης</i> , προσφυγή αριθ. 41939/07, 9 Ιουνίου 2016.....	36, 136, 184

<i>Ronomaγρονί κατά Βουλγαρίας</i> , προσφυγή αριθ. 5335/05, 21 Ιουνίου 2011	134, 161, 193, 254
<i>Pretty κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> , προσφυγή αριθ. 2346/02, 29 Απριλίου 2002	52, 191, 229
<i>Price κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> , προσφυγή αριθ. 33394/96, 10 Ιουλίου 2001	191, 228
<i>R.B. κατά Ουγγαρίας</i> , προσφυγή αριθ. 64602/12, 12 Απριλίου 2016	100
<i>Rangelon κατά Γερμανίας</i> , προσφυγή αριθ. 5123/07, 22 Μαρτίου 2012	193, 255
<i>Rasmussen κατά Δανίας</i> , προσφυγή αριθ. 8777/79, 28 Νοεμβρίου 1984 ...	174, 179
<i>Redfearn κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> , προσφυγή αριθ. 47335/06, 6 Νοεμβρίου 2012	195, 273
<i>S.A.S. κατά Γαλλίας</i> [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 43835/11, 1 Ιουλίου 2014	46, 73, 194, 260, 261
<i>S.L. κατά Αυστρίας</i> , προσφυγή αριθ. 45330/99, 9 Ιανουαρίου 2003...	188, 190, 218
<i>Sahin κατά Γερμανίας</i> [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 30943/96, 8 Ιουλίου 2003	274
<i>Saidoun κατά Ελλάδας</i> , προσφυγή αριθ. 40083/07, 28 Οκτωβρίου 2010	251
<i>Savez crkava «Riječ života» και λοιποί κατά Κροατίας</i> , προσφυγή αριθ. 7798/08, 9 Δεκεμβρίου 2010	15, 37
<i>Schalk και Kopf κατά Αυστρίας</i> , προσφυγή αριθ. 30141/04, 24 Ιουνίου 2010	190, 220
<i>Schwizgebel κατά Ελβετίας</i> , προσφυγή αριθ. 25762/07, 10 Ιουνίου 2010 ...	191, 231
<i>Sejdić και Finić κατά Βοσνίας-Ερζεγοβίνης</i> [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγές αριθ. 27996/06 και 34836/06, 22 Δεκεμβρίου 2009	36, 192, 242
<i>Sidabras και Džiautas κατά Λιθουανίας</i> , προσφυγές αριθ. 55480/00 και 59330/00, 27 Ιουλίου 2004	147, 307
<i>Sidabras και λοιποί κατά Λιθουανίας</i> , προσφυγές αριθ. 50421/08 και 56213/08, 23 Ιουνίου 2015	275, 280, 306
<i>Škorjanec κατά Κροατίας</i> , προσφυγή αριθ. 25536/14, 28 Μαρτίου 2017	49, 102, 242
<i>Ślawomir Musiał κατά Πολωνίας</i> , προσφυγή αριθ. 28300/06, 20 Ιανουαρίου 2009	156
<i>Smith και Grady κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> , προσφυγές αριθ. 33985/96 και 33986/96, 27 Σεπτεμβρίου 1999	167

<i>Sommerfeld κατά Γερμανίας</i> [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 31871/96, 8 Ιουλίου 2003.....	33, 174, 274
<i>Sousa Goucha κατά Πορτογαλίας</i> , προσφυγή αριθ. 70434/12, 22 Μαρτίου 2016	108, 212
<i>Stasi κατά Γαλλίας</i> , προσφυγή αριθ. 25001/07, 20 Οκτωβρίου 2011.....	137, 187
<i>Stec και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγές αριθ. 65731/01 και 65900/01, 12 Απριλίου 2006.....	35
<i>Stummer κατά Αυστρίας</i> [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 37452/02, 7 Ιουλίου 2011	134, 154, 157
<i>T. κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 24724/94, 16 Δεκεμβρίου 1999.....	191, 232
<i>Taddeucci και McCall κατά Ιταλίας</i> , προσφυγή αριθ. 51362/09, 30 Ιουνίου 2016	176, 190, 219
<i>The Moscow Branch of the Salvation Army κατά Ρωσίας</i> , προσφυγή αριθ. 72881/01, 5 Οκτωβρίου 2006.....	260
<i>Timishev κατά Ρωσίας</i> , προσφυγές αριθ. 55762/00 και 55974/00, 13 Δεκεμβρίου 2005.....	242, 243, 279, 285
<i>Trabelsi κατά Βελγίου</i> , προσφυγή αριθ. 140/10, 4 Σεπτεμβρίου 2014.....	252
<i>Turan Cakir κατά Βελγίου</i> , προσφυγή αριθ. 44256/06, 10 Μαρτίου 2009.....	307
<i>Ünal Tekeli κατά Τουρκίας</i> , προσφυγή αριθ. 29865/96, 16 Νοεμβρίου 2004	189, 207
<i>V. κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 24888/94, 16 Δεκεμβρίου 1999	191, 232
<i>V.C. κατά Σλοβακίας</i> , προσφυγή αριθ. 18968/07, 8 Νοεμβρίου 2011	72
<i>Βαλλιανάτος και λοιποί κατά Ελλάδας</i> [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγές αριθ. 29381/09 και 32684/09, 7 Νοεμβρίου 2013	136, 177
<i>Van Kück κατά Γερμανίας</i> , προσφυγή αριθ. 35968/97, 12 Ιουνίου 2003	190, 213
<i>Varnas κατά Λιθουανίας</i> , προσφυγή αριθ. 42615/06, 9 Ιουλίου 2013	56, 196, 275
<i>Vejdeland και λοιποί κατά Σουηδίας</i> , προσφυγή αριθ. 1813/07, 9 Φεβρουαρίου 2012	106
<i>Virabyan κατά Αρμενίας</i> , προσφυγή αριθ. 40094/05, 2 Οκτωβρίου 2012	49, 101, 195, 272, 279, 287

<i>Vojnity κατά Ουγγαρίας</i> , προσφυγή αριθ. 29617/07, 12 Φεβρουαρίου 2013.....	194, 256
<i>Vrontou κατά Κύπρου</i> , προσφυγή αριθ. 33631/06, 13 Οκτωβρίου 2015....	135, 167
<i>Weller κατά Ουγγαρίας</i> , προσφυγή αριθ. 44399/05, 31 Μαρτίου 2009	35, 62, 274
<i>Wolter και Sarfert κατά Γερμανίας</i> , προσφυγές αριθ. 59752/13 και 66277/13, 23 Μαρτίου 2017	195, 265
<i>Χ και λοιποί κατά Αυστρίας</i> [τμήμα ευρείας συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 19010/07, 19 Φεβρουαρίου 2013	136, 175
<i>Υ.Υ. κατά Τουρκίας</i> , προσφυγή αριθ. 14793/08, 10 Μαρτίου 2015	190, 213
Υπόθεση «σχετικά με ορισμένες πτυχές της νομοθεσίας για το γλωσσικό καθεστώς στην εκπαίδευση στο Βέλγιο» κατά Βελγίου, προσφυγές αριθ. 1474/62, 1677/62, 1691/62, 1769/63, 1994/63 και 2126/64, 23 Ιουλίου 1968	195, 268
<i>Zarb Adami κατά Μάλτας</i> , προσφυγή αριθ. 17209/02, 20 Ιουνίου 2006.....	33
<i>Zeibek κατά Ελλάδας</i> , προσφυγή αριθ. 46368/06, 9 Ιουλίου 2009	193, 251

Νομολογία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Κοινωνικών Δικαιωμάτων

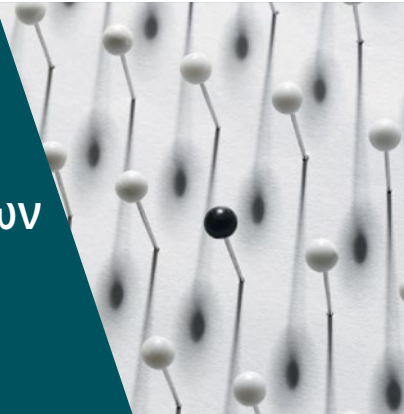
<i>Associazione Nazionale Giudici di Pace κατά Ιταλίας</i> , προσφυγή αριθ. 102/2013, 5 Ιουλίου 2016	58, 196, 276, 283
<i>Centre on Housing Rights and Evictions (COHRE) κατά Ιταλίας</i> , προσφυγή αριθ. 58/2009, 25 Ιουνίου 2010	245
<i>Confédération française démocratique du travail (CFDT) κατά Γαλλίας</i> , προσφυγή αριθ. 50/2008, 9 Σεπτεμβρίου 2009	64
<i>Confederazione Generale Italiana del Lavoro (CGIL) κατά Ιταλίας</i> , προσφυγή αριθ. 91/2013, 12 Οκτωβρίου 2015.....	45, 58, 64, 96, 148, 158
<i>Conference of European Churches (CEC) κατά Κάτω Χωρών</i> , προσφυγή αριθ. 90/2013, 1 Ιουλίου 2014	135, 169

<i>European Action of the Disabled (AEH) κατά Γαλλίας</i> , προσφυγή αριθ. 81/2012, 11 Σεπτεμβρίου 2013	46, 66, 191, 229, 230
<i>European Federation of National Organisations working with the Homeless (FEANTSA) κατά Γαλλίας</i> , προσφυγή αριθ. 39/2006, 5 Δεκεμβρίου 2007	168
<i>European Federation of National Organisations working with the Homeless (FEANTSA) κατά Κάτω Χωρών</i> , προσφυγή αριθ. 86/2012, 2 Ιουλίου 2014	135, 169
<i>European Roma and Travellers Forum (ERTF) κατά Τσεχικής Δημοκρατίας</i> , προσφυγή αριθ. 104/2014, 17 Μαΐου 2016	245
<i>European Roma Rights Centre (ERRC) κατά Ιρλανδίας</i> , προσφυγή αριθ. 51/2008, 19 Οκτωβρίου 2009	168, 244
<i>European Roma Rights Centre (ERRC) κατά Ιρλανδίας</i> , προσφυγή αριθ. 100/2013, 1 Δεκεμβρίου 2015	192, 244
<i>European Roma Rights Centre (ERRC) κατά Πορτογαλίας</i> , προσφυγή αριθ. 61/2010, 30 Ιουνίου 2011	245
<i>Fellesforbundet for Sjøfolk (FFFS) κατά Νορβηγίας</i> , προσφυγή αριθ. 74/2011, 2 Ιουλίου 2013	58, 148, 191, 233
<i>International Association Autism-Europe κατά Γαλλίας</i> , προσφυγή αριθ. 13/2002, 4 Νοεμβρίου 2003	19, 64, 96, 229
<i>International Centre for the Legal Protection of Human Rights (INTERIGHTS) κατά Κροατίας</i> , προσφυγή αριθ. 45/2007, 30 Μαρτίου 2009	162, 190, 221
<i>International Centre for the Legal Protection of Human Rights (INTERIGHTS) κατά Ελλάδας</i> , προσφυγή αριθ. 49/2008, 11 Δεκεμβρίου 2009	168
<i>International Movement ATD Fourth World κατά Γαλλίας</i> , προσφυγή αριθ. 33/2006, 5 Δεκεμβρίου 2007	168
<i>International Planned Parenthood Federation – European Network (IPPF EN) κατά Ιταλίας</i> , προσφυγή αριθ. 87/2012, 10 Σεπτεμβρίου 2013	158
<i>Mental Disability Advocacy Center (MDAC) κατά Βουλγαρίας</i> , προσφυγή αριθ. 41/2007, 3 Ιουνίου 2008	162, 283
<i>SUD Travail Affaires Sociales, SUD ANPE και SUD Collectivité Territoriales κατά Γαλλίας</i> , προσφυγή αριθ. 24/2004, 8 Νοεμβρίου 2005	283
<i>The Central Association of Carers in Finland κατά Φινλανδίας</i> , προσφυγή αριθ. 71/2011, 4 Δεκεμβρίου 2012	48, 97

Νομολογία εθνικών δικαστηρίων

Αυστρία, Συνταγματικό Δικαστήριο της Αυστρίας, V 54/2014-20 , 9 Δεκεμβρίου 2014	122
Αυστρία, Bezirksgericht Döbling, GZ 17 C 1597/05f-17 , 23 Ιανουαρίου 2006	164
Αυστρία, Περιφερειακό διοικητικό δικαστήριο Τιρόλου, LVwG-2013/23/3455-2 , 14 Ιανουαρίου 2014.....	270
Αυστρία, Ανώτατο Δικαστήριο της Αυστρίας, 9 ObA 117/15 , 25 Μαΐου 2016	262
Βέλγιο, Συμβούλιο της Επικρατείας, αριθ. 228.752 , 14 Οκτωβρίου 2014	262
Γαλλία, Συμβούλιο της Επικρατείας, διάταξη αριθ. 402742 και 402777 , 26 Αυγούστου 2016	262
Γαλλία, Ανώτατο Ακυρωτικό Δικαστήριο, τμήμα ποινικών υποθέσεων, Easyjet κατά Gianmartini και λοιπών , αριθ. 13-81586, 15 Δεκεμβρίου 2015	230
Γαλλία, Ανώτατο Ακυρωτικό Δικαστήριο, τμήμα ποινικών υποθέσεων, αριθ. M 08-88.017 και αριθ. 2074, 7 Απριλίου 2009.....	164
Γαλλία, Ανώτατο Ακυρωτικό Δικαστήριο, τμήμα κοινωνικοασφαλιστικών υποθέσεων, M. Jean-François X... κατά M. Serge Y... και λοιπών , αριθ. 14-19.702, 1 Ιουνίου 2016	80
Γαλλία, Εφετείο της Nîmes, Lenormand κατά Balenci , αριθ. 08/00907, 6 Νοεμβρίου 2008.....	164
Γερμανία, Συνταγματικό Δικαστήριο, 1 BvR 471/10 , 1 BvR 1181/10 27 Ιανουαρίου 2015	261
Γερμανία, Ομοσπονδιακό Δικαστήριο Εργατικών Διαφορών, 2 AZR 579/12 , 25 Απριλίου 2013	125
Γερμανία, Ομοσπονδιακό Δικαστήριο Εργατικών Διαφορών, 8 AZR 638/14 , 18 Φεβρουαρίου 2016.....	69
Γερμανία, Δικαστήριο Εργατικών Διαφορών, Κολωνία, Az. 9 Ca 4843/15 , 10 Φεβρουαρίου 2016.....	87
Δανία, Ανώτατο Δικαστήριο της Δανίας, υπόθεση αριθ. 15/2014 , 6 Δεκεμβρίου 2016	235
Δανία, Ανώτατο Δικαστήριο, υπόθεση 28/2015 , 14 Δεκεμβρίου 2015.....	297
Ελλάδα, Ειρηνοδικείο Αθηνών, απόφαση αριθ. 418/2016 , 23 Σεπτεμβρίου 2016.....	214

Ουγγαρία, Αρχή Ίσης Μεταχείρισης, υπόθεση <i>αριθ. 72</i> , Απρίλιος 2008.....	164, 260
Ουγγαρία, Αρχή Ίσης Μεταχείρισης, απόφαση <i>αριθ. 654/2009</i> , 20 Δεκεμβρίου 2009	80
Πολωνία, Δευτεροβάθμιο Δικαστήριο Βαρσοβίας, <i>V Ca 3611/14</i> , 18 Νοεμβρίου 2015.....	62
Πολωνία, Πολωνικό Ανώτατο Δικαστήριο, <i>III PK 11/16</i> , 7 Νοεμβρίου 2016	146
Ρουμανία, Εθνικό Συμβούλιο για την Καταπολέμηση των Διακρίσεων, <i>απόφαση αριθ. 349</i> , 4 Μαΐου 2016	170
Σουηδία, Εφετείο, <i>Διαμεσολαβητής κατά των διακρίσεων λόγω γενετήσιου προσανατολισμού κατά A.S.</i> , T-3562-06, 11 Φεβρουαρίου 2008.....	164
Σουηδία, Ανώτατο Δικαστήριο, <i>Escape Bar and Restaurant κατά Διαμεσολαβητή κατά των εθνοτικών διακρίσεων</i> , T2224-07, 1 Οκτωβρίου 2008.....	164, 294
Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας, Πρωτοδικείο II Σκοπίων, <i>I RO αριθ. 618/15</i> , 3 Μαρτίου 2016	146
Ηνωμένο Βασίλειο, Δικαστήριο Εργατικών Διαφορών του Bristol, <i>McFarlane και λοιποί κατά easyjet Airline Company</i> , ET/1401496/15 και ET/3401933/15, 29 Σεπτεμβρίου 2016.....	85
Ηνωμένο Βασίλειο, Εφετείο Εργατικών Διαφορών, <i>Kelly κατά Covance Laboratories Limited</i> , UKEAT/0186/15/LA, 20 Οκτωβρίου 2015.....	270
Ηνωμένο Βασίλειο, Εφετείο Εργατικών Διαφορών, <i>XC Trains Ltd κατά CD & Ors</i> , UKEAT/0331/15/LA, 28 Ιουλίου 2016.....	66
Ηνωμένο Βασίλειο, High Court (Ανώτατο Δικαστήριο Ηνωμένου Βασιλείου), <i>Amicus MSF Section, R (κατόπιν προσφυγής του) κατά Secretary of State for Trade and Industry</i> [2004] EWHC 860 (Admin), 26 Απριλίου 2004.....	125

Κατάλογος νομικών κειμένων

Πράξεις του Συμβουλίου της Ευρώπης

Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την ιθαγένεια Ιθαγένεια (6 Νοεμβρίου 1997)

Ευρωπαϊκή σύμβαση για την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών (4 Νοεμβρίου 1950)

Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης (18 Οκτωβρίου 1961)

Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης (3 Μαΐου 1996)

Ευρωπαϊκός χάρτης για τις περιφερειακές ή μειονοτικές γλώσσες (5 Νοεμβρίου 1992)

Πρόσθετο πρωτόκολλο στη Σύμβαση για το έγκλημα στον κυβερνοχώρο, σχετικά με την ποινικοποίηση πράξεων ρατσιστικής και ξενοφοβικής φύσης που διαπράττονται μέσω συστημάτων υπολογιστών (28 Ιανουαρίου 2003)

Σύμβαση για τα ανθρώπινα δικαιώματα και τη βιοϊατρική (4 Απριλίου 1997)

Σύμβαση για την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών (4 Νοεμβρίου 1950)

Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για τη δράση κατά της εμπορίας ανθρώπων (16 Μαΐου 2005)

Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης σχετικά με την πρόληψη και την καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών και της ενδοοικογενειακής βίας (11 Μαΐου 2011)

Σύμβαση-πλαίσιο για την προστασία των εθνικών μειονοτήτων (1η Φεβρουαρίου 1995)

Πράξεις της ΕΕ

Δήλωση του Συμβουλίου σχετικά με την εφαρμογή της σύστασης της Επιτροπής για την προστασία της αξιοπρέπειας γυναικών και ανδρών κατά την εργασία (19 Δεκεμβρίου 1991)

Οδηγία 2000/43/ΕΚ για την ισότητα στην απασχόληση (29 Ιουνίου 2000)

Οδηγία 2000/78/ΕΚ για την ισότητα στην απασχόληση (27 Νοεμβρίου 2000)

Οδηγία 2004/113/ΕΚ για την ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών στην πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες (13 Δεκεμβρίου 2004)

Οδηγία 2006/54/ΕΚ για την ισότητα των φύλων (αναδιατύπωση) (5 Ιουλίου 2006)

Οδηγία 76/207/ΕΟΚ για την ίση μεταχείριση (9 Φεβρουαρίου 1976)

Οδηγία 79/7/ΕΟΚ του Συμβουλίου περί της προοδευτικής εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως μεταξύ ανδρών και γυναικών σε θέματα κοινωνικής ασφάλισης (19 Δεκεμβρίου 1978)

Συνθήκη για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας (25 Μαρτίου 1957)

Συνθήκη της Λισαβόνας (1η Δεκεμβρίου 2009)

Σύσταση 92/131/ΕΟΚ της Επιτροπής για την προστασία της αξιοπρέπειας γυναικών και ανδρών κατά την εργασία

Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Διεθνείς πράξεις

Διεθνές Σύμφωνο για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα (16 Δεκεμβρίου 1966)

Διεθνές Σύμφωνο για τα οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα (16 Δεκεμβρίου 1966)

Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (10 Δεκεμβρίου 1948)

Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα δικαιώματα του παιδιού (20 Νοεμβρίου 1989)

Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρίες (13 Δεκεμβρίου 2006)

Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για την εξάλειψη όλων των μορφών διακρίσεων κατά των γυναικών (18 Δεκεμβρίου 1979)

Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για την κατάργηση πάσης μορφής φυλετικών διακρίσεων (4 Ιανουαρίου 1969)

Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών κατά των βασανιστηρίων (9 Δεκεμβρίου 1975)

Σημείωση για τις παραπομπές

Η νομολογία που παρατίθεται ανωτέρω παρέχει στους αναγνώστες όλες τις πληροφορίες που χρειάζονται για να αναζητήσουν το πλήρες κείμενο της απόφασης που έχει εκδοθεί για την εκάστοτε υπόθεση. Αυτό είναι χρήσιμο σε περίπτωση που οι αναγνώστες επιθυμούν να μελετήσουν διεξοδικότερα το σκεπτικό και την ανάλυση που ακολούθησε το δικαστήριο για να καταλήξει στην απόφασή του.

Πολλές από τις υποθέσεις στις οποίες γίνεται αναφορά στην παρούσα έκδοση έχουν εκδικαστεί είτε από το ΔΕΕ είτε από το ΕΔΔΑ, επομένως, οι αποφάσεις των δύο αυτών δικαστηρίων κατέχουν κεντρική θέση στο πλαίσιο των ζητημάτων που εξετάζονται συνολικά στο παρόν εγχειρίδιο. Παρόμοιες τεχνικές, πάντως, μπορούν να χρησιμοποιηθούν και κατά την έρευνα σε εθνικές βάσεις νομολογίας.

Οι αναγνώστες που επιθυμούν να αναζητήσουν αποφάσεις του ΕΔΔΑ, μπορούν να επισκεφθούν την πύλη HUDOC του ΕΔΔΑ, η οποία παρέχει δωρεάν πρόσβαση στη νομολογία του εν λόγω δικαστηρίου: Η πύλη HUDOC διαθέτει φιλική προς τον χρήστη μηχανή αναζήτησης, μέσω της οποίας οι αναγνώστες μπορούν πολύ εύκολα να βρουν την απόφαση που επιθυμούν. Ο πιο απλός τρόπος αναζήτησης είναι η πληκτρολόγηση του αριθμού της προσφυγής που αντιστοιχεί στην υπόθεση στο πλαίσιο αναζήτησης «Αριθμός προσφυγής».

Οι αναγνώστες που επιθυμούν να αναζητήσουν αποφάσεις του ΔΕΕ, μπορούν να χρησιμοποιήσουν τη **μηχανή αναζήτησης CURIA**, η οποία παρέχει δωρεάν πρόσβαση στη νομολογία του εν λόγω δικαστηρίου. Η CURIA είναι φιλική προς τον χρήστη μηχανή αναζήτησης, και μέσω αυτής, οι αναγνώστες μπορούν

πολύ εύκολα να βρουν την απόφαση που επιθυμούν. Ο πιο απλός τρόπος αναζήτησης είναι η ηλεκτρολόγηση του αριθμού της απόφασης στο πλαίσιο αναζήτησης «Αριθμός υποθέσεως».

Εναλλακτικά, οι χρήστες μπορούν να χρησιμοποιήσουν αυτές τις δύο προτεινόμενες μηχανές αναζήτησης (ή οποιαδήποτε άλλη μηχανή αναζήτησης) για να αναζητήσουν υποθέσεις με βάση την ημερομηνία. Για να διευκολυνθούν οι αναγνώστες στον εντοπισμό της απόφασης με βάση την ημερομηνία έκδοσής της, σε όλες τις υποθέσεις που έχουν συμπεριληφθεί στο παρόν εγχειρίδιο αναγράφεται και η εν λόγω ημερομηνία.

Στο διαδίκτυο διατίθενται πολλές πληροφορίες σχετικά με τον Οργανισμό Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (FRA). Η πρόσβαση στις εν λόγω πληροφορίες είναι δυνατή μέσω του ιστότοπου του FRA, στη διεύθυνση <https://fra.europa.eu>.

Περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου διατίθενται στον ιστότοπο του Δικαστηρίου: echr.coe.int. Μέσω της πύλης αναζήτησης HUDOC εξασφαλίζεται πρόσβαση σε δικαστικές αποφάσεις στα αγγλικά και/ή στα γαλλικά, σε μεταφράσεις σε επιπλέον γλώσσες, σε νομικές περιλήψεις, δελτία τύπου και άλλες πληροφορίες σχετικά με τις εργασίες του Δικαστηρίου: <http://HUDOC.echr.coe.int>.

Τρόπος απόκτησης εκδόσεων του Συμβουλίου της Ευρώπης

Η Επιτροπή Εκδόσεων του Συμβουλίου της Ευρώπης καταρτίζει έργα σε όλους τους τομείς ενασχόλησης του Οργανισμού, συμπεριλαμβανομένων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, της νομικής επιστήμης, της υγείας, της δεοντολογίας, των κοινωνικών υποθέσεων, του περιβάλλοντος, της εκπαίδευσης, του πολιτισμού, του αθλητισμού, της νεολαίας και της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς. Παραγγελίες βιβλίων και ηλεκτρονικών εκδόσεων από τον εκτενή κατάλογο μπορούν να πραγματοποιηθούν μέσω διαδικτύου: <http://book.coe.int/>.

Ένα εικονικό αναγνωστήριο επιτρέπει στους χρήστες να ανατρέχουν σε αποσπάσματα των βασικών έργων που έχουν μόλις δημοσιευτεί ή στο πλήρες κείμενο ορισμένων επίσημων εγγράφων δωρεάν.

Πληροφορίες σχετικά με τις Συμβάσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης, καθώς και το πλήρες κείμενό τους, διατίθενται στον ιστότοπο του Γραφείου Συνθηκών: <http://conventions.coe.int/>.

Επικοινωνήστε με την ΕΕ

Αυτοπροσώπως

Σε όλη την Ευρωπαϊκή Ένωση υπάρχουν εκατοντάδες κέντρα πληροφόρησης Europe Direct. Μπορείτε να βρείτε τη διεύθυνση του πλησιέστερου σε σας κέντρου στον ιστότοπο Europa: https://europa.eu/european-union/contact_el

Τηλεφωνικά ή μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου

Η Europe Direct είναι μια υπηρεσία που απαντά στις ερωτήσεις σας για την Ευρωπαϊκή Ένωση. Μπορείτε να επικοινωνήσετε με αυτήν την υπηρεσία:

- καλώντας ατελώς τον αριθμό: 00 800 6 7 8 9 10 11 (ορισμένα δίκτυα τηλεφωνίας ενδέχεται να χρεώνουν τις κλήσεις αυτές),
- καλώντας τον αριθμό: +32 22999696 ή
- μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου από τον ιστότοπο Europa: https://europa.eu/european-union/contact_el

Βρείτε πληροφορίες σχετικά με την ΕΕ

Στο διαδίκτυο

Πληροφορίες για την Ευρωπαϊκή Ένωση σε όλες τις επίσημες γλώσσες της ΕΕ είναι διαθέσιμες στον ιστότοπο Europa: https://europa.eu/european-union/index_el

Στις εκδόσεις της ΕΕ:

Μπορείτε να καταφορτώσετε ή να παραγγείλετε δωρεάν και επί πληρωμή εκδόσεις της ΕΕ στην ακόλουθη διεύθυνση: <https://op.europa.eu/el/publications>. Μπορείτε να ζητήσετε πολλαπλά αντίγραφα δωρεάν εκδόσεων επικοινωνώντας με την υπηρεσία Europe Direct ή το τοπικό σας κέντρο πληροφόρησης (βλ. https://europa.eu/european-union/contact_el).

Στη νομοθεσία της ΕΕ και σε σχετικά έγγραφα

Για πρόσβαση σε νομικές πληροφορίες της ΕΕ, συμπεριλαμβανομένου του συνόλου της ενωσιακής νομοθεσίας από το 1952 σε όλες τις επίσημες γλώσσες, μεταβείτε στον ιστότοπο EUR-Lex στην ακόλουθη διεύθυνση: <http://eur-lex.europa.eu>

Στα δημόσια δεδομένα από την ΕΕ

Η Πύλη Δημόσιων Δεδομένων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (<http://data.europa.eu/euodp/el>) παρέχει πρόσβαση σε σύνολα δεδομένων από την ΕΕ. Τα δεδομένα μπορούν να καταφορτωθούν και να επαναχρησιμοποιηθούν δωρεάν, τόσο για εμπορικούς όσο και για μη εμπορικούς σκοπούς.

Η ευρωπαϊκή νομοθεσία κατά των διακρίσεων, η οποία αποτελείται ειδικότερα από τις οδηγίες της ΕΕ κατά των διακρίσεων, καθώς και από το άρθρο 14 και το δωδέκατο πρωτόκολλο της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου απαγορεύει τις διακρίσεις σε διάφορους τομείς και για διάφορους λόγους. Το παρόν εγχειρίδιο εξετάζει την ευρωπαϊκή νομοθεσία κατά των διακρίσεων, όπως αυτή απορρέει από τις δύο αυτές πηγές που λειτουργούν συμπληρωματικά μεταξύ τους, παραπέμποντας αδιακρίτως και στις δύο όποτε αυτές αλληλοεπικαλύπτονται, επισημαίνοντας, όμως, ταυτόχρονα, τυχόν διαφορές τους. Περιλαμβάνει επίσης παραπομπές σε άλλες πράξεις του Συμβουλίου της Ευρώπης, ιδίως τον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη, καθώς και σε συναφείς πράξεις των Ηνωμένων Εθνών. Δεδομένης της εντυπωσιακής σε όγκο νομολογίας που έχει αναπτυχθεί από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης στον τομέα της απαγόρευσης των διακρίσεων, κρίνεται σκόπιμο να παρουσιαστεί, με εύληπτο τρόπο, ένα εγχειρίδιο το οποίο απευθύνεται σε επαγγελματίες του νομικού κλάδου —όπως δικαστές, εισαγγελείς και δικηγόρους, καθώς και υπαλλήλους επιβολής του νόμου— στα κράτη μέλη της ΕΕ και του Συμβουλίου της Ευρώπης και σε άλλες χώρες.

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΘΕΜΕΛΙΩΔΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

Schwarzenbergplatz 11 – 1040 Βιέννη – Αυστρία
Τηλ. +43 (1) 580 30-60 – Φαξ +43 (1) 580 30-693
fra.europa.eu
facebook.com/fundamentalrights
linkedin.com/company/eu-fundamental-rights-agency
twitter.com/EURightsAgency

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ

67075 Strasbourg Cedex – Γαλλία
Τηλ. +33 (0) 3 88 41 20 18 – Φαξ +33 (0) 3 88 41 27 30
echr.coe.int – publishing@echr.coe.int – twitter.com/ECHR_CEDH

Υπηρεσία Εκδόσεων
της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ISBN 978-92-871-9807-5 (ΣτΕ)
ISBN 978-92-9461-316-5 (FRA)